

HISTORICA OLOMUCENSIA 54–2018

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLIV

HISTORICA OLOMUCENSIA

54–2018

Sborník prací historických
XLIV

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2018

„Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2018 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.“

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpektovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),

Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),

doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity

Pardubice), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze),

PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

(Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

(Katedra historie PdF MU v Brně), doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie

FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorů © Ivana Koucká, Aneta Kubalová, Tereza Lyčková 2018

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department's members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy, University of Pardubice), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors' contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal's website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Editors© Ivana Koucká, Aneta Kubalová, Tereza Lyčková 2018

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Terezie Pilarová

Otázka kontinuity mezi římskými collegii a středověkými arti 13

Miroslav Černý

Consilia jako pramen poznání středověkého římského práva 33

Miroslav Beneš

William Cecil a krize raně alžbětinské Anglie (1558–1560) 49

Aneta Kubalová

*„Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.“
Recepce luteránské reformy manželství v textech nekatolické provenience
v předbělohorském období* 69

Jiří Vyčichlo

Palmerston a vznik nezávislé Belgie 99

Jana Kočí – Václav Kočí

*V upomínku Čechů v Chorvatsku: analýza krajanského památníku
z počátku 20. století* 123

Magdalena Sedlická

*Marné čekání na klid. Židovské obyvatelstvo a poválečný pogrom
ve slovenských Topolčanech* 135

Šárka Velhartická

*Smlouva o vydávání chetitských textů a rozluštění chetitského jazyka
II. část* 149

Tomáš Pánek

*Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918–1948
(se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace)*.... 185

Ondřej Kolář	
<i>Hampel-Zattigova aféra z jara 1938, její ohlasy a důsledky</i>	223
Lucie Dušková	
<i>Noční každodennost v Československu 1945–1960</i>	235
Michal Kurz	
<i>„Do služeb lidu!“ Historické dědictví jako součást ideálu</i>	
<i>„socialistického města“ v období padesátých let</i>	257
Kamil Rodan	
<i>Život po boku válečného hrdiny</i>	
<i>(Soužití manželů Soldánových v poúnorovém Československu)</i>	289
Aleš Zapletal	
<i>Role Českého úřadu pro tisk a informace v kulturně-politickém</i>	
<i>řízení populární hudby v letech 1970–1980</i>	315

ZPRÁVY

Jan Stejskal	
<i>Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci</i>	
<i>za akademický rok 2016/2017</i>	335
Pavlaína Kalábková	
<i>Zpráva o činnosti Sekce archeologie Katedry historie</i>	
<i>FF UP v Olomouci za rok 2017</i>	339
Věra Slavíková	
<i>Zpráva o činnosti Sekce archivnictví Katedry historie</i>	
<i>FF UP v Olomouci za akademický rok 2016/2017</i>	343
David Papajík	
<i>Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin</i>	
<i>při Katedře historie FF UP v Olomouci za období let 2014–2017</i>	347
Jana Burešová	
<i>Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia (CČES)</i>	
<i>při Katedře historie FF UP v Olomouci za roky 2014–2017</i>	353

Tomáš Arnold <i>Zpráva o činnosti Cechu studentů historie za akademický rok 2016/2017</i>	357
David Krop – David Marhold <i>Činnost ISHA Olomouc</i>	359
Radmila Švaříčková Slabáková <i>Tak trochu jiný sjezd: 11. sjezd českých historiků – profesní setkání historiček a historiků ČR. Zpráva ze zákulisí</i>	363
Jaroslav Pinkas <i>Didaktická perspektiva v pohledu na 11. sjezd historiků</i>	373
Aleš Zapletal <i>Zpráva o výzkumném projektu: Česká společnost a sovětská armáda 1968–1991</i>	375
Jana Burešová <i>Doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc. (Loštice, 19. 1. 1929–Olomouc, 12. 1. 2018)</i>	377

RECENZE

Tomáš Somer Zelenka, Jan: <i>Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu.</i> Historický ústav AV ČR, Praha 2016.	381
Josef Vacek Szeghyová, Blanka: <i>Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí.</i> VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2016.	385

Iveta Coufalová
MacGregor, Neil:
Germany. Memories of a Nation.
Allen Lane, London 2014.
MacGregor, Neil:
Deutschland. Erinnerungen einer Nation.
C. H. Beck, München 2016.389

Matúš Krátky
Zaretsky, Eli:
Political Freud: A History.
Columbia University Press, New York 2015.393

Lubomír Novotný
Smetana, Vít:
*Ani vojna, ani mír: velmoci, Československo a střední Evropa
v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války.*
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.397

Michael Viktořík
Vaněček, Jiří:
Četnictvo na Olomoucku v letech 1918–1945.
Kapitoly ze zapomenutých dějin četnictva.
Vydáno vlastním nákladem autora v roce 2017.405

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....409

ČLÁNKY A STUDIE

OTÁZKA KONTINUITY MEZI ŘÍMSKÝMI COLLEGII A STŘEDOVĚKÝMI ARTI¹

Terezie Pilarová

Nic v tomto světě netrvá věčně (...) jediné prostřednictvím náhrady.

Bartolus de Saxoferrato²

1 Úvod

Collegia, scholae, ministeria, officia, arti – toto všechno a ještě řada dalších jsou označení, na která je v průběhu středověkého vývoje cechovních společenství na území Apeninského poloostrova možné narazit.³ S řemeslnými spolky (*collegia*) se lze setkat již v období antiky. Cechy vrcholného středověku se však svým „obsahem“ od *collegií* významně odlišují, přičemž některé z aspektů jsou natolik zásadní (politická a soudní moc), že se zde nabízí otázka, zda je možné v tomto případě hovořit o kontinuálním vývoji, či o zcela jiných, odlišných institucích.

Předložená otázka tvoří dílčí část mnohem širší problematiky týkající se kontinuálního vývoje římské jurisprudence od antiky po právní renesanci 12. století,⁴ a je tedy nutné k ní přistupovat i s ohledem k tomuto kontextu.

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2017_017 (Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk III.).

² KANTOROWICZ, Ernst H.: *Dvě těla krále: Studie středověké politické teologie*. Praha 2014, s. 201.

³ Římané pak označovali korporace mnoha způsoby: *collegium, corpus, societas, ordo, sodalitas, sodalicium*; nejběžnější byly první dva termíny. V klasickém názvosloví neexistoval pojem, který by souhrnně označoval soukromoprávní korporace a instituce politicko-správní, teprve komentátoři začali užívat obecný termín *universitas*.
BONFANTE Pietro: *Instituce římského práva*. 9. vyd. Brno 1932, s. 67.

⁴ U nás se této problematice věnoval zejména Valentin Urfus: URFUS, Valentin: *Recepte římského práva a římskoprávní kultura za feudalismu a v počátcích kapitalismu: Vybrané otázky: Určeno pro posl. fak. právnické*. Praha 1987; Týž: *Historické základy novodobého práva soukromého: římskokatolické dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. 2. vyd. Praha 2001. Nověji například: PILAROVÁ, Terezie: *Rukopisy Digest v kontextu vývoje římského práva ve středověku*. *Acta Iuridica Olomucensia*, 11, 2016, Supplementum 1, s. 75–90; PILAROVÁ, Terezie – TALANDA, Adam: *Význam rukopisů Digest ve sporu o kontinuitu římského práva*. In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum*. Praha 2017, s. 73–85.

Zároveň se jedná o problematiku, na niž je nutné pohlížet prizmatem interdisciplinární spolupráce práva a historie, neboť obě disciplíny jsou v tomto případě úzce propojeny.

Právně-historický výklad o problematice kontinuity cechovních společenství mezi obdobím antiky a vrcholného středověku na území Apeninského poloostrova, na kterou panuje u právních historiků dosud nejednotný názor, doplňuje poslední kapitola této studie zabývající se vývojem florentských cechů ve vrcholném a pozdním středověku. Na konkrétním příkladu, Florencii, je tak ukázáno, nakolik se cechovní společenství přizpůsobovala aktuálním společenským, ekonomickým a politickým podmínkám, což v tomto případě slouží jako opora pro autorčin názor o kontinuálním vývoji cechů. Ty se tak v průběhu historického vývoje pouze přizpůsobovaly aktuálním podmínkám, jejich formální i obsahové jádro však zůstávalo zachováno.

2 Názorový nesoulad v otázce vztahu antických spolků a středověkých cechů na území Apeninského poloostrova⁵

Na návaznost středověkých cechů na antické spolky na italském území existují protichůdné názory. Mezi zastánce kontinuity těchto institucí patřil Ludo Moritz Hartmann⁶, který spatřoval významnou podobnost mezi římskými *corporazioni*, raně středověkými *scholae* a pozdějšími cechy (*arti*) na území Apeninského poloostrova. Nino Tamassia⁷ pak tvrdil, že můžeme nalézt spojitost mezi byzantskými *scholae* a pozdějšími středověkými cechy, nicméně je složité nalézt jejich propojení s pozdně římskými *collegii*. Věřil také, že náboženský faktor měl významný vliv na formování řemeslných společenství, z nichž se později vyvinuly středověké cechy.⁸

⁵ Problematika kontinuity cechů, především pak otázka názorové nejednotnosti právních historiků, byla konzultována, a je tak i ovlivněna názory profesora Victora Crescenziho (Università di Urbino), který autorce poskytl písemnou verzi svého příspěvku *Corporazioni romane e arti medievali: il problema della continuità*, předneseného na konferenci v Ravenně 21.–22. října 2016.

⁶ Ludo Moritz Hartmann (†1924) byl rakouský historik, diplomat a politik. HARTMANN, Ludo Moritz: *Zur Wirtschaftsgeschichte Italiens im frühen Mittelalter: Analekten*. Gotha 1904.

⁷ Nino Tamassia (†1931) byl italský právník a politik. TAMASSIA, Nino: *Le associazioni in Italia nel periodo precomunale*. Modena 1898.

⁸ TAMASSIA, N.: c. d., s. 21 a násl.; LEICHT, Pier Silverio: *Corporazioni romane e arti medievali*. Turín 1937, s. 26.

O vzájemné nesouvislosti mezi antickými *collegii* a středověkými cechy byli naopak přesvědčeni například Augusto Gaudenzi⁹ a Gennaro Maria Monti,¹⁰ kteří předpokládali, že cechy vznikly zcela spontánně a jsou produktem rané renesance,¹¹ nebo Gioacchino Volpe,¹² který kladl velký důraz na nejednotný vývoj na území Apeninského poloostrova v raném středověku, jež je potřeba při řešení této otázky zohlednit. Problematika je jím vnímána především z ekonomického hlediska. Vznik středověkých cechů vidí jako reakci na aktuální společenské potřeby a řešení soudobých problémů.¹³

Ve výčtu historiků věnujících se této právně-historické otázce jistě nesmí chybět jeden z nejvýznamnějších italských historiků a právníků Arrigo Solmi (†1944), který svůj názor na kontinuitu mezi *collegii* a středověkými cechy v průběhu života postupně měnil. Prvotní striktní přesvědčení o diskontinuitě později pozměnil v názor o jisté návaznosti v byzantských městech na území dnešní Itálie (Řím, Ravenna, některá sicilská města aj.) a ve městech podrobených Langobardy (především pak na lombardsko-toskánských územích). Nicméně ačkoli se v uspořádání cechů objevují právní prvky římských *collegií* (jako např. organizace *magistri*, poplatky, pozůstatky *vectigal artia*,¹⁴ vstupní poplatek), nelze se domnívat, že se jedná o přímou návaznost středověkých cechů na římská *collegia*, neboť je zde třeba zohlednit obrovský zásah, jakým byla invaze Langobardů. A tak i přes zachování či kontinuitu některých občanskoprávních prvků ve středověkých ceších není možné podle Solmiho hovořit o právní identitě římských *collegií* a středověkých korporací.¹⁵

⁹ Augusto Gaudenzi (†1916) byl italský historik práva.

GAUDENZI, Augusto: *Le società delle arti in Bologna nel secolo XIII. I loro statuti e le loro matricole*. Bullettino dell'Istituto storico italiano, 21, 1899, s. 7–126.

¹⁰ Gennaro Maria Monti (†1943) byl italský historik.

MONTI, Gennaro Maria: *Le corporazioni nell'evo antico e nell'alto medio evo*. Bari 1934.

¹¹ MONTI, G. M.: c. d., zejména s. 38.

¹² Gioacchino Volpe (†1971) byl italský historik a politik.

VOLPE, Gioacchino: *Medio Evo italiano*. 4. vyd. Řím 2003.

¹³ VOLPE, G.: c. d., s. 38–47.

¹⁴ *Vectigal artium* je daň umělců a řemeslníků v Římské říši.

¹⁵ SOLMI, Arrigo: *Le corporazioni nel Medio Evo*. Milano 1934, s. 5–6; Týž: *Le Associazioni in Italia avanti le origini del Comune*. Modena 1898. MONTI, G. M.: c. d., s. 152–153; LEICHT, P. S.: c. d., s. 34–35.

3 Právní vývoj *collegia* od Zákona dvanácti desek po *Corpus Iuris Civilis*

Řemeslné spolky jsou římským právem chápány jako soukromoprávní korporace, sdružení osob za společným účelem (*universitates personarum*), které tvoří samostatnou osobu¹⁶ a jsou od jednotlivých členů odděleny. Podle *Digest*¹⁷ mají *collegia* právní způsobilost k nakládání s vlastním majetkem a financemi, mají svého zástupce (*magister* nebo *syndicus*) a mohou žalovat a být žalována jako kolektivní osoba.¹⁸

Nejstarší kodifikace římského práva, *Zákon dvanácti desek*, nepožadovala od sdružení nic, než aby seskupilo několik osob dle stanov, které neodporovaly zákonu (deska VIII¹⁹). Úřední povolení nebylo třeba.²⁰ Tato spolčovací svoboda pak začíná být omezována s koncem republiky. *Lex Iulia de collegiis* (21 př. n. l.) stanovil, že pokud není *collegium* výslovně povoleno, nebo nevychází z dřívější tradice (zejména charitativní a pohřební společenství), má být zrušeno. Vznik nových *collegií* byl pak podmíněn souhlasem senátu nebo císaře, kdy hodnocen byl zejména jeho účel ve vztahu k veřejné užitečnosti.²¹ Co je však v tomto případě zavádějící, je ona hranice mezi pro stát potřebnými kolegií a těmi vycházejícími z tradice. Tato otázka je velmi diskutována například u neapolských mydlářů (viz kapitola níže *Řemeslné spolky v raném středověku*). Za principátu pak byly cechy, jejichž činnost byla pro fungování společnosti nepostradatelná (*corpora naviculariorum, pistorum, fabricen-*

¹⁶ *Lex mortuo* – *Digesta* (D.) 46.1.22 Mortuo reo promittendi et ante aditam hereditatem fideiussor accipi potest, quia hereditas personae vice fungitur, sicuti municipium et decuria et societas.

¹⁷ *Digesta* (D.) 3.4.1.1 Quibus autem permissum est corpus habere collegii societatis sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum rei publicae habere res communes, arcam communem et actorem sive syndicum, per quem tamquam in re publica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur fiat.

D. 3.4.1.2 Quod si nemo eos defendat, quod eorum commune erit possideri et, si admoniti non excitentur ad sui defensionem, venire se iussurum proconsul ait. et quidem non esse actorem vel syndicum tunc quoque intellegimus, cum is absit aut valetudine impediatur aut inhabilis sit ad agendum.

¹⁸ Blíže například SOMMER, Otakar: *Učebnice soukromého práva římského*. I. a II. díl. SPÁČIL, Jiří (ed.). Praha 2011, s. 199–202.

¹⁹ *Zákon dvanácti desek*, deska VIII., cit. podle Gaius, D. 47. 22. 4 His (sodalibus) autem potestatem facit lex, pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse.

²⁰ VANČURA, Josef: *Úvod do studia soukromého práva římského*. I. díl. Praha 1923, s. 73.

²¹ Zde se nabízí jistá analogie k možnostem, jak mohl Latin získat právo Kviritů, viz Gaius Komentář I., 32b.–34.

GAIUS: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. KINCL, Jaromír (ed.). Brno 1981, s. 37–38.

sium aj.), zavázány státu k určitému plnění – dopravě obilí, mletí, rybolovu aj. Tyto spolky se staly společenstvími nucenými, kdy jejich členové i se svými potomky byli právem vázáni k danému cechu, za což jako členové získávali právní výhody.²²

Před pádem Západořímské říše (476²³) vznikla významná právní památka – *Codex Theodosianus*, který nechal vytvořit východořímský císař Theodosius II. (†450) jako sbírku císařských konstitucí. Zákoník se stal závazným 1. ledna 439, a to nejen ve Východořímské říši, ale i v Západořímské, na základě žádosti císaře Valentiniana III. (†455). Na mnoha místech Západořímské říše se tento zákoník udržel v platnosti ještě dlouho poté, co jej v té Východořímské nahradil pozdější Justinianův zákoník. Kodex se dělí na 16 knih, přičemž 12.–15. kniha pojednávají o korporacích.²⁴

Četná ustanovení Theodosiova zákoníku ukazují na omezování svobodné volby povolání. Synové řemeslníků a obchodníků byli mnohdy nuceni vykonávat stejnou profesi jako jejich otcové, kteří měli povinnost zajistit své nástupce pro případ své smrti,²⁵ tak tomu bylo například u *navicularri* (lodní přepravci)²⁶ nebo pekařů.²⁷

²² Blíže k této problematice např. BONFANTE, P.: c. d., s. 69; HEYROVSKÝ, Leopold: *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. vyd. Praha 1910, s. 171–177; VANČURA, J.: c. d., s. 73–74; BOWERSOCK, Glen Warren – BROWN, Peter – GRABAR, Oleg (ed.): *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*. Harvard 1999, heslo *Guilds*, s. 479–481.

²³ Ačkoli studie pracuje s rokem 476 jako s datem začátku středověku, jedná se pouze o pomůcku, která má ohraničovat dvě významné historické etapy, nikoli o rok, který výrazně ovlivnil problematiku řešenou v článku.

²⁴ SKŘEJPEK, Michal: *Texty ke studiu římského práva*. Praha 2001, s. 131–132.

²⁵ CAMERON, Averil: *The Later Roman Empire, AD 284–430*. Harvard 1993, s. 109.

²⁶ *Codex Theodosianus* (CTh.) 12.1.134 Idem aaa. rufino praefecto praetorio. omnes, qui curialii obstricti sanguine diversis se officiorum privilegiis et actuum praeiudiciis adgregarunt, reddendos muniis esse non ambigas. eos etiam, qui adepti honores esse dicuntur, debitis statuas functionibus subrogandos manente privilegio dignitatis. ac ne ab his sententia promenda se temperet, quos praesidialis officii defendit obscuritas quosve nullum munus alligat naviculariae functionis. usque eo super hac re iudicantis est sententia porrigenda, ut, quoniam curialium fundos diversis titulis huiuscemodi homines tenere coeperunt, intellegant sese, quos nulla militiae privilegia, nulla honorum suffragia, non aetatis defensabit infirmitas, in eorum locum suscipiendis functionibus subrogandos, quorum vel habendo vel habitando sibi patrimonia praesumpserunt. dat. prid. id. april. constantinopoli theodosio a. iii et abundantio cons. (393 apr. 12).

²⁷ CTh. 14.3.2 Imp. constantius a. ad orfitem praefectum urbi. si quis pistoris filiam suo coniugio crediderit esse sociandam, pistrini consortio teneatur obnoxius et familiae pistoris adnexus oneribus etiam parere cogatur. et quoniam necessarium corpus fovendum est, patronos pistoribus constitutos ad altera functionis officia prohibeo devocari caudicariorum corpori minime de cetero copulandos, ut aliis necessitatibus absoluti eam tantummodo functionem

Druhá stěžejní sbírka římského práva nese od 16. století označení *Corpus Iuris Civilis*. Tento zákoník, sestavený z podnětu východořímského císaře Justiniana I., se skládá ze čtyř částí: *Codex*, *Digesta*, *Institutiones* a *Novellae*. Justinianovo ovládnutí Apeninského poloostrova, jako důsledek jeho politiky *renovatio imperii*, vyvolalo snahu po opětovném formálním sjednocení těchto dobytých území s Východořímskou říší, a tak se i tato právní sbírka na základě *Pragmatica sanctio pro petitione Vigili*²⁸ z roku 554 stala platnou na Apeninském poloostrově. *Corpus Iuris Civilis* v návaznosti na dřívější římskoprávní předpisy (např. *Lex Iulia de collegiis*) dovoľoval existenci *collegia* pouze na základě povolení státní mocí.²⁹

Platnost Justinianova zákoníku dávala italskému území naději na jeho opětovné právní sjednocení. Langobardský vpád ovšem zformování uceleného právního systému narušil a na dlouhá staletí vytvořil z Apeninského poloostrova právně nesourodou oblast. Langobardi, Byzantinci, Frankové, Arabové, Normané a další aktéři historického vývoje Apeninského poloostrova pak již přistupovali k římskoprávnímu odkazu rozdílně.

4 Řemeslné spolky v raném středověku

Dochované prameny se o existenci řemeslných spolků na území Apeninského poloostrova mezi 6. až koncem 9. století takřka nezmiňují. Jednu z vzácných výjimek tvoří epištola papeže Řehoře I. Velikého z roku 599, která nám dokládá existenci *corpus*³⁰ *sapunariorum* (společenství mydlářů) v Neapoli.³¹

liberae mentis nisibus exsequantur. dat. prid. non. iul. mediolano arbitione et lolliano cons. (355 iul. 6).

²⁸ *Pragmatica sanctio pro petitione Vigili* je součástí *Novellae*, nejčastěji uváděna v Nov. App. VII.

²⁹ D. 47.22.3.1 In summa autem, nisi ex senatus consulti auctoritate vel caesaris collegium vel quodcumque tale corpus coierit, contra senatus consultum et mandata et constitutiones collegium celebrat.

³⁰ Mezi 2.–3. stoletím ukazují epigrafické prameny a právní texty na stále častější používání pojmu *corpus* namísto pojmu *collegium* jakožto jeho synonyma. Od 4. století pak již jednoznačně pojem *corpus* převládá. Což dokládá například i jeho četnost v *Codexu Theodosianu*. BOWERSOCK, G. W. – BROWN, P. – GRABAR, O. (ed.): *c. d.*, s. 480.

³¹ HARTMANN, Ludo Moritz (ed.): *Gregorii I papae Registrum Epistolarum*, libr. IX, 113. In: MGH 1893, s. 118–119. In: <https://archive.org/stream/gregoriipapaer00churgoog#page/n130/mode/2up> [cit. 25.10.2017].

Neapol se v průběhu byzantského znovudobývání v první pol. 6. století dostala pod nadvládu Východořímské říše, což nezměnil ani zmiňovaný rok 599, kdy bylo město obléháno Langobardy. S byzantskou nadvládou zde byla zavedena platnost Justiniánova zákoníku.

Zmíněná epistola ukazuje, že neapolští mydláři se řídili *pactum inter se de quibusdam rationabilibus artis suae* (vnitřními statuty v rámci svého společenství), kdy v rámci těchto statut byla stanovena *introitura* (vstupní platba) pro nové členy. Kolegium neapolských mydlářů bylo volné, jinými slovy, členství nebylo vázáno na povolení státní mocí, ale vyplývalo ze *sacramenta* (přísahy) a ze stanov (v římském právu označovaných jako *lex collegii*, ve středověku pak *pactum*). Papežský dopis nám tak dokládá existenci volných kolegií půl století po uzákonění Justiniánova zákoníku (554), který povoloval existenci pouze zákonem povolených kolegií vázaných na schválení své činnosti státní mocí. K obsahu těchto stanov Řehoř píše pouze *iuxta priscam consuetudinem omnium* (stále jako starověký zvyk), což může ukazovat na souvislost mezi pozdně antickými *lex collegii* a raně středověkými stanovami.³² Ačkoli zde uvedená terminologie nepostačuje k prokázání kontinuálního fungování daného spolku již od antiky, je tato skutečnost více než pravděpodobná.

Mezi dochovanými písemnostmi Řehoře Velikého lze rovněž nalézt svědectví o *Artis tinctoriae*³³ (společenství barvířů) působící v Římě za Řehořova pontifikátu, z čehož lze usuzovat na plynulé fungování antických *collegii* ve „věčném městě“ i v raném středověku.³⁴

Od datace těchto významných listin se pak záznamy o existenci řemeslných spolků na dlouho vytrácejí. Další významnější zmínkou jsou až *Constitutiones Olonenses* vydané roku 825 římským císařem Lotharem I. (795–855), uvádějící osm severoitalských měst (Bologna, Cremona, Florencie, Ivrea, Turín, Milán, Padova a Benátky), která byla vybrána jako vhodná centra pro zřízení nových *collegii* nebo *scholae*. V každém z uvedených měst a obcí pak nesla nově zřízená společenství jiné označení. Ve Florencii to byla *capitadini* nebo *arti*.³⁵

³² HARTMANN, L. M. (ed.): *Gregorii I papae Registrum Epistolarum*, libr. IX, 113, s. 118–119; MONTI, G. M.: c. d., Apendix II – EPISTOLA DI GREGORIO I. DEL FEBBRIO-APRILE 599, s. 213–214.

³³ Termín *ars* je zde použit ve významu *collegia*, stejně jako ve výše uvedeném případě *corpus sapunariorum*.

³⁴ WALTZING, Jean Pierre: *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains*. IV. díl. Louvain 1900, s. 119.

³⁵ STALEY, John Edgcumbe: *The Guilds of Florence*. Londýn 1906, s. 35.

Mezi 10. až 12. stoletím nacházíme v Římě a Ravenně, centrech dřívějšího silného vlivu Byzantské říše a současné papežské moci, tzv. *scholae* – volně vytvořená společenství (nezávislá na rozhodnutí státu). Z listiny ravennského arcibiskupa Petra z 12. dubna 943 se dovídáme o existenci *schole Piscatorum*, která si od ravennského kostela pronajímá *licentiam piscandi* k řece, jak již *in prefata schola largitum fuit per scriptum conveniente*. Camillo Spreti, který se dějinami cechu rybářů v Ravenně zabýval od této první písemné zmínky po 18. století, se domníval, že by zde cech mohl existovat snad již někdy okolo roku 733, s jistotou to však nelze určit.³⁶ Ve stejné době pak existovala v Ravenně i *schola negotiatorum*. V Římě nám pro toto období prameny dokládají například existenci *scholae calzolariorum*, *sandolariorum*, *calderariorum* nebo *schola piscatorum stagni* s priorem Albericem v čele, která v roce 1115 získala právo rybolovu od kláštera San Gregorio, stejně jako v roce 943 rybáři v Ravenně.³⁷

Existence těchto volných spolků může být z části odrazem situace ve Východořímské říši, která dlouhou dobu uplatňovala v těchto městech svůj vliv. Ve Východořímské říši existovaly souběžně volné, svobodné korporace vedle korporací závislých na státní moci (existence a chod těchto korporací byl veřejným zájmem, jehož garantem se v tomto případě stal právě stát). Často zmiňovanou knihou prokazující tuto skutečnost je tzv. *Libro del prefetto*³⁸ z Konstantinopole.

V oblastech Apeninského poloostrova, kde se uplatňovala silná státní moc, jako například v Pávii nebo Veroně, se v pramenech objevují tzv. *ministeria a officia* – spolky závislé na veřejné moci v podobné formě, jakou může nalézt v *Codexu Theodosianu*. Nejvýznamnějším v tomto ohledu je *Liber honorantiae civitatis Papiae*,³⁹ která vznikla za vlády římského císaře Jindřicha II. (1002–1024), nebo Konráda II. Sálského (1024–1039).⁴⁰ Šlo o soupis výnosů náležejících *Camera regia* v Pávii,⁴¹ tedy centrálnímu finančnímu

³⁶ SPRETI, Camillo: *Notizie spettanti all' antichissima „Scola de' pescatori“ in oggi denominata „Casa Matha“*. *Opera e fatica del marchese Camillo Spreti ravennate*. Ravenna 1820, zejména s. 3–8.

³⁷ LEICHT, P. S.: c. d., s. 77–80; VOLPE, G.: c. d., s. 40.

³⁸ Vydaná Leonem IV. Moudrým (866–912), východořímským císařem, označovaným jako *prefetto* města, jako osoba pověřená dohledem nad cechy a mestieri. Kniha rozlišovala dvacet dva korporací do pěti kategorií.

³⁹ SOLMI, Arrigo (ed.): *Il testo delle «Honorantie civitatis Papiae»*. *Archivio storico lombardo*, 47, 1920, 3, s. 177–192.

⁴⁰ O přesné dataci dokumentu se mezi historiky vedou spory, viz MONTI, G. M.: c. d., s. 170.

⁴¹ Pávie byla centrem Italského království a korunovačním městem italských králů, později panovníků římsko-německé říše.

úřadu Italského království zodpovědnému za výběr daní a úschovu královského pokladu. Text dokládá centralizaci finanční správy v Italském království, její celní stanice, jednání mezi obchodníky z Pavie, Benátek, Amalfi, Gaety, Salerno a *Camera regia* v Pávii, správu mincovny v Pavii a Miláně, rýžování zlata v severní Itálii, příjmy a výdaje královské pokladny. Uvedené informace svědčí o návaznosti na římskou organizaci finanční správy. Dokument dokládá také existenci *ministerii*, jednotných spolků obchodníků, mincířů, zlatníků, rybářů, koželuhů, mydlářů a námořníků, podřízených *Camera regia*, které měly dle slov autora dokumentu vzniknout v Italském království již v průběhu první pol. 10. století. Tyto spolky představují určitý monopol na své řemeslo, neboť nikdo mimo spolek nesměl dané povolání vykonávat. Vnitřní správa těchto *ministerií* byla tvořena jedním nebo více úředníky zvanými *magistri*, kteří řídí tyto spolky (např. hájí výsady těchto sdružení, mají na starost posílení produkce), jsou ovšem podřízeni státní moci. Spory těchto *ministerií* spadají pod jurisdikci krále nebo *cameraria*, hlavního pokladníka. Jednalo se tedy o spolky svobodných mužů, kteří byli souzeni přímo králem a sami si mohli volit své *magistri*. I zde se setkáváme s povinností zaplatit vstupní poplatek.⁴²

Především z tohoto a pro pozdější dobu dochovaných dokumentů Arrigo Salmi vyvozoval, že některá *collegia*, přeživší langobardskou invazi, pokračovala ve své činnosti i v období středověku.⁴³

Období *P'età comunale* (věk komun), od konce 11. století po druhou polovinu 13. století, poskytlo cechovním společenstvím pod nadvládou italských městských komun velkou nezávislost. Cechy se v tomto období staly korporacemi prakticky samostatnými, z velké části nepodléhajícími veřejnému dohledu komuny. Pro lepší zabezpečení svých sociálních a ekonomických funkcí si začaly postupně získávat i politickou moc.

Postavení cechovních spolků v jednotlivých oblastech Apeninského poloostrova bylo ovšem velmi nejednotné. Ve městech jako Bologna, Milano a Florencie získaly cechovní společnosti natolik významné postavení, že se jejich autorita prakticky překrývala s veřejnoprávní mocí jednotlivých komun. Spolu se získáním politické moci byla na cechovní přenesena i určitá část pravomocí v soudní oblasti (měly právo rozhodovat ve věcech týkajících se svých členů, majetku, profese či řemesla, především pak obchodu). Veřejnoprávní zásahy se tak vztahovaly pouze na uložení politických a ekonomických opatření nebo na všeobecně uznávaná omezení, například regulaci počtu cechovních společenství. A tak ačkoli liberální názor Balda de Ubaldis (†1400), že není zvlášť

⁴² LEICHT, P. S.: c. d., s. 28–30; MONTI, G. M.: c. d., s. 170–172; SOLMI, A.: c. d., s. 9.

⁴³ LEICHT, P. S.: c. d., s. 33–35.

potřeba povolení obce nebo vyšších právních předpisů pro vznik cechu nebo schválení jeho statut, neodpovídal právní realitě žádného z městských států na italském území, byl nejspíš odvozen z praxe, neboť cechy si v městských státech vydobily velmi silné pozice.⁴⁴

5 Glosátoři

Restaurování římskoprávního vzdělání od 12. století spolu se stoupajícím významem antického *exempla* posílila pozici římského práva natolik, že se pro právní rámec severoitalských městských komun stalo stěžejním právním systémem. Významnou roli v této skutečnosti sehrála škola glosátorů.

Glosátoři,⁴⁵ na rozdíl od pozdější školy komentátorů, nepřistupovali k výkladu norem římského práva kriticky. Jejich interpretace vycházela převážně z úvah o bezchybnosti a dokonalosti římskoprávních textů, které byly beze změn přejímány a vztahovány na soudobou společnost. Právní normy věnující se existenci a fungování institucí, jakými byly řemeslné spolky starověkého Říma, tak byly glosátory bez úprav používány na středověké cechy. Glosátoři tak v podstatě do antické římskoprávní formy vkládali nový středověký obsah.

Bolognským juristům stejně jako i jiným glosátorům nebyla zprvu známa řada skutečností římského práva. Jednou z nich je nerozlišování mezi veřejnou a soukromou mocí. (Ulpianus, D.1.1.1.2 Veřejné právo je to, které se týká římského státu, soukromé to, které se týká prospěchu jednotlivců.) Glosátoři nevedli přísnou hranici mezi státem ve smyslu římského impéria a jemu podřízenými korporacemi. Na tomto základě tak přírkli veřejnoprávní moc i městským komunám. U prvních glosátorů byla pak komunám přičítána „jen“ práva římských *municipií*, která jim však byla propůjčena navždy.⁴⁶

Druhou pro téma studie významnou skutečností bylo, že glosátoři na pojetí sdružení (např. cechu) neaplikovali římskoprávní zásadu odloučení osoby od organizace. (D. 3.4.7.1 Dluží-li právnická osoba, jednotliví společníci nedluží nic: proto dluží-li právnická osoba, jednotlivci nejsou dlužníci.) Tuto skutečnost odráží i pozdější názor Balda de Ubaldis, který při snaze

⁴⁴ SOLMI, A.: c. d., s. 14.

⁴⁵ Škole Glosátorů se naposledy v rozsáhlosti věnoval článek: ČERNÝ, Miroslav: *Středověcí glosátoři – nejdůležitější představitelé a metoda jejich práce*. Acta Iuridica Olomoucensia, 9, 2014, Supplementum 3: Recepce římského práva v Evropě, s. 33–49.

⁴⁶ KUDRNA, Jaroslav: *Stát a společnost na úsvitě italské renesance*. Praha 1964, s. 77–78.

vyjádřit vztah mezi cechy a jejich členy zdůrazňuje, že se celek v podstatě neliší od svých částí.⁴⁷

Stejným způsobem, jakým glosátoři zaměňovali pojmy *municipium* s *comune*, nakládali i s pojmy *collegia* a *arti*. Cechovní společenství, která se však objevují od 12. století na Apeninském poloostrově, byla svou právní povahou rozdílná od římských *collegií* především ve dvou stěžejních aspektech. Jejich samospráva nově zahrnovala soudní moc nad svými členy (k plnému rozvoji této pravomoci došlo na začátku 14. století) a na základě svého vlivu ve městech se stala významnými politickými činiteli stěžejním způsobem se podílejícími na řízení *stato comunale*. Tyto skutečnosti tak bylo nutno právně zdůvodnit.

O spolcích starověkého Říma se nám nedochovaly téměř žádné zprávy. Existují ovšem i výjimky, například jedno z nejváženějších *collegií*, existující přímo ve městě Římě, *collegium pistorum* (spolek pekařů). To mělo své místo i v římském senátu, neboť nejprestižnější z řemeslných spolků si v Římě získaly i značný politický vliv.⁴⁸ Avšak uvažovat nad kolegii jako samostatnými politickými entitami bylo Římanům cizí. Glosátory tak často uváděné srovnávání *collegií* a *municipií* neodpovídalo římskoprávním základům.⁴⁹

Podobně tomu bylo i u odůvodnění cechovní soudní moci, kdy obě teorie, se kterými se u glosátorů můžeme setkat, vycházely z římskoprávních textů. První z nich soulad mezi středověkými cechy a římskými *collegií* odůvodňuje pomocí Justiniánova *Codexu* a v něm obsažené Anastasiovy konstituce z roku 502, v níž se hovoří o povoláních, kterým neměla být odmítnuta soudní moc.⁵⁰

Druhé pojetí dovozuje soudní moc cechů ze způsobu vytvoření *collegií*, které mělo být stejné jako u *civitas*. Uvažovalo se tedy nad podobností těchto dvou korporací. Ve skutečnosti bylo ovšem přiblížení *collegia* k *civitas* pouze teoretické a celá konstrukce této doktríny vycházela jen z římských *collegií*.

⁴⁷ Tamtéž, s. 78–81.

⁴⁸ LIU, Jinyu: *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*. Leiden – Boston 2009, s. 103–110.

⁴⁹ D. 3.4.2 Si municipes vel aliqua universitas ad agendum det actorem, non erit dicendum quasi a pluribus datum sic haberi: hic enim pro re publica vel universitate intervenit, non pro singulis.

TODINI, Giampiero: *Alle origini dell' autonomia delle Arti e Corporazioni*. Archivio Storico e Giuridico Sardo di Sassari, N. 10, 2006, s. 24.

⁵⁰ C. 3.13.7 Periniquum et temerarium esse perspicimus eos, qui professiones aliquas seu negotiationes exercere noscuntur, iudicium, ad quos earundem professionum seu negotiationum cura pertinet, iurisdictionem et praeceptiones declinare conari.

TODINI, G.: *c. d.*, s. 23–24.

Nicméně snaha glosátorů odvodit *collegia* od *res publica* byla dalece vzdálená zamýšlené římskoprávní konstrukci těchto institucí.⁵¹

Tak se také stalo, že při hledání vztahu mezi *res publica*, *municipia* a *collegia* se glosátorům podařilo na základě nesprávných přirovnání – *populus* (římský stát), *civitas* a osobnostní složky *collegii* – odůvodnit legitimitu cechovních statut, kdy stejně jako v *civitas* lid vytváří zákony, tak také členové cechu mohou sestavovat vlastní pravidla.⁵²

6 Arti di Firenze

Florence je městským státem, na němž lze velmi dobře ilustrovat cechovní vývoj reagující na společenské a hospodářské změny odrážející se zejména v posilování politické a soudní moci cechů. Od 13. století, kdy již víme, že cechy hrály ve Florencii neopomenutelnou úlohu, lze sledovat, jakým způsobem se adaptovaly na nové podmínky, překračovaly svou dřívější úlohu a rozšiřovaly své pravomoci.

Na otázku, zda pro Florencii existuje nějaké přesné datum, v němž došlo k opětovnému zformování cechovních společenství, či zda šlo o dlouhodobý vývoj plynulého navazování na předešlé instituce, dnes bohužel nedokážeme odpovědět. Giovanni Villani (†1348) ve své kronice města Florencie (*Nuova Cronica*) vzpomíná starosty cechu Calimala již v roce 1150, kdy měl zmíněný cech dozorovat stavbu kostela San Giovanni.⁵³ První písemná zpráva, která je dnes dochována v Archivio di Stato ve Florencii, nicméně pochází až z roku 1193, kdy notářský zápis smluv sjednaných v kostele Santa Cecilia mezi pány z Castello del Trebbio a Comune di Firenze zaznamenává účast sedmi rektorů cechů.⁵⁴ Tato zpráva stejně jako následující dochované dokumenty z počátku 13. století nasvědčují tomu, že cechy v této době jsou již plně zformovány a nevznikly v nedávné době.⁵⁵

⁵¹ D. 3.4.1.1 Quibus autem permissum est corpus habere collegii societatis sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum rei publicae habere res communes, arcam communem et actorem sive syndicum, per quem tamquam in re publica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur fiat.

Tamtéž, s. 24.

⁵² Tamtéž, s. 25.

⁵³ COMPAGNI, Dino – VILLANI, Giovanni: *Florentské kroniky doby Dantovy*. KALISTA, Zdeněk (ed.). Praha 1969, s. 141.

⁵⁴ *Pacta et conventione habitas inter dominum Gerardum Caponsaccum Pot. Florentie et eius consiliaris et septem rectores qui sunt super capitibus atrium ex una parte, etc.*

⁵⁵ GANDI, Giulio: *Le corporazioni dell' antica Firenze*. Florencie 1928, s. 4.

Počet cechů se v průběhu času ve Florencii měnil. Nejdříve bylo sedm velkých cechů (*Arti maggiori*) a množství malých cechů (*Arti minori*), jejichž původní počet není znám. V roce 1266 uvádějí městská statuta čtrnáct cechů a příslušníky větších cechů zrovnoprávňují se šlechtici.⁵⁶ V roce 1280 pak bylo velkých cechů sedm a dvacet pět malých.⁵⁷ V roce 1293 statuta města zakotvovala jednadvacet cechovních spolků. Tento počet, pouze s přechodnými krátkými etapami, zůstal zachován i v průběhu života Machiavelliho (†1527), který ve *Florentských letopisech* uvádí: „Z počátku bylo těchto cechů dvanáct, z toho sedm větších a pět menších, později byl počet cechů zvýšen na čtrnáct, takže jich nakonec bylo dvacet jedna, jak je tomu až dosud.“⁵⁸ Pět z *Arti minori*, cech řezníků, obuvníků, stavitelů, kovářů a *rigattieri* (vetešníků), bylo někdy označováno za *Arti medie* (střední cechy), jelikož byly považovány za nejvýznamnější mezi menšími cechy.⁵⁹

Florentský obchodník a spisovatel Goro Dati (†1435) v prvních letech 15. století napsal: „l'ordine della città ... appresso v'è l'ordine dell'Arti“ (uspořádání města ... je blízké uspořádání cechů).⁶⁰ Toto tvrzení lze vykládat dvojím způsobem. Zastánci diskontinuity cechovních společenství se velmi často opírají o názor, že nově se zformované cechy vrcholného středověku kopírovaly uspořádání komuny. Naopak například názor Jaroslava Kudrny: „ústavy některých komun vlastně napodobují statuty cechů“,⁶¹ ukazuje, že celá problematika může být chápána i opačným způsobem.

Z právního hlediska byly florentské cechy právníckými osobami. Svou vůli vyjadřovaly prostřednictvím svých orgánů, za jejichž rozhodnutí byly také zodpovědné. Vytvářely vlastní stanovy, které byly pro jejich členy závazné, a vykonávaly vlastní soudní moc. V čele každého z 21 cechů stálo *collegio* složené v závislosti na historickém období ze tří až dvanácti konzulů. Složeným poradním orgánem bylo pak *consiglio*. Mezi další orgány lze uvést *burocrazia*, jakýsi sekretariát cechu, v němž působili notáři cechu a který evidoval všechny písemnosti související se životem cechu (včetně právní a finanční oblasti), dále pak úřad pokladníka, který měl na starost finance cechu,

⁵⁶ SAVICKÝ, Nikolaj: *Renesance jako změna kódu: o komunikaci slovem a obrazem v italském rinascimento*. 2. vyd. Praha 2010, s. 33–4.

⁵⁷ GANDI, G.: c. d., s. 5.

⁵⁸ MACHIAVELLI, Niccolò: *Florentské letopisy*. Praha 1975, s. 78.

⁵⁹ HIBBERT, Christopher: *Florence: životopis města*. Praha 1997, s. 43.

⁶⁰ MANNI, Giuseppe: *Istoria Di Firenze Di Goro Dati Dall'Anno MCCCCLXXX. All'Anno MCCCCV. Con Annotazioni*. Florencie 1735, s. 133.

⁶¹ KUDRNA, J.: *Materiály k italským dějinám*. Brno 1973, s. 105.

a posly, kteří plnili několik funkcí – soudní vykonavatel, zřízenec a v případech potřeby policie.⁶²

6.1 Politická moc florentských cechů

V roce 1282 došlo ve Florencii k provázání státní politické moci s cechovním vytvořením nového vládního úřadu – cechovních priorů pověřených správou a vládou nad městem. První priorové byli tři a jmenovali se Bartolo, syn pana Jacopa Bardiho, za okrsek za Arnem a cech Calimala, Rosso Baccherolli za okrsek San Piero Scheraggio a cech bankéřů, Salvi, syn Chiara Girolamiho, za okrsek San Brancazio a cech soukeníků.⁶³ Původně se předpokládalo, že vždy po dvou měsících budou vystřídáni novými třemi priory z uvedených tří velkých cechů. Tito priorové měli svůj úřad vykonávat v *badia Fiorentina*,⁶⁴ zde měli poskytovat slyšení, spát i stravovat se na účet obce. Bylo jim přiděleno šest biřiců a šest poslů, aby obesílali občany. Měli spolu s vrchním velitelem občanských ozbrojených sborů spravovat velké a závažné obecní záležitosti a svolávat a konat rady a činit příslušná opatření. Nový úřad byl však občany města přijat s takovým nadšením, že již v následujících dvou měsících bylo zvoleno priorů šest (srpen 1282) – nově priorové za cech lékařů a lékárníků, cech hedvábníků a knoflíkářů a cech kožešníků a koželuhů. Časem se k nim pak přidaly všechny ostatní cechy. Statuty z roku 1293 byl k priorům připojen úřad staršího priora, *Golfaloniere di Giustizia*, jako hlavy městské republiky.⁶⁵

18. ledna 1293 byla uzákoněna slavná statuta *Ordinamenti di Giustizia*,⁶⁶ která významně posilovala moc cechů v *Comune di Firenze*. Již úvodní řádky prvního rubrika tohoto dokumentu, které představují právní rámec unie jednadvaceti cechů v jejich „prospěšnosti, ryzosti a věrnosti společnosti i spolku“, jsou projevem zásady justiniánského práva, a to: *Quod omnes tan-*

⁶² FRANCESCHI, Franco: *La parabola delle Corporazioni nella Firenze del tardo Medioevo*. In: *Arti fiorentine. La grande storia dell'artigianato*. I. díl, Il Medioevo Florencie 1998, s. 79–80.

⁶³ COMPAGNI, D. – VILLANI, G.: c. d., s. 250.

⁶⁴ Badia Fiorentina je budova umístěná v samém centru města Florencie před *Bargellem*.

⁶⁵ COMPAGNI, D. – VILLANI, G.: *Florentské kroniky doby Dantovy*, s. 250–251; HIBBERT, Ch.: c. d., s. 44.

⁶⁶ *Ordinamenti di Giustizia* – soubor nařízení, týkajících se městského zřízení ve Florencii a směřujících k zrovnoprávnění sociálních vrstev městského obyvatelstva. Obsahovala 24 paragrafů a byla vyhlášena na ochranu lidu proti zvyšujícímu se uzurpátorství šlechty. Blíže například: VILLARI, Pasquale: *I primi due secoli della storia di Firenze*. II. díl. Florencie 1894, s. 65–112.

git ab omnibus approbari debet. (Co se všech týká, musí být všemi schváleno.). Statuta charakterizovala Florentskou republiku jako suverénní federaci autonomních a sobě rovných cechů. Ustanovovala pevný počet jednadvaceti cechů, které uváděla v pořadí dle jejich významu, kdy největší vážnosti se těšil *Arte dei Giudici e Notai*⁶⁷ (cech právníků a notářů) a za ním dalších šest velkých cechů. Ovšem již tato poslední uvedená skutečnost nabourává celý koncept rovnosti cechovních společenství. V mocenském rozdílu mezi *Arti maggiori* a *Arti minori* je Florencie ukázkovým příkladem reality velkých italských měst (další např. Milano, Bologna, Siena), která hrála významnou úlohu na poli mezinárodního obchodu, čímž se posilovalo postavení a úloha tamějších obchodníků, bankéřů a notářů. Právě z této skutečnosti plynul mnohem znatelnější společenský rozdíl jednotlivých cechovních profesí a řemesel oproti středním a malým městům (např. Padova, Modena, Lucca), kde se v rámci cechovních organizací udržovala větší společenská rovnováha. V tomto případě je třeba význam slova rovnost spatřovat ve smyslu přístupu k politické moci. Každý cech měl teoreticky stejný podíl bez ohledu na počet členů.⁶⁸

Proklamaci suverenity je třeba také chápat ne ve smyslu mocenské nadvlády ve městě, neboť až na krátké období let 1378–1382 ovlivněných povstáním *Ciampi* a jeho politickými výsledky cechy samy nevládly, ale jako množství pravomocí, které jsou namísto státního aparátu vykonávány samotnými cechy. Nejrozsáhlejší pravomoci měly cechy v oblasti finanční a zahraniční politiky, stěžejním je ovšem fakt, že se zde setkáváme s přenosem části každé ze tří složek státní moci (zákonodárné, výkonné, soudní).

Provolání autonomie je pak odkazem na významný podíl samosprávy, kdy samotná statuta města upravovala pouze obecná pravidla platná pro všechny cechy (jejich počet, působnost).

Členství v cechu představovalo ve Florencii zejména sociální a politickou prestiž. Cechy tvořily v podstatě stěžejní politické instituce, neboť pouze člen cechu měl politická práva. Stalo se tak běžnou praxí, že cech sdružoval hned několik povolání, například *Arte della Seta* (cech obchodníků s hedvábím) tvořili nejen samotní obchodníci, ale i čalouníci a vyšivači, obchodníci

⁶⁷ Detailně se tomuto cechu věnoval například MARTINES, Lauro: *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence*. Princeton 1968.

⁶⁸ NAJEMY, John Michael: *Guild Republicanism in Trecento Florence: The Successes and Ultimate Failure of Corporate Politics*. The American Historical Review, 84, 1979, no. 1, s. 58–59; SOLMI, A.: *Le corporazioni nel Medio Evo*, s. 14; STALEY, E.: c. d., s. 50–51; FRANCESCHI, F.: c. d., s. 81–85.

s látkami a peřím, a dokonce i zlatníci (např. Filippo Brunelleschi⁶⁹), nebo *Arte dei Medici e Speziali* (cech lékařů a lékárníků), jehož členy byli obvykle i umělci (např. Dante Alighieri). Ani členství ve více ceších nebylo neobvyklé, kupci tak účinněji hájili své zájmy a znásobovali svůj vliv v politice města, řemeslníci, kteří zbohatli, se chtěli dostat ve společenském žebříčku výše, tedy stát se členy cechu s vyšší prestiží.⁷⁰

6.2 Soudní moc florentských cechů

Ve středověké Florencii existovala paralelně dvojí soudní soustava s rozdílnou věcnou působností. Nejvyšší soudní cechovní instancí byl od roku 1296 *Tribunale della Mercanzia*. Soudní moc Florentského městského státu tak v cechovních záležitostech nepředstavovala nejvyšší autoritu.

Povaha soudních pravomocí jednotlivých cechů byla vždy odstupňována v závislosti na odlišné politické a ekonomické váze cechu. Pouze tři cechy, právníků a notářů, obchodníků a vlnářů, měly v trestních věcech plnou pravomoc s možností soudit i závažné trestné činy, jako byly krádeže nebo *falsitates* (padělání). Poslední jmenovaný cech měl dokonce speciálního soudce na trestní věci, vlastní policii a vězení ve věži budovy cechu.⁷¹

V rámci občanskoprávních sporů se projevuje mnohem větší rozdílnost ve stupni autonomie jednotlivých korporací, odrážející se například v úpravě práva na odvolání: zatímco rozhodnutí vydaná soudci sedmi velkých cechů byla považována podle městských statut z let 1322–1325 za konečná (bez možnosti odvolání), u *Arti mediane* (cechu řezníků, obuvníků, kovářů, kameníků a řezbářů a pláteníků) to bylo pouze do hodnoty 100 lir a rozhodnutí ostatních cechů bylo omezeno 25 lirami. Nebezdůvodně tak vnímaly střední a malé cechy některé právní předpisy jako omezující jejich suverenitu a pravidelně je ignorovaly. Ve stanovách se často lze setkat se zákazem podrobit rozsudky vydané jejich konzuly druhé instanci. Ve snaze o zřízení nápravy částečně uspěly v roce 1346, kdy byly peněžní stropy výrazně navýšeny.⁷²

Po více než jedno století pak nedochází k výrazným změnám. Později, zejména v souvislosti s formováním státní moci, i zde došlo k reformě. Jako součást rozsáhlejších plánů na přeměnu městského a občanského prá-

⁶⁹ VASARI, Giorgio: *Životopisy nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů* (I). Praha 1976, s. 278.

⁷⁰ HIBBERT, Ch.: c. d., s. 42; MACEK, Josef: *Italská renesance*. Praha 1965, s. 89.

⁷¹ FRANCESCHI, F.: c. d., s. 98–99.

⁷² Tamtéž, s. 99–100.

va, jejichž strůjcem se stal Lorenzo Medicejský, byla v roce 1471 pozměněna struktura florentských cechů na úkor těch menších. Zákon z roku 1477 propojil cechovní korporace ještě těsněji s *Mercanzou* a vytvořil z ní ústřední cechovní orgán. Dalším zákonem byl zaveden zákaz, a to jak pro cechy, tak pro *Mercanzu*, „vytvářet jakákoli statuta či řády, ve kterých roste, umenšuje se nebo se mění jurisdikce *Mercanzy* nebo ostatních 20 cechů, veškerá autorita se v tomto smyslu přesouvá do rukou *Consigli della Repubblica*“. Právní předpisy cechů tak byly více podrobeny kontrole státních úřadů.⁷³

7 Závěr

Významný italský komentátor Baldus de Ubaldis v jedné ze svých glos napsal: (...) to, co je univerzální, nemůže zaniknout smrtí, stejně jako člověk neumírá coby druh.⁷⁴ Otázka kontinuity nepatří k „objevům“ moderních dějin, ač jí zejména v 19. a 20. století byla s ohledem na aktuální potřeby společnosti věnována poměrně významná pozornost, ale jak ukazuje například Ernst Kantorowicz, k prosazování kontinuity v ústavní a právně-politické sféře docházelo již v průběhu 13. a v následném 14. století.⁷⁵ Na Římskou říši⁷⁶ a její instituce navazovala nejedna politická či ekonomická organizace středověku.

Ekonomická, politická i společenská zkušenost, v níž existují cechy věku komuny, se zásadně liší od doby pozdního starověku, z čehož logicky vyplývá i jejich přeměna. Antické spolky jsou zde stále přítomny v podobě právních základů a specifických prvků pro daný typ právnícké osoby. Je na ně tedy navazováno. Ačkoli jejich kontinuální existenci nelze na základě současného stavu dochování i probádání tematických pramenů s určitostí prokázat, přetrvání základního právního rámce, který je upravován v reakci na historický vývoj, je možné potvrdit.

Předložená studie je, i vzhledem ke svému omezenému rozsahu, v mnoha ohledech pouze stručným nastíněním dané problematiky. Poukazuje tak na rozsáhlou množinu otázek, kterými se lze detailněji zabývat: od charakteristiky politické moci antických cechů a podrobnějšího rozboru uvedených

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ KANTOROWICZ, E. H.: c. d., s. 197.

⁷⁵ Tamtéž, VI. kapitola *O kontinuitě a korporacích*, s. 182–204.

⁷⁶ Tuto představu ostatně podporoval i samotný Justinianův zákoník, který uváděl, že říše byla založena přímo Bohem a má trvat „navěky“. Iustiniani Novellea 73, pr. 1: „Quia igitur imperium propterea deus de coelo constituit...“, Iustiniani Novellae 6, doslov: „[Licentiam damus] nobis et ad imperium quod semper est.“

právních pramenů až po detailnější náhled na jednotlivá cechovní společenství ve Florencii. Studie je tak pouhým úvodem k velmi rozsáhlé problematice.

RESUMÉ

OTÁZKA KONTINUITY MEZI ŘÍMSKÝMI COLLEGII A STŘEDOVĚKÝMI ARTI

Součástí velmi rozsáhlé otázky týkající se kontinuity římské jurisprudence v období raného středověku na území Apeninského poloostrova je i problematika kontinuity cechovních společenství. Otázka souvislého vývoje cechů od antiky po vrcholný středověk, stejně jako rozsahu římskoprávního vlivu na „formu a obsah“ středověkých řemeslných spolků, nepředstavuje u právních historiků názorovou shodu. Nevelké množství dochovaných a dosud prozkoumaných pramenů neposkytuje pevnou oporu pro nezpochybnitelné tvrzení o kontinuitě či diskontinuitě cechů v raném středověku. Přesto nám prameny nabízejí široký rozsah informací k vytvoření si dostatečně nosných teorií, k jejichž verifikaci nám může dopomoci i studium cechů ve vrcholném i pozdním středověku. Za příklad modifikace cechovních společenství v návaznosti na politický, hospodářský a společenský vývoj, který tak má být podporou pro teorii kontinuity, byla vybrána Florencie, kde si cechy v průběhu středověku získaly rozsáhlý vliv.

Klíčová slova: cechy, *collegia*, *arti*, glosátoři, římské právo, středověk, kontinuita, Apeninský poloostrov, Florencie, soudní moc, politická moc

SUMMARY

*THE QUESTION OF CONTINUATION BETWEEN ROMAN COLLEGIA
AND MEDIEVAL ARTI*

A part of the question of the continuation of Roman jurisprudence in the period of early medieval times in the area of the Apennine peninsula is also the problematics of the continuation of guilds. The non-interrupted evolution of guilds from the Classical times to the High Middle Ages, as well as the question of the extent of the Roman legal influence on the form and content of medieval guilds, does not represent an opinionable agreement among legal historians. The small amount of surviving and researched sources does not provide a firm support for an undoubtful claim about continuation or discontinuation of guilds in the Early Medieval Period. Nevertheless, the surviving sources offer a vast range of information to create sufficient theories, which verification can help the research of guilds in High and Late Medieval Ages. As an example of a modification of guilds in the continuation of political, economic and social development was chosen Florence, where guilds acquired extensive influence during the medieval times.

Keywords: guilds, collegia, arti, glossators, Roman law, Middle Ages, continuation, Apennine Peninsula, Florence, judiciary, political power

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. et Mgr. Terezie Pilarová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: terezie.pilarova@upol.cz

CONSILIA JAKO PRAMEN POZNÁNÍ STŘEDOVĚKÉHO ŘÍMSKÉHO PRÁVA¹

Miroslav Černý

Jedním ze základních požadavků a očekávání, která subjekty práva mají od právního řádu a od právních norem, je to, že jim poskytnou právní jistotu.² Avšak žádný právní řád – a to platí i o moderních kodifikacích – není a nemůže být tak dokonalý a rozsáhlý, aby v něm byly obsaženy odpovědi na veškeré rozmanité právní problémy a spory, které v praxi mohou vzniknout. Žádný právní řád tak nemůže zůstat statický, ale neustále se dynamicky dotváří (v ideálním případě zdokonaluje) ve věčném, nikdy nekončícím procesu.

V archaickém období římského práva to byli především právníci posvátného práva, pontifikové, působící v oblasti své věcné příslušnosti – *ius divinum*, *ius sacrum*, *fas* – kteří měli za úkol prostřednictvím svých odpovědí na vznesené dotazy – *responsa* – upřesnit a přesně definovat sporné právní otázky, které vyvstávaly v souvislosti s jednotlivými případy. *Responsum* vycházelo z žadatelem popsané situace, jeho součástí však nebylo ověřování pravdivosti předložených důkazů a tvrzení (si haec quae proponuntur vera sunt, secundum ea quae proponuntur). Autorita těchto římských právníků byla tak vysoká, že jejich *responsa* nemusela být ani zdůvodněna (stat pro ratione auctoritas).³ Z moci stejné *auctoritas* vydávali následně *responsa* i laičtí právníci v době římské republiky, rovněž většinou stručná a bez odůvodnění, třebaže neprávníkům této doby se již jejich kazuistická metoda nezamlouvala a stávala se dokonce terčem žertů.⁴ Na počátku období principátu císař Augustus formalizoval právo vydávat *responsa* a ponechal je pouze vybraným právníkům, kteří tak mohli činit *ex auctoritate principi*.⁵

Znovuobjevení kompletních textů justiniánského římského práva na přelomu 11. a 12. století umožnilo škole glosátorů a po nich i následující škole komentátorů, aby navázali na klasická *responsa*, byť v poněkud pozměně-

¹ Článek byl zpracován v rámci řešení projektu SGS-2017-023 Právo v běhu času 2.

² Srov. KNAPP, Viktor: *Teorie práva*. Praha 1995, s. 205–206.

³ Srov. SCHULZ, Fritz: *Storia della giurisprudenza romana*. Firenze 1968, s. 34–38; ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Storia del diritto romano*. Napoli 1985, s. 122.

⁴ Srov. SCHULZ, F.: *c. d.*, s. 117–118.

⁵ Srov. tamtéž, s. 202–203; ROBLEDA, Olis: *Introduzione allo studio del diritto privato romano*. Roma 1979, s. 116–117.

né a rozvinutější podobě takzvaných *consilia*. Podstata ale zůstává stejná. Nejslavnější představitelé školy glosátorů a komentátorů se těšili tak vysoké prestiži, že jimi vyslovenému právnímu názoru na některý z přímo v rámci římského *ius commune* nevyřešených problémů se dostávalo téměř síly autentické interpretace.

Čtyři žáci Irneria, legendárního zakladatele školy glosátorů, tzv. *Quattuor doctores*, Bulgarus, Martinus, Jacobus a Hugo, na říšském sněmu, který se konal v roce 1158 ve městě Roncaglia,⁶ se vyjádřili k otázce císaře Fridricha Barbarossy, vztahující se k právu císaře na *regalia*, tedy na jeho přímou vládu na území Itálie.⁷ Je evidentní, že právní *consilium*, poskytnuté glosátory v této věci, nebylo pouze odpovědí na akademickou otázku, ale pro císaře, vedoucího mocenský boj s italskými městy i s papežem, mělo klíčovou důležitost.⁸ *Quattuor doctores*, a především největší z nich, Bulgarus, plně podpořili císařovy právní nároky slovy, která pro nás zachytil Goffredus z Viterba.⁹ *Quattuor doctores* císaře označili za živoucí zákon a za držitele nejvyšší možné pravomoci zákonodárné i soudní. Je evidentní, že boloňská univerzita si tak do budoucna zajistila císařovu další podporu.¹⁰ Zachovala se rovněž legenda, ve které stejný císař Fridrich Barbarossa požádal glosátory Bulgara a Martina o jejich právní názor na otázku, zda je pánem světa. V tomto případě

⁶ Srov. BOOCKMANN, Hartmut: *Stauferzeit und spätes Mittelalter. Deutschland 1125–1517*. Berlin 1998, s. 98; OPPLT, Ferdinand: *Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř*. Praha – Litomyšl 2001, s. 72–73.

⁷ Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter*. 1. díl. *Die Glossatoren* (dále jen *Römisches Recht im Mittelalter*. 1. díl). München 1997, s. 189–191.

⁸ Císařův boj s italskými městy ukončil kompromisní Kostnický mír z 25. června 1183, srov. CALASSO, Francesco: *Medio Evo del diritto*. 1. díl. *Le fonti*, Milano 1954, s. 414; LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 1. díl, s. 92–93; GATTO, Ludovico: *L'Italia dei Comuni e delle Signorie*. Roma 1996, s. 45–47. Na rozdíl od sporů mezi císařem a italskými městy, spory císařů a papežů měly mnohem delší trvání. Kulminovaly teprve v době pontifikátu papeže Bonifáce VIII. (1294–1303), který formuloval papežské mocenské stanovisko ve své bule *Unam Sanctam* z roku 1302. Stejně názory, které zastával Bonifác VIII., ještě mnohem detailněji rozvinul Jiljí Římský (Aegidius Romanus) ve svém pojednání o absolutní nadřazenosti papeže nad světskou mocí, s titulem *De Ecclesiastica Potestate*, napsaném na přelomu let 1301 a 1302, srov. ULLMANN, Walter: *Il papato nel Medioevo*. Bari 1987, s. 281; MARIANI, Ugo: *Chiesa e stato nei teologi agostiniani del secolo XIV*. Roma 1957, s. 131–142; ČERNÝ, Miroslav: *Teolog papežské moci Jiljí Římský a právní aspekty jeho díla*. Právněhistorické studie, 43, 2013, s. 232–244.

⁹ PERTZ, Georg Heinrich: *Gotifredi Viterbiensis Gesta Friderici I. et Heinrici VI*. Hannoverae 1872, s. 15: „Iu lex viva potes dare, solvere, condere leges. Stantque caduntque duces, regnant te iudice reges; Rem quocumque velis lex animata geris“. Srov. také KANTOROWICZ, Ernst Hartwig: *I due corpi del Re*. Torino 1989, s. 111, pozn. 126.

¹⁰ Srov. BELLOMO, Manlio: *Società e istituzioni in Italia dal Medioevo agli inizi dell'età moderna*. Catania 1987, s. 385–386.

Bulgarus nebyl stejně jednoznačný a ve svém *consilium* vyjádřil názor, že císař není „dominus quantum ad proprietatem“. Martinus na rozdíl od Bulgara uznal bez výhrad císařovo neomezené panství a obdržel za to od něj darem koně.¹¹ *Consilia* se tedy netýkala pouze každodenních sporů, ale často byla požadována i z nejvyšších mocenských pater.

Již první glosátoři byli kromě své akademické činnosti intenzivně zapojeni do každodenní právní praxe své doby, v níž *consilia* postupem doby nabývala stále většího významu a důležitosti, s tehdy nezbytným teologickým zdůvodněním a odkazem na verš biblické starozákonní Knihy Přísloví (Prov. 11.14): „Salus autem, ubi multa consilia“. Ani sám legendární zakladatel školy glosátorů Irnerius nebyl rozhodně pouhým právním teoretikem, proto také ve čtrnácti nám známých dokumentech, pocházejících z doby mezi červnem 1112 a prosincem 1125, ve kterých vystupuje, není nikdy titulován jako *magister*, ale podepisuje se v nich vždy jako *causidicus* nebo *iudex*¹². Žádná Irneriova *consilia* se nám však nezachovala. Autory nejstarších zachovaných *consilií* jsou právníci z 12. století Johannes Basianus, který se v nich zaměřil hlavně na lenní problematiku investitury,¹³ dále glosátor Azo (žil přibližně v letech 1150–1225), který se o tom, že vydával rovněž *consilia*, zmiňuje ve své proslulé *Lectura codicis*. Přímou se nám zachovalo jeho *consilium* vydané ve věci sporu mezi klášteřem v Settimo a kolegiálním kostelem v Mosciano, na jehož objednávku bylo *consilium* vypracováno.¹⁴ Rovněž významný představitel školy glosátorů Odofredus (po 1200–1265) vypracoval větší množství *consilií*, jež jsou však porůznu rozptýlena a nebyla shromážděna a vydána jako celek.¹⁵ Zachovalo se a bylo kriticky vydáno také několik *consilií* Accursiových (1184–1263).¹⁶ Pro české prostředí je zajímavé, že jedno Accursiovo *consilium*, týkající se dědického práva, bylo objeveno v rukopisu Knihovny Národního muzea, Ms. XVII.A.10.¹⁷

Ještě mnohem důležitější roli než u glosátorů však sehrála *consilia* v právní škole komentátorů, kteří na glosátory přímo navazují v období

¹¹ PARADISI, Bruno: *Bulgaro*. In: Dizionario biografico degli Italiani, 15, 1972, s. 47–53; SAVIGNY, Friedrich Carl von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. 4. díl. *Das Zwölfte Jahrhundert*. Heidelberg 1826, s. 159–162.

¹² Srov. PADOVANI, Andrea: *Alle origini dell'università di Bologna: L'insegnamento di Irnerio*. Bulletin of Medieval Canon Law, 33, 2016, s. 13–25.

¹³ Srov. LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 1. díl, s. 225–226.

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 270.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 333.

¹⁶ Srov. tamtéž, s. 344.

¹⁷ Srov. BELLOMO, Manlio: *Inediti della giurisprudenza medievale*. Frankfurt am Main 2011, s. 47–62.

14.–15. století.¹⁸ *Consilia* je však třeba studovat a snažit se jim porozumět rovněž v kontextu ostatních literárních druhů, které středověcí právníci rozvíjeli a užívali jako své pracovní nástroje. Vedle jednoduchých a stručných glos tak postupně vznikaly *introductiones titulorum*, *introductiones legum*, dále *notabilia*, *distinctiones*, *brocarda*, *dissensiones dominorum*, *casus, summulae*, z nichž pak byly sestavovány rozsáhlé *summae*, a konečně *quaestiones*, zabývající se konkrétním právním problémem a snažící se jej vyřešit.¹⁹ Jak poznamenává Norbert Horn,²⁰ *consilia* jsou vlastně, nakolik se týká důvodu jejich vzniku, užité metody a vnitřní struktury, univerzitními *quaestiones*, které však byly přenesené z akademického teoretického prostředí do právní praxe. Peter Weimar o tomto vztahu mezi univerzitními *quaestiones disputatae* a prakticky zaměřenými *consilia* píše v souvislosti s metodou výuky školy glosátorů jako o důkazu pro skutečnost, že glosátoři nebyli pouhými právními teoretiky.²¹ Avšak teprve v činnosti navazující právní školy komentátorů, původně označovaných také slovem postglosátoři, mají jimi vydávaná *consilia* tak velkou důležitost, že jsou některými autory, kupříkladu Wieackerem,²² komentátoři dokonce označováni názvem „*consiliatores*“. Nakolik se týká vnitřní struktury *consilií*, na počátku je v nich většinou, podobně jako tomu je u *quaestiones*, stručně popsán případ, o který se jedná a který je třeba vyřešit (*casus, factum, thema*). V následující části ale na rozdíl od *quaestiones*, které pokračují obsáhlým rozbořem, užívají *consilia* zkrácený postup, ve kterém ihned podají řešení a zdůvodní je, zatímco případné námítky, ke kterým nebylo přihlédnuto a jimž nebylo dáno za pravdu, jsou uvedeny v závěru *consilium* slovy *non obstat* a poté stručně vyjmenovány. Je však třeba zdůraznit, že vnější struktura *consilia* nebyla nikde pevně předepsaná a z velké části

¹⁸ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl. *Die Kommentatoren* (dále jen *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl). München 2007, s. 396–402; COING, Helmut (ed.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. 1. díl. *Mittelalter*. München 1973, s. 336–341.

¹⁹ K těmto jednotlivých literárním druhům užívaným glosátory srov. např. ČERNÝ, Miroslav: *Středověcí glosátoři – nejdůležitější představitelé a metoda jejich práce*. Acta Iuridica Olomucensia, 9, Supplementum 3, 2014, s. 33–49, zvláště s. 43–46.

²⁰ Srov. HORN, Norbert: *Die juristische Literatur der Kommentatorenzeit. Ius Commune*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte, 2, 1969, s. 84–129, zde zvláště s. 102–107. Stejně tak Cortese uvádí, že témata *consilií*, vytvořených profesory, následně zaznívala rovněž v jejich přednáškách, kde se změnila často v *quaestiones de facto emergentes*, srov. CORTESE, Ennio: *Il rinascimento giuridico medievale*. Roma 1996, s. 71.

²¹ Srov. WEIMAR, Peter: *Die legistische Literatur und die Methode des Rechtsunterrichts der Glosatorenzeit. Ius Commune*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte, 2, 1969, s. 83.

²² Srov. WIEACKER, Franz: *Storia del diritto privato moderno*. 1. díl. Milano 1980, s. 107–130.

závisela na uvážení autora. Právní názory, obsažené v *consiliích*, se také často výrazně lišily od práva, které bylo vyučováno v rámci univerzitních *lecturae*. Zatímco totiž univerzitní výuka vycházela z obecně přijímaných právních nauk a v tomto smyslu setrvala na tradičních pozicích, *consilia* často měla ve snaze napomoci klientovým právním zájmům dynamičtější podobu.²³ Sbírky *consilií* významných právníků se tak stávaly často také studijním materiálem pro další právníky, kteří si tento tvůrčí aspekt práva chtěli osvojit. *Consilia*, očištěná od příliš konkrétních detailů, označujících místa a osoby, uspořádaná v souladu se schématem právních sbírek, tak začínají sehrávat zcela jinou roli, než byla ta, pro niž byla původně vytvořena, a stávají se modernějšími učebnicemi, zaměřenými více na právní praxi.²⁴

Consilia se však nerodila výlučně jako právní rozbor, vypracované pouze na žádost jedné ze stran ve sporu, kde nezbytně právní argumenty jedné strany musely být zdůrazněny a argumenty druhé strany zpochybněny či vyvráceny, ale také jako nezávislý právní rozbor vypracovaný na žádost soudce nebo městského konzula, který musel být více politikem než právníkem, a proto zvláště v komplikovanějších právních otázkách takovouto pomoc nezbytně potřeboval – *consilium pro utraque parte* nebo *consilium sapientis iudiciale*. Bylo právem soudce si takovéto *consilium* vyžádat, nikoliv však jeho povinností. Třebaže na první pohled svou strukturou jsou mezi sebou navzájem *consilia* dosti podobná, Mario Ascheri zdůrazňuje zásadní rozdíl mezi *consilium pro parte*, kde právník vyhledává a zdůrazňuje právní argumenty, dávající za pravdu jedné z procesních stran, jejíž zájmy hájí, podobně jako to činí současný advokát, a *consilium sapientis* v užším významu slova neboli *consilium pro veritate*, které právník vydává na žádost soudního tribunálu a v němž nestranně usiluje o nalezení optimálního a spravedlivého řešení. To je pak soudcem převzato do odůvodnění výroku a je podle něj vynesen rozsudek.²⁵ Prakticky tedy v takovémto případě o výsledku sporu

²³ Srov. ASCHERI, Mario: *Il consilium dei giuristi medievali*. In: ASCHERI, Mario: *Giuristi e istituzioni dal medioevo all'età moderna (secoli XI–XVIII)*. Stockstadt am Main 2009, s. 276*.

²⁴ Srov. BELLOMO, Manlio: *I fatti e il diritto tra le certezze e i dubbi dei giuristi medievali (secoli XIII–XIV)*. Roma 2000, s. 469–470.

²⁵ Srov. CAVANNA, Adriano: *Storia del diritto moderno in Europa*. 1. díl. *Le fonti e il pensiero giuridico*. Milano 1982, s. 148. Paul Koschaker v této souvislosti zdůrazňuje další zajímavý aspekt. V době komentátorů bylo podle něj právo silně ovlivněno scholastickým systémem. Podobně jako v oblasti scholastické teologie bylo zvykem odvolávat se na mínění vrcholných teologických autorit (Tomáš Akvinský), v oblasti práva stejné místo nezpochybnitelné autority zaujímají nejproslulejší právníci, z jejichž právní tvorby pak posléze byly vyvozovány některé obecně přijímané právní zásady (*communis opinio*). K významnému posunu v této souvislosti dochází ve druhé polovině 14. století. Zatímco sám Bartolus se ještě nedomníval, že soudce je povinen rozhodovat vždy ve shodě s *communis opinio*, jeho žák Baldus již na této

paradoxně rozhoduje osoba stojící mimo samotnou soudní strukturu, jejíž odborně vypracované a hojnými odkazy na justiniánské římské právo podložené stanovisko obohacuje soudní výrok o prvek učenosti, která byla blízká středověkému *ius commune*.²⁶ Ascheri zastává názor, že *consilium sapientis* obsahovalo méně právních argumentů a vyjadřovalo spíše obecnou *communis opinio*, zatímco *consilium pro parte*, které usilovalo o prokázání správnosti právního řešení, vyhovujícího platícímu zadavateli, bylo argumentačně mnohem bohatší. Ascheri z toho dále vyvozuje, že *consilia*, která se nám zachovala, ať už v rukopisech nebo v tištěných vydáních, patří většinou do skupiny *consilium pro parte*.²⁷

Témata, jimiž se *consilia* zabývala, se dotýkala všech právních oborů – dědictvého práva, práva rodinného, stejně tak jako práva obchodního i problematiky spojené s veřejným právem. Velice často se rovněž objevuje statutární tematika, protože statuta, vydávaná jednotlivými bohatnoucími městy, se od sebe vzájemně značně lišila a ke správné interpretaci a praktické aplikaci těchto partikulárních právních předpisů bylo obvykle zapotřebí právního rozboru, uskutečněného dobrými znalci římského práva, které ve středověkém právním systému hrálo stmelovací roli jako tzv. *ius commune*.²⁸ Teprve s pomocí takového kvalifikovaného právního rozboru mohl pak soudce, jehož odborné znalosti justiniánského zákonodárství nebyly zdaleka tak hluboké, jako tomu bylo u slavných profesorů, vynést správný a spravedlivý rozsudek.

Středověká *consilia* jsou důkazem toho, že v oblasti právně-historického bádání zůstává rozsáhlá *terra incognita* a zbývá zde vykonat ještě mnoho práce.²⁹ Velké množství dochovaných rukopisů nebylo dosud dokonale zpracováno, takže mnoho *consilií* zůstává stále neznámých odbornému publiku, a rovněž sbírky *consilií* některých významných právníků, přístupné

povinnosti naopak trval, srov. KOSCHAKER, Paul: *Europa und das römische Recht*. 4. vyd. München – Berlin 1966, s. 90–92.

²⁶ Srov. ASCHERI, Mario: *I diritti del medioevo italiano. Secoli XI–XV*. Roma 2000, s. 216, 268–269; Týž: *Istituzioni medievali*. Bologna 1994, s. 342; PADOVANI, Andrea: *Consilia e Tractatus di giuristi italiani negli anni del grande scisma (1405–1409)*. *Glossae. European Journal of Legal History*, 10, 2013, s. 430–456; KOSCHAKER, P.: c. d., s. 92–93.

²⁷ Srov. ASCHERI, Mario: *I „consilia“ dei giuristi: una fonte per il tardo Medioevo*. *Bolletino dell'Istituto storico italiano*, 105, 2003, s. 305–334, zvl. s. 316–317.

²⁸ Srov. CAVANNA, A.: c. d., s. 50.

²⁹ Profesor Mario Ascheri ve svém článku z roku 2001 uvádí s velkou kompetencí do této problematiky aktuálního stavu zpracování rukopisů, srov. ASCHERI, Mario: *I manoscritti giuridici tardomedievali, alcune ricerche recenti, alcune priorità*. In: https://www.academia.edu/25868470/MANOSCRITTI_giuridici_tardomedievali_ricerche_e_priorita%3%A0_2002_ [cit. 04.01.2018].

ve starých tištěných vydáních, poskytují možnosti dalšího bohatého využití. Zvláště zajímavá jsou dochovaná rukopisná originální *consilia*, psaná nebo alespoň vlastnoručně podepsaná autorem, s jeho připojenou osobní pečeti. Řada se jich zachovala kupříkladu v Ravenně (Ravenna, Biblioteca Classense, Ms. 485).³⁰

Nejslavnější komentátoři se brzy dočkali toho, že z jejich *consilií* byly sestavovány ucelené sbírky, a to ještě před vynálezem knihtisku v rukopisné podobě. Následně pak byly tyto sbírky vydány rovněž tiskem. V 15. století byly tiskem vydány sbírky *consilií* 26 středověkých právníků.³¹ Několikadílné vydání *consilií* Bartola ze Saxoferrata (1313/1314–1357) obsahuje 465 položek.³² Tyto staré tisky Bartolova díla, z nichž je v současné době na internetu k dispozici lyonské vydání (Lugduni 1555),³³ ale nezahrnují všechna zachovaná Bartolova *consilia* a dosud se v rukopisech nalézají mnohá další. Některá Bartolovi připisovaná *consilia* zřejmě dokonce ani nejsou autentická. Ascheri je kupříkladu přesvědčen o tom, že jedno pod Bartolovým jménem tiskem vydané *consilium*, ospravedlňující upalování čarodějnic, ve skutečnosti pochází teprve ze 16. století.³⁴ Mnohem plodnějším autorem *consilií*, jistě také díky vyššímu věku, jehož se na rozdíl od svého slavného učitele Bartola dožil, byl druhý proslulý představitel školy komentátorů, Baldus de Ubaldis (1319/1327–1400). Jeho *consilia* dosahují přibližně počtu 2500 a vyšly tiskem asi ve 26 vydáních.³⁵ Prostřednictvím internetu je snadno dostupné k přímé konzultaci pětidílné vydání Venetiis 1575–1580 a vydání Francof. ad Moen. 1589. Ve velkém počtu *consilií*, vydaných tiskem v 16. století, však jsou zařazena i některá *consilia*, jejichž autorem sám Baldus není, zatímco u jiných je uváděn pouze jako spoluautor. Průběžně se rovněž nově objevují některá

³⁰ Srov. např. reprodukcí vlastnoručně psaného *consilium* Petra z Ancarano s připojenou pečeti z přelomu 14. a 15. století in: MURANO, Giovanna (ed.): *Autographa*. díl I.1. *Giuristi, giudici e notai (sec. XII–XVI med.)*. Bologna 2012, s. 111, nebo další *consilium* kardinála Františka Zabarely s vlastnoručními opravami, podpisem a zachovanou pečeti autora, Tamtéž, s. 121, a mnoho dalších *consilií*, zobrazených v téže publikaci.

³¹ Srov. COLLI, Vincenzo: *I libri consiliorum. Note sulla formazione e diffusione delle raccolte di consilia dei giuristi dei secoli XIV–XV*. In: BAUMGÄRTNER, Ingrid: *Consilia im späten Mittelalter. Zum historischen Aussagewert einer Quellengattung*. Sigmaringen 1995, s. 230.

³² Srov. LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 732.

³³ BARTOLUS: *Consiliorum Bartoli libri duo*. Lugduni 1555. In: https://books.google.cz/book?id=tL-qFoiJLFoC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false [17.03.2018].

³⁴ Srov. ASCHERI, M.: *I „consilia“ dei giuristi*, s. 327, 333–334.

³⁵ Srov. LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 794–795.

doposud neznámá Baldova *consilia*, do tištěných vydání nezařazená.³⁶ Savigny uvádí, že Baldus si jen psaním samotných *consilií* vydělal astronomickou částku 15 000 dukátů.³⁷

Některá *consilia* se dotýkala v době svého vydání skutečně zásadních problémů, jakým byl kupříkladu vztah mezi právem městských statutů a mezi *ius divinum*. O konkrétním případě, kdy v druhé polovině 13. století o vydání závazného *consilium* bylo požádáno pro důležitost sporné otázky dokonce celé *collegium* boloňských doktorů, podává zprávu soudce Albertus Gandinus (1240/1250–1310).³⁸ Jednalo se o vyřešení sporu, vedeného mezi biskupem a podestou, zda v konkrétním případě manželky, která opustila dům svého manžela a odmítala se k němu vrátit, jsou dostateční k prokázání předchozího platného uzavření manželství dva svědci, jak to předpisovalo kanonické právo, nebo zda je třeba svědectví sedmi svědků, jak bylo stanoveno v městském statutu z roku 1261. Vydané *consilium* vyznělo v tom smyslu, že obecně samozřejmě *ius divinum*, představované kanonickým právem, nemůže být zrušeno právem lidským, které stojí níže, nicméně v některých zvláštních případech a ze zjevně spravedlivého důvodu může být *ius divinum* pozměněno. Prakticky to pak v daném případě znamenalo, že byl vydán rozsudek, podle kterého se žena ke svému manželovi vrátit nemusela.³⁹

Významným veřejnoprávním tématem nejvyšší důležitosti, ke kterému se vyslovovala rovněž *consilia* význačných právníků, bylo papežské schisma druhé poloviny 14. století, ke kterému došlo poté, co byla zpochybněna regulérnost volby papeže Urbana VI. z 8. dubna 1378.⁴⁰ Baldus de Ubaldis již v červenci 1378, tedy v době ještě krátce před volbou protipapeže Roberta ze Ženevy (Klementa VII.), která se uskutečnila 20. září 1378,⁴¹ napsal na žádost neznámého kardinála *consilium*, ve kterém obhajoval regulérnost volby papeže Urbana VI. Další *consilium* na stejné téma napsal Baldus v roce 1380.⁴²

³⁶ Srov. tamtéž, s. 795, pozn. 422.

³⁷ Srov. SAVIGNY, Friedrich Carl von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. 6. díl. *Das vierzehnte und fünfzehnte Jahrhundert*. 2. vyd. Heidelberg 1850, s. 229.

³⁸ Srov. QUAGLIONI, Diego: *Gandino, Alberto*. In: *Dizionario biografico degli Italiani*, 52, 1999, s. 620–624.

³⁹ Srov. CORTESE, Ennio: *Le grandi linee della storia giuridica medievale* (dále jen *Le grandi linee*). Roma 2000, s. 268.

⁴⁰ Srov. PŘEROVSKÝ, Oldřich: *L'elezione di Urbano VI. e l'insorgere dello scisma d'Occidente*. Roma 1960, s. 35–39.

⁴¹ Srov. FINK, Karl August: *Papsttum und Kirche im abendländischen Mittelalter*. München 1994, s. 83.

⁴² Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht. Politische Streitigkeiten im Spätmittelalter* (dále jen *Recht und Macht*). Frankfurt am Main 2010, s. 41–43.

Stejnému tématu se ve svých *consiliis* věnovali ale i další právníci, například Bartoloměj ze Saliceta (+1411) mezi zářím 1378 a srpnem 1379.⁴³ Jan z Legnana nejprve zpracoval toto téma stručněji v *consilium* ze srpna 1378, a následně, pravděpodobně v roce 1380, ještě obsáhle v samostatném pojednání.⁴⁴ Na stejné téma z pověření a jménem celého *collegium doctorum utriusque iuris* z padovské univerzity vypracovali *consilium* v období mezi 9. srpnem a 20. zářím 1378 Angelus z Castelione⁴⁵ a Ubertus z Lampugnana, známý z českých právních dějin rovněž díky svým čtyřem přednáškám z římského práva, proneseným v Praze roku 1385.⁴⁶ V souvislosti se čtyřmi pražskými přednáškami Uberta z Lampugnana, z nichž se s největším zájmem hledí na dvě přednášky veřejnoprávní, s názvy *De nomine imperatoris* a *Quaestio utrum omnes cristiani subsunt Romano imperio*, se v souvislosti s *consiliis* stává zajímavou jeho další pražská přednáška, zabývající se platností lichvářovy závěti, s titulem *Quaestio de testamento usurarii*, vzhledem k tomu, že v tištěné edici *consiliis* Balda de Ubaldis, jenž byl Ubertovým současníkem a přinejmenším po určitou dobu i kolegou na univerzitě, se v druhém díle pod č. 162 nachází rozsáhlé *consilium* s obdobným titulem *Usurarius manifestus quis dicatur, an eorum testamenta valeant, quod sit manifestus tempore mortis*.⁴⁷ Skutečnost, že toto Baldovo *consilium* bylo považováno jím samým za významné (určitě bylo i dobře honorované), vyplývá rovněž z toho, že se na znamení souhlasu s Baldovým závěrem, podle kterého je lichvářova závěť neplatná a dědictví se tudíž má vypořádat intestátně, pod ním podepsali také další tři právníci. Určitě přesně shodu či závislost mezi Baldovým *consilium*

⁴³ Srov. ORLANDELLI, Gianfranco: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario biografico degli Italiani*, 6, 1964, s. 766–768; SPECIALE, Giuseppe: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*. 1. díl. Bologna 2013, s. 185–187; LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 800–801.

⁴⁴ Srov. LANGE, H.: *Recht und Macht*, s. 43–45.

⁴⁵ Srov. MAFFEI, Paola: *Angelo da Castiglione Aretino*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*, 1. díl, c. d., s. 71.

⁴⁶ Srov. KEJŘ, Jiří: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha 1995, s. 111–121; ČERNÝ, Miroslav: *Ubertus z Lampugnana – právník mezi Prahou a Milánem*. In: KRAFL, P. (ed.): *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha 2008, s. 385–389. Toto *consilium* o schismatu, jehož spoluautorem je Ubertus z Lampugnana, bylo vydáno doposud pouze nedokonale z latinského kodexu Národní knihovny v Paříži, Ms. 12722, fol. 261–271, srov. BLIEMETZRIEDER, Placidus Franz (ed.): *Gutachten der juristischen Fakultät zu Padua über Urbans VI. Wahl (Sommer 1378)*. Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienserorden, 30, 1. und 2. Heft, 1909, s. 97–111. Ani dalších několik právních dobrozdání, jejichž autorem je Ubertus z Lampugnana, nebylo tiskem dosud vydáno, a také jejich edice se v současné době připravuje.

⁴⁷ Srov. BALDUS DE UBALDIS: *Consiliorum sive responsorum volumen secundum*. Francof. ad Moen. 1589, fol. 38v–39v.

a Ubertovou přednáškou bude však možné teprve v rámci plánovaného kritického vydání Ubertova díla.

Další významná veřejnoprávní otázka, které se rovněž spolu s jinými věnoval i Baldus de Ubaldis, se týkala kompetencí římského krále, sice řádně zvoleného kurfiřty, který však od papeže dosud nebyl korunován císařem. Týkalo se to konkrétně právní situace krále Václava IV., který byl sice kurfiřty v roce 1376 zvolen římským králem, avšak na rozdíl od svého otce císaře Karla IV. a svého bratra Zikmunda se mu nikdy nepodařilo získat císařskou korunu. Otázkou se zabývá Baldus v *Consilium* 326 s titulem *Rex Romanorum*, kde se připojuje k obecně převládajícímu názoru, že řádně zvolený římský král má stejné pravomoci, jako kdyby již byl korunovaným císařem.⁴⁸ Paulus de Castro (1360/1362–1441)⁴⁹ dává tomuto názoru za pravdu a ve svém *Consilium* 178 píše: „Imperator electus potest ante coronationem concedere privilegia imperialia.“ Rovněž slavný kanonista kardinál František Zabarella (1360–1417)⁵⁰ se v *Consilium* 154 s titulem *Circa Imperatoris electionem* ztotožnil s tímto míněním.⁵¹ Stejnému tématu se ale již dříve věnoval rovněž Oldradus da Ponte (zemř. před 1348)⁵² v *Consilium* 180.⁵³

Zvláště z díla kardinála Zabarely je patrné, že i právníci kanonisté, působící na přelomu 14. a 15. století, věnují již *consiliis* větší pozornost než tomu bylo dříve, třebaže ještě Vilém Duranti ve svém vrcholném díle procesního práva *Speculum iudiciale*, které svou závěrečnou podobu získalo v letech 1289–1291, poté, co detailně pojednal o praxi soudců některých severoitalských měst a o jejich zvyklosti nechat si vypracovat *consilia* od profesorů práva a řídit se v rozsudku podle nich, dodal:⁵⁴ „Item nota, quod electio huiusmodi consiliorum in curia romana vel extra Italiam non servatur“. O tom, že i církev si posléze ke *consiliis* jako k velice užitečnému právnímu nástroji

⁴⁸ Srov. BALDUS DE UBALDIS: *Consiliorum sive responsorum volumen primum*. Venetiis 1575, fol. 100r–101v.

⁴⁹ Srov. CORTESE, Ennio: *Paolo di (da) Castro*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*, 2. díl. Bologna 2013, s. 1505–1507.

⁵⁰ Srov. GIRGENSOHN, Dieter: *Zabarella, Francesco*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*, 2. díl., c. d., s. 2071–2074; Týž: *Francesco Zabarella aus Padua. Gelehrsamkeit und politisches Wirken eines Rechtsprofessors während des großen abendländischen Schismas*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 79, 1993, s. 266–267.

⁵¹ Srov. FRANCISCUS Zabarella: *Consilia*. Venetiis 1581, fol. 158r–158v. In: https://books.google.cz/books?id=6tpaC3afsQEC&hl=cs&source=gbs_similarbooks [cit. 05.01.2018].

⁵² Srov. LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 602–612.

⁵³ Srov. KANTOROWICZ, E. H.: c. d., s. 282, 380.

⁵⁴ Srov. GUILIEMUS Durandi: *Speculum Judiciale*. 2. díl. Lugduni 1531, fol. 235vb (*De requisitione consilii*, num. 15).

nalezla cestu, vydává svědectví i Zabarellův žák Niccolò Tedeschi, nazývaný rovněž Abbas Modernus nebo Panormitanus (1386–1445),⁵⁵ považovaný za jednoho z nejvýznamnějších kanonistů své doby, který však svým dílem již plně náleží do 15. století. Vedle komentářů ke sbírkám kanonického práva napsal tento původně arcibiskup z Palerma a později dokonce i protipapežem Felixem V. jmenovaný kardinál rovněž velké množství *consilií*, která se dočkala v 16. století několika vydání tiskem, v nichž jsou rozdělena do dvou knih, které obsahují první 107 a druhá 118 *consilií*.⁵⁶

Z Baldových *consilií* se těší zvláštní pozornosti dvě, ve kterých se zabýval směnečným právem.⁵⁷ Velké množství *consilií* Baldových i ostatních komentátorů se zaměřuje na městská statuta. Tato partikulární legislativa jednotlivých mocných italských měst totiž sice ovlivňovala podstatným způsobem život městských obyvatel, zároveň ale byla na mnohem nižší odborné úrovni než právní texty glosátorů a komentátorů, podložené hlubokým studiem justiniánských právních sbírek.⁵⁸ Počáteční pohrdavý postoj právníků k městské legislativě, který se často objevoval a který vedl kupříkladu k tomu, že Odofredus de Denariis (†1265) nazval její tvůrce, neznalé římského práva, osly,⁵⁹ byl později nahrazen plodnou spoluprací. Zvláště *consilia* se pak jevila jako velice vhodný nástroj k řešení konkrétních problémů, vznikajících při praktické aplikaci městského statutárního práva, a byla také užitečnou cestou k tomu, aby městské právo bylo obohaceno učeným *ius commune*, založeným na římském právu.⁶⁰

Za nejvýznamnějšího z žáků Balda de Ubaldis a za vůbec třetího nejvýznamnějšího představitele školy komentátorů, spolu s Bartolem a Baldem, je považován Paulus de Castro (1360/1362–1441),⁶¹ jehož *consilií* byla věno-

⁵⁵ Srov. CONDORELLI, Orazio: *Niccolò Tedeschi (Abbas Modernus, Panormitanus)*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*, 2. díl, c. d., s. 1426–1429.

⁵⁶ Srov. PANORMITANUS: *Consilia, Quaestiones & Tractatus. Lugduni 1546*. In: https://archive.org/details/gri_panormitanic00nicc [cit. 04.01.2018].

⁵⁷ Jedná se o *consilium* 363 z prvního dílu (srov. BALDUS DE UBALDIS: *Consiliorum sive responsorum volumen primum*, c. d., fol. 112v–113r) a o *consilium* 190 z druhého dílu (srov. Týž: *Consiliorum sive responsorum volumen secundum*, c. d. Francof. ad Moen., 1589, fol. 46v–47r) Baldových *consilií*, vydaných tiskem; k tomu srov. rovněž: LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 775–776.

⁵⁸ Srov. CAMPITELLI, Adriana: *Europeenses. Presupposti storici e genesi del diritto comune*. Bari 1990, s. 65–88.

⁵⁹ Srov. SPAGNESI, Enrico: *Odofredo Denari*. In: *Dizionario Biografico dei giuristi Italiani*, 2. díl, c. d., s. 1450–1452.

⁶⁰ Ke způsobu interpretace městského práva učenými právníky srov. např. LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 242–244.

⁶¹ Srov. výše pozn. č. 49; CORTESI, E.: *Le grandi linee*, s. 393–394.

vána početná literatura.⁶² O rozsahu jeho právní poradenské činnosti svědčí výrok, jehož autorem je významný italský humanista Aeneas Sylvius Piccolomini, pozdější papež Pius II. (byl papežem v letech 1458–1464), podle kterého Paulus jako velice vyhledávaný *consiliator* zaplavil svými *consilii* celou Itálii.⁶³ „... omnem Italiam consiliis suis implevit, cum frequentes ad eum litigantes concurrerent et iudices eius auctoritati multum tribuerent, cuius doctrina solida et sine dolo esset“. Aktivní roli sehrál Paulus de Castro při nové redakci florentských městských statutů z roku 1415, jimiž byla nahrazena předchozí statuta z roku 1355. Proto také velká část Paulových *consilií* je zaměřena na konkrétní právní problémy se statuty spojené, a to s častými podrobnými odkazy, dokazujícími jeho znalost nejenom statutů dalších seve-roitalských měst, ale i práva a právní praxe ve Španělsku a v dalších zemích.⁶⁴

Kromě rozsáhlých sbírek *consilií*, pocházejících od významných autorů, je třeba ovšem věnovat pozornost rovněž menším dochovaným celkům, které se nacházejí v archivech a dosud nebyly podrobněji prozkoumány. Příkladem může být nová práce Maury Mordini, která probádala místní archiv v italském městě Massa Marittima (Grosseto), kde se nachází 34 *consilií*, pocházejících od různých právníků, která byla sepsána mezi koncem 13. a 15. století, jež tematicky spojuje pouze ta skutečnost, že se vztahují k dané geografické oblasti a k převážně veřejnoprávním problémům, které zde v průběhu dvou staletí bylo třeba řešit. S výjimkou dvou z uvedených *consilií* se jedná o rukopisné originály, opatřené vlastnoručními podpisy autorů a jejich pečeti.⁶⁵

Část nové monografie profesora Padovaniho,⁶⁶ věnovaná dalšímu slavnému právníkovi z období přelomu 14. a 15. století, jímž byl Johannes de Imola (1375?–1436), se zabývá rovněž jeho *consilii*. Johannes de Imola byl přítelem a spolupracovníkem Paula de Castro, se kterým působil v některých obdobích svého akademického působení na stejných univerzitách (Siena, Bologna, Padova), a dokonce některá *consilia* napsali společně.⁶⁷ V jiných se však jejich odborná mínění naopak rozcházela, jak sami rovněž

⁶² Tamtéž, s. 393, pozn. 584.

⁶³ Srov. LEPSIUS, Susanne: *Paulus de Castro als Konsiliator: Anwendung, Interpretation und Fortbildung der Florentiner Statuten*. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*, 25, 2014, s. 67.

⁶⁴ Tamtéž, s. 69.

⁶⁵ Srov. MORDINI, Maura: *Consilia e scritture autografe. Repertorio di consulti restituiti dall'antico archivio della comunità di Massa di Maremma (secoli XIII–XV)*. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*, 26, 2015, s. 199–234.

⁶⁶ PADOVANI, Andrea: *Dall'alba al crepuscolo del commento. Giovanni da Imola (1370 ca.–1436) e la giurisprudenza del suo tempo*. Frankfurt am Main 2017, s. 88–05.

⁶⁷ Tamtéž, s. 129–130.

neopomenuli zdůraznit.⁶⁸ *Consilia* středověkých právníků většinou postrádají datum svého sepsání, jak rovněž podotýká Padovani.⁶⁹ Slavní právníci také necestovali vždy nezbytně na místo, odkud obdrželi zadání a ke kterému se *consilium* vztahovalo, ale mohli je vypracovat pohodlněji na základě zaslaných písemných podkladů.⁷⁰ Situace a okolnosti, které jsou na začátku jednotlivých *consilií* popsány, někdy dokonce i s uvedením známých jmen, osob či míst, dovolují pouze ve vzácných případech zařadit dobu jejich vzniku do určité fáze života právníka, u něhož přibližně známe místa jeho pobytů a místa akademické činnosti, která ostatně byla u mnoha z nich často měněna.⁷¹ Právě v případě Johanna de Imola se podařilo Padovanimu časově přesněji určit pouhých pět ze zachovaných *consilií*.⁷² Zároveň se mu ale podařilo identifikovat rovněž patnáct úryvků z jiných spisů Johannese de Imola (jedná se především o jeho komentáře k *Liber Extra* a k *Digestum*), které nepochybně zachycují obsah jeho ústně pronesených univerzitních přednášek, kde je teoretický výklad látky navíc ještě doplněn dodatkem, že ve stejném duchu bylo sepsáno *consilium*, které přednášející Johannes de Imola vydal na žádost konkrétních měst, která v úryvcích jmenuje (Ferrara, Cagli, Padova, Forlì atd.).⁷³ Tyto odkazy jsou dalším důkazem pro skutečnost, že mezi teorií středověkého učeného práva a každodenní procesní praxí nestála neproniknutelná hradba, ale byly mezi sebou pevně propojené, a právě *consilia* hrála v tomto spojení teorie s praxí klíčovou roli.⁷⁴ To, že v počtu *consilií*, která nám Johannes de Imola zanechal, se zdaleka nemůže srovnávat se svými stejně proslulými současníky Baldem de Ubaldis a Pavlem da Castro, vysvětluje Padovani tím, že jeho autorské exempláře *libri consiliorum* mohly být zničeny při ničivém požáru jeho domu, ke kterému došlo 19. října 1422. Některé prameny uvádějí, že tento oheň zničil na tu dobu neuvěřitelný počet šesti set svazků, které představovaly obrovský majetek.⁷⁵

⁶⁸ Tamtéž, s. 130, pozn. 46.

⁶⁹ Tamtéž, s. 91–92.

⁷⁰ Tamtéž, s. 95–96, pozn. 184.

⁷¹ Baldus de Ubaldis kupříkladu postupně působil na těchto univerzitách: Bologna (nejisté), Perugia, Pisa, Florencie, Padova, Pavia, Piacenza, srov. LANGE, H. – KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter*. 2. díl, s. 754.

⁷² Srov. PADOVANI, A.: *Dall'alba al crepuscolo del commento*, s. 92.

⁷³ Tamtéž, s. 88–91.

⁷⁴ Srov. BAUMGÄRTNER, Ingrid: *Stadtgeschichte und Consilia im italienischen Spätmittelalter. Eine Quellengattung und ihre Möglichkeiten*. Zeitschrift für historische Forschung, 17, 1990, s. 130.

⁷⁵ Srov. PADOVANI, A.: *Dall'alba al crepuscolo del commento*, s. 133–134.

Zmíněná epizoda dobře ilustruje, jak je třeba vážit si historického materiálu, který se přes nepřízeň věků dodnes zachoval, a snažit se jej maximálně využít. Rovněž zachovaná *consilia* představují v tomto kontextu velkou výzvu, protože nejsou pouze právním pramenem, ale zároveň také jedním z dosud nedoceněných obecně historických zdrojů k lepšímu poznání a pochopení středověké každodennosti. K důkladnému vytěžení tohoto bohatého zdroje, obsahujícího přinejmenším 40 000 zachovaných středověkých *consilii*,⁷⁶ bude však ještě zapotřebí úsilí několika generací badatelů.

RESUMÉ

CONSILIA JAKO PRAMEN POZNÁNÍ STŘEDOVĚKÉHO ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Středověcí právníci, konkrétně glosátoři a v mnohem větší míře pak po nich nastupující komentátoři, ve svých *consiliích* navázali na praxi starého římského práva, kde nejprve pontifikové a následně i laičtí právníci klasického období vydávali *responsa*, která byla nejenom nástrojem k interpretaci platného práva, ale také pramenem, sloužícím k vytváření práva nového. Středověká *consilia* znamenají vyslovení či sepsání právního názoru na předloženou právní otázku. Tematicky se *consilia* týkala otázek státoprávních, práva italských měst, práva dědického i práva rodinného. Byla vydávána nejenom na žádost soukromých osob, ale i na žádost soudců, kteří pak podle nich rozhodovali konkrétní soudní spory. *Consilia* se tak stala nástrojem, jehož prostřednictvím učené římské právo z univerzitního prostředí pronikalo do reality každodenního života a ovlivňovalo jej. *Consilia* jsou také jedním z dosud nedoceněných pramenů poznání středověké každodennosti. Příspěvek se zabývá rovněž konkrétními autory *consilii* a současným stavem jejich dochování a využití.

Klíčová slova: středověk, glosátoři, komentátoři, římské právo, Bologna, Bartolus de Saxoferrata, Baldus de Ubaldis

⁷⁶ Srov. WOELKI, Thomas: *Lodovico Pontano (ca. 1409–1439). Eine Juristenkarriere an Universität, Fürstenhof, Kurie und Konzil*. Leiden 2011, s. 38.

SUMMARY

THE CONSILIA AS THE SOURCE OF MEDIEVAL ROMAN LAW

Medieval lawyers, in particular glossators and, to a much greater extent, their followers postglossators, followed up on the practice of ancient Roman law, where the Pontiffs and then lay lawyers of the classical period first issued a response that was not only an instrument for interpreting valid law, but also a source for the creation of a new law. The medieval consilia means pronouncing or writing a legal opinion on a legal issue. Thematically consulted on the issues of state law, borough rights of Italian towns, inheritance law and family law. The consilia were issued not only at the request of private persons, but also at the request of the judges, who, according to them, decided on specific litigation. The Consilia thus became a tool through which Roman law of scholars from the university environment penetrated and influenced the reality of everyday life. The consilia is also one of the underestimated sources of the knowledge of medieval everyday life. The paper also describes the concrete authors of the consilia and the current state of their preservation and utilization.

Key words: Middle Ages, Glossators, Postglossators, Roman Law, Bologna, Bartolus de Saxoferrato, Baldus de Ubaldis

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D., JU.D.
Katedra právních dějin
Právnická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Sady Pětatřicátníků 16
306 14 Plzeň
Česká republika
e-mail: cerny@mcerny.eu

WILLIAM CECIL A KRIZE RANĚ ALŽBĚTINSKÉ ANGLIE (1558–1560)

Miroslav Beneš¹

William Cecil, první baron z Burghley,² byl již za svého života historiky popisován jako jeden z nejmocnějších a nejschopnějších politiků alžbětinské Anglie. Z postu nejbližšího poradce anglické královny Alžběty I. z rodu Tudorovců³ spoluutvářel po několik desetiletí zahraniční politiku Anglie, čímž se výrazně podílel na jejím rozkvětu. Jeho politický talent a nemalé zásluhy však byly v průběhu staletí upozaděny díky přetrvávajícímu zájmu o panování královny Alžběty. Bez zkušeností a politického umu Williama Cecila by však Alžbětina vláda neměla dlouhého trvání. Byl to totiž právě první baron z Burghley, kdo královně v průběhu vrcholící evropské reformace a protireformace pomohl nalézt cestu z mezinárodní krize, ve které se Anglie v roce 1558 nacházela, a skrze plán na sjednocení Britských ostrovů pod Alžbětinou nadvládou zajistit bezpečí anglických hranic i přetrvání protestantské víry na půdě ostrovních království.

Předmětem zkoumání této studie se proto stala unifikační vize Williama Cecila, k jejímuž zrodu dle jeho návrhů téměř došlo v letech 1558–1560.⁴

¹ Autor článku je doktorantem Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

² William Cecil (*13. září 1520 – †4. srpna 1598) byl syn Richarda Cecila a Jany Heckingtonové. Více viz ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I.* London 2008; LOADES, David: *The Cecils: Privilege and Power Behind the Throne.* London 2007; ALFORD, Stephen: *The Early Elizabethan Policy: William Cecil and the British Succession Crisis (1558–1569).* Cambridge 2002; CROFT, Pauline: *Patronage, Culture and Power: The Early Cecils.* London 2002; GRAVES, Michael: *Burghley: William Cecil, Lord Burghley.* London 1998; SMITH, Allan: *William Cecil: The Power Behind Elizabeth.* New York 1971; READ, Conyers: *Mr Secretary Cecil and Queen Elizabeth.* London 1962; HUME, Martin: *The Great Lord Burghley: A Study in Elizabethan Statecraft.* London 1898.

³ Alžběta I. z rodu Tudorovců (*7. září 1533 – †24. března 1603) byla od roku 1558 anglická královna, dcera Jindřicha VIII. a jeho druhé manželky Anny Boleynové. Více viz LOADES, David: *Elizabeth I.* London 2006; REX, Richard: *Elizabeth I.* Stroud 2003; STARKEY, David: *Elizabeth: The Struggle for the Throne.* New York 2001; HAIGH, Christopher: *Elizabeth I.* London 2000; MACCAFFREY, Wallace: *Elizabeth I.* London 1993; NEALE, John: *Queen Elizabeth I.* Chicago 1992; SOMERSET, Anne: *Elizabeth I.* New York 1991; ERICKSON, Carolly: *The First Elizabeth.* New York 1983; JOHNSON, Paul: *Elizabeth I.* New York 1974.

⁴ První hraniční bod představuje rok nástupu Alžběty I. na anglický trůn, popř. též rok nástupu Williama Cecila do nejvýznamnějších úřadů ve službách královny Alžběty. Druhý hraniční bod označuje podepsání smlouvy z Edinburhu, která pro Anglii znamenala konec popisova-

Krizi alžbětinské Anglie se již zabývalo nemalé množství historiků,⁵ jejichž výzkumy se však nevěnovaly přínosu, který představovala již zmiňovaná vize prvního barona z Burghley. Z tohoto důvodu si tato studie klade za cíl představit genezi krize raného alžbětinského státu zasazenou do kompozice Cecilyova plánu na sjednocení Britských ostrovů.

Po svém nástupu na trůn, na podzim roku 1558, neměla královna Alžběta I. čas na sprádání jakýchkoliv plánů vedoucích k sjednocení Britských ostrovů, neboť byla nucena řešit problémy, které zdědila po svých předchůdcích. Jindřich VIII., protektor Somerset⁶ i Marie I. Tudorovna⁷ totiž v uplynulých desetiletích výrazně přispěli k rozmachu vyostřených nálad mezi Anglií a aliancí Francie a Skotska. Již zmiňované nepřátelství přerostlo v otevřený konflikt, ve kterém na jedné straně stála Anglie pod vládou Marie I. z rodu Tudorovců spolu se svým manželem a spojencem Filipem II. Habsburským,⁸ a na straně druhé stála Francie Jindřicha II. z rodu Valois⁹ spolu se Skotskem

né krize a dočasnou konsolidaci poměrů na půdě Britských ostrovů. Oba zmíněné mezníky tak ohraničují období vhodné pro zkoumání sblížování Anglie a Skotska, popř. zrodu Cecilyovy unifikační vize. Více viz KOVÁŘ, Martin: *První léta alžbětinské Anglie*. Historický obzor, 10, 1999, s. 50–51.

⁵ Viz pozn. 1 a 2.

⁶ Edward Seymour, vévoda ze Somersetu (*1506 – †1552) byl strýcem a hlavním rádcem mladického Edwarda VI., jehož jménem spravoval zemi jakožto lord protektor. Z hlediska zahraniční politiky se snažil vést Anglii stejným směrem, který již dříve určil Jindřich VIII., proto již v roce 1547 vedl tažení do Skotska. Jeho snažení ale skončilo neúspěchem a pouze zapříčinilo přísun francouzských jednotek do Skotska. V roce 1552 byl vévoda ze Somersetu sesazen ze svého postu a popraven. Více viz SKIDMORE, Chris: *Edward VI: The Lost King of England*. New York 2007; MACCULLOCH, Diarmaid: *The Boy King: Edward VI and the Protestant Reformation*. New York 2001; LOACH, Jennifer: *Edward VI*. New Haven 1999.

⁷ Marie I. z rodu Tudorovců (*18. prosince 1516 – †17. listopadu 1558) byla od 19. července 1553 anglickou královnou z rodu Tudorovců. Dcera Jindřicha VIII. Tudora a jeho první ženy Kateřiny Aragonské. Více viz EDWARDS, John: *Mary I: England's Catholic Queen*. New Haven 2011; DUFFY, Eamon: *Fires of Faith: Catholic England under Mary Tudor*. New Haven 2009; RICHARDS, Judith: *Mary Tudor*. London 2008; PORTER, Linda: *The Myth of „Bloody Mary“: A Biography of Queen Mary I of England*. New York 2007; LOADES, David: *The Reign of Mary Tudor*. London 1991; TITTLER, Robert: *The Reign of Mary I*. London 1991.

⁸ Filip II. Habsburský (*21. května 1527 – †13. září 1598) byl od roku 1556 španělský král, od roku 1580 král Portugalska z dynastie Habsburků. Syn Karla V. a Isabely Portugalské. Přežil čtyři manželství, nejprve se oženil s Marií Portugalskou, po její smrti s Marií I. Tudorovnou, poté s Alžbětou z Valois a nakonec s Annou Rakouskou. Proslavil se především bojem proti protestantismu. Více viz PATTERSON, Benton: *With the Heart of a King: Elizabeth I of England, Philip II of Spain, and the Fight for a Nation's Soul and Crown*. New York 2007; PARKER, Geoffrey: *The Grand Strategy of Philip II*. New Haven 2000; KAMEN, Henry: *Philip of Spain*. New Haven 1999; LOADES, David: *The Reign of Mary Tudor*.

⁹ Jindřich II. z rodu Valois (*31. března 1519 – †10. července 1559) byl od roku 1547 francouzským králem z rodu Valois, druhý syn Františka I. a Claudie Francouzské. Z jeho manželství

ovládaným královnou regentkou Marií de Guise,¹⁰ která měla zastupovat zájmy své dcery Marie I. Stuartovny, ale namísto toho utužovala mocenskou spolupráci se svými francouzskými příbuznými z rodu de Guise¹¹ a umožňovala tak nárůst francouzského vlivu na skotskou vnitřní politiku.

V počátcích roku 1558 bylo patrné, že se válka pro Anglii nevyvíjí vůbec dobře, protože v dané době francouzská armáda úspěšně dokončila obléhání přístavního města Calais, čímž ovládla poslední zbytky anglického území na evropském kontinentu.¹² V důsledku ztráty města Calais došlo k zásadní proměně anglického postavení v rámci mezinárodní politiky. Anglie od ledna 1558 již nebyla vnímána jako součást evropského kontinentu, protože na území Francie nadále neměla žádné državy. Leden 1558 se tak měl stát počátkem symbolické izolace, která měla být o to silnější, že Anglie nejen ztratila kontrolu nad svými „dveřmi do Evropy“, ale ke všemu je „předala“ do rukou svého úhlavního nepřítele, který do budoucna získal ideální strategickou polohu pro ohrožování Britských ostrovů. V popisované době se v Anglii začaly rychle šířit obavy z možné francouzské invaze, která nyní byla větší hrozbou než kdykoliv předtím.¹³

Míru anglických obav z hrozby francouzské invaze potvrzuje dopis napsaný ještě v době vlády královny Marie I., který 20. února 1558 napsal lord

s Kateřinou Medicejskou se narodili tři synové: František II., Karel IX. a Jindřich III. Více viz BAUMGARTNER, Frederic: *Henri II, King of France, 1547–1559*. Durham 1988; KNECHT, John: *French Renaissance Monarchy: Francis I and Henry II*. London 1996.

¹⁰ Marie de Guise (*22. listopadu 1515 – †11. června 1560) byla manželka Jakuba V. Stuarta a regentka v letech 1554–1560 místo dcery Marie Stuartovny. Více viz CARROLL, Stuart: *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*. Oxford 2009; MERRIMAN, Marcus: *The Rough Wooings: Mary Queen of Scots, 1542–1551*. East Ponton 2000.

¹¹ Nejvýznamnějším francouzským představitelem rodu de Guise byl v dané době František de Guise, druhý vévoda de Guise, což byl bratr skotské regentky Marie de Guise. Slávu a vysoké postavení si vydobyl v průběhu válek mezi Anglií a Francií, když v roce 1558 dobyl přístavní město Calais. Po smrti Jindřicha II. vládl Francii prostřednictvím mladého Františka II. a Marie Stuartovny. V roce 1563 byl však zavražděn hugenoty. Více viz MUNNS, Jessica: *Aspiration, Representation and Memory: The Guise in Europe, 1506–1688*. London 2016; CARROLL, Stuart: *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*. Oxford 2009.

¹² SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum et Hibernicarum Regnante Elizabetha*. California 2001, s. 30.

¹³ Za vlády tudorských králů se Anglie s Francií vždy střetávala na francouzské půdě a nebezpečná pro ni proto byla především severní hranice se Skotskem, které s Francií již dávno uzavřelo spojenectví zaměřené primárně na poskytnutí vzájemné podpory v případě vojenského napadení ze strany Anglie. Po ztrátě Calais se ale situace zcela změnila, protože se boj mohl kdykoliv přesunout na anglickou půdu. Ohrožena tak již nebyla jen hranice severní, ale také jižní a východní. Více viz SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 30–31.

William Paget¹⁴ Thomasovi Parrymu¹⁵ a Williamu Cecilovi. William Paget v něm píše: „...Francouzi každý den sílí díky své trpělivé práci...ale my sílíme jen v těžkopádnosti a zbabělosti. Jestliže nás Francouzi napadnou z moře nebo ze Skotska, tak je možné, že do války vstoupí i španělský král jako náš přítel a spojenec. Pokud se neutkáme ani s jedním [myšlena Francie a Skotsko], tak poroste strach z obou...“¹⁶ Z dopisu vyplývá, že si vrcholní představitelé anglické aristokracie byli v dané době plně vědomi, jak špatného stavu anglické armády, tak tradičních směrů, ze kterých mohl přijít francouzský vpád. William Paget však v citovaném textu otevřeně kritizuje nečinnost anglické vlády, která může být lehce ztotožňována i se zbabělostí, popř. může ve zbabělost přerůst. Je pravděpodobné, že se prostřednictvím výše citovaného dopisu Paget snažil anglickou vládu vyprovokovat k rozhodným krokům, které by Anglii uchránily před tím, aby ji musel zachraňovat španělský král.

Výše zmiňovaný dopis je jasným důkazem toho, že se po ztrátě Calais Anglie dostala do defenzivního postavení. Právě popisovaný stav věcí přetrvával až do nástupu královny Alžběty I., kdy do zmiňované politické hry zasáhl francouzský král Jindřich II., který na mezinárodní úrovni otevřel otázku Alžbětiny dědičké právo na vládu nad Anglií,¹⁷ přičemž sám vyvíjel ne-

¹⁴ William Paget (*1506–†1563) – byl anglický politik a státník, který se díky své přizpůsobivosti udržel na nejvyšších státních postech během vlády tří tudorských panovníků. Po smrti Marie I. již nebyl jmenován do žádného úřadu, ale jeho rady byly i nadále vysoce ceněny. Více viz LOADES, David: *The Reign of Mary Tudor*; GAMMON, Samuel: *Statesman and Schemer: William, First Lord Paget, Tudor Minister*. Hamden 1973.

¹⁵ Thomas Parry (*1515–†1560) byl dlouholetým členem dvora Alžběty I. Ta Parryho v roce 1558 povýšila do šlechtického stavu a jmenovala jej členem státní rady. Více viz LOADES, David: *Elizabeth I.*; MACCAFFREY, Wallace: *Elizabeth I*. London 1993; ERICKSON, Carolly: *c. d.*

¹⁶ „The Frenche grow every Day more and more patientes laboris, vigiliarum, inediae, sitis etc. and we grow socordes and ignavi etc. ...If the Frenche shuld invade us by See, or by Scotland, the King of Spayne wold also enter as our Frend or our Foe. If we take Part with nether of them, they will fasten theyr Fete both of them here...“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers relating to Affairs In the Reigns of King Henry VIII King Edward VI Queen Mary and Queen Elizabeth: From the years 1542–1570*. London 1740, s. 208–209.

¹⁷ Zmiňovaná dědičná práva upravil prostřednictvím zákonů sám Jindřich VIII., přičemž posledním z těchto nařízení byl tzv. Třetí zákon o nástupnictví z roku 1543. Ten rušil platnost předchozích zákonů o nástupnictví z let 1534 a 1536. Dále navrácel princeznám Marii a Alžbětě postavení legitimních potomků Jindřicha VIII. Pořadí v rámci nástupnictví mělo být upraveno tak, aby první v pořadí byl Edward VI. a jeho děti, potom děti Jindřicha VIII. a jeho tehdejší ženy Kateřiny Parrové, a potom Marie s Alžbětou, popř. jejich děti. Podmínkou však bylo, že se Marie s Alžbětou nesmí provdat bez souhlasu státní rady. TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents A. D. 1485–1603 with an Historical Commentary*. Cambridge 1922, s. 397–400.

malé úsilí, aby byla Alžběta I. všech zmiňovaných nároků zbavena, což by způsobilo, že by její tituly přešly na jeho snachu Marii Stuartovnu.¹⁸

Anglii však stále zbýval jeden významný spojenec, a to španělský král Filip II. Habsburský, který se za každou cenu snažil o udržení spojení proti Francii. Jeho největší obavou totiž byla francouzská dominance nejen nad Skotskem, nýbrž nad celými Britskými ostrovy, čemuž hodlal za každou cenu zabránit. Po smrti anglické královny Marie I., proto Filip II. vyslal ke dvoru královny Alžběty I. poselstvo s nabídkou sňatku, který mu měl zajistit udržení stávajících titulů, moci i protifrancouzské koalice.¹⁹

Jak ale ve své práci uvádí William Camden: „Královna ve své mysli velmi moudře zvážila manželství, ve kterém by se provdala za manžela své zemřelé sestry...“²⁰ Královna Alžběta si totiž byla plně vědoma problémů, které způsobila svatba Jindřicha VIII. s Kateřinou Aragonskou, ženou jeho zesnulého bratra, což samo o sobě bylo církví zakázáno, ale na základě soudních jednání a papežského souhlasu povoleno.²¹ Navzdory tomu všemu se právě na církevní zákazy odvolával sám Jindřich VIII., když žádal o rozvod. Vše se dalo vyřešit papežským dispensem, ale ani papežský výnos by nedokázal přelstít skutečnost, a to že Alžběta byla protestantka a Filip II. byl katolík, který by po nástupu na anglický trůn pokračoval v rekatolizaci, která v Anglii probíhala již za jeho prvního manželství s Alžbětinou sestrou Marií.

Ve strážlivém a opatrném hodnocení Filipových pohnutek vedoucích k nabídce sňatku se kupodivu shoduje řada historiků zabývajících se dějinami alžbětinské Anglie. Například americký historik Conyers Read²² ve svém

¹⁸ Marie Stuartovna začala v roce 1558 opravdu užívat titulatury určené anglické královně. Po smrti Jindřicha II. tak Marie spolu s Františkem II. užívala titulaturu „Francis and Mary by the Grace of God King and Queene of Scotland, England and Ireland,“ tj. „František a Marie z milosti Boží král a královna Skotska, Anglie a Irska.“ V práci Williama Camdena není do výčtu zařazen francouzský královský titul, protože oba jmenovaní jsou popisováni v rámci sporů o anglické nástupnictví. Za zmínku však stojí fakt, že anglická královna Alžběta I. byla ode dne své korunovace titulována jako „Queen of England, France, and Ireland, Defendresse of the Faith,“ což v překladu znamená „Královna Anglie, Francie a Irska, ochránkyně víry.“ K samotné titulatuře se vztahovala královská práva a výsady, a proto Marie Stuartovna vlastní pečeť rozšířila o znaky Anglie a Irska. Jakožto královna jednotlivých výše jmenovaných zemí mohla od jednotlivých armád požadovat poslušnost, což Anglii mohlo v době války způsobit řadu závažných problémů. SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 28, 31, 48.

¹⁹ SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 30.

²⁰ „The Queene, when shee had in her minde most advisedly considered of this marriage of a woman with her deceased sisters husband...“ Tamtéž, s. 30.

²¹ Tamtéž.

²² Conyers Read (*1881–†1959) byl americký historik, který se ve své výzkumné činnosti specializoval na anglické dějiny 15. a 16. století. Conyers Read byl profesorem vyučujícím na univerzitách v Chicagu a Pennsylvánii. Mezi jeho nejznámější díla patří READ, Conyers: *Mr.*

výzkumu tvrdil, že Filip II. chtěl využít situace a v podstatě prostřednictvím „nezkušené“ Alžběty rozšířit svou sféru vlivu.²³ Obdobně na Filipovu motivaci nahlížel Stephen Alford,²⁴ Wallace MacCaffrey²⁵ a řada dalších. Skotská historička Jane Dawson²⁶ však došla ke zcela odlišným závěrům. Filip II. si podle ní uvědomoval, že má dost vlastních problémů ve Středomoří, a proto se chtěl vyhnout další válce s Francií. Navzdory tomu ale Anglii neholdal nechat na pospas francouzskému konkurentovi, a proto spíše udržoval otevřenou otázku sňatku, spojenectví a další spolupráce.²⁷

Bez ohledu na opravdovou motivaci Filipa II. vedlo Alžbětino odmítnutí k dalšímu prohloubení mezinárodní izolace, ve které se Anglie nacházela. Nevzrostlo jen nebezpečí francouzské invaze, ale také došlo ke zhoršení vztahů s jediným potenciálním spojencem Anglie, což se nakonec projevilo i v rámci diplomatických jednání v Cateau-Cambresis, kde Španělsko hájilo vlastní zájmy a na anglického spojence bralo ohled již pouze sporadicky.²⁸

Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth. New York 1978; READ, Conyers: *The Government of England Under Elizabeth.* Washington 1960; READ, Conyers: *Lord Burghley and Queen Elizabeth.* London 1960; READ, Conyers: *Mr. Secretary Cecil and Queen Elizabeth* (dále jen *Mr. Secretary Cecil*). London 1955.

²³ READ, C.: *Mr Secretary Cecil*, s. 125.

²⁴ Profesor Stephen Alford je specialistou zkoumajícím raně novověké britské dějiny. V současné době vyučuje na University of Leeds. Ve svých výzkumech se zaměřuje především na politiku, politické myšlení a anglickou monarchii v průběhu 16. století. Z jeho publikační činnosti můžeme jmenovat například ALFORD, Stephen: *Edward VI: The Last Boy King.* London 2014; ALFORD, Stephen: *The Watchers: A Secret History of the Reign of Elizabeth I.* London 2012; ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I.* London 2008; ALFORD, Stephen: *Kingship and Politics in the Reign of Edward VI.* Cambridge 2002.

²⁵ Wallace MacCaffrey (*1920–†2013) byl americký historik a odborník na dějiny raně novověké Anglie, který léta vyučoval na Harvard University. Mezi jeho nejvýznamnější publikace patřily MACCAFFREY, Wallace: *Elizabeth I: War and Politics, 1588–1603.* Oxford 1992; MACCAFFREY, Wallace: *Queen Elizabeth and the Making of Policy, 1572–1588.* Princeton 1981; MACCAFFREY, Wallace: *The Shaping of the Elizabethan Regime.* London 1969.

²⁶ Jane Dawson je skotská historička specializující se na dějiny raně novověkého Skotska, popř. na dějiny čtyř zemí utvářející Britské ostrovy, a to na dějiny Anglie, Irska, Skotska a Walesu. V současné době vyučuje na University of Edinburgh. Z její rozsáhlé publikační činnosti můžeme jmenovat knihy jako DAWSON, Jane: *John Knox.* New Haven 2015; DAWSON, Jane: *Scotland Re-formed, 1488–1587.* Edinburgh 2007; DAWSON, Jane: *The Politics of Religion in the Age of Mary. Queen of Scots: the Earl of Argyll and the Struggle for Britain and Ireland.* Cambridge 2002.

²⁷ DAWSON, Jane: *William Cecil and the British of Early Elizabethan Foreign Policy.* History Vol. 74. Edinburgh 1989, s. 196–216.

²⁸ William Camden jako příčinu španělské lhostejnosti uvádí zničení obchodního konkurenta v oblasti, přičemž předáním Calais do rukou Francouzů mělo být dosaženo zvýšení významu přístavů, které byly ovládány Španěly. Viz SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 30.

Snaha o ukončení válečného konfliktu, naštěstí pro Anglii, vycházela i ze strany ostatních účastníků, díky čemuž byla mírová jednání zahájena ještě před skonem Marie I. Již v březnu 1558 do Skotska dorazily francouzské rozkazy, ve kterých stálo, že: „Na žádost a v zájmu královny vdovy [myšlena Marie de Guise] slibujeme, že nebudeme činit ani trpět jakékoliv vpády nebo útoky proti hranicím Anglie. Tyto útoky nebudou činit ani vojáci z jakéhokoliv národa, který podléhá našemu velení. Toto příměří začíná šestého dne měsíce března a končí šestého dne následného května. Tento termín byl dohodnut mezi hrabětem z Northumberlandu na straně jedné, a hrabětem de Baudouel na straně druhé.“²⁹ V dodatku tohoto dopisu bylo také uvedeno, že případná nedopatření a konfrontace budou řešeny diplomatickou cestou.³⁰ Proč ale Francie usilovala o nastolení míru právě v době, kdy vyhnala poslední Angličany z kontinentu, získala Calais³¹ a disponovala početnou posádkou na území Skotska? Odpověď se skrývá již v otázce samotné. Francie v roce 1558 dosáhla vrcholu svých mocensko-politických plánů, ale každé vítězství musela draze zaplatit. Země potřebovala čas na načerpání nových sil, a proto pozornost Francie směřovala spíše k sňatku Marie Stuartovny a dauphina Františka, která se uskutečnila 24. dubna 1558.³²

Spolu s rokem 1559 přišla řada zlomových změn. První z nich bylo jmenování Thomase Howarda, vévody z Norfolku,³³ vrchním vojenským veli-

²⁹ „Promectons á l'instance & au defir de la Royne Douairiere & Regente de ce dit Royaume, de ne faire, n'y souffrir estre faicts aucunes courses, ou Invasions dedans les limites & frontieres d' Angleterre, par les gens de Guerre, qui sont soubz nostre Charge, de quelque Nation qu'ils, soient, durant la Trefve, qui commence le sixieme Jour du present Mois de Mars, & finira le sixieme Jour de May ensuivant, prise & accordee par Monsieur le Comte le Northumberland d'une part, & Monsieur le Conte de Baudouel d'aulture, entre les deux Royaumes.“ HAYNES, S. (ed.): c. d., s. 209.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Za zmínku též stojí návrh smlouvy mezi Marií Stuartovnou a královnou Alžbětou, ve které francouzská strana nabídl, že by se v budoucnu nejstarší dcera Marie Stuartovny a dauphina Františka vdala za nejstaršího syna královny Alžběty, čímž by mu město Calais přinesla věnem. V opačném případě se Alžbětina nejstarší dcera měla provdat za nejstaršího syna Marie Stuartovny a dauphina Františka. Samotný návrh však byl jen důkazem francouzských snah o podmanění Anglie prostřednictvím sňatkové politiky, a proto byl anglickou královnou odmítnut. SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 37.

³² Krátce před uzavřením sňatku Marie Stuartovna podepsala tajnou smlouvu, podle níž odkázala Skotsko francouzskému poručení pro případ, že by z plánovaného svazku nevzešli žádní potomci. Kdyby se Marii a Františkovi II. narodil syn, tak by byl králem Francie i Skotska. Skotský parlament dále odsouhlasil, že po uzavření manželství skotská koruna přechází na Františka II. Více viz PORTER, Linda: *Crown of Thistles: The Fatal Inheritance of Mary Queen of Scots*. London 2014, s. 330.

³³ Thomas Howard, čtvrtý vévoda z Norfolku (*1536–†1572) – byl bratrancem královny Alžběty I. a jediným vévodou alžbětinské Anglie. Od roku 1559 byl velitelem anglických vojsk

telem při severní hranici Anglie, kde měl vévoda z Norfolku střežit město Berwick a jako královnin vyslanec jednat s Marií de Guise o odchodu francouzských jednotek ze Skotska.³⁴ Krátce poté byla francouzské rozpínavosti učiněna přítrž prostřednictvím nečekané smrti Jindřicha II., který byl smrtelně zraněn při turnaji a 10. července 1559 zemřel. Anglie tak v ideálním čase přišla o svého nejnebezpečnějšího nepřítele. Francouzskou korunu nyní zdědil František II.³⁵ a spolu s ním i Marie Stuartovna, která stále představovala hrozbu kvůli svým dědickým nárokům na anglický trůn.³⁶

Mocenský vzestup Marie Stuartovny, politická podpora francouzského rodu de Guise, nárůst počtu skotských lordů hlásících se k protestantské víře, neúspěšná jednání a teologické disputace na území Skotska – tohle všechno vedlo skotskou regentku Marii de Guise k přesvědčení, že je na čase, aby opustila jednací stůl a silou potlačila začínající skotskou reformaci. Její upřednostňování katolické šlechty a francouzských politických zájmů popudilo velkou část skotské aristokracie, která podporována bouřlivým kázáním Johna Knoxe povstala proti regentce a sebe sama začala označovat za lordy Kongregace.³⁷

Skotští vzbouřenci ale nedisponovali dostatečnou silou, aby dokázali soupeřit s Marií de Guise, vyhnali Francouze a zavedli protestantství jako skotské státní náboženství. Z tohoto důvodu vzbouřenci své naděje směřovali k anglické královně Alžbětě I. a k jejímu nejvlivnějšímu poradci Williamu Cecilovi,³⁸ kterému se tak v roce 1559 konečně naskytl vhodná příležitost k předvedení vlastního politického génia.

William Cecil, který měl řadu zkušeností již z let vlády Jindřicha VIII., popř. vlády protektorů Somerset a Northumberland, si na základě ko-

při hranici se Skotskem a ochráncem města Berwick. Více viz WILLIAMS, Neville: *A Tudor Tragedy: Thomas Howard, Fourth Duke of Norfolk*. London 1989.

³⁴ Nesmíme totiž zapomínat na fakt, že v této době stále ještě probíhala mírová jednání z Cateau-Cambrésis, přičemž zboření francouzských opěrných bodů ve Skotsku bylo jednou z projednávaných podmínek. SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 39; HAYNES, S. (ed.): c. d., s. 211.

³⁵ František II. z rodu Valois (*19. ledna 1544 – †5. prosince 1560) byl od roku 1559 francouzský král z dynastie Valois, nejstarší syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské, bratr budoucích králů Karla IX. a Jindřicha III. Více viz BAUMGARTNER, Frederic: *France in the Sixteenth Century*. New York 1995; HOLT, Mack: *The French Wars of Religion*. Cambridge 1995.

³⁶ WORMALD, J.: c. d., s. 100–101; WARD, Adolphus: *The Cambridge Modern History: The Wars of Religion 1559–1610*. Vol. 3. Cambridge 1969, s. 264–265.

³⁷ SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 45, 47–48.

³⁸ Tamtéž, s. 48.

³⁹ John Dudley, vévoda z Northumberlandu (*1504–†1553) zaujal místo králova strýce, kterého nechal popravit ve vykonstruovaném procesu v lednu 1552. Hlavním politickým cílem vévody z Northumberlandu bylo vyloučení Marie I. z nástupnické linie, čímž chtěl ochránit

respondence se skotskými protestantskými lordy⁴⁰ uvědomil, že v případě anglické pasivity skotská reformace padne a Anglie promarní jedinečnou příležitost, jak se dostat z dosavadního svízelného postavení. Cecil se poučil z chyb svých předchůdců a pochopil, že vojenská intervence do Skotska by Anglii způsobila pouze více problémů, proto se zrodila myšlenka směřující k vytvoření budoucí protestantské unie mezi Anglií a Skotskem, kde hlavní jednotící silou měla být protestantská víra. Cecilova plánovaná aliance měla být také východiskem z již dosti rozsáhlých bezpečnostních problémů, což znamená, že měla Britské ostrovy ochránit před vnější intervencí ze strany Francie.⁴¹

Svou vizi o možném spojení Anglie a Skotska William Cecil poprvé zmínil v dopise napsaném skotským lordům 5. srpna roku 1559, tzn. již po necelém měsíci od smrti francouzského krále Jindřicha II. Již v úvodu tohoto dopisu William Cecil napsal: „Je nutné zmínit, že Skotsko může dosáhnout nejvyšší spokojenosti pouze tehdy, pokud bude i nadále udržovat trvalý mír s královstvím Anglie, nebo spolu s ním může vytvořit jednotnou monarchii, k čemuž napomáhá skutečnost, že obě království jsou součástí jediného ostrova, který je odděluje od zbytku světa.“⁴² William Cecil ale nic nesliboval bez ohledu na vlastní zisk, a proto dal v citovaném dopise skotským lordům jasně na srozuměnou podmínky, po jejichž dodržení by mohlo potencionální spojení obou království fungovat.⁴³ Důraz kladl především na ukončení veškerých spojeneckých a vojenských dohod mezi Francií a Skotskem, přičemž Francii Cecil označuje jako odvěkého nepřítele Anglie, který vždy Skotsko využíval pouze jako nástroj vhodný k dosažení vlastních politických cílů. Cecil ale také uvádí, že k podobným událostem bude docházet neustále, pokud bude vláda nad Skotskem v rukou Francouzů namísto právoplatných skotských vládců.⁴⁴ Ve Skotsku však v srpnu 1559 nevládla právoplatná krá-

anglický protestantismus a podpořit nároky Jane Greyové, která byla ženou Northumberlandova nejmladšího syna. Více viz IVES, Eric: *Lady Jane Grey: A Tudor Mystery*. Oxford 2009; WILSON, Derek: *The Uncrowned Kings of England: The Black Legend of the Dudley*. London 2005; LOADES, David: *John Dudley, Duke of Northumberland*. Oxford 1996; BEER, Barrett: *Northumberland*. Kent 1973.

⁴⁰ CLIFFORD, A. (ed.): c. d., s. 375.

⁴¹ SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 48.

⁴² „Imprimis, It is to be noted, that the best worldly felicity that Scotland can have, is either to continue in a perpetual peace with the kingdom of England, or to be made one monarchy with England, as they both make but one isle, divided from the rest of the world.“ CLIFFORD, A. (ed.): c. d., s. 375.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 375–376.

lovna, ale pouze její regentka. Z tohoto důvodu se William Cecil vyjadřoval i o nápravě vnitropolitické situace ve Skotsku, která by se dozajista zlepšila, kdyby zemi vládl právoplatný vládce. Jelikož byla skotská královna ve Francii a doposud neměla žádného potomka, tak z hlediska dědičných práv měl nejvyšší nárok na vládu nad Skotskem rod Hamiltonů,⁴⁵ popř. jiný právoplatný dědic, který by zamezil rozpínavosti Francie a zajistil Skotsku zavedení protestantství jako nového státního náboženství, zachování všech dosavadních zákonů i samostatnosti skotského parlamentu.⁴⁶ Z citovaného dopisu tedy vyplývaly dvě možnosti pro urovnání anglo-skotských vztahů, buď uzavření míru a přátelská koexistence obou protestantských království, nebo sesazení stávající vlády a nastolení personální unie Anglie a Skotska, v jejímž čele by stála Alžběta I. a vybraný příslušník skotského rodu Hamiltonů.

William Cecil ve svém dopise požadoval další záruky, z nichž uvedu ty nejdůležitější. Skotští protestanti se museli zavázat k tomu, že se po přijetí protestantské víry osvobodí od poslušnosti Říma a katolické církve po vzoru Anglie. Dále budou Skotsko ve všech ohledech vždy spravovat pouze rodilí Skotové, přičemž všechny vojenské jednotky, pevnosti atd. budou pouze pod jejich kontrolou. Skotsko již nikdy nemělo vstoupit do války proti Anglii a skotští lordi nesměli nadále přijímat tituly a statky nacházející se v cizích zemích, po jejichž přijetí by mohli být vázáni k porušení dříve jmenovaných slibů.⁴⁷

Pokud by skotský panovník opustil zemi, tak správa měla přejít do rukou skotského parlamentu, jehož činnost nesměla být nijak kontrolována ze strany Francie. V samotném listu je také zdůrazněno, že Marie Stuartovna musí být informována o žádostech lordů Kongregace, aby na ně mohla patřičně reagovat. Pokud si bude chtít nadále zachovat přízeň svého lidu, tak by měla osvobodit vlastní zemi od vlivu Francouzů a sama se ujmout vlády. V opačném případě by však její jednání mohlo být považováno za tyranství ve spolupráci s Francií, což by znamenalo, že Bůh může z jejích rukou odebrat práva na vládu nad skotským královstvím a předat je do rukou právoplatných dědiců.⁴⁸

⁴⁵ Rod Hamiltonů silně podporoval unifikační snahy Jindřicha VIII., čímž si získal značnou náklonnost ze strany Anglie, ze které profitoval i v letech 1558–1560. Přední postavení v nástupnické linii na skotský trůn ale rod Hamiltonů zaujímal již dříve. Nyní byly tyto nároky vyvedávány proto, že Hamiltonové podporovali skotskou reformaci, protestantské lordy a byli dobře zapsáni u anglické královny Alžběty I. Více viz WORMALD, J.: *c. d.*, s. 95–97.

⁴⁶ CLIFFORD, A. (ed.): *c. d.*, s. 376.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 376–377.

Z formulace celého dopisu je patrné, že se William Cecil snažil získat důvěru Skotů, ale zároveň jasně vymezit pravidla, která by Anglii nabídla určité záruky. Již v úvodu proto uvádí podmínky, jejichž naplnění Skotům potvrzuje kontrolu nad vlastním územím, panstvími, pevnostmi atd. William Cecil si v podstatě klade hned několik požadavků, kterými dává skotským protestantům jasně najevo, že nikdo jiný nemůže spravovat jejich zemi, a že již nehrozí žádná hrozba ze strany Anglie. Požadavek vztahující se k nezávislosti skotských protestantů na Římu je poté již v podstatě samozřejmostí typickou pro všechny protestantské státy, a proto se dalo očekávat, že by ho Skotové měli též přijmout. Pro potenciální odstranění Marie Stuartovny a vznik jednotného království jsou však zásadní závěrečné argumenty, ve kterých William Cecil zdůrazňuje sílící pozici skotského parlamentu, který bude v podstatě rozhodovat o tom, jestli Marie Stuartovna nepoškozuje zájmy skotského lidu, za což by ji mohl parlament sesadit a korunovat právoplatné dědice, tzn. rod Hamiltonů.

Další důkazy o situaci, ve které lordi Kongregace prosí královnu Alžbětu o ochranu, ve svém díle doložil William Camden: „...neboť od doby, kdy se skotská královna provdala za dauphina, došlo ve správě království k mnoha změnám, protože cizí vojáci pustoší všechny kraje, nejvyšší úřady v království jsou plně v rukou Francouzů, a dokonce i hrady a silné pevnosti byly odevzdány do jejich rukou.“⁴⁹ Veškeré změny, neúspěchy a utrpení byly skotskými protestanty dávány za vinu Marii de Guise, neboť to byly její ambice, popř. ambice jejích příbuzných u francouzského královského dvora, které vedly Skotsko ke stále silnější provázanosti s Francií. To, co začalo sňatkem Marie Stuartovny a dauphina Františka, pokračovalo již zmíněným příchodem francouzských vojáků, kteří obsadili hlavní strategické body. S příchodem většího množství cizího vojska byl samozřejmě spojen i nárůst kriminality a nejrůznějších prohrůšek, kterých se vojáci dopouštěli na civilním obyvatelstvu, a proto není s podivem, že skotská šlechta začala vystupovat proti Marii de Guise.

Na základě již zmiňované korespondence začala pozvolná jednání mezi anglickými a skotskými protestanty, v důsledku čehož se anglická královna rozhodla poskytnout Williamu Cecilovi prostor k tomu, aby rozvinul plány, jejichž cílem měla být ochrana skotské suverenity a dosažení naprostého obratu v dosavadních anglo-skotských vztazích.⁵⁰

⁴⁹ „...from the time the Queen of Scots was married to the Dolphin, the government of the Kingdome was changed, forraigne Souldiers wasted all places, the highest Offices of the Kingdome were bestowed upon Frenchmen, the Castles and strong holds delivered into their hands...“ SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 48.

⁵⁰ Tamtéž, s. 48.

V průběhu srpna 1559 se tak u anglického dvora rozpoutaly rozsáhlé diskuse na téma, jestli má smysl skotské protestanty podpořit, či ne. Z popisovaných jednání se zachoval písemný záznam, ze kterého vyplývá, že se anglická rada nejvíce obávala vytvoření precedentu, podle nějž by se poddaný směl protivit Božím zákonům a veřejně vystupovat proti svému právoplatnému vládci, přičemž by ještě získával podporu ze strany jiného panovníka. Nebyly opomenuty ani takové důvody jako vyprovokování války s Francií,⁵¹ zrada ze strany Skotů nebo vytvoření aliance evropských katolických vládců, jejichž cílem by bylo zničení protestantské Británie.⁵²

William Cecil před sebou měl nelehký úkol, neboť musel přijít s takovým řešením, které by Anglii dalo dostatečnou záminku k zahájení podpory skotského souseda. Možnou politickou inspirací mohla Williamu Cecilovi být práce Niccola Machiavelliho, ta ale poskytovala pouze rady o tom, jak si vládu udržet, ne jakým způsobem ospravedlnit podporování otevřené rebelie proti králi.

Zdroj skýtající naprosto ideální argumenty k podpoře skotské reformace vytvářelo v průběhu 16. a 17. století hnutí tzv. monarchomachů,⁵³ jejichž práce byly pro vládce velmi nebezpečné, protože hlásaly právo poddaných na povstání proti svým utlačovatelům, i když se jednalo o právoplatného Bohem dosazeného monarchu. Monarchomachové například hlásali, že jediným cílem panování by mělo být blaho lidu, a pokud se král chová jako tyran a ubližuje svému lidu, tak má právě lid plné právo jej zbavit všech výsad udělených Bohem a předat je do rukou tomu, kdo se dokáže lépe starat o blaho svého lidu.⁵⁴ Žádnou z prací monarchomachů však William Cecil nemohl znát, neboť se hnutí začalo utvářet a veřejně projevovat až v období po roce 1572.

⁵¹ Válka s Francií byla nevyhnutelná. Rozdíl byl ale v tom, jestli se bojovalo pouze proti francouzským jednotkám ve Skotsku nebo proti francouzské armádě útočící na Anglii. Po smrti Jindřicha II. měla rodina Marie Stuartovny naprostou kontrolu nad rozhodováním Františka II., jehož jménem ve skutečnosti vládl Mariini strýcové. Ani oni však v této době nemohli skotské regentce poskytnout vojenskou podporu, protože ve Francii stále narůstala moc hugenotů. CLIFFORD, A. (ed.): c. d., s. 377–378.

⁵² Vůdcem odpůrců skotské invaze byl Sir Francis Bacon, švagr Williama Cecila. Bacon tvrdil, že Anglie nemá dostatek prostředků k tomu, aby vojensky a finančně podporovala skotské vzbouřence. Dle jeho názoru tato intervence jen vyčerpávala domácí zdroje a ohrožovala bezpečí Anglie. CLIFFORD, A. (ed.): c. d., s. 378.

⁵³ Monarchomachové byli skupinou teologů, učenců a autorů státoprávních prací, kteří silně ovlivnili myšlenky reformace i náboženské války raného novověku. Jejich práce a pojednání se většinou věnovaly kritice tradičních monarchií a tyranské vládě panovníků. Více viz WERNISCH, Martin: *Politické myšlenky evropské reformace*. Praha 2011, s. 332–333.

⁵⁴ Tamtéž.

I přesto všechno víme, že William Cecil udržoval pravidelné písemné kontakty s jedním z budoucích členů skupiny monarchomachů, který stejně jako on věřil v možné sjednocení Britských ostrovů pod jedinou vírou a vládcem. Zmiňovaným monarchomachem nebyl nikdo jiný než skotský teolog a reformátor John Knox, což bohužel pro Williama Cecila samo o sobě znamenalo více problémů než výhod. John Knox totiž v roce 1558 ve své práci, *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women*, kritizoval vládu žen natolik, že by argumentace založená na jeho práci vyvolávala u královny Alžběty znechucení.⁵⁵ Jakou jinou reakci mohl John Knox očekávat, když ve svém díle o ženách napsal: „Příroda, jak říkám, jim [myšleno ženám] dává do vínku slabost, křehkost, netrpělivost, zranitelnost a bláhovost. Zkušenosti prokázaly, že jsou nestálé, náladové, kruté a opomíjející smysl rad a vedení... Ale nyní se vraťme k další stránce přírody, která zahrnuje výjev vůle a nařízení samotného Boha... Tvrdím, že je zjevně nemožné, aby jakákoliv žena mohla vládnout a držet tak muže pod svou nadvládou. Bůh, první dle řádu stvoření, vyslovil kletbu a prokletí zaměřené proti ženě jako trest za její vzdor... Tvrdím, že žena ve své největší dobrotě byla stvořena proto, aby sloužila a poslouchala muže, nikoliv proto, aby jim vládla a poroučela. Muž nevzešel z ženy, ale žena z muže. Muž nebyl stvořen pro ženu, ale žena pro muže.“⁵⁶ Knoxova „reakce“ na vládu žen byla pro královnu Alžbětu a další evropské vládařky nepřijatelná, pro Williama Cecila však skýtala řadu možností. John Knox se ve svém díle velmi často odvolával na Boží vůli, popř. zákony jasně viditelné v přírodě, což bylo vhodné odkázání na tu nejvyšší možnou autoritu. Opakování Knoxových tezí a argumentů by před královnou Alžbětou nikdy neobstálo, ale poučení z nich mohlo Cecilovi dobře posloužit. Výše citovaný úryvek totiž mohl být vyobrazením dobré a špatné panovnice, přičemž královna Alžběta mohla být vykreslena jako ideální panovnice, kterou Bůh obdařil silou srovnatelnou s muži, jejíž vláda je tak oprávněná. Oproti tomu Marie de Guise s Marií Stuartovnou

⁵⁵ LAING, David (ed.): *The Works of John Knox*. Vol. 4. Edinburgh 1895, s. 374.

⁵⁶ “Nature, I say, doth paynt them furthe to be weake, fraile, impacient, feble, and foolishe, and exeriece hath declared them to be unconstand, variable, cruell, and lacking the spirit of counsel and regiment... But now to the second part of Nature, in the whiche I include the reveled will and perfect ordinance of God... I say, that it doth manifestlie repugne that any Woman shal reigne or beare dominion over man. For God, first by the order of his creation, and after by the curse and malediction pronounced against the woman, by the reason of her rebellion... First, I say, that woman in her greatest perfection was made to serve and obey man, not to rule and command him. Man is not of the woman, but the woman of the man. And man was not created for the cause of the woman, but the woman for the cause of man...” LAING, D. (ed.): c. d., s. 374, 377.

mohly být znázorněny jako ženy, které jsou slabé, pro vládu zcela nevhodné, a proti nimž se muži bouří.⁵⁷

Srovnatelnou analýzu obdobného pramene ve svém díle uvedl také americký historik Conyers Read, který poukazoval na fakt, že John Knox své dílo kriticky směřoval pouze proti Marii de Guise, Marii Stuartovně, popř. Alžbětíně starší sestře Marii I. Tudorovně. Proti Alžbětě Knox nevystupoval, i když tak jeho dílo mohlo na první pohled působit.⁵⁸ Skotská historička Jane Dawson se ve svých výzkumech Knoxově tvorbě též věnovala a došla k závěru, že odpověď na položené otázky můžeme najít pouze po objasnění jeho osobní motivace, která jasně směřovala k vyhnání Francouzů, svržení Marie de Guise a sjednocení ostrovních království prostřednictvím protestantské víry, což tím pádem dokazuje, proč John Knox nikdy nevystupoval proti královně Alžbětě.⁵⁹

V důsledku rozporuplného přijetí Knoxových názorů u anglického královského dvora William Cecil raději v debatě o důležitosti pomoci skotským protestantům uplatnil argumenty, ve kterých můžeme nalézt podobnost s Johnem Knoxem leda v autoritě, ke které se autor odvolává: „Lze souhlasit s tím, že se podle obou zákonů – Božích i přírodních, každý vladař a veřejná vláda smí bránit nejen proti současnému nebezpečí, ale i proti nebezpečí, které nejspíše teprve přijde. Příroda a rozum učí každého člověka, politika i ostatní, aby ke své obraně užili stejných způsobů, které proti nim použije jejich protivník.“⁶⁰ V tomto proslovu se opět setkáváme s důkazem Cecilova vysokého diplomatického umu. William Cecil zde v podstatě nikoho nenabádá k činnosti, která by se protivila Božím i přírodním zákonům, navzdory tomu ale zdůrazňuje, že je dovoleno učinit takové kroky, s jejichž realizací by na jejich místě nepřítel neváhal. Skrze tuto argumentaci se tak dostáváme až k ospravedlnění preventivního úderu proti francouzským jednotkám na území Skotska, které by později mohly chtít napadnout sever Anglie.

K přesvědčení královny by ale osamocený argument nemusel stačit, a proto se William Cecil snažil doložit anglické přátelské vazby na skotského souseda, se kterým byly dobré vztahy utvářeny: „od věků k věkům, od krále ke králi, od parlamentu k parlamentu... a proto by měla anglická koruna ochraňovat svobody, práva, šlechtu i skotský lid před útlakem... stejně jako

⁵⁷ Tamtéž, s. 374.

⁵⁸ READ, C.: c. d., s. 138.

⁵⁹ DAWSON, Jane: *John Knox*. New Haven 2015, s. 184.

⁶⁰ “It is agreeable, both to the law of God and nature, that every prince and public state should defend it self, not only from perils presently seen, but from dangers that be probably seen to come shortly after. Nature and reason teacheth every person, politick or other, to use the same manner of defence that the adversary useth in offence.” CLIFFORD, A. (ed.): c. d., s. 378.

by měl císař ochraňovat Milán nebo království Čechů, neboť jsou vazaly říše.⁶¹ Na citovaném textu je patrné, že William Cecil cíleně snažil prezentovat Anglii jako odvěkého přítele Skotska, který nepodporuje vzbouřence, ale naopak jen dobrému sousedovi pomáhá v ochraně svobody a práva. Nijak zde nenaznačuje svržení právoplatného panovníka, popř. podřízení Anglii. V závěru proto zmiňuje vazalský poměr mezi císařem a Milánem nebo Čechami, aby ani slovem nenaznačil, že by se Skotsko mohlo stát vazalem Anglie.

Prostřednictvím obou výše zmiňovaných argumentů William Cecil úplně změnil způsob nahlížení na pomoc skotským protestantům. Jak již bylo výše zmíněno, tak z aktu podpory revoltujících poddaných v boji proti jejich právoplatnému panovníkovi učinil akt ochrany určený odvěkým přátelům anglického království, kteří v nouzi a strachu před útlakem požádali o pomoc, neboť je jim činěno příkoří a jejich vlastní král jim nemůže pomoci. William Cecil se navíc ve své argumentaci odvolává na nejvyšší autoritu – Boha, popř. na Božské právo a zákony – přírodní zákony, pomoc sousedovi.

William Cecil z výše zmiňovaných debat vyšel jako vítěz, kterému nejvíce času zabralo přesvědčování samotné královny Alžběty I.⁶² Její odmítání Cecilovy skotské politiky ale mělo odlišné důvody, než jaké měl zbytek Cecilových oponentů. Anglická královna se totiž obávala, že po plánovaných krocích papež uzná Marii Stuartovnu a Františka II. za právoplatné vládce Anglie, a tím zhorší Alžbětino postavení na mezinárodní politické scéně.⁶³ Podle Williama Camdena však nakonec samotná královna Alžběta mnohokrát užila upravené rčení římského císaře Valentiniana: „Měj Francii za přítele, nikdy ji však neměj za souseda.“⁶⁴

Na rozhodování o příslibení vojenské podpory však nebylo mnoho času, protože lordi Kongregace nadále pokračovali v jednáních s Marií de Guise. Ta se však odklonila od diplomacie a rozhodla se skotské protestanty rozdrtit dříve, než jim Anglie přispěchá na pomoc.⁶⁵ Tak rychlý vývoj událostí a hrozící pád vzbouřenců anglickou vládu vyděsil, a proto královna Alžběta

⁶¹ „...from age to age, from king to king, from parliament to parliament... and so consequently ought the crown of England to defend the liberties, the laws, the baronage, and people of Scotland, from oppression... no less than the emperor ought to defend the state of Milan, or the kingdom of Bohemia, being vassals to the empire.” CLIFFORD, A. (ed.): *c. d.*, s. 378–379.

⁶² Tamtéž, s. 378.

⁶³ Ze samotných jednání tedy vyplývá, že se Alžběta I. nepozastavovala jen nad otázkou víry, ale také nad otázkou potvrzení vlastní legitimacy. Právě spor o legitimnost Alžbětiniých práv na anglickou korunu se pro několik dalších desetiletí stal základním kamenem politického soupeření s Marií Stuartovnou. Více viz MACCAFFREY, W.: *c. d.*, s. 64–65.

⁶⁴ “Have the French thy friend, but not thy neighbour.” SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 49.

⁶⁵ CLIFFORD, A. (ed.): *c. d.*, s. 451–452.

neprodleně vydala souhlas k poskytnutí vojenské podpory, která měla být v nejbližší době stvrzena prostřednictvím smlouvy uzavřené v severoanglickém městě Berwicku, kam se vydala také anglická flotila s cílem bránit francouzským jednotkám ve vstupu do Skotska.

Důvodů k urychlenému přesunu anglické flotily do přístavu Berwick však bylo vícero, neboť se k Williamu Cecilovi donesla tajná zpráva o tom, že se Francie chystá do Skotska záhy poslat velkou flotilu, jejímž úkolem měla být podpora Marie de Guise.⁶⁶ Ve stejné době proto do Berwicku dorazila také část anglické armády, která měla ve městě přezimovat, čímž byla při severní hranici soustředěna dostatečná síla, která by případně mohla skotským protestantům přispěchat na pomoc.⁶⁷

Dohoda o zapojení anglických jednotek proti Francouzům bojujícím na území Skotska byla formálně potvrzena 25. února 1560 v hraničním městě Berwick, kde smlouvu o spolupráci stvrdil jménem královny Alžběty I. Thomas Howard, vévoda z Norfolku, na straně jedné a pověření skotští šlechtici⁶⁸ jménem Jakuba Hamiltona, vévody z Chastellerault, druhého muže ve skotském nástupnictví, na straně druhé. Samotným základem smlouvy bylo obhájení boje skotských protestantských lordů proti královně regentce a Francouzům, který zde byl formulován jako boj za zachování starobylých zvyků, zákonů a svobod, dále jako obrana země před francouzským agresorem, který chce Skotsko podřídit své vůli a násilím jej připojit k vlastní zemi. Anglická strana tak prostřednictvím smlouvy přislíbila pomoc skotským protestantům a výměnou se jí dostalo ujištění, že: „pokud bude Anglie napadena Francouzi na této straně řeky Tyne, tak Skoti musí vyslat dva tisíce jezdců a tisíc pěších...“⁶⁹ Tento skotský slib ale působil spíše formálně, protože v dané době vzbouřenci neměli dost sil, aby pomohli sobě, natož Anglii.⁷⁰

Pro další prohlubování anglo-skotských vztahů bylo zásadní, že William Cecil smlouvu připravil tak, aby v ní nebyl ani náznak možného omezení skotské suverenity ze strany Anglie. Základem jeho dlouhodobých cílů totiž bylo budování důvěry mezi skotskými lordy Kongregace a Anglií. Tento tah měl spíše propagandistické tendence, které měly Skotům ukázat, že Anglie

⁶⁶ Tamtéž, s. 463.

⁶⁷ Kovář, Martin: *c. d.*, s. 54.

⁶⁸ Jménem Jakuba Hamiltona, vévody z Chastellerault, smlouvu z Berwicku podepsal Jakub Stuart, nevlastní bratr Marie Stuartovny, Patrik Ruthven, třetí lord z Ruthven, John Maxwell, rytíř z Terriclis, William Maitland z Lethingtonu, Jan Fischery z Pyttarronu a Jindřich Balnaves z Hallhill. HAYNES, S. (ed.): *c. d.*, s. 253–255.

⁶⁹ “If Englad is invaded by the French on this side of the River Tine, the Scots shall send 2000 Horse and 1000 Foot...” SUTTON, D. (ed.): *c. d.*, s. 50–51.

⁷⁰ HAYNES, S. (ed.): *c. d.*, s. 253–255.

zavrhl myšlenky na jejich podmanění. Dalším krokem, který měl doložit pravdivost Cecilova snažení, bylo vyslání vojenské podpory a vstup do společného boje proti francouzskému nepříteli.⁷¹

Anglická armáda proto počátkem dubna roku 1560 zahájila postup proti hlavní francouzské pevnosti Leith, přičemž podle Camdenových tvrzení bylo do boje vysláno na 1 200 jízdních a 6 000 pěších vojáků. Pevnost byla ve stejné době z moře obležena anglickým námořnictvem, které mělo bránit přísunu posil a zásob.⁷² Další postup ale skončil žalostným selháním, protože anglické jednotky nebyly na útok dostatečně připraveny. Neúspěch při obléhání pevnosti Leith tak způsobil, že se na půdě anglického parlamentu opět rozhořely debaty o smyslu skotského tažení, které odsuzovali především ti šlechtici, kteří své úřady zastávali ještě od časů Marie I. Tudorovny. Anglická královna se ale nakonec nechala přesvědčit a poslala do Skotska potřebné posily.

Královna Alžběta ale byla přesvědčena o nutnosti okamžitého zahájení diplomatických rozhovorů mezi všemi zúčastněnými stranami,⁷³ a proto na základě předchozího dění pověřila vedením diplomatických jednání Williama Cecila.⁷⁴ Cecil do Skotska nicméně nevyrazil sám, jako právního poradce s sebou vzal doktora práv Nicholase Wottona,⁷⁵ který měl nemalé zkušenosti již z jednání v rámci uzavření míru v Cateau-Cambrésis.

O průběhu Cecilovy diplomatické mise máme poměrně dobrý přehled díky průběžným hlášením Williama Cecila, ve kterých je zachycen složitý proces jednání, při kterém francouzský vyslanec nesměl o ničem rozhodovat

⁷¹ DAWSON, J.: c. d., s. 207–209.

⁷² SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 52.

⁷³ Královna Alžběta I. byla pod neustálým tlakem řady cizích velvyslanců. Kupříkladu vyslanci španělského krále Filipa II. Habsburského požadovali, aby bylo nepřátelství s Marií de Guise řešeno diplomatickou cestou. Filip II. Habsburský dále vyhrožoval, že pokud nedojde k tomuto způsobu řešení, tak vystoupí proti Anglii a skotským vzbouřencům na straně Francie. Na základě nedávných španělsko-francouzských konfliktů bylo krajně nepravděpodobné, že tato výhrůžka dojde naplnění, ale ani anglická královna, ani William Cecil nemohli tento vývoj riskovat. Více viz PORTER, Linda: *Crown of Thistles: The Fatal Inheritance of Mary Queen of Scots*, London 2014, s. 370–371.

⁷⁴ SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 53.

⁷⁵ Nicholas Wotton (*1497–†1567) byl anglický diplomat, který Anglii posloužil především během mírových jednání v Cateau-Cambresis a během diplomatických jednání v Edinburghu v roce 1560, kde jménem královny Alžběty I. podepsal smlouvu z Edinburghu. Více viz ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I.* London 2008; LOADES, David: *The Cecils: Privilege and Power Behind the Throne.* London 2007; ALFORD, Stephen: *The Early Elizabethan Policy: William Cecil and the British Succession Crisis (1558–1569).* Cambridge 2002; CROFT, Pauline: *Patronage, Culture and Power: The Early Cecils.* London 2002; GRAVES, Michael: *Burghley: William Cecil, Lord Burghley.* London 1998.

bez předchozí konzultace s Marií de Guise.⁷⁶ Již 10. června 1560, tzn. dva dny po napsání zmíněného hlášení, Marie de Guise zemřela.⁷⁷ Její smrt přišla jako „dar z nebe“, ale anglickým vyslancům pomohla jen částečně, protože všechny zúčastněné strany i nadále nekompromisně hájily své zájmy. Navzdory tomu byla 6. července 1560 zhotovena smlouva z Edinburghu,⁷⁸ kterou Cecilovi současníci vnímali jako jeden z jeho nejvyšších dosavadních úspěchů.⁷⁹ Na základě této smlouvy bylo potvrzeno, že francouzská armáda opustí Skotsko a předá legitimní vládu do rukou shromáždění dvanácti zvolených skotských lordů, na jejichž volbě se měl podílet skotský parlament a Marie Stuartovna. Toto zvolené shromáždění samozřejmě nemělo nahradit vládu Marie Stuartovny, ale pouze mělo spravovat zemi po dobu její nepřítomnosti. Za následníky skotské královny byl určen rod Hamiltonů, jehož příslušníci byli vážnými kandidáty pro sňatek s anglickou královnou Alžbětou I.⁸⁰

Protestantství tak v roce 1560 na půdě Britských ostrovů jasně zvítězilo jakožto převažující náboženství. Marie Stuartovna a František II. však smlouvu odmítli ratifikovat, a proto právoplatnost nástupnických práv Alžběty I. zůstávala i nadále nevyřešena. Smlouva z Edinburghu byla i tak vnímána jako vítězství diplomatického umu Williama Cecila, který v roce 1560 Anglii zajistil nejlepší diplomatické vztahy se severním sousedem za několik staletí a dopomohl k úspěšnému završení skotské reformace, což znamenalo též dosažení jeho plánů na vytvoření anglo-skotské protestantské unie. V závěru je nutno podotknout, že většina anglofonních historiků smlouvu z Edinburghu hodnotí jako jeden z největších úspěchů Williama Cecila a královny Alžběty.⁸¹ Někteří v jejím uzavření však spatřují pomyslnou pomstu Francii za ponížení, které Anglie pociťovala během mírových jednání v Cateau-Cambresis v roce 1559.⁸² V hodnocení přínosu smlouvy z Edinburghu vybočuje také skotská historička Jane Dawson, která nepřichází s běžnou glorifikací Williama Cecila, ale naopak klade důraz na fakt, že v případě všech zmiňovaných anglo-skotských smluv nešlo Cecilovi pouze o vyhnání francouzského nepřítele, ale především o naplnění vlastních plánů a ambicí, na jejichž konci mělo dojít k posílení moci šlechty v rámci celé anglo-skotské protestantské unie.

⁷⁶ HAYNES, S. (ed.): c. d., s. 324.

⁷⁷ SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 53.

⁷⁸ Tamtéž, s. 54.

⁷⁹ ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I.* (dále jen *Burghley*). London 2008, s. 111; MACCAFFREY, W.: c. d., s. 65–66.

⁸⁰ SUTTON, D. (ed.): c. d., s. 54.

⁸¹ READ, C.: c. d., s. 191.

⁸² ALFORD, Stephen: *Burghley*, s. 111–112.

Jane Dawson ale také podotýká, že bez iniciativy skotských protestantských lordů by k naplnění Cecilovy politické vize nemuselo dojít již v roce 1560, popř. by se další směřování anglo-skotských vztahů vyvíjelo zcela odlišným způsobem.⁸³

Nicméně, byla to právě Cecilova anglo-skotská protestantská unie, kdo z Britských ostrovů úspěšně vyhnal francouzské vojáky a učinil tak konec starému spojení Francie a Skotska, čímž byla zabezpečena anglická severní hranice. Francie ke všemu začala být sužována vlastními problémy náboženského charakteru, a proto po uzavření smluv z Edinburhu přestala být na nějaký čas hrozbou, kdežto Anglie, William Cecil a královna Alžběta I. úspěšně překonali krizi, ve které se země nacházela v rozmezí let 1558–1560.

RESUMÉ

WILLIAM CECIL A KRIZE RANĚ ALŽBĚTINSKÉ ANGLIE (1558–1560)

Britské ostrovy byly v 16. století oblastí plnou změn náboženského i politického charakteru, jejichž provázanost s mezinárodní politickou situací byla často zásadní. Spojenectví se zde utvářela stejně rychle, jako zanikala. Mocenské soupeření Anglie a Skotska nebylo ničím novým, ale imperiální tužby Jindřicha VIII. zahájily éru tudorských tažení, jejichž výsledkem však nebylo sjednocení ostrovních království pod vládu anglického krále, nýbrž mezinárodní krize sahající až k počátkům vlády královny Alžběty I. z rodu Tudorovců.

Raně novověké vazby mezi Anglií, Skotskem a Irskem se stále jeví jako oblast na okraji odborného zájmu. Z tohoto důvodu tento výzkum přináší nejen vhled do otázky anglo-skotských vztahů 16. století, ale mapuje také genezi dosud neprobádané politické vize Williama Cecila, nejbližšího poradce královny Alžběty I., který léta usiloval o sjednocení Britských ostrovů pod vládou jediného panovníka a který již v letech 1558–1560 dosáhl naprostého obratu v oblasti anglo-skotských vztahů, čímž v podstatě položil základy pro vznik anglo-skotské protestantské unie.

Klíčová slova: William Cecil, Alžběta I., Tudorovci, Anglie 16. století, Stuartovci, Skotsko 16. století, anglická reformace, skotská reformace, anglo-skotská protestantská unie

⁸³ DAWSON, J.: *c. d.*, s. 102.

SUMMARY

WILLIAM CECIL AND THE CRISIS OF EARLY ELIZABETHAN ENGLAND (1558–1560)

The British Isles in the 16th century was an area filled with religious and political changes which were often fundamentally interconnected with the international political situation. Unions were quickly made as well as cancelled. The power rivalry between England and Scotland was not new. Nevertheless, the imperial wishes of Henry VIII. started a period of Tudor campaigns, which outcome was not a unity of insular kingdoms under the reign of the English king but an the international crisis which reached the beginning of the reign of Queen Elizabeth I. Early modern relations between England, Scotland and Ireland are yet at the margin of an academic interest. The research, therefore, brings an overview of English and Scottish relations in the 16th century and maps the genesis of unexplored political vision of William Cecil, the closest adviser of Elizabeth I. He tried to unify the British Isles under the reign of a sole sovereign and he accomplished absolute turn in English and Scottish relations in the scope of years 1558–1560. By this, he factually laid the foundations for the origin of the English-Scottish protestant union.

Keywords: William Cecil, Elizabeth I, the Tudors, England in the 16th century, the Stuarts, Scotland in the 16th century, English Reformation, Scottish Reformation, English-Scottish protestant union

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Miroslav Beneš
Letná 531
507 91 Stará Paka
Česká republika
e-mail: miroslav.benes@uhk.cz

**„ŠŤASTNÁ JEST NEPLODNÁ A NEPOSKVRNĚNÁ
A TA, JENŽ NEPOZNALA LOŽE V HŘIECHU.“**

**RECEPCE LUTERÁNSKÉ REFORMY
MANŽELSTVÍ V TEXTECH NEKATOLICKÉ
PROVENIENCE V PŘEDBĚLOHORSKÉM
OBDOBÍ¹**

Aneta Kubalová

Martin Luther, představitel německého reformačního hnutí, ve svých spisech reformuloval a přehodnotil dosavadní hierarchizovanou tripartitu tradičního uzuálního modelu panna – vdova – manželka, který reflektoval míru ctnosti a důstojnosti jednotlivých stavů, rostoucích přímou úměrou s čistotou těla a sexuální abstinencí. Lutheránská reformace chápala manželství jako stav přirozený a Bohem stvořený, což byl důležitý argument pro potvrzení důležitosti tohoto stavu, naopak samostatná svěbytnost kategorie věčného panenství přestala být chápána jako směrodatná pro spásu duše člověka. Z tohoto přehodnocení vyvěrala také tolerance manželství duchovních, kteří se ospravedlněním manželské instituce a do ní koncentrované sexuální aktivity mohli vzdát celibátu a žít v manželství. Do jaké míry byl tento poměrně radikální postoj recipován v českém nekatolickém prostředí? A do jaké míry se v něm reflektovala tradiční hierarchizovaná tripartita s rétorikou preferující věčné panenství? V jednotlivých podkapitolách poukážu na kategorii panenství zasazenou do středověkého křesťanského diskurzu. Je nutné si uvědomit, že středověký pohled na ženu infiltroval také do spisů 16. století, proto považuji za důležité upozornit na tradiční argumentaci a myšlenkovou strukturu středověkých textů. Dále upozorním na hodnotovou transformaci manželské instituce v intenci spisů Martina Luthera. Těžiště studie spočívá v analýze pramenů utrakvistického, luteránského a bratrského prostředí, ve kterých sleduji rétoriku, motivy a témata věnovaná ženám, které se realizují v různých rolích v průběhu jejich života, prostor věnuji také otázce reflexe luteránské reformy manželství. Specifickou odnož tvoří spisy du-

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2016_046 (Mezi normou a realitou. Gender jako historiografický koncept v teorii i praxi). Studie se opírá o výsledky nepublikované diplomové práce, obhájené na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Autorka příspěvku je doktorantkou katedry.

chovních jednoty bratrské – analyzovala jsem spisy bratra Lukáše Pražského, bratra Jana Augusty a poté bratrské mravouky, jejichž autoři byli Jiří Strejc Zábřežský a Adam Šturm z Hranic. Prameny, se kterými jsem pracovala, jsou narativní povahy, jedná se o normativní texty, případně preskriptivní texty a příručky. Tyto texty neodrážejí sociální praxi a nereflektují skutečný stav, jedná se o díla prezentující ideální stav, normu, které by měli čtenáři těchto spisů konvenovat. Přesto mají normativní texty a mravokárné spisy výpovědní hodnotu, která se vztahuje k sociální realitě a praxi – množství publikací a spisů zasvěcených tématu panenství, manželství či ženské otázky obecně reflektuje reakci na čtenářský zájem o toto téma, ale také se může jednat o snahu infiltrovat tyto myšlenky do čtenářské obce, případně tendenci o nápravu mravů mládeže. Následující text si klade za cíl poukázat na výše uvedených analyzovaných pramenech, do jaké míry v českém nekatolickém prostředí rezonovala luteránská reforma manželství, jaké argumentační strategie byly využity v normativních a preskriptivních textech věnovaných ženské otázce, jak se odchylovaly od tradičního úzu a jakým způsobem se s přílivem nového hodnotového systému nekatolictví autoři ve svých spisech vyrovnávali.

I.

Panenství jako reprezentant genderové kategorie hraje významnou roli již ve středověkém křesťanském diskurzu. O této skutečnosti svědčí rozsáhlá hagiografická literatura, kladoucí důraz na panenství a cudnost křesťanských světic a popisující boje světců a mučedníků s „tělesnými žádostmi“, askezi a s ní spojené odmítání těla a tělesných projevů. Tato témata prolínají teologické a filozofické dobové myšlení, ale infiltrují také do sociální praxe středověkého člověka. Jako příklad může sloužit celibát, který představuje nutnou podmínku pro řeholní život. Je důležité si uvědomit, že panenství lze vnímat ve dvou základních rovinách. První rovinu představuje biologický charakter panenství. Narušení integrity ženského těla způsobené penetrací a porušením panenské blány (*hymen*) při prvním pohlavním styku je vnějším projevem, který je viditelný, z tohoto důvodu hraje první sexuální styk významnou roli během rituálů v různých kulturách nezávislých na křesťanském morálním normativu.² Druhou rovinou je chápání panenství jako role, která

² ORTNER, Sherry: *The Virgin and the State*. *Feminist Studies*, 4, 1978, s. 1935; Týž: *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?* In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Dívčí válka s ideologií*. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Praha 1998, s. 89–114. Sherry Ortner přichází s teorií, že sexuální čistota žen (*purity of women*) je strukturálně, funkčně i symbolicky spojena se státotvornými strukturami a evolucí lidstva, což je odvozeno od reprodukivní

funguje a uplatňuje se ve společnosti. Sociální rozměr panenství je podmíněn biologickým statutem panny. V případě společenského postavení se nejedná pouze o fyziologické změny těla ženy – panny, ale spíše o optiku, skrze kterou je žena – panna nahlížena v rámci společnosti. Panenství je stav, který zahrnuje sexuálně „nedotčené“ ženy, ale také je podmíněn řadou dalších aspektů, které zaručují ženě – panně příslušnou úctu náležící panenskému stavu skrze realizaci ctností a vlastností, kterým tato žena – panna musí konvenovat, aby splnila nároky na zařazení se do sociálního profilu „řádného“ panenství. Autoritativním textem, z něhož byly abstrahovány myšlenky o roli ženy a panenství, je Písmo svaté, zejména epištoly sv. Pavla, na které navazují pozdější spisy církevních otců. Na utváření obrazu ženství měla podíl také aristotelská filozofie a typologie, v rámci níž Aristoteles vycházel z přirozené slabosti žen, kterou odvozoval od kombinatoriky živlů.³ Tato „slabost“ představovala důvod pro nevyhnutelnost inferiority žen ve vztahu k mužům. Myšlenky Aristotela ovlivnily dílo Tomáše Akvinského, který nabourává představu sv. Augustina, že nerovnost mezi mužem a ženou je dána již způsobem stvoření těla, čili aktem stvoření. Misogynská linie byla ve 13. století umocněna scholastickou teologií, která infiltrovala do systému univerza dábla.⁴

Elisabeth Castelli⁵ poukazuje na patristický diskurz, jehož chápání panenství bylo ovlivněno stoickou filozofickou tradicí, vnímající vášeň jako nepřítel. Je upozorněno na expanzi monastických hnutí a přísnou askezi žen v Egyptě, Sýrii a Malé Asii, kde se utvářely panenské komunity. V kontextu středověké literatury je topos panenské světice hojně uplatňován zejména v hagiografii. Středověké legendy⁶ ukazují na příkladech života křesťanských světic a mučednic, že jejich panenství a čistota byly vnímány jako atribut příznačný a zásadní pro konstrukci jejich role. Z analýzy hagiografického materiálu vyplývá, že tyto světice byly často již v útlém věku předurčeny ke svatosti. Sv. Anežka, dcera krále Přemysla Otakara I., již jako malé dítě

kapacity žen. Druhá studie komentuje pojetí dichotomie žena/muž v korelaci s přírodou/kulturou. Tyto názory byly zpochybněny Natalií Zemon Davis. Viz DAVIS, Natalie Zemon: *Women's History in Transition: The European Case*. Feminist Studies, 3, 1976, s. 83–103.

³ Viz LE GOFF, Jacques – TROUNG, Nicolas: *Tělo ve středověké kultuře*. Praha 2006; LE GOFF, Jacques: *Středověká imaginace*. Praha 1998.

⁴ MIDEFORTH, Eric: *The Devil and the German People: Reflections on the Popularity of Demon Possession in Sixteenth-Century Germany*. In: OZMENT, Steven (ed.): *Religion and Culture in the Renaissance and Reformation*. Kirksville 1989, s. 99–120.

⁵ CASTELLI, Elisabeth: *Virginity and its Meaning for Women's Sexuality in Early Christianity*. Journal of Feminist Studies in Religion, 2, 1986, s. 61–88.

⁶ VIDMANOVÁ, Anežka – BAHNÍK, Václav – ZACHOVÁ, Irena (eds.): *Jakub de Voragine: Legenda aurea* (dále jen *Legenda aurea*). Praha 2012; KOLÁR, Jaroslav – SELUCKÁ, Milena (eds.): *Středověké legendy o českých světcích*. Brno 2011, s. 202–206.

vykazovala znaky panenských ctností: „Neboť ležíc v kolébce, byla nejednou nalezena svou chůvou, jak má ruce a nohy po způsobu kříže přes sebe, aby tak naznačila, že ten, který pro nás podstoupil hořkosti kříže, bude stále přebývatí mezi prsy mysli její jako svazček myrhy a že jemu má povždy zachováti svoje květonostné panenství.“⁷ Roli ženicha panenské nevěsty nahrazuje Ježíš Kristus jako nebeský manžel, proto jsou panny nazývány „pannami Kristovými“.⁸ Žena – panna si uchová panenství, „předrahý klenot“, aby si tak zajistila věčný život v Ježíši Kristu. V literatuře je toto duchovní spojení panny s Ježíšem Kristem často vyjadřováno erotickým jazykem.⁹ Když se do sv. Anežky zamiloval syn prefekta, tato „velmi moudrá panna“ ho příkře odmítla: „Odejdi ode mne, ty troude hříchu, potravo zločinu a pastvo smrti, protože já už mám jiného milého.“ A začala mu líčit svou lásku k Ježíši Kristu, jejímu nebeskému choti: „Miluji toho, který je mnohem vznešenější a svým rodem důstojnější než ty, jehož matka je panna, jehož otec nepoznal ženu, jemuž slouží andělé, jehož krásu obdivuje slunce a měsíc, jehož bohatství nikdy neubude, jehož vůně probouzí mrtvé k životu, jehož dotyk posiluje slabé, jehož láska je čistota, dotyk svatost a spojení panenství.“¹⁰

⁷ Tamtéž, s. 202.

⁸ Tamtéž, s. 205.

⁹ V hagiografii není panic vnímán jako přímá opozice panny. Souvisí to se strukturou tohoto literárního žánru, ve které je role světce a světice vnímána odlišně. Světice obvykle mají kategorii svatosti determinovanou již „ve vínku“, kdy od dětských let praktikovaly asketické rituály. Oproti tomu jsou světci konstruováni jako hříšníci, kteří se později obrátí a až po konverzi směřují život k modelu svatosti. Tento model koreluje se společenskou tendencí. Ženy neměly takovou možnost projevu vlastní vůle jako muži, ve velkém množství případů byl jejich osud již odmala směřován k určitému cíli, s touto skutečností souvisí také realizace sňatkové politiky. Toto vnímání žen bylo transponováno do obrazu světic ve středověkých legendách. Mimo jiné lze poukázat na neustále přítomnou hrozbu ohrožení panenství v případě světic. U světců motiv ohrožení jejich tělesné čistoty abscentuje. Stejně tak nedobrovolné odhalení nahého ženského těla je v kontextu hagiografické produkce považováno za hanebný akt, poskvřňující čistotu panny, proto jsou vizuální následky takového činu maskovány tím, že jsou intimní partie ženy zahaleny vlasy, anebo jiným způsobem zneprístupněny pohledům svědkům události. Na obnažení těla panice není nahlíženo s takovým předsudkem jako v případě panen. Také mateřství souvisí s nedotknutelnou posvátností ženského těla, které vzbuzovalo úctu, ale také odpor a strach z „neznámého“. NODL, Martin: *Středověké dilemma ženské svatosti*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 105–114; RATAJOVÁ, Jana: *Panna a panenství/panic a panictví v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku (dále jen *Nádoby mdlé*)*. Praha 2008, s. 577–582; ČADKOVÁ, Kateřina: *Ach, ta láska nebeská. Příspěvek k fenoménu duchovního manželství v prostoru středověké mystiky*. In: NODL, Martin (ed.): *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčaje*. Colloquia mediaevalia Pragensia, 14. Praha 2014, s. 249–259.

¹⁰ VÍDMANOVÁ, A.: *Legenda aurea*, s. 88.

Středověké prameny dokládají, že panenství bylo vysoce ceněno a často upřednostňováno před stavem manželským. Důležitost kategorie panenství vychází z panictví a čistoty těla Ježíše Krista a Panny Marie, která disponovala charismatem panenství a mateřství. Panenství je stavem vrozeným, ale nenávratným. Žena, která prožila sexuální styk, se již nemohla ke statusu panny vrátit, a tudíž jí bylo odepřeno prožívat úctu, které jsou hodny příslušnice panenského stavu. V tomto bodu se protíná biologická i společenská rovina panenství. Středověká společnost determinovala ženu dle jejího postavení v korelaci se vztahem k muži, k legitimnímu manželovi, na stav panenský, vdovský a manželský. Jinými slovy: přítomnost zákonného manžela v životě ženy a realizace pohlavního aktu byly v dané době aspekty rozhodující o zařazení ženy do příslušného stavu – a v této souvislosti se dá mluvit o tzv. tripartitní hierarchizované společnosti (panna – vdova – manželka). Tyto stavy si v hodnotové rovině nejsou rovny, primární je stav panenský, protože panny disponují čistotou těla. Druhé místo na škále zasloužené úctyhodnosti zastupují vdovy, v tomto stavu rovněž absentuje pohlavní styk. Každý stav disponoval atributy ctností a vlastností, kterými musely ženy v příslušných stavech oplývat, aby byly hodné náležité úcty spojované s jejich rolí. Manželství je obvykle reflektováno jako stav nejméně hodný úcty, v sociální praxi ale sňatek prezentoval společenský zenit v životě ženy, určoval její společenský status a v neposlední řadě souvisel také s ekonomickými poměry a přesuny majetku.

Vlivem myšlenek luteránské reformace byly stávající postoje k výše zmíněné hierarchizované tripartitě výrazně nabourány. Martin Luther přehodnotil význam panenství a na jeho úkor vyzdvihl důležitost manželského stavu. Podíl Martina Luthera na transformaci hodnotového systému v protestantských církvích, který se projektoval také do chápání manželství jako stavu, který je Bohem požehnaný a který je vnímán jako přirozený, je výrazný. Martin Luther není autorem konzistentního díla věnovaného otázce ženství, jeho názory mající vliv na tzv. luteránskou reformu manželství, lze vysledovat z jeho děl a kázání.¹¹ Přesto netřeba přeceňovat vliv Martina Luthera na změnu postavení ženy ve společnosti, protože v mnoha

¹¹ Přínosnou edicí k tématu je práce Susan Karant-Nunn a Merry Wiesner-Hanks, zahrnující Lutherova kázání věnovaná otázce ženství. Editorský počín obou badatelek je odůvodněn skutečností, že nebyla dosud vydána monografie, která by komplexně shrnovala vývoj názorů Martina Luthera na ženy. Editorky přeložily fragmenty edice *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*, která vznikala v letech 1883–1966; tato německá edice je známá také pod názvem „Výmarská edice“ (WA). KARANT-NUNN, Susan – WIESNER-HANKS, Merry: *Luther on Woman. A Sourcebook*. Cambridge 2003.

ohledech následuje narativní linie středověkých autorů.¹² Takovým příkladem je pohled na starozákonní Evu, reprezentantku hříšnosti ženského pohlaví. Eva, která se nechala svést ďáblem a podílela se tak na pádu lidstva, příčina dědičného hříchu a argumentační podklad pro oprávněnost misogynních postojů, je chápána jako těžiště viny, která měla za následek také její inferioritu k mužům. Evin poklesek je očima teologů vnímán jako provinění ženského pokolení, z něhož je vyvozována nejen „slabost“ a „mdlost“, ale také větší náchylnost k hříchu. Postoj Martina Luthera k Evě se neodlišoval od tradičního úzu, naopak – Luther je tomuto konceptu nazírání na Evu věrný, i když zdůrazňuje také Adama jako spoluviníka. V binární opozici k hříšné Evě je v rámci křesťanského diskurzu často zobrazována Panna Marie jako protipól a prototyp reprezentující „ideální ženství“. Nedosažitelnost dokonalého ženství Panny Marie, zahrnující charismata panenství a mateřství zároveň, ji staví na piedestal a projektuje do její postavy kultické projevy úcty. Ideál Panny Marie byl pro ženu v jakémkoliv stavu neuchopitelný, je tedy nemožné interpretovat mariánské projevy úcty a zbožnosti jako vyjádření obecného respektu k ženskému pohlaví. Přesto je možné v kazatelských textech na základě příběhů ctnostných starozákonních a novozákonních žen vnímat určitou míru glorifikace ženského pohlaví. Životní osudy biblických žen tvoří vzor a model pro správné chování žen. Lutheránská reformace podrobila vnímání Panny Marie výrazné proměně. Luther odmítá církevní svátky zasvěcené Panně Marii, které nemají argumentační podklad v Písmu svatém. V neposlední řadě je významnou změnou, kterou přineslo Lutherovo přemýšlení nad sexualitou, kritika celibátu katolického kléru a řádových bratrů a sester. Luther odmítá kněžský celibát a tato skutečnost také hraje výraznou úlohu v přehodnocení chápání manželství.¹³ Sexualitu Luther vní-

¹² Ke konceptu raně novověkého „mala mulier“, „böses Weib“: Silvia Serena Tschopp na výzkumu letákové a obrazové publicistické literatury poukazuje na dominující andronormativní koncept v diskurzu o ženách a na aktualizaci misogynního topoi. Autorka zároveň konstatuje satirizaci tohoto typu literatury, je nutné si uvědomit rozdíl mezi sociální praxí a normou, ale také satirickou literaturou, které záměrně tematizuje „mundus inversus“. TSCHOPP, Silvia Serena: *Geschlechterkampf als Gesprächspiel. Frühneuzeitliche Ehesatire im Spannungsfeld von Affirmation und Diskursivierung sozialistischer Normen*. In: AREND, S. (ed.): *Anthropologie und Medialität des Komischen im 17. Jahrhundert (1580–1730)*. Amsterdam – New York 2008, s. 429–464.

¹³ Luther zavrhl kněžský celibát a chtěl vnímat jako důsledek prvotního hříchu. V rámci běžné předreformační praxe žili často kněží s ženami v konkubinátu. Luther důrazně doporučoval sňatek kněží, v praxi byli často k manželskému životu nuceni nařízeními. Susan Karant-Nunn poukazuje na případ Braunschweigu – v roce 1542 se zde prosadilo luteránství, ale již v roce 1551 zde byl restaurován katolicismus. V tomto krátkém interludiu bylo dle záznamů protokolů vizitací ze 77 dotázaných kněží 40 donuceno ke svatbě. Zde si dovoluji upozornit na úskalí tohoto poznatku, jelikož výpovědi kněží po opětovném návratu ke katolicismu

má v intenci manželství,¹⁴ její primární funkcí je prokreace, která je součástí Božího plánu, a proto je nežádoucí ji úplně ze života vytěsnit. Sexuální akt je možné uplatnit pouze v intenci manželství. Luther chápe manželství jako vzájemný vztah muže a ženy, v rámci něhož lze přirozená potřeba sexuality uplatnit nehrášným způsobem, protože manželství je stav přirozený a Bohem ustanovený. Pro Luthera a pro protestantská hnutí obecně je důležitá instituce manželství také jako platforma pro uplatnění dělby práce mezi mužem a ženou. Lze hovořit o komplementaritě manželského páru a reciprocitě, v rámci níž je mužova aktivita koncentrována do ekonomického zaopatření rodiny, zato žena se uplatňuje v domácnosti.¹⁵

Martin Luther a jeho učení ovlivnilo řadu teologických myslitelů, ale také každodennost příslušníků různých sociálních vrstev, kteří recipovali jeho názory. Lutheránská reforma manželství se totiž uplatnila v širších vrstvách společnosti. Tato skutečnost je doložitelná na příkladech preskriptivní a normativní literatury, která byla věnována otázce sociálního postavení ženy. Ve většině těchto příruček protestantské provenience je patrný vliv Luthеровých názorů. Panenství již přestalo být vnímáno jako primární stav a skrze manželství lze vést zbožný život a dojít ke spáse, navzdory přítomnosti sexuální aktivity. Na analýze následujících pramenů tvořených teologi, duchovními a měšťany utrakvistického, luteránského, ale také bratrského vyznání, lze tyto tendence sledovat a zhodnotit, jakým způsobem se proměnila představa ženy – panny a ženy – manželky v předbĚlohorské době.

II.

V následující kapitole bych se ráda zaměřila na texty teologů utrakvistického nebo luteránského vyznání, které byly publikovány ve čtyřdílné edici Lucie Storchové a Jany Ratajové.¹⁶ Není mým cílem rozebírat strukturu

v Braunschweigu mohly být do jisté míry zkreslené obavou přiznat se k dobrovolnosti sňatku. KARANT-NUNN, Susan: *The Emerge of the Pastoral Family in the German Reformation: The Parsonage as a Site of Socio-religious Change*. In: SCOTT, Dixon – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. New York 2003, s. 79–99.

¹⁴ OZMENT, Steven: *The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a sixteenth-century Germany town*. New York 1996, s. 28.

¹⁵ Ke komplementaritě manželského páru se vyjádřila německá badatelka Heide Wunder: WUNDER, Heide: „*Er ist die Sonn'*, *sie ist der Mond*.“ *Frauen in der Frühen Neuzeit*. München 1992.

¹⁶ RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé; Tytéz: Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku* (dále jen *Žena není příšera*). Praha 2009; Tytéz: *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře*

pramenů vyjadřujících se k otázce panenství a manželství, spíše upozorním na jednotlivé motivy a myšlenkové obraty, které jsou reflektovány v textech preskriptivního charakteru. Součástí toho je poukázání na změny, které Lutherovo promyšlení manželství a panenství vneslo do českého nekatolického prostředí, ale také na prostředky a argumenty, skrze něž je na ženské pohlaví v těchto textech nahlíženo.

K pramenům je nutné přistupovat se zřetelem k autorství mužů, většinou teologů, ale také měšťanů, a chápat je jako reflexi ideálních představ o hodnotách, mravech a příkladném chování raně novověké ženy jako panny i manželky. Prameny tohoto typu mají normativní charakter, i když absenují informace, do jaké míry se skutečně podílely na výchově mladých žen. Všeobecně se autoři těchto textů odvolávají na autoritu Písma svatého, které představuje primární zdroj argumentace. Vydátným zdrojem citací jsou epištoly sv. Pavla, církevní otcové, zejména sv. Augustin, někdy také Aristoteles. V textech jsou často užívaná exempla, příklady a „historie“, které stvrzují správnost předkládaných argumentů a dokazují jejich funkčnost v praxi. Autoři hledají exempla v Písmu svatém, čerpají zejména z příkladů starozákonních a novozákonních žen, sekundárně se odvolávají na antické a středověké ženy – zejména na manželky králů, příkladem je anglická královna Alžběta I., ale také Olympia Fulvia Morata, „paní ctná a pobožná a v jazyku latinském a řeckém ku podivu učená a zběhlá.“¹⁷ Na rozdíl od středověkých textů je kvantitativně výrazné zastoupení panenských řeholnic v raně novověkých pramenech upozaděno.¹⁸ V některých případech se autoři odvolávají na panenské ctnosti křesťanských světic, kladou důraz na jejich cudnost, ale centrální roli křesťanské řeholnice a světice nehrají. Řeholní život není v textech akcentován, panenství je chápáno jako přechodný stav, který kontinuálně přechází v manželství. Manželství je po vzoru Martina Luthera chápáno jako přirozený stav podle Božího řádu. Pozornost autorů se nekoncentruje k radám, jak si udržet věčné panenství, soustředí se na nabádání mladých žen, jak si panenství až do manželství udržet a zachovat. Panen-

18. a 19. století. Praha 2010; Tytěl: *Děti roditi jest Božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku* (dále jen *Děti roditi jest Božské ovotce*). Praha 2013.

¹⁷ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému* (dále jen *Ku poctivosti*). In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé*, s. 359–383, zde s. 379.

¹⁸ Výjimku tvoří torzo spisu Daniela Hussonia Pacovského [*Zahrada panenská*], které obsahuje soubory legend o pannách a panicích. Podle Jany Ratajové by se mohlo jednat o vliv západních hagiografických prací, které byly v té době vydávány, také lze spekulovat, že uvedení legend poukazuje na zvýšený zájem o světce v pobělohorské době. Jedná se o jediný text pobělohorského období z roku 1630, který je vydán ve výše uvedené edici. Z charakteru spisu lze jednoznačně vyvodit katolickou konfesijní příslušnost autora. PACOVSKÝ, Daniel Hussonius: [*Zahrada panenská*]. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé*, s. 245–310.

ství má na tomto místě sociální charakter – jako panna je vnímána mladá žena, která v tomto stavu setrvává až do chvíle sňatku.¹⁹ Tento stav je chápán jako čistotný, ctnostný, důraz je kladen na zbožnost, cudnost a pracovitost.²⁰ Lukáš Martinovský ve svém spisu zdůrazňuje důležitost výchovy a vzdělání mladých dívek – výchovu dělí do několika stupňů: první stupeň je víra a poslušnost Bohu, druhý stupeň představuje rodičovská výchova, možnosti pro vzdělání jsou také tzv. panenské školy.²¹ Martinovský požaduje zřízení dívčích škol, které by měly být „drženy při městech“, a jejichž náplní by byla výuka katechismu a opakování „řečí z Písem svatých [...] obzvláště z Nového zákona.“²² Další prostředek k výchově panen spatřuje Martinovský v ustanoveních a dohledu světské moci nad kázní mládeže, dále v didaktické funkci kázání, příkladech a trestech rodičů, doporučuje praktikovat „pia meditatio“, „pilné bohabojné přísné náboženství a rozjímání“.²³ Požadavek vzdělání pro ženy nastolil také Adam Klemens Plzeňský, zdůrazňující nutnost „literního umění“, které není podle Písma svatého ženám zakázáno. Nutnost znalosti čtení a psaní neznamená zanevření na povinnosti a práci, které „dobré, spravené a rozšafné hospodyně“ přináleží.²⁴

¹⁹ V pramenech je přechod z panenského stavu do manželství obvykle nazýván jako „proměna“, „proměnění“. MEZIŘÍČSKÝ, Jan Thadeus: *Vysvětlení o stavu manželském artikulů některých, jako o původu, příčinách, požehnání a kříži stavu manželského, též o povinnostech lidí v něj vstupujících i v něm bydlících, s předložením užitek pobožného a škod bezbožného v něm se chování, všem upřímným manželům i jiným k užitečnému čítání vydané od kněze Jana Thadeusa Meziříčského, služebníka církve Boží v městě Hradišti nad Jizerou* (dále jen *Vysvětlení o stavu*). In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 339–490.

²⁰ „Znáti mají opatrné panny, že nestvořil Pán Bůh žádného člověka k zahálce a rozmařilosti, ale po své cti a chvále také i k hmotné práci.“ KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule panenská, k zvláštnímu rozjímání, naučení a potěšení všem poctivým pannám i jiným pobožným obojího pohlaví lidem složená a vydaná od kněze Adama Klementa Plzeňského, správce církve Boží u svatého Václava nad Zderazem v Novém Městě pražském* (dále jen *Rozkoš a zvule panenská*). In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé*, s. 153–220, zde s. 177.

²¹ MARTINOVSKÝ, Lukáš: *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti, v němž se všickni jejich ctnosti pod obyčejným kvítkem k věncům náležitým připodobňují a najevo vykládají, skrze mistra Lukáše Martinovského sepsané, s předmluvou od doktora Jana Hobermana vydané a s pilností na česko přeložené*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé*, s. 11–152, zde s. 130–140.

²² Tamtéž, s. 132–133.

²³ Tamtéž, s. 136.

²⁴ KLEMENS, A. P.: *Rozkoš a zvule panenská*, s. 172. Reformační hnutí nastolilo požadavek vzdělání pro ženy, s ohledem na důležitost četby Písma svatého. DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Náboženství, magie, osvěceni*. Praha 2006.

Na mladou ženu je kladen požadavek střídmosti v jídle a pití. Velká pozornost je věnována apelu na vyvarování se „zbytečným toulkám, divadlům, modlářství, tanců[m], společnosti, tovaryšení a družebnosti nepoctivých osob, místům samotným a všem zlým příčinám řeči i skutkem se vyhejbáním a vyvarováním, srdce, myslí, uší i očí od nich jako od podnětů nepočetných věcí odvracováním. Velmi mdlícké nádoby a osudičko jsou panny, k oklamání, ochlachení, namluvení a přemožení snadnické, k odpírání pak náramně nečacké a nestatečné.“²⁵ Neschopnost žen odolat světským svodům je argumentačně zakotvena v jejich přirozené slabosti a „mdlosti“. V korelaci s tímto příběhem se v pramenech často objevuje příběh Diny, dcery Jákoby, sloužící jako výstraha před vnějším světem. Dina byla svedena Sichemem, který ji ponížil a přivedl k „pádu“. V tomto kontextu bývá zpravidla tanec uváděn jako „podnět mnohých hříchů“, stejně jako „tovaryšení se a družebnost“ nepoctivých osob a konzumace alkoholu.²⁶

Korunka anebo vínek panenský představuje poměrně často vydávaný text.²⁷ Je známo sedm vydání díla, které nese tento název. Exemplář vydaný v edici je počinem poloviny 16. století a uvádí veršovanou formou seznam ctností, kterými musí dívka disponovat, aby byla hodna úcty náležící panenskému stavu. Jedná se o klasický repertoár ctností,²⁸ které jsou často reflektovány mravokárnými texty a jsou úzce spjaty s ženskou zbožností a zdůrazněním křesťanské morálky: „Čistého těla, též i srdce svého, ostříhám jako pokladu drahého. Budťo v panenském, neb manželském stavu, vím, že se líbím svému Pánu Bohu.“²⁹

Lze konstatovat, že výše uvedené prameny akcentují ženu v subordinacním vztahu k muži, a to bez výjimky. Argumentační rámec pro poddanost ženy muži se opírá o koncept stvoření a prvotního hříchu. Podřazenost ženy vůči muži v manželském svazku je obvykle paralelně komparována s metaforou vztahu Ježíše Krista a církve. Muž je hlavou ženy, jako je Ježíš

²⁵ KLEMENS, A. P.: *Rozkoš a zvule panenská*, s. 195.

²⁶ Tamtéž, s. 183–184.

²⁷ [Korunka aneb vínek panenský, všechnem pobožným a šlechetným pannám národu českého k zvláštnímu potěšení a užitku oddaný]. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Nádoby mdlé*, s. 211–244.

²⁸ Jedná se ctnosti uvedené v následujícím pořadí: víra, naděje, láska, pobožnost, bázeň Páně, pokora, trpělivost, tichost, svornost, milosrdenství, spravedlnost, síla, snaznost, opatrnost, vděčnost, uctivost, čistota, středmost, pravda, mlčelivost, upřímnost, přívětivost, stálost, setrvaní. Tamtéž, s. 223–231.

²⁹ Tamtéž, s. 229.

hlavou církve.³⁰ Hierarchizace je znázorněna trojčlenným schématem Bůh – muž – žena. Inferiorita ženy je chápána jako pokuta a Boží trest za prvotní hřích, kterým je zároveň vysvětlována nerovnost muže a ženy. Vzepření se vůli muže znamená vzepřít se Božímu řádu a vzpoura ženy proti muži je vzpourou proti Bohu.³¹ V tomto kontextu je manželství vnímáno jako řád ustanovený Bohem.³² V textech se inferiorita ženy projevuje v několika rovinách – má být pomocnicí muže³³ při rozmnožování, hospodaření, vedení domácnosti a výchově dětí.³⁴ Texty duchovních autorů apelují ve větší míře na zbožnost ženy než texty měšťanů, které se koncentrují především na hospodářskou činnost ženy. Akcentována je střídmost v jídle, pití a odívání. Lze poukázat na všeobecnou nelibost vůči ženskému „fiflování“ a zdobení, které jsou kritizovány. Krása ženy nebyla vnímána jako atribut dobré manželky a v diskurzu je často pojena s marnivostí a nestydatostí, proto se všeobecně doporučuje při výběru ženy více zohlednit její zbožnost a dobrou povahu: „Od krásy tělesné začátek lásky manželské bráti jiného není než na písku grunt domu svého zakládati anebo očima toliko se ženiti, poněvadž krása jest věc velmi brzo buď věkem, aneb neduhem pomíjející. [...] A protož když žena jest na pohledění pěkná, avšak buď nestydatá, aneb nešlechtná, nic nad ní mrzutějšího a ohyzdnějšího býti nemůže, kterouž Šalamoun připodobňuje svini na šíji zavěšený zlatý řetěz mající. Nebo jako zlato k tomu nejnečistšímu

³⁰ SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti manželské. Knížka všechněm věrným a křesťanským manželům obojího pohlaví velmi užitečná a potřebná, nyní nově z německé řeči do české přeložená od Magistra Jana Rosacia Sušického léta Páně MDLXXXIII.* In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 11–120.

³¹ Tamtéž, s. 75.

³² „...že ustanovitel stavu manželského jest sám všemohoucí a věčný Pán Bůh [...] kterýžto člověka, muže a ženu, stvořil a je k těmž svatému manželství v jedno tělo oddati a spojití ráčil.“ MEZIRIČSKÝ, J. Th.: *Vysvětlení o stavu*, s. 355.

³³ „V čem pak pomocnice a věrná tovaryška má býti manželka manželu svému? Ve dvojích věcech, duchovních a tělesných, v nichžto povinnost všeliká člověka každého se obsahuje.“ Tamtéž, s. 365–366.

³⁴ Jan Kocín z Kocinětu, nikoliv duchovní, ale příslušník měšťanské vrstvy, je autorem spisu *Abeceda pobožné manželky*. Autor na rozdíl od ostatních analyzovaných autorů vzhledem ke svému sociálnímu statusu a absenci teologického vzdělání více akcentuje praktickou stránku života, méně se soustředí na duchovní interpretaci ženské inferiority, i když předpoklad zbožnosti jako vlastnosti příznačné pro dobrou manželku a hospodyně je samozřejmý. Kocín, Jan z Kocinětu: *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, tj. výklad dvaceti čtyř veršův o ctnostech dobré a šlechetné ženy pořádkem liter abecedy hebrejské v poslední kapitole Přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha svatého položených, těchto posledních zlých a rozpustilých časův všechnem, jak ženám, tak mužům, v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný.* In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 265–312.

hovaďu přivěšené jeho mrzkost a ohavu zvětšuje, tak krása při ženě nestydaté a chlěpné větší mrzkost její ukazuje.“³⁵

Velkou pozornost věnují autoři mravokárných textů důležitosti práce a kritice zahálky, která „...jest polštář satanu, dcera Sodomy, dobrých mravů zhouba, zlých žádostí příčina a kořen všeho zlého.“³⁶ Prostor je věnován výčtu činností, které žena musí během dne zvládnout. Práce je komplementárně dělena mezi muže a ženu, ženská práce zahrnuje výchovu a péči o děti, čeleď, chod domácnosti, často se podílí na ekonomických aktivitách, předeseílaným atributem je „hospodárnost“ a „šetřivost“ ženy a její zapojení do veškerých domácích prací. V případě manželství je důležité zachování „tovaryšství“, společné sdílení a také láska. Ke sňatku by mělo docházet se zřetelem k vůli rodičů a s rozvahou. Manželství je založeno na reciprocitě manželů – muž ochraňuje svou ženu a miluje ji,³⁷ toleruje její přirozenou slabost, úkolem ženy je reprodukce, výchova dětí, péče o domácnost a také oddanost manželovi. Manželství má být protkáno zbožností obou manželů, vzýváním Boha, konáním pobožností, modliteb a je prezentováno jako tovaryšství založené na vzájemné shodě obou manželů. Jan Rosacius Sušický zakládá pojetí svornosti v manželství na vzájemnosti obou partnerů – žena je muži poddána a musí mu být poslušná, ale muž je ženě povinen láskou.³⁸ Sušický vnímá vzájemnost muže a ženy v manželském svazku komplementárně, poukazuje na ženskou inferioritu, kterou muž ženě vynahrazuje láskou.

³⁵ Tamtéž, s. 275. Viz PORTIUS, Vincenc: *Lícidlo krásné pannám a paním i jiným osobám, kteréž se rády po tváři šlechtí a líčí užitečné. Při tom je jisté umění, čeho se užívati má, aby jeden druhého milovati musil. Všechněm mladým lidem, ano, i starým darováno a v český jazyk přeloženo od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského*. Praha 1594. Knihopis K14180. Uvedený spis vyšel v roce 1594 v Praze překladem Tobiáše Mouřenína. V textu je kritizováno používání líčidel a zkrášlovacích prostředků, prostor je věnován dichotomii krásy a ošklivosti: „Nebo ta krása, kteráž tě jímá, vpravdě nic jiného není, jediné hnis a nečistota, ssedlá krev a kousek těla z shnilého pokrmu v žaludku, kterýž skrze přirozenou stolicí vychází.“ Tamtéž, nepag.

³⁶ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Knížka o ctnosti anjelské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější a nejdůstojnější, ve všech třech státech, panickém, manželském i vdovském, velice potřebná, všem poctivým mládeňcům, pannám, manželům a manželkám, vdovcům a vdovám k spasitelnému vynaučení sepsaná a vydaná od kněze Havla Phaëtona Žalanského, slova a svátosti Kristových na Horách Kutných u sv. panny Barbory služebníka* (dále jen *Knížka o ctnosti*). In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 491–562, zde s. 503.

³⁷ „...když dva aneb více jich jednostejným srdcem, myslí i řečí vespolek se snášejí, a to v věcech dobrých, které nejsou proti vůli a příkázání Božímu.“ SUŠICKÝ, Jan Rosacius: *O svornosti manželské*, s. 13.

³⁸ Raně novověcí mravokárci si uvědomují, že některé ženy svými kvalitami a dobrotou mohou muže převýšit. Není zde uplatněna misogynie, pohled na ženy se v komparaci se středověkými prameny liberalizuje: „...že pak některé ženského pohlaví osoby někdy zvláštní Boží dary mají, jimiž mnohé z mužského pohlaví osoby převyšují, jakou silou, smělostí, udatností, rozumností a správnou věcí domovních i jiných.“ MEZIRŮČSKÝ, J. Th.: *Vysvětlení o stavu*, s. 381.

Tento funkční princip podepírá častý motiv, že muž a žena jsou po sňatku jedno tělo: „...žádného většího svazku není nad stav manželský. A poněvadž to pravé jest, tedy manželé, jsouc jedno tělo, mají vespolek upřímně a cele milovati, a tak se jeden k druhému chovati, jakž obecný příklad toho na hlavě a těle svém při sobě spatřují, kterak to jedno druhého se přidrží, vespolek sebe šetří, sobě slouží, pomáhají, nedostatky na sobě snáší, od sebe se neloučí, ani komu jinému co toho při sobě učiniti dobrovolně dopouští.“³⁹ V pramenech moralistního charakteru je kritika směřována k výrazným věkovým rozdílům mezi manžely. Věková propast je chápána jako přečin proti Božímu řádu. Jako přirozené je vnímáno, že muž je starší než žena, což je odvozeno z dřívějšího stvoření Adama před Evou. Větší prostor je věnován výčtu ženských povinností než mužských aktivit, přesto autoři ke zbožnosti a vzornému chování nabádají také muže. Ti jsou vybízeni k šetrnému zacházení s manželkami, k trpělivosti a toleranci k ženské „mdlosti“.

Někteří duchovní, jako například Havel Phaëton Žalanský, utrkvistický farář, se snaží ve svých spisech výrazně demonstrovat přednosti ženského pohlaví, které v některých případech glorifikuje a nadnáší nad mužské pohlaví.⁴⁰ Argumentační strategie autora jsou v komparaci s ostatními analyzovanými prameny více liberální a vstřícné v pohledu na ženské pohlaví. Žalanský vnímá největší kříž ženy právě v jejím subordinačním vztahu k muži: „Ženy pod mocí mužův svých byti a vůli svou k vůli jejich nakloňovati a k nim své zření musí míti a vůli svou k vůli jejich nakloňovati...“, a také v těhotenstvích a porodech.⁴¹ Těhotensví a porod jsou výlučně ženskou záležitostí, stejně jako šestinedělí, v rámci něhož byla žena „v koutě“, probíhalo v prostředí ženského kolektivu. Z analýzy pramenů lze určit, že autoři porod často vnímali jako riziko smrti pro ženu i dítě, jako bolestivý akt, přítomen je aspekt jakési „nečistoty a špinavosti“ porodu. Na druhou stranu skrze těhotenství a porod jako ryze ženské záležitosti bývá určena role ženy v pohlavním řádu. Při čtení

³⁹ Tamtéž, s. 360.

⁴⁰ „Nebo Buh, když již všechny věci stvořil, naposledy ženu stvořil, aby znáti dal, že to jeho stvoření poslední jest nejdokonalejší, v němž by všecku svou rozkoš a zalíbení míti chtěl, a potom, jako by již k stvořování nic počestnějšího před rukama neměl, od díla stvoření přestal. A to své poslední stvoření, totiž ženu, na svět jako královnu na palác královský ozdobený a všemi dobrými věcmi zásobený uvedl, ano i žena slavnější jméno přijala než muž; Adam zajisté vykládá se země, Eva pak živa neb život.“ ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *Ku poctivosti*, s. 367.

⁴¹ Havel Žalanský Phaëton je autorem spisu, který se vyjadřuje k těhotným ženám a rodičkám a snaží se je povzbudit v jejich údělu rození dětí. ŽALANSKÝ, Havel Phaëton: *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříží, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají a čím těšiti mají, spis krátký, vnově složený, všem počestným matronám ku potěšení od Havla Žalanského, služebníka církve Boží u svatého Jiljí*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Děti roditi jest Božské ovotce*, s. 419–461.

Žalanského spisů je patrné, že se vytratilo všudypřítomné obviňování žen, Žalanský vidí příčinu trojanské zkázy v Paridovi, nikoliv v krásné Heleně.⁴² V kontextu Žalanského kristocentrismu je odkazováno na Kristovy postoje k ženám. V textu se uplatňuje binární opozice Evy a Panny Marie, ale pozornost je věnována také Máří Magdaléně, kterou vnímá Žalanský velmi pozitivně, protože právě jí se zjevil Kristus jako první. Tato skutečnost tvoří podklad pro tvrzení, že ženy jsou více schopné víry a následování Ježíše Krista: „Ženám, mdlým nádobám, Pán se zjevil, aby znáti dal, že vždycky mívá obyčej voliti to, což jest u světa mdlého, aby zahanbil to, což jest silného.“⁴³ Ve svém spise *O ctnosti anjelské* rozděluje Žalanský tři způsoby čistoty, a to čistotu panickou, manželskou a vdovskou, poukazuje na nutnost čistoty duše, nikoliv pouze těla. Čistota duše se udržuje čtením Písma svatého, častými modlitbami a zbožným životem, střídmosti v jídle, pití, oblékání a v krocení smyslů. Žalanský kritizuje nadhodnocování panenského stavu nad další dva stavy: „Z toho znejme, že čistotu nemáme zavíratí v samém stavu panickém, což mnozí lidé bázlivě činí, kteří když přespříliš stav panický vychvalují, sotva nějaké poctivé místo mezi křesťany svatému manželství zanechávají, jako by panna již poctivou býti přestala, když by se za muže vdala. Neodnímá se ona skrze manželství, než skrze smilství.“⁴⁴ Ve druhé části spisu je stav manželský vnímán jako stav, který má „větší chválu v Písmě“, než stav panenský, který je stavem neplodným.⁴⁵ Je evidentní, že Havel Žalanský byl luteránskou hodnotovou reformou manželského stavu ovlivněn.

Ve výše uvedené kapitole jsem se snažila představit nejčastější motivy a témata, která se objevují v mravokárné a preskriptivní literatuře věnované ženskému pohlaví v předbělohorském období. V těchto textech 16. a počátku 17. století je zřetelná rezonance luteránské reformy manželství, i když au-

⁴² Obrana Heleny je také zmíněna v textu *Čest a nevina pohlavní ženského*: „Strany pak Heleny, ne onať sama trojanskou válkou vinna jest jako více Paris, nebo on k ní přišed a ne ona k němu, ulisnými slovy, velikými dary a mnohými sliby ji podvedl.“ *Čest a nevina pohlavní ženského/Rozmlouvání o bezpraví a křivdě, kteráž se děje poctivým manželkám i všemu ženskému pohlaví jak od mudrákův pohanských, tak od některých jalových křesťanů, ježto se na to vydali, aby všechny ženy haněli a o nich nestydatě a potupně mluvili i psali, předně ku poctivosti Pánu Bohu a svatého manželství, od něho nařízeného, ku pochvale sepsané a vydané, při němž se mnozí ušlechtili příkladové z historií a mnohá užitečná i pobožná naučení lidem obojího pohlaví v stavu manželském pracujícím na svých místech pokládají.* In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 121–264, zde s. 142.

⁴³ ŽALANSKÝ, H. Ph.: *Ku poctivosti*, s. 370.

⁴⁴ ŽALANSKÝ, H. Ph.: *Knížka o ctnosti*, s. 512.

⁴⁵ Tamtéž, s. 537.

toři textů Martina Luthera zřídka explicitně citují.⁴⁶ Tito autoři české předbĚlohorské doby, a to utrakvistické a luteránské konfese, přijali Lutherovu koncepci preference manželského stavu. Lze tak usoudit z důvodu absence uvažování nad věčným panenstvím, panenství je chápáno jako dočasný stav, na který navazuje manželství. Myšlenková výstavba spisů se nevěnuje pouze katalogu panenských ctností a nabádání dívek k zachování panenství, ale snaží se ženy připravit na roli manželky zdůrazněním povinností žen v domácnosti a jejich začlenění do sociální praxe ve funkci hospodyně. S tím souvisí obhajoba manželského stavu, pro kterou nachází autoři argumentační oporu v Písmu svatém: „...ustanovitel svatého stavu manželského jest sám všemohoucí a věčný Pán Bůh.“⁴⁷ Je zřejmé, že Lutherova idea hodnotové transformace manželství byla českými autory recipována a souvisí také s prosazováním kněžských manželství.⁴⁸ Tato myšlenka v českých zemích expanduje až s příchodem luteránů, v rámci husitského hnutí a utrakvistického prostředí byla před infiltrací luteránství neznámá, i když v sociální praxi existoval kněžský konkubinát, jednalo se však o nelegální formu soužití.⁴⁹ Jan Hus vnímal panenský stav jako primární a preferovaný, jeho myšlení nevy-

⁴⁶ Viz studie Olgy Fejtové a Jiřího Peška, která analyzuje zastoupení Lutherových spisů v měšťanských knihovnách. Výsledky výzkumu poukazují na nízké zastoupení děl Martina Luthera v jednotlivých knihovnách. Zřetelný je především ústup knihoven s Lutherovými spisy po roce 1600. FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří: *Recepce díla Martina Luthera v pražských a lounských měšťanských knihovnách doby předbĚlohorské*. Documenta Pragensia, 1997, s. 83–123.

⁴⁷ MEZIRÍČSKÝ, J. Th.: *Vysvětlení o stavu*, s. 355.

⁴⁸ Tento posun lze zachytit také v textu české konfese, společném vyznání utrakvistů, luteránů a jednoty bratrské, která výrazně myšlenkově stavěla na augsburské konfesi: „A ačkoliv bychom tomu rádi byli, aby kněží bez manželek zdrželi býti a svou služebnou povinnost snažněji vykonávati mohli, však šetříce přitom rady a nařízení Ducha svatého a apoštola Pavla, a zvláště znájíce, že i oni lidé, a též hříchu a křehkosti, podle obecného přirození lidského, na větším díle poddání jsou, protož to podle vyměření písem svatých zůstati má, aby, kdo nemá daru zdrželivosti, pobožně se a vedle nařízení církve ženil [...] A zvláště pak těm, kteříž slovem Božím a svátostmi přísluhují a jiným ku příkladu dobrému býti mají vedle napomenutí Božího.“ HREJSA, Ferdinand (ed.): *České vyznání, totiž vyznání víry svatě křesťanské všech tří stavů království českého z víry těla a krev Krista Pána pod obojí přijímajících, roku 1575 Maxmiliánovi II. poddané a roku 1609 majestátem císaře Rudolfa II., jakožto krále českého potvrzené*. Opatovice 1903, s. 52–53.

⁴⁹ Husitství celibát kněží nezavrhl, kněžské manželství (*apostasias matronalis*) bylo zaváděno až s infiltrací luteránství. Přesto se objevovaly případy ženatých kněží, a to také katolické konfese. K otázce kněžského celibátu v utrakvistickém prostředí: WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. 2. díl. Praha 1896, s. 619–633; požadavek kněžského manželství obsahovaly také hromniční články z roku 1524: DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012, s. 134–140; JUST, Jiří: *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*. In: Týž (ed.): *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha 2009, s. 23–126.

bočuje ze středověkého mentálního horizontu, kněžský celibát nezavrhuje, pranýřuje smilstvo a cizoložství kléru.⁵⁰ Historiografická produkce často poukazovala na jistou míru „emancipace“ žen v českém reformačním prostředí vzhledem k jejich větší angažovanosti v rámci církevního života, nicméně reformátoři husitského hnutí se od preference panenského stavu neodklonili. Vliv německé reformace na přehodnocení manželství je v textech autorů utrakvistického vyznání v předbělohorské době evidentní. Analyzované prameny zahrnují kategorizaci panen do čtyř skupin dle míry jejich čistoty těla i duše.⁵¹ Ráda bych upozornila na to, že v otázce přístupu k panenskému stavu a k manželství není třeba stavět hermetickou hranici mezi středověkem a raným novověkem. Z výše uvedeného vyplývá, že texty autorů nekatolické konfese disponují prvky zahrnujícími vědomí luteránské reformy manželství, což lze chápat jako výraznou změnu oproti středověkým textům. Přesto je patrná silná intertextuální vazba na autoritu spisů církevních otců. Panenství není zatracováno či snad pranýřováno, žena je ve vztahu k muži bez výjimky inferiorní, důležitým symptomem pro správné panenství je pokora a naplnění požadavků dalších křesťanských ctností, Eva je prezentována jako původkyně hříchů, odvíjí se od ní vina ženského pokolení, texty překypují exemplary a „historiemi“ – to všechno jsou prvky, které se uplatňují ve středověké hagiografii nebo v kázáních teologů, např. Jana Husa, také Tomáše Štítného, ale také v normativu předbělohorské doby. Ostatně, jak již bylo ukázáno výše, v práci Daniela Hussonia Pacovského z roku 1630 lze nalézt repertoár svatých věčných panen a paniců a apel na důležitost věčné, trvalé tělesné čistoty, neposkrvněné hříchem. Je tedy nutné chápat všechny uvedené mravokárné příručky jako silně intertextuální, metatextové, do nichž prolíná středověké uvažování nad ženou, ale také je v nich patrná rezonance mentálního horizontu člověka 16. století ovlivněného reformací.

⁵⁰ ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Sebrané spisy Mistra Jana Husa*. 3. díl. Praha 1865, s. 197. Bylo by možné polemizovat nad vlivem spisů Jana Husa na Martina Luthera, který Husovy práce znal, nicméně popření nutnosti kněžského celibátu, a z toho vyvěrající hodnotová transformace manželství, jsou záležitosti, které jsou pro husitské hnutí 14. a 15. století nemyslitelné.

⁵¹ Adam Klemens Plzeňský, předsedící utrakvistické konzistoře, kritizuje dělení panen na různé skupiny dle míry jejich čistoty. Dělení panen na čtyři stupně se objevuje např. u Tomáše Štítného ze Štítného, který dělí panny na věčné a dočasné. Panny dočasné dělí na dvě podmnožiny, a to na panny s úmyslem sprostým a panny s úmyslem čestným. KLEMENS, Adam Plzeňský: *Rozkoš a zvule panenská*, s. 155; ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného: *Knížky druhé. O trojích stáviech: panenském, vdovském a manželském*. In: ERBEN, K. J. (ed.): ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha 1852, s. 60–96.

III.

Následující část studie jsem věnovala otázce recepce luteránské reformy manželství v textech příslušníků jednoty bratrské.⁵² Pro uchopení tématu jsem analyzovala spisy Lukáše Pražského,⁵³ který polemizoval s Martinem Lutherem⁵⁴ a který vydal dva spisy, vyjadřující se k otázkám kněžského celibátu, věčnému panenství a instituci manželství. Je důležité vzít v potaz, že zkoumané období se vyznačuje konfesijní složitostí, většina otázek jednotlivých teologů se koncentrovala na otázku interpretace eucharistie, křtu, ale také na apologie jednotlivých konfesí. Otázka kněžského celibátu byla ve spisech také reflektována, přesto v bratrském prostředí nenalezneme mnoho spisů primárně koncipovaných jako příručky pannám. Nabízí se otázka, do jaké míry přijímala jednota bratrská vnější podněty luteránské reformy manželství a do jaké míry je asimilovala do svého tichého prostředí kontemplativního rázu a přísné kázně. Jan Augusta ve svém *Kázání o stavu manželském*,⁵⁵ které bylo napsáno pět let po vydání a dvanáct let po sepsání spisů bratra Lukáše, již vykazuje recepci luteránské reformy manželství, toto kázání se zachovalo v rukopisu a nebylo vydáno tiskem. Další prameny, se kterými jsem pracovala, jsou bratrské mravouky,⁵⁶ sloužící jako edukační a didaktická pomůcka pro mládež a zejména pro mladé ženy. O jejich pe-

⁵² ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957; HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratrů. 1464–1618*. Brno 2003.

⁵³ PRAŽSKÝ, Lukáš: *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském počíná se šťastně* (dále jen *Spis tento*). Mladá Boleslav 1530. Vědecká knihovna Olomouc (dále jen VKOL), sign. 32.511; Týž: *Tento spis o manželství učiněn jest ve jméno Páně, v němžto postaveno jest najprv, co by bylo manželství, potom, co by byla svátost manželství, potom co potřebie mieti před manželstvom i svátosti potom, co potřebie jdúcím k manželství i k svátosti, potom, co potřebie jdúcím i k manželství i k svátosti, potom, co potřebie k požívání manželství i svátosti až do konce.* (A tak se skonává spis o stavu manželském) (dále jen *Tento spis o manželství*). Mladá Boleslav 1530. VKOL, sign. 32.611.

⁵⁴ KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: WERNISCH, Martin: *Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Praha 2009, s. 3–14.

⁵⁵ AUGUSTA, Jan: *Kázání o stavu manželském* (dále jen *Kázání*). 1535. Strahovská knihovna, sign. DG IV 21, ff. 105r–218r.

⁵⁶ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna – ČAPEK, Jan Blahoslav (ed.): *Mravy ctnostné, mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného* (dále jen *Mravy ctnostné*). Praha 1940; STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé a šlechetné ženy a hospodyně, z knihy Přísloví Šalamounových vzaté, českými rytmy vysvětlenné a krapet porozšířené, všechněm poctivým mladícím, učiti se žádostivým, k užitku vydané od Jiříka Strejce Zábřežského* (dále jen *Zrcadlo poctivé*). In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žena není příšera*, s. 313–338.

dagogickém a moralistním účelu svědčí také jejich veršovaná podoba, která vykazuje mnemotechnickou a recitační funkci.

Jedním z nejvýznamnějších teologů a biskupů jednoty bratrské byl Lukáš Pražský, autor dvou spisů, které se vyjadřují k otázce panenství a manželství. Je zřejmé, že tyto spisy, vydané v roce 1530, reagovaly na učení Martina Luthera. Bratr Lukáš vedl s Lutherem polemiku ohledně přijímání svátosti oltářní a také se vyjádřil k otázce kněžských manželství, ožehavému tématu, které začalo být v českém prostředí diskutováno s infiltrací Lutherova reformního myšlení.⁵⁷ Jednota bratrská byla ilegálním společenstvím, proto jí Luther adresoval svá vyjádření v naději, že by v řadách jejích členů mohl probudit sympatie ke svému učení. K otázce kněžského celibátu se bratr Lukáš staví nekompromisně – kněz, který by nesetřval ve stavu svobodném, by neměl svobodnou vůli, navíc kněz je osoba posvěcená v Kristu a církvi, což je závazek k doživotní službě Bohu.⁵⁸ O dva roky později vydává již zmíněné spisy o panenství a manželství, které představují apologii panenství. Důvod k sepsání obrany je ten, že „...mnohá rozličná učenie proti pravdě stavu toho na zkázu jeho i proti potřebnosti jeho běžie...“;⁵⁹ je tedy zřejmé, že sepsáním spisu reaguje na reformu manželského stavu, zakotvenou v učení Martina Luthera. Oba texty jsou teologické traktáty, nenalezneme z nich „historie“ a exempla jako v preskriptivních příručkách utrakvistů a luteránů, které jsem analyzovala v předešlé kapitole. Argumentační arzenál bratra Lukáše je zakotven výlučně v Písmu svatém, nejčastěji cituje sv. Pavla, v textu absentují citace církevních otců; zároveň spisy nedisponují misogynií, jejich tón se nese v duchu konstatování a podávání argumentů. *Spis tento velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském* je jednoznačnou obhajobou pa-

⁵⁷ V dekretch jednoty bratrské lze sledovat proměnu postoje ke kněžskému celibátu. V usneseních sněmu z roku 1501 je kněžím jednoty bratrské nařízeno, aby „žen zvlášť mladých, ovšem podezřelých i s nimi obcování samotného, i řečnování s nimi besedného a lehkého se varovali, a v potřebném mluvení nad smysly svými panovali. Hleděním, mluvením i bytem poctivosti následovali jako ti, jenž státi mají za lid k Bohu a zase od Boha k lidu poselství dítí.“ Už v roce 1570 lze pozorovat názorovou tenzi: „Z strany propouštění k stavu manželskému. Mámeť za to, že od nich v smyslu rozdílní nic nejsme, než že tak činíme, jakž učíme a v confessi známo jest; aby správce neb kněží pro pilnější učení se písmům svatým a volnějším zbořům Páně sloužení (což nejvš pro svědomí možné) byli svobodní a volní atd. Item. A však za hřích nepokládají, aniž pro to koho odsuzují, kdyžby z hodných příčin kněží se ženili atd.“ GINDEL, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*. Praha 1865, s. 54, 231. Viz NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK, Vladimír: Mezi Baltem a Uhrami. Komenický, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu. Sborník k počtě Marty Bečkové. Praha 2006, s. 131–148.

⁵⁸ PRAŽSKÝ, L.: *Odpověď Bratří na spis Martina Luthera*. Litomyšl 1530. VKOL, sign. 32.147, ff. 39r.

⁵⁹ Týž: *Spis tento*, nefol.

nenského stavu, který autor nadnáší nad manželství.⁶⁰ Preference panenského stavu vychází z příběhu Adama a Evy, kteří byli v tomto stavu stvořeni, jejich manželství bylo prosté tělesného hříchu, teprve až prvotním hříchem byla jejich čistota porušena. Autor se vyhýbá pranýřování Evy za spáchání hříchu, její vinu pouze konstatuje, stejně jako vinu Adama. Pojetí panenství je chápáno v duchovní i tělesné rovině – porušení panenského těla je příznakem nečistoty a ztracení,⁶¹ duchovní rovina je synonymem spásy a čistoty – člověk tak neustále balancuje na hranici těchto kontrastních polarit, cesta ke spásy je dlážděna umrtvováním žádostí těla a záměrnou regulací a redukcí smyslových projevů.⁶² Panenství, neposkvřené projevy tělesnosti, je chápáno jako transcendentální stav, skrze nějž se lze přiblížit Bohu. Bůh a nebeské království tak vytváří opozici k lidské tělesnosti a pozemskému životu. Toto potracené panenství vykoupil mučednickou smrtí Ježíš Kristus, který tak napravil Adamův hřích.⁶³ Velká pozornost je v textu věnována podobenství o desíti pannách,⁶⁴ podle něhož jsou panny děleny na opatrné a bláznivé, které zmeškaly kvůli své neopatrnosti Kristův příchod. Mezi bláznivé panny autor nezahrnuje panny „porušené“, které pozbyly tělesného panenství („bláznivost“ panen je spíše ukazatelem neopatrnosti), poukazuje ale na to, že neporušenost fyzického těla ve smyslu zachování tělesného panenství není jednoznačnou zárukou spásy. Spása je podmíněna duchovním panenstvím, poslušností a vírou. Bratr Lukáš popisuje příchod Ježíše Krista a nastolení Božího království – právě v tomto novém pořádku se pannám za jejich zdrženlivost a tělesnou integritu dostane odměna v podobě radosti z nesmrtelnosti a čistoty.⁶⁵ Stav panenství je obhajován z hlediska tělesné i duchovní čistoty, ale také představuje únikový prostor pro panny, aby „snáze ujítí mohly

⁶⁰ „Stav svobodný vždy předcházeli i ještě předcházení má stav manželský.“ Tamtéž, nefol.

⁶¹ „...tělo v porušení panenství zuostává nezřízené, klopotné, nečisté.“ Tamtéž, nefol.

⁶² „A k obnově panenství, v němž stvořen člověk první přišel, ten duoďa duchovního navracení v duchu panenství, musí duchem živ jsa v tom panenství duchovním z víry, žádosti těla nekonati, ale tělo s hříchy i s žádostmi křížovati, údy mrtvými, buď v panenství neb v manželství.“ Tamtéž, nefol.

⁶³ Je zajímavé, že je přítomna koncepce substituce Adamovy – nikoliv Eviny – viny vykupitelskou obětí Ježíše Krista, binární opozice Eva/Panna Marie zde není přítomná.

⁶⁴ Matoušovo evangelium, 25, 1–13

⁶⁵ „A tehdy ihned panenství podle těla navrátí změněním těl jich, odejma hrubost, zemnatost, tělesnost i všecku porušitelnost, čitelnost, ztratí smrti i zákon smrti. A slože sám způsob smrtelnosti, tváří jsú jasnú, krásnú, ušlechtilú, výtečnú nad síly lidské obnoví jako orlice mladost těl zvolených a učiní připodobněná těla v panenství k tělu panenství svého ušlechtilého, aby byla duchovně krásná, jasná, výtečná, ušlechtilá, andělóm podobná. Podlé toho při Vzkříšení pak nebudou se ženiti ani vdávati, ale budou jako andělé Boží.“ PRAŽSKÝ, L.: *Spis tento*, nefol.

mnohého nebezpečenstvie i mnohých nesnadností, nedostatku, viny, překážek, roztrhání, nezupečenosti, obmeškání při duchovním panství, ježto se začasté nalézají v manželství.⁶⁶ Záměrem bratra Lukáše není degradace instituce manželství,⁶⁷ ale poukazuje na to, že setrvání v panenském stavu skýtá větší naději na spásu, která se stává centrální osou jeho spisu a ke které má každý člověk směřovat.

Druhým traktátem bratra Lukáše je *Tento spis o manželství*, představující příručku a návod ke správnému chování v manželství. Hned na prvních stránkách je uvedena definice manželství: „To slovo manželství v českém jazyku výklad mieti můž jako dvů osob k manželství lože čistého bez žalosti, dobrovolné oddání neb pojímanie. A jisté, že dobrovolné oblíbenie manželství jest dvů osob, jedné mužské a druhé ženské, k manželství hodných řádné a poutivé pojímanie a v smlouvě zákonné utvrzení i osvědčení k požívání lože čistého v nerozdělnosti do smrti některé strany život vedúciech.“⁶⁸ Do manželského stavu je projektováno vědomí řádu, který je všeobecně infiltrován do mravních požadavků členů jednoty bratrské. Autor v textu jmenuje pět důvodů pro bezpečnost a nebezpečnost vstoupení do manželství. Nebezpečí tohoto stavu spočívá v porušení „svatého manželství“;⁶⁹ dále v důvodu, že málokdo vstupuje do manželství s upřímným úmyslem v korelaci s Boží vůlí, dále poukazuje na manželské sváry, nezdrženlivost, nestálost a nejednomyslnost víry. Tento repertoár argumentů pro nevstoupení do manželství vyvažuje hypotetická možnost spásy skrze manželství v případě, že manželství bude udržováno v jednomyslnosti víry, podle Božího řádu a „apoštolské zprávy“. Spojení a svornost obou manželů jsou pro správné fungování svazku důležité, objevuje se apel na „manství“,⁷⁰ které reprezentuje nárok muže na tělo ženy a nárok ženy na tělo muže. Tento vztah je založen na reciprocitě a na vzá-

⁶⁶ Tamtéž, nefol.

⁶⁷ „A ne proto toto se píše, aby stavem panenským byl potupován stav řádný, poutivý a slušný manželský, než ukazuje se, že není co z malého a lehkého nebezpečenství, jemuž mnohé odolati a zachování Kristu býti, vjíti v stav vším obyčejem nebezpečnější, neb snáz i bezpečněji od spálení chalupy zachováno bude, když se sláma, dřevie, smola neb sádlo odejme od vohně, než když se to dvě spolu spojí.“ Tamtéž, nefol.

⁶⁸ Týž: *Tento spis o manželství*, nefol.

⁶⁹ V tomto kontextu „svaté manželství“ chápáno jako manželství zbožné a fungující podle řádu; „...neb kteříž manželé bez Krista v těle manželé jdú, Bohu se líbiti nemohú.“ Tamtéž, nefol.

⁷⁰ „...aby přistupující k manželství každá strana myslila, že se má v manství, v povinnost, v nespodobu a v dluh oddáti straně druhé dobrovolně a zákonně se k tomu zavázati.“ Tamtéž, nefol.

jemném „dluhu“⁷¹ obou manželů. Do manželství je koncentrována sexualita, která je regulována dobou „zápovědi“,⁷² hlavním motivem k sexuální aktivitě (*spojování se*) je prokreace. Velká část textu se věnuje apelu na „posvěcení“ manželství skrze víru a časté modlitby. Vědomí řádu se projektuje do rozdělení úloh v manželství, manželé se mají vzájemně milovat,⁷³ muž má o manželku věrně pečovat, manželka má být muži poddána a poslušná. Důležitá je vzájemnost manželů, bratr Lukáš kritizuje muže, kteří se k manželkám chovají neřádně, ale také ženy, které nekonvenují požadavkům kladeným na ctnostné manželky.⁷⁴ Z výše uvedeného vyplývá, že bratr Lukáš se ve svých spisech nenechal ovlivnit Lutherovou reformou manželství, je to zřejmé z výrazné preference panenství, manželství je vnímáno jako instituce pro ty, kteří nezvládnou celoživotně zachovat čistotu těla. V textech se neobjevuje misogynie, kritika je určena neřádnému chování, kritéria pro život řádného křesťana neurčuje pohlaví, ale všudypřítomný požadavek na mravnost a zbožnost člověka.

Bratr Jan Augusta, biskup jednoty bratrské, žil v době, která se vyrovnávala s vlivem luteránství. Jeho život byl poznamenán pronásledováním jednoty v roce 1547, kdy byl uvězněn a podroben útrpnému právu.⁷⁵ V roce 1535 koncipoval dílo *Kázání o stavu manželském*, které bylo proneseno v litomyšlském sboru téhož roku. V předmluvě zdůrazňuje návaznost na učení Jana Viklefa, Jana Husa a Jeronýma Pražského, také přiznává vliv Martina Luthe-

⁷¹ Termín „placení dluhu“ představuje vzájemnou sexuální aktivitu manželů a implikuje představu smluvní výměny mezi manžely, která se vyvažuje jejich vzájemností a jednomyslností: „Lože neposkvrněné bývá mezi manžely skrze ostříhanie úmluvy v oddání, v pojímání, v slihu věrnosti, a to na dvě – jedno v obcování v dluhu manželském, v dluhu placení vespolek, jedna strana druhé, poctivě, zřízeně, slušně tak, jakože na svátost manželskou slušie.“ Tamtéž, nefol.

⁷² Zápověď se dělí na „času běhu přirozeného“, zde se řadí těhotenství, šestinedělí, menstruace, dále na „času běhu křesťanského“, zde patří období pěstí a křesťanských svátků. I přes snahu o regulaci manželské sexuality, který je příznakem nečistoty a hříšnosti, je zřejmé, že manželská instituce sexuální aktivitu implikovala – mužská impotence anebo ženská frigida, znemožňující aktivní a plodný sexuální život manželů, byly důvodem k rozluce manželství, důvodem pro rozluky bylo také cizoložství.

⁷³ „Neb jste dva v jednom těle a již ne dva, ale jedno tělo, neb podle těla žádný bližnější býti nemá, než muž ženě a žena muži. Ktož svú ženu miluje řádně a poctivě, bez hříechu, se samého miluje, neb jeho tělo jest.“ Tamtéž, nefol.

⁷⁴ „A zase muži zlostní a zlí, náhlí, hořcí, cti neudělující a své manželky huoř, než za služebnice majicie, znamenají ďabla a Antikrista, kterýž se tak má k světu.“; „A zase ženy zlostné, nebázlivé, nepoddané, svévolné, hrdé, zlostné, nad hospodáře se spinající, nezřízené svú vuoli provodiece, znamenaje cirkve zlostníkuov a údy Antikrista.“ Tamtéž, nefol.

⁷⁵ FIEDLER, Joseph (Hrsg.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder*. Wien 1863, s. 257–258.

ra.⁷⁶ Předmluva kázání představuje apologii bratrské věrouky – bratr Augusta neguje pomluvy⁷⁷ směřované ke členům jednoty. Pojítka mezi jednotou bratrskou, následovníky Husova učení a německou reformací vidí v pohybu v ilegality, ale také ve snaze bojovat proti „dáblovým svodům“. Předmluva slouží také jako apel na recipienty, aby se neodvraceli od pravé církve a vytrvali v pravé víře i přes útlak a hrozbu nebezpečí. Struktura kázání je dělena do čtyř částí.⁷⁸ Jan Augusta vnímá manželský stav v duchu tradiční rétoriky jako stav stvořený Bohem, nicméně v komparaci se spisy bratra Lukáše se zde objevuje nové chápání manželství pod vlivem učení Martina Luthera – Augusta popírá možnost trvalé existence svobodného stavu: „Tak i lidé nemohou sami od sebe bez manželství býti, poněvadž jsou k tomu od Boha stvořeni, neb žena nemůž než ženou bejti a též muž mužem, aniž mohou k sobě se netáhnouti milostí a žádostí srdce, poněvadž je Bůh tak spojil. Tuto já nic nemluvím o žádosti hřícha, než mluvím o božském dobrém nástroji.“⁷⁹ Manželství je v intenci bratra Augusty vnímáno jako Boží nástroj, argumentační linie je zakotvena v „milosti a žádosti srdce“, manželství má být postaveno na lásce, sounáležitosti a vzájemnosti, které prolínají celé kázání. Patrný je důraz na naplnění citové roviny v rámci manželského svazku,⁸⁰ který je chápán recipročně. Žena a muž mají rozdělené role, ve kterých se uplatňují, a tak je tento svazek oboustrannou výhodou. Žena je k muži inferiorní, je mu poddaná a poslušná, muž má na potřeby ženy brát zřetel a chovat se k ní laskavě a ohleduplně. Apologie manželství je podle bratra Augusty zdůvodnitelná tím, že tento stav je nařízen Bohem a není možné, aby lidé jakkoliv měnili Boží nařízení. Soteriologická hodnota není definována existencí jednotlivých stavů, ale správným chováním, které respektuje kodex křesťanských morálních norem fungujících ve společnosti.⁸¹ Spásonosnost

⁷⁶ AUGUSTA, Jan: *Kázání*, ff. 107v–108r.

⁷⁷ „Toto, můj milý pane, znajíce, že ta ohyzdování Jednoty naší nejsou z Boha.“ Tamtéž, ff. 114v.

⁷⁸ První část se věnuje vysvětlení původu manželského stavu, druhá část komentuje „zlořečenství“, která se uskutečňují v manželství, třetí část shrnuje rady, jak se správně chovat v manželství, poslední část shrnuje katalog norem a chování, kterému manželé musí konvenovat.

⁷⁹ Tamtéž, ff. 121r.

⁸⁰ Důraz na citovou stránku manželství a vzájemnost lze pozorovat také na popisu vztahu mezi Adamem a Evou: „V té pak dobrotě oddal jest je k manželství, spojiv je milostí a láskou srdečnou k sobě vespolek. Takže z toho Adam o tovaryšce své pověděl pro tu příčinu, totiž manželství: opustí člověk oboje svého i máteř svou a přidržeti se bude ženy své i budou dva jedno tělo.“ Tamtéž, ff. 119v–120r.

⁸¹ „Však toho nepravím, aby každý dlužen byl v stav manželský vcházeť a vstupovati z podstaty spasení, jakoby na něm spasení záleželo. Ale pravím při tomto, že stav manželský žádného člověka nečiní svatého, ani zase hříšného, aniž jest k tomu od Boha stvořen.“ Tamtéž, ff. 121v–122r.

panenského stavu, vycházející pouze z jeho svébytnosti, je popřena jednak přirozeností manželství, ale také apelem na morálku, což je předpoklad spásy.⁸² Augusta varuje před smilstvem, cizoložstvím, „*skutek manželský*“ jako zastřešující termín pro označení manželské sexuality vnímá jako přirozený. Stejně jako ostatní mravokárci se také Augusta snaží nabádat proti chlípnosti, patrná je snaha po regulaci sexuality, kritika antikoncepčních a abortivních praktik, zároveň však sexualita slouží k usměrnění tělesné žádosti: „To z obou stran vědouce, že jim Bůh toho přeje a dopouští, aby sebe užívali netoliko pro plod, ale také pro vyvarování hřícha skrze svou nezdrželivost, čehož od Pána Boha mají vděční býti.“⁸³ Jeho varování má ale poměrně mírný tón, sexualita je vnímána jako přirozená v důsledku pohlavního dimorfismu.⁸⁴ Postoj bratra Augusty k manželské sexualitě je vstřícnější, než v případě bratra Lukáše Pražského, argumentace přirozenosti sexuální aktivity vychází z Boží vůle a z aktu stvoření. Prostor je ve spisu věnován také nesnázím, které manželství provázejí. Výčet komplikací nemá sloužit jako výstraha, těžký úděl je vztažen obecně na veškeré lidstvo – těžkosti v manželství jsou svébytné a jejich příčina pramení v dědičném hříchu, nikoliv ve vstupu do tohoto stavu. Bratr Augusta vidí ve svazku manželském příležitost pro lepší členění problémům a těžkostí, když jsou oba manželé svorní a vzájemní.⁸⁵ Celý Augustův spis je koncipován dichotomicky, vyjadřuje se rovnoměrně k mužům i k ženě, argumentačním pilířem je Písmo svaté, absentují misogynní projevy. Manželství jako stav nese povinnosti, mezi něž patří zejména prokreace, výchova dětí

⁸² „A tak z toho vždy znáti se dává, že stav manželský svůj původ z Boha má, a z strany té, že jest dobrý a svatý, netoliko při osobách věrných a svatých, ale také i při hříšných. Toliko v tom ten rozdíl jest: že svatým jest k spasení a hříšným k zatracení, jakož nám to vše ukázáno jest skrze slovo Boží. Protož znajíce toho, umějtež stav svůj manželský sobě vážiti a v poctivosti jej míru, jeho nehodností svou a svým zlým užíváním neposkvěrovati tak, jako Boží věci.“ Tamtéž, ff. 125v–126r.

⁸³ Tamtéž, ff. 186v.

⁸⁴ Manželé by si neměli navzájem odpirat realizaci „*skutku manželského*“, v tomto ohledu jsou si manželé vzájemně dlužní (cf. terminologie „*placení dluhu*“ ve spisech bratra Lukáše Pražského nebo v dekretech jednoty bratrské), jedná se o manželskou povinnost. Plněním této povinnosti se předchází hříchu cizoložství. Tamtéž, ff. 187v.

⁸⁵ „Totož jest to zlořečenství, kteréž jest Bůh vydal na osobu druhou stavu manželského, totiž na muže, kteréž ač se na vešken svět vztahuje, a všickni ho okoušeti musejí více a méně, jakž a pokud je Bůh na koho vzkládá. Mladí i staří, netoliko muži, ale i ženy. Netoliko manželé, ale i ti, kteříž jsou prázdní manželství. Však nejvíce to jde a přichází na manželství, neb oni toho největší čitelnost mají. A ač Pán Bůh, zvláště ženě a zvláště muži domlouval a lál i zlořečil. Však oni jsouce svazkem manželským spolu jako jedno tělo učiněni, nemohou než jedni druhých bíd a psot těch čitelní býti, a je spolu nésti. A jako v hříechu, tak i v pokuté společnost, účastnost míti.“ Tamtéž, ff. 147v–148r.

a čeládky, vedení zbožného života a vyvarování se hříchu. Instituce manželství je protkána silnou vzájemností a reciprocitou.

V pozdějších generacích se členové jednoty bratrské odpoutávali od ideálu věčného panenství a panictví, což je zřejmé jednak z tolerance kněžských manželství, ale také z bratrských mravouk. Jiří Strejc Zábřežský, autor spisu *Mravové aneb: Naučení potřebná, jak dítky hned z mláde mravy a obyčeje dobré, ano i začátky pobožnosti znáti, jim zvykati a vyučovati se mají* a díla *Zrcadlo poctivé a šlechetné hospodyně* z roku 1610, se vyjadřuje k tomu, jak se má správná hospodyně chovat v souladu se všeobecnými nároky na mravnost, slušnost a výchovu. Autor koncipoval oba spisy ve veršované formě, verše jsou rytmické, většinou sdružené, což usnadňuje možnost pro jejich memorování konzumenty textů. Důraz je kladen na zbožnost, poslušnost, zahrnuta jsou také pravidla slušného chování a etikety. První spis má dvě části. V první části autor nabádá mládež, jak se správně chovat ve škole, uplatňuje se zde požadavek na jistý pragmatismus v životě, střídmost v odívání, jídle a pití. Druhá část spisu se věnuje rozboru desíti Božích přikázání, z nichž největší pozornost je věnována osmému přikázání.⁸⁶ Druhý Strejcův spis opět veršovanou formou komentuje třicátou první kapitolu knihy Přísloví. Již z předmluvy „ku panně nevěstě“⁸⁷ je zřejmé, že panenství zde není chápáno jako věčné, ale je hodnoceno jako stav, který předchází manželství. Spis se nese v duchu rad budoucím hospodyním, jak si mají v domácnosti počínat. Manželství je prezentováno jako stav plný radosti, není zde věnován prostor popisům manželských nesnází, manžel je odměnou panně od Boha za dívčinu ctnost, šlechetnost a zbožnost. Manželství dle Strejce Zábřežského je stav zřízený Bohem, tato argumentace se objevuje také ve starších bratrských spisech, dle autora je manželství stvořeno pro lidské pohodlí a je naplněno láskou.⁸⁸ Manžel se stává ozdobou ženy, manželka je „slávou muže svého, i koruny hlavy jeho.“⁸⁹ Spis je zaměřen prakticky, radí ženě, jak pečovat

⁸⁶ Osmé přikázání varuje před nebezpečím smilstva, popisuje faktory, které mohou „žádost tělesnou“ podporovat, např. zahálka, přemíra jídla a pití, četba „kněh frejříšských“; je možné zde nalézt také specifika typická pro věrouku jednoty bratrské, např. odmítání kultu svatých, relikvií, modloslužebných předmětů: „Pakli ji přenášíš k svatým i k jejich ostatkům jakým, na obrazy neb rytiny a jakékoli slitiny, v nich tu Boha vyznáváje, čest, poklonu jim dáváje, tu své všecko dobře skládáš, o pomoc k nim se utíkáš aneb k pověrám rozličným, k hadačům, čárům, poboňkům a k jiným z pekla holomkům, v modlářství brzké ubíháš, Boha svého se odčítáš, lásky jeho se zbavuješ.“ ČISAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. – ČAPEK, J. B. (ed.): *Mravy ctnostné*, s. 58–59.

⁸⁷ STREJC, Jiří Zábřežský: *Zrcadlo poctivé*, s. 314.

⁸⁸ „...k tomu stavu manželskému, jenž jest k pohodlí lidskému od samého Boha zřízen, tam dávno v ráji nařízen...“ Tamtéž, s. 315.

⁸⁹ Tamtéž, s. 316.

o manžela, domácnost a děti, důraz je kladen na udržování čistoty a pořádku, na pracovitost hospodyně a na její ekonomickou aktivitu, která se projevuje střídmostí a šetrností. Autor tematizuje ženu v roli matky, plodnost je vnímána pozitivně a velký počet potomků je signálem Božího požehnání. Spis reflektuje sociální praxi manifestující se v chodu domácnosti a v duchovním životě ženy.

Další mravouka *Přídavek mravů pro šlechetné panny a děvečky* je dílem Adama Staršího Šturma z Hranic. Spis má veršovanou formu, jeho motivací je upozornit mladou ženu – pannu na nutnost pomoci v domácnosti, etiketu a regulaci tělesných projevů, např. zívání a kýčání. Panna je chápána jako mladá žena, která je vychovávána pro budoucí roli hospodyně. Stejně jako v případě Strejcova spisu je manžel ženě odměnou za zbožné a poslušné chování,⁹⁰ také je apelováno na udržování čisté domácnosti a na spořádanost: „Od švarnět vše k chuti bývá, od špinky vše omrzívá...“⁹¹ Šturm věnuje výrazný prostor výčtu domácích aktivit určených ženě, katalog domácích prací představuje v chronologickém sledu od brzkého rána až po večer. Adam Šturm neopomíjí roli mladé ženy ve sboru, zejména zpěv,⁹² který byl pro jednotu bratrskou velmi důležitý, jak je patrné z produkce kancionálů a zpěvníků. Ženská krása se projevuje zejména vnitřní krásou, autor zavrhuje líčidla a vyzdvihuje přirozenou krásu, která je dílem Božím.⁹³ Zajímavá je motivika věnce, který bývá tradičně ve spisech o panenství spojován s představou věčného panenství a s panenskými ctnostmi. Šturm nabádá panny, aby si pletly věneček z květů ctností, zejména z víry, lásky k Bohu, čistoty v srdci a myšlení a studu. Stud je velmi důležitá kategorie, skrze níž si panna může zachovat své ctnosti a nepřijít tak do styku s nesprávnými lidmi.⁹⁴

⁹⁰ „Máš-li mysl stavu k změnění, přední tvé buď k Bohu zření, neb on manžely spojuje a dobrým mužem daruje.“ ČISAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A. – ČAPEK, J. B. (ed.): *Mravy ctnostné*, s. 101.

⁹¹ Tamtéž, s. 90.

⁹² „Když v zboru zpívání slyšíš aneb to též sama činiš, celou mysl svou při tom stůj, již srdce Bohu obětuj.“ Tamtéž, s. 98.

⁹³ „Chceš-li dobré slovo míti, hleď tváři své nelíčiti, ani barvami krásiti. V jaké tě chtěl míti barvě Bůh aneb v jaké postavě, v té jest tebe na svět stvořil, nechceť, by se kdo potvořil anebo po něm formoval, dílo jeho opravoval. Líč se studem, šlechetnostmi, mravy a svatými ctnostmi.“ Tamtéž, s. 110.

⁹⁴ „Varuj se toho každého, kdožby lákal co nectného, byť sladce mluvil, co medem, věz, žeť ten zapáchá jedem, hledaje těla libosti, vrah jest čistoty a ctnosti, svědomí tvé porušuje a od Boha odtaňuje.“ Tamtéž, s. 93–94.

IV.

V této studii jsem analyzovala texty českého nekatolického prostředí, ve kterých jsem zkoumala recepci luteránské reformy manželství, která představovala průlom v dosavadním vnímání panenského a manželského stavu. Martin Luther liberalizoval postoj k manželství, jehož apologii zakotvil v Písmu svatém. V návaznosti na tento hodnotový převrat se uvolnil také postoj ke kněžskému manželství. Invaze myšlenek německé reformace v 16. století do českých zemí vyvolala konfesijní polemiky a diskuzi mezi příslušníky jednotlivých konfesí. Lutherovo odmítnutí celibátu se projevilo v mírnějším postoji k sexualitě, která byla definována pouze v intenci manželství. Manželský svazek se stal institucí zastřešující rodinný život, manželskou sexualitu, péči o domácnost a vzájemnou manželskou reciproční výměnu, která určovala místo ženy i muže v sociálním a pohlavním řádu. Myšlenka na přehodnocení manželského stavu byla v českém reformním prostředí 15. století neznámá, teologové jako Jan Hus nebo Jan Rokycana se v chápání věčného panenství nelišili od dobového úzu a tradice. Manželství chápou jako únikový prostor pro ty, kterým není dáno žít v tělesné čistotě a zdrženlivosti po celý život. V textech příslušníků utrakvistické konfese, jakými byli Havel Žalanský Phaëton, Adam Klemens Plzeňský a Jan Kocín z Kocinětu je názorový převrat ovlivněný luteránstvím přítomen. Raně novověké preskriptivní prameny obsahují zřídka misogynní projevy či nenávislné atakování ženského pohlaví – žena je vnímána jako inferiorní k muži, je hodnocena jako slabší a mdlé pohlaví, ale její slabost vyrovnávají také kladné stránky. Ve spisech Havla Žalanského Phaëtona se ženám dostává úctyhodnosti za jejich zbožnost, mateřskou roli a životodárnou schopnost přivést na svět dítě. V analyzovaných spisech není soteriologická hodnota určena setrváním v panenském stavu, ale apelem na správné chování a dodržování křesťanského morálního kreditu. Luteránský autor Lukáš Martinovský adaptuje Lutherovu reformu manželství stejným způsobem jako utrakvističtí autoři. Analyzované spisy jsou v některých případech protkány florální metaforikou (častý motiv věnečku ctností) a veršovaným básnickým jazykem. V těchto pramenech se se ženou v roli panny operuje jako s nastávající manželkou, věčné panenství je akceptováno rozporuplně, někdy je úplně zamítáno, v případě Havla Žalanského Phaëtona dokonce vysmíváno.

Jednota bratrská, pohybuje se v ilegální zóně, se v mnoha ohledech lišila od ostatních reformačních proudů. Výše uvedené kapitoly poukázaly na přímou konfrontaci jednoty bratrské s názory Martina Luthera, který vedl s jejími teology polemiky. Aktuální byla otázka zrušení kněžského celibátu,

tuto myšlenku bratr Lukáš Pražský nepřijal, což je reflektováno v jeho spisech, ale také v bratrských dekretech, na nichž se bratr Lukáš podílel. Otázka kněžského manželství stanula v centru debat po celé 16. století, později lze z pramenů pozorovat větší toleranci ke kněžským manželstvím, patrné je to v textu české konfese, ale také v již zmíněných dekretech jednoty bratrské. Bratr Jan Augusta se ve svém kázání z roku 1535 také vyrovnával s infiltrací Lutherových myšlenek, ale na rozdíl od bratra Lukáše, který k Lutherovi zaujal opatrný postoj, Augusta se k Lutherovi staví pozitivně, cituje ho a otevřeně se přiznává k následovnictví jeho myšlenek. Augustovo kázání bylo realizováno v Litomyšli v roce 1535, zachovalo se ale v rukopisné podobě a nebylo publikováno. Je obtížné určit, kolik čtenářů nebo posluchačů přišlo s tímto kázáním do kontaktu, stejně tak zůstává nezodpovězena otázka, do jaké míry mohl mít tento text vliv na myšlení soudobých členů jednoty bratrské. V pozdějších bratrských mravoukách se operuje s ženou v pozici manželky, která se sociálně profiluje především v roli hospodyně. Absence spisů nabádajících dívky k zachování trvalé čistoty a panenství a naopak produkce moralistních příruček a návodů k tomu, jak se stát ideální manželkou a hospodyní, vypovídá o dobových potřebách a reakci na požadavky čtenářské obce. V bratrských mravoukách je kladen velký důraz na ekonomickou stránku manželství, žena je prezentována jako nepostradatelný činitel v domácnosti, souhrny ženských aktivit, povinností a prací někdy až zarážejí obsáhlým kvantitativním výčtem. Apel je kladen na čistotu, spořádanost a zbožnost. Specifické ovzduší jednoty bratrské lze ve spisech vysledovat z požadavku návštěvnosti sborů, jakési „kolektivnosti“ mezi členy jednoty, zdůrazňováním zpěvu jako důležitého pilíře bratrské zbožnosti. Stejná role náleží modlitbě a dalším projevům víry, které se vyznačují prostotou a jednoduchostí. Bylo by jistě zajímavé položit si v dalších výzkumech otázku, zda se na spisech jednoty bratrské v rámci zkoumané problematiky projevil vliv kalvinské konfese, ke které jednota od poslední čtvrtiny 16. století výrazně inklinovala. Všeobecně lze tvrdit, že Lutherovo pojetí manželství, jdoucí ruku v ruce s odmítnutím kněžského celibátu a zavržením věčného panenství jako soteriologické záruky, infiltrovalo v českém nekatolickém prostředí výrazně. Je zřejmé, že konfesijní polemiky a diskuze v předbělohorské době často řešily jiné záležitosti, které se více dotýkaly věroučných dogmat, liturgie a ekleziologie. Komparace textů pobělohorského období by pravděpodobně ukázala strategie teologů a přívrženců římskokatolické církve směřující k návratu preference věčného panenství a k prosazení kněžského celibátu. Je třeba si uvědomit, že texty moralistního a preskriptivního charakteru vykazují představy o dobovém ideálu, vzoru a normě, který vesměs neprodukuje

obraz sociální praxe, ale jakési představy, které utvářely život žen a snažily se je navést na správnou cestu, aby se skrze ctnostný život v souladu s křesťanským morálním kodexem více přiblížily Bohu a zaručily si tak svou laskavostí a dobrotou posmrtný věčný život, protože „...ženy zlé jsou žebry satanové, sou ohava svých manželův, jsou jako hnis v kostech jejich. Ale které jsou pobožné a věrné, tyť toho užijou, tyť slavného vzkříšení Krýstového i zde v milosti, i v věčné slávě účastné budou, těmť se Pán zde v svém slovu zjevovati i potom v nebi na věčnou věčnost ukazovati bude. Amen.“⁹⁵

RESUMÉ

*„ŠŤASTNÁ JEST NEPLODNÁ A NEPOSKVRNĚNÁ A TA,
JENŽ NEPOZNALA LOŽE V HŘIECHU.“*

RECEPCE LUTERÁNSKÉ REFORMY MANŽELSTVÍ

V TEXTECH NEKATOLICKÉ PROVENIENCE V PŘEDBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ

V předkládané studii se zaměřuji na téma panenství v protestantských normativních a moralistických textech v českých zemích před rokem 1620. Zvláštní kapitola je věnována jednotě bratrské a recepci Lutherovy reformy manželství, která byla akceptována utrakvisty a luterány ve druhé polovině 16. století a v první polovině 17. století. Text sleduje recepci Lutherova postoje k panenství a manželství v českých nekatolických hnutích předbělohorské doby.

Klíčová slova: Martin Luther, jednota bratrská, utrakvismus, luteránství, gender, panenství, manželství, žena, sexualita, raný novověk

⁹⁵ ŽALANSKÝ, H. Ph.: *Ku poctivosti*, s. 382.

SUMMARY

*„ŠŤASTNÁ JEST NEPLODNÁ A NEPOSKVRNĚNÁ A TA,
JENŽ NEPOZNALA LOŽE V HŘIECHU.“*

*VIRGINITY AND THE RECEPTION OF LUTHER'S MARITAL REFORM
IN THE TEXTS OF PROTESTANTS AND BOHEMIAN BRETHREN BEFORE 1620*

In this study, I concentrate on the theme of virginity in the Protestant normative and moralist texts in the Czech lands before 1620. The article deals with the texts of Bohemian Brethren and the reception of Luther's marital reform, which was accepted in the Utraquists' and Lutherans' texts in the second half of the sixteenth century and the first half of the seventeenth century. The question of virginity in the environment of Bohemian Brethren was reflected in the spirit of the collectiveness of an illegal sect; Lukáš Pražský defended the primacy of virginity in the light of the inheritance of medieval understanding of a corporal purity, but a few years later Jan Augusta followed Luther's conception of the marital reform. Luther's marital reform infiltrated the normative Czech texts before 1620 and the overvaluation of the married state was accepted.

Keywords: Martin Luther, Bohemian Brethren, Utraquism, Lutheranism, gender, virginity, marriage, woman, sexuality, Early Modern Period

Mgr. et Bc. Aneta Kubalová
Liboš 178
783 13 Štěpánov u Olomouce
Česká republika
e-mail: aneta.kubalova01@upol.cz

PALMERSTON A VZNIK NEZÁVISLÉ BELGIE

Jiří Vyčichlo

Na Vídeňském kongresu v roce 1815 vznikl nový státní útvar jménem Spojené království Nizozemské. Velká Británie si tak po vítězství nad Napoleonem vyjednala vytvoření nárazníkového státu mezi Francií a Pruskem.¹ Unie mezi Holandskem a Belgií byla ideální volbou. Jak řekl britský ministr zahraničí Robert Stewart, vikomt Castlereagh na adresu Belgičanů: „Abyste byli svobodní, musíte být silní. Abyste byli silní, musíte být součástí většího systému. Tím systémem bude unie s Holandskem.“²

Příčiny vypuknutí belgické revoluce v roce 1830 lze spatřit již v zárodku vznikajícího spojení obou států. Hlavou unie se stal princ Vilém z oranžsko-nasavské dynastie, který usedl na trůn jako Vilém I. Tradiční historiografie se často rozchází při pohledu na osobu prvního a jediného krále Spojeného království Nizozemského.³ Tento energický státník byl často přirovnáván k rakouskému císaři Josefu II., a to především kvůli jeho rozhodnosti modernizovat své državy za jakoukoli cenu. Při nekompromisním prosazování vlastní politiky si počínal jako typický absolutistický monarcha a nebral ohledy na sociální a politické prosby svých poddaných.⁴

Ústava nového státu počítala s ustanovením Generálních stavů, které se skládaly ze dvou komor. První komora byla složena ze zástupců jmenovaných králem, kteří měli doživotní mandát. Do druhé komory byli voleni členové regionálních stavů. Hlavním problémem bylo rozdělení křesel, kdy dva a půl milionu Nizozemců mělo stejný počet zástupců jako tři a půl milionová Belgie. Další spornou otázkou bylo rozdělení státního dluhu v poměru jedna ku jedné, přestože nizozemský dluh byl před rokem 1815 dvanáctkrát větší, než ten belgický. Vilém I. prosadil přijetí ústavy jen díky machinacím s hlasy a přes porušení hlasovacího práva.⁵ Proti Vilémovu počínání se zvedla vlna odporu, která přicházela převážně z řad belgického měšťanstva a církevních kruhů. Katoličtí kněží odmítali dávat přijímání úředníkům, kteří souhlasili s novou ústavou. Dalším požadavkem kléru byla neomezená moc nad bel-

¹ NICOLSON, Harold: *The Congress of Vienna. A Study in Allied Unity*. London 1946, s. 208.

² HULICIUS, Eduard: *Belgie*. Praha 2006, s. 115.

³ SCHROEDER, Paul W.: *The Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford 1994, s. 671.

⁴ CHAMBERLAIN, Muriel Evelyn: *Lord Palmerston*. Cardiff 1987, s. 46.

⁵ Belgičané ve skutečnosti návrh ústavy odmítli v poměru 796 ku 527 hlasům.

gickým školstvím.⁶ Král zrušil v roce 1824 školy Bratří křesťanské rodiny a celkově omezil počet církevních škol. Od roku 1815 založil na 1500 nových základních škol a tři státní univerzity v Gentu, Lovani a Lutychu. Napětí mezi králem a vládou na jedné straně a belgickými duchovními na straně druhé přetrvávalo po celou existenci unie.⁷

Kromě výhody v Generálních stavech měli Holanďané také personální převahu ve státní administrativě, vládě, diplomacii a armádě. Nizozemští na se dokonce měla stát jediným úředním jazykem vzniklého soustátí. Vilémovy kroky svedly belgické opoziční proudy do společného tábora. Cílem spojení liberálů a konzervativců reprezentovaných klérem bylo zrušení cenzury, zrovnoprávnění Belgičanů a přijetí liberálních reforem. Společné hnutí vzniklo v roce 1828 a dostalo název Opoziční unie. Hrozba povstání ze strany Belgičanů podnítila Viléma I. k příslibu zrušení cenzury a přijetí požadovaných reforem. Nicméně po návštěvě jihu Belgie v roce 1829 nabyt král přesvědčení, že žádná revoluce nehrozí a svůj slib odvolal. Za touto mylnou domněnkou stáli loajální představitelé obchodních kruhů, kteří ho ubezpečovali o oddanosti jeho vlastních poddaných.⁸

Na vypuknutí revoluce se podepsalo několik faktorů. Kromě zmíněné nespokojenosti Belgičanů s nevýhodným postavením v rámci společného státu, sehrála roli také velká neúroda v letech 1829–1830, která byla způsobena tuhými mrazy. Nedostatek potravin se projevil na rostoucí radikalizaci obyvatelstva. Dalším faktorem, tentokrát zahraničním, bylo vypuknutí červencové revoluce ve Francii v roce 1830. Právě červencové události v sousedním státě se staly pro Belgičany rozbuškou. Proto, když přijížděli státní úředníci do Bruselu 24. srpna 1830 na oslavy narozenin Viléma I., viděli na zdech nápis: „Pondělí: ohňostroj, Úterý: posvícení, Středa: revoluce.“⁹ O den později vtrhli Belgičané do ulic a započali tak revoluci, která měla vést k jejich osvobození. I přesto, že se zpočátku jednalo o vzpouru reprezentovanou především obyvateli z řad dělnické třídy, revoluční hnutí postupně prorůstalo skrze celou belgickou společnost.¹⁰

Belgická revoluce byla překvapením pro celou Evropu. Francie vnímala události v sousední zemi jako první krok na cestě ke zničení evropského systému z roku 1815. Rozpad Spojeného království Nizozemského by znamenal nejen narušení nárazníkového pásu kolem Francie, ale také významnou trh-

⁶ SCHROEDER, P.: *c. d.*, s. 47.

⁷ ARBLASTER, Paul: *A History of Low Countries*. Houndmills 2006, s. 178.

⁸ HULICIUS, E.: *c. d.*, s. 125.

⁹ ŠUSTA, Josef: *Dějiny Evropy v letech 1812–1870*. Praha 1922, s. 221.

¹⁰ SCHROEDER, P.: *c. d.*, s. 672.

linu v ponapoleonském mezinárodním systému.¹¹ Ve Velké Británii nezískala revoluce větší ohlas. Britský ministerský předseda Arthur Wellesley, vévoda Wellington nebral události v Belgii příliš vážně a svoji pozornost soustředil spíše na vnitropolitické problémy vlastního impéria. Situace se nicméně přímo dotýkala Pruska, které mělo obavy z rozšíření revoluce na vlastní území. Z tohoto důvodu pruský král Fridrich Vilém III. svolal své jednotky k belgickým hranicím.¹² Obava z pruského zásahu vyvolala reakci ve Francii. Ministr zahraničí krále Ludvíka Filipa Louis Mathieu Molé se odvolával na zásadu neintervence, tedy doktrínu, která zakazovala okolním státům zasahovat do vnitřního uspořádání daného státu.¹³ Ve skutečnosti však prohlášení znamenalo vojenskou odvetu ze strany Francie v případě pruského zásahu ve prospěch Viléma I. Rozhodující slovo v této otázce měla ovšem Velká Británie, a to zejména proto, že zbylí hráči velmocenského koncertu, Rusko a Rakousko, neměli přímé ambice ve Spojeném království Nizozemském a jejich role byly v tomto případě omezené.¹⁴ V prvním případě se jednalo o velkou vzdálenost, která dělila Rusko od revolučního dění společně se vzrůstajícím napětím v Kongresovém Polsku.¹⁵ Tyto faktory společně omezovaly cara Mikuláše I. při vyvíjení politického úsilí ve prospěch krále Viléma I. Rakouský kancléř Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, kníže Metternich-Winneburg-Ochsenhausen, se naopak soustředil spíše než na Belgii na nálady v oblasti jižního Německa a Itálie, kde mělo Rakousko své životní zájmy.¹⁶

Wellington se chtěl především vyhnout válce. Byl si vědom skutečnosti, že případná intervence v Belgii by znamenala celoevropský konflikt.¹⁷ Mezitím však situace ve Spojeném království Nizozemském nabrala rychlý spád. Již 27. října byla celá Belgie, s výjimkou pevností v Maastrichtu, Lucembursku a Antverpách, v rukou Belgičanů.¹⁸ Vilém I., nespokojený se současným

¹¹ PRICE, Munro: *The Perilous Crown. France Between Revolutions 1814–1848*. Oxford 2007, s. 215.

¹² SVOBODA, Karel: *Autokrat a jeho doba. Rusko a revoluce v letech 1830–1831*. Praha 2016, s. 44.

¹³ RENDALL, Matthew: *A Qualified Success for Collective Security: The Concert of Europe and the Belgian Crisis. 1831*. Diplomacy and Statecraft 18, 2007, s. 275.

¹⁴ WEBSTER, Charles Kingsley: *The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841* (dále jen *The Foreign Policy*). London 1951, s. 97.

¹⁵ SKED, Alan: *Europe's Balance of Power 1815–1848*. London 1979, s. 115.

¹⁶ PALMER, Alan Warwick: *Metternich. Councillor of Europe*. London 1972, s. 248.

¹⁷ Memorandum Upon the Proposed Conference Upon the Affairs of Belgium, WELLINGTON, Arthur Wellesley: *Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field Marschal Arthur Duke of Wellington*. Vol. II. London 1878, s. 385.

¹⁸ WARD, Adolphus William – GOOCH, George Peabody: *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783–1919*. Cambridge 1923, s. 125.

stavem, volal po zásahu velmocí ve svůj prospěch. Žádná z mocností se však neodhodlala k úderu a společně odmítly vojenskou alternativu. Místo toho se shodly na diplomatickém řešení. Výsledkem bylo svolání mezinárodní konference do Londýna.¹⁹

První zasedání Londýnské konference proběhlo 4. listopadu 1830, měsíc poté, co Belgičané vyhlásili nezávislost. Ještě než stihla konference přijít s určitou koncepcí řešení belgické otázky, došlo ve Velké Británii k pádu Wellingtonovy vlády a nástupu Charlese, hraběte Greye, na post ministerského předsedy. Na post ministra zahraničí byl 16. listopadu 1830 jmenován energický Henry John Temple, vikomt Palmerston.²⁰ Charakterem byla Londýnská konference odlišná od éry konferencí let 1815–1822. Jestliže kongresy pořádané po válkách s Napoleonem byly založeny na principu setkání předních státníků všech velmocí, setkání v Londýně mělo charakter konference velvyslanců, které předsedal ministr zahraničí pořádajícího státu.²¹ V případě londýnských rozhovorů se předsedou stal ministr Palmerston. Co se týká ostatních zúčastněných, za Rusko v Londýně vystupoval velvyslanec Christofor A. Lieven a zplnomocněný velvyslanec Adam Matuszewicz. Prusko mělo svého zástupce v osobě Heinricha von Bülowa. Rakousko zastupoval Johann von Wessenberg a Pál Esterházy. Francii reprezentoval její velvyslanec, zkušený diplomat a bývalý ministr zahraničí Charles Maurice de Talleyrand-Périgord.²²

Problémy konference se objevily již na samotném počátku. Vilém I. doufal, že bude sedět u jednacího stolu jako rovnocenný člen spolu se zástupci evropských velmocí, což se však nestalo. Místo toho byly jeho možnosti zasahovat do jednání značně omezeny. Konference zakrátko vydala prohlášení, aby obě zúčastněné strany konfliktu zastavily nepřátelství a zachovaly status quo. To byla příznivá zpráva pro Belgičany, kteří tím byli de facto uznáni za válčící stranu. Belgická delegace tak získala rovnoprávný status ve vyjednávání. Plni sebedůvěry odhlasovali 22. listopadu 1830 v Národním kongresu vypovězení rodu Oranžsko-Nasavského navěky z belgického trůnu. Vilémovy vidiny rychlého průběhu řešení krize se brzy rozplynuly. Sesazení znamenalo vážnou trhlinu pro existující evropský pořádek a zpochybnění

¹⁹ WEBSTER, Charles Kingsley: *Palmerston, Metternich and the European System 1830–41* (dále jen *Palmerston, Metternich*). London 1934, s. 9.

²⁰ ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich. Great Powers and the Eastern Question*. Plzeň 2013, s. 506.

²¹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 105.

²² LINGELBACH, Erza William: *Belgian Neutrality. Its Origin and Interpretation*. The American Historical Review, 39, 1933, 1, s. 50.

práv legitimního panovníka.²³ To vyvolalo vlnu nevole u východních dvorů a především u Mikuláše I., který podezříval Francii z úmyslu intervenovat ve prospěch Belgie a ze snahy rozšířit vlastní území. Stejně obavy vyvíjelo i Prusko. Francouzský tisk hovořil o válce s Ruskem a vláda odhlasovala navýšení početního stavu svých ozbrojených sil.²⁴ Situace se dostávala do kritického bodu. Naprostý obrat v událostech přineslo povstání Poláků proti carově nadvládě, které probíhalo od 29. listopadu 1830. Mikuláš I. začal mít v belgické otázce svázané ruce, ruskou politiku limitoval také omezený mandát vlastních zástupců na konferenci, kteří se museli pevně držet carových instrukcí.²⁵

Palmerston byl v tomto období k Francii velmi podezřívavý.²⁶ Francouzské početní navýšení armády, slabost východních velmocí a beznaděj nizozemského krále donutily britského ministra k akci, jejímž cílem bylo zabránit vržení Belgie do náruče Francie.²⁷ Z toho důvodu byl 20. prosince 1830 na konferenci podepsán protokol, který schvaloval rozdělení Spojeného království Nizozemského a prohlásil zájem na vytvoření samostatné Belgie.²⁸ Ta měla na konferenci vyslat vlastního pověřence, jímž se stal Sylvain Van de Weyer. Pro britského ministra byl vznik samostatného státu nejen prostředkem jak zabránit francouzským teritoriálním ambicím, ale také koncem evropského uspořádání, o které tolik usiloval Castlereagh.²⁹ Jeho cílem nebylo vytvoření nového evropského mezinárodního systému, ale zachování rovnováhy sil, z toho důvodu bylo zapotřebí zajistit stabilitu a nezávislost Belgie.³⁰

Protokol z 20. prosince 1830 však neznamenal konec belgické otázky, nýbrž její začátek. Palmerston byl konfrontován s problémy, které vyvstávaly společně s otázkou samostatnosti, jako byla otázka nových hranic, nové vládnoucí dynastie, společného dluhu, volného obchodu a osudu pevností.³¹ Samostatnou kapitolou byla budoucnost Lucemburska, které bylo od Vídeňského kongresu v soukromém vlastnictví Nizozemského krále a současně čle-

²³ SCHROEDER, P.: *c. d.*, s. 50.

²⁴ WARD, A. W.–GOOCH, G. P.: *c. d.*, s. 131.

²⁵ SVOBODA, K.: *c. d.*, s. 54.

²⁶ TROLLOPE, Anthony: *Lord Palmerston*. London 1882, s. 51.

²⁷ BROWN, David: *Palmerston. A Biography* (dále jen *Palmerston*). London 2012, s. 151.

²⁸ Protocol No. 7, *Annual Register, or a View of the History, Politics and the Literature for the Years 1831*. London 1832, s. 361.

²⁹ SKED, A.: *c. d.*, s. 149.

³⁰ BROWN, D.: *Palmerston*, s. 148.

³¹ TROLLOPE, A.: *c. d.*, s. 50.

nem Německého spolku.³² Palmerston pověřil tímto úkolem Johna, vikomta Ponsonbyho, který informoval Londýn o tom, že v Belgii je stále velká část veřejnosti pro volbu mladého prince Viléma Oranžského.³³ Palmerston se obával toho, že by Francie přišla s vlastním protikandidátem. Ve snaze zajistit princovu podporu souhlasil s přechodem Lucemburska pod belgickou správu. Ponsonby naléhal na prince, aby získal otcův souhlas a pojistil si dosazení na belgický trůn.³⁴

O záměru britského ministra s Lucemburskem se dozvěděl Talleyrand, který s jeho plánem ostře nesouhlasil. Dokonce navrhoval, aby Lucembursko přešlo pod nadvládu Francie, nebo aby byla Francie vykompenzována na úkor belgického území. Talleyrandovy úvahy přiměly Palmerstona k tomu, aby Belgie byla vyhlášena podle mezinárodního práva jako neutrální stát a zůstala tak stranou mocenského vlivu Francie.³⁵ S tímto návrhem také přišel na jednání konference 20. ledna 1831. Jednání o belgické neutralitě se táhlo až do pozdních nočních hodin. Hlavním kritikem byl Talleyrand, který požadoval nejprve vytvoření Belgie na základě konfederace, poté se opakovaně domáhal územní kompenzace pro Francii za souhlas s Palmerstonovým návrhem. Nakonec však zvítězila neústupnost britského ministra, který si byl vědom skutečnosti, že zahraniční politika Ludvíka Filipa závisí na dobrém vztahu k Británii, a tak Francii nezbude nic jiného, než na podmínky přistoupit.³⁶

Na konferenci 20. ledna 1831 byl schválen plán s názvem Základy rozdělení,³⁷ jenž definoval způsob nizozemsko-belgické separace. De facto se jednalo o rozšíření dříve přijatého Protokolu č. 7, který byl schválen již v listopadu 1830.³⁸ Důležitým bodem plánu byl článek o budoucích hranicích mezi oběma státy, které byly vymezeny výhodněji pro Viléma I. Podle návrhu měl Maastricht spolu s Lucemburskem připadnout nizozemskému králi.³⁹

³² RIDLEY, Jasper Godwin: *Lord Palmerston*. London 1970, s. 128.

³³ Ponsonby působil v Belgii od 7. prosince 1830 do 11. června 1831. BINDOFF, Stanley Thomas – SMITH, Malcom – WEBSTER, Charles Kingsley: *British Diplomatic Representatives 1789–1852*. London 1934, s. 137.

³⁴ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 123.

³⁵ LINGELBACH, E. W.: c. d., s. 51.

³⁶ No. 11, Protocole de la Conference Tenue au Foreign Office, le 20 Janvier 1830, *Protocols of Conferences of London. Relative to Affairs of Belgium 1830–1831*. London 1832. s. 39.

³⁷ *Bases de Séparation*.

³⁸ BROWN, D.: *Palmerston*, s. 150.

³⁹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 127.

Belgie měla být vykompenzována upravením klauzule o svobodném využití mezinárodních řek, která byla poprvé stanovena v roce 1815.⁴⁰

Protokol byl sepsán Matuszewicem a Wessenbergem, kteří ve skutečnosti souhlasili se vším, co požadovali vyslanci nizozemského krále, Anton Reinhard Falck a Zuylen van Nievelt. Palmerston ve spěchu návrh přijal, vědom si však toho, že protokol obsahuje mnoho skrytých problémů. Jeho jednání bylo způsobeno novými událostmi v Belgii, ve které se stupňovala krize ohledně nevyřešeného nástupnictví. Britskému kandidátovi, princ Oranžskému, se nepodařilo získat na svoji stranu širší belgickou veřejnost a samotní Belgičané se tak začali ohlížet po vlastním adeptovi. Mezi dalšími uchazeči se objevili Otto Bavorský či mladý princ Neapolský, favorit Ludvíka Filipa. Dále bylo vybráno několik princů ze států Německého spolku, jejich kandidatura však byla v silném rozporu s francouzskými zájmy.⁴¹

Výsledky jednání z 20. ledna 1831 byly pozitivně přijaty v nizozemském táboře a naopak vzbudily rozruch v belgickém Národním kongresu. Belgičané neměli v úmyslu se s těmito závěry smířit. V otázce osudu své země se proto obrátili na podporu Francie. Především francouzská radikální Pokroková strana volala po podpoře Belgie za každou cenu. Národní kongres tak pln sebevědomí jmenoval na uvolněný trůn Ludvíka Orleánského, vévodu z Nemours, syna Ludvíka Filipa.⁴² Palmerston se k tomuto návrhu vyjádřil: „Musím říci, pokud padne volba na vévodu z Nemours, a francouzský král to schválí, pak to bude důkaz, že francouzská politika je jako infekce, která lpí na stěnách obydlí a napadne každého obyvatele, který s ní přijde do styku.“⁴³ Situace si tak žádala rychlou britskou akci v Bruselu. Úkolem Ponsonbyho bylo zamezit kandidatuře vévody z Nemours na belgický trůn. Úloha britského diplomata však nebyla snadná. Strávil několik hodin jednáním s belgickými představiteli, které se snažil přesvědčit o tom, že volba syna Ludvíka Filipa by znamenala všeobecnou válku.⁴⁴ Situaci se nakonec podařilo vyřešit v Londýně. Palmerston zopakoval Talleyrandovi, že zvolení francouzského kandidáta bude považováno za *casus belli* a že takový návrh musí být projednáván všemi velmocemi na nadcházejícím zasedání konference. Francouzský

⁴⁰ PROTHERO, George Walter: *Question of the Scheldt*. London 1920, s. 5.

⁴¹ PRICE, M.: c. d., s. 222.

⁴² ARBLASTER, P.: c. d., s. 179.

⁴³ Palmerston Granvillovi, 1. února 1831, BULWER, Henry Lyton (ed.): *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston. With Selection from His Diaries and Correspondence*. Leipzig 1871, s. 38.

⁴⁴ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 129.

vyslanec čekal na instrukce své vlády, která nakonec pod tlakem Ludvíka Filipa ustoupila od podpory kandidáta.⁴⁵

Přesto se situace stále nevyvíjela příznivě. Belgičané odmítli uznat Zákklady rozdělení jak kvůli otázce hranic, tak kvůli rovnoměrnému rozdělení společného dluhu, pro ně značně nepříznivému. V souladu s tím odmítali uznat jakéhokoli kandidáta Velké Británie či Francie na svůj trůn. Palmerston zůstal v otázce uznání protokolu neoblomný. Jako ukázka jednoty zástupců konference sloužil podpis deklarace ze 17. února 1831, ve které se mocnosti zavázaly chránit evropský mír.⁴⁶ Talleyrand se svým podpisem také připojil, což bylo v plném rozporu s oficiální francouzskou politikou. Vláda ve Francii se ocitla v krizi. Ludvíku Filipovi nezbylo nic jiného, než v polovině března 1831 odvolat vládu Jacquesse Laffitta a do jejího čela postavit Casimira Periera.⁴⁷ Nový francouzský ministerský předseda byl pragmatický politik, který si byl vědom, že francouzská zahraniční politika by se neměla opírat pouze o zvučná hesla, ale především o životní zájmy národa.⁴⁸ Palmerston se k Perierově volbě vyjádřil: „Modleme se za něj a nechme ho, aby pochopil, že anglická vláda do něj vkládá velkou důvěru a považuje jeho jmenování jako nejsilnější záruku zajištění míru.“⁴⁹ Podobná situace se odehrála i v samotné Belgii, kde na místo ministra zahraničí dosedl schopný politik Jean Louis Joseph Lebeau. Tyto události nakonec vedly k tomu, že se mezi kandidáty začalo objevovat jméno Leopolda Sasko-Koburského.⁵⁰ Britská vláda se k tomuto návrhu stavěla příznivě. Leopold byl dříve kandidátem na řecký trůn, který však odmítl. Byl spřízněn s britským vládnoucím rodem a v mládí dostal anglickou výchovu. Otázkou tedy nezůstalo, jaký bude kandidát, ale jakým způsobem a za jakých podmínek usedne na trůn.⁵¹

Mezi mocnostmi a Francií přetrvával ještě jeden problém: budoucnost belgických pevností. Perierova vláda trvala na zničení všech pevností, které se nacházely na území Belgie. Palmerston zastával názor, že o osudu pevností má rozhodovat belgická vláda sama a Francie nemá do této záležitosti právo zasahovat. Nakonec však přišel s návrhem, že by mohly být některé pevnosti zničeny za předpokladu, že se zbylé čtyři velmoci zasadí o dodržování belgické neutrality. V průběhu května 1831 začala krize na konferenci

⁴⁵ SETON-WATSON, Robert William: *Britain in Europe 1789–1914*. New York 1937, s. 160.

⁴⁶ Protocol of 19 February, *British and Foreign State Papers 1830–1831*. London 1833, s. 781.

⁴⁷ SCHROEDER, P.: *c. d.*, s. 602.

⁴⁸ PRICE, M.: *c. d.*, s. 246.

⁴⁹ Palmerston Granvillovi, 15. března 1831, BULWER, H. L.: *c. d.*, s. 52.

⁵⁰ RIDLEY, J.: *c. d.*, s. 131.

⁵¹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 135.

opět kulminovat. Leopold Sasko-Koburský deklaroval přijetí trůnu pouze za předpokladu, že Belgičané přijmou Základy rozdělení. Palmerston opět pověřil Ponsonbyho vyjednáváním podmínek pro přijetí plánu, leč bez úspěchu. V dopise belgickému vyslanci napsal: „Belgičané musí pochopit, že Holandsko musí získat Limburg, který mu připadl v roce 1790, a kompenzace za Lucemburk musí být v podobě části jeho území. Nemusí být na škodu dát vědět Lebeauovi, že holandský král, rozzuřen nepřiměřeností požadavků Belgičanů, navrhuje francouzské vládě rozdělení Belgie.“⁵² Bylo jasné, že s tímto řešením by Velká Británie nikdy nesouhlasila, ale v názorech ostatních mocností se začala tato myšlenka objevovat jako důsledek toho, že by Leopold kandidaturu na trůn odmítl. Nicméně Palmerstonovo prohlášení padlo na živnou půdu.

V druhé polovině května 1831 začala intenzivní jednání mezi britskými a belgickými zástupci. Během sedmihodinového vyjednávání v Marlborough House, kterého se zúčastnili na britské straně Palmerston a za Belgii Leopold, Paul Devaux a Jean Baptiste Nothomb, byl sestaven předběžný návrh. Výsledek jednání byl předložen na nadcházejícím zasedání konference a získal název Osmnáct článků. Velmoci se v nové smlouvě zavázaly k revizi hranic, podle které měl celý Lucemburk připadnout Belgii.⁵³ Stejně tak byly opraveny záležitosti týkající se rozdělení dluhu a plavby na řece Šeldě, vycházející nyní více vstříc belgické straně.⁵⁴ Nizozemský vyslanec Zuylen okamžitě protestoval proti nové smlouvě. Poté, co se dostaly zprávy o výsledcích jednání konference do Haagu, nizozemský král ostře nesouhlasil a dožadoval se svého práva na území získané mezi lety 1790–1814. Nová dohoda ovšem znamenala změnu postoje Leopolda, který nakonec 26. června 1831 přijal belgickou korunu.⁵⁵ Nově zvolený belgický král přísahal na vzniklou ústavu schválenou belgickým kongresem, která spočívala na výslovné svrchovanosti národa. Ústava zaručovala úplnou svobodu tisku, školství a činila vládu zodpovědnou parlamentu. Svým charakterem byla jednou z nejliberálnějších ústav tehdejší Evropy.⁵⁶

Vilém I. nastalou situaci neunesl a rozhodl se pro vojenský zásah. Porušení příměří bylo ukvapenou reakcí, která nenechala mocnosti dlouho bez odezvy. Palmerston byl přesvědčen Belgií pevně bránit a to za cenu, že by Británie musela jednat sama na vlastní zodpovědnost. Ve Francii zpráva

⁵² Tamtéž.

⁵³ Protocol of May 21th, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 798.

⁵⁴ SCHROEDER, P.: c. d., s. 686.

⁵⁵ SVOBODA, K.: c. d., s. 61.

⁵⁶ ARBLASTER, P.: c. d., s. 180.

o okupaci vzbudila vlnu rozhořčení. Francouzská armáda byla okamžitě mobilizována a připravena na pochod k belgickým hranicím. Mezitím jednotky vedené princem Oranžským porazily špatně vybavenou belgickou armádu a obsadily téměř celé území, které Nizozemsko ztratilo v roce 1830. Británie souhlasila s francouzským zásahem ve prospěch Belgičanů i přes možné důsledky spojené s francouzskou okupací.⁵⁷ Obnovený konflikt povzbudil v Londýně Talleyranda, který předhazoval Palmerstonovi, jaké se dopustil chyby v případě belgického projektu. V tu dobu francouzské vojsko překročilo belgické hranice a mířilo směrem na Brusel. Vidina jasné porážky donutila Viléma I., aby stáhl své jednotky zpět. Zásahu na tom měl i britský velvyslanec v Belgii Robert Adair, který nizozemskému králi radil, aby co nejrychleji odvolal svoji armádu z okupovaných oblastí.⁵⁸

Pro britskou vládu bylo podstatné, aby francouzská armáda zůstala na belgickém území pouze na nezbytně dlouhou dobu. V Paříži vycítili šanci jak z nastalé situace vytěžít určité výhody. Francouzský ministr zahraničí Horace François Bastien Sébastiani de La Porta tlačil na Leopolda I., aby se vzdal části svého území ve prospěch Francie, jako kompenzaci za francouzskou pomoc. Belgický král tento požadavek striktně odmítl. Druhou žádostí bylo zničení pevností ještě před odchodem francouzských vojsk. Palmerston nechtěl o takových požadavcích ani slyšet a odeslal do Paříže ostrou nótu, ve které popíral francouzské nároky vůči Belgii. Sébastiani se však v odpovědi domáhal práva na uzavírání bilaterálních smluv mezi Belgií a Francií. Leopoldovi I. byl předložen francouzský návrh na přijetí Osmnácti článků za podmínky zničení pásu pevností. Belgický král se nakonec vymanil z francouzského tlaku dopisem, ve kterém přenechával poslední slovo v problematice otázkách Londýnské konferenci, kde měl rozhodující postavení Palmerston.⁵⁹

Poměry na konferenci se po vpádu Vilémovy armády radikálně změnily. Jestliže Velká Británie a Francie stály přesvědčeně na straně Belgičanů, tak u východních velmocí získával na popularitě nizozemský král. Potlačení polského povstání umožnilo carovi, aby zaujal silnější stanovisko k belgické otázce. Hlasy představitelů východních mocností stále hlasitěji volaly po neústupnosti Viléma v jeho požadavcích. Dokonce i veřejné mínění v Británii se začalo stavět proti samotným Belgičanům. Z těchto důvodů bylo zřejmé, že není možné Osmnáct článků uhájit. Jako jediné možné řešení se jevilo nalezení kompromisu mezi Základy rozdělení a Osmnácti články. Prvním úko-

⁵⁷ RENDALL, M.: *c. d.*, s. 282.

⁵⁸ SKED, A.: *c. d.*, s. 139.

⁵⁹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 140.

lem bylo zajistit příměří mezi oběma stranami a poté začít s vyjednáváním. Základním bodem nadcházejícího dějství byla otázka opětovného uspořádání hranic. Belgičané se podle nového návrhu museli vzdát velké části Limburska a Maastrichtu včetně linie podél řeky Mázy.⁶⁰ Podle Palmerstona bylo toto uspořádání nevyhnutelné. Pod jeho vedením vznikl 14. října 1831 na konferenci návrh Dvaceti čtyř článků.⁶¹

Britský ministr musel svá stanoviska silně bránit před reprezentanty východních dvorů, kteří zarputile stáli na straně nizozemského krále. O to více bylo těžké prosazovat jeho návrhy poté, co Talleyrand musel čekat na instrukce z Paříže a do té doby nesměl nic podepsat. Jak se Palmerston vyjádřil na adresu francouzského velvyslance: „Nikdy ve skutečnosti nestál o belgickou nezávislost. To se pozoruhodně prokázalo v průběhu naší poslední diskuze na konferenci při pojednávání Dvaceti čtyř článků předtím, než byly konečně schváleny. Pod záminkou toho, že nesmí nic podepisovat bez předchozích instrukcí z Paříže a že jeho ústa musí být zavřená na Sébastianiho příkaz, doslova mlčel v průběhu mého zápasu s ostatními třemi velmocemi a nepodal mi sebemenší pomoc v mém úsilí zajistit pro Belgii kompenzaci, která ji byla umožněna za ústupky, které učinila v otázkách území a dluhu.“⁶² Leopold I. proti nové smlouvě protestoval. Odvolával se na to, že se stal belgickým králem na základě Osmnácti článků a dokonce uvažoval o rezignaci.⁶³ K tomu se Palmerston vyjádřil tak, že v takovém případě by se stal v Evropě „mrtvým mužem“,⁶⁴ ba co více, ohrozil by tím i belgickou nezávislost. Na druhé straně britský ministr musel přesvědčit nizozemské zástupce o tom, že revidovaná smlouva je pro ně výhodnější než Osmnáct článků a že očekává jejich podporu. Nicméně Vilém I. nebyl ochoten přijmout ani tento návrh.⁶⁵ Ve skutečnosti nechtěl akceptovat ani prodloužení příměří. Palmerston vzkázal do Nizozemí prostřednictvím Bagota, že „pokud jediný Holanďan překročí hranice, bude to stát Amsterdam a Rotterdam pěkně drah“. ⁶⁶

Leopoldovi I. pod vlivem stávajících událostí nezbývalo nic jiného, než návrh přijmout. Přiměla ho k tomu i skutečnost, že byl jako panovník de facto uznán pouze Velkou Británií a Francií. Palmerston přesvědčil Van de

⁶⁰ Protocol of October 14th, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 893.

⁶¹ SETON-WATSON, R. W.: c. d., s. 142.

⁶² WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 143.

⁶³ RIDLEY, J.: c. d., s. 137.

⁶⁴ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 143.

⁶⁵ SCHELTEMA, Johann Friedrich: *Holland and Belgium*. The North American Review, 210, 1919, 769, s. 771.

⁶⁶ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 144.

Weyera, že přijetí článků bude znamenat automaticky i Leopoldovo uznání *de iure*. Jednání se opět vedla do ranních hodin, nakonec však došlo ke shodě.⁶⁷ Smlouva byla podepsána 15. listopadu 1831, Palmerston se k jednání vyjádřil: „Povedla se nesmírná věc, přimět Rakousko, Rusko a Prusko k podpisu formální smlouvy o přátelství a zárukách s Leopoldem. Belgie je tedy postavena mimo nebezpečí a rozmrzelé ticho nizozemského krále se stává najednou záležitostí malého, nebo žádného významu pro nikoho jiného, než jeho samotného.“⁶⁸

Optimismus britského ministra ovšem nebyl na místě. Smlouva neřešila zcela všechny klíčové problémy, východní dvory odmítly smlouvu ratifikovat a Vilém I. o ní nechtěl ani jednat. Do toho přišla francouzská diplomacie s kuriózním návrhem, ve kterém požadovala, aby byly zachovány pevnosti ve Philippeville a Marienburgu.⁶⁹ V Palmerstonových očích to neznamenal nic jiného, než snahu v budoucnu získat tyto pevnosti pod francouzskou správou. Z bezpečnostního hlediska by tak pevnosti netvořily bariéru proti Francii, ale francouzskou bariéru proti Evropě.⁷⁰ Poté, co britský ministr odmítl francouzské požadavky, přešel Sébastiani k nátlaku na Leopolda I., aby ho donutil souhlasit se stanovisky francouzské vlády. Ten si posléze stěžoval Palmerstonovi na svoji obtížnou pozici s vědomím, že bude muset Francii částečně ustoupit. Jediné co mohl reálně dělat, bylo odkládat podpis smlouvy, kterou mu Paříž předložila. Po dlouhém vyjednávání se situace uklidnila a bylo dohodnuto, že problémové pevnosti budou zničeny. V konvenci ze 14. prosince 1831 stálo: „V důsledku změn, které způsobila belgická nezávislost a její neutralita v návaznosti na vojenskou situaci, jakož i na použití vojenských prostředků, se Vysoké smluvní strany shodly na demontáži belgických pevností, které byly postaveny, opraveny a zvětšeny od roku 1815, a to z prostředků vlád Velké Británie, Rakouska, Pruska a Ruska, které zajistí, aby se [pevnosti] staly napříště nepoužitelnými.“⁷¹ Francouzská vláda byla rovněž ubezpečena, že nezávislost Belgie zůstane nedotčena a že Francie bude mít stejnou vyjednávací pozici jako zbytek velmocí. Před konferencí přesto stále ležely důležitější úkoly, jako byla ratifikace smlouvy zbývajících mocností a souhlas Viléma I. V nadcházející diskuzi se objevily důsledky

⁶⁷ Treaty Between Great Britain, Austria, France, Prussia and Russia, and Belgium, Relative to the Separation of Belgium from Holland, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 645.

⁶⁸ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 145.

⁶⁹ BROWN, D.: *Palmerston*, s. 152.

⁷⁰ SCHROEDER, P.: *c. d.*, s. 688.

⁷¹ Convention Between Great Britain, Austria, France, Prussia and Russia, and Belgium, Relative to the Belgic Fortresses, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 667.

narychlo přijatého Protokolu z listopadu 1830, a to převážně v otázce přehodnocení volného obchodu na Šeldě a společného dluhu. Tyto problémy zabraly konferenci téměř rok, než došla ke společnému porozumění.⁷²

Na konci roku 1831 bylo v Londýně dosaženo konečné shody v otázkách politického charakteru. Postupnou revizí smluv se podařilo stanovit hranice, najít řešení v otázce nástupnictví a vyřešit ústavní povahu belgického státu. Z těchto důvodů mohl Palmerston slavit triumf. Nicméně k tomu, aby byl nový stát schopen skutečné existence, bylo potřeba dořešit zbývající problémy. Klíčovým bodem byla zmíněná ratifikace smlouvy z listopadu 1831 východními mocnostmi a nizozemským králem. Britský ministr doufal, že podpis smlouvy jednotlivými zástupci konference povede k rychlému schválení i na domácí půdě. K tomu, aby byl Vilém I. přiměn k podpisu, bylo zapotřebí jednotného postupu všech evropských velmocí. Za tímto zdánlivě jednoduchým problémem stálo ve skutečnosti nesmírné Palmerstonovo diplomatické úsilí.⁷³

Největším odpůrcem smlouvy byl ruský panovník. Mikuláš I. považoval schválení dokumentu svými zástupci za překročení jejich diplomatických pravomocí. V následném dopise do Haagu car ubezpečoval Viléma I., že nedopustí za žádných okolností ratifikaci smlouvy. Oba ruští zplnomocněnci se proti carovu protestu důrazně ohradili. Dle Matuszewicze bylo přijetí smlouvy Dvaceti čtyř článků jedinou správnou možností, a to jak s ohledem na nepředvídatelné chování holandského panovníka, tak i pro samotnou ruskou zahraniční politiku. Na základě jeho názoru nebylo možné přistupovat k belgické otázce podle absolutního principu, ale přizpůsobit řešení problému reálným podmínkám, tedy zachovat dobrý vztah k Velké Británii a přitom se soustředit na vlastní politické zájmy.⁷⁴ Vídeň a Berlín se k záležitosti stavěly značně rezervovaně. Ve snaze vyvíjet co nejmenší iniciativu se oba dvory odvolávaly na stanovisko Petrohradu.⁷⁵ Jako další záminka k odkládání ratifikace posloužila roztržka mezi Velkou Británií a Francií v otázce pevností. Podle rakouského kancléře mohl za rozkol mezi oběma státy Palmerston, nikoli Talleyrand.⁷⁶ Pro britského ministra se nejevila situace příznivě ani na domácí scéně. Otázky spojené s volební reformou vzbuzovaly obavy z návratu

⁷² WEBSTER, C. K.: *Palmerston, Metternich*, s. 10.

⁷³ CORY, William: *A Guide to Modern English History*. Vol. II. New York 1882, s. 265.

⁷⁴ SVOBODA, K.: c. d., s. 64.

⁷⁵ WEBSTER, C. K.: *Palmerston, Metternich*, s. 10.

⁷⁶ Metternich Wessenbergovi, METTERNICH, Richard (ed.): *Memoirs of Prince Metternich*. London 1882, s. 229.

toryů k moci.⁷⁷ Jejich vítězství by znamenalo okamžitý konec podpory pro Belgii. Wellington se proti ratifikaci smlouvy tvrdě ohrazoval ve Sněmovně lordů.⁷⁸ Tyto důvody nutily Palmerstona k tomu, aby byla smlouva ratifikována co nejrychleji, a to především Velkou Británií a Francií, jakožto dvěma největšími garanty belgické nezávislosti.⁷⁹

Bylo tedy zjevné, že vše záviselo na pozici Ruska. Ruské diplomacii se podařilo vyvinout nátlak na cara, který se rozhodl vyslat do Holandska svého důvěrníka, diplomata Alexeje Fjodoroviče Orlova. Jeho cílem bylo přimět diplomatickou cestou nizozemského krále, aby souhlasil s přijetím smluvních podmínek. K Orlovovu zklamání se nepodařilo Viléma I. přesvědčit k sebe-menšímu ústupku. Jediné, co byl nizozemský král ochoten akceptovat, bylo uznání Leopolda I. jako legitimního panovníka Belgie. Carova trpělivost vůči Nizozemí se zdála u konce. Mohla za to jak Vilémova neústupnost, tak projev dobré vůle Velké Británie vůči Rusku. Během vídeňských jednání v roce 1815 zajistil Castlereagh vyplacení subsidií Rusku výměnou za podporu jeho návrhu při vzniku Spojeného království Nizozemského. Platby byly závislé na existenci unie, ale poté, co tento státní útvar zanikl, byla s ním současně zrušena i tato dohoda. Palmerstonovi se ovšem podařilo navázat na toto ujednání s tím, že vyplacení peněz bude nyní spojeno s ruskou garancí belgické nezávislosti.⁸⁰ Tento pozitivní krok vůči Rusku učinil značný dojem na cara.⁸¹

Palmerston se mezitím snažil naléhat na zbylé dva východní dvory. Úkolem přinutit Vídeň k ratifikaci smlouvy pověřil britský ministr svého vel-vyslance v Rakousku, Fredericka Lamba, vikomta Melbourne. Ten předal Metternichovi návrh, který zahrnoval britskou podporu rakouským záležitostem na Apeninském poloostrově výměnou za přijetí smlouvy. Zpočátku se zdálo, že tato nabídka přiměje rakouského ministra k ratifikaci, ale posléze vyšlo najevo, že stanovisko Vídně závisí na postoji Berlína, který se naopak odvolával na pozici Petrohradu.⁸² Jednání uvázla opět na mrtvém bodě. Palmerston se nemohl spolehnout ani na francouzskou podporu.⁸³

⁷⁷ BRIGGS, Asa: *The Age of Improvement*. London 1958, s. 256.

⁷⁸ Grey Lievenové, STRANGE, Guy Le, (ed.): *Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey*. London 1890, s. 441.

⁷⁹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 149.

⁸⁰ Convention between Great Britain and Russia, Relative to the Russian Dutch Loan, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 928.

⁸¹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 150.

⁸² Protocole de la Conférence tenue au Foreign Office, le 18 Avril 1832, *British and Foreign State Papers 1831–1832*, London 1834, s. 98.

⁸³ COLBY, Charles William: *The Earlier Relations of England and Belgium*. The American Historical Review, 21, 1915, 1, s. 69.

Své pochybnosti o Talleyrandově postoji sdělil britskému velvyslanci v Paříži Levesonovi Gowerovi, vikomtu Granvillovi: „Je ochoten souhlasit s čímkoli, protože ve skutečnosti netouží po tom, aby se Belgie stala prosperujícím a nezávislým státem.“⁸⁴ Výhodiskem ze situace se stala další krize francouzské vlády, jež vznikla na jaře roku 1832. Talleyrand byl kvůli vnitropolitickým okolnostem donucen k návratu do Paříže a jeho místo zaujal velvyslanec v Haagu, Rohan Mareuil. Palmerston v tomto diplomatovi našel mnohem lepšího partnera pro vyjednávání než v jeho předchůdci.

Patová situace dále trvala přes červen a červenec 1832. Britové nepřestávali ve snaze najít konsenzus s nizozemským králem. Výhodiskem pro další jednání bylo bezpodmínečné stažení holandské armády z antverpské pevnosti. Vilém I. byl ochoten přistoupit na teritoriální změny, vzdát se části Velkovévodství Lucemburského a Limburgu. Nicméně nebyl ochoten jednat o otázce rozdělení dluhu a obchodu na Šeldě.⁸⁵ Belgičané se odvolávali na to, že dokud bude pokračovat holandská okupace Antverp a nebude umožněn volný průjezd Šeldou, nebude existovat ani nezávislá Belgie. Palmerston pochopil, že právě vyřešení otázky Šeldy v sobě nese klíč, jak rozetnout pomyslný gordický uzel. Pro řešení tohoto problému pozval zástupce belgických a holandských obchodních kruhů, aby pochopil záležitost v celé její komplexitě. Otázka Šeldy v sobě obsahovala další specifická úskalí, jako například problémy s lodivody, výlovy, právy na rybolov, kontrolou nad splavy. Primárně se však zabývala třemi body: cly, která měla být uvalena na samotné lodě, průjezdem belgického zboží skrze kanály a potížemi s aktivy ve finanční instituci *Syndicat d'Amortissement*.⁸⁶ Palmerston přišel se základní sazbou 1 florin za tunu belgického zboží ve prospěch Holandska, což bylo nakonec změněno na paušální roční platbu 150 000 florinů.⁸⁷ Zástupci nizozemského krále však toto řešení vehementně odmítali.

Druhý bod se netýkal pouze Nizozemí a Belgie. Jelikož belgické zboží nacházelo odbytiště převážně v Německém spolku, do jednání se zapojili také prusí diplomaté. Jedním z návrhů bylo postavení železnice z Belgie do oblasti Porýní, která by sloužila k převozu zboží a převzala tak úlohu lodní dopravy. Palmerston ovšem tomuto návrhu oponoval a získal i podporu některých států Německého spolku, které z tradičního obchodu také profitovaly. Od-

⁸⁴ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 153.

⁸⁵ Lé Plénipotentiaire des Pays Bas á la Conférence, *British and Foreign State Papers 1831–1832*, s. 124.

⁸⁶ PROTHERO, G. W.: c. d., s. 8.

⁸⁷ LOI de la Belgique, qui arrête le Budget de Ministère des Finances pour 1833, *British and Foreign State Papers 1832–1833*, London 1835, s. 759.

měnou za volný průchod belgického zboží mělo být přidělení části území, které nepatřilo k Holandsku před rokem 1790, avšak mělo pro něj značný strategický význam.⁸⁸ Za využívání holandských kanálů, řek a cest měl být Belgičanům účtován roční poplatek ve výši 600 000 florinů.

Ve třetím bodě byla zahrnuta otázka společného dluhu. Podle Základů rozdělení měla Belgie připadnout částka z dluhu, vycházející z celkové sumy z doby, kdy Belgie nebyla ani součástí unie. Holanďané požadovali tento obnos jako poplatek ještě z období válek proti Ludvíku XIV. Celkový obnos se nakonec vyšplhal na 9 000 000 florinů ročně, včetně poplatku za využívání kanálů.⁸⁹ Belgičané se také domáhali peněz skrytých v instituci *Syndicat d'Amortissement*, která v realu sloužila k finančním spekulacím. Palmerston, vědom si této skutečnosti, tlačil na Viléma I., aby předložil dokumenty této organizace ve víře, že ho takto lépe přiměje k ratifikování smlouvy. To se mu nicméně nepodařilo a celá záležitost nadobro utichla. Situace došla tak daleko, že Holanďané veškeré britské návrhy zcela ignorovali. Palmerston začínal chápat, že změna postoje Holandska musí být vynucena jiným než diplomatickým řešením.

Uvalení sankcí na Holandsko bylo obtížným a nebezpečným výchoiskem ze složité mezinárodní situace. Britský ministr se dlouho zdráhal přistoupit k této variantě. Události, které tato otázka vyvolala na britské politické scéně, způsobily vážnou krizi. Takovému řešení nebyla na ostrovech nakloněna ani britská veřejnost.⁹⁰ Dokonce i král Vilém IV. byl proti tomu, aby se Velká Británie postavila po bok Francie a vynutila tak své požadavky vojenským řešením. Na mezinárodní scéně musel Palmerston počítat s negativní reakcí Ruska, Pruska a Rakouska. Z toho důvodu se snažil vyjednávat o takových podmínkách, se kterými by souhlasily všechny mocnosti. Na začátku června roku 1832 rozeslal dopis vyslancům Pruska a Ruska, ve kterém jim oznámil svůj úmysl zasáhnout proti nizozemskému králi silou.⁹¹ Během diplomatických jednání začal Palmerston projednávat se Sébastianim, jaké prostředky budou proti Holandsku použity. I přesto, že si Belgičané přáli zásah francouzské pozemní armády, britský ministr se k tomuto návrhu stavěl značně skepticky. Podle jeho představy mělo být použito britsko-

⁸⁸ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 161.

⁸⁹ The British Plenipotentiary to the Conference 24th September 1832, *British and Foreign State Papers 1831–1832*, s. 153.

⁹⁰ Aberdeen Wellingtonovi 4th Novemeber 1832, WELLINGTON, Arthur Wellesley: *Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field Marschal Arthur Duke of Wellington vol. III*. London 1878, s. 433.

⁹¹ Les Plénipotentiaries Fraçais at Anglais aux Plénipotentiaries de Prusse et de Russie, *British and Foreign State Papers 1831–1832*, London 1880, s. 718.

francouzské námořnictvo k blokování holandského pobřeží. S tímto plánem nakonec souhlasil jak Grey, tak i britský král. Nicméně stále chyběl souhlas britské vlády.⁹²

V této době navíc přišel Metternich s novým návrhem, podle kterého by místo vojenského řešení měly být na Holandsko uvaleny finanční sankce.⁹³ V průběhu září 1832 vše nasvědčovalo tomu, že s Metternichovým plánem budou souhlasit i zbylé dvě východní velmoci. Nový pruský ministr zahraničí Johann Peter Friedrich Ancillon se Metternichovi zavázal, že jeho záměr podpoří. Vše zkrachovalo poté, co se Matuszewicz vrátil z Petrohradu s instrukcemi od cara.⁹⁴ Mikuláš odmítal podpořit návrh, který by měl poškodit suverenitu nizozemského krále.⁹⁵ Palmerston vnímal tyto závěry jako částečnou zradu. Ve výsledku carovo prohlášení přineslo užší spolupráci mezi Velkou Británií a Francií. Britská vláda se začala přiklánět k vojenskému zásahu a Palmerston získával přesvědčení, že bude zapotřebí využít francouzskou pozemní armádu k vytlačení holandských sil z pevnosti v Antverpách.⁹⁶ Proti těmto úvahám se postavil Bülow s prohlášením, že Prusko nebude tolerovat francouzský zásah v Belgii. Britský ministr v tuto chvíli prokázal svoji pověstnou neústupnost a odpověděl, že Velká Británie a Francie společně obsadí pevnost bez ohledu na názory východních velmocí. Ve skutečnosti za tímto projevem stál Palmerstonův pragmatismus. Byl přesvědčen, že Prusko by se nepustilo do otevřené války proti Velké Británii a Francii kvůli Nizozemí.

Důležitý impulz, který přiměl britskou vládu k tomu, aby přistoupila k uvalení sankcí, přišel paradoxně z Francie. Dne 11. října roku 1832 došlo ve Francii opět k novému sestavení vlády, které ve výsledku vedlo k prohloubení britsko-francouzského *entente*⁹⁷. Spojenectví s Francií představovalo pro Palmerstona mimo jiné liberální bariéru proti ruské převaze na kontinentu.⁹⁸ Do čela ministerstva zahraničí byl dosazen probritsky orientovaný Victor, vévoda de Broglie.⁹⁹ V ten samý den odhlasovala britská vláda souhlas

⁹² Více k dohodě o vstupu francouzské armády na území Belgie: *Convention conclue entre la France et la Belgique, pour l'entrée d'une Armée Française en Belgique, British and Foreign State Papers 1831–1832*, London 1834, s. 1417.

⁹³ Metternich Schwarzenbergovi, METTERNICH, R.: c. d., s. 275.

⁹⁴ SVOBODA, K.: c. d., s. 65.

⁹⁵ Lievenová Cowperové, SUDLEY, Arthur Paul John Charles James Gore: *The Lieven-Palmerston Correspondence 1828–1856*. London 1943, s. 44.

⁹⁶ Tamtéž, s. 36.

⁹⁷ Jedná se o termín používaný pro britsko-francouzské sblížování v mezinárodních otázkách.

⁹⁸ BITTIS, Alexander: *Russia and The Eastern Question. Army, Government, and Society 1815–1833*. Oxford 2006, s. 482.

⁹⁹ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 165.

s vojenským zásahem proti Holandsku.¹⁰⁰ Vzhledem k pravomocím ruských zástupců na konferenci v Londýně nebylo Rusko schopno adekvátně reagovat na vývoj událostí. Mikuláš I. se nakonec rozhodl pro stažení diplomatických zástupců a Rusko tak de facto nechalo obranu svých zájmů v belgické otázce v režii Pruska.¹⁰¹ Jednání mezi Palmerstonem a Ancillonem probíhalo do 30. října 1832, pruský ministr se snažil získat souhlas s paralelní pruskou akcí v Limbursku. Nicméně stažení ruských zástupců zanechalo pruskou delegaci bez jakékoli podpory, což ve výsledku znamenalo, že Prusko nevyjednalo naprosto nic.

Samotná vojenská akce trvala od 15. listopadu 1832 do konce roku. Francouzská armáda dobyla pod vedením generála Étiennea Maurice Gérarda antverpskou pevnost 22. prosince 1832. Britsko-francouzská námořní blokáda způsobila nizozemským obchodníkům škodu ve výši jednoho milionu liber. Jedinou záchranou pro nizozemského krále byla možnost pádu Greyovy vlády v souvislosti s volební reformou. Poté, co tato přání ztroskotala, byl Vilém I. donucen začít opět vyjednávat. Nizozemští diplomaté nakonec souhlasili s podmínkami jim předloženými 21. května 1833, přestože pro ně byly méně výhodné, než ty deklarované Londýnskou konferencí v roce 1832. Belgičanům se otevřely řeky Šelda a Máza, včetně cest a kanálů, a byli též zbaveni všech celních poplatků. Belgie nejenže ignorovala splácení společného dluhu, ale dokonce okupovala i část Limburska a Lucemburska, které měly připadnout Holandsku. Na druhou stranu se nizozemský král nechtěl s podmínkami naplno smířit, bylo nakonec potřeba ještě dalších pěti let, než bylo dosaženo *modu vivendi*.¹⁰²

Politická situace v Evropě se během období let 1833–1838 citelně proměnila. Rozkol mezi západními a východními velmocemi se značně prohloubil. Revoluční události, které otřásly ve třicátých letech 19. století téměř celým kontinentem, východní otázka či problémy na britské politické scéně, to vše se odrazilo na Palmerstonovu přístup k mezinárodním záležitostem. Během tohoto období si Belgie užívala výhod plynoucích z holandské neústupnosti. Britský ministr zůstal po celou dobu v diplomatickém styku s belgickým králem Leopoldem I. a jeho království se stalo nedílnou součástí liberálního bloku v Evropě. Vláda na ostrovech podporovala Belgii v opevnění východních hranic proti Prusku. Rusko po celé období dokonce ani nepřijalo belgické

¹⁰⁰ British Orders in Council, Prohibiting Trade with Netherlands, and Laying an Embargo Upon Netherland Vessels in British Ports, *British and Foreign State Papers 1831–1832*, s. 1420.

¹⁰¹ SVOBODA, K.: c. d., s. 65.

¹⁰² Grey Lievenové, STRANGE, G. L.: c. d., s. 434.

konzuly.¹⁰³ Nečekaná změna situace přišla v březnu roku 1838, kdy holandský vyslanec v Londýně předložil britskému ministerstvu zahraničí žádost o znovutevření Londýnské konference.

Součástí holandského návrhu bylo přijetí podmínek stanovených ve smlouvě z roku 1831. Vilém I. tedy požadoval to, co dříve zatvrzele odmítal. Ve skutečnosti ale usiloval především o navrácení Limburska a Lucemburska pod Holandskou správu diplomatickou cestou. Tento požadavek zvedl vlnu nevole v belgickém táboře. Podle Leopolda I. nemohl Vilém I. požadovat podmínky, od jejichž předložení uplynulo sedm let. Bylo zapotřebí přijít s novým návrhem. Na svoji stranu získal také podporu vlády Francie i její veřejnosti. Palmerston zaujal podobnou pozici jako v předešlých letech. Snažil se hrát úlohu prostředníka mezi oběma stranami a přitom určovat vlastní podmínky.¹⁰⁴ Dle něj bylo nutností zachovat rozdělení hranic tak, jak byly stanoveny ve smlouvě z roku 1831, avšak zůstával otevřený změnám, za předpokladu, že s nimi budou souhlasit obě strany. Konference se tak opět ponořila do dlouhých diplomatických jednání.

Změnilo se i samotné složení jednotlivých zástupců velmocí. Matuszewicz nahradil v Londýně Carlo Andrea Pozzo di Borgo. Místo Wessenberga byl na konferenci vyslán Ludwig Senfft von Pilsach. Za Francii se účastnil jednání bývalý ministr zahraničí Sébastiani. Belgické postoje hájil opět Van de Weyer. Na počátku bylo zřejmé, že současná situace Belgie zcela vyhovuje. Leopold I. by byl ze všeho nejraději, kdyby mu připadlo celé Lucembursko a Limbursko. Belgičané pod těmito okolnostmi rozpoutali štvavou kampaň proti britské vládě a zvláště proti Palmerstonovi. Belgický král navštívil Francii a snažil si zajistit její podporu. Britský ministr zachoval opět chladnou hlavu, zůstal lhostejný vůči francouzským postojům, které byly nepřátelské k jeho politice, a získal nečekaného spojence v osobě Van de Weyera, jenž ignoroval instrukce zasílané z domova.

Primárním tématem se stala otázka společného dluhu, který Belgičané nezačali splácet. První návrh, že by Belgie splácela částku 8 400 000 florinů ročně, tedy sumu požadovanou ve Smlouvě z 15. listopadu 1831,¹⁰⁵ byl Van de Weyerem odmítnut. Brusel se opíral při vyjednávání opět o proslulý *Syndicat d'Amortissement*, a požadoval po Holanďanech zveřejnit veškeré účet-

¹⁰³ ŠEDIVÝ, Miroslav: *The Crisis Among the Great Powers. The Concert of Europe and the Eastern Question*. London 2017, s. 189.

¹⁰⁴ BROWN, David: *Lord Palmerston and Parliamentary Representation 1830–1865*. In: 57th Conference of the ICHRPI: Representative and Parliamentary Institutions from Middle Age to Present Times 2010, s. 49.

¹⁰⁵ Treaty Between Great Britain, Austria, France, Prussia and Russia, and Belgium, Relative to the Separation of Belgium from Holland, *British and Foreign State Papers 1830–1831*, s. 656.

nictví tohoto úřadu. Palmerston si uvědomoval, že je to přehnaný požadavek a že to povede k dalším průtahům při podpisu smlouvy. Přestože *Syndicat d'Amortissement* nebyl v závěrečné smlouvě zmíněn, byla Belgii stanovena roční částka ve výši 5 000 000 florinů.

Další otázkou bylo dořešení obchodních poplatků na řece Šeldě. Holanďané po Palmerstonovu nátlaku souhlasili s kurzem jeden a půl florinů za tunu nákladu, který byl součástí návrhu v roce 1833.¹⁰⁶ Britský ministr si zajistil souhlas se svým plánem u východních velmocí a současně tak výhodnou pozici pro vyjednávání s Francií. Do Londýna se za ním vydal Émile Desages, přední postava francouzské politiky, aby projednal společná stanoviska. Po několika schůzkách s Palmerstonem a Melbournem došel k závěru, že Francie musí přijmout veškerá ustanovení dohodnutá na konferenci. Ačkoli se Leopold I. snažil změnit ujednání ve svůj prospěch, bylo jasné, že jeho boj je u konce. Posledním z jeho pokusů bylo získat na svoji stranu britské veřejné mínění. V jednom z dopisů zaslaných Palmerstonovi stálo: „Po osm let sílila mladá rostlina nad očekávání všech optimistů a nyní je obětována bez milosti, pro druhořadý prospěch jiných států. Holanďané mají malý zájem na převážné většině území. Prusové si přejí zbavit nás našeho okolí, ale pokud oba nezmění svůj přístup, stanou se z nich největší nepřátelé. Nechte mě naposledy apelovat na Anglii, aby zvážila, do jaké míry se může její zprostředkování postarat o práva a zájmy jiných států, bez toho aby zničila naše výhledy do budoucna.“¹⁰⁷

Palmerston se ve své odpovědi opíral o tvrzení, že britská vláda byla nucena jednat na základě spravedlivého posouzení práva a ani v této věci nemůže učinit nic jiného. Dále doplnil, že území, která Belgie požaduje, patří na základě mezinárodních smluv jinému státu a Velká Británie tyto smlouvy hodlá respektovat. Pokud by však belgický panovník odmítal tato ustanovení, bylo by to nebezpečné nejen pro Belgii, ale pro celou Evropu. Na závěr dodal, že Belgie získala značné ústupky, a to jak v otázce splácení dluhu, kdy celková částka byla zredukována na třetinu původní hodnoty, tak v případě Šeldy, kdy Belgičané dostali vše, co požadovali. Palmerstonova odpověď byla účinná, Leopoldovi nezbylo nic jiného, než souhlasit.¹⁰⁸

Samotná smlouva byla podepsána 19. dubna 1839. Byla výsledkem téměř devět let trvajících vyjednávání. Při vzniku Belgie bylo zapotřebí dvou ozbrojených zásahů a nad celou otázkou se vznášela hrozba kontinentální války.

¹⁰⁶ Palmerston při jednání myslel i na britské obchodní zájmy, z toho důvodu platily britské loď stejné poplatky jako belgické.

¹⁰⁷ WEBSTER, C. K.: *The Foreign Policy*, s. 519.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 520.

Palmerstonova klíčová úloha v této záležitosti byla nepopiratelná.¹⁰⁹ Pro historii Belgie, ale také samotné Evropy, byl zásadním důsledkem neutrální status, který jí velmocí garantovaly. Pro britského ministra byla tato implikace nutností k tomu, aby mohl samotný stát svobodně existovat a prosperovat.¹¹⁰ V roce 1830 nastoupil na post ministra zahraničí Velké Británie v relativně pokročilém věku a bez předešlých zkušeností s tímto úřadem. Londýnská konference o Belgii se stala jeho první velkou výzvou na této pozici a také prvním významným úspěchem. Palmerston v této věci projevil svůj cit pro diplomacii a politický um, který ho následoval po celou jeho dlouholetou kariéru. Během dlouhých diplomatických jednání a bezpočtu patových situací dokázal uplatnit svůj přirozený nadhled a pragmatický postoj při řešení zásadních problémů. Vytvoření nezávislého belgického státu nebylo jednoduchým úkolem, který by historiografie měla přehlížet. Londýnská konference byla důkazem funkčnosti evropské spolupráce na velmocenské úrovni a její přínos by se mohl stát inspirací pro současnou Evropu.

RESUMÉ

PALMERSTON A VZNIK NEZÁVISLÉ BELGIE

Vytvoření nezávislého belgického státu se stalo klíčovou událostí v období působení Johna Henryho Temple, vikomta Palmerstona na pozici ministra zahraničí Velké Británie. Belgická revoluce, která vypukla v důsledku červencových událostí ve Francii, znamenala konec mezinárodního uspořádání z roku 1815, vytvořeného na kongresu ve Vídni. Palmerston byl přesvědčeným zastáncem belgické nezávislosti. Dle jeho politické koncepce byla nezávislá Belgie garancí pro zachování rovnováhy sil na kontinentu a udržení všeobecného míru v Evropě. Centrem diplomatických rozhovorů o belgické otázce se stal Londýn. Londýnská konference se tímto tématem zabývala tři respektive devět let, než bylo dosaženo konečné shody. Samotná jednání uvázla několikrát na mrtvém bodě. Během těchto chvil Palmerston projevil svůj diplomatický talent, který se stal typickým pro jeho budoucí politickou kariéru. Právě role britského ministra byla rozhodující pro zformování nové-

¹⁰⁹ BROWN, David: *Palmerston and the Politics of Foreign Policy 1846–1855*. Southampton 1998, University of Southampton, Department of History, s. 328 (publikovaná dizertační práce).

¹¹⁰ COLBY, C. W.: *c. d.*, s. 70.

ho evropského státu, který stál na straně Velké Británie, a který hrál důležitou úlohu pro budoucí dění v Evropě.

Klíčová slova: Palmerston, mezinárodní politika, diplomacie, Velká Británie, Belgie, rovnováha sil, belgická revoluce, Spojené království Nizozemské, Londýnská konference, pentarchie

SUMMARY

PALMERSTON AND THE BIRTH OF INDEPENDENT BELGIUM

The formation of an independent Belgian state became a key event in the period of John Henry Temple, Viscount Palmerston. It influenced his position of the Secretary of State for Foreign Affairs of Great Britain. The Belgian revolution, which broke out because of the July events in France, meant the end for international arrangements from 1815, which was created at the Congress in Vienna. Palmerston was a convicted supporter of Belgian independence. According to his political opinions, independent Belgium was a warranty of preserving balance on the continent and sustaining peace in Europe. London became the centre of diplomatic dialogues regarding the Belgian question. The London conference investigated this topic for 3 years, respectively 9 until a final agreement was reached. The negotiations came to a deadlock several times. During the discussed period Palmerston showed his diplomatic talent which became typical for his later political career. It was the role of the Secretary of State for Foreign Affairs of Great Britain which was decisive for the formation of a new European state, which was standing on the side of Great Britain and which played an important task in the future affairs of Europe.

Keywords: Palmerston, international politics, diplomacy, Great Britain, Belgium, balance of power, Belgian revolution, the Kingdom of the Netherlands, The London Conference, pentarchy

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Jiří Vyčichlo
Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 38
Plzeň 306 14
Česká republika
e-mail: JiriRATM@seznam.cz

V UPOMÍNKU ČECHŮ V CHORVATSKU: ANALÝZA KRAJANSKÉHO PAMÁTNÍKU Z POČÁTKU 20. STOLETÍ

Jana Kočí, Václav Kočí

1 Úvod

Česká menšina v Chorvatsku představuje největší krajanskou komunitu v jihovýchodní Evropě, byť její početnost co do oficiálních statistik plynoucích ze sčítání obyvatelstva dlouhodobě klesá.¹ Dnes však stále můžeme hovořit o počtu cca 10 tisíc potomků českých exulantů přicházejících do prostoru Slavonie od konce 18. století,² kteří se i po dvou stech letech přítomnosti za hranicemi vlasti hlásí k české národní identitě.

Schopnost rezistence vůči úplné asimilaci Čechů v Chorvatsku budí oprávněnou pozornost českých badatelů, avšak dosud jsou poznatky roztrženy do několika studií či dílčích kapitol obecněji koncipovaných monografií.³ Pozornost odborné veřejnosti by si zasluhovaly ve stejné míře rovněž krajanské práce, jejichž námět obvykle směřuje do historické, etnografické či jazykovědné oblasti. Přestože se nejedná o díla ryze odborná, představují z našeho pohledu významný pramen pro studium minulosti i současnosti krajanské komunity v Chorvatsku z hlediska dlouhého času. Jedná se především o tiskovou produkci krajanského nakladatelství Jednota se sídlem v Daruvaru.⁴ Město Daruvar je pak také centrem administrativním, neboť zde má sídlo Svaz Čechů v Republice Chorvatsko, stejně jako i společensko-kulturním ohniskem krajanského života.

Sami krajané si uvědomují svou výlučnost a usilují o podporu a zachování české identity v chorvatském prostoru. Vedle pravidelných i jedno-

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2016 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Autoři studie jsou doktoranty Katedry historie FF UP v Olomouci.

² Ve větším počtu přicházeli migranti z českých zemí až do třicátých let 20. století.

³ VACULÍK, Jaroslav: *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha 2009; BROUČEK, Stanislav a kol.: *Migrace z české republiky po roce 1989 v základních tematických okruzích*. Praha 2017; KOKAISL, Petr a kol.: *Krajané: po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha 2009; JAKOUBEK, Marek a kol.: *Krajané: hledání nových perspektiv*. Červený Kostelec 2015.

⁴ Monografické práce, časopis Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, ročenka Český lidový kalendář, týdeník Jednota aj.

rázových či výročních kulturních akcí, kdy je při veřejných manifestacích prezentována česká kultura,⁵ využívá Svaz Čechů také výstavní prostory pro dlouhodobější propagaci českého elementu v Chorvatsku.⁶ Důraz je vědomě i nevědomě kladen na kolektivní paměť Čechů v Chorvatsku a vědomí společné historie.⁷ Přítomné vitríny skýtají mj. pohled na staré tisky, které si s sebou Češi do slavonské oblasti přinesli, převážně modlitební knížky, ale také báje a pověsti. Mezi nimi jsme našli také krajanský památník, jehož analýza se stala předmětem této studie.

2 Fenomén památníků

Památníky, ve smyslu osobní knížky, „do které přátelé, známí atd. zapisovali svá jména na památku“⁸, jsou doloženy od 16. století. Jejich podoba se proměňovala, ale vlastní podstata spočívající v tom, že zápisy byly činěny na památku, zůstala zachována. Tento „pamětní“ aspekt je přítom při definicích památníků často opomíjen, když se omezuje na jejich charakteristiku z hlediska obsahového a formálního, totiž že se jedná o zápisy určené majiteli památníku a o knihu malých rozměrů. „Motiv paměti (a památky) přítom u těchto rukopisů hraje nikoli nevýznamnou roli.“⁹

Památníkem je v češtině označováno vše, co vzniklo proto, aby bylo na něco pamatováno, tedy pro paměť, pro upomínku. V širším významu patří mezi památníky také hmotné monumenty, v našem textu se však zaměřujeme na oblast písemných pramenů. V tomto smyslu lze užít rovněž dalších dvou termínů, a sice z latiny „alba amicorum“ nebo z němčiny „štambuch“.¹⁰

Pramenům osobní povahy, mezi nimi i památníkům, je dlouhodobě věnována pozornost, která je parciálně či komplexně soustředěna na rozmanité údaje, které tento typ pramene přináší. „O jejich poznání se dělí na jedné

⁵ Dožínky, etnoden v Ivanově sele, oslavy založení českých besed apod.

⁶ Čerpáno je mj. z pramenů uchovaných v archivu české menšiny při Svazu Čechů založeném roku 1984 za přispění místního historika Václava Herouta.

BLÁHA, Karel: *Přínos Václava Herouta ke zkoumání života české menšiny v Chorvatsku. Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek*, 33, 2015, s. 98.

⁷ Více o tomto tématu pojednáváme v kolektivní monografii BARTEČEK, Ivo – KOČÍ, Jana – KOČÍ, Václav a kol.: *Po českých stopách na Daruvarsku*. Olomouc 2017.

⁸ *Ottův slovník naučný* 19. Praha 1902, s. 128. Cit. dle RYANTOVÁ, Marie: *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*. České Budějovice 2007, s. 99.

⁹ Tamtéž, s. 101.

¹⁰ Štambuch je pojem převzatý z němčiny, který se v českém prostoru používá pro památníky do 18. století. Srov. RYANTOVÁ, M.: *c. d.*, s. 100.

straně tradičně literární věda a historie, na straně druhé kulturní antropologie, dějiny umění, současně i sociologie, psychologie a další obory včetně přírodních a dalších věd.¹¹ Těžiště zájmu pak sice spočívá v raném novověku, avšak stále více jsou odborným analýzám podrobovány také osobní dokumenty z 19. a potažmo i z 20. století.¹² Památník na jedné straně nese nepřímé informace o jeho majiteli, neboť se jedná o ego-dokument, který nám „dovoluje nahlédnout do niterného a svým způsobem neopakovatelného světa těch, kteří deníky a památníky vedli a uvedli je pro nás v druhý, badatelský život“.¹³ Na straně druhé nese cenné údaje o času a prostoru, v němž byl utvářen, v našem případě pak o prostředí chorvatských Čechů v první polovině 20. století. „Hledáme-li obohacující pohled minulosti a na minulost, pak to jsou prameny právě osobní povahy (příkladem deníky, památníky, intimní korespondence), které dokážou pootevřít neznámé a nepopsané – a navíc zaplní jeviště minulosti konkrétními osobami, kladnými a zápornými hrdiny, a s přihlédnutím k jejich prožitému zpřítomní minulé dění.“¹⁴ Z toho důvodu představují důležitý pramen pro poznání tzv. dějin každodennosti či dějin mentalit a s ohledem na to, že jsou od 19. století především výsadou ženského pohlaví, stávají se zásadním zdrojem rovněž pro dějiny žen či gender history.¹⁵ Při analýze krajanského památníku z počátku 20. století se zaměříme na dílčí aspekty, které pojednáme z hlediska dlouhého času (tj. dle zvyklostí napříč staletími) v komparaci s jejich konkrétním odrazem v analyzovaném rukopisu.

3 Analýza krajanského památníku

3.1 Motivace založení památníku

Význam zakládání památníků je obecně spatřován v několika rovinách. Založení památníku bylo jednak vedeno snahou uchovat si památku, vzpo-

¹¹ BARTEČEK, Ivo: Hledání původce pamětní knihy evropské malířské moderny. In: BARTEČEK, Ivo – KAVČÁKOVÁ, Alena: *Knihy výtvarných autogramů evropské moderny*. Olomouc 2015, s. 22.

¹² Srov. MAREŠOVÁ, Dana: *Památník slečny Zimmerové z let 1818–1837*. České Budějovice 2013 (nepublikovaná bakalářská práce).

¹³ BARTEČEK, I.: c. d., s. 22.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Úvodem*. In: LENDEROVÁ, Milena – KUBEŠ, Jiří (eds.): *Osobní deník a korespondence. Snaha o reprezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004, s. 5.

mínku na své blízké, jednak potřebou ujistit se o vzájemném přátelství, o existenci určité sociální sítě a identifikaci vlastního postavení v ní. V pozdější době se mezi motivy dostává také módnost a potřeba vnější sebe prezentace. „Vlastním cílem založení a vedení každého štambuchu bylo získání co nejzajímavějších a nejpočetnějších záznamů, které by majiteli památníků připomínaly prožitá setkání s jeho přáteli či s různými významnými nebo méně významnými osobnostmi. Tyto záznamy byly velice individuální a každý představoval neopakovatelný příspěvek.“¹⁶

Vlastní motivaci k založení analyzovaného památníku lze pouze odhadovat. Již od poloviny 19. století dochází k zásadní proměně ve vedení památníků co do pohlaví majitelů, kdy je evidentní vymizení zájmu ze strany mužské populace, „byť ještě o půl století dříve patřilo mezi velmi rozšířené a oblíbené zvyklosti“.¹⁷ S ohledem na skutečnost, že majitelem analyzovaného rukopisu byla žena, i vzhledem k jeho dílčím obsahově-formálním charakteristikám, které odpovídají obecným rysům památníků v té době (těžiště v textových záznamech, převaha sentimentality), lze uvažovat o určité módnosti.

Problematická je rovněž identifikace samotného majitele, v našem případě majitelky památníku. Víme, že se jedná o ženu, která si v letech 1917–1935 vedla památník. Neznáme však ani její jméno, ani věk. Na druhou stranu víme, že kromě toho, že vedení památníků se stalo zájmem ženské části populace,¹⁸ se snižoval rovněž i věk majitelů. Na přelomu 19. a 20. století tvoří základnu majitelů mládež (cca od 12 let) a po polovině 20. století vedou památníky i děti mladší devíti let.¹⁹ Z toho důvodu bychom mohli usuzovat na narození majitelky památníku na samém počátku 20. století. Památník je uložen v Archivu české menšiny při Svazu Čechů v Republice Chorvatsku. Samotný archiv však dosud neprovádí systematickou evidenci. V daném památníku nacházíme volně vložený lístek s informací, že rukopis daroval jistý Dušan Labus z obce Kukunjevac (ležící nedaleko města Lipik v Požežsko-slavonské župě), a že se snad jednalo o vlastnictví jeho tety či babičky, konkrétně je uvedeno jméno Bártová z Pakracké Polany. Tuto domněnku nelze nijak potvrdit ani vyvrátit, pouze upřesnit s ohledem na indicie plynoucí z památníkových záznamů. V záznamu č. 21²⁰ je obsaženo věnování „Své milé Mař-

¹⁶ RYANTOVÁ, M.: c. d., s. 248.

¹⁷ BARTEČEK, I.: c. d., s. 26.

¹⁸ Nehledě na skutečnost, že se již nejednalo o výsadu šlechty, ale staly se součástí měšťanské kultury.

¹⁹ BITTNEROVÁ, Dana: *Dětský památník – příklad transmise a transformace kulturního fenoménu*. In: KUČERA, Miloš: *Transmise kultury a škola*. Praha 1998, s. 161–162.

²⁰ Jednotlivé záznamy byly pro potřeby studie očíslovány dle pořadí v rukopisu.

ce napsal...“ Jedná se sice o jediné přímé oslovení majitelky památníku, ale dostatečně autentické na to, abychom přijali tvrzení, že majitelka památníku byla křestním jménem Marie, či Marija. Záznamy, které by dále mohly napomoci odhalení její identity, jsou ty, v nichž je identifikován příbuzenský vztah k majitelce památníku. Zatímco záznam č. 2 vepsaný matkou je bez uvedení jména, záznamy č. 26 a 27, jejichž autorkou je jedna a táž osoba, totiž sestra majitelky památníku, jsou v tomto smyslu přesnější, kdy je zde uvedeno celé jméno Anna Viktorová, resp. Viktora v chorvatské variantě. Záznamy jsou vepsány s odstupem sedmi let, a vzhledem ke značnému posunu rukopisu lze vyvodit, že se nejedná o vyvdané, ale rodné příjmení, tedy že i majitelka památníku mohla být rozená Viktorová. K tomuto přesvědčení nás vede také skutečnost, že se dané příjmení v památníkových záznamech opakuje, a tedy že se jedná o přímé příbuzné majitelky památníku. Před námi tedy už neleží zcela anonymní rukopis, ale pamětní kniha Marie Viktorové, narozené v první dekádě 20. století.

3.2 Památník v časoprostorovém kontextu

Jak bylo uvedeno výše, analyzovaný rukopis byl zařazen mezi artefakty, které si čeští emigranti měli s sebou přinést ze své původní vlasti. Na základě analýzy jednotlivých záznamů však dospíváme spíše k názoru, že památník byl založen až na území dnešního Chorvatska. Jedny z prvních záznamů z léta 1917 jsou totiž umístěny do Záhřebu (č. 1 a 23) a do Sirače (č. 2, 24 a 56). Vůbec prvním záznamem z hlediska časového je pak již výše uvedený záznam č. 26, který je datován 9. března 1917 a který by mohl (i s ohledem na další záznamy) odhalovat konkrétnější motivaci vzniku památníku. Jedná se o záznam od sestry Anny Viktorové: „Z dalším žití spomínám na krásné kvítí. Jak to poupě nevinné se usmívá tak i já na Tebe sestřičko v zpomínám. S vřelím pozdravem Anna Viktorová dne 9/3 1917.“ Dané věnování naznačuje odluku sester, která se potvrzuje ze záznamů z přelomu listopadu a prosince 1917, které jsou lokalizovány na území současné České republiky, totiž do Velkého Meziříčí. Konkrétní záznamy z Velkého Meziříčí se pak odkazují na „pensionát“ (č. 9, 19, 48), na „Světlu“ (č. 54, 58), nebo na obojí (č. 4), což nás vede k závěru, že majitelka památníku v danou dobu pobývala ve své vlasti, kde navštěvovala odbornou školu pro ženská povolání.²¹ Z Velkého Meziříčí pochází celkem 12 záznamů, z toho dva jsou od učitelek (č. 54 a 58). Je obtížné zjistit, jak dlouhou dobu pobyt ve Velkém Meziříčí

²¹ Současná Hotelová škola Světla a Střední odborná škola řemesel Velké Meziříčí.

trval. Záznamy jsou uvedeny v poměrně krátkém rozmezí od 21. listopadu do 1. prosince 1917, v roce 1918 však do památníku žádný záznam nepřibyl. K znovuoživení záznamů dochází teprve na počátku roku následujícího, kdy jsou zápisy opět umístěny na Balkánský poloostrov. K výše uvedenému je nutno ještě dodat, že studium v českých zemích nebylo pro chorvatské Čechy ničím neobvyklým ani v dalších letech, do roku 1918 se navíc stále jednalo o jeden stát.

Zkoumaný památník obsahuje celkem 58 záznamů, avšak někteří autoři se opakují, ať už s odstupem času (záznamy č. 26 a 27), anebo ve stejném období (č. 6 a 7, 13 a 14, 17 a 28), či dokonce dni (č. 5 a 22, č. 41 a 50), přičemž řazení záznamů nemuselo následovat hned za sebou. Celkem jsme tedy identifikovali 52 písařských rukou. Záznamy do památníku přibývaly nepravidelně. V roce 1919 se jednalo o devět záznamů, po absentujícím roce 1920 přibýly v roce 1921 dva záznamy a v roce 1922 osm záznamů. Rokem 1923 není datován opět ani jeden záznam, avšak v roce 1924 dochází k „znovuobjevení“ památníku, když zde nacházíme osmnáct nových záznamů (stejně jako v roce jeho založení). V dalších deseti letech přibýly již jen tři záznamy, a sice vždy po jednom záznamu v letech 1925, 1931 a 1935. Oživení památníku v roce 1924 nelze uspokojivě vysvětlit. Jedna třetina záznamů z toho roku je věnována od osob nesoucích příjmení Janota (Anna, Barbora, Amalka, Alois a Franci, tj. č. 12, 15, 16, 17 a 28, 53), přičemž všechny jsou datovány do února a obce Lipovec, pokud je místo uvedeno. V tomtéž měsíci přibývá druhý záznam od sestry majitelky památníku (č. 27). Ostatní záznamy nejsou nijak nápadné, objevují se v průběhu celého roku s lokalizací v Pakraci (č. 5, 21, 22), Sirači (č. 3, 20) či Prekopakře (č. 47), tedy v obcích od sebe vzdálených do patnácti kilometrů. Výjimkou je pouze záznam č. 57, který je umístěn do obce Obrež.²² Za naši pozornost pak stojí záznam č. 3, který je vepsán jistým Josefem, podle všeho životním partnerem majitelky památníku: „Tak se všechno k sobě pojí moje duše s Tvojí splývá, že máš svou duši moji a že Tvoje v mé se skrývá. Vroucně Tě milující Tvůj Josef. Sirač, 12/XI 1924“. Přestože je záznam datován až do listopadu, je možné, že navázání této známosti mohlo mít vliv na rozšíření sociální sítě, která v daném roce našla odraz také v památníkových záznamech.

Ve vztahu k časoprostorovému kontextu uvedme ještě, že záznamy z roku 1919 jsou vztaženy k obcím Pakrac (č. 6, 11, 18 a 46), Sirač (č. 8 a 49) a Horní Daruvar (č. 35 a 45), z roku 1921 k obci Sirač (č. 14), z roku 1922 k obcím Lipovec (č. 30, 37 a 38) a Daruvar (č. 52), z roku 1925 k obci Pančevo (č. 36)²³,

²² Pravděpodobně se jedná o obec v Koprivnicko-křiževcecké župě, severně od Záhřebu.

²³ Pravděpodobně se jedná o srbské město, které je centrem Jihobanátského okruhu.

a z let 1931 a 1935 k Záhřebu (č. 36 a 32). Převážně se tedy jednalo o obce v centru českého osídlení v Chorvatsku. Tři poslední záznamy představují určitou výjimku a měly pro majitelku památníku zřejmě zvláštní význam, neboť v uvedených letech již památník nebyl pravidelně distribuován, avšak tento smysl nám zůstává skryt.

3.3 Jazykový aspekt památníku

V raně novověkých památnících byla standardním jazykem latina, která „představovala doklad obvyklé (a žádoucí) intelektuální úrovně.“²⁴ Latina byla postupně doplňována němčinou, která se ve středoevropském prostoru prosadila v 18. století, a následně mateřskými jazyky. „Volba jazyka, jímž bylo věnování zapsáno, probíhala pod vlivem nejrůznějších okolností.“²⁵ V minulosti byl výběr jazyka motivován snahou prokázat odpovídající intelektuální zdatnost, současně však byl brán ohled na srozumitelnost pro majitele památníku, jakož i jeho ostatní čtenáře. Analyzovaný krajanský památník nese do určité míry prvky, které jsou typické pro památníky vedené při kavalírských cestách 16. století, a sice jednak obecně s ohledem na národní pestrost, která se odráží v užití jazyka, jednak ve vztahu k vlastní „kavalírské cestě“ majitelky památníku do Velkého Meziříčí.

Přestože je naprostá většina záznamů lokalizována do oblasti dnešního Chorvatska, s ohledem na tamější přítomnost krajanské komunity je více než čtyřicet záznamů napsáno v češtině. Čtrnáct záznamů je uvedeno v chorvatštině a jeden záznam kombinuje chorvatský zápis s českým věnováním (č. 40). Z lingvistického hlediska je zajímavý rovněž vliv chorvatštiny na českou gramatiku (č. 15): „Blaha pramen v sobe hová. Každí šlehetni člověk. To hlása kazda hvile nova, Ba i celi lidski věk. Na pamaku napsala. Barbora Janotova. 20. 2. 1924.“ Vedle toho nacházíme v krajanském památníku rovněž jeden záznam v němčině a jeden záznam v maďarštině. Bilingvnost typická pro daný prostor pak nachází odraz v tom, že týž autor vepsal do památníku dva záznamy v různých jazycích, chorvatsky a česky (č. 6 a 7), přičemž v tomto případě je navíc uvedeno, že se jedná o osobu ukrajinské národnosti, nebo chorvatsky a maďarsky (č. 41 a 50).

Za povšimnutí stojí rovněž (ne)přechylování ženských příjmení přidáním přípony *-ová*. Nacházíme zde jak české zápisy v chorvatské variantě příjmení (např. Viktora – č. 27, Hieber – č. 24), tak cizojazyčné záznamy

²⁴ RYANTOVÁ, M.: *c. d.*, s. 291.

²⁵ Tamtéž, s. 251.

s „počestěným“ příjmením (např. Plockova – č. 36). Převažuje však varianta přechylování u záznamů v češtině.

Ve vztahu k předpokládanému rodnému příjmení majitelky památníku – Viktorová, rovněž uveďme, že s výjimkou její sestry jsou záznamy podepsané tímto příjmením, psány v chorvatštině (č. 35, 44 a 45). To nás vede k úvaze, že u příbuzných z otcovy strany převládla chorvatština jako mateřský jazyk. Informace o otci však v památníku zcela abscentují.

3.4 Obsahová stránka památníkových záznamů

„Klasický památníkový záznam je v podstatě modifikací či stručnou formou dopisu – a celý památník pak jakousi sbírkou těchto ‚dopisů‘, určených majiteli památníků; dopis i záznam jsou prostředkem i projevem komunikace mezi dvěma osobami, odesílatelem a adresátem, zapisovatelem a příjemcem, majitelem štambuchu.“²⁶ Zásadní rozdíl mezi památníkovým záznamem a dopisem pak spočívá ve skutečnosti, že dané záznamy nejsou intimními, ale veřejnými sděleními, a s tímto vědomím k nim bylo rovněž přístupováno. „S touto skutečností se přitom jednoznačně počítá a záznam díky tomu nabývá na dalších zajímavých rysech.“²⁷ Přirovnání k dopisům se nabízí jednak s ohledem na převažující textovou podobu záznamů, jednak v souvislosti s obvyklým členěním záznamu, tj. věnování, podpis, místo a datum zápisu. Prostřednictvím věnování, nejdůležitější a nejtypičtější částí památníkového záznamu, „navazoval a současně vyjadřoval autor záznamu svůj vztah“²⁸ k majiteli památníku. Typickou součástí záznamu první poloviny 20. století byla také tzv. deviza (motto či krátká sentence o několika slovech), nebo další textové příspěvky v podobě citátů z klasických děl, případně jiné průpovědky, přísloví a rčení.²⁹

Mezi nejčastější témata analyzovaných památníkových záznamů patřily lidské vlastnosti (zejména šlechtetnost): „Co šlechtí člověka není jeho kráva, ní bohatství, ní učenost, ale šlechtetná duše. Ta hledí mu z oka, ozývá se mu v hlase, jeví se v každém jeho skutku. Vzpomeňte si někdy na svou „kavalirku“ Hanču [?] Jirotkovou. Pakrac 13. XII. 1919“ (č. 18). Ve velkém počtu se setkáváme také se záznamy, kde je hlavním tématem vzpomínka jako taková: „Až někdy po letech, zrak váš zaleti sem budiš vám listek ten upomínkou

²⁶ Tamtéž, s. 248.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, s. 249.

²⁹ Srov. RYANTOVÁ, M.: c. d., s. 107 a 280.

a pozdravem. K láskave upomínce na vaši Vás milující Theresie Hieber. Sirač 5/VII 1917“ (č. 24). Ojediněle se objevují vlastní záznamy spojené s láskou „Láska. Láska jenž celím srdcem chvěje. Radost působí i žal. Hřeje páli studi bodá. Zná ji žebrák jako král. V upřímnou upomínku své milé Maře napsal odany přítel [?]. Pakrac, 1/XI 1924“ (č. 21), s přátelstvím: „Ein Herc das Freundschaft hast, Braucht gar nicht fil zu Schreiben; Es spricht ein Wort, das heist: Wir vollen Freunden bleiben! Emilije Felgenhauer. Sirač 29/X 924“ (č. 20), s Bohem: „S Bohem začny v každé době práce podaří se tobě. V Sirači dne 2/8 1917 Tvá matka“ (č. 2), s životní cestou: „Když svět tak cize na Tě zíra a život břemenem se stal, když duši k zoufalství bol svírá, mlč, trp a hrdě světem kráčeš dál. V upomínku vepsala Milča Sedralová, v penzionátě 21/11 1917“, s pomíjivostí: „Všechno se ku konci svému na tom světě sklaňi, ctnost jen Bohu zasvěcena věčnem a trvaňi! Na milou upomínku napsala Amalka Janotova. V Lipovci 20/2 1924“ (č. 16) či se smrtí: „Z lásky velkých slasti moře zbývá jenom blouznění. Z bolesti jen trpke hoře z rozkoše jen trápení. Přátelske však upomínky i nad hrobem lahodí. A za poslední hodinky do raje nás sprovedí. Na památku ze dne 12tého února 1924. Alois Janota“ (č. 28). Poměrně oblíbené je rovněž využití citátů od nejrozličnějších autorů, převážně českých³⁰ nebo v českých překladech,³¹ celkem u 12 záznamů.

Obecně se uvádí, že „na rozdíl od památníků vzdělaných elit raného novověku přinesl čas industrializace pokles intelektuálních nároků na obsah památníků.“³² Dané tvrzení souvisí především s faktem, že mnohem více převládá určitá šablonovitost (v důsledku existence opakovaně vydávaných příruček citátů a sentencí), s níž se vytrácejí formulace nesoucí osobní (soukromý) význam i vlastní básnické pokusy autorů záznamů.³³ Uvádění citací z klasických děl není zárukou toho, že by autoři záznamu byli s daným dílem obeznámeni. Na druhou stranu se objevují jména v současnosti méně známá, tehdy však v českém prostoru oblíbená, uvedme například Irmu Geisslovou.

Oproti současným dětským památníkům s naprostou převahou obrazových záznamů, byly v minulosti ilustrace spíše ojedinělé, případně se jednalo o erbovní znamení. Ve zkoumaném památníku z první poloviny 20. století nacházíme pouze devět ilustrací, přičemž některé z nich mají pouze doplňkový charakter (č. 30, 34 a 38), jiným je věnována většina strany, přičemž je uvedeno již pouze věnování (č. 7, 37 a 45), nebo je obsažena také sentence (č. 41 a 52), případně je text součástí obrazového vyjádření (č. 28). Co do námětu

³⁰ Například Jaroslav Vrchlický, Jan Neruda, Svatopluk Čech, K. V. Červinka, František Kvapil.

³¹ Například Honoré de Balzac.

³² BARTEČEK, I.: *c. d.*, s. 27.

³³ RYANTOVÁ, M.: *c. d.*, s. 405.

obrazových příspěvků jsou nejčastěji zastoupeny přírodní scenérie s lidskými staveními (č. 7, 30, 37, 41 a 45) a květiny (č. 34, 38 a 52). V jednom případě je nakreslen pomník (ve vazbě na text související se smrtí, č. 28). Z hlediska materiálu byla použita tužka (č. 7, 28 a 37), akvarelové barvy (č. 30, 34, 38, 45 a 52) nebo černá tuš (č. 41). Skutečnost, že se jednotlivé náměty opakovaly a vzájemně prolínaly, je dána samou podstatou památníků a s jejich fluktuací mezi přispěvateli. Do značné míry „jsou tak výrazem ‚kolektivní mentality‘. (...) Právě to je důkazem, že památníky plnily integrující funkci“.³⁴

Jak jsme uvedli výše, od konce 19. století se památníky stávají doménou školní mládeže, zejména dívek. Přestože chlapci patří k majitelům památníků podstatně méně, obvykle se vyskytují alespoň jako autoři památníkových záznamů, byť ve srovnání s ženskou částí populace je to rovněž menší část. V námi zkoumaném památníku, bereme-li do úvahy čitelné podpisy, jsou muži zastoupeni u devíti záznamů. Co do tematického zaměření nelze v komparaci s věnováními od žen vysledovat žádné zvláštnosti. Za povšimnutí však stojí skutečnost, že čtyři z těchto záznamů jsou doprovázeny obrazovým ztvárněním, jichž je v památníku celkem pouze devět.

4 Závěr

Cílem studie byla analýza krajanského památníku z první poloviny 20. století, a to z několika hledisek: motivace založení, časoprostorový kontext, jazyková a obsahová stránka. Na základě jednotlivých záznamů v památníku jsme pak identifikovali jeho majitelku a sociální vztahy, které v jejím životě hrály (minimálně) mezi lety 1917 a 1935 významnou roli. Zkoumaný památník je dokladem multikulturního a multilingvního prostoru, svědectvím o přítomnosti Čechů nejen na Daruvarsku, do velké míry tedy odráží situaci krajanské komunity v Chorvatsku v inkriminované době. Obsahuje současně vazbu na českou vlast a trvající kontakty s ní, v daném případě skrze studium ve Velkém Meziříčí.

Jsmo si vědomi, že ke komplexnímu rozboru památníku schází srovnání s dalšími obdobnými rukopisy, nicméně jedná se o jediný dokument tohoto typu, který je v Archivu české menšiny při Svazu Čechů v Republice Chorvatsku uložen. Pokud zůstaly jiné památníky z této doby zachovány, pak jsou součástí osobních archivů chorvatských Čechů. Tato skutečnost může být podnětem pro další výzkumné aktivity.

³⁴ Tamtéž, s. 314.

RESUMÉ

*V UPOMÍNKU ČECHŮ V CHORVATSKU:**ANALÝZA KRAJANSKÉHO PAMÁTNÍKU Z POČÁTKU 20. STOLETÍ*

Češi v Chorvatsku představují největší krajanskou komunitu v jihovýchodní Evropě, proto je jí věnována pozornost řady badatelů. Dosud však zcela chybí vyčerpání archivních pramenů, včetně pramenů osobní povahy. Analýza krajanského památníku z první poloviny 20. století, která je předmětem této studie, je tedy první snahou v tomto směru. Zaměřujeme se na dílčí aspekty (identifikační a významové, časoprostorové, jazykové a obsahové), které pojednáváme z hlediska dlouhého času (tj. dle zvyklostí napříč staletími) v komparaci s jejich konkrétním odrazem v analyzovaném rukopisu. Na základě jednotlivých záznamů jsme identifikovali jeho majitelku a její sociální vztahy, které v jejím životě hrály (minimálně) mezi lety 1917 a 1935 významnou roli. Zkoumaný památník do velké míry odráží situaci krajanské komunity v Chorvatsku v inkriminované době. Je dokladem multikulturního a multilingvního prostoru, současně však dokladem přítomnosti Čechů nejen na Daruvarsku.

Klíčová slova: Češi v cizině, Chorvatsko, památník, obsahová analýza, identita

SUMMARY

*IN MEMORY OF THE CZECHS IN CROATIA.**ANALYSIS OF A COMPATRIOT MEMORIAL FROM THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY*

The Czechs in Croatia represent the biggest compatriot community in south-eastern Europe, thus many scientists take an interest in this topic. Nevertheless, there is a lack of research concerning archival sources, including ego-documents. The analysis of a compatriot memorial from the first half of the 20th century, of which this case study is about, is, therefore, the first attempt of its kind. It deals with constituent aspects (identifying and semantic, space-time based, linguistic and subject matter), which are examined through the length of long history (that is traditions across

centuries) in the comparison to its specific image in the analysed source. According to individual records, we identified its owner and her social relations, which were crucial in her life in the period of 1917–1935. The analysed memorial mirrors the situation in the compatriot community in Croatia in the period. It is a prove of multicultural and multilinguistic space, as well as the prove of Czech presence not only in the region of Daruvar.

Keywords: Czechs abroad, Croatia, memorial, content analysis, identity

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. et Bc. Jana Kočí
Voskovcova 6
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.koci@upol.cz

Mgr. Václav Kočí
Mlýnská 67
747 28 Štěpánkovice
Česká republika
e-mail: vaclav.koci01@upol.cz

MARNÉ ČEKÁNÍ NA KLID. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO A POVÁLEČNÝ POGROM VE SLOVENSKÝCH TOPOLEČANECH¹

Magdalena Sedlická

1 Úvod

Následující text se zabývá poválečným pogromem, který se odehrál v září 1945 ve slovenských Topolečanech. Studie je rozdělena do tří částí, jež se věnují oblastem úzce souvisejícím s událostí. První z nich stručně shrnuje již známý průběh samotného pogromu, informace jsou doplněné o výpovědi pamětníků. Domnívám se, že rozhovory s židovskými narátory byly v dřívějších studiích neztřídkou opomíjeny. Z toho důvodu je jim v textu věnován prostor. Stěžejním zdrojem byl Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation a sbírka Rozhovory s pamětníky, uložená v Židovském muzeu v Praze.

Druhá část se zaměřuje na reakce představitelů ústřední vlády na topolečanský pogrom a na ohlasy události v Čechách, především odezvy židovských reprezentantů, zástupců Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské. Pramenně je vystavěna především na zdrojích získaných z fondů Archivu bezpečnostních složek a Slovenského národního archivu.

Cílem posledního úseku textu je uvést příklady českých i zahraničních článků zabývajících se pogromem. Kromě již zmíněných archivů jsem pro tuto část čerpala z archiválií uložených v Národním archivu v Praze a American Jewish Archives v Cincinnati.

Studie se v neposlední řadě zaměřuje i na aspekty související s překážkami v plnohodnotném začlenění do poválečné společnosti, které souvisely především s otázkou takzvané národní spolehlivosti a s restitucí majetku.

2 Nenávist graduje. Průběh pogromu a vzpomínky pamětníků

Z celé řady poválečných projevů protizidovského násilí v Československu je nejznámější poválečný pogrom, který se odehrál v září 1945 v Topolečanech na západním Slovensku. Jak ukázal dokument Dušana Hudce *Miluj blížného svojho* z roku 2004, tyto události i po více než šedesáti letech vyvolávaly

¹ Archivní výzkum pro tuto studii byl podpořen grantem GA ČR č. 16-01775Y Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska.

ve slovenské společnosti kontroverzní reakce.² Průběh pogromu nastíním v následujícím textu pouze stručně, protože byl v minulosti již několikrát detailně popsán. Prostor chci věnovat především vzpomínkám židovských pamětníků, reakcím ústřední vlády a tisku.

V roce 1938 měly Topolčany necelých devět tisíc obyvatel, Židé tvořili přibližně jednu třetinu. Žila zde převážně prosperující ortodoxní komunita, která se věnovala ve velké míře obchodu a řemeslu.³ Po válce se vrátilo odhadem 750 Židů, tedy čtvrtina předválečného počtu.⁴

Zprávy představitelů Hlavního velitelství národní bezpečnosti uvádí, že protizidovské nálady ve městě se prudce zhoršovaly již několik dní před samotným pogromem. Podle oficiálních míst je iniciovali především bývalí gardisté, přívrženci Hlinkovy slovenské ľudové strany a arizátoři.⁵ Jednou z rozbušek samotného pogromu se staly zvěsti o tom, že má dojít k zestátnění dívčí klášterní školy a řádové sestry mají být nahrazeny židovskými učiteli. Skupina místních žen se proti tomu rozhodla protestovat a 24. září 1945 kolem osmé hodiny ranní se shromáždila před okresním národním výborem. Předseda ONV Matej Ďurka je odkázal na školský inspektorát. Odhady uvádějí, že dav se cestou rozšířil z původních šedesáti na sto šedesát žen. Mezi demonstrujícími se začaly šířit další nepravdivé zprávy o tom, že Židé již řádové sestry ze školy vyhodili a nyní strhávají ze zdí kříže a obrazy se svatými. Na školním inspektorátu byly jejich domněnky vyvráceny.⁶ Situaci to však neuklidnilo, šířila se davová psychóza a lživá obviňování Židů dále gradovala. Demonstrující se přesunuli do církevní školy, neboť se rozšířila pomluva o tom, že místní židovský lékař Karol Berger, který toho dne očkovoal tamní žáčky, jim ve skutečnosti vpichuje jed a chce děti otrávit. Rozběsněný

² Ke kauze týkající se uvedení dokumentu více srov. BEDNAŘÍK, Petr: *Zpravodajství českého tisku v roce 1945 o topolčanském pogromu*. In: HÁJEK, Jan – KOCIÁN, Jiří – ZÍTKO, Milan (eds.): *Fragments of History. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha 2006, s. 443–460.

³ KAMENEC, Ivan: *Protizidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945*. *Studia Historica Nitrensia*, VIII, 1999, s. 88.

⁴ CICHÓPEK-GAJRAJ, Anna: *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*. Cambridge 2014, s. 127.

⁵ Slovenský národný archív (dále jen SNA), fond Povereníctvo vnútra – Prezídium (dále jen PV–prez.), kart. 2, sign. 2087/46, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti, Demonstrácia v Topolčanoch – predloženie správ, 3. október 1945.

⁶ SNA, fond PV–prez, kart. 2, sign. 2087/46, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti, Demonstrácia v Topolčanoch – predloženie správ, 3. október 1945.

dav surově zbil doktora Bergera, kterému se z posledních sil podařilo utéct na stanici Národní bezpečnosti.⁷

Mezitím se protižidovské násilnosti rozrostly po celém městě a přerostly v pogrom. Příslušníci bezpečnostních složek do událostí zasáhli pozdě a značně neefektivně. Představitelé města zavolali na pomoc místní vojenskou posádku, která čítala dvacet mužů. Vojáci však situaci nezklidnili, mnozí z nich se naopak do pogromu aktivně zapojili. „Vojáci (...) s demonstrujícími (...) vnikali už i do židovských bytů a z těchto vyťahovali tam skrytých občanů židovského vierovyznania. Demonstrující dav pri tom dopúšťal sa hrubého násilia a súčasne lúpil a kradol židovské byty.“⁸ Židé byli surově bití a týráni.⁹ Pogrom trval několik hodin. Na pomoc bylo povoláno dalších padesát mužů z místní vojenské posádky, jimž se podařilo situaci uklidnit kolem půl jedné odpoledne. Ve večerních hodinách dorazil do města také pohotovostní oddíl Hlavního velitelství národní bezpečnosti z Bratislavy, který však zasahovat již nemusel. Během pogromu bylo zraněno 47 židovských občanů, mezi nimi i topolčanský rabín. Většina obětí utrpěla zranění hlavy a končetin.¹⁰

Na poválečnou protižidovskou atmosféru v Topolčanech vzpomíná i paní E. G., které v té době bylo osm let. Pamětnice se po válečných zkušenostech obtížně adaptovala. Měla velký strach z ostatních lidí. Její rodina byla ortodoxní, doma hovořili slovensky i maďarsky. „Já prakticky rozumím maďarsky všechno. Ale po válce – psst! Aby někdo neslyšel, že se mluví cizím jazykem (...). Na bratra byly velký nářázky, křičeli na něj a jinak než židák mu nikdo neřekl. Navíc v těch Topolčanech ten antisemitismus byl velice zakořeněný.“¹¹ V dalším svědectví popisuje své vzpomínky na samotný pogrom, který její strach ještě výrazně prohloubil. „Čistě nás hnali jako dobytek přes celé město s rukama nad hlavou a nahnali nás do jedné místnosti a křičeli, že jestli nám to nestačilo, že jsme nechcipli ve válce, tak že oni židům ukážou, jak budou

⁷ BÜCHLER, Yehoshua R.: *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings – Slovaks and Jews after World War II*. In: BANKIER, David: *The Jews are Coming Back. The Return of the Jews to their Countries of Origin after WWII*. Jeruzalém 2005, s. 266.

⁸ SNA, fond Poverenictvo vnútra – Národní výbory (1945–1948), kart. 582, inv. č. 356, Zpráva ze dne 5. října 1945.

⁹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Kancelář prezidenta republiky (1945–1963) – protokol T (tajné), kart. 20, sign. T 1554/45, *Protistátní akce na Slovensku – letáky, aj.*

¹⁰ ŠIŠIAKOVÁ, Jana: „*Prípad Topoľčany*“ – *Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov*. *Acta Historica Neosoliensia*, 10, 2007, s. 234–235.

¹¹ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation (dále jen USC Shoah Foundation), interview s E. G., ID 20347.

žít na Slovensku. Rabínovi ostříhali pejzy a vytrhli bradku, krvácel.¹² Krátce po pogromu kontaktoval otec narátorky své známé v Čechách a rodina se následně usadila v Liberci.

Událost vyvolala strach mezi židovskými přeživšími po celém Slovensku. Na topolčanský pogrom vzpomíná i pan I. K.: „V září 1945 se odehrál známý protizidovský pogrom. Na to si pamatuju, o tom se hodně vyprávělo u nás doma, s takovou hrůzou. Byla to znovu psychika. Lidé, kteří se zachránili, potom přišli, trochu si zidealizovali nový život a najednou tohle... Znovu jsem viděl v matčiných očích ten strach – jak je to možné? Otec ji utěšoval a říkal: Neboj se, to nezajde tak daleko. Oni budou potrestáni.“¹³ Narátor ve výpovědi dodal, že událost jeho rodinu hluboce zasáhla, ačkoli nebyli přímými účastníky. Stojí za povšimnutí, že topolčanské události nejsou podstatněji reflektovány ve výpovědích narátorů z českých zemí.¹⁴

Paní R. R. se po vypuknutí pogromu podařilo utéct postranními uličkami z Topolčan. Odvážila se vrátit až v pozdních večerních hodinách. Doma našla vyděšené rodiče. Na otcových šatech byly stopy krve. Matka se bála rozsvítit, myslela si, že se chystají nové deportace Židů.¹⁵ Dalšímu z pamětníků, panu E. S., se utéci nepodařilo. V době pogromu byl pětiletým chlapcem. Dodnes nemůže zapomenout, jak vojáci odvěkli jeho otce, surově ho zbili a rozbili mu hlavu kovovou tyčí, z čehož měl celoživotní zdravotní následky.¹⁶

Nepravdivé zprávy o židovském lékaři, který prý usmrtil několik křesťanských dětí, se toho dne rozšířily i mimo Topolčany. V blízkých Žabokrekách nad Nitrou to mělo za následek napadení a okradení několika židovských obyvatel.¹⁷ Výpověď Ernesta Kohna, jednoho z židovských občanů Žabokrek, se dochovala v protokolech tzv. Dokumentační akce.¹⁸ „Na to se

¹² Archiv Židovského muzea v Praze (dále jen AŽMP), Oddělení pro dějiny šoa, Sbirka Rozhovory s pamětníky, rozhovor 412 – E. G., žena.

¹³ USC Shoah Foundation, interview s I. K., ID 17335.

¹⁴ MORAVSKÁ, Dorota Tabitha: *Československo*. In: KRÁLOVÁ, Kateřina – KUBATOVÁ, Hana (eds.): *Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*. Praha 2016, s. 84.

¹⁵ USC Shoah Foundation, interview s R. R., ID 31656.

¹⁶ USC Shoah Foundation, interview s E. S., ID 15740.

¹⁷ SNA, fond Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor, kart. 484, inv. č. 2902, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti – hlásenie, 6. október 1945.

¹⁸ Tzv. Dokumentační akce byl poválečný projekt, který měl za cíl shromáždit dokumenty a svědectví týkající se válečné perzekuce československých Židů. V některých případech jeho zástupci zaznamenávali i výpovědi československých Židů, které se týkaly aktuální protizidovských útoků. Jedním z iniciátorů byl Zeev (Vilém) Scheck, sionista pocházející z Olomouce. Později byl izraelským diplomatem, stal se velvyslancem ve Vídni a v Římě.

shromáždil v Žabokrekách veľký houf ľudí, ktorí vnikli rovněž do židovských bytů (...) a bili je karabinou do krve. Na těchto výtržnostech se zúčastnili též vojáci (...). Ani v Žabokrekách nezakročilo četnictvo.“¹⁹ Ve svědectví dále uvádí, že se protizidovské násilnosti stejný večer objevily i v nedalekých obcích Chynorany, Nedanovce a Krásno nad Nitrou.

24. září 1945 odpoledne se konala mimořádná schůze Okresního národního výboru v Topolčanech. Jeho představitelé vydali prohlášení, ve kterém se vyjádřili ke lživým obviněním, která kolovala městem a stala se rozbuškou pogromu. Za nepravdivé označili zprávy o tom, že by byly řádové sestry vyhozeny z místní církevní školy a měly být nahrazeny židovskými učiteli. Představitelé ONV potvrdili, že informace o úmrtí křesťanských dětí po očkování doktorem Bergerem jsou pouze výmysly. Zdůraznili naopak, že židovský lékař postupoval dle zákonných předpisů. Rovněž popřeli, že by se Berger ve škole choval neuctivě, snímal kříže či obrazy ze zdí. V závěru prohlášení byli občané města vyzváni k zachování klidu a byli varováni, aby nepodléhali lživé propagandě. Text podepsal předseda ONV, ale i zástupci místní Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany.²⁰

3 Reakce ústřední vlády a zástupců Rady židovských náboženských obcí

O pogromu v Topolčanech vznikla celá řada úředních zpráv a prohlášení, v nichž se autoři často zamýšlejí nad důvody, proč k celé události došlo. V jejich argumentaci bývají zdůrazňovány domnělé příčiny, kterými sami Židé vyprovokovali ostatní obyvatelstvo k násilnostem. Příkladem je i hlášení určené Hlavnímu velitelství Národní bezpečnosti v Bratislavě z 28. září 1945. „Ďalšiu nenávisť vzbudili Židia u civilného obyvateľstva tým, že pri svojom prechádzaní mestom, alebo pri návšteve kina, verejne požívali čokoládu, oriešky a podobne, teda také veci, ktoré civilné obyvateľstvo nemôže dostať kúpiť za žiadnu cenu. Židia sa taktiež len v malom počte dosiaľ zapojili do verejných prác a tiež neboli videní pri pracovnom nasadení. Všetky tieto a podobné okolnosti sledovalo civilné obyvateľstvo a pohoršovalo sa nad ich jednaním.“²¹ Tón a jazyk těchto zpráv býval xenofobní a přebíral zakořeněné protizidovské stereotypy.

¹⁹ AŽMP, Dokumenty perzekuce, kart. 87, inv. č. 90, Protokol ze dne 4. října 1945, E. Kohn, O Weiss – Topolčany.

²⁰ SNA, PV–prez., kart. 2, sign. 2087/46, Okresný národný výbor v Topolčanoch, Topolčany – neprístojnosti obyvateľstva, 24. september 1945.

²¹ SNA, fond Povereníctvo vnútra – sekretariát, kart. 75, inv. č. 10, Situačná správa, 28. september 1945.

Události v Topolčanech vyvolaly značný ohlas i mezi reprezentanty židovské komunity v Čechách a na Moravě. Zástupci Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské (dále jen Rada ŽNO) poslali 1. října 1945 dva oficiální dopisy. Jeden z nich adresovali předsedovi ústřední vlády Zdeňku Fierlingerovi a druhý prezidentu Edvardu Benešovi. V obou dopisech uvádějí, že židovská veřejnost je pobouřena topolčanskými událostmi. Na druhou stranu však nejsou překvapení, že došlo k eskalacím protizidovských tendencí. Dle názoru představitelů Rady ŽNO se tak stalo z toho důvodu, že vládní činitelé rázně nezakročili proti předchozím projevům antisemitismu, které se projevily v každodenním životě, veřejné sféře i tisku. V textu se rovněž zdůrazňuje neefektivní řešení otázky restitucí židovského majetku na Slovensku. Dle jejich názoru tak většinové obyvatelstvo může nabýt mylného dojmu, že Židé zůstávají i nadále občany druhé kategorie. Z tohoto důvodu zástupci Rady ŽNO žádají, aby se státní představitelé touto otázkou co nejdříve vypořádali. V závěru dopisu představitelé Rady ŽNO informovali předsedu vlády o tom, že považují za svou povinnost nemlčet o závažných jevech, které narušují demokratičnost Československa.²²

Autorem dopisu pro prezidenta Beneše byl předseda Rady ŽNO Arnošt Frischer. Text se obsahově překrývá s dopisem Fierlingerovi, jeho tón i forma jsou však mnohem otevřenější, naléhavější a především osobnější. Frischer mimo jiné poukazuje na fakt, že stále nedošlo k vytvoření funkce zvláštního poradce vlády pro židovské záležitosti, byť to bylo zástupcům židovské komunity opakovaně přislíbeno. „Poukázali jsme několikrát na neuspokojivé poměry a obzvláště já, pane presidente, se mohu s klidným svědomím odvolat na to, že jsem se všemožně snažil vzbudit zájem o tyto problémy a o jejich postupné uspokojivé řešení u všech československých míst, k nimž jsem měl přístup. Jsem proto osobně zklamán, že jsem takřka ničeho nedocílil. – Tento dopis Vám, pane presidente, je vedle formálního protestu, který zasílá Rada ŽNO předsedovi vlády, další krok na této linii. Obávám se však, že těmito dvěma zákroky jsou naše možnosti vyčerpány.“²³ V závěru dopisu Frischer dodává, že svými činy usiluje o dosažení skutečné demokracie v Československu, čímž omlouvá smělost svého dopisu.

Ústřední vláda se zabývala pogromem v Topolčanech na schůzi dne 2. října 1945. Stalo se tak na základě podnětu ministra zahraničí Jana Masaryka, který se dotazoval ministra vnitra Václava Noska na podrobnější informace

²² Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond 425 Židovské organizace (dále jen 425), kart. 232, inv. č. 3, Dopis výkonného výboru Rady ŽNO předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi ze dne 1. října 1945.

²³ ABS, 425, kart. 231, inv. č. 2, Dopis prezidentu Benešovi ze dne 1. října 1945.

k událostem. Upozorňoval, že protizidovské násilnosti budou mít negativní odezvu v zahraničí. Podrobnou zprávu poskytl v referátu náměstek předsedy vlády Viliam Široký, který z vlastní iniciativy navštívil Topoľčany již 29. září 1945, aby se na místě osobně seznámil s podrobnostmi. Za největší úskali označil, že židovská otázka na Slovensku nebyla dosud vůbec řešena, mnozí arizátoři jsou stále ve svých funkcích, Židům se nevrací majetek, nemohou se znovu zapojit do společnosti a žijí v zoufalé situaci. Mezi členy vlády panovala shoda, že je potřeba pogrom jednoznačně odsoudit a zamezit, aby se podobné události opakovaly. Rovněž se usnesli na tom, že je nutné tvrdě postupovat proti viníkům a zabránit tomu, aby se českoslovenští vojáci aktivně zapojovali do podobných výtržností.²⁴

V zápisu z jednání vlády o topoľčanských událostech je zajímavé si povšimnout tří momentů charakteristických pro přístup československých činitelů k židovské problematice. Na první z nich poukazuje ve své studii Hana Kubátová. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu republiky v zahraničí. Kladli mimo jiné důraz na to, aby bylo Československo vnímáno jako demokratická země, která dbá na práva svých občanů. Ačkoli se poválečná republika měla stát výhradně státem Čechů a Slováků, nemělo docházet k diskriminaci menšin. Topoľčanský pogrom a podobné události však tento pracně vybudovaný obraz narušovaly. Negativní publicita Československa v zahraničním tisku, snižovala mezinárodní reputaci státu a jeho politických špiček. Z tohoto důvodu se českoslovenští reprezentanti nezdívali snažili svalit svůj díl zodpovědnosti na blíže nespecifikovanou, anonymní skupinu slovenských fašistů, kolaborantů a arizátorů.²⁵

Dalším charakteristickým aspektem je argumentace, která se snaží prokázat, že za nárůst antisemitismu a gradaci protizidovských násilností si mohou Židé do velké míry sami. Obyvatelstvo se sice nechalo strhnout k nevhodnému chování, ale stalo se tak až na základě provokací židovské komunity. Na zmíněném zasedání vlády se v tomto duchu nesla především vyjádření slovenských nekomunistických ministrů, která do velké míry opakovala zažité stereotypy.²⁶ Náměstek předsedy vlády Ján Ursíny například prohlásil, že Židé se před válkou málo zapojovali a mezi sebou hovořili převážně maďarsky a německy. Po válce se pak vrátili ve špatném nervovém stavu a chovají se značně podrážděně. Podle něj byl problém rovněž v tom, že mezi konfidenty

²⁴ Ze Zápisu 62. schůze vlády o projevech antisemitismu na Slovensku. In: BULÍNOVÁ, Marie (ed.), Československo a Izrael v letech 1945–1956. Dokumenty. Praha 1993, s. 17–27.

²⁵ KUBÁTOVÁ, Hana: *On the Image of the Jews in Postwar Slovakia*. The Annual of Language & Politics and Politics of Identity, 9, 2015, s. 75.

²⁶ BEDNAŘÍK, P.: c. d., s. 447 an..

tisovského režimu bylo i 52 Židů a není proto divu, že se nyní proti Židům obrací hněv lidu.²⁷ Ministr financí Vavro Šrobár zdůraznil, že podobné události se nesmí opakovat. Následně dodal, že je třeba si uvědomit, že Topolčany byly sídlem iredenty a čtvrtinu obyvatel tvořili Židé, kteří neměli kladný vztah k republice, a naopak ji poškozovali.²⁸

V neposlední řadě pak zápis z jednání vlády ukazuje, že oficiální státní politika byla mnohdy v ostrém kontrastu s každodenní praxí. Čelní političtí představitelé se většinou razantně ohrazovali proti případům protizidovských útoků či pogromů. Ve svých prohlášeních odsuzovali projevy antisemitismu. Zdůrazňovali, že se jedná pouze o ojedinělé excesy, u kterých bude zjednaná náprava. V běžném životě však jen velmi pomalu docházelo ke změnám, jež by zlepšovaly postavení židovského obyvatelstva. Zvláště na Slovensku nechtěl být nikdo iniciátorem nepopulárních změn, které by znamenaly odliv voličů. Na místních úrovních tak nadále panovaly zmatky, úředníci často nevěděli, jak mají postupovat v otázce navrácení majetku či udělování osvědčení o státní a národní spolehlivosti.²⁹ Neexistence jasných pravidel dávala velký prostor pro libovůli a zamítání legitimních nároků židovských přeživších. Vše dokládá i dohra topolčanského pogromu. Za účast na násilnostech došlo k zatčení devíti osob. Celkem bylo podáno čtyřicet trestních oznámení. Neexistují však doklady o tom, že by se konal soudní proces s obviněnými.³⁰ Přes deklarace ústřední vlády se potrestání viníků neuskutečnilo.

4 Příklady zpráv tisku a překážky plného začlenění židovských občanů do společnosti

První zprávy o topolčanském pogromu se objevily tisku 3. října 1945. Většina hlavních periodik přinesla krátkou zprávu o zasedání československé vlády dne 2. října, na kterém její členové ostře odsoudili politováníhodné násilnosti vůči židovskému obyvatelstvu na Slovensku. Novináři informovali, že vláda se zavázala odškodnit postižené občany a zajistit potrestání viníků.

²⁷ BULÍNOVÁ, M.: c. d., s. 18–21 an.

²⁸ Tamtéž, s. 22.

²⁹ Problém se týkal především Židů, kteří deklarovali ve sčítání lidu v roce 1930 židovskou, německou či maďarskou národnost. Více o problematice srov. ČAPKOVÁ, Kateřina: *Národně spolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu*. Soudobé dějiny, 1–2, 2015, s. 80–101; SEDLICKÁ, Magdalena: „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948. HOP / HISTORIE – OTÁZKY – PROBLÉMY, 1, 2016, s. 120–131.

³⁰ KAMENEC, I.: c. d., s. 93–94 an.

V novinových článcích zcela chyběl detailnější popis událostí.³¹ Bližší informace přinesl až tiskový orgán národních socialistů *Svobodné slovo*, který dne 5. října uveřejnil článek s názvem *Poučení z Topoľčan*. Podle něj byly rozbídkou násilností falešné zprávy, že se místní církevní škola má stát školou židovskou. „Současně se využila očkovací akce dětí místním lékařem proti záškrtu k tomu, že lékař jako žid používá nebezpečných bacilů, kterými se chce pomstít křesťanským dětem za prožitá utrpení ve fašistickém režimu.“³² Autor článku zhodnotil, že slovenský lid nemá s protizidovskou akcí nic společného a za násilnostmi stojí reakční klika lůdáků, která se nemůže smířit s úpadkem svého vlivu v nové republice. Je příznačné, že text zcela opomenul fakt, že se pogromu aktivně zúčastnili vojáci místní posádky.

V souvislosti s pogromem vyšel 12. října 1945 ve Svobodném Československu, ústředním deníku československé branné moci, článek *Fašisté patří před soud*, který současně reagoval i na incident ve slovenských Šuranech. Jistý poručík Kvasničan v něm žádal místní národní výbor o přidělení šesti žen německé, maďarské či židovské národnosti za účelem uklidových prací ve velitelské budově. Autor článku odsoudil poručíkovo jednání, připomněl topoľčanské události a vyjádření ústřední vlády s tím, že Židé jsou v nové republice plnoprávními občany. „Stavět židovské spoluobčany do jedné řady s Němci a Maďary jen pro jejich příslušnost k židovské rase, by znamenalo podněcovat nenávisť českého a slovenského lidu k židům. To by znamenalo jejich pronásledování, ba i vraždění podle hitlerovských method.“³³ Autor rovněž zdůraznil, že Židé za války aktivně bojovali ve spojeneckých armádách, podíleli se na osvobození republiky a také z tohoto důvodu musí dojít k brzkému vymýcení zbytků fašismu.

Homogenizace poválečné společnosti, proměna státu v přístupu k menšinám a s ním spojená problematika postavení Židů rezonovala i v zahraničním tisku. Jak poukázal historik Jan Láníček, velký ohlas způsobil článek v americkém periodiku *The Washington Post*, který vyšel 12. září 1945, tedy nedlouho před topoľčanským pogromem.³⁴ Autor v něm ostře odsuzuje jed-

³¹ Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (dále jen MZV–VAII), kart. 512, sign. 14n, články o událostech na Slovensku ze dne 3. října 1945 (Rudé právo; Svobodné noviny; Právo lidu; Zemědělské noviny; Mladá fronta; Svobodné slovo); NA, MZV–VAII, kart. 18, sign. a2, článek o událostech na Slovensku ze dne 3. října 1945 (Národní osvobození).

³² NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14n, *Poučení z Topoľčan* (Svobodné slovo), 5. říjen 1945.

³³ NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14n, *Fašisté patří před soud* (Svobodné Československo), 12. říjen 1945.

³⁴ LÁNÍČEK, Jan: *Czechs, Slovaks and the Jews. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York 2013, s. 166.

nání československé vlády a prezidenta Beneše v otázkách transferu Němců a nárůstu antisemitismu na Slovensku. Podle něj se je současné chování Beneše v kontrastu s jeho demokratickou a liberální minulostí. Autor následně popisuje zoufalou situaci Židů na Slovensku, kruté zacházení s nimi a laxní reakce úřadů a politických představitelů.³⁵ 26. září 1946 byla v *The Washington Post* otištěna odpověď československého velvyslance v USA Vladimíra Hurbana. Ve své reakci se snažil především o vyvrácení tvrzení, že se v republice špatně zachází s Němci. Situaci Židů na Slovensku věnoval pouze okrajovou pozornost. Hurban přičítal současný stav tomu, že občané nemožou Židům zapomenout, že podporovali Maďary a většina z nich se přihlásila k maďarské národnosti.³⁶ O událostech v Topolčanech informovaly i tiskoviny v Palestině. Články, které odsoudily pogrom a varovaly před nárůstem antisemitismu na Slovensku, byly uveřejněny již 1. října 1945 například v *The Palestine Post*³⁷ či *Yedioth Hayom*.³⁸

Průběžné informace o postavení Židů na Slovensku dostávali rovněž zastupci Světového židovského kongresu. Ze zprávy, kterou obdrželi několik měsíců po pogromu v Topolčanech, je patrné, že protizidovská atmosféra ve společnosti je stále silně přítomná. Podle autora textu se Židé na Slovensku nacházejí v zoufalé existenční situaci a jsou nenáviděni většinovou společností, budoucnost židovské komunity vnímá jako beznadějnou. Autor si dále stěžuje na pokračující stagnaci v otázce restituce židovského majetku. V této oblasti viní především Jozefa Lettricha, předsedu Demokratické strany a Slovenské národní rady, který po topolčanských událostech přislíbil urychlit vydání restitučního zákona.³⁹ Ve skutečnosti k žádným změnám v otázce navrácení židovského majetku nedošlo. Neochota státu, politických představitelů a úředníků místních samospráv vyhovět majetkovým nárokům přeživších Židů představovala bolestnou kapitolu poválečných dějin. Právě toto téma se opakovaně stalo rozbuškou protizidovských projevů, výtržností či pogromů.

Navrácení židovského majetku na Slovensku bylo velmi zdlouhavé a značně komplikované. Základem procesu restituce se stal dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkových převodů z doby

³⁵ SNA, PV–prez., kart. 2, inv. č. 105, sign. 2769, *Washington Post* – útoky proti čsl. vládě, 13. septembra 1945.

³⁶ KUBÁTOVÁ, H.: c. d., s. 76 an.

³⁷ NA, MZV–VAII, kart. 267, sign. n 7, 68 *Injured in Pogrom* (*The Palestine Post*), 1. říjen 1945.

³⁸ NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14 n, *Pogrom in der Slovaeki* (*Yedioth Hayom*), 1. říjen 1945.

³⁹ American Jewish Archives, Cincinnati, fond World Jewish Congress Records, 1918–1982, Czechoslovakia, kart. H 99, inv. č. 17, Jewish Representative Committee 1945–1947, interní zpráva o situaci na Slovensku ze dne 9. ledna 1946.

nesvobody.⁴⁰ Podle něj byly neplatné všechny majetkové převody, které se uskutečnily po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce.⁴¹ Původně se předpokládalo, že zákon bude závazný pro celé Československo. Po protestu Slovenské národní rady a jejich zástupců se československá vláda usnesla, že dekret se bude vztahovat pouze na české země.⁴² Slovenská národní rada chtěla zohlednit místní odlišnosti, a proto vydala vlastní právní normu, která se týkala uvalení národní správy na Slovensku. Jak uvádí historička Anna Cichopek-Gajraj jedním z markantních rozdílů oproti prezidentskému dekretu č. 5/1945 bylo, že arizovaný majetek na Slovensku dostal vnucenou správu i v případě, že původní majitelé nebo jejich dědicové byli naživu. Národní správa se neaplikovala pouze na zabavený majetek zrádců, kolaborantů, Němců a Maďarů, jak tomu bylo v Čechách, ale také na arizovaný židovský majetek obecně. Rovněž nedošlo k anulování vynucených majetkových převodů, se kterými původní prezidentský dekret počítal. Problémem dále bylo, že některé pojmy nebyly jasně definované a umožňovaly úřadům vlastní výklad, který nebyl vždy v souladu s nároky přeživších Židů.⁴³

Rozdílné poválečné řešení restituce v českých zemích a na Slovensku souviselo s odlišným procesem arizace židovského majetku v období druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava a Slovenské republiky. V protektorátu na arizacích participovali především Němci a v menší míře Češi, kteří získali říšské občanství. Majetek se zabavoval ve prospěch Německé říše. Na Slovensku se však na tomto procesu podílely široké vrstvy slovenských obyvatel, které se nechtěly nabytého majetku po válce vzdát. Řada arizátorů se stala členy dvou hlavních politických subjektů, Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany, arizovaný majetek mnohdy zůstal nadále v jejich rukou.⁴⁴ Národní správou zabaveného majetku byli dále nezřídka pověřováni bývalí partyzáni. Odebírat majetek většímu množství

⁴⁰ Dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. In: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/51945.html> [cit. 22. ledna 2017].

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Více o restituci židovského majetku v českých zemích srov. KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: *Reluctant Restitution. The Restitution of Jewish Property in the Bohemian Lands after the Second World War*. In: DEAN, Martin – GOSCHLER, Constantin – THER, Philipp (eds.): *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe*. New York 2007, s. 223–239.

⁴³ CICHOPK-GAJRAJ, A.: c. d., s. 94–96 an.

⁴⁴ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, s. 318–319.

lidí, funkcionářům stran či bývalým partyzánům bylo politicky značně problematické a nepopulární. Politici nechťeli ztratit hlasy voličů, také z tohoto důvodu se nikdo z nich aktivně nezasazoval o nápravu majetkové situace přeživších Židů. Po topolčanském pogromu bylo slovenskými politiky příslibem urychlení procesu navrácení židovského majetku, k čemuž však v praxi nedošlo.⁴⁵

Přeživší Židé na Slovensku čelili v poválečných letech řadě překážek, které jim bránily v plnohodnotném začlenění do společnosti. Mnozí z nich vzpomínají, že jejich návrat nebyl vítáný. Byli často vystavováni zpochybňování jejich státní a národní spolehlivosti. Museli aktivně usilovat o zachování či znovuzískání československého státního občanství, které bylo nezbytné pro to, aby se stali rovnoprávními občany Československa. Slovenští Židé se snažili ve vleklých řízeních získat zpět svůj zabavený majetek, který po válce mnohdy zůstal v rukou bývalých arizátorů, případně byl přidělený národním správcům. Nedořešená otázka restituce židovského majetku posilovala protizidovskou atmosféru ve společnosti. Antisemitismus byl na Slovensku výrazně přítomný, někdy se projevoval verbálními útoky, nezřídka však přerostl ve fyzické napadání Židů či pogromy, jak tomu bylo i v případě topolčanských událostí v září 1945.

Pogrom v Topolčanech vyvolal velké reakce v tisku, mezi politiky a představiteli židovské komunity. Z dobových pramenů je patrná tendence politických zástupců či představitelů bezpečnostních složek prokázat, že za nárůst antisemitismu a gradaci protizidovských násilností si mohou Židé do velké míry sami. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu republiky v zahraničí. Topolčanský pogrom a podobné události však tento pracně vybudovaný obraz narušovaly. Československu se dostávalo negativní publicity v zahraničním tisku, která snižovala mezinárodní reputaci státu a jeho politických špiček. Z tohoto důvodu se českoslovenští reprezentanti nezřídka snažili svalit svůj díl zodpovědnosti na blíže nespecifikovanou, anonymní skupinu slovenských fašistů, kolaborantů a arizátorů. Z doložených příkladů jasně vyplývá, že oficiální státní politika byla v ostrém kontrastu s každodenní praxí. Čelní političtí představitelé se razantně ohrazovali

⁴⁵ Částečná změna nastala v květnu 1946. V zákoně č. 128/1946 Sb. byla stanovena neplatnost všech majetkových převodů po 29. září 1938, které byly uzavřené pod tlakem politické, národnostní nebo rasové perzekuce. V případě, že byli původní majitelé národně spolehliví, mohli do tří let požádat o vrácení majetku. Majetkový převod, který se uskutečnil za úplaty z vůle původního vlastníka, zůstal však nadále platným, ačkoli byla připuštěná peněžitá náhrada. V praxi tak bývalí arizátoři tvrdili, že majetek řádně koupili na základě iniciativy původního majitele. Aby v těchto případech mohli židovští přeživší získat majetek zpět, museli se o svůj majetek soudit. Zákon č. 128/1946 tak nepřinesl vyřešení situace ohledně restitucí židovského majetku a do jisté míry nahrával bývalým slovenským arizátorům.

proti případům protižidovských útoků či pogromů a ve svých prohlášeních odsuzovali projevy antisemitismu. Zdůrazňovali, že se jedná pouze o ojedinelé excesy, u kterých bude zjednána náprava. V běžném životě však jen velmi pomalu docházelo ke změnám, jež by zlepšovaly postavení židovského obyvatelstva.

RESUMÉ

MARNÉ ČEKÁNÍ NA KLID. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO A POVÁLEČNÝ POGROM VE SLOVENSKÝCH TOPOLEČANECH

Studie se zabývá poválečným pogromem, který se odehrál v září 1945 ve slovenských Topolčanech. Tato událost i po více než sedmdesáti letech vyvolává v současné slovenské společnosti kontroverzních reakce. Text se věnuje především reakcím ústřední vlády a tisku na topolčanský pogrom. Prostor je věnován i vzpomínkám židovských narátorů. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu Československa v zahraničí, protižidovské útoky však podobné snahy narušovaly. Ze studie je patrné, že běžná praxe byla mnohdy v ostrém kontrastu s oficiálními prohlášeními československých představitelů, která protižidovské projevy odsuzovala. Text nastiňuje některé problémy, které bránily Židům na Slovensku stát se plnoprávnými občany a začlenit se do poválečné společnosti a souvisely především s otázkou národní spolehlivosti a restituce majetku.

Klíčová slova: židé, Slovensko, pogromy, poválečná adaptace

SUMMARY

FUTILE WAITING FOR PEACE. JEWISH POPULATION AND POST-WAR POGROM IN SLOVAKIAN TOPOLEČANY

The study deals with the post-war pogrom which happened in September 1945 in a Slovakian city of Topolčany. The event causes controversial reactions in the present society even after 70 years. The text primarily deals with the reactions of central government and press to the pogrom. The account

of Jewish narrators is also given a space to. Political representatives cared about a positive image of Czechoslovakia in abroad and anti-Semitic attacks disrupted such efforts. The research shows that reality contradicted official statements of the Czechoslovakian representatives who condemned anti-Semitic manifestations. The article outlines problems, which impeded Jews to become full citizens of Slovakia and integration into to post-war society, and which were related to the question of national reliability and restitution of property.

Keywords: Jews, Slovakia, pogroms, post-war adaptation

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Magdalena Sedlická
Ústav pro soudobé dějiny AV, v. v. i.
Vlašská 355/9
118 00 Praha 1
Česká republika
email: sedmag@seznam.cz

SMLOUVA O VYDÁVÁNÍ CHETITSKÝCH TEXTŮ A ROZLUŠTĚNÍ CHETITSKÉHO JAZYKA II. ČÁST¹

Šárka Velhartická

Smlouva mezi Německou orientální společností a Bedřichem Hrozným

Originální smlouva, jak bylo uvedeno dříve, se dochovala pouze v pražské pozůstalosti Bedřicha Hrozného a v dokumentech Německé orientální společnosti chybí – jistě zde však tento původní doklad musel být uložen. Jak v Praze tak v Berlíně se pak nachází několik jejích konceptů, které vlastní smlouvu předcházely. Originál citujeme proto podle verze z Náprstkova muzea (NpM), dále je znám jeden Bruno Güterbockem ručně psaný návrh (Entwurf DOG/1) a jeden strojopisný návrh z Berlína (Entwurf DOG/2)² a další tři koncepty z Náprstkova muzea, tj. Entwurf NpM/1 (Ar.-Hroz. 1/4–1)³, Entwurf NpM/2 (Ar.-Hroz. 1/4–3)⁴, Entwurf NpM/3 (Ar.-Hroz. 1/4–2)⁵. Kromě toho jsou v Náprstkově muzeu uloženy výše citované Allgemeine Grundsätze für die Publikation der Boghazköi-Tafeln (Ar.-Hroz. 1/4–5).

Korespondence Bedřicha Hrozného před uzavřením smlouvy se týká nejen způsobu financování jeho pobytu v Cařihradě (Hrozný získal stipendium rakouského ministerstva, proto se v jeho smlouvě o financích nehovoří a v § 7 je výslovně uvedeno: „Německé orientální společnosti z této smlouvy nevznikají žádné finanční závazky.“), ale i délky trvání smlouvy. Hrozný na-

¹ První část studie byla publikována v čísle 53/2017. Není-li uvedeno jinak, předkládané dokumenty jsou přeloženy z německých originálů uložených v Archivu Německé orientální společnosti v Berlíně (Archiv der Deutschen Orient-Gesellschaft, DOG II. Ausgrabungen, 3. Kleinasien, 2. Publikation der Boghazköi-Tafeln).

V první části článku byl podán výčet dopisů, nicméně analýzou obsahu se potvrdilo, že některé, ačkoliv v DOG evidované pod jménem Güterbocka, byly adresovány prof. Weberovi, jak je dále uváděno.

² Ve složce DOG II. Ausgrabungen, 3. Kleinasien, 3.2.3. Hrozný: Vertrag mit Hrozný, nadepsáno „Entwurf“.

³ Koncept Ar.-Hroz. 1/4–1 je téměř totožný s návrhem z DOG, pouze jméno Hrozný je zde psáno s dlouhým „ý“, zkratka „DOG“ je zde rozepisována „Deutsche Orient-Gesellschaft“; kromě toho je titul psán v majuskulách, v §3. „einzuholenden“, §6. „ein halbes Jahr“.

⁴ Ar.-Hroz. 1/4–3 je kopií první strany originální smlouvy.

⁵ Ar.-Hroz. 1/4–2 je kopií druhé strany originální smlouvy, od §4 po část §8.

vrhoval délku na deset let, neboť si vzhledem k množství nalezených textů chtěl zajistit prioritu při jejich vydávání. Rovněž mu šlo o to, aby v Cařihradě nebyly kopírovány pouze menší fragmenty tabulek, ale veškeré texty a tento dotaz v jednom z dopisů přímo formuluje.

Smlouva s Figullou se v archivu DOG dochovala rovněž ve formě dvou návrhů: ručně psaného a strojopisného. Figulla měl ve smlouvě jiná zadání než Hrozný, jak uvádíme níže. Hrozný si pravděpodobně vyhradil právo i na luštění textů – v jeho smlouvě chybí výslovný dovětek, který obsahuje smlouva Figully, že luštění se smí věnovat výhradně ve svém volném čase.

Liší se již § 1 obou smluv: „Pan profesor dr. Hrozný je pověřen Německou orientální společností spoluprací na kopírování a vydávání v Cařihradě se nacházejících hliněných tabulek z Boghazköi.“ – oproti Figullově znění, který byl pověřen jejich „tříděním, uspořádáváním a vydáváním“. Ve smlouvě s Figullou je uvedeno, že se počítá s podporou jeho manželky zejména při počátečních pracích. Začátek a závěr § 6 v Hrozného smlouvě pak zcela chybí: „Pan dr. Figulla se zavazuje, že bude pracovní dobu dodržovanou úředníky Ottomanského muzea zcela věnovat své práci na publikaci textů. Jeho úloha spočívá výlučně ve zhotovení publikace textů; vědecké zpracování materiálu, obzvláště rozluštění chetitského jazyka, nepatří k jeho služebním úlohám, nýbrž musí zůstat vyhrazeno jeho volnému času. ... Pan dr. Figulla musí všechny manuskripty, které vzejdou z jeho práce na tabulkách z Boghazköi, nabídnout nejprve vedoucímu publikace pro řadu „Zpracování“ a zavazuje se, že ani po dobu 5 let po skončení smluvního poměru neuveřejnění na jiném místě nic o jejich obsahu.“ Paragrafy 7–10 jsou pak zcela odlišné.

Ručně psaný návrh z archivu DOG, sepsaný krasopisně Bruno Güterbockem a datovaný 12. 8. 1913, obsahuje na jednom dvojlistu obě smlouvy – s Figullou i Hrozným. Smlouva s Figullou je zde celá, smlouva s Hrozným však končí po paragrafu 6 slovy: „Trvání smlouvy a výpovědní lhůta mohou být stanoveny až po obdržení odpovědi prof. Hrozného.“ To dokládá, že v momentě, kdy byla smlouva s Figullou již dojednána a připravena k podpisu, smlouva s Hrozným se teprve připravovala.⁶

⁶ Pokud jde o datum 12.8., nelze ani vyloučit možnost, že se jedná o Güterbockem později krasopisně přepsanou verzi. Nutno podotknout, že smlouva s Hrozným je zde uvedena jako první – s dovětkem, že se čeká na vyjádření Bedřicha Hrozného –, a až po ní následuje již dojednaný text smlouvy s Figullou.

Smlouva s Hrozným⁷

S M L O U V A⁸
mezi
PANEM PROFESOREM DR. HROZNÝM⁹
a
NĚMECKOU ORIENTÁLNÍ SPOLEČNOSTÍ.
=====

§ 1. Pan profesor dr. Hrozný je pověřen Německou orientální společností spoluprací na kopírování a vydávání v Cařihradě se nacházejících hliněných tabulek z Boghazköi.

§ 2. Ve všech z této úlohy vyplývajících povinností podléhá vedoucímu celé publikace textů, pověřenému Německou orientální společností¹⁰.

§ 3. Uveřejnění jakéhokoliv druhu nebo sdělení z boghazköiských tabulek třetím osobám jsou povolena pouze s výslovným a pro každý jednotlivý případ nezbytným souhlasem vedoucího. Tento je kdykoliv oprávněn nahlédnout do kopií. Opisy textů zůstávají až do vydání publikace příslušného textu majetkem Německé orientální společnosti.

§ 4. Výběr textů pro jednotlivé svazky závisí na souhlasu vedoucího, který uděluje povolení k tisku a stanoví termín vydání.

§ 5. Publikované svazky nemají obsahovat žádná zpracování, nýbrž autografie textů, mechanické reprodukce obzvláště důležitých kusů a jako úvod krátké popisy vnějšího nálezu originálů a údaje k obsahu textů.

⁷ Verze z Náprstkova muzea v Praze (Fond Bedřich Hrozný, kart. 1, Ar.Hroz 1/4–4). Srv. rovněž VELHARTICKÁ, Šárka: *Orientalista Bedřich Hrozný – rozluštitel chetitského jazyka ve světle nově objevených dokumentů / The Orientalist Bedřich Hrozný – the Hittite Language Decipherer in the Light of Newly Discovered Documents*. In: VELHARTICKÁ, Šárka: *Bedřich Hrozný a 100 let chetitologie / Bedřich Hrozný and 100 Years of Hittitology*. Praha 2015, s. 11–54; zde s. 27–37 a ALAURA, Silvia: *Figullas und Hroznýs Arbeit an den Boğazköy-Tafeln im Kaiserlich-Ottomanischen Museum in Konstantinopel 1914*. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 147, 2015, s. 25–69; zde s. 52–53.

⁸ V pravém horním rohu:
Zum [Ex]emplar 3,- Mark / Marken
Zum Neuenexemplar 3,- Mark / Marken
Schöneberg, d. 7. März 1914
V. Giessen (podpis)
Kgl. Pr. Stempel-Vertheiler (STEMPELMARKE DREI MARK / PREUSSEN, blau).

⁹ V tomto konečném znění smlouvy je jméno Hrozný psáno konsekventně správně s dlouhým „ý“.

¹⁰ Zde rozepsáno původní D. O.-G. na „Deutschen Orient-Gesellschaft“; oprava původního „Textpublikationen“.

§ 6. Pan profesor Hrozný má přednostní právo na překlad a vědecké vy-
těžení jím vydaných textů v rámci publikační řady „Zpracování“. Toto před-
nostní právo zaniká ve prospěch všech ostatních kolegů z oboru, nebude-li
manuskript pro „Zpracování“ odevzdán nejpozději půl roku po vydání svaz-
ku textů. V termínu odevzdané manuskripty (překlady, příp. zpracování)
musejí být vedoucím neprodleně a bez materiálních změn dány do tisku.¹¹

§ 7. Německé orientální společnosti z této smlouvy nevznikají žádné fi-
nanční závazky.

§ 8. Délka smlouvy je stanovena zprvu na dva roky, počínaje 21.¹²
březnem 1914. Po uplynutí roku a půl může být oběma stranami vypovězena
s půlroční výpovědní lhůtou. Po uplynutí druhého roku se smlouva obnovuje
vždy o rok, dokud nebude řádně vypovězena.

= = = = =

Vídeň, 27. února 1914.
Dr. Friedrich Hrozný,
Soukromý docent semit.[ských] jazyků na
c. k. Vídeňské univerzitě a knihovník
c. k. Vídeňské¹³ univ.[ezitní]-knihovny.

Berlín, 7. března 1914.
Německá orientální společnost,
zapsaný spolek
Freiherr von Thielmann
Bruno Güterbock,
„Předseda“ a „Tajemník“

¹¹ Zde končí návrhy smlouvy („Entwurf“), které se dochovaly v archivu Německé orientální společnosti s dovětkem: „Trvání smlouvy a výpovědní lhůta mohou být stanoveny až po ob-
držení odpovědi prof. Hrozného.“ (Entwurf DOG/1 i DOG/2).

¹² Původní datum bylo v již sepsané smlouvě ruční opravou pozměněno na Hrozného žádost
z „1. března“ na „21. března“ (doplnění číslovky „2“ před číslo „1“ je zřetelné). Hrozný napsal
27. 2. 1914: „Dovoluji si nyní Vašemu Blahorodí zaslat přiloženou smlouvu opatřenou mým
podpisem. Pokud jde o počáteční datum, pak bych Vám byl, velevážený pane profesore, ve-
lice zavázán, kdyby mohl být stanoven 21. březen (jak jsem naznačil tužkou). Toto by totiž
formálně nepůsobilo téměř žádné obtíže; pak bude jednoduše vsunuta číslovka 2 před slova
„1. března“, aniž by byla sepisována nová smlouva.“

¹³ „Wiener“ později doplněno.

Smlouva s Figullou¹⁴

S M L O U V A
mezi
PANEM DR. FIGULLOU
a
NĚMECKOU ORIENTÁLNÍ SPOLEČNOSTÍ.

=====

„§ 1. Pan dr. Figulla je NĚMECKOU ORIENTÁLNÍ SPOLEČNOSTÍ¹⁵ pověřen tříděním, uspořádáváním a vydáváním v Cařihradě se nacházejících hliněných tabulek z BOGHAZKOEI.“

§ 2. Ve všech z této úlohy vzestávajících povinností podléhá vedoucímu celé publikace textů, pověřenému Německou orientální společností.

§ 3. Uveřejnění jakéhokoliv druhu nebo sdělení z boghazköiských textů¹⁶ třetím osobám jsou povolena pouze s výslovným a pro každý jednotlivý případ nezbytným souhlasem vedoucího. Tento je kdykoliv oprávněn nahlédnout do kopií.¹⁷

§ 4. Výběr textů pro jednotlivé svazky závisí na souhlasu vedoucího, který také¹⁸ uděluje povolení k tisku a stanoví termín vydání.

§ 5. Publikované svazky nemají obsahovat žádná zpracování, nýbrž autografie textů, mechanické reprodukce obzvláště¹⁹ důležitých kusů a jako úvod krátké popisy vnějšího nálezu originálů a údaje k obsahu textů.

§ 6. Pan dr. Figulla se zavazuje, že bude pracovní dobu dodržovanou úředníky Ottomanského muzea zcela věnovat své práci na publikaci textů. Jeho úloha spočívá výlučně ve zhotovení publikace textů; vědecké zpracování materiálu, obzvláště rozluštění chetitského jazyka, nepatří k jeho služebním úlohám, nýbrž musí zůstat vyhrazeno jeho volnému času.²⁰

¹⁴ DOG II.2., 3.2.2. Figulla: Vertrag mit Figulla. Srv. rovněž ALAURA, S.: c. d., s. 50–52.

¹⁵ V ručně psaném návrhu pouze „D. O.-G.“.

¹⁶ V Hrozného smlouvě i v ručně psaném návrhu: „z boghazköiských tabulek“ („Boghazköi-Tafeln“).

¹⁷ Hrozný má navíc doplnění: „Opisy textů zůstávají až do vydání publikace přísl.[ušného] textu majetkem Německé orientální společnosti.“ („Die Textabschriften bleiben bis zum Erscheinen der Publikation des betr.[effenden] Textes Eigentum der D. O.-G.“).

¹⁸ „také“ („auch“) – později ručně dopsáno.

¹⁹ Na tomto místě („beson-“) končí strojopisný návrh dochovaný v archivu DOG. Dále překlad pokračuje na základě ručně psané verze.

²⁰ Celý tento odstavec v Hrozného smlouvě není obsažen.

Pan dr. Figulla má přednostní právo na překlad a vědecké vytěžení jím vydaných textů v rámci publikační řady „Zpracování“. Toto přednostní právo zaniká ve prospěch všech ostatních kolegů z oboru, nebude-li manuskript pro „Zpracování“ odevzdán nejpozději půl roku po vydání svazku textů. Pan dr. Figulla musí všechny manuskripty, které vzejdou z jeho práce na tabulkách z Boghazköi, nabídnout nejprve vedoucímu publikace pro řadu „Zpracování“ a zavazuje se, že ani po dobu 5 let po skončení smluvního poměru neuveřejnění na jiném místě nic o jejich obsahu.²¹ V termínu odevzdané manuskripty (překlady, příp. zpracování) musejí být vedoucím neprodleně a bez materiálních změn dány do tisku.²²

§ 7. Pan dr. Figulla obdrží roční plat 6000 (šest tisíc) marek, splatný v měsíčních prenumerando-částkách.²³

Jako náklady na přestěhování bude poskytnuto 600 (šest set) marek. Výše platu je stanovena s ohledem na rodinný stav pana Figully. D. O.-G. je při tomto vstřícném kroku vedena nadějí, že paní dr. Figullova bude svého muže při zejména v počátku velmi objemných a časově náročných úklidových pracích mechanické povahy podporovat.

§ 8. Pan dr. Figulla má nárok na dovolenou šest týdnů v roce.

§ 9. Pracovní poměr pana dr. Figully je stanoven od 1. ledna 1914 zprvu na dva roky. Po uplynutí roku a půl může být smlouva vypovězena oběma stranami s půlroční výpovědní lhůtou. Po uplynutí druhého roku se smlouva obnovuje vždy o rok, dokud nebude řádně vypovězena.

§ 10. D. O.-G. si vyhrazuje právo pro případ, že by mělo být možné kompletní nebo částečné převezení materiálu do Berlína, požadovat pokračování prací v Berlíně podle stejných zásad, ale za zkráceného platu až na 3000 (tři tisíce) marek. V tomto případě budou hrazeny náklady na stěhování z Cařihradu do Berlína ve stejné výši, jako při stěhování do Cařihradu. Totéž nastane po uplynutí smlouvy.

²¹ Text „Pan dr. Figulla musí všechny manuskripty, které vzejdou z jeho práce na tabulkách z Boghazköi, nabídnout nejprve vedoucímu publikace pro řadu „Zpracování“ a zavazuje se, že ani po dobu 5 let po skončení smluvního poměru neuveřejnění na jiném místě nic o jejich obsahu.“ v Hrozného smlouvě není obsažen.

²² Zde končí návrh ručně psané smlouvy s Hrozným, jež se na témže dvojlistě dochoval v archivu DOG a je datován 12. 8. 1913. Tzn., že v momentě, kdy byla již dojednána smlouva s Figullou, smlouva s Hrozným se teprve připravovala (v témže návrhu končí smlouva Hrozného: „Trvání smlouvy a výpovědní lhůta mohou být stanoveny až po obdržení odpovědi prof. Hrozného.“).

²³ Hrozného smlouva: „§ 7. Německé orientální společnosti z této smlouvy nevznikají žádné finanční závazky.“

Berlín, 12. srpna 1913

pod.[epsán] Hugo Heinr. Figulla
pod.[epsán] Freiherr von Thielmann²⁴
Předseda

D. O.-G. E.V.
pod.[epsán] Bruno Güterbock
Tajemník.

Dne 31. března 1914 vyšla v *Innsbrucker Nachrichten* zpráva (v sekci „Preisaufgaben an der Innsbrucker Universität“ / Philosophische Fakultät) o úkolu rozluštit chetitské písmo a jazyk, včetně vypracování slovníku chetitského jazyka: „Chetitské písemné znaky je nutno posoudit s ohledem na jejich vztah ke znakům egyptským, minojským a předovýchodním, jejich výklad je nutno zpracovat s nejpřísnějším kritickým odlišením jistého od pravděpodobného a pouze možného. K tomu je nezbytné dodat chetitský glosář a prozkoumat rozšíření Chetitů.“²⁵ Obdobný článek se téhož dne objevil v *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*.²⁶ Do luštění neznámého jazyka se pustilo mnoho dalších badatelů nejen v Německu.

Poté, co i Hrozný odjel do Cařihradu a mohl pracovat na textech společně s Figullou, je další vývoj událostí rovněž dokumentován korespondencí uloženou v Archivu DOG. Zřetelně z ní vyplývá, že Hrozný se zcela soustředil na práci – vybalování hliněných tabulek z beden, jejich očišťování a třídění a zejména se snažil přiřadit k sobě jednotlivé úlomky a získat tak co nejúplnější a největší tabulky s textem, které by byly vhodné k luštění neznámého jazyka. Figulla oproti tomu promeškal značné množství času sváry s dr. Ungerelem. Hádek manželů Figullových a Ungerových, kteří bydleli společně, byl Hrozný ušetřen, neboť měl vlastní byt a po celou dobu sporu si zachoval neutralitu a vstřícný postoj k oběma stranám. Figulla na základě toho nestihl zpracovat takové množství materiálu – třídit texty a přepisovat je. Oproti tomu Hrozný, který se cele věnoval tabulkám, si jich stihl nakopírovat dostatek na to, aby mohl v luštění jazyka pokračovat i po vypuknutí 1. světové války, kdy museli oba badatelé Cařihrad v srpnu 1914 opustit a vrátit se do Vídně a Berlína.

²⁴ Max Franz Guido Freiherr von Thielmann (1846–1929), německý diplomat, státní sekretář v Říšském pokladním úřadu Německého císařství (Reichsschatzamt des Deutschen Kaiserreichs).

²⁵ „Preisaufgaben an der Innsbrucker Universität“ (Philosophische Fakultät), *Innsbrucker Nachrichten* 72, 31.3.1914, 3 (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ibn&datum=19140331&seite=3&zoom=33&query=%22hethiter%22&provider=P02&ref=anno-search>). [cit. 25. 5. 2018]

²⁶ „Preisaufgaben an der Innsbrucker Universität“ (Philosophische Fakultät), *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* VII/72, 31.3.1914, 3 (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=tan&datum=19140331&seite=3&zoom=33&query=%22hethiter%22&provider=P02&ref=anno-search>). [cit. 25. 5. 2018]

Figulla Weberovi, Cařihrad, 08. 06. 1914Cařihrad, 8. června 1914.²⁷

Velevážený pane profesore Webere!

Píši dnešní řádky Vám, abych Vás zpravil o nových poměrech v muzeu a abych Vám podal nový důkaz o tom, že každý okamžik, o který se pozodí přesun Bo-tabulek²⁸ do Berlína, představuje v této záležitosti nenahraditelnou škodu. O ulehčení, jež Vám H.[alil]-Bey²⁹ přislíbil, již nemůže být ani řeči, naopak, naše činnost je narušována. Když se Macridi-Bey³⁰ vrátil, nechal pana Hrozného otevřít 3 bedny a dovolil jim (tj. jemu a jeho paní),³¹ aby se pustili do vybalování v depotu. Když se o tom dozvěděl H.[alil]-B.[ey], udělal M.[acridi]-B.[ey]-ovi strašný skandál, a zakázal, 1.) aby směla paní Hrozná vybalovat v depotu a 2.) aby směla být otevřena a zpracovávána více než jedna bedna.

Již to, že pan Hrozný dostal nový materiál, se stalo pod podmínkou, že já jsem udělal místo v naší pracovně; dal jsem proto okopírované tabulky k dispozici a ze zbylých jsem si vybral ty méně dobré a předal jsem je k zabalení. Již tehdy se mi nelíbil způsob, jak bylo s tabulkami nakládáno. Pan dr. Unger si došel pro hammaly³² s koši a tabulky byly se stolu hromadně shrnuty do košů, přičemž se samozřejmě zničí i to vše zbývající, co bylo ještě jakž takž v dobrém stavu. Nyní, poté, co H.[alil] B.[ey] opět přikázal, že smíme mít otevřenou pouze jednu bednu, nechal pan U.[nger] bez mého vědomí odnést i mé zbývající tabulky a nechal mi asi jen 20 kusů, které jsem si vyčlenil ke kopírování pro nejbližší dobu. I pana Hrozného nutí k rychlejšímu prohlížení a vybírání, bezdůvodně. I nyní byly tabulky právě popsáním způsobem dány stranou a naházeny do beden, kde o sebe drou bez jakéhokoli proložení. Takto ani nemůžeme smysluplně pracovat, ani se tabulkám nedostane nezbytné konzervace, aby byly zachráněny pro budoucnost. Rovněž pan dr. Hrozný Vám v nejbližší době napíše o našich posledních zkušenostech.

Pokud jde o nás samotné, tak Ungerovi neučinili žádné kroky ani nehnuli brvou, aby nám podali ruku ke smíru. Vyjádřili se souhlasně k tomu, aby chom se odstěhovali; nadcházející sobotu máme jít pryč, a o našich posled-

²⁷ Srv. rovněž ALAURA, S.: c. d., s. 54–55.

²⁸ Tj. boghazköiských tabulek.

²⁹ Halil Edhem Eldem, viz BITTEL, Kurt: *Halil, Edhem*. Reallexikon der Assyriologie (dále jen RIA), 4, 1. Lieferung, 1972, s. 59.

³⁰ Theodor Macridi Bey (1872–1940), konzervátor istanbulského muzea, viz BITTEL, Kurt: *Macridi, Theodor*. RIA, 7, 3./4. Lieferung, 1988, s. 192–193.

³¹ Text v závorce doplněn později.

³² Hammal – arabský termín, označuje nosiče nákladu.

ních dnech, kdy jsme s nimi ještě společně bydleli, a o našem rozchodu Vám napíšeme z našeho nového bytu.

Přišly ty věci, které jsem Vám zaslal, v pořádku?

A nyní mi ještě, vážený pane profesore, dovoluji, abych se Vás zeptal, jak probíhal Váš návrat domů, a jak se Vám a Vaší ctěné rodině daří, – doufám a přeji, co nejlépe.

S nejsrdečnějšími pozdravy i od mé paní Vám a Vaší vážené paní

Váš

vždy oddaný

Hugo Figulla.

Unger Weberovi, Cařihrad, 08. 06. 1914

Cařihrad

8. června 1914.³³

Vážený milý pane profesore.

Dnes bych k Vám chtěl hovořit jako k vedoucímu publikací z Boghasköi. Dosud jsem panu Figullovi vycházel neustále maximálně vstříc a poskytl jsem mu při studiu tabulek možnosti, jež přesahovaly mně uložená pověření. Ale poté, co pan Figulla a jeho paní pomluvili a podezřívali moji paní a mě u známých rodin, např. Scheiblichů, německých správců, které Vy dobře znáte, nemám již žádný důvod prokazovat mu tuto svou blahosklonnost. U Scheiblichů Figullovi mimo jiné tvrdili, že moje paní vůbec není nemocná, že jezdí stále často do města atd., že bydleli „ve sklepě“, kde ale přece sami chtěli mít byt.

Navíc hraje paní Figullová nadále celý den od 9–12 ze 2–5 jen 2–3 cvičení z Löschora,³⁴ což mé ženě přivozuje stále nové bolesti hlavy. Proto jsme velmi šťastni, že Figullovi k 15. červnu vypověděli smlouvu a výpověď jsme přijali. On ode mě na konci roku obdrží zcela a v hotovosti uhrazené své nevyužité nájemné, neutrpí tedy žádnou ztrátu.

Ke zmíněnému rozhodnutí mě přiměla zejména i ta skutečnost, že Figulla v poslední době dával vůči mně pohledem i výrazem najevo jistou nadřazenost, snad protože myslel, že jsem hloupý a nechám si od něj i jeho ženy všechno líbit, a protože věří, že ve Vás najde oporu jako v zástupci DOG,

³³ Dopis přepisuje i S. Alaura (viz ALAURA, S.: c. d., s. 55–57) a klade pořadí jednotlivých listů dopisu v odlišném pořadí. Domnívám se, že text dopisu je nutné číst: nejprve první dvojlist a poté druhý dvojlist s dodatkem pod podpisem.

³⁴ Carl Albert Loeschhorn (1819–1905), klavírní skladatel a pedagog.

které musím být já jako Němec zavázán. Dokud se ke mně někdo chová zdvořile a slušně, jsem rád ochoten učinit pro DOG, co bude v mých silách.³⁵

Tímto Vás prosím, abyste pana Figullu důrazně varoval, aby si vůči mně jako kustodovi muzea nedovoloval výroky ani jednáním. Pro Figullu nejsem od nynějška nic jiného než kustod muzea a všechny osobní pocity jsem vyeliminoval, poté, co se ke mně takto choval.

Měl-li by si jakkoli svévolně počínat, jak je to již nyní patrné, tak se obávám, že pak proti němu budu muset zakročit oficiální cestou.

Halil nařídil, že má-li být otevřena nová bedna, musí být ta předchozí zavřena. Proto jsem zabalil Figullovu tabulku až na některé, které studuje. Neboť již nemůže žádné pospojovat, nevznikne mu tedy žádná škoda, dostane-li tabulky následně. Macridy musel již v sobotu strpět strašný Halilův výbuch, protože Hrozny otevřel jednu bednu, kterou Figulla zavřel.

Ostatně, kdyby Vám, který jste také kustodem v muzeu, udělali Figullovi takové nepříjemnosti u Vašich přátelenských rodin, rovnou byste s ním vyrazil dveře, není-liž pravda? Figulla rozzuřeně prohlašoval, že Vám to oznámí. Abyste byl od počátku správně v obraze, rovněž Vám to píši.

Děkuji Vám za převod peněz. Ještě jsem se jich nedotkl, neboť muž s tabulkami³⁶ se ještě znovu neobjevil. Poptám se u „Kidaoglu“.

Hedvábí jste zaplatil správně, při cestě zpět z Halki do Stambulu. Nyní je zde Sobernheim³⁷, pozval nás, Figullovu, Macridyho na večeři do Tokatlihanu³⁸, dnes v pondělí večer.

S nejsrdečnějšími pozdravy zvláště Vaší ctěné paní choti, i od mé paní a mé S. M.

Váš

stále oddaný
Eckhard Unger

³⁵ Dovětek „und weil er einen Rückhalt an Ihnen zu finden glaubt als Vertreter der DOG, der ich als Deutscher verpflichtet sein müsse. Solange man mich höflich und anständig behandelt, bin ich gern bereit, für die DOG mein Möglichstes zu tun.“ doplněn později po okraji dopisu.

³⁶ V originále označení „Tafelmann“, pravděpodobně se týká dodavatele klínopisných tabulek.

³⁷ Moritz Sebastian Sobernheim (1872–1933), německý orientalista a diplomat.

³⁸ Luxusní hotel Tokatlian v Istanbulu, založený roku 1897.

Doplnění 1³⁹:

Jak jsem již jednou řekl, Figulla sám o sobě je zcela přátelský a potřebný člověk, ale je pod pantoflem a je poštván svou ženou, která má všechny vlastnosti, které člověk očekává od polské židovky, a jsou spíše předně zdravotně zkažení svým vegetarismem, špehuje² snad celý jeho život.⁴⁰

Doplnění na 1. straně dole:

Právě zde byl muž s tabulkami a pravil, že kromě 40 tabulek, z nichž jsem 20 vybral, by měl ještě dalších 40 tabulek. Peníze ale budou asi ještě postačovat, i když od něj zítra odkoupím dalších 40 tabulek.

Figulla Ungerovi, Cařihrad, 10. 06. 1914

Cařihrad, 10. června 1914.

Vr. 2.

Velevážený pane!

Poté, co jste včera večer ignoroval mou oprávněnou žádost, jsem nucen s Vámi dále vyjednávat touto cestou.

Nejprve musím co nejenergičtěji odmítnout absolutně neoprávněná obvinění, jež si včera vůči nám dovolila Vaše paní, a z nichž jsme nanejvýše překvapení a rozhořčení.

Dále Vás žádám, abyste věnoval pozornost následujícímu výkladu.

Jak jste mi řekl, náš byt jste již dále pronajal, a jako termín nastěhování našich následných nájemců jste mi udal 15 t.[ohoto] m.[ěsíce]; takže bychom museli 14. opustit Kjöschk. My ale nemůžeme a neuzavřeme žádnou novou smlouvu dříve, než nám odevzdáte písemné prohlášení na základě přiložené předlohy, že nám náš podíl z nájemného, 30 lir (tureck.[ých]), vyplatíte v měsíčních splátkách do 1. ledna 1915, jak jsme dojednali.

Zmíněný výklad vyplývá z rozhovoru s panem konzulem dr. Dähnhardem⁴¹; tentýž se vyslovil býti připraven figurovat mezi námi jako smírcí

³⁹ Na posledním listě, doplnění pod podpisem.

⁴⁰ Celá pasáž, doplněná později podél okraje dopisu, je velmi obtížně čitelná: „Figulla an sich allein, ist ein ganz umgänglicher brauchbarer Mensch, aber als Pantoffelheld lässt er sich von seiner Frau, die alle Eigenschaften besitzt, die man von einer polnischen Jüdin erwartet, aufhetzen und sie sind ehe? zunächst gesundheitlich verdorben durch ihren Vegetarismus, spähe? wohl seine ganze Laufbahn.“ (Srv. přepis S. Alaury v MDOG: „Figulla an sich allein, ist ein ganz umgänglicher brauchbarer Mensch, aber als Pantoffelheld lässt er sich von seiner Frau, die alle Eigenschaften besitzt, die man von einer polnischen Jüdin erwartet, ??? und sie sind ihr zunächst ??? ??? ??? Vegetarismus, ??? wohl ??? ganze Laufbahn.“).

⁴¹ Heinrich Daehnhardt (1876–1944), německý konzul a diplomat v Istanbulu.

soudce a ponechávám nyní na Vás, chcete-li přiložené prohlášení podepsat dobrovolně ihned – pak očekávám podepsaný dokument do zítřejšího rána 8½ hodin –, nebo zda chcete rozhodnutí vložit do rukou pana konzula – v tomto případě Vás očekávám zítra mezi 9½ a 10 hodinou na německém konzulátě.

Co se týká předání našeho bytu, pak o tom zpravím pana Fazly-Beye a požádám ho, aby byl předání přítomen.

Očekávám neprodlenou odpověď.

Nejoddaněji

Dr. Figulla.

Prohlášení.⁴²

Tímto prohlašuji, že pan dr. Figulla s mým svolením odstupuje od mezi námi uzavřené nájemní smlouvy, a že mu vyplatím zpět z jeho předem zaplacené roční nájemní sumy 30 turec.[kých] lir za zbývajících 8 měsíců z ročního nájemného v měsíčních splátkách (splatných po 5 lirách 15. června a 15. července a po 4 lirách 15. srpna, 15. září, 15. října, 15. list.[opadu], 15. pros.[ince] 1914⁴³ (příp. 1. led.[na] 1915⁴⁴).

N. N.

Unger Figullovi, Cařihrad, 10. 06. 1914

Cařihrad

10. června 1914.

Pan dr. Figulla.

Zde

Oba jsme v sobotu 6. června výslovně ujednali, že byt na Kiosk Sabaheddinu mi v sobotu 13. června předáte v dobrém stavu, o čemž je Vám mnou předáváno potvrzení, na základě kterého od nájemné smlouvy odstupujete a já se zavazuji, že Vám zpětně zaplatím nevyužitou částku nájemného ve mnou stanovených splátkách, celkem třicet tureckých lir, do 1. ledna 1915.

Dr. Eckhard Unger

⁴² Jedná se o Figullou ručně psaný návrh, zasláný společně s dopisem E. Ungerovi k podepsání.

⁴³ Údaj „1914“ doplněn dodatečně.

⁴⁴ Údaj „1915“ doplněn dodatečně.

Unger Weberovi, Cařihrad, 10. 06. 1914

Se 2 přílohami

Cařihrad
10. 6. 1914.

Vážený milý pane profesore!

Mrzí mě, že Vás musím ještě jednou obtěžovat s tou záležitostí. Musím to však učinit, protože pan Figulla se, jak vidíte z přiloženého dopisu (N^o = 2), nyní obrátil na veřejnost.

Včera mi zaslal přiložený urážlivý vyzývavý lístek (N^o = 1), načež jsem mu nechal vzkázat, že ho za hodinu očekávám ve svém salonu, což odmítl.

Dnes (středa) večer jsem obdržel druhý dopis, který mne zcela překvapil, poté, co jsem minulou sobotu 6. června s panem Figullou ujednal, že se v sobotu 13. června (podle jeho návrhu) ráčí vystěhovat a předat byt v dobrém stavu, načež jsem mu chtěl vydat potvrzení, že mu do 1. ledna 1915 splatím 30 tureckých lir, zbytek obnosu jeho nájemného, v jakých splátkách jsem si výslovně vyhradil. Přesto vynesl záležitost z mně nepochopitelných důvodů na veřejnost, před smírčího soudce. Tím hodlá a bude škodit mému postavení, neboť záležitost se touto cestou donese do německých kruhů a vzestane z toho veřejný skandál.

Ta absolutně neoprávněná „obvinění“ spočívala v tom, že má paní si u ní stěžovala, že její sluha nám v poledne a večer, dvakrát, naplival do jídla třeshové pecky. Sluha, vyzván k vysvětlení, tvrdil, že pecky do jídla „spadly“.

Obracím se na Vás, jako nadřízeného Figully, a prosím Vás, abyste ho zcela energicky varoval, aby se vystříhal podobného veřejného skandálu a dalšího šikanování.

Vždyť jste nás přeci znal a věděl jste, koho nám tak vřele doporučujete, že my jsme posléze Figullový takto přijali, že jsme je od začátku přijali jako Vaše dobré známé a jako naše vlastní. Kdybychom byli tušili, jak se k nám budou chovat, nejsrdečněji bychom se za to poděkovali a mohli jsme si v domě zachovat svůj klid.

Prosím, zpravte mě neprodleně o Vašich krocích, které v této věci podniknete.

Měli-li by Figullovi vyvolat další skandál, pak bych se cítil povinován, kvůli mě, kvůli mému postavení a obzvláště zdraví mé ženy, nechat oficiálně odstranit původce skandálu z Cařihradu.

Jak bylo řečeno, je mi mimořádně trapné, že Vás musím obtěžovat touto nemilou záležitostí, avšak jste pro Figullu, jako jeho šéf, jedinou osobou, které se obává a již respektuje.

S nejsrdečnějšími pozdravy od domu k domu

Váš
stále oddaný
Eckhard Unger

Doplnění:

Chcete-li o nás Ungerových slyšet správné mínění, obraťte se někdy na Wiegandovy.

Figulla Weberovi, Cařihrad, 16. 06. 1914

Cařihrad, 16. června 1914.⁴⁵

Velevážený pane profesore!

Nejprve Vám vyslovuji své nejvroucnější díky za přeposlání boghazköiských zpráv. Poté Vás prosím za prominutí za tento improvizovaný arch dopisního papíru; minulou sobotu jsme se přestěhovali, a v našem novém příbytku ještě není vše na svém místě, vlastně to bude v nejbližší době celé trochu provizorní.

Při našem stěhování jsme byli vedeni dvěma hledisky; za prvé jsme se nechtěli odstěhovat daleko, nýbrž zůstat poblíž, abychom se vyvarovali velkých nákladů na stěhování, a za druhé jsme při nejisté době našeho pobývání zde nechtěli uzavírat žádnou smlouvu. Proto jsme si po dlouhém hledání pronajali 2 pokoje od jedné arménské rodiny, v nichž se zařídíme zcela pro sebe; prozatím jsme dostali jen 1 pokoj, druhý nám bude uvolněn po měsíci.

S Ungerovými jsme se dohodli, že se vystěhujeme a Ungerovi nám mají nahradit předem zaplacené nájemné. Mně a Hrozným pan U.[nger] řekl, že náš byt je pronajatý jinými lidmi; tito tedy musí alespoň měsíčně platit nájem. Přesto mi pan Unger odmítl, že mi bude platit nájemné rovněž ve stejných měs.[íčních] splátkách, nýbrž dostanu v červenci a srpnu po 2 lirách, v září nic, v říjnu 10 lir a v list.[opadu] a pros.[inci] po 8 lirách. Nakonec jsem na to přistoupil, abych se vůbec ke svým penězům dostal.

Rozhod byl beze slov a bez bolesti; nicméně se předtím udály ještě další věci, z nichž Vám chci ještě vylíčit pouze poslední komedii. Jednoho večera si přineseme domů třešně a hrst jich dáme také našemu sluhovi, tento se venku v kuchyni podělí ještě s Ungerovic sluhou a oba snědí třešně v kuchyni. Příštího rána najde paní U.[ngerová] ve své ošatce pecku, a nejprve se vříti

⁴⁵ Srv. rovněž ALAURA, S.: c. d., s. 57–58.

do kuchyně a vrhne se na našeho sluhu, že jí pecku hodil schválně do ošatky, a poté se vrhla i na mou paní: „Paní F.[igullová], ty nechutnosti, jichž se Vás sluha na Váš popud dopouští, jsou konec konců přece skutečně nestydaté,“ a když si moje paní toto obvinění vyprosila, vyslechla si ještě: „Ano, co všechno my jsme si od Vás museli nechat líbit! a vůbec: kdo lže tak, jako Vy!“ – To, co jsme lhali, je očividně to, co jsme Vám, vážený pane profesore, napsali o našich zkušenostech s Ungerovými; přirozeně je to nyní Ungerovým nepřímé, že Vy víte, jak s námi jednali. Každopádně jsme záležitost pojali jako komedii, a jsme nyní spokojeni, že jsme z toho domu pryč; myslím, že se nyní také brzy zotavíme.

V příloze Vám zasílám požadovanou zprávu o mé zdejší práci; myslím, že bude postačovat, a pro Vás samotného bych jen chtěl ještě připojit, že obsah mnou kopírovaných tabulek z velké části, nakolik lze již nyní vidět, spočívá v obětních a votivních seznamech a v historických líčeních, jeden text se mi zdá být mytologického obsahu a 3 kusy jsou dopisy, podobné dopisům z Amarny (2 z toho jsou chet.[itské], 1 malý kousek je semit.[ský]). Chtěl-li byste na tento semit.[ský] kousek vznést nárok, tak mi to, prosím, sdělte, jinak ho chci publikovat s mými ostatními texty. Znění je následující:

1. ¹Ištar a-na libbi¹ / / da-an-ni-iš lu-ú šu[-ul-mu]

3. um-ma-a Ištar ki-i ša at-ta / / um-ma-a a-mur a-ma-te-^{meš}-ia sal
..... / ^{sal}lugal ^{mat}ha-at-ti ^{sal}ummi-ia / ši-na a-na šarri
~~.....~~ a-na ša-me-e / at₁-ta-kan[?] an-na-ta aḫ-bi / a]-mur
gab-bi gab-bi a-ma-te-^{meš} / rabiti^{ti} ^{sal}lugal ^{mat}ha-at-ti / ?-ši-na a-na
šarri a-na-ku / nu^(?)-ti šu^(?)-nu / Revers ulomen.

Tak na 3 týdny mám ještě co kopírovat, pak si hodlám nechat otevřít další bednu.

S nejsrdečnějšími pozdravy i od mé paní Vám a Vaší ctěné choti

Váš
vždy oddaný
H. Figulla.

Figullova zpráva o zpracování tabulek, Cařihrad, 16. 6. 1914.⁴⁶

Zpráva
o mé práci na
tabulkách z Boghazköi⁴⁷

Když jsem v lednu tohoto roku započal svou práci na tabulkách z Boghazköi, byla mi správou Císařs.[kého] ottomanského muzea vydána zprvu jedna, poté postupně ještě dvě další bedny. Tyto bedny nesly čísla 1–3 a obsahovaly nálezy, které byly učiněny v roce 1907 na místě výkopů nacházejícím se před expedičním domem^{*48} – fragmenty pocházející z tohoto místa jsou označovány jako série C, oproti sérii A = nálezy z Böyük-kale a sérii B = nálezy z magazínů velkého chrámu.

Za pomoci své paní jsem obsah beden vyňal a rozložil na stolech; byly zde obsaženy pouze úlomky, větší a menší, od polovičních tabulek po drobné fragmenty, byly do jednoho pokryty krystaly a hlinou, a proto musela moje první úloha spočívat v tom, abych se pustil do pečlivého očišťování. Rozpuštění krystalů bylo docíleno pomocí kyseliny solné a kyselina sama byla z tabulek odstraněna zdoluhavým promýváním. Tato práce, při níž moje paní převzala velkou část promývání, si vyžádala více než 2½ měsíce.

Jakmile bylo promývání tabulek ukončeno, byly jednotlivé kusy opět rozloženy a roztríděny, a tím se podařilo pospojovat velké množství úlomků, takže nyní máme 7 téměř celých tabulek a 8 polovičních a rozměrnějších tabulek. Kromě toho je zde ještě více velkých jednotlivých kusů, k nimž se zatím ještě nedají najít žádné další fragmenty.

Z daného materiálu jsem nyní vybral velké tabulky a menší fragmenty, které se mi jeví významné a vhodné pro mou publikaci, a od konce března jsem zaměstnán kopírováním těchto tabulek; v této chvíli jsem hotov se 41 čísly, a tato by zaplnila cca. 69 stran jednoho sešitu plánované publikace. Do 14 dnů bych měl být sto okopírovat ještě tolik, abych mohl uzavřít první sešit.

Cařihrad, 16. června 1914.

Dr. Hugo H. Figulla.

⁴⁶ Srv. rovněž ALAURA, S.: *c. d.*, s. 59.

⁴⁷ DOG II. Ausgrabungen. 3. Kleinasien. 3.2. Publikation der Boghazköi-Tafeln. 3.2.2. Figulla. Bericht Figullas, Const. 16.06.14.

⁴⁸ Figullova poznámka: *Jak se později zjistilo, obsahovala i 4. bedna zčásti ještě úlomky série C 1907. Tato bedna byla otevřena panem dr. Hrozným, a při vybalování se části různých sérií promíchaly, takže již bohužel není možné jejich oddělení.

Hrozný Weberovi, Cařihrad, 16. 06. 1914⁴⁹

Velevážený pane profesore,

Konečně se dostávám k tomu, abych odeslal zprávu a obšírný dopis; byl bych napsal již dříve, avšak sledoval jsem právě v posledních dnech svůj jeden, jak se domnívám, velice důležitý objev, a chtěl jsem Vám, velevážený pane profesore, sdělit až něco definitivního.

Nejprve můj nejsrdečnější dík za lask.[avé] zaslání MDOG 35⁵⁰, jež se mi velice hodí.

Co se nyní týče mé práce, tak jsem již skoro tři týdny zaměstnán vybalováním hliněných tabulek série B (podle údajů Makridyho Beye), takže jsem v této době nemohl téměř nic kopírovat. Tři první bedny (4–6) mě velice zklamaly; byly to pouze malé fragmenty, které jsem se, protože chyběly větší, snažil podle možností pospojovat dohromady. Při tom mi byli velice nápomocni Makridy Bey a má paní. Podařily se nám nějaké joiny, aniž by však bylo možné sestavit nějaké kopírovatelné tabulky. Přeci jen ještě neznáme celý materiál této série. Lepší byla oproti tomu čtvrtá bedna (Nr. 10, série B⁵¹), která obsahovala množství zcela zachovalých tabulek a větší fragmenty. Byly to ponejvíce obětní seznamy apod. (viz zpráva); historické kusy se oproti tomu dochovaly jen fragmentárně. Nalezl jsem také asi 9–10 malých fragmentů semitských dopisů, které jsem dal stranou. Mezi nimi se nachází začátek velmi malého dopisu Kadašmanturgua Ḥattušilimu,⁵² jeden fragment (přibližně 2/3) egyptského dopisu Ḥattušilimu a jeden fragment dopisu Pudu-
duchepě.

Vedle toho se mi ale podařilo u velmi malých fragmentů zjištění, a to již u prvních beden (4–6), že některé úlomky jsou částmi chetitského zákoníku! Byl jsem tímto neočekávaným, nikterak zamýšleným objevem velice potěšen a posléze jsem prozkoumal každý, i ten nejmenší úlomek. Podařilo se mi např. sestavit ze 7 velmi malých úlomků asi ¼ jedné velké, hezky popsané tabulky, o které doufám, že ji jednou budu mít před sebou celou. Pak přišly větší fragmenty a nakonec v poslední bedně zcela zachovaná tabulka (i když rozlomená) a jedna asi ze ¾ dochovaná, nicméně špatně čitelná tabulka, která je navíc z velké části duplikátem. Trochu se divím, že Wincklerovi tento žánr unikl, když je zastoupen i velkými tabulkami. Ani dr. Figulla jej nepoznal, ačkoliv má dva dobré a jeden malý fragment ve své sérii (C). Přitom

⁴⁹ Srv. rovněž ALAURA, S.: c. d., s. 60–62.

⁵⁰ Tj. výtisku *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*.

⁵¹ „Série B“ doplněno později.

⁵² Tj. text KUB 3.71, dopis babylonského krále Kadašmanturgua.

tento velmi malý fragment – patrně v domnění, že je to vokabulář či něco podobného – kopíroval (je také nemožné rozpoznat charakter tohoto úloмку samotného), zatímco nechal oba⁵³ větší kusy, aniž by je kopíroval, v tom velkém množství fragmentů na dlouhém stole, které bylo nedávno z důvodu nedostatku prostoru dr. Ungerem zase uklizeno.

Nyní mám v plánu projít i zbylý materiál s ohledem na tabulky zákoníku, přičemž chci – jako dosud – zohlednit i ty nejmenší fragmenty. Jsem nyní na úloмки zákoníku docela vytrénován a doufám, že ještě něco naleznou. Bude samozřejmě nejvhodnější, kdyby byly všechny tyto k sobě patřící tabulky, popř. úloмки, sjednoceny v Jednom sešitě; byl bych Vám proto, velevážený pane profesore, velice zavázán, kdybyste ráčil panu dr. Fig.[ullovi] laskavě naznačit, aby mi přenechal své fragmenty – i ty event.[uelně] budoucí – samozřejmě oproti odpovídající náhradě. Pro něj má tento jím přehlédnutý žánr mnohem menší cenu než pro mě, a byla by velká škoda, byly-li by tyto texty odděleny. Jeden fragment textu jiné tabulky jsem mu již přenechal. Chtěl bych pak tabulky zákoníku pokud možno uveřejnit ve svém prvním sešitě. Snad bych mohl panu dr. Figullovi (s nímž jsem velmi zadobře) nabídnout tuto výměnu já sám a až poté, kdyby měl toto odmítnout – což se však sotva stane –, předložit tuto otázku k rozhodnutí Vám, velevážený pane profesore.

Já sám jsem dr. F.[igullovi] ještě nic neřekl, ani nikomu jinému, neboť jsem to hodlal nejprve nahlásit Vám, velevážený pane profesore. Pouze jsem dr. F.[igullovi] a dr. Ungerovi naznačil, že jsem učinil důležitý objev a sleduji určitý textový žánr.

Byl bych velmi vděčný, kdyby pan profesor ráčil dovolit, abych to směl říci (vedle dr. Fig.[ully]) především dr. Ungerovi a snad i Makr.[idymu] B.[eyovi] (samozřejmě důvěrně), a to zejména proto, aby jim byly jasnější mé rešerše ve zbývajícím materiálu. Musím ostatně dodat, že je mi v muzeu velice vycházeno vstříc, a že jsem obzvláště dr. Ungerovi a Makridymu B.[eyovi] zavázán k velkému díku.

Hodlám hledat i další fragmenty k historickým (chetit.[ským]) dokladům.

Co se nyní týká mé zprávy, pak ponechávám zcela na Vás, velevážený pane profesore, jak ji hodláte uveřejnit. Vejde se zpráva v této podobě do výroční zprávy DOG? Ne-li, pak by tam mohl být podán pouze výtah a zpráva samotná by mohla být uveřejněna v MDOG. Nebo by snad pan profesor považoval z jistých důvodů za nevhodné zveřejnit věc již nyní? Eventuelně by mohla být uveřejněna pouze první část (do s. 2, řádek 5 odshora). Mně

⁵³ „beiden“ doplněno později.

osobně by bylo velmi milé, mohla-li by věc být uveřejněna již nyní (snad v MDOG), neboť bych ji chtěl využít i ve Vídni. Chtěl bych pak zprávu zaslat i našemu ministru vyučování atd., abych svou záležitost uvedl opět trochu do pohybu. Zvláště náš ministr – jako právník (prof.[esor] na vídeňské práv.[nické] fak.[ultě]) – by asi měl pro můj nález pochopení. Pak bych si chtěl také zajistit prioritu. Pokud se týká spolehlivosti mého objevu, pak jsem si svou věc zcela jist. Pro případ, že zpráva bude uveřejněna, prosil bych o cca 50–60 separátů.

Poděkování pracovníkům muzea na konci zprávy jsem připojil samozřejmě pouze pro případ, kdyby byla uveřejněna celá zpráva; při zkrácené zprávě by nemělo příliš smyslu.

Chtěl bych ještě poznamenat, že jsem našel ještě jeden fragment, který sice nepatří k zákoníku, ale je to snad právnícký výklad zákonů nebo právní výnos krále nebo podobně. Přesto bych nedal mnoho za tuto domněnku, neboť tomuto nápisu ještě dobře nerozumím.

Závěrem bych Vás chtěl, velevážený pane profesore, ještě jednou ujistit, že bych Vám byl velmi vděčný, kdyby mohlo být umožněno, aby mi DOG na příští rok mohla schválit podporu pro Berlín – snad onu částku, o níž by pak⁵⁴ pan dr. Fig.[ulla] dostal méně. Bylo by mi nyní⁵⁵ zvláště milé, kdybych věděl, že je moje práce zajištěna i pro příští rok. Mohl bych se nyní mnohem klidněji věnovat práci, spojování tabulek atd. Mohl by snad pan profesor Or.[ientální] spol.[ečnosti] také naznačit, že pracuji i více, než je stanoveno ve smlouvě, mám na mysli právě to čištění, spojování, lepení atd. S mou ženou jsme např. oba svatodušní svátky a i poslední neděle strávili v prachu v muzeu.

O sporu mých dvou kolegů se pan profesor dozvěděl pravděpodobně již dost, takže se mu raději nebudu věnovat, tím spíše, že se do těchto záležitostí principiálně nechci vměšovat.

Od pana Makridyho Beye mám vyřídit jeho nejuctivější poručení, chtěl bych opětovně zdůraznit, že mi při spojování tabulek prokázal velice cenné služby. I pan dr. Unger spojil některé kusy.

Důležité je, že je vlastně méně beden, než se původně myslelo. Je sice 28 beden, z toho ale podle Makridyho Beye obsahuje 5 starožitnosti, takže by zde bylo pouze 23 beden s tabulkami.

Je naděje, že věci přijdou do Berlína?

Bude mi potěšením obdržet od Vás, velevážený pane profesore, brzy zprávu.

⁵⁴ „dann“ doplněno později.

⁵⁵ „jetzt“ doplněno později.

Tímto Vám, velevážený pane profesore, ještě jednou nejsrdečněji děkuji za Vaši velikou vstřícnost,
podepisuji v dokonalé účtě nejoddanější

Friedrich Hrozný.

Cařihrad – Moda,
16/6 14.

Cař.[ihrad], rak.[ouská] pošta.

· /.

Ani proti příp.[adným] stylistickým změnám v mé zprávě bych samozřejmě nic nenamítal.

Figulla Weberovi, Cařihrad, 17. 06. 1914

Cařihrad, 17. června 1914.

Velevážený pane profesore!

Spěchám, abych Vám odpověděl na Váš dnešní dopis.

Již jsem Vám krátce sdělil, že jsme od rodiny U.[ngerových] odloučení a jak se udála dohoda o nájemném; chci Vám nyní vypovědět historii našeho rozchodu popořadě.

V úterý 2. června jsem se obrátil na pana U.[ngera] a sdělil jsem mu, že bychom měli v úmyslu vystěhovat se ze společného domu a chtěli bychom si obstarat nový podnám. S naším vystěhováním byl ihned srozuměn, pouze si vyhradil, aby bylo přenecháno na něm najít si nové podnájemníky. Řekl mi, že má již pro náš byt vyhlédnutou jednu rodinu. Rovněž jsme probrali otázku odškodnění nájemného a pan U.[nger] prohlásil, že je připraven vyplátit nám (jako dohodce nových nájemníků) 30 lir⁵⁶ v měs.[íčních] splátkách do 1. ledna 1915. – V sobotu (6. června) jsme měli novou rozmluvu. Pan U.[nger] mi na mé otázky odpověděl, že s novými nájemníky již uzavřel dohodu; a když jsem ho nyní žádal, aby mi od nových nájemníků obstaral pís.[emné] potvrzení, že své peníze obdržíme za dojednaných podmínek, tak mi sdělil, že on osobně bude za naši sumu ručit, že nám peníze v prosinci splatí naráz, a že nám dá příslušné pís.[emné] potvrzení teprve, až se vystěhujeme a předáme mu byt v dobrém stavu. Tyto návrhy jsem nepřijal; pro tuto tak dalekosáhlou názorovou změnu pana U.[ngera] mám pouze to vysvětlení, že podlehl vlivu své ženy; neboť již vícekrát jsem zažil, že jsem se s ním zcela poklidně dohodl na nějaké věci a že on naši dohodu opět porušil nebo ji nechal padnout poté, co si o tom promluvil se svou ženou.

Přijmout poslední návrh jsme nemohli již proto, že jsme si nemohli pronajmout nový byt, aniž bychom předtím měli pís.[emnou] záruku toho, že

⁵⁶ „Pfd“ doplněno později.

své peníze dostaneme. Navíc zmiňovaná částka vůbec není naším majetkem, nýbrž DOG nám dala v lednu peníze na nájemné předem, museli jsme tedy i proto trvat na pís.[emné] záruce a museli jsme požadovat, aby doba splatnosti nebyla odložena; nelze také vůbec pochopit, proč nám Ungerovi nechtěli nájemné, které dostanou od našich nástupců, hned předávat. To vše nás udivilo a předsevzal jsem si, že si budu ještě jednou naléhavě u pana U.[ngera] stěžovat. Neděli a pondělí jsme tedy ztratili cestováním, neboť jsme od rána do večera sháněli nový byt. V úterý ráno se pak odehrála ta historka s třeshňovými peckami, o níž jsem Vám referoval v posledním dopise; a ačkoliv jsem si předsevzal, že nejlépe bychom měli tato obvinění a urážky, vyvolávané zjevně chorobnou potřebou, ignorovat, tak na druhé straně jsem si přeci jen řekl, že bychom klidným snášením Ungerovi v jejich chování přeci jen podpořili, že nás smí právem urážet, a tak jsem se se svou ženou odhodlal obrátit se na pana U.[ngera] a tuto záležitost a rovnou i otázku nájemného ještě jednou prohovorit. Požádal jsem pana U.[ngera] o „rozhovor mezi čtyřma očima na neutrálním místě“; domnívám se, že jsem byl k tomuto skromnému požadavku zcela oprávněn, a pro něj by tak bylo velmi snadné sejít při tak docela jasném počasí (byl večer krátce po 6½) do zahrady. Přesto mi nechal vzkázat, že mě očekává v 8 hodin v jejich salonu, a když jsem mu vzkázal, že bych si nepřál hovořit s ním v jejich salonu, nechal mě bez další odpovědi.

Za těchto okolností jsem považoval za vhodné požádat o právn.[ickou] radu, a proto jsem se důvěrně obrátil na pana konzula dr. Dähnharda, jemuž jsme se představili v lednu, a vyprávěl jsem mu o našem postavení a prosil jsem ho o jeho radu, jak bychom se měli vůči U.[nger]ovým chovat a co bychom měli dělat. Dostalo se mi vysvětlení⁵⁷, že za žádných okolností se nesmíme vystěhovat dříve, než budeme mít v rukou pís.[emné] prohlášení⁵⁸, a měl jsem se pokusit nejprve s panem U.[ngerem] v míru dohodnout, a mělo-li by to být bez úspěchu, tak si pak konzul nejlaskavěji vyprosil působit mezi námi jako smířčí soudce, a já jsem měl panu U.[ngerovi] navrhnout, abychom k němu přišli společně. Napsal jsem proto v tomto smyslu panu U.[ngerovi] a ponechal jsem na jeho vůli, aby mi požadovaný doklad vystavil dobrovolně, nebo aby vložil rozhodnutí do rukou pana konzula.

Na tento dopis jsem od pana U.[ngera] obdržel přiložený dopis, jehož obsah se od mého líčení velice odchyluje; dávám Vám své slovo, že mé vyprávění je naprosto správné a spolehlivé, a že údaje obsažené v přiloženém dopise neodpovídají pravdě. Na základě tohoto dopisu jsme se nyní odstěhovali, a když jsem náš byt panu U.[ngerovi] postoupil, obdržel jsem od něj pro-

⁵⁷ Předchází přeškrtnuté „Aussicht“.

⁵⁸ Slovo „hätten“ ve spojení „in Händen hätten“ doplněno později.

hlášení, podle něhož „odstupuji od nájemní smlouvy uzavřené na 1914–15 n. ff.“ a peníze obdržím ve splátkách, jak jsem Vám již uvedl.

Toto je jediný pravdivý průběh událostí, který pana Ungera podnítil k tomu, aby si na mě u Vás, vážený pane profesore, mohl stěžovat. Posuďte sám, nakolik je tato stížnost oprávněná, a zda neoznačit za nekorektní spíše chování pana U[ngera].

Naše práce v muzeu pokračuje; pan Hrozný dnes otevřel a prošel poslední 3 bedny své série B. Já sám mám kopírování ještě asi na 10 dní, pak rovněž otevřu 3 bedny, které ještě zbývají z mé série C a vyberu to, co bude pro mě použitelné.

S nejsrdečnějšími pozdravy i od mé paní Vám a Vaší ctěné choti.

Váš
vždy oddaný
Hugo Figulla.

Tímto Figullovým dopisem korespondence mezi DOG a badateli pracujícími na kopírování textů v Istanbulu končí. Nicméně další zprávy se dochovaly v korespondenci Bedřicha Hrozného s jeho přítelem, filologem a překladatelem z francouzštiny, Otokarem Šimkem, jemuž Hrozný 24. prosince 1914 píše z Vídně: „Nejprve Ti sděluji, že se nám narodila 19. října silná, zdravá a veliká dceruška – Olga Viola. Má se velice k světu a velice rychle prospívá. Vlasti je též zdráva. K vůli této věci musili jsme hlavně jeti dříve z Cařihradu pryč, kolem 1. září. Jiný důvod byl, že i tam hrozila už válka. V Cařihradě se nám velice líbilo, byla to krásná práce. Nakopíroval a transkriboval jsem si tam spoustu textů, na nichž nyní pracuji. Jsou to hettitské texty psané klínovým písmem. Řeč je zcela neznáma, rozluštit ji je naším – Dra Figully z Berlína a mým – úkolem. Kopie jsem k vůli našemu útěku náhlému z Cařihradu nemohl dokončit. ... K tomu přišlo, že jsem byl odveden vzdor své veliké krátkozrakosti (9 dioptrií); oči prý budou zkoušeny až při presentaci. Mohu snad být ještě puštěn, ale mnoho tomu nevěřím. Snad se bude v lednu narukovat. To by bylo ovšem pro mou práci katastrofou. Bojím se, že Fig[ulla] v Berlíně dále může klidně pracovat a mi mé výsledky třeba vezme. Podařilo se mi už rozluštit z veliké části onu řeč; mám už celou gramatiku – ale jen v hlavě ovšem. Znám už všechna pronomina, adverbia, skoro celé verbum a deklinaci atd. a především mohu myslím mathematically dokázat, kam hettitština patří, s kterými řečmi je příbuzna, což bude velikým překvapením. Byl bych proto velice nerad, kdyby mi to Fig[ulla] přebral. Každý z nás pracuje na vlastní pěst. A celý svět orientalistický čeká na naši

práci; Winckler, nálezce tohoto archivu hettitského, se nedostal k vydání jeho; zemřel předčasně asi před rokem.⁵⁹ V dopise ze září 1915 pak Hrozný Šimka informuje: „K vůli narukování hlavně mne přiměl prof. Weber, hlavní vydavatel hethitských textů našich, abych uveřejnil na rychlo předběžné sdělení o svém rozluštění hethitských nápisů a hethitské řeči. Nabídl jsem mu, aby otiskl (v Mitt.[eilungen] d.[er] deutsch.[en] Orientgesellschaft)⁶⁰ úvod mé grammatické práce „Sprache der Hethiter“, kterou mám v konceptu a částečně již na čisto hotovu (I díl). Přijal to, doufám, že tedy moje sdělení brzo vyjde. Nemohl jsem dříve k vůli své smlouvě s Deutsche Orientgesellschaft.[aft] o svých výsledcích mluvit. Nyní však již smím. Sděluji Ti zde tedy alespoň to nejhlavnější. Hethitština, jež dosud byla nesrozumitelná, je dle mého názoru indogerm.[ánská] řeč a sice patří ke skupině centum⁶¹ (= lat.[ina], řečtina, keltština, germáns.[ké jazyky]), a stojí nejbližší k latině. Měly ale na ni také ale! vliv indogerm.[ánské] satem-řeči (indog.[ermánské] řeči tvoří dvě skupiny: skupinu centum a skupinu satem; obě skupiny se liší hlavně v gutturálech⁶², na př. hned ve slově pro sto: kentum s k; satem, sto se s!), a sice arijština a slovanština. Nalezl jsem na př., že heth.[itské] slovo pro vodu zní – wa-a-tar, t. j. watar, tedy zcela moderně – anglicky, vzdor tomu, že heth.[itština] pochází z 1500 př. Kr. a bude nyní nejstarší indoevropskou řečí. Našel jsem na př. slovo a-ku-wa-an-na = nápoj; tím nalezena etymologie pro slovo aqua, jež bude s oním heth.[itským] slovem identickým. Nalezl jsem na př., že „já“ je heth. uga = ego, „ty“ = ziga = συγ; tuga = tebe (= dich), „my“ = anzáš (= nos), náš = anzel (srv. něm. „unser“). Dále heth. ku-iš = lat. quis, heth. ku-id = lat. quid;⁶³ heth. kuwabi = „kde“ = lat. ubi, zvl. ve slově si-cubi, ne-cubi⁶⁴ atd. atd. Vše se shoduje přímo ideálně, vzdor tomu, že Winckler, který nápis z Boghazköi našel, heth.[itštinu] nepokládal za indog.[ermánskou] řeč, ani Delitzsch, ani Ed. Meyer atd. Jsem své věci naprosto jist, jako i toho, že věc vzbudí sensaci mezi filology všeho druhu

⁵⁹ Dopis z 24. 12. 1914 (Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond Šimka, Otakar, LA 91/65/0096). Viz podrobně VELHARTICKÁ, Šárka (ed.): *Dopisy Bedřicha Hrozného literárním osobnostem* (dále jen *Dopisy Bedřicha Hrozného*). Praha 2015, s. 139–140.

⁶⁰ Text vyšel v časopise MDOG 56 v roce 1915, viz HROZNÝ, Bedřich: *Die Lösung des hethitischen Problems. Ein vorläufiger Bericht*. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 56, 1915, s. 17–50.

⁶¹ B. Hrozný zde píše *centum*, v následující větě pak *centum* i *kentum*.

⁶² Guturála – hrdelní hláska.

⁶³ Tj. zájmena „kdo, co“.

⁶⁴ Lat. *sīcubi* (*si alicubi*) – „Když někde“; (*ut nēcubi* – „(At) nikde“.

– nová indogerm.[ánská] řeč, příbuzná s latinou, 1500 př. Kr. v Malé Asii, dlouho před Homerem!“⁶⁵

Dalším dokumentem doloženým v archivu Německé orientální společnosti je pak pozvánka předsednictva Předovýchodní společnosti z 19. listopadu 1915 na přednášku Bedřicha Hrozného, při níž hodlá vyličit své rozluštění chetitského jazyka:

Berlín, 19. listopadu 1915.

Předsednictvo Předovýchodní společnosti si pokládá za čest co nejoddaněji pozvat pracovní výbor Německé orientální společnosti na přednášku pana profesora dr. Friedricha Hrozného z Vídně Rozluštění chetitské záhady,⁶⁶ která se koná ve středu 24. listopadu 1915 večer v 8½ hodin v Rolnickém klubu,⁶⁷ Berlín W. Dessauerstrasse 14, centrální portál 1 scho-diště.

Profesor Hrozný bude hovořit o indogermánském charakteru klínopis-ných textů z Boghazköi.

V dokonalé úctě a nejoddaněji

J.[eho] Excellence pan
Freiherr von Thielmann
uct.[ivě] předloženo
H. Schäfer⁶⁸ 19/11.15.

M. Sobernheim
Tajemník

Předsednictvu
Německé orientální společnosti

⁶⁵ Dopis z 18. 9. 1915 (Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond Šimek, Otokar, LA 91/65/0098). Viz podrobně VELHARTICKÁ, Š. (ed.): *Dopisy Bedřicha Hrozného*, s. 143–144.

⁶⁶ V originále na pozvánce „Die Lösung des hettitischen Rätsels“.

⁶⁷ Club der Landwirte, založený roku 1866 se sídlem v Berlíně.

⁶⁸ Heinrich Schäfer (1868–1957), německý egyptolog.

3.2.8. Korespondence 1915–28

Hrozný Schäferovi, Vídeň, 1. 12. 1915

Velevážený pane profesore,

Navrátiv se do Vídně, dovoluji si Vám, jakož obzvláště i Vaší ct.[ěné] paní choti, ještě jednou vyslovit své nejsrdečnější poděkování za mně tak laskavým způsobem poskytnutou pohostinnost. Velice rád vzpomínám na čas strávený v Berlíně a obzvláště v kruhu Vaší ct.[ěné] rodiny. Moji paní i mě by velice potěšilo, kdybychom měli příležitost, pozdravit Vás i Vaši váženou paní choť ve Vídni.

Dnes jsem narukoval (Infant.-Reg. Nr. 4, Deutschmeister)⁶⁹ a nacházím se dočasně v barákovém táboře. Bylo dobře, že moje přednáška byla stanovená na 24. list.[opadu]; nyní by mi bylo nemožno odjet z Vídně.

S opakovaným srdečným poděkováním a nejvřelejším poručením milostivé paní, jakož i Vám, velevážený pane profesore,

podepisuji s veškerou úctou

Friedrich Hrozný.

Vídeň, 1/XII 15.

XVIII. Scheibenbergstr. 20.

Pohlednice, Hrozný Schäferovi, Vídeň, 26. 12. 1915⁷⁰

Velevážený pane profesore,

mé nejsrdečnější poděkování za lask.[avé] poskytnutí a zaslání 150 separátů, které jsem předevčírem obdržel. Často se mi dostane politování, jak v dopisech (prof. Streitberg, Thes.[aurus] l.[inguae] lat.[inae]⁷¹ atd.), tak ústně

⁶⁹ Tj. název a číslo pěšího pluku (Infant.-Reg. Nr. 4) s názvem „Deutschmeister“.

⁷⁰ Obvers: [předtištěno] Srdečné vánoční pozdravy

Adresa: J.[eho] Blahorodí

Pan prof. dr. H. Schäfer

Ředitel Královských muzeí atd.

Berlín C. 2

Lustgarten

Královská muzea (Egypt.[ské] odd.[ělení])

Známka: KAISERLICHE KÖNIGLICHE ÖSTERREICHISCHE POST, 5 HELLER

Razítko: 3/4 WIEN 68, 26. XII. 15, [x] 9

⁷¹ Wilhelm August Streitberg (1864–1915), indogermanista, autor spisu „Thesaurus linguae latinae“.

(prof. Oberhummer⁷², Geyer⁷³ etc.), že MDOG nelze dostat v knihkupectví. Je také poptáváno, zda by přísl.[ušné] číslo nemohlo být také event.[uelně] separátně vydáno. Kdyby to skutečně mohlo být možné, buď přísl.[ušné] číslo dát do oběhu nebo event.[uelně] je vydat i separátně, s vlastní titulní stranou, tak by mě to velice těšilo! Co si o tom pan profesor myslí?

Se srdečnými novoročními přáními a projevem nejdokonalejší úcty Vám,
velevážený pane profesore, jakož i Vaší milost.[ivé] paní choti
zůstávám

Váš nejoddanější
Friedr.[ich] Hrozný.
XVIII. Scheibenbergstr. 20.
Videň 26/12 15.

Schäfer Hroznému, Berlín, 07. 01. 1915

Berlín–Steglitz, 7. 1. 16.
Im Gartenheim 3.

Vážený pane profesore!⁷⁴

Velmi děkuji za Váš přátelský vánoční pohled, jehož pozdravy má žena a já rovněž srdečně opětujeme. Měl jsem již starosti, zda těch 150 otisků dobře dorazilo, a [t]ěší⁷⁵ mne, že nyní slyším, že je [má]te v rukou.

My jsme také již zvažovali, zda bych[om] neměli dát sešit na knižní trh, avšak upustili jsme od toho, neboť bychom tím přestali podněcovat⁷⁶ ke vstupu⁷⁷ do naší společnosti. [N]ejsmo však úzkoprsí a každý, kdo se vážně vědecky o tyto problémy zajímá, beze všeho tento sešit dostane, když se na mě obrátí.

Přejeme, aby se Vám ve Vaší⁷⁸ vojenské službě dobře dařilo, a že snad dokonce naleznete volný čas, abyste se opět dostal k práci, pro niž Vaše srdce hoří. Kdybyste alespoň mohl dodat tu drobnou sbírku přeložených frází a textových pasáží, o níž jsme tehdy hovořili, šlo by to, že byste to vydal jako druhý sešit Sdělení? Ale nyní budete mít hlavu plnou jiných věcí.

⁷² Geograf Eugen Oberhummer (1859–1944).

⁷³ Orientalista Rudolf Geyer (1861–1929).

⁷⁴ Na okraji tužkou poznamenáno: „Hrozný“, neboť se jedná o kopii dopisu.

⁷⁵ Text dopisu je na některých místech poškozen.

⁷⁶ Psáno „Anspoen“.

⁷⁷ Chybně psáno „Eimtritt“.

⁷⁸ „Ihnen in“ psáno neodděleně „Ihnenin“.

Až naše obě vlasti dojdou míru, který si zaslouží oběti, pak půjde veškerá práce zase znova tak hbitě a od ruky.

Se srdečnými pozdravy Vám i Vaší paní choti od nás obou
Váš nejoddanější⁷⁹

Pohlednice, Hrozný Weberovi, Vídeň, 31. 05. 1917⁸⁰

Velevážený pane profesore,
konečně dostávám opět korektury, přičemž mi tiskárna píše, že od 22/V půjde věc svižněji kupředu a že na začátku června bude celá sazba dokončena. Mám dojem, že toto dlouhé přerušení (3 měsíce!) vzniklo zařazením jiné práce do tisku. Chtěl bych Vás proto, velevážený pane profesore, prosit, abyste u Hinrichse a Brandstettera nejlaskavěji zapůsobil tak, aby ihned po vydání 2 mé texty šly do tisku. Mám opět něco dokončeného, celkem asi 96 stran manuskriptu (jistě asi 120 tištěných stran)^{x)},⁸¹ takže by bylo možné tisknout bez přerušení; počítám, že by pak na podzim mohlo vyjít asi 200 stran (přeloženo je KBo II 1, 2, 3 a KBo III. Nr. 1, 3 a z poloviny 4).

Mně by, již z důvodů priority, záleželo velice na tom vydat co nejdříve větší sbírku textů. – Náklady na úvod by mohly být zčásti hrazeny za vydání 2, zčásti za texty 1. Dostávám pouze přílohu I; není příloha II (kritika Weidnera)⁸² ještě v Lipsku? Za lask.[avé] zaslání fotografií bych byl velice vděčný. – Mé „Chet.[itské] texty“⁸³ přinesou také jeden velice významný historický objev.

W.[alter] Otto⁸⁴ zaujímá nyní také názor na Weidnera v Hist.[orische] Zeitschrift.

S mnoha srdečnými pozdravy
v dokonalé úctě Váš nejoddanější
Friedrich Hrozný.
Vídeň 31/5 17

⁷⁹ Neboť se jedná o kopii odesílatele, je podpis pouze naznačen tužkou: „(Schäfer)“.

⁸⁰ Adresa: J.[eho] Blahorodí
Pan prof. dr. Otto Weber
Berlin–Steglitz
Dijonstr. 10.

Známka: KAISERLICHE KÖNIGLICHE ÖSTERREICHISCHE POST, 8 HELLER
Razítko: 1/1 WIEN [x], 1. VI. 17, XI

⁸¹ Hrozného poznámka: x) včetně toho, co se nachází v Lipsku.

⁸² Text v závorce „(Kritik von Weidner)“ doplněn později.

⁸³ V originále Hrozný píše „Heth. Texte“.

⁸⁴ Walter Otto (1878–1941), německý historik.

Pohlednice, Figulla Güterbockovi, Berlín, 22. 01. 1927⁸⁵Lichterfelde,⁸⁶ 22. I. 27.

Velevážený pane profesore!
 Za laskavé zaslání
 Keilschrifttexte aus Assur juristischen Inhalts od Ebelinga⁸⁷ vyslovuji
 Vám i Německé orientální společnosti své nejsrdečnější díky.
 S uctivými pozdravy

Nejoddaněji
 H. Figulla

Pohlednice, Hrozný Weberovi, Praha, 20. 02. 1927⁸⁸

Velevážený
 pane profesore,
 nedávno jsem obdržel spis E.[richa] Ebelinga, Keilschrifttexte aus Assur
 juristischen Inhalts.⁸⁹

Děkuji Vám nejsrdečněji za lask.[avé] zaslání této velice cenné publikace,
 jež není významná pouze pro samu Asýrii, ale i pro starokappadocké texty.

⁸⁵ Adresa: J.[eho] B.[lahorodí]

Pan prof. dr.

Güterbock

Berlín–NikolasSee

an der Rehwiese 12

Známka: DEUTSCHES REICH

Razítko: BERLIN 22. I. 27, 7–8, LICHTERFELDE

Odesílatel: Figulla

Bydliště: Blu–Lichterfelde.

Ulice, číslo,

Budova, patro: Ringstr. 53.

⁸⁶ Čtvrť Lichterfelde byla od roku 1920 součástí Berlína.

⁸⁷ Staroorientalista Erich Ebeling (1886–1955), dílo „Klínopisné texty z Assuru právnického ob-
 sahu“.

⁸⁸ Adresa: Pan

prof. dr. B. Güterbock

Berlín–Nikolassee

An der Rehwiese 12

Známky: POŠTA ČESKOSLOVENSKÁ, 2x 50 haléřů, 20 haléřů

Razítko: PRAHA, 22. II. 27, b

⁸⁹ Viz výše.

S mnoha díky a v dokonalé úctě

Váš nejoddanější
Friedrich Hrozný.

Praha, Vořechovka 285.
20/II 27.

Figulla Andraemu, Berlín, 06. 02. 1928

Berlín, 6. II. 1928.

Velevážený pane profesore Andrae!

Zde Vám zasílám zpět mně kdysi přeposlaný list s mými přáními pro pana prof. Güterbocka. Doufám, že můj dopis Vám bude vyhovovat.

Se srdečným pozdravem

Váš oddaný

H. Figulla

Dochovaná korespondence v archivu Německé orientální společnosti svým způsobem vrhá světlo na okolnosti pobytu Bedřicha Hrozného a Hugo H. Figully v Cařihradě v první polovině roku 1914 i na podmínky, v nichž se Bedřichu Hroznému podařilo rozluštit neznámý jazyk Chetitů. Byť nelze zodpovědět některé otázky, např. zda oba badatelé znali navzájem texty svých smluv a zda Hugo H. Figulla věděl, že Hroznému smlouva umožňuje luštění, zatímco jeho opravňuje výhradně k opisování textů, přesto z dokumentů zřetelně vyplývá, že Hrozný byl oficiálně přizván a své příležitosti plně využil. Po oznámení rozluštění chetitštiny 24. listopadu 1915 a vydání chetitské gramatiky roku 1917⁹⁰ se nicméně setkal s odmítnutím svých teorií a trvalo několik let, než bylo jeho rozluštění chetitského jazyka mezinárodně uznáno.⁹¹ Bedřich Hrozný dále rozpracovával svou analýzu chetitského jazyka a vydal první překlady chetitských textů, chetitského zákoníku a mnoho odborných studií. Po pádu Rakouska-Uherska se přestěhoval do Prahy, kde byl jmenován profesorem klínopisného studia a dějin starého Orientu na Univerzitě Karlově. Po archeologických expedicích v Sýrii a Turecku se jeho zájem obrátil ke kappadockým textům a dalším jazykům Malé Asie.

⁹⁰ HROZNÝ, Bedřich: *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*. Ein Entzifferungsversuch. Leipzig 1917.

⁹¹ Viz VELHARTICKÁ, Šárka: *Rezeption der Entzifferung der hethitischen Sprache in der österreichischen und deutschen Presse*. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 147, 2015, s. 9–23.

Příloha 1

von Constantinopel 3 — Mark 1 Stempel u.
 von Konstantinopel 3 — Mark 1 Marken
 Schönberg, 4. März 1914

V. Jisser
 Pr. Stempel-Verhandler

V E R T R A G

zwischen

HERRN PROFESSOR DR. HROZNY

und

DER DEUTSCHEN ORIENT-GESELLSCHAFT.

§1. Herr Professor Dr. Hrozny wird von der Deutschen Orient-Gesellschaft mit der Mitarbeit an dem Copieren und der Herausgabe der in Constantinopel liegenden Fontafeln aus Boghazköi betraut.

§2. Er untersteht in allen aus dieser Aufgabe erwachsenden Pflichten dem von der Deutschen Orient-Gesellschaft bestellten Leiter der gesamten Textpublikationen.

§3. Veröffentlichungen irgendwelcher Art oder Mitteilungen an dritte Personen aus den Boghazköi-Tafeln sind nur mit ausdrücklicher und in jedem Einzelfalle einzuholender Zustimmung des Leiters gestattet. Diesem steht jederzeit das Recht zu, in die Copien Einsicht zu nehmen. Die Textabschriften bleiben bis zum Erscheinen der Publikation des betreffenden Textes Eigentum der Deutschen Orient-Gesellschaft.

§4. Die Auswahl des Stoffes für die einzelnen Bände hängt von der Zustimmung des Leiters ab, der die Druckerlaubnis erteilt und den Zeitpunkt der Ausgabe festsetzt.

§5. Die Textbände sollen keinerlei Bearbeitungen, sondern die Autographen der Texte, mechanische Reproduktionen besonders wichtiger Stücke und als Einleitung kurze Beschreibungen des äußeren Befundes der Originale und Inhaltsangaben der Texte enthalten.

§6. Herr Professor Hrozný hat das Vorrecht auf die Übersetzung und wissenschaftliche Ausbeute der von ihm herausgegebenen Texte im Rahmen der Publikationsreihe der "Bearbeitungen". Dieses Vorrecht erlischt zu Gunsten aller anderen Fachgenossen, wenn das Manuskript für die "Bearbeitungen" nicht spätestens ein halbes Jahr nach Ausgabe des Textbandes abgeliefert ist. Die rechtzeitig eingehenden Manuskripte (Übersetzungen bzw. Bearbeitungen) müssen durch den Leiter unverzüglich und ohne materielle Änderungen zum Druck gegeben werden.

§7. Der Deutschen Orient-Gesellschaft erwachsen aus diesem Vertrage keinerlei finanziellen Verpflichtungen.

§8. Die Dauer dieses Vertrages wird zunächst auf zwei Jahre,

vom 21. März 1914 an, festgesetzt. Nach Ablauf von anderthalb Jahren kann er von beiden Seiten mit halbjährlicher Frist gekündigt werden. Nach Ablauf des zweiten Jahres läuft der Vertrag immer auf ein Jahr weiter, solange er nicht ordnungsgemäß gekündigt wird.

=====

Wien, den 27. Februar 1914.

Hr. Friedrich Hopf,

Büchsepost für orient. Sprachen an der
k. k. Universität Wien und Bibliothekar
der k. k. ^{univ.} Univ.-Bibliothek.

Berlin, den 7. März 1914.

Deutsche Orient-Gesellschaft,
eingetragener Verein

Freiherr von *Wichmann*
Bruno Fritzsche

Vorsitzender. Schriftführer.

RESUMÉ

SMLOUVA O VYDÁVÁNÍ CHETITSKÝCH TEXTŮ A ROZLUŠTĚNÍ CHETITSKÉHO JAZYKA

Kultury starověkého Předního východu, které po svém zániku zmizely z mapy světa a upadly v zapomnění, byly v novověku jen pozvolna a obtížně znovuobjevovány. Expedice a archeologické výkopy na Předním východě přinášely zejména od 19. století objevy zaniklých měst i jejich kultur, a spolu s nimi i hliněných tabulek popsaných klínovým písmem. Nejprve se podařilo rozluštit jazyky Mezopotámie, akkadštinu a sumerštinu, které otevřely cestu k poznání rozsáhlých písemných pramenů i staroorientální literatury. Když bylo na počátku 20. století uprostřed Anatólie objeveno zapomenuté hlavní město bývalé Chetitské říše, byly i zde nalezeny tabulky popsané klínovým písmem, ale v dosud neznámém a zcela nesrozumitelném jazyce, chetitštině.

V Archivu Německé orientální společnosti jsou uchovávány dokumenty z doby, kdy se tato společnost ujala vydávání nalezených textů a hledala vhodné badatele, kteří by zvládli tento obtížný úkol. Kromě německého orientalisty Hugo H. Figully vyslala do Istanbulu českého badatele působícího ve Vídni, Bedřicha Hrozného, kterému se díky jeho neúnavné práci a rozsáhlým lingvistickým znalostem podařilo neznámý jazyk rozluštit. Svůj objev představil 24. listopadu 1915 v Berlíně a jeho přednáška byla mezníkem nejen ve staroorientálním bádání, ale i srovnávací jazykovědě a dalších příbuzných oborech.

Prezentované dokumenty z Archivu Německé orientální společnosti (zde přeložené do českého jazyka) jsou přímou dokumentací nejen vyjednávání účasti Bedřicha Hrozného na tomto projektu, ale i pobytu Hrozného v Istanbulu v první polovině roku 1914, v klíčovém období luštění těchto textů, a o okolnostech transkribování prvních chetitských písemných materiálů.

Klíčová slova: Bedřich Hrozný, Německá orientální společnost, chetitský jazyk, rozluštění chetitštiny, klínopisné tabulky, Boğazköy, Istanbul, Hugo Heinrich Figulla, Otto Weber, Bruno Güterbock, Eckhard Unger, chetitologie

SUMMARY

THE AGREEMENT ON THE PUBLICATION OF THE HITTITE TEXTS AND THE DECIPHERMENT OF THE HITTITE LANGUAGE

The cultures of the ancient Near East, which after their decline had disappeared from the map of the world and had faded into obscurity, were rediscovered in Modern period, albeit slowly and with great difficulty. Expeditions and archaeological excavations in the Near East, especially since the 19th century, have led to discoveries of vanished cities and their cultures and with them also clay tablets covered with cuneiform script. At first, the languages of Mesopotamia – Akkadian and Sumerian – were deciphered, which made it possible to understand a great number of written sources and ancient oriental literature. At the beginning of the 20th century, when the forgotten capital of the former Hittite Empire was discovered in the middle of Anatolia, tablets covered with cuneiform script were found as well, although in what at the time was an unknown and incomprehensible language, Hittite.

The Archive of the German Oriental Society holds documents from the period when this society began to publish these texts and sought after researchers who could accomplish such a difficult task. Apart from German orientalist Hugo H. Figulla, the society sent one more scholar to Istanbul, Czech philologist Bedřich Hrozný, who had been working in Vienna, and who managed to decipher the unknown language thanks to his extraordinary diligence, enthusiasm and broad linguistic skills. He presented his discovery in a lecture in Berlin on 24 November 1915, which marked a turning point not only in ancient oriental research but also in comparative linguistics and other related disciplines.

The presented documents from the Archive of the German Oriental Society (here in Czech translation) constitute primary documentation not only of the negotiations around Bedřich Hrozný's participation in this project but also of Hrozný's stay in Istanbul during the first half of 1914 – a crucial period in the decipherment of these texts – and the circumstances under which the first Hittite written sources were transcribed.

Keywords: Bedřich Hrozný, German Oriental Society, Hittite language, decipherment of the Hittite language, cuneiform tablets, Boğazköy, Istanbul, Hugo Heinrich Figulla, Otto Weber, Bruno Güterbock, Eckhard Unger, Hittitology

Translated by Evan W. Mellander, Ph.D.

Mgr. Šárka Velhartická, Ph.D.
Centrum pro interdisciplinární výzkum
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Česká republika
Mailing address:
Via Guidino 13
6900 Lugano
Switzerland
e-mail: velharticka@centrum.cz

NACIONÁLNÍ UKOTVENÍ RODOPISNÉHO BÁDÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH 1918–1948 (SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM NA OBDOBÍ DRUHÉ REPUBLIKY A NACISTICKÉ OKUPACE)

Tomáš Pánek

1 Úvod

V posledních desetiletích dochází v euroamerických historiografích k výraznému zpochybnění legitimacy „národního rámce“ a jeho plodnosti pro výzkum dějin.¹ Hovoří se o podlamování metodologického nacionalismu, jež je možno chápat jako takový přístup k dějinám, který pojímá národ jako ústřední bod a přirozenou sféru veškerého historického dění.² Tento trend souvisí vedle jiného s relativizací významu národního státu ve stále více se propojujícím světě a obecněji národa jakožto identifikačního rámce určitého společenství lidí. Z této širší platformy vyrůstají konkrétní výzkumy, které dokazují, jak mocně dominovaly národní kategorie euroamerickému psaní o dějinách v posledních dvou stoletích.³ Zároveň jsou promýšleny a do vědecké praxe pronikají alternativy (např. evropské a globální dějiny, genderová problematika, náboženství či společenské třídy) k metodologickému nacionalismu, které ho odsouvají do pozadí a umenšují jeho váhu. Specializované bádání souběžně odhaluje, jak silně byly v posledních dvou letech tyto alternativy dominantními národními dějinami buď vyloučeny, či naopak pohlceny a do značné míry znacionalizovány.⁴

¹ ŘEZNÍK, Miloš: *Národní kategorie a současná historiografie*. Dějiny – teorie – kritika (dále jen DTK), 3, 2006, s. 7–34.

² MIDDELL, Matthias – ROURA, Lluís: *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*. In: MIDDELL, Matthias – ROURA, Lluís (edd.): *Transnational Challenges to National History Writing*. Basingstoke 2013, s. 8–9.

³ Srov. například sborníky BERGER, Stefan – DONOVAN, Mark – PASSMORE, Kevin (edd.): *Writing National Histories. Western Europe since 1800*. London – New York 2002; BERGER, Stefan (ed.): *Writing the Nation. A Global Perspective*. Basingstoke 2007; BERGER, Stefan – LORENZ, Chris (edd.): *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Basingstoke 2010.

⁴ BERGER, Stefan – LORENZ, Chris (edd.): *Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Basingstoke 2008.

Za jedny z takových alternativ lze podle mého považovat rodinné historie. Od rodopisu (genealogie), který si vyhrazuje právo být vědeckým zdrojem jejich utváření, je proto možné očekávat, že své ideologické zakořenění, teoreticko-metodologické ustrojení a konkrétní výzkumy povede směrem mimo běžné národní kategorie historického výzkumu. V předkládané studii ovšem hájím tezi, že český a sudetoněmecký rodopis v letech 1918–1948 takovou roli neplnily, ba právě naopak přispěly k tomu, že jimi tvořené obrazy rodinných historií prodělaly osud jiných alternativ k metodologickému nacionalismu – byly výrazným způsobem znacionalizovány, neboť samotní teoretikové rodopisu vytknuli svému oboru úzce národní úkoly.

Studie je zaměřena v první řadě na rodopis český, avšak ve srovnávací a vztahové perspektivě s jeho sudetoněmeckým protějškem. Postihnutí podobností a rozdílností mezi oběma genealogiemi umožní lépe vyprofilovat výsledný obraz právě rodopisu českého. Vztahový přístup poté napomůže vysvětlit existenci určitých podobných či stejných prvků, které česká genealogie sdílela s genealogií sudetoněmeckou. Na vývoj struktury českého rodopisu totiž výrazně působila snaha přiblížit se modelu sudetoněmecké genealogie, a to v podobě inspirací a přejímání některých prvků, tedy ve formě vzniku jejich českých obdob.⁵ Časový záběr studie je ohraničen roky 1918 a 1948, když se ovšem její nejvlastnější jádro zaměřuje na období let 1938–1945. Tehdy došlo k intenzifikaci určitých trendů z předchozí doby a ke vzniku nových motivů, které souhrnně přispěly ke zřejmě nejvýraznější nacionalizaci české genealogie v její historii. Tu je zapotřebí vnímat jako jeden z konkrétních výrazů tehdejšího českého národněobránného historismu.⁶

Nejprve se zaměřím na organizačně-institucionální vývoj české a sudetoněmecké genealogie v období od vzniku Československa po druhou světovou válku a na jejich programové cíle, v kterých se silně odráželo jejich zakořenění v národnostních ideologiích. Další část studie věnuji detailnímu rozboru intenzifikace národních úkolů českého rodopisu za druhé republiky a nacistické okupace. V následujících částech analyticky představím konkrétní metody a interpretace českých rodopisců v rámci jejich aktivit na třech dílčích dobových projektech české genealogie. Půjde o bádání nad dlouhodobě usedlými českými selskými rody a participaci na jejich veřejném vyznamená-

⁵ Epistemologické výhody aplikace vztahově-srovnávacích nástrojů při výzkumu dějin dějepisectví jsem se na konkrétním tématu pokusil demonstrovat ve studii PÁNEK, Tomáš: *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938–1945*. DTK, 12, 2015, s. 253–287.

⁶ K němu viz TESAŘ, Jan: *Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967)*. In: TESAŘ, Jan (ed.): *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Praha 2006, s. 69–287, kde zejména s. 232–287.

vání, o eugenické aspirace českého rodopisu a o dokazování českého původu významných rodin z dějin českých zemí. Jednotlivé pilíře práce nakonec překlenu zobecňujícím závěrem, kde stručně naznačím také osudy nacionálních koncepcí české genealogie po roce 1945.⁷

2 Organizační a institucionální vývoj českého a sudetoněmeckého rodopisu, jejich ideologické ukotvení a programové cíle

Po roce 1918 se původně se šlechtou spojené rodopisné bádání rozšířilo také do měšťanských a selských rodin a počal se formovat tzv. občanský rodopis.⁸ Nový obor se ovšem v nástupnických státech Rakousko-Uherska musel domáhat vědeckého statutu a uznání svého společenského významu.⁹ Od dvacátých let začala být v Československu jak na české, tak sudetoněmecké straně genealogie pojmána jako jeden z nástrojů pro upevňování národního vědomí a v českém případě byla navíc vyzdvížena její důležitost pro konsolidaci československé státnosti.

Sudetoněmecký rodopis (Familienforschung) se zapojil do procesu formování sudetoněmecké identity, když mu byl dán úkol posilovat vědomí pokrevního svazku mezi jednotlivými rody a sudetoněmeckým, resp. celým německým národem.¹⁰ Samotným německým genealogům působícím ve střední Evropě bylo zřejmé, že rozmach rodopisu jak v Německu, tak u Němců zahraničních souvisí se situací po prohrané Velké válce, neboť přispívá k upevnění sounáležitosti všech Němců napříč nově utvořenými

⁷ Studie je vystavěna v první řadě na analýze primární literatury a archivních pramenů, neboť sekundární literatura k dějinám obou národních rodopisů do roku 1948 není početná. Prakticky jde pouze o čtyři studie věnované institucionálnímu vývoji oboru: HAAS, Antonín: *Rodopisné časopisy*. Časopis Rodopisné společnosti v Praze (tento název nesl 11.–16. ročník časopisu v letech 1939–1944; ostatní ročníky nesly název Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze – dále všude cituji jednotně jako ČRS), 13, 1941, s. 49–54; RÖSSNER, Franz: *Geschichtliches zu unserer Arbeit*. Sudetendeutsche Familienforschung (dále jen SF), 12, 1970, s. 2–5; HONC, Jaroslav: *Cesty a cíle české genealogie po roce 1945*. Z pomocných věd historických XIII. Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory [=AUC-PH 1996, č. 1], s. 133–136; MELKESOVÁ, Miroslava: *Církevní matriky českých zemí v pozornosti badatelů*. Historická demografie, 32, 2008, s. 5–56, kde k rodopisu s. 13–23.

⁸ HADAČ, V. (rec.): MARKUS-RATKOVICH, ANTONÍN: *Příručka rodového kronikáře. Úvod do praktické genealogie*. Praha 1938. ČRS, 9–10, 1937–1938, s. 128–129; ROUBÍK, František: *Rodopis a vlastivěda*. ČRS, 15, 1943, s. 35.

⁹ MITIS, Oskar: *Rodopisné poznámky z Rakouska*. ČRS, 1, 1929, s. 45.

¹⁰ UMLAUFT, Franz Josef: *Zum Geleit!* SF, 1, 1928–1929, s. 1–2.

hranicemi.¹¹ Rodopis byl na konci dvacátých let prohlášen za národní vědu (*Volkswissenschaft*), jež měla – vycházejíc od jednotlivých rodů – vystihnout vyšší krevní svazky a kmenové vědomí. Konečným cílem bylo prokázání zpochybňované existence sudetských Němců jakožto samostatného národního těla (*Volkskörper*).¹² Rodopisec měl napomoci probouzet u jednotlivců vědomí, že jsou krví spojeni s předky a širší pospolitostí, a tím prožívat osudové spojení s celým (německým) národem.¹³ Po okupaci československého pohraničí na podzim 1938 někteří sudetoněmečtí rodopisci našli nejvyšší posvěcení své práce v Henleinových prohlášeních o rodině jako základu národa,¹⁴ přičemž zesílila jejich rétorika o propojení rodů s národem na bázi pojetí národa jakožto pokrevního a osudového společenství.¹⁵

Takto pojatý rodopis byl pěstován v nejvýznamnější sudetoněmecké rodopisné organizaci, a to Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung (ZSF), která byla založena na přelomu let 1927 a 1928 v Ústí nad Labem.¹⁶ Naznačené genealogické úkoly byly zveřejňovány právě v jejím časopise *Sudetendeutsche Familienforschung*, jenž vycházel v letech 1928–1939.¹⁷ V tomto periodiku lze ale překvapivě nalézt také projevy jdoucí za úzce sudetoněmecký nacionalistický pojetí rodopisu směrem k přitakání československému státu, Masarykově odkazu a významu rodopisného bádání pro celé lidstvo, resp. odpor vůči vtahování ZSF do denní politiky a snahu zůstat pouze vědecko-

¹¹ FUHST, Herbert: *Ist die Familienforschung zur Zeit in deutschen Landen „Mode“?* SF, 3, 1930–1931, s. 1–3.

¹² GAUBE, Karl: *Die Familienforschung als Volkswissenschaft*. SF, 2, 1929–1930, s. 147–149.

¹³ STROHE, Karl: *Sippenforschung und Biologie*. SF, 10, 1937–1938, s. 85.

¹⁴ *Die Familie – die Keimzelle des Volkes*. SF, 11, 1938–1939, s. 54–55.

¹⁵ VOGEL, Horst: *Beispiel einer Ahnentafel für eine altangesessene Bauerfamilie*. SF, 11, 1938–1939, s. 96.

¹⁶ K tomu blíže HAAS, A.: *c. d.*, s. 51.

¹⁷ Druhá polovina dvacátých let byla vůbec plodná pro vznik rodopisných institucí sudetských Němců, neboť roku 1929 vznikl v Praze také Der deutsche Verein für Familienkunde für die Tschechoslowakische Republik, který byl o tři roky později sloučen s eugenickou společností (Deutsche Eugenische Gesellschaft in Prag) a dále fungoval pod názvem Deutsche Gesellschaft für Familienkunde und Eugenik für die Tschechoslowakische Republik. Tento spolek ovšem vydal pouze jedinou ročenku a byl zaměřen spíše přírodovědecky než historicky. Na Moravě vznikla v roce 1928 Arbeitsgemeinschaft für Familienforschung für Mähren und Schlesien, která fungovala jako odnož zdejšího německého historického spolku (Deutscher Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens); publikačně jí byla vyhrazena příloha spolkového časopisu. Srov. *Deutsche Gesellschaft für Familienkunde und Eugenik für die Tschechoslowakische Republik*. SF, 5, 1932, s. 90–91; HAAS, A.: *c. d.*, s. 51; MELKESOVÁ, M.: *c. d.*, s. 17.

-kulturní institucí.¹⁸ Šlo však pouze o taktiku, jak po připojení sudetských oblastí k Německu přiznal předseda spolku Franz Josef Umlauft.¹⁹ Československé úřady prý Zentralstelle po roce 1933 považovaly za organizaci tajně pomáhající Říši a zvyšující celoněmecké (sebe)vědomí sudetských Němců. Spolek také po zavedení rasového zákonodárství v Německu pomáhal říšským Němcům dopátrat se v Československu údajů o předcích, proti čemuž bylo státními orgány zasahováno s argumentem o demokratickém charakteru republiky, v níž si jsou všichni s ohledem na původ, rasu a jazyk rovni.²⁰ Tuto ve svých důsledcích protistátní činnost sudetoněmeckého rodopisu tudíž bylo nutno před úřady zakrývat a vykupovat zmíněnými projevy loajality.²¹ I přes občasné policejní zásahy (např. zabavování knih docházejících z Německa či kontrolu korespondence)²² přežila ZSF období první republiky a paradoxně byla ke konci roku 1938 rozpuštěna samotnými německými úřady. Její majetek a úkoly přejala nově založená liberecká Arbeitsgemeinschaft für Sippenkunde im Gau Sudetenland, která však vlivem válečných událostí nevyvinula žádnou činnost, neboť její předseda Otto Muntendorf (odborník Sudetendeutsche Partei na rasověhygienické otázky) musel po vypuknutí války narukovat, aniž by jej někdo nahradil, přičemž v roce 1943 padnul na frontě.²³ Spolek byl nakonec začleněn do komise pro rasový a rodopisný výzkum Sudetoněmeckého ústavu pro zemský a národnostní výzkum (Kommission für Rassen- und Sippenforschung, Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung) v Liberci. Tato komise byla ustanovena až roku 1943, když v jejím čele stanul profesor Německé univerzity v Praze

¹⁸ UMLAUFT, F. J.: *Zum Geleit!*; MÜNSCH, Franz J.: *Grundsätzliches über Aufgabenkreis unserer Zentralstelle*. SF, 8, 1935–1936, s. 45–46; UMLAUFT, Franz Josef: *Th. G. Masaryk und die Familienüberlieferung*. SF, 10, 1937–1938, s. 1–2.

¹⁹ UMLAUFT, Franz Josef: *Rückblick auf die Tätigkeit der Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung in Aussig von 1926 bis 1939*. SF, 11, 1938–1939, s. 41–54, zejména s. 45–47, 52–53.

²⁰ Tamtéž, s. 45.

²¹ Zároveň se ovšem nabízí i druhá interpretace, že se alespoň někteří členové ZSF (snad právě F. J. Umlauft) naopak s demokracií Československé republiky identifikovali, a to skrze své pozitivní přesvědčení, tj. nejen vnějškově. To mohlo být představiteli nového režimu v odtržených Sudetech vnímáno jako problémové, tudíž tito členové ZSF museli svou vlastní prvorepublikovou činnost poněkud „upravit“ a vyličít ji jako protistátní, proněmeckou a pronacistickou a zároveň chování prvorepublikových úřadů k ZSF vykreslit v co nejčernějších barvách. Pravděpodobné je, že někteří členové Zentralstelle by vyhovovali prvé (podle mého většina) a jiní této druhé interpretační možnosti. Tato zajímavá otázka si každopádně vyžádá ještě další výzkum.

²² Tamtéž, s. 45, 52–53.

²³ Tamtéž, s. 41; RÖSSNER, F.: *c. d.*, s. 2–3; JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha 2014, s. 12–13.

Karl Thums, odborník na nacistickou rasovou hygienu.²⁴ V komisi měly být pod jeho vedením protežovány právě rasové výzkumy, které by byly využitelné pro politické (germanizační a asimilační) účely. Vzhledem k tomu, že Thums na prvním zasedání komise v říjnu 1943 zařadil rodopisné bádání až na poslední, čtvrté místo jejich úkolů, měla být genealogie podle mého podřízena právě nacistickému rasovému diskursu. Odborníci sdružení v pracovišti měli dále např. vypracovávat posudky, které by sloužily při odstraňování neněmeckých příjmení, a připravovali nový genealogický časopis (*Sudeten-deutsche Sippenforschung*). Kvůli vývoji války ale pracoviště příliš činnosti nevyvinulo a k institucionálnímu oživení sudetoněmecké genealogie tak došlo až v západním Německu na přelomu padesátých a šedesátých let.²⁵

Myslím, že za protektorátní pasivitou sudetoněmeckého rodopisu stál vedle válečných překážek ještě jeden hlubší důvod. Pokud v letech Československé republiky sudetoněmečtí rodopisci pracovali na formování sudetoněmecké identity a načrtávání rodových svazků, které Němce v českých zemích poutaly s Němci říšskými, mohl se po připojení oblastí osídlených sudetoněmeckým obyvatelstvem k Německu (a po vzniku protektorátu) jevit tento ideologický podklad jejich výzkumů jako geopoliticky naplněný a jejich úkol jako splněný. Zdá se mi (a naznačené institucionální proměny sudetoněmeckého rodopisu to celkem jasně potvrzují), že v této situaci došlo zároveň ke snaze o tematické přeorientování sudetoněmecké genealogie směrem k problematice česko-německého poměru v minulosti, a to s potenciálem prokázat německý původ různých skupin českého obyvatelstva – to vše nepochybně v souvislosti s nacistickou snahou získat vědecké podklady pro germanizaci protektorátu.²⁶ Nasvědčují tomu návrhy Karla Valentina Müllera (mj. člena liberecké komise pro rasový a rodopisný výzkum), aby při získávání poznatků o tom, kolik německé krve získal v minulosti český národ, byla vedle jiných nástrojů použita také metoda genealogická.²⁷ Ač je rodopis oproti jiným metodám namáhavější, spatřuje Müller výhodu v konkrétnos-

²⁴ Ke komisi zejména Josefovičová, M.: *Německé vědecké instituce*, s. 13, 14–15, 16, 23–24; srov. také Archiv Akademie věd České republiky, Praha, fond Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung, Liberec, kart. 41, inv. č. 1298–1308, kde archivní materiály se vztahem ke komisi.

²⁵ RÖSSNER, F.: *c. d.*, s. 3–5.

²⁶ Obecně k tehdejší nacistické germanizační politice BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha 2015.

²⁷ Národní archiv (dále jen NA), Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 15, inv. č. 298, Brožura „Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschementums“ K. V. Müllera věnovaná K. H. Frankovi, s. 8–15. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337991> [cit. 17. 4. 2017].

ti a větší vědecké jistotě jeho výsledků. Měl by být totiž aplikován zejména na české rody, které byly např. politicky či umělecky významné, přičemž by se ukázalo, že byly ke svým výkonům uschopněny přijetím vysokého podílu německé krve v minulosti. Mnoho rodin, které jsou považovány za české, by se poté ukázalo jako podmíněných německou krví (*deutschblutig*).

Podobné cíle lze vypořovat v úkolech Rodopisného úřadu pro Čechy a Moravu, jehož zřízení v červnu 1943 bylo posledním krokem k plnému provádění rasového zákonodárství v protektorátu.²⁸ Instituce pod vedením Arthura Zechela měla především za úkol rozhodovat ve sporných případech o dědičně-rasovém zařazení protektorátních příslušníků a vystavovat doklady o rodovém původu.²⁹ Zároveň sledovala cíle organizačně-vědecké, když měla řídit rodopisné bádání a dohlížet na ně, přičemž se hodlala zabývat dvěma hlavními tématy. Prvním byl problém právě česko-německého národnostního styku v minulosti a druhým historický proces pokrevní asimilace Židů mezi obyvatelstvo českých zemí. Výsledky bádání o česko-německém rodovém poměru měly být předkládány veřejnosti v Rodopisné ročence pro Čechy a Moravu.³⁰ Úřad však mimo vyhotovení soupisů pramenů a fotokopii některých materiálů na tomto poli do konce války další činnost nevykonával, když byly práce brzděny válečným nasazováním pracovníků a několikerým stěhováním sídla instituce.³¹ Po osvobození bylo na české straně uvažováno o jejím dalším trvání, když byla zřejmá nutnost uvést její legislativu do souladu s novými společensko-politickými poměry. Nakonec převládl názor, že není únosné zachovat instituci úzce spojenou s nacistickým rasovým zákonodárstvím, a tak byl úřad v říjnu 1945 zrušen.³²

Vystižení hlavních vývojových linií sudetoněmeckého rodopisu je důležité pro pochopení jeho českého protějšku. Obě genealogie byly totiž v některých částech provázány, o čemž svědčí i hojně vzájemné citace a recenzi

²⁸ VINŠ, Václav: *Rodopisný úřad pro Čechy a Moravu*. ČRS, 15, 1943, s. 1–2.

²⁹ NA, Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 4, inv. č. 62, Zřízení rodopisného úřadu pro Čechy a Moravu, kde zejména Vládní nařízení ze dne 1. června 1943 o rodopisném úřadu pro Čechy a Moravu. V této složce lze nalézt také další prameny ke zřízení instituce. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337751> [cit. 17. 4. 2017].

³⁰ VINŠ, V.: c. d.

³¹ K.: *Činnost Rodopisného úřadu*. ČRS, 16, 1944, s. 23; K.: *Z činnosti Rodopisného úřadu pro Čechy a Moravu*. ČRS, 16, 1944, s. 72–73.

³² MACHATKOVÁ, R.: *Rodopisný úřad (Sippenamt für Böhmen und Mähren), 1939–1944. Inventář*. Národní archiv, Praha 1971, s. 2. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/950/zaznam/387088> [cit. 17. 4. 2017].

ohlasy.³³ České reakce svědčí o tom, že teoretikové českého rodopisu pocítovali jako problém jeho opožděnost za genealogií sudetoněmeckou i říšskou. Zejména ve třicátých letech byla česká rodopisná obec upozorňována na daleko vyšší kvalitativní a kvantitativní úroveň německé genealogie s tím, že německý rodopis drží primát ve své institucionální organizovanosti.³⁴ Čeští rodopisci si zejména po roce 1933 uvědomovali, jak velký význam mají německé rodopisné aktivity pro (sudeto)německé politické cíle.³⁵ Adolf Ludvík Krejčík upozorňoval na rozmach rodopisného bádání a zájmu o rodinnou historii v sousedním Německu po vydání zákonů o nutném árijském původu státních úředníků a apeloval, aby i bez zákonných úprav začala být v každé české rodině vedena rodinná kronika.³⁶ Některé sudetoněmecké práce byly zároveň kladeny za metodologický vzor českým genealogům.³⁷

Stejně jako jeho sudetoněmeckému protějšku byly českému rodopisu „naordinovány“ národní úkoly, zároveň ale měl přispívat také k upevňování československé státnosti. Již roku 1929 při vzniku hlavní instituce české genealogie – Rodopisné společnosti československé v Praze (RSČ) – hovořil její předseda o tom, že genealogie má být chápána ze stanoviska národa a státu a pomáhat oběma k pěstování tradic.³⁸ První názory, jak jim bude rodopis prospívat, se týkaly jeho potenciálu šířit ve společnosti vědomí o škodlivosti třídního boje a otupovat tak svůdnost komunistické agitace.³⁹ Nebylo pochyb, že rodopis odhalí v minulosti každé rodiny předky z mnoha společenských skupin, jednotlivce různého společenského postavení a povolání, kteří jsou však navzájem spojeni krevním poutem. Takové poznání mělo vést k odmítnutí třídního boje a nenávisti. Tento názor byl formulován při založení RSČ v březnu 1929 a myslím, že souvisel s 5. sjezdem KSČ v únoru téhož roku,

³³ MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 16.

³⁴ *Úvodem*. Sborník Jednoty starých českých rodů v Praze (do 1. čísla 4. ročníku z roku 1933 nesl časopis název Sborník Jednoty potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze – dále všude cituji jednotně jako SJSČR), 1, 1930, č. 1, s. 2.; Kjk. [Krejčík, Adolf Ludvík]: *Rodopis u nás a u Němců*. ČRS, 6, 1934, s. 81; BENEŠ, František: *O rodopisném bádání a jeho významu pro dějiny celonárodní*. SJSČR, 10, 1939, č. 1, s. 2.

³⁵ *Rodopisné rozhledy*. SJSČR, 4, 1933, č. 2, s. 22; Kjk. [Krejčík, A. L.]: c. d.

³⁶ Kjk. [Krejčík, A. L.]: c. d.

³⁷ Např. HAAS, Antonín (rec.): SCHREIBER, Rudolf: *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*. Prag 1935. ČRS 9–10, 1937–1938, s. 132–133. Recenzent vyzdvihl zejména rodopisné pasáže, když ocenil inovativní statistické využití údajů z berní ruly (1654) a soupisů poddaných (1651–1652) v kombinaci s biologickými a antropogeografickými poznatky a práci s rozbořením antroponym.

³⁸ HRUBÝ, Emanuel: *Slovo úvodem*. ČRS, 1, 1929, s. 7.

³⁹ Tamtéž, s. 8; MARKUS, Antonín: *Rodopis, jeho úkoly a cíle* (dále jen *Rodopis*). ČRS, 1, 1929, s. 15.

na němž se do čela strany dostali Gottwaldovi „karlínští kluci“ proklamující, že se partaj stane bezohledně revoluční silou. Později se již v souvislosti s českým rodopisem takové mínění neobjevuje.

Daleko významnější byla teze, že rodopisná práce má dvoustupňový význam, když poznáním dějin vlastního rodu zároveň pěstuje lásku, úctu a vědomí povinnosti k národu, jehož byly jednotlivé rody součástí.⁴⁰ Nacionální ukotvení genealogie zesílilo v době po mnichovské dohodě, kdy bylo rodopisné bádání prohlášeno za důležitý prostředek poznávání národního života a za vážnou práci pro národ a (druharepublikový) stát.⁴¹ Toto pojetí bylo přeneseno do okupačních let, když ovšem se zánikem druhé republiky zmizela argumentace o významu rodopisu pro stát a zůstalo pouze jeho zakořenění národní.

O tehdy pocítované závažnosti rodopisného snažení svědčí značný nárůst počtu laických rodopisců. Již v letech první republiky se v české společnosti zvyšovala popularita genealogie, což vedlo ke snaze o lepší organizování neodborného rodopisu. Laikové měli být získáni pro spolupráci s odbornými genealogy (a historiky) a objevil se názor o možnosti organizačními zásahy zformovat „rodinnou lidovědu“.⁴² K velkému boomu laického rodopisu však došlo až za druhé republiky a okupace. Někteří pozorovatelé nás zpravují o tom, že nebývalé kvantitativní rozmnožení českého rodopisu kvetlo v lidových vrstvách spontánně a bez jakýchkoli impulzů z odborných kruhů.⁴³ Tito laičtí genealogové se sami organizovali do povětšinou neoficiálních badatelských kroužků a spolků.⁴⁴ Tento trend byl školenými rodopisci sledován se sympatiemi, ale zároveň měli obavy o kvalitu a širší smysl práce svých ochotnických kolegů. Roztříštěnost a neplánovitost českého rodopisu byla kritizována např. Jindřichem Šebánkem⁴⁵ a přiznávána členem vedení Rodopisné společnosti Zdeňkem Kristenem.⁴⁶ Podobně František Beneš upozornil ve své programové přednášce z ledna 1939 na problém, zda je energie sto-

⁴⁰ NESMĚRÁK, Bořivoj: *Lidový rodopis*. SJSČR, 1, 1930, č. 2, s. 10.

⁴¹ HADAČ, V. (rec.): *Markus-Ratkovich, Antonín: Příručka*, s. 129.

⁴² MATOUŠEK, Josef: *Rodopisné bádání a studium dějin novějších*. ČRS, 7–8, 1935–1936, s. 119–120; *Na praktický význam rodopisu...* ČRS, 5, 1933, s. 131. Bořivoj Nesměrák psal roku 1930 o tom, že má-li rodopis plnit mezi lidem své kulturní poslání, musí se mu přiblížit popularizací. NESMĚRÁK, B.: *Lidový rodopis*, s. 10.

⁴³ vd [pravděpodobně DAVÍDEK, Václav]: *Rodopis populární...* ČRS, 11, 1939, s. 117.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ ŠEBÁNEK, Jindřich (rec.): *Časopis Rodopisné společnosti československé 7–8, 1935–1936*. Časopis Matice moravské, 62, 1938, s. 423–424.

⁴⁶ KRISTEN, Zdeňk: *Úkoly českého rodopisu* (dále jen *Úkoly*). ČRS, 12, 1940, s. 1.

vek laických badatelů vskutku pro národ užitečná.⁴⁷ Argumentoval tím, že je nutné populární rodopis lépe organizovat právě v době ohrožení, kdy český národ musí co nejlépe hospodařit se svou energií, pokud si má do budoucna uchovat holou existenci a svébytnost. Později v protektorátních letech upozornil na nutnost ekonomičtějšího využití laických sil František Roubík, který viděl řešení v užší spolupráci rodopisců a vlastivědných pracovníků, a to ve formě okresních pracovních sdružení v součinnosti s lokálními muzei.⁴⁸ Největší podpory se však laičtí badatelé po roce 1938 dočkali od dvou hlavních institucí českého rodopisu, RŠČ a Jednoty starých českých rodů.

Oba spolky vznikly stejně jako instituce sudetoněmecké ke konci dvacátých let, konkrétně v roce 1929, přičemž byl jejich zrod na sudetoněmecké straně interpretován jako následování vzoru ústecké ZSF.⁴⁹ Pod zorným úhlem služby národu a státu si Rodopisná společnost československá kladla za cíl popularizovat rodopisnou práci, organizovat a podporovat bádání laiků. Výsledky jejich práce měly být ukládány, hodnoceny a dále zpracovávány v centrálním rodopisném ústavu, jehož zřízení usilovala RŠČ iniciovat. Správné cesty laikům však ukazovala zejména pořádáním odborných kurzů a přednášek a vydáváním časopisu,⁵⁰ který se měl stát základní komunikačně-informační platformou rodícího se českého občanského rodopisu.⁵¹ Významní genealogové působící v RŠČ zároveň sepsali první české rodopisné příručky, seznamující s významem, prameny a metodami rodopisného bádání.⁵² Zejména v časopisu a přednáškách tohoto spolku bylo od podzimu 1938 voláno po tom, aby český rodopis plnil národní úkoly. Snahy o ideologizaci rodopisu byly dokonce tak silné, že Václav Davídek, místopředseda spolku, na protest proti nim v roce 1942 ze své funkce odstoupil.⁵³

⁴⁷ BENEŠ, F.: c. d., s. 3–4.

⁴⁸ ROUBÍK, F.: *Rodopis*, s. 39–40.

⁴⁹ *Gründung einer tschechoslowakischen genealogischen Gesellschaft in Prag*. SF, 1, 1928–1929, s. 96; *Die tschechische Familienforschung in Böhmen*. SF, 1, 1928–1929, s. 190.

⁵⁰ Vyšlo celkem osmnáct ročníků: ČRS, 1, 1929 – ČRS 17–18, 1945–1946.

⁵¹ MARKUS, A.: *Rodopis*, s. 14–15; MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 19–20. Srov. také *Stanovy rodopisné společnosti československé v Praze*. Příloha ČRS, 1, 1929.

⁵² Např. MARKUS, Antonín: *Rodinná kronika. Populární úvod do studia rodopisného (genealogie)*. České Budějovice 1926; KREJČÍK, Adolf Ludvík: *Z bibliografie literárních pomůcek rodopiscůvých*. Praha 1933. K tomu také MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 19–20.

⁵³ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou), rukopis paměti, s. 85. Srov. také Tamtéž, kart. 46, Rodopisná společnost československá, dopis společnosti pravděpodobně z května 1942 spolkovému oddělení policejního ředitelství v Praze ve věci vyškrtnutí V. Davídka ze seznamu jejích funkcionářů.

Druhou nejvýznamnější českou rodopisnou organizací byla pražská Jednota starých českých rodů (JSČR), nesoucí do svého přejmenování v roce 1933 název Jednota potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze.⁵⁴ Spolek byl v porovnání s RSC zprvu zaměřen stavovsky, když sdružoval potomky těch českých rodů, které musely v pobělohorské době opustit české země. Změna názvu sice signalizovala krok směrem k otevřenosti spolku všem starým českým rodům bez rozdílu náboženství a stavu,⁵⁵ přesto až do konce třicátých let Jednota hájila zájmy spíše exulantské šlechty. To bylo koneckonců jedním z programových cílů instituce,⁵⁶ když chtěla dále pečovat o památku pobělohorských exulantů obecně a iniciovat poznávání jejich problematiky. Zároveň ale cílila na popularizaci tradic významných českých rodin, které měly potenciál posilovat „národní uvědomění, hrdost a pospolitost všech složek národa československého“.⁵⁷ Jednota dokázala podle mého celkem elegantně propojit stavovské zájmy se zájmy celonárodními a státními, resp. potenciální naplnění stavovských zájmů argumentačně představit veřejnosti jako nemalý zisk pro celý národ a stát.

Členové spolku se snažili iniciovat vznik zákona, podle něhož by potomci těch rodů, jejichž majetek byl v pobělohorské době zkonfiskován, získali poměrnou náhradu za utrpěné újmy.⁵⁸ Vedle mnoha jiných argumentů se snažili jejich nárok podepřít apelem na nutnost odčinění historické křivdy, jež byla dotčeným rodům učiněna.⁵⁹ Jednota se také snažila prosadit změnu legislativy, která zakazovala užívání šlechtických titulů a všeho, co poukazovalo na aristokratický původ. Obnovení práva užívat plných rodových jmen

⁵⁴ K aktivitám JSČR v prvním desetiletí její existence MATINA, V. J.: *Deset let Jednoty starých rodů českých*. SJSČR, 9, 1938, č. 4, s. 49–52.

⁵⁵ *Naším členům a čtenářům!* SJSČR, 4, 1933, č. 2, s. 15. Při přejmenování spolku bylo poznamenáno, že se ve starých rodinách udržel „rasově čistý element“.

⁵⁶ Jednota podle § 1 svých stanov chtěla „...propagovati ve smyslu revolučního programu národa československého z 1918 nápravu křivd potomkům oněch historických rodů a měst českých, které byly po bitvě na Bílé Hoře pokutovány odnětím statků i práv a které touto persekucí schudly, exilovaly nebo zanikly.“ *Zprávy z Jednoty*. SJSČR, 1, 1930, č. 1, s. 12.

⁵⁷ Tamtéž. K cílům instituce srov. také *Co chceme?* SJSČR, 1, 1930, č. 2, s. 2–4.

⁵⁸ Tamtéž, s. 2–3. Tyto aktivity Jednoty byly podporovány ze strany evangelického tisku, srov. *Co o nás píší Kostnické jiskry?* SJSČR, 1, 1930, č. 2, s. 12.

⁵⁹ Argumentováno bylo dále poukazem na neprovedení té části záborového zákona, podle něhož měl být zabaven neprávne nabytý majetek, a mravním právem na ztracené statky, upozorněním na špatnou sociální situaci zchudlých rodů a na úspěšně prováděné vrácení zkonfiskovaných statků v sousedním Polsku apod. *Jak Poláci řeší nápravu historických křivd?* SJSČR, 1, 1930, č. 2, s. 13; NESMĚRÁK, Bořivoj: *Provedte § 9 záborového zákona!* SJSČR, 2, 1931, č. 3, s. 40–44.

a znaků mělo podle svých zastánců přispět k upevnění státu.⁶⁰ Tvrdili, že Československo sice vzniklo teprve roku 1918, ale zároveň v něm byl obnoven starý český stát, přičemž obnovením starých šlechtických rodových jmen dojde k posílení vazeb mezi oběma státy.⁶¹ Tento akt měl podporovat československou státnost zejména navenek, když by stará jména postavila ostatním zemím před oči skutečnost, že tu český (československý) stát existuje již po staletí. V podobném duchu bylo rozvažováno o širším smyslu rodopisného bádání zaměřeného na staré české rody, které mělo odhalit, jak mnoho kultury a slávy tyto rody přinesly českým dějinám. Zároveň výsledky takového rodopisu měly potenciál odpovídat hlasům, které na mezinárodním fóru prohlašovaly český národ „za méněcenný a čistě plebejský“.⁶² V požadavcích Jednoty se již za první republiky objevil také protiněmecký osten, když její členové nesouhlasili se snahou vlády obdarovávat z fondu obnovované Strakovy akademie i studenty německé národnosti. Bylo bojováno za plnění původního ustanovení hraběte Straky, aby nadace přispívala chudé mládeži českých stavů.⁶³ Ve snaze o uskutečnění svých požadavků organizoval spolek petice a vypracovával memoranda, které dále předával vládě.⁶⁴ Je příznačné, že po druhé světové válce zhotovila Jednota návrh, aby byla potomkům pobělohorských exulantů přidělena půda po odsunutých Němcích.⁶⁵

V pomnichovském období lze v JSČR pozorovat intenzifikaci těchto trendů,⁶⁶ když je patrné hlubší zdůraznění celonárodního významu genealogie zaměřené na elitní rody. Spolkem organizované bádání mělo svým zaměřením na šlechtu přinášet významné výsledky pro dějiny jednotlivých panství a krajů, ke kterým se rodopis zaměřený na rodiny selské a městské mohl dopracovat teprve souhrnem jednotlivých výsledků. Tato práce měla slílit národní uvědomění a hrdost, přičemž bylo na členy Jednoty apelováno, aby co nejvíce pracovali ku prospěchu celkového obrazu národních dějin.⁶⁷ Cha-

⁶⁰ *Co chceme?*, s. 3; REJSA, Jan: *Historické jméno a čl. zákony*. SJSČR, 7, 1936, č. 3–4, s. 41–42; TĚMÍN, J. T.: *Tradice není slabší zákona*. SJSČR, 9, 1938, č. 1, s. 1–7; TÝŽ: *Idea revoluce roku 1618. (K rodovým jménům i znaky rodů!)* SJSČR, 9, 1938, č. 2, s. 18–25.

⁶¹ Spolek se snažil prosadit obnovu jmen zejména „těch rodů, které se neprosily o milost císařskou, ale čekaly na osvobození tři sta let.“ TĚMÍN, J. T.: *c. d.*, s. 4.

⁶² *Rodopisné rozhledy*. SJSČR, 2, 1931, č. 2, s. 33.

⁶³ *Strakova akademie*. SJSČR, 1, 1930, č. 2, s. 15–16; *Otázka nadace hraběte Straky z Nedabylic*. SJSČR, 6, 1935, č. 3–4, s. 43–44.

⁶⁴ Srov. např. *Spolkové zprávy*. SJSČR, 2, 1931, č. 1, s. 13; TĚMÍN, J. T.: *c. d.*, s. 7.

⁶⁵ *Zprávy spolkové*. SJSČR, 11, 1946, č. 3–4, s. 127.

⁶⁶ Např. *Zprávy spolkové*. SJSČR, 9, 1938, č. 3, s. 48.

⁶⁷ BENEŠ, F.: *c. d.*, s. 9–10.

rakteristické je, že se v této době JSČR otevřela i badatelům nepocházejícím ze starých českých rodů, avšak pouze se jimi zabývajícími.⁶⁸ V únoru 1939 byl poté jako institucionální zastřešení těchto snah založen genealogicko-heraldický odbor spolku, který všestranně pomáhal rodopisným badatelům. Jedním z jeho nejhlavnějších úkolů bylo publikování výsledků jejich práce ve spolkovém časopisu, přičemž bylo zamýšleno i vydávání genealogické knižní edice.⁶⁹

Výrazný vzrůst zájmu o dějiny českých rodů se na konci třicátých let projevoval v aktivitách ještě mnoha dalších institucí. V roce 1938 vznikl pražský Svaz přátel rodopisu, který vydával vlastní časopis⁷⁰ a kladl si podobné cíle jako RSČ a JSČR, tedy zejména odbornou podporu laických badatelů a zveřejňování jejich prací.⁷¹ Podobně své Kronikářské listy vydávalo Sdružení venkovských kronikářů a rodopisců; některé časopisy byly výsledkem snažení nadšených jednotlivců, když se ovšem vydávání Československých rodů či Dějin – Tradice – Rodu omezilo na pouhých několik čísel.⁷² A konečně opravdovou explozi tehdy zažily reedice a zejména nově napsané příručky určené laikům.⁷³ Klíčovým průvodním jevem tohoto rodopisného boomu bylo silné proniknutí genealogie českou národní ideologií,⁷⁴ přičemž

⁶⁸ Tamtéž, s. 10–11.

⁶⁹ *Genealogický a heraldický odbor Jednoty starých českých rodů v Praze*. SJSČR, 10, 1939, č. 1, s. 20–21; *Publikační činnost*. SJSČR, 10, 1939, č. 2, s. 52; *Zprávy spolkové*. SJSČR, 10, 1939, č. 3, s. 84. Srov. také NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, *Rodopisci se sdružují* (výstřižek z novin, pravděpodobně z února či března 1939).

⁷⁰ *Členské zprávy Svazu přátel rodopisu v Praze*, 1–2, 1939–1940; *Rodokmen*, 1, 1941; *Rodokmen*, 1–3, 1946–1948.

⁷¹ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, *Svaz přátel rodopisu v Praze* (výstřižek článku z Poledního listu z 14. 2. 1939).

⁷² Výčet tehdy vydávaných rodopisných časopisů stručně podává MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 14–15.

⁷³ Ze samostatně vydaných příruček zejména MARKUS-RATKOVICH, Antonín: *Příručka rodového kronikáře. Úvod do praktické genealogie*. Praha 1938; HORNÍČEK, Ignác: *Kniha o rodopisu. Praktické uvedení do rodopisu s přílohou o obecních kronikách*. Vyškov na Moravě 1939; PALÍVEC, Viktor: *Rodina a rodokmen. Stručný návod k rodopisné praxi*. Praha 1939; HOSÁK, Ladislav: *Jak založím rodinnou kroniku? Praktický návod*. Brno 1940; BEK, Augustin: *Rodopis v praxi*. Praha 1941; KOZÁK, Václav: *Hlasy pokolení. Příručka rodopisného pracovníka*. Mladá Boleslav 1941.

⁷⁴ Národněideologické ukotvení rodopisu najdeme ve všech tehdy vydaných rodopisných příručkách. Např. Ignác Horníček psal v květnu 1939: „Jako marnotratný syn vracíme se k otcovskému domovu, k svým předkům, kteří nám odevzdali naši drahou zem a vlast, abychom ji dále zachovali budoucím tak, jak oni ji zachovali nám – vracíme se k pramenům národního života, neboť teprve nyní poznáváme, věříme a doufáme, že jen tyto zdroje, jen pevné souručenství národní a souručenství s našimi předky, s naší historií nám mohou dodat síly k zajištění lepší budoucnosti.“ HORNÍČEK, I.: c. d., s. 1.

rodopisná témata byla vřele přijímána svými adresáty, tedy českou národní společností.⁷⁵

3 Intenzifikace národních úkolů českého rodopisu v letech 1938–1945

V této části se zaměřím na analytické vystižení jak obecných směrů, jejichž následováním měl český rodopis přispět tehdejší české společnosti, tak konkrétních badatelských programů, které mu byly přiřknuty předními českými rodopisci, resp. které byly formulovány v hlavních českých rodopisných periodících.

Výsledky rodopisného bádání byly chápány jako mající potenciál posilovat národní (sebe)vědomí jednotlivců, a tím i národního celku. Zejména Jaroslav Čeleda nastínil roku 1939 toto pojetí genealogie, která skrze posilování psychologie individuální pomáhá zpevnit celonárodní psychologii kolektivní.⁷⁶ Častěji byl ovšem národní význam genealogie odvozován od základních společenských jednotek, jimiž se zabývala, tedy od rodu a rodiny, které byly pojímány jako pilíře, na nichž spočívá stavba národa. Rodopisné bádání mělo tyto sloupy osvětlovat a probouzet tak rodové (sebe)vědomí, a tím vnitřně posilovat (sebe)vědomí národní, přispívat celé národní bytosti. Rodopisec měl být průvodcem na této pouti od rodové k národní hrdosti, měl svou prací podporovat lásku k rodině a rodu, a tím také k rodné obci, vlasti a nejšíře celému národu.⁷⁷ Genealogie měla zároveň napomáhat probuzení potenciálu dřímajícího v českých rodinách a rodech, měla je povzbuzovat – a s nimi i celou českou národní společností.⁷⁸ Toto povzbudivé pojetí

⁷⁵ Např. na úspěchy svých rodopisných a kronikářských přednášek v desítce okresních měst „za nacistického dusna“ vzpomíná V. Davídek. Srov. NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou), rukopis paměti, s. 95.

⁷⁶ „Kdyby [občanský rodopis] nic jiného neučinil, než zjistil občanům tak i onak vynikající a zdatné osobnosti, že jimi – rodozpytem popsány a vysvětlenými – mohli posílit své vlastní subjektivní sebevědomí, svou vnitřní statečnost ve výše zmíněném boji obranném [tj. českém obranném postoji po okupaci v březnu 1939 – TP] a tím ovšem posílit i kolektivní statečnost národní, dosti učinil.“ ČELEDA, Jaroslav: *Rodokmen jako zrcadlo hudebnosti Čechů. Nový příspěvek rodopisný a eugenický*. SJSČR, 10, 1939, č. 2, s. 24.

⁷⁷ BEK, A.: c. d., s. 25; Kozák, V.: c. d., s. 5, 18.

⁷⁸ „...mravní a výchovný význam rodopisného bádání, plynoucí z vědomí osobní povinnosti k udržování dobré rodové tradice a odpovědnosti k rodu a potomstvu dodává tomuto studiu vyšší smysl a význam, protože mravní a fyzická dokonalost rodu zaručuje nejlépe zdravý vývoj celého národa.“ ROUBÍK, František: *Příručka vlastivědné práce* (dále jen *Příručka*). Praha 1941, s. 18. Obecněji tvrdil V. Davídek, že „zlepšovat rody, z nichž se tvoří národ, to jest nový úkol národa, který chce v tom věčném boji o život, jež se dějinami zove, čestně obstát.“ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 40, Pocty selským rodům (projev z r. 1940), s. 2. Po-

se v době národního ohrožení a ztráty pohraničních území muselo dotknout zejména rodů selských, skrze něž byl národ zakořeněn ve své půdě a vlasti.⁷⁹ Jarmila Psotníčková tak roku 1939 viděla jeden z národních úkolů českého rodopisu ve sledování původnosti a starobylosti českých rodin na domácí půdě, a to co nejdále do minulosti, aby se prokázala jejich zdejší dlouhodobá usedlost.⁸⁰ Myslím také, že někteří rodopisci chápali dějiny rodu jako dějiny národa „v malém“, když poznání rodinné historie a láska k ní měly mít schopnost probouzet analogické kognitivní a emotivní postoje k celému národu, resp. se na něj přenášet.⁸¹

Národní význam rodopisu byl tedy shledáván především v jeho klasickém zaměření na jednotlivé rodiny a rody, které však byly chápány jako národní pilíře. Takové pojetí de facto transcendovalo dějiny jednotlivých rodů směrem k dějinám národním. Šlo o pohyb z úzkého oboru rodopisu a rodových (rodinných) dějin směrem k dějinám národním a aktualizčně také k soudobému životu celé české národní společnosti. Také z druhé strany však byl intenzivně promyšlen potenciální význam rodopisného bádání pro obraz (celo)národních dějin. Čím může genealogie přispět české historiografii a formování tohoto obrazu? Na jaká historická fakta se má soustředit, jak mají rodopisní pracovníci postupovat?

František Beneš s apelem k rostoucímu zástupu amatérských genealogů roku 1939 upozornil, že historikovi nejde o to, aby genealogie snesla výsledky dotýkající se pouze posloupnosti předků v nějakém rodě, nýbrž chce, aby rodopis poskytoval výsledky využitelné pro (celo)národní dějiny.⁸² Vybral rodopisce, aby při bádání o svých předcích nepřehlíželi skutečnosti rázu mentálního, náboženského, společenského, národnostního, hospodářského, sociálního, kulturního i hmotného. Nenabídl však žádnou konkrétní metodu, ale doporučil pouze zření k těmto širším obzorům a jejich zaznamenávání. Beneš měl jako člen JSČR představu, že – jak jsem naznačil výše – na šlechtu zaměřený rodopis přinese významné výsledky dějinám jednotlivých panství, a tím i celým českým dějinám. V tom měl mít výhodu před genealogií cíle-

dobně napsal za druhé republiky (zřejmě) F. Kutnar: „Vědomí rodové setrvačnosti a rodové síly je třeba budít a udržovat, je třeba dnes právě zabezpečovat v bezpečné rodové tradici dobré a zdravé kořeny naší budoucnosti.“ K. [pravděpodobně KUTNAR, František]: *Staleté selské rody*. Brázda 1(9), 1938, s. 741.

⁷⁹ KUTNAR, František: *Místo zemědělství v národě* (dále jen *Místo zemědělství*). Brázda, 21(3), 1940, s. 277–279.

⁸⁰ PSOTNÍČKOVÁ, Jarmila: *O národní rodopisnou kartotéku*. ČRS, 11, 1939, s. 35. (Konkrétní realizace tohoto selského rodopisu se dotknu níže.)

⁸¹ Tak alespoň interpretuji formulace Hosákovy, srov. HOSÁK, L.: *c. d.*, s. 5–6.

⁸² BENEŠ, F.: *c. d.*

nou na selské a měšťanské rodiny. Smysl tohoto občanského rodopisu pro dějepisectví však promýšlel již v polovině třicátých let Josef Matoušek, podle něhož může neelitní genealogie (týkající se neurozených či historicky nevýznamných lidí a rodin) snášet data nabývající významu typických případů obecnějších sociálních skutečností.⁸³ Podle Matouška nemají výsledky občanského rodopisu pro historiky význam samy o sobě, ale pouze v souhrnu, když dokumentují příklady společenských dějů. Rodopis byl v tomto pojetí vlastně odsouzen do role pomocné vědy historické, když podobně Antonín Markus při založení Rodopisné společnosti v roce 1929 o genealogii tvrdil, že využívá metodu historické vědy a zároveň je pro ni zřídlem informací.⁸⁴ Rodopiscům byla poté prakticky navržena pouhá dokumentace širší palety historických faktů. Uvedené Benešovy názory naznačují, že tyto hlasy zesílily zejména na přelomu třicátých a čtyřicátých let.⁸⁵ Ve stejné době Václav Černý a František Roubík prosazovali úzkou spolupráci rodopisu a vlastivědy, resp. propojení obou oborů.⁸⁶ Zejména F. Roubík svou argumentaci vedl směrem, aby si rodopisec všiml i otázek vzdáleněji souvisejících s jeho tématem, tedy aby se z rodopisce vlastně stal vlastivědný pracovník. Zároveň teprve pojmání těchto širších okruhů do genealogova zorného pole umožní podle Roubíka hodnotnější poznání a pochopení našich předků.⁸⁷

Tyto teoretické pokusy o propojení rodopisu s historiografií či vlastivědou se tedy prakticky omezovaly na rozšíření rodopiscova zájmu o další vrstvy sociokulturní skutečnosti, ležící za úzkou linií pouhé pokrevní posloupnosti předků. V konečném důsledku měl takový rodopis spíše pasivně snášet fakta pro dějepisectví a vlastivědu a fungovat jako pomocná věda. Ve stejné době se ovšem objevily i dvě koncepce, které programově usilovaly vytvořit z rodopisu vědu *sui generis*, víceméně plnohodnotnou a nestojící ve stínu vědy jiné.⁸⁸ Obě pojetí zároveň silně akcentovala národní úkoly genealogie.

⁸³ MATOUŠEK, J.: c. d., s. 113, 119.

⁸⁴ MARKUS, A.: *Rodopis*, s. 12–13.

⁸⁵ Dále k tomu nabádal (s odkazy právě na Beneše či Matouška) zejména KRISTEN, Z.: c. d., s. 4–5.

⁸⁶ ČERNÝ, Václav: *Kronikář*. Praha 1940, s. 7–11; ROUBÍK, F.: *Příručka*, s. 23–27; Týž: *Rodopis*. K tomu také MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 22.

⁸⁷ „Posledním cílem rodopisného bádání je konec konců poznati a chápati předky a jejich činnost a osudy z jejich celého dobového prostředí, pokud možná ve všech dobových souvislostech, což ovšem předpokládá rozšíření badatelský zájem na širší okruh pramenů.“ ROUBÍK, F.: *Rodopis*, s. 36.

⁸⁸ V. Davidek roku 1942 nadhodil, že si genealogie musí osvojit poznatky dílčích věd, vypracovat vlastní metody i konkrétní výsledky a přestat tak být pouhou služebnicí těchto oborů (historiografie, eugeniky, sociologie, národohospodářství aj.), resp. neurčitou „mezivědou“. NA,

Koncepce Jaroslava Čeledy z roku 1939⁸⁹ sledovala výrazně přítomnostní cíle a zdá se, že ji sám autor považoval za produkt a zároveň jeden z léků na „názraz přikvapivší národní tísně“.⁹⁰ Podle Čeledy je národní kultura založena na organickém růstu konkrétních specifických vlastností, které jsou nesený zejména určitými rody. Úkolem rodopisu (hlavně občanského) je tyto vlastnosti odkrývat a stopovat tak národní tradici, budovat kulturní vědomí národa. Toto uvědomování si vlastních charakteristických vlastností má poté vést – právě v dobách národního ohrožení – k optimistické důvěře, že tato tradice bude působit a bude nesena i do budoucna. Jde vlastně o názor, že by se národní společnost měla k takto s pomocí genealogie odhaleným vlastnostem ještě více přimknout, ještě více se okolo nich soustředit.

Václav Davídek se ve své přednášce na valné hromadě RSC v březnu 1942 pokoušel zodpovědět otázku, jaký má být vědecký přínos českého rodopisu, kterážto otázka mu přímo splývala s tázáním, jaký má být jeho vklad do života českého národního celku.⁹¹ Na základě tvrzení, že pro zajištění budoucího bytí rodu a národa je nejdůležitější jejich početnost, jakost a trvalost, rozvíjí vizi genealogie mající formovat obraz demografického vývoje českého národa.⁹² Podle Davídka byl tento celkový vývoj kopírován ve vývoji jednotlivých českých rodů, zejména na venkově. Genealogické práce o jednotlivých rodinách tak mohou ve svém souhrnu podat plastický a přesvědčivý celkový obraz národa. Český rodopisec apeloval na kolegy, aby jako nezbytný podklad pro tento cíl zpracovávali monografie o rozrodech jednotlivých rodů, resp. šíře o rozrodech v jednotlivých farnostech a panstvích.⁹³ Sám letmo načrtl demografický vývoj celého národa od poloviny 17. století do současnosti, když uzavřel: „...zalidnění českých zemí nastalo přirozenou zdravou

Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, inv. č. 308, Rodopisná společnost československá, Přednášky, Možnosti rodopisného bádání (15. 3. 1942), s. 5.

⁸⁹ ČELEDY, J.: *Rodokmen*, s. 23–25.

⁹⁰ Tamtéž, s. 24.

⁹¹ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, Přednášky, Možnosti rodopisného bádání (15. 3. 1942), s. 5.

⁹² Tamtéž, s. 5–7. Stručněji formuloval Davídek své názory v další přednášce na půdě RSC, srov. NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, Přednášky, *Rod v životě a rodopis mezi vědami*. Textu této přednášky chybí datace, ale podle Davídkových pamětí byla realizována v roce 1941, srov. NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, *Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdeme cestou svou)*, rukopis pamětí, s. 95.

⁹³ Stejně jako jeho kolegové zároveň doporučil zření k širším obzorům, zejména hospodářským, kulturním, náboženským, národnostním atd. NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, Přednášky, Možnosti rodopisného bádání (15. 3. 1942), s. 6.

populaci českého národa, který tudíž od konce třicetileté války vzrostl dobře sedminásobně.⁹⁴

Tato Davídkova teze o velké populační potenci české národní společnosti, která se výrazně projevila v posledních třech stoletích, podle mého upozorňuje na nesmírně důležitou skutečnost. Jsem přesvědčen, že tuto svou ideu „demografizujícího“ rodopisu vypracoval Davídek v reakci na sudetoněmecké pokusy interpretovat pobělohorský vzmach české národní společnosti vysokými přídělý německé krve, která ji skrze smíšená manželství uschopnila k demografickému i kulturnímu vzestupu. Lze totiž tvrdit, že chtěným či alespoň tušeným cílem Davídkem navrhovaného rodopisu bylo prokázání vnitřní vitality a populační soběstačnosti českého národa, a to v době (1942), kdy potenciál politického zneužití prací (sudeto)německých vědců k účelům germanizace českých zemí musel být českým intelektuálům více než zřejmý.⁹⁵ Svědčí o tom i sám Davídek, který ve svých (nevydaných) pamětech v pasáži o druhé světové válce píše: „Těší mě, že jsem usměrňoval vývoj českého rodopisu jinak, než [kam] špeli zpolitizovaní genealogové němečtí.“⁹⁶ Myslím, že reagoval zejména na práce K. V. Müllera,⁹⁷ který ve výše zmíněné brožůře⁹⁸ i v publikacích jiných rozvíjel tezi, že v Čechách poloviny 17. století byl poměr českého a německého obyvatelstva 3:5, kdežto o dvě století byl poměr přesně opačný. Český vzestup byl podle něho podmíněn biologicky, tedy přísunem kvalitnější německé krve mezi Čechy. Davídek tyto jeho názory prokazatelně znal, ba dokonce se znal osobně i s Müllerem, který ho občas navštěvoval v pražském státním zemědělském archivu, přičemž s jeho vědeckými názory ostře nesouhlasil.⁹⁹

Na přelomu třicátých a čtyřicátých let bylo od českého rodopisu obecněji očekáváno, že promluví do problematiky národnostního vývoje českých

⁹⁴ Tamtéž. (Podtrhl V. Davídek.)

⁹⁵ Okupační pocit nebezpečí hrozícího české národní společnosti ze strany nacistických germanizačních plánů vyjádřil explicitně po válce např. Roubík, František: *Příručka vlastivědné práce*. Praha 1947², s. 5.

⁹⁶ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, *Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou)*, rukopis pamětí, s. 95.

⁹⁷ K jeho myšlenkovému světu, vědeckým tezím a protektorátní činnosti viz KUBŮ, Eduard: „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas. Bohemia, 45, 2004, s. 93–114.

⁹⁸ Srov. pozn. č. 27.

⁹⁹ Později svůj názor na sudetoněmeckého vědce shrnul následujícími slovy: „...lidsky politováníhodný člověk, – ale své vzdělání a akademickou hodnot propůjčoval pavědě a politice, – až do hořkého konce.“ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, *Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou)*, rukopis pamětí, s. 85.

zemí a česko-německého poměru, a to nepochybně také ve snaze kompenzovat právě sudetoněmecké interpretace, které byly pro českou národní společnost krajně nepřívznivé. Sledování národnostního vývoje od českého rodopisu očekával již roku 1938 Jindřich Šebánek,¹⁰⁰ přičemž zejména Jarmila Psotníčková o rok později podala v této věci detailnější návrhy.¹⁰¹ Česká genealožka rozmýšlela o rodopisu z několika hledisek, když na první místo zařadila hledisko (význam rodopisu) národní. Podle Psotníčkové se musí česká genealogie zabývat národnostním míšením mezi českými a jinonárodnými rody v minulosti a sledovat vlivy znamenající národní zisky, které shledává v počestění rodinných příslušníků a jejich potomků (např. v rodině Tyršových), a vlivy znamenající národní ztráty, kdy došlo k odnárodnění členů původně českých rodin. Zároveň by se měl český rodopis snažit prokázat („zachytit“)¹⁰² český původ různým způsobem v dějinách vynikajících rodin, a to třeba i rodin již dávno odnárodněných a žijících mimo české prostředí. Zde máme přímý pendant ke svrchu nastíněným představám K. V. Müllera z okupačních let, že by sudetoněmecká genealogie měla prokazovat naopak německý původ vynikajících rodin, které by se poté ukázaly jako zocelené německou krví (*deutschblutig*).

Psotníčková snila, že by tyto úkoly mohl český rodopis plnit s pomocí národní rodopisné kartotéky, jejíž vytvoření doporučovala. Do této lístkovnice měli laičtí rodopisci a občané dodávat na standardizovaných formulářích potřebné údaje, které by ve svém souhrnu vypověděly mnohé o celé české národní společnosti. Rodopisná kartotéka měla být praktická v tom smyslu, že by do ní bylo zapotřebí dodat místo údajů o milionech jednotlivců data o „pouhých“ několika desítkách tisíc českých rodů.¹⁰³ Nikoli nadarmo si tři měsíce po ztrátě státní samostatnosti Psotníčková v červnu 1939 od kartotéky slibovala, že by její údaje prokázaly velkou pokrevní provázanost českých rodin, což mělo podpořit soudržnost a svornost příslušníků národa v nebezpečné době: „Vědomí krevní jednoty jest totiž vždycky daleko pevnější páskou než pouhé vědomí jednoty státní a politické.“¹⁰⁴

Přítomnostní zřetel a úsilí o službu české národní společnosti jsou v tehdejší české rodopisné práci patrné. Dva zmínění teoretici českého rodo-

¹⁰⁰ ŠEBÁNEK, J. (rec.): *Časopis Rodopisné společnosti*.

¹⁰¹ PSOTNÍČKOVÁ, J.: c. d., s. 35–36.

¹⁰² Tamtéž, s. 36.

¹⁰³ Tamtéž, s. 34. Pro úplnost dodávám, že tři druhy kartoték (soupisy rodopisců, rodů a míst) spravovala již od konce dvacátých let na sudetoněmecké straně ústecká ZSF, srov. UMLAUFT, F. J.: *Rückblick*, s. 42–43.

¹⁰⁴ PSOTNÍČKOVÁ, J.: c. d., s. 41. Citát si J. Psotníčková vypůjčila od jednoho z předních českých prvorepublikových rodopisců, Vladimíra Růžičky, který ho pronesl již v roce 1922.

pisu tyto tendence dokonce vědomě artikulovali a přetavili do konkrétních součástí svých koncepcí. Jaroslav Čeleda hovořil o tzv. etické stránce rodopisu, která se s výsledky jeho vědecké stránky obracela k soudobému národu a měla ho vést do budoucnosti.¹⁰⁵ Václav Davídek poté rozmlouval o tzv. aktivním prvku rodopisné práce, který měl být jejím posvěcením: „...nepřestanu zdůrazňovat, že rodopis jako málokterá jiná věda musí být zaměřen do života současníků a do budoucnosti rodů a jejich souhrnu, národa. Má k tomu nejvyšší povinnost, jaká jest uložena každé lidské činnosti zvláště vyšší jako jsou vědy, náboženství a výchova, slovem řízení osudů národního společenství.“¹⁰⁶ Tyto „služebné“ tendence a jejich realizace ovšem byly mezi českými rodopisci silně odstíněné, když se navíc jejich plné realizaci stavěly do cesty cenzurní překážky. Podle mého šlo často o postulování národního významu rodopisu, který se měl prakticky realizovat a snášet výsledky v tomto národním rámci, ovšem bez toho, aby se podílel na tehdejší „národní věci“ nějakou svou přímou a vulgární ideologizací. Nasvědčuje tomu také naznačené Davídkovo vytčení národních úkolů rodopisu a zároveň to, že v roce 1942 odstoupil z vedení Rodopisné společnosti na protest vůči pokusům o ideologizaci genealogie.¹⁰⁷ Současně Zdeněk Kristen roku 1940 ve svých *Úkolech českého rodopisu*¹⁰⁸ pouze letmo poukázal na tyto nacionálněideologizující pokusy a rozvinul koncepci české genealogie, která se soustředila veskrze na vnitrovědecké cíle.¹⁰⁹ Tyto nacionální tendence ovšem nijak neodmítl a neohradil se vůči nim – i to svědčí o tom, jak mocné a těsné bylo tehdejší sepětí českého rodopisu s českou národní ideologií.

4 Český selský rodopis a udělování poct dlouhodobě usedlým selským rodům

Jednou z konkrétních oblastí, kde se česká genealogie ve svém národně-ideologickém podmínění realizovala, bylo bádání o starých selských rodech. To bylo na přelomu třicátých a čtyřicátých let úzce propojeno s českou kulturní politikou a veřejným vyznamenáváním dlouho na půdě usedlých českých rodin. Toto úsilí vyrůstalo ve značné míře jako vědomá reakce na stejné snažení sudetoněmecké, které se rozvíjelo již od dvacátých let, kdy se z Ba-

¹⁰⁵ ČELEDA, J.: *Rodokmen*, s. 25.

¹⁰⁶ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, Přednášky, Možnosti rodopisného bádání (15. 3. 1942), s. 7. (Podtrhl V. Davídek.)

¹⁰⁷ Bližší náplň a okolnosti této aférky se mi bohužel nepodařilo zjistit.

¹⁰⁸ KRISTEN, Z.: *Úkoly*.

¹⁰⁹ Ve svém programu hovořil Z. Kristen o nutnosti vytvoření rodopisné bibliografie a soupisu rodopisných pramenů, přičemž se soustředil hlavně na rodopis šlechtický s cílem vytvořit v dohledné době atlas české šlechty.

vorska mezi sudetské Němce rozšířilo udělování poct rodům, které drží více než dvě stě let jeden statek a s ním spojenou půdu. Zvyklosti se ujala německá sekce české Zemské kulturní rady, když tak měla být pěstována láska k vlasti a pozvedáváno selské sebevědomí.¹¹⁰ O celé akci bylo pravidelně informováno v časopise ústecké ZSF, kde bylo zároveň apelováno, aby se sudetoněmečtí rodopisci věnovali zkoumání selských rodů. Ty byly chápány jako základ národa, přičemž odhalování dlouhodobé usedlosti na půdě (*Bodenständigkeit*) mělo posilovat jejich hrdost,¹¹¹ a tím nepochybně přispívat k upevňování sudetoněmecké identity. Sudetoněmečtí genealogové se na konci třicátých let zapojili také do tvorby rodových knih (*Familienbücher*), v nichž byly rodopisně rekonstruovány rodiny v určitém regionu. Tato aktivita byla v nacistickém Německu prosáknuta ideologií *Blut und Boden*, když vyústila ve velkorysý projekt vyhodnocení údajů z farních matrik ve dvaapadesáti tisících oblastí německého osídlení do podoby knih o vesnických rodech (*Dorfsippenbücher*). Došlo i na materiály ze Sudet, avšak celá práce byla vlivem válečných překážek v roce 1943 zastavena.¹¹² Takto pojaté výzkumy měly samozřejmě ve svém souhrnu a zároveň na základě jednotlivých podrobně dokumentovaných případů prokazovat „německost“ určitých oblastí osídlení. Formování sudetoněmeckví přispívalo také setkávání příslušníků jednoho rodového jména z Československa a často i Říše při tzv. rodinných dnech (*Familientage*), jejichž součástí byly rodopisné a historické přednášky.¹¹³

Na české straně byly tyto aktivity pozorně sledovány a od poloviny třicátých let kladeny za následováníhodný vzor pro českou společnost.¹¹⁴ Čeští rodopisci si totiž dobře uvědomovali jejich ideologicko-politický význam pro posilování (sudeto)německého národního vědomí. Navrhovali, aby v tomto snažení česká společnost za německou nezůstávala pozadu, když ovšem Zdeněk Kristen v této souvislosti explicitně odmítl vnášení úzce stranických, politických a rasistických prvků do vědecké genealogie.¹¹⁵ Přesto však napo-

¹¹⁰ GRUNT, Gustav: *Über alte Familienbesitze. Ein Beispiel für viele*. SF, 4, 1931–1932, s. 97; srov. také *Bauernehrung*. SF, 4, 1931–1932, s. 92.

¹¹¹ BOETTICHER: *Bäuerliche Familienforschung – Bauertradition*. SF, 2, 1929–1930, s. 3–4.

¹¹² MELKESOVÁ, M.: c. d., s. 18–19.

¹¹³ Z velkého množství zpráv o těchto akcích viz např. *Familientage*. SF, 1, 1928–1929, s. 48; *Familientag der Steinmüller*. SF, 7, 1934–1935, s. 35–36; *600-Jahrfeier der Familie Ridner-Ritter*. SF, 10, 1937–1938, s. 157–158.

¹¹⁴ KRISTEN, Zdeněk: *O rodových svazech u nás a v Německu* (dále jen *O rodových svazech*). ČRS, 7–8, 1935–1936, s. 4–7; DAVÍDEK, Václav: *Staré usedlé rody selské v Čechách. Posloupnost hospodářů ve stočacetiosmi usedlostech. Zvláštní otisk Rodopisné galerie VI. z Časopisu Rodopisné společnosti v Praze, XIII, 1941*. Praha 1941, s. 37 [1].

¹¹⁵ KRISTEN, Z.: *O rodových svazech*, s. 7.

dobení německého vzoru v širším ideologickém využití selského rodopisu významně přispělo ke vzniku jeho české varianty.

Ta našla svůj institucionální výraz ve Sdružení venkovských kronikářů, které od roku 1935 ve spolupráci s Českou zemědělskou radou organizovalo udělování třech druhů vyznamenání (diplomů, plaket a desek) těm českým selským rodům, které svůj grunt držely více než sto let.¹¹⁶ Celá akce byla zároveň popularizována a podporována agrárním tiskem.¹¹⁷ Udělení prvních ocenění proběhlo za účasti členů vlády v květnu 1938, a to dvěma více než dvě stě let usedlým rodům v západních Čechách, přičemž je typické, že proslov měl předseda agrární strany, poslanec a budoucí druhorepublikový ministerský předseda Rudolf Beran.¹¹⁸ Právě ke konci třicátých let došlo k výrazné ideologizaci celého podniku, když v národněobránném historismu české společnosti zaujala důležité místo problematika selského lidu. František Kutnar tehdy vyzdvihl jeho význam pro celý národ zdůrazněním, že sedlák drží ve svém majetku půdu jakožto prostorový předpoklad národního bytí.¹¹⁹ Zároveň selské rody prohlásil za nejpevnější národní pilíře a jejich oceňování prezentoval jako nástroj upevnění jejich rodového vědomí a tradice. Tento proces měl v Kutnarově představě vést k zvýšení sebevědomí a k utužení zemědělského stavu, což mělo mít nesmírně plodný význam pro celý národní organismus a jeho budoucnost.¹²⁰ Z českých rodopisců byl při ideologickém odůvodňování celé akce nejpilnější Václav Davídek,¹²¹ který podobně jako Kutnar zdůraznil význam selského lidu. Ten v minulosti držel národní statky, jazyk a obecnou kulturu, a tím i celou vlast, čímž zemědělci měli a mají nesmírný význam pro celý národ, který nakonec Davídek prohlašuje za národ selský. Vyznamenávání selských rodů mělo podle Davídka posilovat selské sebevědomí, mravně ocenit zemědělskou práci a význam půdy a povzbudit tak trvalé, hodnotné síly národa.¹²²

¹¹⁶ *Organisaci selského rodopisectví... ČRS, 7–8, 1935–1936, s. 91–92; DAVÍDEK, V.: Staré usedlé rody, s. 37–38 [1–2]. Sdružení spravovalo kartotéku starousedlých selských rodů, jejichž starobylost na určitém statku musela být doložena spolehlivými prameny.*

¹¹⁷ KRISTEN, Zdeněk: *Anketa »Venkova« o staletých selských rodech... ČRS, 7–8, 1935–1936, s. 197–198.*

¹¹⁸ *Prvé uznání »rodům půdě věrným«... ČRS, 9–10, 1937–1938, s. 35; DAVÍDEK, Václav: Pocty starousedlým rodům v Čechách. ČRS, 9–10, 1937–1938, s. 53.*

¹¹⁹ KUTNAR, F.: *Místo zemědělství, s. 278.*

¹²⁰ K. [pravděpodobně KUTNAR, F.]: *Staleté selské rody.*

¹²¹ Srov. zejména DAVÍDEK, V.: *Pocty starousedlým rodům*; NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 40, *Pocty selským rodům* (projev r. 1940).

¹²² DAVÍDEK, V.: *Pocty starousedlým rodům, s. 50.*

Tyto myšlenkové tendence českých genealogů leckdy dosahovaly takových poloh, které lze podle mého považovat za českou dobu ideologie *Blut und Boden*.¹²³ Zejména Jaroslav Čeleda hovořil roku 1939 o tom, že doba dala v českých zemích vzniknout učení o zákonu půdy.¹²⁴ Její držitel v jednom témže rodě je podle českého rodopisce uchovatelem národního jazyka a života: „...ve staletých selských gruntech českých tkví [...] nejtrvalejší kořeny českého života a češství.“¹²⁵ Tento nový princip se opírá o konkrétní historie staletých českých selských rodů, když Čeleda v souvislosti s rodopisem tvrdí, že je nesmírně důležité sledovat tyto vnitřní svazky českého boje o zachování mateřštiny, půdy, vlasti a jejich svébytnosti. Podobně roku 1940 při jednom z udílení ocenění dlouhousedlým rodům tituloval V. Davídek přítomného ministra zemědělství „strážcem půdy a hodnot selských“¹²⁶ a celý projev zahalil do poněkud mystického hávu: „Věrnost půdě, věrnost rodu, věrnost národu. Co velkého a tajemného obsahují tato slova. Vidět tu spojitost a to pouto k půdě, vlasti, s nescetnými a neznámými členy rodu [...] a přes ně s národem, jehož jsou členy. Tu přicházíme již k podstatě života a k otázkám, na něž odpověď nám může dát jen velká víra v Prozřetelnost boží.“¹²⁷

Celá akce, která byla úzce propojena s českými politickými aktivitami, znamenala značný úspěch, když se v roce 1940 rozšířila z Čech na Moravu¹²⁸ a myšlenka oceňování se přenesla také na rodiny jiných společenských vrstev a povolání.¹²⁹ S metodou selského rodopisu byli zároveň seznamováni laičtí badatelé,¹³⁰ kteří se pravděpodobně nejvíce rekrutovali z vlastních selských

¹²³ Za její základní charakteristiku lze považovat proponování až mytického spojení člověka s půdou, která je považována za živitelku a předpoklad života, za domov a životní prostor. Rolník je v této ideologii pokládán za prazákla národa. Krevní pouto k půdě, které v německo-nacistické verzi ideologie srůstalo s tezemi o rasové nadřazenosti germánské či árijské rasy, nebylo v české verzi ideologie příliš tematizováno. Srov. např. MED, Jaroslav: *Ideové kořeny ruralismu*. In: *Ruralismus. Jeho kořeny a dědictví. Osobnosti – díla – ideje. Semily 2005*, s. 13; HOLEC, Roman: *Nacionální mysticismus v stredoerópskom literárnom agrarizme*. In: MICHÁLEK, Slavomír a kol. (edd.): *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Pocta historikov Milanovi Zemkovi. Bratislava 2014, s. 614–617.

¹²⁴ ČELEDÁ, J.: *Rodokmen*, s. 23.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 40, Pocty selským rodům (projev z r. 1940), s. 1.

¹²⁷ Tamtéž, s. 2.

¹²⁸ Dk [pravděpodobně DAVÍDEK, Václav]: *Za věrnost půdě – na Moravě*. ČRS, 12, 1940, s. 35.

¹²⁹ DAVÍDEK, V.: *Staré usedlé rody*, s. 39 [3]; srov. také NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 46, Rodopisná společnost československá, Řád pro udílení čestných vyznamenání starým živnostenským, řemeslnickým, obchodnickým a průmyslnickým rodům. Praha 1940.

¹³⁰ Např. DOSKOČIL, Karel: *Staré selské rody. O pramenech rodopisu, zvláště selského*. Brázda, 2(20), 1939, s. 434–435.

řad, když se s vidinou udělení ocenění snažili dopátrat co nejdelší trvalosti svého rodu na konkrétním gruntu. Na standardizovaných formulářích směřovali své žádosti České zemědělské radě, která je k odbornému přezkumu postupovala Sdružení venkovských kronikářů, kde se práce účastnili odborně školení genealogové a historici (V. Davídek, V. Černý, B. Jenšovský, J. Prokeš aj.).¹³¹ Akce „Za věrnost půdě“ byla ukončena v roce 1941,¹³² dokdy bylo vyznamenáno celkem 128 českých selských rodin držících usedlost více než sto let. Jako završení celého podniku podal ve stejném roce Václav Davídek stručný rodopisně-historický nárys jejich osudů.¹³³

5 Eugenické aspirace českého rodopisu

Další oblastí, v níž čeští rodopisci na přelomu třicátých a čtyřicátých let promýšleli národní úkoly svého oboru, byl vztah genealogie k (národní) eugenice, když mohli navázat na trendy z meziválečného období. Již od konce dvacátých let totiž teoretici dělili rodopis podle jeho zaměření na rodopis historický a biologický.¹³⁴ Podle genetika, biologa a propagátora eugeniky Artura Brožka je rozdíl mezi oběma ten, že rodopisu historickému jde o řízení a zesilování tradice, zatímco rodopis biologický usiluje o postižení biologicko-genetických charakteristik rodu, a to kvůli péči o zdravé potomstvo.¹³⁵ Zejména pod vlivem Brožkovým, jehož názorům byl otevřen časopis RSČ,¹³⁶ byl promýšlen vztah českého rodopisu k eugenice – po jeho úmrtí v roce 1934 dokonce Zdeněk Kristen zavázal celou Rodopisnou společnost k rozvíjení Brožkova odkazu.¹³⁷ Mělo se konkrétně jednat o podporu vedení rodinných kronik a biologických rodokmenů jako základu pro poznání rodových dědičných vloh, a to s potenciálem jejich využití v eugenickém úsilí o zeslabení vloh ke špatným vlastnostem a zesílení vloh k vlastnostem dobrým u potomstva. Zdá se mi však, že v české rodopisné obci bylo jednoznačně preferová-

¹³¹ DAVÍDEK, V.: *Staré usedlé rody*, s. 38 [2].

¹³² NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, *Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou)*, rukopis paměti, s. 95.

¹³³ DAVÍDEK, V.: *Staré usedlé rody*.

¹³⁴ BROŽEK, Artur: *Poznámky o rodopisném a biologickém rodokmenu* (dále jen *Poznámky*). ČRS, 3, 1931, s. 1–8, 49–62; PALÍVEC, Viktor: *Genealogie a genografie*. Rodokmen, 1, 1941, s. 1–3.

¹³⁵ BROŽEK, A.: *Poznámky*, s. 1, 61–62.

¹³⁶ Vedle jiných textů dále zejména BROŽEK, Artur: *Individualita a rodokmen*. ČRS, 1, 1929, s. 29–38.

¹³⁷ KRISTEN, Zdeněk: *Za prof. Drem Arturem Brožkem*. ČRS, 6, 1934, s. 68–69.

no výše naznačené historické pojetí a poslání genealogie. Jeden z předních českých rodopisců Antonín Markus ve své přednášce při založení RSČ sice v roce 1929 tvrdil, že genealogie může biologii, lékařské vědě a eugenice zaznamenáváním minulých případů do jisté míry suplovat experimentální empirii, ale zároveň se mu takové pojetí zdálo přespříliš přírodovědecké.¹³⁸

Po roce 1938 však došlo k intenzifikaci těchto eugenických snah rodopisu, což souviselo s úvahami o biologické síle a zdraví české národní společnosti, k nimž vedl dobový pocit národního ohrožení. Ochrana rodiny a její reprodukční funkce se stala jednou z nejvyšších priorit českého národního zájmu,¹³⁹ jež byla v politické rovině nesena za druhé republiky Stranou národní jednoty (SNJ) a za protektorátu Národním souručenstvím. Pronatální politika protektorátní vlády byla silně propojena s eugenickým diskursem. V programu *Jak budovat druhou republiku*,¹⁴⁰ jenž vzešel v listopadu 1938 z okruhu intelektuálů okolo revue Brázda (vč. historika Františka Kutnara) a který přímo inspiroval některé teze programového prohlášení vládnoucí SNJ,¹⁴¹ lze nalézt eugenické prvky. Rodina se zdravými a četnými dětmi je zde prohlášena za základ národa a státu, přičemž program navrhuje konkrétní opatření pro podporu natality. Za eugenický lze považovat požadavek, aby se oba manželé před sňatkem podrobili lékařské prohlídce, na jejímž základě by nevyléčitelně nemocní a duševně chorí nemohli manželství uzavřít.¹⁴² František Kutnar prohlašoval, že nově budovaný národní stát musí být zdravý tělesně i duševně, přičemž jednu z cest k naplnění tohoto cíle viděl v nové péči o dítě.¹⁴³ Podobné názory rozvíjel i po vzniku protektorátu, když se publicisticky angažoval v otázce výchovy mládeže.¹⁴⁴ Velkou naději spatřoval v mládežnických organizacích Národního souručenství, kde měli být mladí vychováni k fyzické práci a úctě k rodině jakožto pilíři národa. Český historik si od toho sliboval zlepšení fyzické a duševní kondice české mládeže, a tím i celé české společnosti.

¹³⁸ Markus se konkrétně vymezoval vůči takovému pojetí rodopisu u německo-rakouského genealoga Ottokara Lorenze (1832–1904), srov. MARKUS, A.: *Rodopis*, s. 12, 14.

¹³⁹ RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka: *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha 2016, s. 29–44.

¹⁴⁰ *Jak budovat druhou republiku*. Brázda, 1(19), s. 669–684.

¹⁴¹ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004, s. 116–118.

¹⁴² *Jak budovat druhou republiku*, s. 681–682.

¹⁴³ KUTNAR, František: *Naše nynější krise*. Brázda, 1(19), 1938, s. 632.

¹⁴⁴ Týž: *Spartánskou mládež*. Brázda, 2(20), 1939, s. 294–295; K. [pravděpodobně KUTNAR, František]: *Mládež Nár. souručenství do práce*. Brázda, 2(20), 1939, s. 372–373.

V tomto ovzduší Jarmila Psotníčková ve svém programu české rodopisné práce položila důraz také na eugenicko-biologický a medicínský význam genealogie.¹⁴⁵ V navrhované celonárodní rodopisné kartotéce měly být u jednotlivých rodů evidovány významné choroby, ale také různé talenty a vynikající vlastnosti. Smysl evidence viděla Psotníčková v navazující eugenické práci, pro níž by byl tento rodopisný materiál nezbytnou podmínkou. Nejzazším cílem této rodopisné aktivity bylo, „aby národ byl silný, zdravý, duchovně vyspělý i výkonný, neboť jen takový se může, myšleno již i jen přírodovědecky, udržeti.“¹⁴⁶ Podobně jiní rodopisci svým kolegům z laických řad doporučovali, aby zřeli k biologickým obzorům, a to opět s perspektivou jejich eugenického a sociálně-zdravotního využití.¹⁴⁷

Na aktivizaci poměru českého rodopisu k eugenice měla na přelomu třicátých a čtyřicátých let také vliv inspirace tímto daleko silnějším vztahem v německé Říši. V tom česká genealogie kopírovala obecnější národní trend, když u zainteresovaných elit docházelo k sblížování s nacionálněsocialistickou populační strategií včetně eugeniky.¹⁴⁸ V Časopisu Rodopisné společnosti zazněly hlasy, které německé snažení opět postavily za následováníhodný vzor české genealogii a eugenice. V obdivném duchu bylo za druhé republiky kvitováno, že se rodopiscům v Německu otevřelo široké pole spolupráce při vnitřní výstavbě národa.¹⁴⁹ Za okupace poté lékař a genetik Bohumil Sekla zdůraznil,¹⁵⁰ že velký společenský potenciál rodopisu byl využit právě v Německu, kde je genealogie silně podporována, neboť se stala součástí nové populační politiky po roce 1933. Ta se podle něj vyznačuje úspěšným bojem s negativními populačními trendy, neboť podporou sňatků mladých zdravých párů a zároveň sterilizacemi eliminuje rozšiřování defektivních vlastností. Tuto německou populační politiku a s ní i eugenickou roli genealogie nakonec Sekla prohlásil za velkou inspiraci pro všechny evropské národy.¹⁵¹

Je nutné zdůraznit, že eugenické aspirace českého rodopisu byly povýtče zaměřeny na možnost ovlivňování zdraví a genetické výbavy české národní společnosti a nijak se neobracely vůči ostatním národům navenek. V dobo-

¹⁴⁵ PSOTNÍČKOVÁ, J.: c. d., s. 35–36.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 34.

¹⁴⁷ V. H. (rec.): BEK, Augustin: *Rodinný zápisník. Rodinná příručka a pomůcka pro psaní rodinné kroniky*. Praha 1938. ČRS, 11, 1939, s. 21–22; PALÍVEC, Viktor: *Plemenný a konstituční typ v genealogii*. ČRS, 14, 1942, s. 5–10; obecně také ČELEDA, J.: c. d., s. 25.

¹⁴⁸ K tomu srov. RÁKOSNÍK, J. – ŠUSTROVÁ, R.: c. d., s. 30–35, 38–40.

¹⁴⁹ J. L.: *Zájem státu o rodopis – v Německu*. ČRS, 9–10, 1937–1938, s. 135–136.

¹⁵⁰ SEKLA, Bohumil: *Rod a populace*. ČRS, 13, 1941, s. 9–12.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 12.

vých českých rodopisných úvahách nenalezneme obdobu k nacistické rasové eugenice, resp. rasové hygieně. Ač sice Viktor Palivec roku 1942 doporučil českým genealogům, aby rodopisný záznam doplňovali o somatologické údaje, které by napomohly určit, jaká rasa převládala v rodě, nevyvodil z toho další konsekvence v podobě možných rasověeugenických zásahů.¹⁵² V tom se český rodopis obecněji lišil od svého sudetoněmeckého protějšku, jehož zástupci od konce dvacátých let také promýšleli vztah genealogie k eugenice. I přes výše naznačenou opatrnost, s níž musela za první republiky ústecká Zentralstelle vystupovat na veřejnosti, lze v jejím časopise nalézt otevřeně rasistické požadavky. Jedná se zejména o texty před rokem 1933, neboť poté byla československými úřady v souvislosti s děním v Německu silněji kontrolována. Stejně jako na české straně postulovali někteří sudetoněmečtí rodopisci velký potenciál genealogie pro eugeniku, a tím pro zlepšování zdraví národa a jeho genetické výbavy.¹⁵³ Zároveň ovšem zazněly hlasy vybízející k provozování národně-rasové hygieny.¹⁵⁴ Vědomí o německo-českém pokrevním křížení v Čechách, které bylo některými sudetoněmeckými genealogy ve vztahu k jejich národu vnímáno jako negativní jev,¹⁵⁵ zároveň vedlo k otevřeným výzvám, aby se sudetští Němci nekřížili s jinými rasami.¹⁵⁶

Myslím, že se v této absenci rasistických požadavků v českém rodopisně-eugenickém uvažování zrcadlí obecný stav tehdejší české eugeniky. Nesmíme zapomínat, že na tyto úvahy měli vliv samotní čeští eugenikové a teoretikové eugeniky, když byl jejich názorům otevřen hlavní časopis české genealogie. A právě česká (československá) prvorepubliková eugenika je považována za nejvýznamnějšího meziválečného oponenta německo-nacistického pojetí eugeniky, které ústilo do požadavků (a praxe) rasové hygieny¹⁵⁷ a které bylo očividně v souladu s myšlením některých sudetoněmeckých rodopisců. Československo druhé poloviny třicátých let bylo i díky mnoha sem

¹⁵² PALIVEC, V.: *Plemenný a konstituční typ*. Je nutno ovšem pamatovat, že případný protiněmecký osten svých teorií musel Palivec kvůli cenzuře utopit.

¹⁵³ Např. UMLAUFT, F. J.: *Zum Geleit*, s. 2; VON FRANKENBERG, G.: *Was ist Eugenik?* SF, 5, 1932–1933, s. 49–51; STROHE, K.: *Sippenforschung und Biologie*.

¹⁵⁴ VON FRANKENBERG, G.: c. d., s. 50.

¹⁵⁵ GAUBE, Karl: *Zur Entstehung der Familiennamen und Geschlechter in Böhmen*. SF, 1, 1928–1929, s. 33.

¹⁵⁶ KUBIENA, Oswald: *Über die Rassenverhältnisse des Kuhländchens*. SF, 1, 1928–1929, s. 122.

¹⁵⁷ K eugenice ve střední a jihovýchodní Evropě první poloviny 20. století TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J.: *Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900–1940: A Historiographic Overview*. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (edd.): *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. Budapest 2007, s. 1–20.

imigrujícím eugenikům výspou intelektuální opozice vůči nacistické rasové teorii, eugenice a hygieně, přičemž čeští eugenici své odmítnutí německé rasové hygieny dokonce zkraje první republiky otevřeně deklarovali na mezinárodním fóru.¹⁵⁸

6 Dokazování českého původu historicky významných rodin

Poslední oblastí, které se dotknu, je snaha českého rodopisu dokázat český původ mnoha vynikajících jedinců a celých rodů z historie českých zemí. Pozorný čtenář ví, že to dokonce bylo postulováno J. Psotníčkovou jako jeden z národních úkolů genealogie a zároveň že K. V. Müller očekával od (sudeto) německého rodopisu, že prokáže naopak německý původ takových rodin.

Čeští genealogové se snažili prokázat český původ zejména rodů, které nesly německé jméno, resp. u kterých mohla kvůli některým předkům vzniknout určitá pochybnost. Již několikrát zmíněný Václav Dávidek např. načrtl dějiny rodu Josefa Lindy.¹⁵⁹ Vzhledem k německému rodovému jménu (Linde – lípa) a skutečnosti, že je rod poprvé jmenován roku 1738 ve vsi (Nové Mitrovce) nedávného německého založení, přiznal český rodopisec Lindům německý původ. Dále ale položil důraz na sňatky členů rodu s českými obyvateli (tj. lidmi s česky znějícími příjmeními) a skutečnost, že se v 18. století v Mitrovicích vyskytovalo mnoho českých rodů a vesnice tak de facto získávala stále více český charakter. Nakonec uzavírá, že se původně německý rod Lindů díky těmto vlivům počeštil, tudíž si čtenář odnášel poučení, že Josef Linda pocházel z nepochybně české rodiny. Rodu Julia Zeyera se podobným způsobem zmocnil Vlastimil Holejšovský.¹⁶⁰ Hovoří o tom, že Juliův děd přibyl za napoleonských válek do Čech z Alsaska, přičemž dále částečně přejí-

¹⁵⁸ WEINDLING, Paul J.: *Central Europe Confronts German Racial Hygiene: Friedrich Hertz, Hugo Iltis and Ignaz Zollschan as Critics of Racial Hygiene*. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (edd.): *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. Budapest 2007, s. 263–280, zejm. s. 275; ŠIMŮNEK, Michal: *Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900–1925*. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (edd.): *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. Budapest 2007, s. 145–166, zejm. s. 155, 157–158, 161. Je nutné ovšem dodat, že po roce 1945 se součástí procesu budování etnicky jednotlé československé společnosti staly i diskuze – mj. motivované politickou poptávkou – o nacionálněhomogenizačním potenciálu právě eugeniky; srov. RÁKOSNÍK, J. – ŠUSTROVÁ, R.: *c. d.*, s. 45–49.

¹⁵⁹ DÁVIDEK, Václav: *Rod básníka Josefa Lindy v Nových Mitrovicích*. ČRS, 11, 1939, s. 15–18.

¹⁶⁰ HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil: *Rod básníka Julia Zeyera. K 100. výročí jeho narození a k 40. výročí jeho úmrtí*. Rodopisná galerie III. [= Příloha ČRS, 12, 1940], s. 77–92 [1–16].

má tezi z vlastní rodové tradice Zeyerů, podle níž pocházel z francouzského šlechtického rodu „von Zeyern“. O nabízejícím se německém původu Juliova děda nehovoří, když ovšem Bohumír Lifka v doplňku k Holejšovskému textu zpochybňuje právě takovou interpretaci u sudetoněmeckého rodopisce Karla Treimera.¹⁶¹ Holejšovský dále tvrdí, že vliv krve Juliovy matky, Eleanory Ažběty roz. Weisseslesové, na jejího syna bývá přeceňován, když klade důraz na působení jeho babičky, Barbory Železné, jež „jménem, jazykem a krví byla dcerou českého lidu“.¹⁶² Přesvědčení o češtví Julia Zeyera nakonec Holejšovský opírá také o vlastní Juliova vyjádření, že se cítí být Čechem a že svůj národ miluje.¹⁶³

Snad tyto dva konkrétní příklady stačí k poznání, jak výběrově a poněkud násilně si čeští rodopisci počínali ve svém úsilí dokázat český původ, resp. češtví určitých významných osobností a rodin. Zároveň ovšem položili silný důraz na mimobiologické, externí faktory, které v jejich pojetí měly vést k českonárodní akulturaci a socializaci konkrétních rodů, a tím se dosti významně odlišovali od genealogie (sudeto)německé, a to alespoň v tom pojetí, jaké navrhoval a realizoval zmíněný K. V. Müller. Jde podle mého přímo o hlubší, paradigmatický rozdíl, neboť Müllera lze považovat za zástupce takového pojetí, které dílčí charakteristiky, kulturní schopnosti a mentální rysy určitého národa a rasy chápalo jako přírodně determinované danosti, které existují nezávisle na externích, kulturně-společenských podmínkách a faktorech.¹⁶⁴

Svědčí o tom konkrétní Müllerovy genealogické postupy, když jako podklady pro své interpretace použil za války vydané práce českých rodopisců. Pracoval zejména s výše uvedenou prací Václava Davidka o necelých třinácti desítkách dlouho na svém gruntu usedlých českých rodů.¹⁶⁵ Davidkem uvedená rodová příjmení Müller vyhodnotil podle jejich národnostní proveniencie a došel k závěru, že 71 % jich je českého, 17 % německého a 12 %

¹⁶¹ LIFKA, Bohumír: *Doplňk a poznámky*. Rodopisná galerie III. [= Příloha ČRS, 12, 1940], s. 93–97 [17–21].

¹⁶² HOLEJŠOVSKÝ, V.: c. d., s. 80 [4].

¹⁶³ Tamtéž, s. 79–80 [3–4].

¹⁶⁴ K tomuto pojetí viz KLAUTKE, Egbert: *German „Race Psychology“ and Its Implementation in Central Europe: Egon von Eickstedt and Rudolf Hippius*. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (edd.): *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and South-east Europe 1900–1940*. Budapest 2007, s. 23. Srov. s názory Müllerovými – KUBŮ, E.: *„Die Bedeutung des deutschen Blutes“*.

¹⁶⁵ NA, Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 15, i. č. 298, Brožura „Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschechentums“ K. V. Müllera věnovaná K. H. Frankovi, s. 8–13. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337991> [cit. 17. 4. 2017]. Srov. DAVÍDEK, V.: *Staré usedlé rody*.

neurčitěho (ač prý pravděpodobně německého) původu, když k podobnému poměru došel i při vyhodnocení všech v Davidkově práci uvedených jmen (tj. včetně dívčích příjmení do rodu přivdaných žen; jednalo se celkem o 680 jmen): 74,6 % – 16,6 % – 8,8 %.¹⁶⁶ Dá se říci, že Müller použil zcela jednoduchou metodu, když rody a jednotlivce s německy znějícím příjmením automaticky považoval za jsoucí německé národnosti. Za daleko důležitější ovšem sám považoval zjištění, že se mnohé „Davidkovy“ selské rodiny v průběhu 18. a 19. století poněmčily, tj. v Müllerově pojetí stoupl podíl německé krve v žilách členů těchto rodů. Na nákresech¹⁶⁷ pokrevního, tím i národnostního vývoje vybraných rodů poté sudetoněmecký genealog ilustroval rodový podíl německé krve a jeho zvětšování skrze sňatky (resp. početí potomstva) s Němkami a jeho zmenšování skrze sňatky s Češkami. Za Němky opět Müller považoval nositelky německých, či alespoň německy znějících jmen, když uvádí jména jako Vynšová, Santnerová, Šeflová, Hurtová, Cvejnová aj. Sám Davídek nás ve svých pamětech přesvědčuje, že si o Müllerově metodě myslel své.¹⁶⁸

Stejnou metodou zpracoval K. V. Müller publikované výsledky bádání také jiných českých rodopisců, kterým jeho snažení muselo být nepochybně osobně krajně nepřijemné. Nástinu dějin vlastního rodu, který podal jeden z předních českých genealogů Jiří Felix,¹⁶⁹ využil Müller k tomu, aby jeho rod prohlásil za silně německy utvářený, když z celku všech Felixem uvedených jmen (400) jich plných 38 % identifikoval jako německých.¹⁷⁰ Pojednání

¹⁶⁶ NA, Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 15, i. č. 298, Brožura „Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschechentums“ K. V. Müllera věnovaná K. H. Frankovi, s. 8. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337991> [cit. 17. 4. 2017].

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 9–13.

¹⁶⁸ „Byl jsem vůči němu opatrným, protože mého souboru „Staré usedlé rody selské v Čechách“ zneužil k pokusu „Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschechentums“ [...] zmatenými výklady pouhých příjmení. Koncem války si mi stýskal, že má již nemocnou ženu, že ji musel vyvézt z města do lesní samoty, prostě cítil neblahý konec války. Přes to přese všechno však mi vážně vykládal, že jsme počestvovali německá příjmení a vlastnoručně mi napsal „doklad“: Vorsah → Vorsack → Vorskagh → Vorsák → Dvořák. Neboli lidsky politováníhodný člověk...“ NA, Praha, fond 415 Davídek Václav, kart. 1, *Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou)*, rukopis paměti, s. 85.

¹⁶⁹ FELIX, Jiří: *Rod Felixů knene osvrátnského*. Rodopisná galerie II. [= Příloha ČRS 12, 1940], s. 35–76 [1–42].

¹⁷⁰ NA, Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 15, i. č. 298, Brožura „Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschechentums“ K. V. Müllera věnovaná K. H. Frankovi, s. 14. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337991> [cit. 17. 4. 2017].

Oldřicha Franzla o rodu bratřů Grégrů¹⁷¹ zase Müllerovi posloužilo k tomu, aby nadání a talent těchto českých politických vůdců 19. století vyvodil jako podmíněných vysokým podílem německé krve, která podle výsledků jeho metody v rodu kolovala.¹⁷²

Na závěr této části nastíním ještě jeden podnik českého rodopisu, a to poměrně velkoryse pojatou snahu Jaroslav Čeledy z roku 1939 sestavit rodokmen českých hudebníků.¹⁷³ Tento projekt vyrůstal nepochybně ze dvou zdrojů. Prvním byla snaha povzbudit dobové české národní (sebe)vědomí, když podle Čeledy k národnímu znovuvzkříšení po Bílé hoře přispěly i skvělé osobní vlastnosti mnoha jednotlivců. V pobělohorské době se česká tvořivost projevovala zejména v hudbě, která je významným dokladem tehdejší české životnosti. Hudebnost Čeleda prohlašuje za typickou vlastnost české národní povahy, která se dědila zejména v určitých rodech, tzv. hudebních dynastiích. Úkol českého rodopisu pak Čeleda vidí ve zkoumání hudební rodové dědičnosti, aby se takový rodokmen (či rodokmeny) stal zrcadlem české hudebnosti.¹⁷⁴ Druhým zdrojem bylo úsilí kompenzovat tvrzení německých rodopisců o světovosti německých hudebních dynastií, které výrazně přehlíželo dynastie české. Čeleda dokonce vyhlásil boj německé tezi o naprosté výjimečnosti Bachova rodu, když jako zbraň zvolil metodu porovnání rodokmenů českých a německých hudebníků.¹⁷⁵ Svou pozornost zaměřil na pravidelnost projevu hudebnosti v jednotlivých rodech, když mu poté mnozí Němci a čeští hudebníci zůstávají jako geniální osamocené veličiny nadané speciální vlohou, která se však u jiných v rodě neprojevila. Opakování hudebnosti poté objevuje u sedmi německých a devíti českých rodů, které pak zve oněmi hudebními dynastiemi.¹⁷⁶ Ze svých zjištění vyvodil Čeleda tvrzení, že v devadesátimilionovém německém národě není hudebnost dominantní národní vlastností, kdežto v desetimilionovém českém národě ano. Jedná se

¹⁷¹ FRANZL, Oldřich: *Rodopisné omyly o bratřích Grégrech*. ČRS, 13, 1941, s. 72–77.

¹⁷² NA, Praha, fond č. 1799 Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 15, i. č. 298, Brožura „*Deutsche Lebensströme im Ausstieg des Tschechentums*“ K. V. Müllera věnovaná K. H. Frankovi, s. 14–15. Dostupné online: <http://www.badatelna.eu/fond/959/zaznam/337991> [cit. 17. 4. 2017].

¹⁷³ ČELEDÁ, J.: *Rodokmen*, s. 25–33; Týž: *Rodokmen jako zrcadlo hudebnosti Čechů. Genetická prouka. Látka* (dále jen *Rodokmen jako zrcadlo*). SJSČR, 10, 1939, č. 3, s. 55–64. Týž: *Rodokmen jako zrcadlo hudebnosti Čechů. České rodokmeny hudební*. SJSČR, 10, 1939, č. 4, s. 85–99.

¹⁷⁴ ČELEDÁ, J.: *Rodokmen*, s. 26–29.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 29–32.

¹⁷⁶ Na straně německé se jedná o rody Bach, Barth, Beck, Becker, Mozart, Schubert a Straus; na straně české o rody Benda, Bixi, Dusík, Foerster, Janáček, Kubelík, Stamic, Suk a Škroup.

prý o význačnou a snad nejsilnější českou národní vlastnost, o specifikum velké síly, které se může na světovém fóru hlásit o prvenství.¹⁷⁷

7 Závěr

Na základě výsledků provedených analýz lze tvrdit, že česká a sudetoněmecká genealogie byly po roce 1918 výrazně znacionalizovány, přičemž na nacionalizaci českého rodopisu mělo významný vliv částečné napodobování jeho sudetoněmeckého protějšku. Obrazy rodových a rodinných dějin, tvořené oběma genealogiemi, byly neustále vztahovány k českým a sudetoněmeckým dějinám celonárodním. Tato nacionalizace nabrala v případě českého rodopisu nebývale na intenzitě v letech 1938–1945, což lze vnímat jako jeden z výrazů dobového českého národněobránného a zároveň protiněmecký zaměřeného historismu. Tyto dvě základní kvality se ve svých konkrétních formách jasně projevují jak v programových úkolech, tak badatelské praxi českých genealogů.

Tehdejší rozmach českého rodopisu se projevil i ve značném rozmnožení laických řad. V tomto případě se odborní genealogové snažili texty, jichž byli tito ochotníci adresáty, a také pořádáním rodopisných kurzů¹⁷⁸ zvýšit vědeckou úroveň jejich práce a zároveň posílit jejich smysl pro celonárodní dějiny. Toto zmnožení počtu genealogů šlo ruku v ruce s rozkvětem institucionální základny i publikačních platform českého rodopisu, a to alespoň v prvních letech okupace.¹⁷⁹ Zároveň byl tento trend přenesen do poválečného období, když např. Jednota starých českých rodů, která i přes snahu neupozorňovat na sebe protektorátní úřady založila za okupace pobočky v Pardubicích a Strakonících, uvažovala roku 1946 o zřízení dalších filiálék v zahraničí (pro české krajánky).¹⁸⁰

Je však zajímavé, že ve výzkumu poměru českého člověka k národní minulosti, který na sklonku roku 1946 realizoval Československý ústav pro výzkum veřejného mínění, se případný vliv českého rodopisu na aktivizaci vztahu Čechů k vlastní rodinné historii nijak zvlášť neprojevil.¹⁸¹ Na otáz-

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 32–33. Na této platformě poté Čeleda zpracoval hudební dynastii Bendovu, když dokonce matematicky vyčíslil hudebnost rodu, srov. Týž: *Rodokmen jako zrcadlo*.

¹⁷⁸ Srov. např. K.: *Rodopisné kursy na Olomoucku*. ČRS, 15, 1943, s. 61–62.

¹⁷⁹ Po roce 1941 došlo v protektorátu obecně k ustrnutí publikační činnosti a k utlumení aktivity českých vědecko-kulturních institucí, a to pod vlivem zesíleného vnějšího tlaku okupačních úřadů.

¹⁸⁰ *Zprávy spolkové*. SJSČR, 11, 1946, č. 3–4, s. 125–128.

¹⁸¹ –al–: *Kult předků ve veřejném mínění*. Rodokmen, 2, 1947, s. 27–28.

ku, zda doma vedou rodinnou kroniku, odpovědělo kladně pouze 10 % respondentů. Z odpovědi na tuto otázku a na dotaz o uchovávání památek na předky vyvodil ústav závěr, že tzv. kult předků nezapustil (dosud) v české národní společnosti pevné kořeny a rodová tradice se v ní plně nevyvinula.¹⁸² Výpovědní hodnotu ankety samozřejmě není radno přeceňovat, avšak přeci jen lze nabídnout několik možných interpretací jejího výsledku, na který pravděpodobně působilo více faktorů. Anketa proběhla na konci roku 1946 a je možné, že se v ní projevilo určité vyčerpání z předchozího rodopisného vzmachu, když navíc osvobozením pominul pocit národního ohrožení, který po roce 1938 mocně přispíval k aktivizaci českého rodopisu. Je také pravděpodobné, že rodopis neměl až takový vliv na celou společnost a její historické myšlení a jeho dosah zůstal omezen spíše na vzdělanecké vrstvy, z nichž především se snad rekrutovali také oni laičtí genealogové (např. venkovští učitelé). A pravdu má snad také referent v časopisu *Rodokmen*, který přišel s vlastní interpretací výsledků ankety: „Boj o samotné bytí českého národa a nedostatek klidu určuje charakter českých dějin. Zájem se proto obracel vždy k věcem celonárodního významu a nepřispíval vývoji rodinných tradic jako u národů velkých, samostatných. Kult vlastních předků je proto spíše obrácen na kult mnoha historických osobností a určitých historických údobí.“¹⁸³ Výše analyzované skutečnosti vskutku napovídají, že dějiny rodů, ať už vlastních či nějak významných v českých dějinách, byly často vztahovány k celonárodním dějinám, v kterémžto směru byli dokonce laičtí rodopisci svými odborně školenými kolegy instruováni. Dovolím si tvrdit, že ve velké míře došlo k pozření jednotlivých rodinných historií celonárodními českými dějinami, což určitě nenahrávalo nějakému přílišnému pěstování vlastní úzké rodové tradice.

Z takového nacionalistického pojetí se roku 1946 pokusila český rodopis svým ideovým programem, který byl v české genealogické obci pozitivně přijat,¹⁸⁴ vyvést Dagmar Havířová.¹⁸⁵ Ta prohlásila německé pojetí rodopisu, zaměřené na hledání „árijských babiček“ a diskreditující vědeckou genealogii, za zastaralé¹⁸⁶ a postavila proti němu údajně pokročilejší koncepci českou, která je prý orientována vlastivědně a demokraticky. Její vizi zároveň podává, když podle mého částečně navazuje na výše naznačené okupační úvahy V. Černého a F. Roubíka o nutnosti spolupráce rodopisu s vlastivědou. Český

¹⁸² Tamtéž, s. 27.

¹⁸³ Tamtéž, s. 27–28.

¹⁸⁴ KLEIN, F.: *Soustředění vlastivědných zájmů na Moravě*. *Rodokmen*, 1, 1946, s. 31.

¹⁸⁵ HAVÍŘOVÁ, Dagmar: *Rodopis kdysi a dnes*. *Vlastivědný věstník moravský*, 1, 1946, s. 26–30.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 26–27, cit. na s. 26.

rodopis bude podle Havířové sloužit občanské pospolitosti¹⁸⁷ svým vlastivědným smyslem, když otevře průhledy do minulosti i současnosti jednotlivých krajů, v nichž předkové rodu žili; povede k zájmu o jednotlivé aspekty (archeologické, dějepisné, přírodopisné, společenské, hospodářské, umělecké i obecně kulturní) těchto regionů.¹⁸⁸ Autorka – podobně jako její kolegyně na přelomu třicátých a čtyřicátých let – dále programově postuluje výrazně přítomnostní, společensky působící aspekt takového rodopisu, který nazývá jeho pojetím mravním.¹⁸⁹ Genealogie by totiž měla poznáním, že dějinami rodu prošli předci z mnoha společenských skupin a různého nadání, inteligence, náboženství i národnosti, probouzet ve společnosti toleranci a snášenlivost, které přispějí k utváření demokratické pospolitosti. V souvislosti s praxí českého rodopisu po roce 1938 je nanejvýš zajímavá její – vůči německému národu usmířující – teze o tom, že rodopis nás „poučí, že i krev cizí, ponejvíce německá, vplývala občas sňatkem do žil českého potomstva a že tedy snad i my jsme takto v minulosti spojeni se svými národními a politickými protivníky. [...] Z takových skutečností pak plyne, že nelze-li už dnes mít vztah bezprostřední citové blízkosti k ideovým řádům, k nimž naši předkové příslušeli, např. k jejich cizí národnosti nebo víře, vážou nás pouta našeho vlastního rodového původu k tomu, abychom v těchto věcech zůstávali objektivně spravedliví pro minulost i pro přítomnost; tím spíše nás pak rodová pouta zavazují k požadavku spravedlnosti, pospolitosti nebo aspoň snášenlivosti...“¹⁹⁰

Případnému naplnění této poválečné ideje „demokratizujícího“ rodopisu však byly postaveny překážky po únoru osmačtyřicátého roku. Oficiálně se prosazující marxismus zastával zamítavý postoj k rodopisu a komunistická moc institucionální základnu a publikační časopisecké platformy českého rodopisu tvrdě zlikvidovala.¹⁹¹ Rodopisné bádání tak bylo zahrnuto do ryze soukromé sféry a k nové institucionalizaci a teoretickému kvasu došlo až na přelomu šedesátých a sedmdesátých let.¹⁹² I z tohoto letmého širšího pohledu na činnost české genealogie ve 20. století je patrné, jak intenzivní byly aktivity českých rodopisců zejména v letech 1938–1945, kdy byly hluboko

¹⁸⁷ Havířová používá poněkud překvapivě v této souvislosti pojem „pospolitost“, nikoli „společnost“.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 28–29.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 29–30.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 29.

¹⁹¹ HONC, Jaroslav: *Cesty*, s. 133; MELKESOVÁ, M.: *c. d.*, s. 27, 30.

¹⁹² HONC, J.: *Cesty*, s. 133–134; MELKESOVÁ, M.: *c. d.*, s. 30–32.

zakořeněny v dobovém českém národněobránném a protiněmecky zaměřeném historismu.

RESUMÉ

*NACIONÁLNÍ UKOTVENÍ RODOPISNÉHO BÁDÁNÍ
V ČESKÝCH ZEMÍCH 1918–1948
(SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATELEM NA OBDOBÍ DRUHÉ REPUBLIKY
A NACISTICKÉ OKUPACE)*

Po roce 1918 byl v Československu rodopis na české i sudetoněmecké straně pojmán jako nástroj pro upevňování národní jednoty, což našlo výraz v badatelských programech, aktivitách a publikacích genealogických institucí (Rodopisná společnost československá, Jednota starých českých rodů, Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung). Za okupace došlo k pokusu přeorientovat sudetoněmeckou genealogii směrem k česko-německému poměru v minulosti, kdy měl být prokázán německý původ určitých skupin českého obyvatelstva (zejména liberecká Kommission für Rassen- und Sippenforschung). Tato aktivita souvisela s nacistickou snahou získat vědecké podklady pro germanizaci protektorátu. Nacionální úkoly českého rodopisu byly pod vlivem národního ohrožení v letech 1938–1945 programově zesíleny. Čeští genealogové se konkrétně podíleli na bádání o dlouho na své půdě usedlých českých selských rodech, které byly – v úzkém propojení s českou agrární politikou – veřejně oceňovány; zároveň dokazovali český původ významných osobností a rodin z dějin českých zemích; zkoumali také možnosti, jak by rodopis mohl registrováním kladných a záporných charakteristik u předků přispět české národní eugenice. Tyto české rodopisné aktivity je možné vnímat jako výraz dobového českého národněobránného a zároveň protiněmecky zaměřeného historismu.

Klíčová slova: rodopis (genealogie), historiografie, národní ideologie, eugenika, sudetští Němci, Československo, protektorát, druhá světová válka

SUMMARY

*NATIONAL ANCHORAGE OF GENEALOGICAL RESEARCH
IN THE CZECH LANDS IN 1918–1948
(WITH REGARDS TO THE PERIODS OF THE SECOND CZECHOSLOVAK REPUBLIC
AND THE NAZI OCCUPATION)*

Genealogy after the year 1918 was understood as means of strengthening national unity in Czechoslovakia by Czech as well as Sudeten side. These traces were found in research, different activities and publications of genealogical institutions (Rodopisná společnost československá, Jednota starých českých rodů, Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung). During the occupation, there was an attempt of re-orientation of the Sudeten German genealogy towards the Czech-German relations in the past because it was supposed to prove a German origin of certain groups of the Czechs (especially Liberec's Kommission für Rassen- und Sippenforschung). This activity was connected to the Nazi effort of acquiring materials for the process of Germanization in the protectorate. National tasks of the Czech genealogy were systematically strengthened under the influence of national threat in the years of 1938–1945. The Czech genealogists participated in a research about settled farming Czech families who were in a close relationship to the Czech agrarian politics publicly praised. At the same time, they proved Czech origin of important public personas and families of the Czech history. They also studied how a register of positive and negative characteristics of ancestors could add to national Czech eugenics. These Czech genealogical can be taken as a manifestation of the Czech national-defensive and anti-German historicism.

Keywords: genealogy, historiography, national ideology, eugenics, Sudeten Germans, Czechoslovakia, protectorate, WWII

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Tomáš Pánek
Historický ústav
Filosofická fakulta
Masarykova univerzita

Arna Novák 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: Panek.T@seznam.cz

HAMPEL-ZATTIGOVA AFÉRA Z JARA 1938, JEJÍ OHLASY A DŮSLEDKY¹

Ondřej Kolář

Události z 30. dubna 1938 v Opavě v mnohém připomínají tzv. ostravský incident ze 7. září téhož roku. V obou případech došlo k inzultaci činovníka Sudetoněmecké strany (SdP) československými policisty, která byla následně využita německou iredentistickou propagandou a stala se předmětem rozsáhlého vyšetřování i mediální debaty. Obě události spojuje také osoba jejich vyšetřovatele, správce policejního ředitelství v Moravské Ostravě vládního rady JUDr. Emila Bači (1882–1954).

Zatímco incident v Ostravě se již stal předmětem zájmu historiků a bývá připomínán i v různých vzdělávacích materiálech věnovaných tzv. mnichovské krizi, jeho opavská analogie nevstoupila v širší známost.² Příčinu lze patrně hledat zejména v načasování obou událostí. K napadení poslance Maye v Ostravě došlo v době všeobecné eskalace napětí, pouhých pár dní před vypuknutím otevřeného henleinovského povstání, kdy se aktivita nacistické propagandy stupňovala. Oproti tomu zranění advokáta Hampel-Zattiga v Opavě se odehrálo ještě před květnovou „částečnou mobilizací“ a obecními volbami, v poněkud konsolidovanějších poměrech, navíc pár dní po přijetí Karlovarského programu, jímž se SdP stále hlásila k autonomistickým, nikoliv iredentistickým cílům. Tuto proměnu situace v průběhu čtyř měsíců ostatně nejlépe dokládá výrok Emila Bači ze září 1938, že případy užití násilí policisty se mohou stát záminkou k válce.³ Na přelomu dubna a května takto ještě zřejmě nikdo ze zainteresovaných neuvažoval.

Hampel-Zattigův případ tak zůstal jen jedním z mnoha incidentů neklidného jara posledního předválečného roku. Přesto ve své době vyvolal zájem médií a úřadů a jeho ohlasy se dostaly až na půdu parlamentu. Relativně obsáhlý soubor dochovaných pramenů, zahrnující úřední zprávy, tisk i osobní

¹ Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201702/2017 Mimořádný lidový soud v Opavě 1945–1948.

² Srov. zejména KVAČEK, Robert: *Ostravský incident henleinovců v září 1938 a jeho ohlas*. In: Ostrava 14: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města. Ostrava 1987, s. 227–236; NENIČKA, Lubomír: *Případ strážníka č. 367. Tzv. ostravský incident 7. září 1938 a jeho ohlas v ostravském tisku*. Slezský sborník, 103, 2005, č. 2, s. 118–133.

³ ŠTĚPÁN, Václav: *Alois Vařejka a jeho doba*. Přerov 2007, s. 52.

svědectví jednoho z přímých aktérů, nám umožňuje nahlédnout do fungování tehdejší propagandy i policejních úřadů. Z dobových periodik využijeme zejména Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren coby příklad lokálního německého nacionalistického listu a Lidové noviny jako zástupce celostátní české žurnalistiky.⁴

Co přesně se onoho 30. dubna v Opavě odehrálo? V předvečer prvního máje kolem dvacáté hodiny se na opavském Horním náměstí začaly srocovat hloučky české a německé mládeže, které manifestačně procházely kolem radnice a provokativně na sebe pokřikovaly. Šlo v podstatě o jakousi neformální náhradu za prvomájové shromáždění SdP, jež nebylo úředně povoleno. Ač byl zákaz shromáždění avizován s předstihem, vedení strany o něm členy uvědomilo pravděpodobně až 30. dubna, zřejmě s cílem vyvolat spontánní vzdorov akci. Od té se mohla strana formálně distancovat, zároveň však veřejně demonstrovala sílu a postoje své členské a voličské záladny.⁵

Počet přítomných se rychle rozrostl na 400–450 osob. V davu Němců bylo vidět řadu mladíků v tyrolských krojích, chápaných jako symbol velkoněmeckého smýšlení. Přítomno bylo také několik činovníků SdP v čele s okresním vedoucím Rudolfem Steckerem. Někteří účastníci manifestace házeli kolemjdoucím Čechům pod nohy výbušné kuličky, díky zákroku policejní hlídky však k vážnějším střetům nedošlo. Policisté žádali Steckera, aby vyzval dav k rozchodu, což se dotyčný zdráhal učinit s odůvodněním, že situace je pod kontrolou a nedochází k nepokojům.

Zhruba po hodině a půl se německé shromáždění seřadilo do čtyřstupů a vyrazilo na pochod centrem města. Přítomní ordneři dohlíželi na disciplínu a bránili účastníkům ve vykřikování provokativních hesel. Při průchodu Beethovenovou ulicí se však zhruba třísethlavý dav vymkl kontrole a začalo skandování „Sieg Heil!“, které přivolalo pozornost dalších osob české i německé národnosti. Až v této chvíli se Stecker a další funkcionáři zřejmě zalekli možných konsekvencí a před hotelem Praga začali s demonstranty jednat o klidném rozchodu. Nastalý hluk mezitím přivolal desetičlennou policejní hlídku pod vedením obvodního inspektora Jana Zwingra.

Přítomnost policie i shlukujících se Čechů vedla k opětovné eskalaci napětí provázené oboustranným provoláváním hesel a nadávek. Několik Němců použilo proti policistům výbušné kuličky. Tento moment se patrně stal určujícím pro další dramatický průběh událostí. Ve stejném okamžiku se

⁴ K listu Neues Tagblatt srov. RATAJ, Michael: *Německá žurnalistika a opavští Němci v ČSR*. Opava 2016.

⁵ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PRMO), kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Opavě Zemskému úřadu v Brně 16. července 1938.

totiž k místu nepokojů blížil autokar s policejním pohotovostním oddílem v síle 30 mužů v čele s obvodním inspektorem Jindřichem Půlpánem, kterého zalarmoval nezjištěný občan německé národnosti. Příslušníci útvaru považovali výbuchy kuliček za střelbu, což pochopitelně mělo vliv na jejich další rozhodování během zákroku.

V následujících chaotických minutách se odehrálo několik incidentů. Policie při nich zadržela lakýrnického učně Rudolfa Bernerta a sestry Giselu a Hedviku Waschkeovy. Neznámí útočníci na ulici před Národní bankou zbili zámečníka Rudolfa Uvíru. Při odvádění Waschkeových jakýsi mladík na zakročující policisty vulgárně pokřikoval, pročež se jej tři strážníci pokusili zadržet. Výtržník se dal na útěk kolem hotelu U Zeleného Jelena. Zde na strážníky přihlízející muž křikl: „Pfui, Schande, Kinder prügeln!“ („Fuj, hanba, bít děti!“), načež byl udeřen obuškem a povalen na zem. Mezitím se na místo seběhli asi tři další strážníci a zakrátko také neuniformovaní inspektoři František Kocián a Rudolf Wolf, civilní strážník Zapletal a obvodní inspektoři Novák a Matýsek.

Wolf s Kociánem poznali v muži, jehož strážníci srazili k zemi, opavského advokáta Alfreda Hampel-Zattiga. Někteří svědkové později tvrdili, že když policisté zvedali Hampel-Zattiga ze země, jeden z nich (údajně František Kocián) jej znovu udeřil. Když několik přihlízejících protestovalo, byli hostinská Leonie Kořená a šofér Roman Plepla také napadeni obušky, přičemž „utrpěli nepatrná zranění“. Plepla s dalšími přítomnými poté pomohli transportovat Hampel-Zattiga do nemocnice Řádu německých rytířů.

Dav demonstrantů se mezitím již zcela rozutekl a zakročující policejní oddíl se vrátil na služebnu.⁶ Ačkoliv nikdo z policistů zranění Hampel-Zattiga neoznámil, věc záhy vešla ve všeobecnou známost. Úkolem důkladně vyšetřit kauzu Zemský úřad v Brně pověřil ostravského policejního ředitele Baču. Ten své poznatky shrnul v relaci z 5. května, založené na svědectvích 15 policistů a 14 dalších občanů. Mezi nimi byli hlavně zaměstnanci a hosté restaurace, před níž k incidentu došlo, předáci SdP a také henleinovci ztýraný Rudolf Uvíra. Hampel-Zattig stále ležel v nemocnici s otřesem mozku a nebyl schopen výslechu.

Kdo přesně německého advokáta zranil, Bača nezjistil. Značný díl viny ovšem kladl Kociánovi, Wolfovi a Matýskovi, kteří jakožto inspektoři měli zákrok strážníků mírnit či alespoň zajistit ošetření Hampel-Zattiga a především případ řádně nahlásit. Proto Bača doporučil opavskému policejnímu řediteli Brixímu, aby dotyčné suspendoval a zahájil proti nim disciplinární

⁶ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Opavě Zemskému úřadu v Brně 5. května 1938.

řízení. To se také 4. května stalo. Vyšetřovatel předpokládal další pátrání, v případě negativního výsledku mělo být podáno trestní oznámení proti neznámému pachateli. Nutno dodat, že disciplinární komise počátkem června podala návrh na zrušení suspenze s tím, že trojice inspektorů dorazila na místo až po napadení Hampel-Zattiga.⁷

Bača zároveň dementoval zprávy německého tisku o větším množství zraněných Němců, jelikož kromě Hampel-Zattiga, Kořené a Pleply se na jeho výzvu jiní poškození zatím nepřihlásili. Razanci zákroku, kterou henleinovský tisk kritizoval jako přemrštěnou, si vyšetřovatel vysvětloval několika faktory: Část zakročujícího oddílu tvořili mladí a nezkušení strážníci, část posil byla také povolána z Moravské Ostravy a postrádala tak znalost místních poměrů. Především zde však sehrály roli výbuchy kulíček, které policisté považovali za střelbu. S podobným případem se Bača ostatně setkal již v roce 1925 při demonstracích na Václavském náměstí v Praze, kde někteří strážníci na výbuchy dokonce reagovali palbou z pušek.⁸

Dva dny po vzniku vyšetřovací zprávy Bača vypracoval další elaborát, v němž se pokusil opavské události zasadit do kontextu situace v SdP. Strana prý dle zpráv důvěrníků trpěla vnitřními rozpory ohledně formy prosazení svých cílů a zejména mladší generace spolu s radikály z bývalé nacistické strany DNSAP se nechávala strhnout k vlasním iniciativám. Kromě demonstrací v Opavě 30. dubna to dle Bači dokládaly i nedávné incidenty v Bruntále. Oproti radikálům Henlein a další předáci, ovlivnění intelektuálními kruhy kolem filozofa Othmara Spanna, se snažili alespoň prozatím zachovávat umírněnější linii. Rozporů ve straně si byly vědomy i nacistické špičky v Německu, které se formou intenzivní propagandy snažily budovat obraz integrální jednoty sudetských Němců. Ke stmelení této německé pospolitosti měla napomoci také uměle vyvolávaná nejistota a podněcování strachu z Čechů. S odstupem času se analýza policejního ředitele jeví jako dosti výstižná – ještě ji lze doplnit o fakt, že k rostoucímu sebevědomí radikálů nemálo přispěl „anšlus“ Rakouska v březnu 1938.

⁷ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, vyjádření disciplinární komise pro členy uniformovaného policejního strážního sboru v Moravské Ostravě ve věci Františka Kociána a Roberta Wolfa z 2. června 1938; vyjádření disciplinární komise pro členy uniformovaného policejního strážního sboru v Moravské Ostravě ve věci Valentina Matýska z 2. června 1938.

⁸ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Moravské Ostravě Zemskému úřadu v Brně 5. května 1938. Zmínka o roce 1925 patrně odkazuje ke komunistickým demonstracím z 10. února řečeného roku, kdy bylo v Praze zraněno několik demonstrantů i zakročujících policistů. Srov. *Krvavé demonstrace v Praze*. Lidové noviny, 33, 11. února 1925, s. 1.

Zároveň se Bača vyjádřil k náladám české společnosti na Opavsku. Ta počítala přirozenou nervozitu tváří v tvář rostoucímu napětí a volala „po silné autoritě povolaných úřadů“. Z toho důvodu opavští Češi téměř všeobecně policejní zákrok z 30. dubna plně schvalovali a probíhající vyšetřování vnímali jako projev „poraženectví“. Konané šetření tak záhy vyvolalo jistou nevoli vůči jeho vykonavateli.⁹

Bačova slova jako by předjímala další vývoj. Případ se totiž záhy stal předmětem hned dvou interpelací na ministra vnitra. První z nich přednesli poslanci národně socialistické strany, podle nichž bylo vyšetřování ovlivněno lživými zprávami henleinovské propagandy a konkrétně opavského starosty Junga (ve skutečnosti Ernsta Justa). Inspektoři Kocián a Wolf, který byl navíc německé národnosti, se údajně stali obětními beránky. Dle interpelujících měl Hampel-Zattig policistům nadávat do prasat („*Schweine*“).¹⁰ Tato informace zřejmě vznikla zkomolením výkřiku „*Schande*“. Druhou interpelaci podali senátoři národně demokratické strany. Ti kritizovali způsob, jímž Bača (podle blíže nespecifikovaných zpráv z opavských českých kruhů) řídil rekonstrukci činu a údajně tak zavdal příčinu k posměškům ze strany přihlížejících Němců, čímž utrpěla autorita policejních orgánů.

Toto nařčení policejní ředitel rezolutně popřel – rekonstrukci nechal provést v tajnosti v pozdních večerních hodinách 3. května a přihlíželo jí jen asi deset náhodných kolemjdoucích. Bača se ohradil také proti tvrzení národně demokratických senátorů, že policie nestíhá původce demonstrace. Opavské policejní ředitelství již podalo devět trestních oznámení na účastníky nepokojů, mezi nimiž byl jeden neznámý pachatel (útočník na Rudolfa Uvíru). Mezi obviněnými nechyběl ani sám Hampel-Zattig, jehož slovní výpad proti policistům byl vyhodnocen jako rušení obecného míru.¹¹

V době, kdy se případ dostal na půdu parlamentu, Hampel-Zattig stále ležel v nemocnici. Bača se nechal průběžně informovat o jeho zdravotním stavu. Na ošetřování raněného se mezi jinými podíleli ředitel zemské nemocnice Buriánek a uznávaný lékař Alois Materna, jinak významná osobnost soudní patologie a blízký spolupracovník inspektora Františka Kociána.¹²

Bača spolu s dalším vyšetřovatelem dr. Hoblíkem Hampel-Zattiga vyslechli v nemocnici až 27. května. Alfred Hampel se narodil roku 1899 v Sád-

⁹ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Moravské Ostravě Zemskému úřadu v Brně 7. května 1938.

¹⁰ *Interpelace o výtržnostech v Opavě*. Lidové noviny, 46, 11. května 1938, s. 2.

¹¹ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Moravské Ostravě Zemskému úřadu v Brně 7. května 1938.

¹² ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Moravské Ostravě Zemskému úřadu v Brně 14. května 1938.

ku, jehož německý název později připojil ke svému příjmení – snad jako projev lokálního patriotismu, snad pro odlišení od případných jmenovců.¹³ Prošel frontovým nasazením v první světové válce a maturitu na opavském gymnáziu složil roku 1919.¹⁴ Studoval práva ve Vídni a Praze a po jistou dobu byl údajně přítelem Konráda Henleina. Vyšetřujícím policistům Hampel-Zattig sdělil, že v osudný den seděl v hostinci a podle svých slov se tedy demonstrace neúčastnil. Výrok na adresu zakročujících strážníků přiznal. Kdo jej udeřil, nebyl schopen udat, na místě incidentu viděl šest či sedm policistů.¹⁵ Výpověď tedy nepřinesla nové poznatky, spíše potvrdila závěry dosavadního šetření.

Paralelně s vyšetřováním ovšem probíhala rozsáhlá medializace případu. Postoj německého nacionálního tisku nám ilustruje Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren. Ten již 3. května přinesl rozsáhlé líčení opavských nepokojů zabírající celou stranu a chybně události datující na 1. květen. Podle listu byly demonstrace důsledkem českých provokací a o uklidnění situace se zasloužili činovníci SdP spolu s policií. Některé pasáže byly cenzurou zaba-veny.¹⁶ O den později noviny informovaly o advokátově zdravotním stavu.¹⁷ Pátého května pak list citoval vyjádření generálního inspektora policie Vladimíra Kráčmara,¹⁸ který se přijel do Opavy informovat o průběhu vyšetřování a dle jehož slov „nebylo vše v pořádku“ („nich alles in Ordnung war“).¹⁹ Později Neues Tagblatt referoval o výsledku Hampel-Zattiga policií.²⁰ Tyto i další drobné zprávy ve vztahu ke sledované kauze se vesměs objevovaly v rámci regionálního zpravodajství a nepatřily k hlavním tématům listu.

¹³ Možná se tak Hampel chtěl odlišit od jiného opavského advokáta Erika Hampela nebo notáře Alfreda Hampla, srov. *Politický kalendář občanský a adresář zemí koruny České na rok 1938*, Praha 1938, s. 269; BÍMAN, Stanislav a kol.: *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety: biografická příručka A–Z*. Litoměřice 2008. Notář Hampl (nar. 1893 v Brně) však v Opavě zřejmě působil až od roku 1940, dříve provozoval praxi na Žluticku. Byl členem NSDAP a SS a velitelem úseku Volkssturmu při obraně Opavy na jaře 1945. Mimořádný lidový soud jej po válce potrestal pěti měsíci žaláře. Není bez zajímavosti, že jeden ze svědků ve své výpovědi zaměnil notáře s Hampel-Zattigem. ZAO, fond Mimořádný lidový soud Opava, kart. 11, sign. Ls 206/45.

¹⁴ *Rechtsanwalt Dr. Hampel* †. Troppauer Heimat-Chronik, Folge 189, 1965, s. 229.

¹⁵ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, výpověď Alfreda Hampel-Zattiga 27. května 1938.

¹⁶ *Unruhige 1. Mai in Troppau*. Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren (dále jen Neues Tagblatt), 5, 3. května 1938, s. 5–6.

¹⁷ *Das Befinden Dr. Hampel-Zattigs*. Neues Tagblatt, 5, 4. května 1938, s. 5.

¹⁸ K osobnosti dr. Kráčmara srov. HERAJT, Tomáš: *Historie policie v letech 1918–1945. Policejní ředitelství v Plzni*. Dvůr Králové nad Labem 2010.

¹⁹ *Die polizeiliche Untersuchung über die Troppauer Vorkommnisse am 1. Mai*. Neues Tagblatt, 5, 5. května 1938, s. 6.

²⁰ *Dr. Hampel-Zattig polizeilich einvernommen*. Neues Tagblatt, 5, 28. května 1938, s. 5.

Že případ bedlivě sledovali němečtí nacionalisté, v zásadě nepřekvapí. Pozornost ovšem zasluhuje i reakce českého státotvorného tisku. Lidové noviny, vlajková loď prvorepublikové žurnalistiky, opakovaně zdůrazňovaly, že Hampel-Zattig již není členem SdP, s jejímiž činiteli se rozešel ve zlém, a že strana profituje z jeho neštěstí. V prvních zprávách byl advokát líčen jako jeden ze zakladatelů SdP na Opavsku a aktivní účastník demonstrace z 30. dubna.²¹ Později samotná osoba zraněného právníka ustupuje do pozadí a pozornost se soustředí především na přehnanou reakci iredentistické propagandy. Lidové noviny konstatovaly, že „Sudetoněmecká strana roztahovala tento případ do nemožnosti“²² a pozastavovaly se nad faktem, že muž, jehož henleinovci tak glorifikovali, nefiguroval na kandidátce strany v obecních volbách. Zprávy o přizvání docenta medicíny z Vratislavi k Hampel-Zattigovu, prý relativně banálnímu, případu se staly předmětem ironizace, stejně jako fámy o advokátově úmrtí. Ironizovány také byly pohlednice zachycující Hampel-Zattiga krácejícího k obecním volbám, jež prý SdP vydala.²³ Povšimněme si také, že list se k případu vracel ještě téměř po čtvrt roce.

Kauzu s odstupem času komentovaly také Národní listy, které v polovině července informovaly o tom, že opavské státní zastupitelství vypracovalo proti Hampel-Zattigovi žalobu pro veřejné násilí.²⁴

Cenné svědectví a možné objasnění události po sobě zanechal jeden ze zakročujících policistů František Kocián, jinak úspěšný autor kompilačních kriminalistických příruček a amatérský muzejník.²⁵ Podle jeho vzpomínkového rukopisu z konce 60. let se k napadení Hampel-Zattiga po druhé světové válce přihlásil štabní strážmistr Václav Vokurka z Moravské Ostravy „a pak se vydával za muže, který zkontroloval nacisty v Opavě“.²⁶

Nutno říci, že Vokurka je i v původních vyšetřovacích zprávách uváděn mezi prvními policisty na místě činu.²⁷ Kocián Vokurkovi zazlíval, že se přiznal až v době, kdy mu již nehrozil postih. Z policistů, kteří byli následně suspendováni, se prý na místě v době útoku na Hampel-Zattiga nacházel

²¹ *Výtržnosti henleinovců v Opavě*. Lidové noviny, 46, 2. května 1938, s. 1–2.

²² *Dozvuky opavských výtržností*. Lidové noviny, 46, 27. července 1938.

²³ *Jak se dělají mučedníci*. Lidové noviny, 46, 21. června 1938, s. 2.

²⁴ *Dozvuky opavských demonstrací*. Národní listy, 78, 27. července 1938, s. 3.

²⁵ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *Zapomenutý kriminalista a muzejník František Kocián*. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena (ed.): *Ostrava 29: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava 2015, s. 187–202.

²⁶ Slezské zemské muzeum (dále jen SZM), podsbírka Novodobé dějiny (dále jen ND), vzpomínka Františka Kociána, str. 4.

²⁷ ZAO, PŘMO, kart. 456, sign. 7191, hlášení Policejního ředitelství v Opavě Zemskému úřadu v Brně 5. května 1938.

pouze Matýsek, ostatní dorazili až později. Následné postavení mimo službu a přeložení Kocián vnímal jako morální selhání Bači, Brixioho a Kráčmara. Kocián, Wolf i Matýsek byli krátce po incidentu převeleni do Moravské Ostravy. Mimo nich podle Kociána „perzekuce“ postihla i velitele opavské uniformované policie kapitána Rudolfa, který později spáchal sebevraždu v Praze.²⁸ Pravdivost tohoto tvrzení se dosavadním pátráním nepodařilo ověřit. Je třeba zdůraznit, že v té době dvaasedmdesátiletý Kocián v době sepisování vzpomínek nejspíše nebyl v plné duševní kondici, jak sugerují některé krkolomně stylizované pasáže textu.

Samotný Hampel-Zattig byl podle Kociána pro opavské policisty známou postavou, nejen kvůli dřívějšímu politickému angažmá, ale rovněž kvůli různým přestupkům a poněkud dobrodružnému způsobu života. Kociánovu charakteristiku německého advokáta potvrzuje zpráva z Neues Tagblatt, že byl Hampel-Zattig v únoru 1938 odsouzen ke třem měsícům žaláře za způsobení dopravní nehody v Nových Sedlicích v říjnu minulého roku, při níž utrpěl vážná zranění školák Johann Halfar.²⁹

Závěrem se podívejme, jak se dále vyvíjely osudy hlavního aktéra aféry. Aureola mučedníka parně neměla výraznější vliv na Hampel-Zattigovu kariéru, v regionálním listu Deutsche Post für das Sudetenland z období okupace nacházíme pouze několik drobných zmínek spojených s jeho právníckou praxí. Po blíže nezjištěnou dobu sloužil v Bordeaux u protiponorkových hlídek Luftwaffe.³⁰ Po válce jej, tak jako většinu opavských Němců, čekalo vysídlení. Poněkud kontroverzní advokát nakonec dožil v německém Memmingenu, kde se zapojil do činnosti vysídleneckých organizací a kde zemřel roku 1965.³¹ Nekrolog v krajanském listu opavských Němců vzpomněl jeho roli při zakládání SdP a práci v exilových organizacích; Hampel-Zattigův rozchod s Henleinovou stranou ani aféra z jara 1938 nebyly zmíněny.³²

Pokusíme-li se kauzu zhodnotit, musíme mít na zřeteli dvě hlediska. Jednak samotný průběh incidentu a vyšetřování, jednak jeho recepci v politické a mediální polemice. Z hlediska postupu policie lze fyzické napadení Hampel-Zattiga, který na strážce zákona útočil pouze verbálně, označit za neadekvátní. Zároveň jej můžeme částečně ospravedlnit vypjatou atmosférou

²⁸ SZM, ND, vzpomínka Františka Kociána, str. 4–5.

²⁹ *Ein Kind Todtgefahren – 3 Monate bedingt*. Neues Tagblatt, 5, 17. února 1938, s. 7–8.

³⁰ *Rechtsanwalt Dr. Hampel †*. Troppauer Heimat-Chronik, Folge 189, 1965, s. 229.

³¹ WEGER, Tobias: „Volkstumskampf“ ohne Ende?: sudetendeutsche Organisationen 1945–1955. Frankfurt am Main 2008; *50 Jahre Patenschaft Memmingen/Freudenthal-Altwater*. Memmingen 2006.

³² *Rechtsanwalt Dr. Hampel †*. Troppauer Heimat-Chronik, Folge 189, 1965, s. 229.

vyvolanou obavami ze střelby. Policisté zakročující s obušký (a zřejmě vybavení i pistolemi v pouzdrech) by byli v případě použití palných zbraní demonstranty ve značné taktické nevýhodě – ostatně četnictvo ve stejné době zpravidla zasahovalo vyzbrojeno karabinami, jež se daly rychle a flexibilně použít zároveň k úderu i střelbě.³³

Zásadním pochybením však bylo neposkytnutí první pomoci a neoznámění případu nadřízeným. V tomto směru se Bačovo hodnocení zákroku a zavedení disciplinárního řízení jeví jako oprávněné, stejně tak celý průběh vyšetřování nevykazuje výraznější nedostatky. Z pramenů bohužel není jasné, kdo a za jakých okolností dal následný příkaz k převelení zúčastněných policistů mimo Opavu. Tento krok, který může působit jako ústupek henleinovcům, byl v četnické a policejní praxi relativně běžný. Muže zákona, kteří se stali aktéry kontroverzních a mediálně sledovaných případů, nezřídka čekalo „uklizení“ na nové působiště.³⁴

Velká část české veřejnosti na Opavsku, jež byla denně konfrontována s rostoucí hrozbou ze strany Henleinova hnutí a postrádala bližší informace o průběhu zákroku, kauzu vnímala zjednodušeně jako plně oprávněný policejní zásah proti původcům nepokojů. V tomto kontextu se již samotné vyšetřování zdánlivě jasného případu jeví jako nepatřičné a hyperkorektní vůči henleinovcům ohrožujícím integritu republiky. Tuto rétoriku převzali i reprezentanti českých národních stran ve svých interpelacích, v nichž poněkud toporně hledali důvody ke znevážení celého Bačova vyšetřování a poukazovali – v rozporu se skutečností – na liknavost ve stíhání německých původců výtržností.

Český tisk se na rozdíl od politiků převážně nepouštěl do kritiky Bačova postupu, ostatně taková rétorika by podlamovala autoritu policie a tím by nahrávala protivníkům. Zpochybním postupu policie by se listy navíc vystavily riziku zásahu cenzora.³⁵ Státotvorně orientovaní žurnalisté se tak soustředili především na diskreditaci Hampel-Zattiga a zdůrazňování jeho

³³ K taktice zákroků proti demonstracím za první republiky srov. SPURNÝ, Miroslav: *Policejní taktika a velitel policejního oddílu v období první republiky*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků*. Praha 2017 (Vydáno elektronicky na CD); KOLÁŘ, Ondřej: *Meziválečné dělnické hnutí na Chebsku optikou československého četnictva*. Ostrava 2011. In: http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/sekce_f/kolar_ondrej.pdf [cit. 25. 8. 2017]

³⁴ KÁRNÍK, Zdeněk: *Pražské policejní ředitelství, jeho Státní (politická) policie a její informátoři z řad občanstva v převratných dobách Velké války očima Očistného Výboru pro prozkoumání policejního archivu v letech 1918–1920*. *Acta Oeconomica Pragensia*, 15, 2007, s. 247–256; KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Četnický důstojník mezi monarchií a republikou – kauza Josefa Woitsche*. In: *Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity*. Ostrava 2016, s. 167–186.

³⁵ K tiskové cenzuře ve sledovaném období srov. RATAJ, M.: *Německá žurnalistika*.

rozchodu se Sudetoněmeckou stranou, stejně jako na vyvracení a ironizaci údajných tvrzení německého tisku. Za pozornost ovšem stojí fakt, že Neues Tagblatt coby lokální list blízký SdP, od něhož bychom očekávali velkou zainteresovanost, o kauze referoval poměrně věcně a bez výraznější skandalizace. Dramatické detaily, vůči nimž se vymezují zejména Lidové noviny, se zde vůbec neobjevují. Nabízí se otázka, zda zprávy o propagandistickém využití Hampel-Zattigovy aféry nevycházely zejména ze zkresleného ústního podání opavských Čechů (podobně jako některé nepřesnosti v interpelacích) a zda česká žurnalistika poněkud nepřecenila význam, který kauze přisuzovali samotní henleinovci.

RESUMÉ

HAMPEL-ZATTIGOVA AFÉRA Z JARA 1938, JEJÍ OHLASY A DŮSLEDKY

Případ zranění německého advokáta Hampel-Zattiga při zákroku proti henleinovské demonstraci v Opavě na jaře 1938 vyvolal značný ohlas v médiích i politických kruzích. K inzultaci došlo za nepřehledných a vypjatých podmínek, kdy se zakročující oddíl cítil ohrožen údajnou střelbou. Ač vyšetřování incidentu podle všeho proběhlo procesně správně, české nacionální strany a část veřejnosti je interpretovaly jako šikanu policistů a ústupek vůči německým radikálům. Německý nacionalistický tisk, v té době vystupující relativně umírněně pod vlivem Karlovarského programu SdP, se nepouštěl do přímé kritiky policie. Fámý, které kolem případu vznikly (a které jsou bohužel zachyceny jen zprostředkovaně formou dementujících novinových zpráv), se staly vítaným námětem pro českou žurnalistiku k diskreditaci SdP a k aktivní antipropagandě.

Klíčová slova: Opava, sudetoněmecké hnutí, nacismus, policie, propaganda, Alfred Hampel-Zattig, Emil Bača

SUMMARY

*HAMPEL-ZATTIG'S AFFAIR IN SPRING 1938,
ITS REVERBERATION AND CONSEQUENCES*

The case of injury of a German advocate Hampel-Zattig during the police intervention against a demonstration of the Konrad Henlein's party in Opava raised a wave of interest in the media and political circles. The attack happened during chaotic and tense circumstances, in which certain police officers felt endangered by an alleged shooting. According to the investigation, everything was done according to the procedure, nevertheless, a part of Czech national party and the public interpreted this affair as a concession to the German radicals. German nationalistic press, which was relatively restrained at that time under the influence of Sudeten German Party's programme from Karlovy Vary, did not directly criticized the police. Rumours, which emerged around the affair (and which survived indirectly through the form of denied newspaper articles), became a welcomed theme of the Czech journalism, which served as a discretisation of SdP and as an activation of the anti-propaganda of the movement.

Keywords: Opava, Sudeten movement, Nazism, police, propaganda, Alfred Hampel-Zattig, Emil Bača

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Nádražní okruh 31
764 01 Opava
Česká republika
e-mail: Kolar@szm.cz

NOČNÍ KAŽDODENNOST V ČESKOSLOVENSKU 1945–1960

Lucie Dušková

1 Úvod

Střídání dne a noci je jedním ze základních přírodních procesů, které určují rytmus lidského života. V rytmu tohoto střídání je den obvykle vnímán jako ta doba, kdy se vše odehrává, zatímco noc je často redukována na čas nehybnosti a nečinnosti. Jenže noc naopak skýtá čas a prostor celé řadě tvůčích a důležitých aktivit, mezi jinými například (zakázané) lásce, meditaci, zábavě a rozptýlení, zločinu nebo duševní či manuální tvorbě, včetně spánku, který sám o sobě je často považován za důležitou tvůrčí aktivitu.¹ Především ale noční tma proměňuje lidské vnímání prostoru a času, má moc kohokoliv a cokoliv skrýt. Může skrývat životní hrozbu, proto je už od dob, kdy byl člověk absolutně podmaněn přírodě, zdrojem antropologického strachu. Na druhé straně noc znamená pro řadu lidí osvobození. Skýtá totiž prostor a čas, úkryt a příležitost, jak se vyvléknout z denní rutiny, ruší zákazy a tabu, a tím je příležitostí i nekonformnímu či rovnou, za bílého dne, neakceptovatelnému jednání.²

Řečeno parafrází slov amerického historika Chrise Ottera, dějiny noční každodennosti jsou neoddelitelně spojeny s dvěma tématy politických dějin, totiž s tématem disciplíny a tématem kapitálu a souvisí s otázkami ekonomické, sociální i politické modernity.³ Také francouzský historik a filozof Michel de Certeau každodennost konceptualizoval jakožto věc disciplíny a kapitálu. Ve své knize *Vynalézání každodennosti* se zabýval otázkou vztahu institucionálně určených norem a spontaneitou praxe v každodenním životě individuálních i kolektivních aktérů. Ukazoval, jak jsou tyto normy

¹ O dějinách spánku srov. například REISS, Benjamin: *Wild Nights: How Taming Sleep Created our Restless World*. New York 2017; GARNIER, Guillaume: *L'oubli des peines: Une histoire du sommeil*. Rennes 2013.

² Více o různých aspektech noci srov. CABANTOUS, Alain: *Histoire de la nuit XVII–XVIII siècle*. Paris 2009; DELATTRE, Simone: *Les Douze heures noires: La nuit à Paris au XIXe siècle*. Paris 2000; OTTER, Chris: *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain 1800–1910*. Chicago 2008; LEROUX, Virginie: *Nuits antiques*. Paris 2013; RANCIERE, Jacques: *La nuit des prolétaires: archives du rêve ouvrier*. Paris 1981; a další.

³ Srov. OTTER, Chris: *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain 1800–1910*. Chicago 2008, s. 2.

neustále narušovány spontaneitou jednání a vykládáním si pravidel po svém, až se nakonec může stát, že v určitém směru výkladu popřou samy sebe.⁴ De Certeauovy formulace vznikaly paralelně ve stejném období jako jim velmi podobný koncept *Eigen-sinn*, který rovněž v osmdesátých letech 20. století formuloval německý historik Alf Ludtke.⁵ I koncept *Eigen-sinn* operoval s otázkou pravidel a jejich interpretace a uplatňování v každodenním životě. Ludtke svůj koncept použil při analýze každodennosti v nacistické diktatuře, čímž vzbudil nemalou pozornost. Později tento koncept uplatnil například i Thomas Lindenberger pro studium každodennosti v socialistické diktatuře v NDR.⁶ Částečně tak učinil i Alexei Yurchak ve své analýze života „poslední sovětské generace“⁷ nebo Stephen Kotkin ve své knize o budování Magnitogorsku v období stalinismu.⁸

Právě období nastolování a stabilizace moderních diktatur představuje pro dějiny každodennosti výzvu. Cílem těchto nových politických systémů bylo na radikálně odlišných pravidlech a hodnotách ustanovit novou a dokonalou společnost, přičemž právě z této své snahy čerpaly svou sílu a svou legitimitu. Skýtá se tak otázka, jakým způsobem k takovému ustavování nové společnosti docházelo, jak se tyto snahy promítaly do života společnosti a do jaké míry byly úspěšné. Vzhledem k tomu, že tímto ustavováním vyvolané procesy a proměny v politické, hospodářské a sociální sféře se do noční každodennosti hluboce promítly, mohou tyto dějiny na řadu otázek nabídnout své odpovědi. Po skončení druhé světové války zavládlo v Československu, stejně jako ve zbytku Evropy, obrovské nadšení. Budoucnost byla spojována s očekáváním proměny a příchodu lepší, sociálně spravedlivější společnosti, v níž by nemohlo dojít k událostem, které vedly k válce. V Československu vítězství komunistické strany ve volbách roku 1946 ukázalo, že řada lidí si zde tyto naděje spojovala právě s programem komunistů.⁹ Po nastolení svého

⁴ Srov. CERTEAU de, Michel: *L'Invention du quotidien 1 : Arts de faire*. Paris 1990.

⁵ Srov. LUDTKE, Alf: *Ouvriers, Eigensinn et politique dans l'Allemagne du XXeme siecle*. Actes de recherche en sciences sociales, 113, 1996, s. 91–101; Týž, *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg 1993.

⁶ Srov. LINDENBERGER, Thomas: *Eigen-Sinn, Domination and No Resistance*. In: Docupedia-Zeitgeschichte <https://docupedia.de/zg/Eigensinn>. [cit. 8. 5. 2017]; Týž: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*. Köln 1999.

⁷ YURCHAK, Alexei: *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton 2005.

⁸ KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley 1995.

⁹ O poválečných diskuzích srov. například JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 13–101, pro Československo srov. KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha 2004.

mocenského monopolu v únoru 1948 začali komunisté ve jménu této proměny uplatňovat stalinistickou a sovětizační politiku. Ve jménu ustavování lepší společnosti se nesla i následná destalinizace a nakonec i vyhlášení „socialistické ústavy“ v červenci 1960, podle níž Československo završilo svou proměnu a zároveň i první etapu své lepší, spravedlivější a diametrálně jiné budoucnosti.¹⁰

Vzhledem k tomu, že noc je momentem, který řada lidí vnímá jako příležitost vyvléknout se z denní rutiny a jako možnost leckterá pravidla obejít, představovala proměna noční každodennosti pro komunistickou moc výzvu. V nově ustavované komunistické společnosti neměl člověk mít žádný důvod, proč by měl pravidla obcházet a proč by měl pro své aktivity vyhledávat úkryt v noci. V nové společnosti měl najít svůj prostor, v jehož rámci by se v souladu se základními hodnotami realizoval, a tudíž nemusel nic skrývat ani obcházet žádné zákony a pravidla. K noci měl přistupovat v souladu s komunistickým étosem. Jaký tento étos byl, jak se v noční každodennosti promítal a jaká byla odezva společnosti na úsilí komunistické strany noc diametrálně proměnit je zde ilustrováno na několika vybraných tématech. K zodpovězení otázek lze využít analýzy lokálního tisku, především pražského a bratislavského večerníku, exteriérových záběrů celovečerních hraných filmů a filmových týdeníků, policejních a soudních pramenů, ego dokumentů, administrativních materiálů institucionální provenience a několik dalších doplňkových pramenů.

První část textu se zaměřuje na problémy spojené s poválečnou obnovou státu, v nichž se noční každodennost artikulovala především kolem konsenzuálního tématu práce, v druhé části jsou řešeny otázky spojené s konstrukcí legitimacy nového sociálního řádu, v níž se utkávala snaha noční každodennost hegemoniálně usměrňovat s limity tohoto usměrňování, a třetí část se zaměřuje na limity osvojení proměny pohledu na noc a na otázky paralelní praxe, artikulované především kolem fenoménu drobné noční kriminality.

2 Poválečná noc: noc obnovy a budování nové společnosti

Po osvobození Československa v květnu 1945 následoval téměř nepřetržitý sled lidových zábav, tanečních večerů, lampionových průvodů a dalších oslav v ulicích československých měst i po celém venkově.¹¹ Byly doprová-

¹⁰ Srov. 100/1960 Sb. Ústavní zákon ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky. In: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [cit. 25. 5. 2017].

¹¹ Srov. například *Praha tančila*. Svobodné noviny, č. 6, 29. 5. 1945, s. 3.

zeny bohatým osvětlením, čímž mimo jiné nabývaly výrazné symbolické dimenze kontrastu s válečnou povinností zatemnění.

Po odeznění počátečního nadšení ale ve společnosti začaly sílit hlasy vyzývající k omezení slavnosti a k zesílení pracovního úsilí.¹² Probíhající odsun příslušníků německé menšiny znamenal pro Československo zásadní úbytek kvalifikovaných pracovních sil a důležitých odborníků. Kromě toho se nepříznivě projevoval pokles pracovní morálky v důsledku války. Státu se nedostávaly základní strategické suroviny jako uhlí, železo, pšenice nebo brambory, jejichž produkce z velké části závisela na pracovním nasazení, a na jejichž dostatku na druhé straně záviselo přežití československých občanů i další kroky v poválečné obnově. Práce tudíž byla základním tématem, které bylo všudypřítomné ve veřejném prostoru napříč celým politickým spektrem a napříč všemi druhy masové kultury.

Praktická potřeba hospodářské obnovy se v étosu práce snoubila se symbolickou dimenzí proměny Československa v sociálně, politicky i hospodářsky spravedlivější stát. Svou symbolickou silou působila vzpomínka na hospodářskou krizi třicátých let, kdy se přes milion československých občanů ocitlo bez práce, a na ulicích měst postávaly zoufalé hloučky hledající jakoukoliv formu zaměstnání. Plná zaměstnanost tak představovala jeden ze základních cílů poválečného lidovědemokratického režimu, jeden z hlavních principů odlišení od meziválečného liberálně kapitalistického systému a jeden z hlavních důkazů, že tento systém je lepší. Lidovědemokratický řád měl zaručit, aby každý skrze svou práci mohl najít své uplatnění a své místo ve společnosti, aniž by se musel obávat, že o svou práci přijde. Důraz byl kladen především na práci manuální. Manuálních pracovníků se zoufale nedostávalo, zároveň ale právě na nich závisela rychlost a úspěšnost první fáze poválečné obnovy.¹³

Tato optika a tyto problémy byly zachyceny a shrnuty také v dobově úspěšném filmu *Ves v pohraničí*, který natočil Jiří Krejčík a který měl premiéru 20. února 1948.¹⁴ Film je příběhem jedné vesnice, kterou po odsunu

¹² Srov. například *Vítkovické železářny opět v činnosti*. Tamtéž, č. 9, 9. 6. 1945, s. 1; *Slavnostní slib národních správců a zatímních vedoucích průmyslových podniků*. Tamtéž, č. 14, 7. 6. 1945, s. 1; *Dnes už nestačí jenom bourat. Významný projev předsedy ÚRO A. Zápotockého*. Tamtéž, č. 45, 15. 7. 1945, s. 1; LOUBAL František, *Více práce*. Tamtéž, č. 93, 11. 9. 1945, s. 1 a další.

¹³ O problémech s pracovní morálkou a poválečným nedostatkem pracovníků, včetně některých opatření srov. RÁKOSNÍK, Jakub: *Podmínky budování sociálního státu v Československu*. In: Týž: *Sovětzace sociálního státu. Lidovědemokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010.

¹⁴ Srov. KREJČÍK, Jiří: *Ves v pohraničí*. Praha 1948. Podle údajů Československé filmové databáze jej zhlédlo asi 2,5 milionů diváků, což jej řadí na 21.–30. místo v žebříčku nejoblíbenějších filmů období 1945–1948. Žebříček sledovanosti filmů sestavil Pavel Skopal. Srov. SKOPAL,

Němců dosidlují Češi a Slováci a snaží se tu vybudovat nové společenství. Problémy, které řeší, jsou spojeny právě s prací na obnově válečných škod a zajištění dostatku surovin pro vesnici a pro stát. Noc je ve filmu především časem odpočinku po práci a před ní, případně celovesnického rokování. Ačkoliv se toto rokování odehrává v místní hospodě, divák zde nespátří ani kapku alkoholu. Zato záporné postavy po večerech popíjí a také pašují z ne-dalekého Německa zbraně. Ve *Vsi v pohraničí* noc tudíž představuje i hrozbu, proti níž je nutné se semknout a již je nutné práci překonat. Práce je formou vlasteneckého úkolu, ba přímo delokalizovaného boje, přeneseně suplujícího pokračování všeobecné mobilizace ze září 1938 a jakéhosi konečného národního vítězství.¹⁵

I jeden z prvních filmů Jána Kadára, dokument *Na troskách vyrastá život* z roku 1945 se nesl v tomto symbolickém a mobilizačním duchu. Dokument mapoval poválečnou obnovu Slovenska, především železničních tratí a průmyslové infrastruktury, a apeloval na dobrovolné zapojení se do brigád jakožto na odčinění událostí roku 1938.¹⁶ V obdobném apelu se nesly i další dokumentární a hrané filmy, filmové týdeníky, romány i články v tisku.

V říjnu 1946 konsenzuálně přijatý zákon o dvouletém hospodářském plánu vyhlášoval „národní mobilizaci pracovních sil“. Cílem tohoto plánu byla obnova československého hospodářství a do roku 1949 předechnání jeho úrovně z roku 1937. Jako jeden z jeho zásadních úkolů tedy bylo stanoveno i zvyšování pracovní produktivity.¹⁷ Princip předpokladů plnění dvouletého plánu tak zdůraznil pohled na noc jako na čas odpočinku před prací a po ní a zároveň zavedl do praxe myšlenku výjimečných nočních směn. Ty měly být ustavovány v případě, kdy by bylo plnění dvouletky ohroženo, čímž zakládaly princip zavádění nočních směn ve jménu veřejného zájmu a zvyšování blahobytu. Tento étos se promítl například i v rozhodnutí dělníků jednoho z největších československých podniků, ČKD, odhlasovat v roce 1948 zavedení výjimečných nočních směn, aby do ledna 1949 byly cíle dvouletky splněny.¹⁸

Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku. Filmy, kina a diváci českých zemí, Polska a NDR 1945–1970*. Brno 2014, s. 188–192.

¹⁵ Srov. například NOSEK, Václav: *Všechny síly do služeb národa*. Svobodné noviny, č. 4, 25. 5. 1945, s. 2.

¹⁶ Srov. KADÁR Ján: *Na troskách vyrastá život*. Bratislava 1945.

¹⁷ Srov. *Zákon ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu*, <https://www.zakonyprolid.cz/cs/1946-192> [cit. 12. 6. 2017].

¹⁸ Srov. KRAKOVSKÝ, Roman: *Réinventer le monde: l'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris 2014, s. 39.

Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou a nástupu stalinismu v Československu byly výše zmíněné aspekty ještě zvýrazněny a dovedeny do svých krajních rovin. Pojetí noci jakožto času k odpočinku za účelem načerpání sil pro práci vyústilo začátkem padesátých let v zřizování v rámci velkých průmyslových podniků tak zvaných nočních sanatorií. Ta měla pracujícím zajistit dokonalý klid, kvalitní spánek a obecně dokonalou regeneraci sil v době pracovního odpočinku. „Především zde bylo umožněno pracovníkům lépe než v rodinném prostředí dodržovat lékařem doporučený režim života včetně masáží, různých koupelí, dietní stravy apod. A zároveň zde probíhaly pokusy o léčení spánkem.“¹⁹ V této logice měla noční sanatoria být zárukou efektivního využití času v zájmu práce. Noc měla být časem odpočinku po práci a před ní tak, aby byla zaručena maximální pracovní produktivita daného jedince. Snaha o zvyšování produktivity vedla také k tomu, že se komunistická strana od roku 1949 snažila přejímat iniciativu v pořádání lidových zábav, a především nedělních tanečních večerů.²⁰ Pozice pořadatele vždy umožňuje dohlížet na to, kolik alkoholu je na zábavě v prodeji a v jakém množství, a kdy zábava končí. Umožňovala tedy omezovat množství konzumovaného alkoholu i včasný konec tak, aby lidé šli včas spát a v pondělí včas a plní sil nastoupili do práce.

Druhým trendem bylo čím dál častější zavádění nočních směn. Vynucovaly si to hospodářské problémy, které se začaly projevovat v důsledku strukturální nevyváženosti československé ekonomiky. Ve snaze mobilizovat pracující k nočním směnám byla zdůrazňována právě jejich symbolická dimenze vlasteneckého úkolu budování nové lepší společnosti a delokalizovaného boje proti nepříteli za odčinění Mnichovské dohody. To bylo doprovázeno apelem na herosismus a kolektivní solidaritu. Masová kultura do každodenního slovníku zakotvovala slova jako „úderník“, pocházející z ruštiny, nebo „protiplán“, pocházející z žargonu dvouletky. V letech 1949–1953, tedy v období, kdy byla do praxe uváděna první pětiletka, československá kinematografie vyprodukovala celou řadu filmů, které noc ukazovaly především jako čas a prostor práce, na úkor spánku. Šlo například o film *Pětistovka* z roku 1949 o výrobě nového modelu motocyklu Jawa 500 OHC, *Karhanova parta* z roku 1951 o plnění pětiletky v soustružnických dílnách, *Slovo dělá ženu* z roku 1952 o vynálezu umývače nádobí nebo *Můj přítel Fabián* z roku 1953 o proměně nigramotného romského dělníka v prvotříd-

¹⁹ Srov. Knapík, Jiří – Franc, Martin: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha 2011, s. 598–599.

²⁰ Tamtéž, s. 509.

niho svářeče na Ostravsku. Noční práce zde nabývala až transcendentální dimenze překonání sebe sama a přerodu v jiného člověka.

Filmy měly u diváků ohlas,²¹ protože čerpaly z konkrétních blízkých témat, nešetřily komediálními prvky a hráli v nich oblíbení herci. Filmy o noční práci rezonovaly i s každodenní realitou výpadků v zásobování s poselstvím, že jen zvýšené pracovní tempo umožní tyto výpadky překonat. Zároveň rezonovaly s přetrvávajícím strachem z opětovné (německé) invaze, která se jen pár let po válce a v době vyostřování mezinárodního studenoválečného napětí zdála jako velmi pravděpodobná věc. Noční práce, a nejen ona, tudíž mohla být prostředkem, jak této další potenciální válce čelit – a mimo jiné, jak také podpořit práci armády, která v tomto období zintenzivnila svá cvičení a zdvojnásobila počty aktivních záloh.²² Právě v této rovině se noční práce doplňovala s již čistě stalinským imperativem bdělosti a ostražitosti, který formuloval Stalin na přelomu dvacátých a třicátých let.

Od té doby tento imperativ vyjadřoval pocit ohrožení od kapitalistického světa, a to jak zvnějšku ve formě vojenského útoku, tak zevnitř v podobě infiltrace špióny a sabotéry. Imperativ bdělosti znamenal úkol pro každého občana ve dne v noci zaujímat pozorný a vnímavý postoj vůči svému okolí, legitimizoval uzavření hranic, zbrojení, i politické procesy. Tento imperativ byl v Československu částečně motivován faktem, že právě v noci často skutečně docházelo k emigraci, ale také k návratu emigrantů, o něž právě v dobách ostré studené války jevíly americké tajné služby skutečný zájem.²³ Ovšem pokud člověk imperativy noční práce, bdělosti a ostražitosti přijal za své, otevíraly se mu netušené obzory. Dostalo se mu ocenění, pocitu soudržnosti a užitečnosti, pocitu, že někam patří i přesahujícího pocitu, že je právě tam a v momentě, kde a kdy se buduje lepší svět. Je jisté, že řada lidí sledovala i osobní prospěch. Hlášením se na noční směny či udáním sledovala osobní obohacení nebo mstu, nicméně i transcendence, kterou tyto prožitky mohly zprostředkovat, byla zásadní.²⁴

²¹ Srov. *Od žiaľu a biedy k novému životu*. Slovenka, nečíslováno, 7. 2. 1955, s. 13; SIMANDL, Jaroslav: *K fímu Pětistovka (dopis Jaroslava Simandla býv. Mistra prototypové dílny „JAWA“)*. Svět motorů, č. 59, 5. 7. 1949, s. 357.

²² V roce 1950 disponovala československá armáda počtem 166 000 vojáků aktivních záloh, do roku 1953 se jejich počet zvýšil na 250 000, zvýšily se i celkové výdaje na armádu. Srov. BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – ŠACH, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí (květen 1945–květen 1955)*. Ústí nad Labem 2006, s. 146–149.

²³ Srov. Archiv Hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Okresní soud trestní 1949–1960, spisy, neinventarizováno.

²⁴ O „pozitivních nabídkách“ stalinismu i nacismu srov. LUDTKE, Alf – FITZPATRICK, Sheila: *Dynamika každodennosti: Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu*

Souhrnně řečeno, na přelomu čtyřicátých a padesátých let byla noc v Československu vnímána jakožto čas spánku, práce nebo nutnosti bdělosti před nepřátelskými aktivitami za hranicemi i uvnitř státu. Po Stalinově smrti a nástupu Nikity Chruščova do čela Sovětského svazu ale začal tento puritánsko-podezřivý pohled na noc oslabovat. V Československu navzdory vypjatému pracovnímu úsilí donutily ekonomické dysfunkce v červnu 1953 vládu k provedení drastické měnové reformy, která řadu lidí doslova ožebračila. Následné protesty a krize legitimacy donutily vládu k přijetí dvou přechodných plánů pro roky 1954 a 1955, které přisuzovaly důležité investice spotřebnímu průmyslu.

Kromě toho sílila i kritika stávajících poměrů zdola. Například v květnu 1953 „se celá noční směna textilky Mileta v Hořicích vykašlala na práci a šla se pobavit na tancovačku při místní pouti – a příští den ráno začala stávkovat proti nočním směnám.“²⁵ A tento trend oslabování pojetí noční práce jako důležité hodnoty pokračoval i v dalších letech. Na podzim 1958 politické byro ÚV KSČ muselo na svém zasedání konstatovat dlouhodobé problémy se získáváním dělníků na noční směny.²⁶ Zároveň siuložilo úkol počet nočních směn postupně snižovat a obecně zkrátit pracovní dobu ze 42 hodin na 40 hodin týdně. V září 1960 nakonec schválilo zavedení příplatků za noční práci ve všech sektorech ekonomiky s účinností od října 1960.²⁷ Noční práce se tak z transcendentálního sociálně-vlasteneckého úkolu proměnila v rutinní praxi jak si připrvýdělat.

Tyto změny v přístupu k noci odpovídaly praktikám a požadavkům, které byly puritánsko-podezřivým étosem počátku padesátých let potlačeny, ale ne úplně přehlušeny, a v nichž tento étos narážel na své limity. Po konci překotného období budování a stalinismu a opadnutí poválečného nadšení totiž do popředí znovu vyvstal společenský požadavek se v noci hlavně bavit, uvolnit a rozptýlit.

a nacismu. Praha 2012, s. 357–403; nebo také KOTKIN, Stephen: *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. Berkeley 1999.

²⁵ Citováno dle HEUMOS, Peter: *Vyhrňme si rukávy než se kola zastaví!: Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha 2006, s. 83.

²⁶ Srov. Národní archiv (dále NA), fond Ústřední výbor KSČ 1945–1989, podfond Politické byro 1954–1962, svazek 262–263, archivní jednotka 347/6, Zásady pro zvýhodnění práce v nočních směnách.

²⁷ Noční práce byla do roku 1954 zvýhodněna v dopravě. Srov. NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945–1989, podfond Politické byro 1954–1962, svazek 278, archivní jednotka 360/6, Zvýhodnění práce v nočních směnách.

3 Noc ve městě – noc v socialistickém městě

Navzdory poválečnému nadšení a budování musel v září 1946 ministr zdravotnictví Josef Plojhar konstatovat „rozšíření alkoholismu mezi naším obyvatelstvem, zvláště mezi mládeží“ a nařídil omezit dostupnost alkoholu ve veřejných místnostech jako hostincích, kavárnách, automatech a na tanečních zábavách.²⁸ Opilství a noční výtržnosti ve svém ohlédnutí za rokem 1946 kritizoval také prezident Beneš, konstatujíc, že Československo čelí řadě problémů, mezi nimiž jsou i „vážné projevy nekázně, projevy kořistnictví, zjevy povalečství a lenosti, zejména pak těžkého alkoholismu a zvláště hlubokých poruch morálních vztahů.“²⁹ Členové okresního národního výboru v Horšovském Týně v roce 1947 dokonce navrhovali zprísnění trestů za opilství, omezení hostinských koncesí, zřízení protialkoholních léčeben a zkrácení zavírací hodiny z 24. hodin na 23. hodinu večerní.³⁰

Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou tato nedůvěra k noční zábavě přetrvávala a dosahovala dalších krajních poloh. Nicméně ani v době nejvypjatějšího budovatelského úsilí a snahy skoncovat s veškerým takzvaným „bezobsažným trávením času“ nevymizely zábavní a noční podniky, bary a hospody, vinárny nebo spontánní lidové zábavy. Snad až na výjimku, kterou tvořila divadla a kina, fungovaly tyto podniky na okraji společnosti, částečně tolerovány, částečně ignorovány. Kina a divadla byla naopak protěžována v rámci edukativní mise a snah o proměnu postojů, které si komunistická strana kladla. Jenže návštěvnost kin zase počátkem padesátých let rapidně klesala v důsledku špatné materiální kvality filmů a úzké palety výběru. Zato problém alkoholismu a s ním spojeného nočního výtržnictví vykazoval kontinuitu, s ním nedokázaly skoncovat ani nejrůznější týdny strízlivosti a další kampaně. S koncem stalinismu se noční zábava v barech, tančírnách a restauracích znovu postupně stávala uznávanou formou trávení noci, přesto se komunistická strana úsilí o její kontrolu nevzdala a dál ve snahách o přebírání iniciativy v jejím organizování pokračovala.

V raných padesátých letech byly všechny druhy zábavy zahrnuty pod resort tak zvané osvěty.³¹ Osvětoví pracovníci měli na starost pořádání silvestrovských, masopustních a jozefských zábav, dětských dnů, odvedenecských večerů, dožínkových slavností, májových besed, stavění a kácení máje,

²⁸ NA, fond Ministerstvo vnitra I-nová registratura, kart. 5168, inv. č. 3504.

²⁹ Srov. BENEŠ, Edvard: *Prezident republiky národu*. Československo, č. 296, 25. 12. 1946, s. 1.

³⁰ NA, fond Ministerstvo vnitra I-nová registratura, kart. 5168, inv. č. 3504.

³¹ Resort osvěty byl zahrnut do gesce ministerstva školství, od roku 1953 Ministerstva školství a osvěty.

letních a zimních karnevalů, a, jak už bylo zmíněno, nedělních tanečních zábav. Byl kladen důraz na jejich sepětí s nějakým programem s důrazem na edukativní dimenzi, nemělo jít o volnou zábavu bez rámce, linie a výsledku.³² Zábavní program byl často zajišťován nejrůznějšími armádními nebo estrádními soubory, doprovázely jej ohňostroje a další světelné efekty.

Zatímco v případě jednorázového organizování oslav a svátků se toto úsilí setkávalo s částečným úspěchem,³³ v každodenním nočním životě už takový ohlas nemělo. Tento neúspěch lapidárně vyjádřili například členové obvodního výboru v Praze 1 na své schůzi 11. června 1958 k osvětové činnosti. Konstatovali, že jen na samotném území Prahy 1, v „asi 25 rest(auracích) a jídelnách se pořádají hudební a kabaretní pořady, jejichž kvalita bývá často pochybná. Je třeba, aby byla zajištěna soustavná kontrola pořadů R[estaurace]AJ[idelny] /ale i tanečních zábav/, aby pořadatelé byli povini [sic] sestavovat program za náležité politické a odborné spolupráce...“. Jinými slovy, v těchto podnicích se program vyvíjel organicky, bez zvláštního přihlížení k edukativním zásadám, které měla vyznávat ideální socialistická společnost. Kromě toho také členové obvodního výboru konstatovali, že tyto podniky, stejně jako hospody, bary a kina kolem Václavského náměstí a spoře osvětlené ulice jsou častým dějištěm kriminálních deliktů, stěžovali si na nedostatečný počet příslušníků Veřejné bezpečnosti a nedostatečné osvětlení těchto prostor.³⁴

Zatímco noční služby příslušníků Veřejné bezpečnosti nebyly výrazněji posilovány, otázka osvětlení naopak jakožto zásadní faktor umožňující přímou a subtilnější kontrolu a disciplinaci obyvatelstva představovala důležité téma. Poválečná hospodářská situace dovolovala obnovu osvětlení pouze v místech spojených s prací a na nejfrekventovanějších ulicích. Na ostatní nezbyvaly prostředky. Začátkem padesátých let se Československo potýkalo s výpadky dodávek energií a na noc se často úplně vypínal elektrický proud, včetně pouličních lamp. Svítit zůstávaly jen ty plynové, které sice nepotřebovaly elektrinu, ale měly také podstatně nižší svítivost.³⁵ Města tedy bývala téměř úplně pohroužena do tmy. Se zlepšující se hospodářskou situací zača-

³² Srov. Knapík, J. – Franc, M.: c. d., s. 509 an.

³³ Jako příklad lze zmínit oslavy 1. máje, které byly doprovázeny ohňostroji a dalšími slavnostmi. Lze zmínit i slavnosti u příležitosti odhalení Stalinova pomníku či oslavy sovětské říjnové revoluce. O účinnosti slavností srov. KRAKOVSKÝ, Roman: *Un jour nos rues seront une fête!* In: *Týž: Reinventer le monde. Espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*, Paris 2014; srov. také zprávy z Večerníku Praha a Večerníku k jednotlivým výročím.

³⁴ Srov. AHMP, fond Komunistická strana Československa – obvodní výbor Praha 1, fascikl 180.

³⁵ Srov. GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – PFLEIGEL, Miroslav – ŠTANSKÝ, Peter: *Žilina vo svetle lámp: (ne)zabudnutá história energetiky*. Žilina 2015, s. 57; MONZER, Ladislav: *Osvětlení Prahy: proměny sedmi století*. Praha 2003, s. 102.

ly být od poloviny padesátých let zdokonalovány a modernizovány všechny druhy nočního osvětlení.

V roce 1955 bylo v Československu obnoveno slavnostní osvětlení významných historických budov a slavnostně inaugurována nová noční dominanta Prahy – Stalinův pomník.³⁶ Od poloviny padesátých let začal tisk přinášet fotografie nočních osvětlených měst Československa i celého socialistického bloku a prezentoval tato města jako ideální místa pro noční procházku. Tyto reprezentace tak de facto rehabilitovaly noční bloumání po městě – snaha o disciplinaci noční každodennosti se posunula do subtilnějších rovin. Místo přímého odsuzování takového trávení nočního času byl noční chodec světlý směřován k procházkám na místa spjatá s národní pamětí nebo k místům spjatým s historií socialismu, a tak si osvojoval i žádoucí reference. Deníky Večerní Praha a její bratislavská obdoba Večerník pravidelně přinášely fotografie bohatě osvětlených bulvárů či Kremelského paláce v Moskvě, světél odrážejících se od Visly ve Varšavě, nočně osvětlenou Stalinovu třídu ve východním Berlíně, efektivně nasvícené katedrály v Drážďanech, třpytící se most císařovny Alžběty v Budapešti, osvětlené výstaviště v Brně, romantická světla zákoutí Dunaje v Bratislavě nebo třpytící se odlesky památek na Vltavě v Praze. Osvětlené socialistické město bylo stavěno na odiv svou historicitou i modernitou a bylo vitrínou prestiže socialismu, jeho výdobytků a vyvrcholení historie, které měl socialismus představovat.

V polovině padesátých let bylo rovněž obnoveno neonové reklamní osvětlení, což rovněž znamenalo určitý mezník v poválečném vývoji. Obnova světelných reklam totiž byla po roce 1945 dosti problematickou záležitostí. Jedním z problémů byla technická a finanční náročnost údržby kvůli poruchovosti neonových světél. Druhý problém byl symbolicko-politický. Neonové reklamy evokovaly meziválečnou komerci, vyprázdněný konzumerismus a předválečný liberální kapitalismus, jež poválečný systém jednoznačně odmítal. Nicméně po nástupu Nikity Chruščova do čela Sovětského svazu a zlepšení hospodářské situace Československa se radikální odmítnutí kapitalismu proměnilo v soutěžení s ním. Neony tedy začaly být znovu obnovovány, aby v rámci propagace socialistického konzumerismu plnily svou reklamní funkci. Stejně jako v meziválečném období začínaly neony postupně zvat k návštěvě nočních podniků, barů, kin nebo kaváren a ukazovaly socialistická noční města jako města svou prestiží soutěžící s nejslavnějšími městy kapitalistického světa, jako perfektní místa k zábavě a rozptýlení.

Tisk přinášel fotografie neony osvětlených nočních podniků a hotelů, a od roku 1957 také fotografie ozářených obchodních domů, jako pražské

³⁶ Srov. MONZER, L.: *c. d.*, s. 151 an.

Bílé labuti, Letné nebo Darexu, od roku 1957 Tuzexu, nebo bratislavského Obchodního domu Dunaj. Obnova neonového osvětlení obchodních domů stavěla na odív prestiž, konzumní nabídky a blahobytný život v socialismu, jehož pomyslná centra symbolizovaly Praha a Bratislava. Ve stejném duchu se nesly i filmové týdeníky a celovečerní filmy. Například exteriéry filmu *Zářijové noci* nebo *Zlatý pavouk*, premiérované roku 1956, *Tam na konečně* z roku 1957, *Probuzení* z roku 1959 nebo *Smyk* z roku 1960 ukazovaly československá města v záři světél a neonů, na jejichž pozadí se jakožto v divácky atraktivních kulisách odehrával daný příběh.

Socialistické reklamy se samozřejmě od těch kapitalistických svým obsahem i rétorikou lišily, v principu ale tyto dva systémy podle identického mechanismu zdůrazňovaly svou prestiž skrze zviditelňování palety konzumní nabídky. V této rovině je zajímavý rovněž postřeh historika Alaina Cabantouse. Cabantous už u královské absolutistické moci 17. a 18. století pozoroval, jak se prostřednictvím světelných efektů nočního města, zvýraznění jeho krás a možností zábavy politická moc snažila každonoční praxi svých poddaných usměrňovat a kontrolovat.

Jednou složkou této praxe bylo již zmíněné směřování obyvatel na osvětlená místa. Další integrální složkou byl efekt fascinace právě skrze světelné efekty. Osvětlené noční město reprezentuje bohatství, sílu, solidnost a stabilitu dané politické moci, a skrze tento mechanismus se opětně potvrzuje její síla a její legitimita. Cabantous zdůraznil, že tyto mechanismy jsou vlastní každé moderní politické moci bez rozdílu ideologie.³⁷ Ve stejném duchu se vyjádřil i Chris Otter, když otázku zdokonalování nočního osvětlení v 19. století formuloval jako otázku disciplinace a politické i technické modernity.³⁸ V průběhu 18. a 19. století docházelo k zdokonalování technik nočního osvětlení. Začátkem 20. století se v průmyslových zemích čím dál častěji prosazovalo elektrické osvětlení a v meziválečném období se k tomuto světelnému efektu přidaly právě i neonové reklamy. Po válce pak tento trend zdokonalování osvětlení pokračoval, ovšem stejně jako v 18. století, patřilo i v poválečném období rozbíjení pouličního osvětlení mezi oblíbenou formu noční zábavy.³⁹

V paralele s rozvojem konzumerismu byla polovina padesátých let rovněž obdobím rozvoje turismu. V této souvislosti Večerní Praha a Večerník informovaly čtenáře o nedostatku hotelových lůžek v československých městech

³⁷ Srov. CABANTOUS A.: c. d., s. 262–289 an.

³⁸ Srov. OTTER C.: c. d., s. 1 an.

³⁹ Srov. CABANTOUS A.: c. d., s. 290–296; *Praha a záře velkoměsta*. Večerní Praha, č. 241, 10. 10. 1956, s. 1–2. Srov. také Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Správa SNB hl. m. Prahy, inv. č. I-1 až I-6, Protokoly událostí.

a stavba nových hotelů byla jedním z témat, o kterých večerníky přinášely časté zprávy. V roce 1956, Večerník informoval, že k v Bratislavě existujícímu tisíci hotelových lůžek by jich město potřebovalo dalších tisíc.⁴⁰ V roce 1957 Večerní Praha pravidelně informovala o pokroku stavby hotelu Jalta na Václavském náměstí, který se měl moderností svého vybavení a úrovní obsluhy a dostupného luxusu vyrovnat nejmodernějším hotelům v Paříži nebo Londýně.⁴¹ Ovšem kromě turistů se v hotelech ubytovávali i lidé přijíždějící z různých koutů republiky, aby ve městě vyřídili své úřední věci či služební záležitosti.

Hotely tak byly zároveň i důležitými centry každodenního nočního života. Zatímco luxusní hotely byly místem setkávání lidí z kapitalistického a socialistického světa, místem výměny zboží, peněz a informací, ale také krádeží a prostituce,⁴² v levnějších hotelech se kradené věci rozprodávaly a navazovaly se další neformální obchodní kontakty. Řada hotelů disponovala hotelovými kavárnami a restauracemi, které byly místem volné noční zábavy do brzkých ranních hodin, a právě i místem obchodování s nejrůznějším zbožím, které se dalo sehnat hlavně většinou u výčepních nebo číšníků. Protínaly se zde osudy lidí z nejrůznějších sociálních vrstev, od funkcionářů KSČ po dělníky, kteří přijeli do města se pobavit na jednu noc. Kromě hotelů se obchodovalo a domlouvaly se další obchody a akce také v různých vinárnách, bufetech, automatech, nádražních kavárnách i přímo v nádražních halách. Tato místa byla centrem paralelního života, z něž se podstatná část odehrávala právě pod rouškou noci.

⁴⁰ Srov. *Tisíc hostů denne bez noclahu*. Večerník, č. 41, 15. 11. 1956, s. 2.

⁴¹ Srov. *Jalta se zařizuje: náš nový mezinárodní hotel zahájí na podzim*. Večerní Praha, č. 27, 1. 2. 1957, s. 3; *Lepší hotelové ubytování*. Večerní Praha, č. 124, 28. 5. 1957, s. 1; *Jalta v obležení*, Večerní Praha, č. 161, 10. 7. 1957, s. 1; *Potíže kolem Jalty*, Večerní Praha, č. 182, 3. 8. 1957, s. 1.

⁴² O fenoménu mísení a střetu kultur v luxusních hotelech v socialistické Budapešti srov. VARI, Alexander: *Nocturnal entertainments: five-star hotels and young counterculture*. In: GIUSTINO, Cathleen – PLUM, Catherine – VARI, Alexander (eds): *Socialist escapes: Breaking away from ideology and Everyday routine in Eastern Europe 1945–1989*. New York – Oxford 2013, s. 187–209.

4 Noc paralelní, noc kriminální

I otázka paralelních praktik, pohybujících se často za hranicemi zákona, znamenala zásadní poválečnou výzvu. Komunisté kriminální praktiky vnímali optikou textů Marxe, Engelse a dalších sociálních reformátorů 19. století. Podle jejich spisů byla kriminalita důsledkem a neododdělitelnou součástí kapitalistického systému. Nízké mzdy, které dělníci a dělnice dostávali, nestačily k obživě jich samotných, natož jejich rodin. Tito lidé se tudíž často uchýlovali k žebrotě, krádežím, překupnictví kradeného zboží, podvodům, loupežným přepadením nebo karbanu. Ženy se často uchýlovaly k prostituci, často s vědomím a souhlasem svých manželů.⁴³ Kromě toho byl podle sociálních reformátorů tehdejší právní systém ničím jiným než „vůlí vládnoucí třídy povýšenou na zákon“,“⁴⁴ tedy svévolným konstruktem a samoúčelným nástrojem k udržování a dalšímu posilování sociální nespravedlnosti.

Komunisté se tedy po válce cítili povoláni k tomu, aby nastolili takový sociální řád, v němž by se nikdo nemusel uchýlovat k násilí a kriminalitě. Tato změna sociálního řádu měla stát na třech pilířích. V první řadě mělo přerozdělení výrobních prostředků i výsledků práce zaručit blaho dostupné pro všechny, a tudíž sprovodit ze světa otázku nouze a bídy.⁴⁵ Dále se předpokládalo vytvoření jednoduchého a všem srozumitelného právního systému s jen minimálním počtem zákonů. Třetí pilíř spočíval v poskytnutí vzdělání dostupného pro všechny a to nejen v rámci vzdělávacího systému, ale také prostřednictvím veřejného charakteru soudního líčení a moralistní dimenzí obsaženou přímo v každém rozsudku. Podle této doktríny se pak měl samotný institut trestního práva stát zbytečným a postupně sám od sebe odumřít.⁴⁶

⁴³ Srov. MARX, Karel: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, s. 8–9. In: http://www.kmbe.cz/ekonomicko_filozoficke_rukopisy.pdf, [cit. 16. 5. 2016]; ENGELS, Fridrich: *Conditions of the working class in England*. In: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf> [cit. 2. 2. 2017]. O životních podmínkách dělnictva srov. také například ZOLA, Emile: *Zabiják*. Praha 2002; Týž: *Germinal*. Praha 1970; díla Charlese Dickense, Marie Pujmannové, Ivana Olbrachta, atd. O pohledu na dělnickou třídu optikou sociálních reformátorů 19. století také KALIFA, Dominique: *Les bas-fonds, histoire d'un imaginaire*. Paris 2013, s. 22–140.

⁴⁴ Srov. PŘIBÁŇ, Jiří: *Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie*. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch: *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009, s. 47.

⁴⁵ Jde o aplikaci myšlenek křesťanských utopistů, kteří tuto myšlenku přejali od Platona a z biblických textů, na společnost 19. století. Například Thomas More i Thomasso Campanella se vyslovovali pro kolektivní vlastnictví jakožto pro jeden z pilířů bez-zločinné společnosti. Srov. MORE, Thomas: *Utopie*. Praha 1978, s. 39–54; CAMPANELLA, Thomasso: *Sluneční stát*. Praha 1979, s. 42–43.

⁴⁶ Srov. PŘIBÁŇ J.: *c. d.*, s. 45–53.

Po skončení války se zdálo, že nastala skvělá příležitost k uskutečnění tohoto experimentu. Znárodnování, zvyšování dělnických mezd a zavádění výhod pro dělníky odkazovaly k myšlence o příchodu absolutně rovné a spravedlivé společnosti. Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou byl s platností od 1. února 1949 přijat „zákon o zlidovění soudnictví“, který zaváděl instituci tak zvaných „soudců z lidu“. Funkce „soudce z lidu“ nevyžadovala žádnou odbornou kvalifikaci, stavěla spíše na principu veřejné autority daného člověka. Soudcem z lidu se totiž jedinec stával na základě veřejného hlasování na veřejných schůzích okresních výborů. Tento princip mu v systému dodával stejnou váhu při rozhodování jako kvalifikovaným profesionálům. V červenci 1950 byl také přijat nový trestní zákoník a trestní řád. V duchu marxistické právní teorie tyto texty upřednostňovaly jednoduchost a nenáročnost na pochopení. Do jisté míry také znamenaly důležitou reformu v systému a sjednocení právních předpisů, po nichž se volalo už v meziválečném období. V platnosti totiž ještě stále byla řada zákonů ještě z dob habsburského říšského zákoníku z roku 1852, který už neodpovídal novým požadavkům doby a musel být často novelizován. V duchu poválečné odplaty a snahy komunistů vyloučit ze společnosti příslušníky středních a vyšších vrstev, byli v rámci nových zákonů obvinění posuzováni také podle jejich „třídního původu“ a vztahu k socialismu, případně podle jejich zásluh o zřízení socialismu.

Specifikem marxistického vnímání kriminality byl také postoj k jejím reprezentacím ve veřejném prostoru. Už v roce 1945 byl napříč politickým spektrem odsouzen meziválečný bulvární tisk. Bylo konstatováno, že ve snaze o co největší prodeje a zisky bulvární tisk bezohledně využíval touhy lidí po senzaci, přičemž lidské neštěstí přeměnil na komerční produkt, určený k prodeji co nejširšímu publiku s cílem vytěžit z něj maximum. Bulvární tisk byl také pokládán za jeden z viníků rozdrobenosti, vyprázdňování života a nakonec i nedostatečné akceschopnosti prvorepublikové společnosti tváří v tvář hrozbám své doby.⁴⁷ Poválečná pravidla pro vydávání tisku ze systému vyloučila veškeré soukromé iniciativy. Tisk měl od nynějška sloužit veřejnému zájmu a přispívat k obecné kultivaci společnosti.⁴⁸ Podobně tomu bylo i u filmového průmyslu, o jehož znárodnění už během války rozhodla exilová

⁴⁷ Ohledně této myšlenky, aplikované na masovou kulturu období Výmarské republiky, srov. také KRACAUER, Sigfried: *Dějiny německého filmu: Od Caligariho k Hitlerovi*. Praha 1958.

⁴⁸ Srov. BEDNAŘÍK, Petr: *Český tisk v letech 1945–1948*. In: KONČELÍK, Jakub – KÖPPOVÁ, Barbara – PRÁZOVÁ, Irena – VYKOUKAL, Jiří (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*. III, Média, Teritoriální studia. Praha 2004.

vláda v Londýně.⁴⁹ Dlužno ještě říci, že v kontextu poválečného posunu doleva ale docházelo k obdobným procesům například i ve Francii nebo Itálii – Československo rozhodně netvořilo žádnou výjimku.

O kriminalitě se tedy těsně po válce nepsalo ani nefilmovalo jako o příbězích k pobavení nebo jako o senzačních historkách, nýbrž jakožto o politickém problému a odlesku morální krize společnosti. Například dne 9. dubna 1947 se v sociálnědemokratickém Právu lidu konstatovalo, že „na každých 100 obyvatel je v Praze jedna prostitutka“, a že zatímco počet obyvatel Prahy se od roku 1919 ani nezdvynásobil, počet evidovaných prostitutek se ztrojnásobil. Počet neevidovaných a náhodných prostitutek pak autor článku odhadoval až na desetinásobek počtu z roku 1919.⁵⁰ Právo lidu dávalo tento fenomén za vinu právě krizi pracovní morálky, kdy zejména mladé dívky místo aby pracovaly v „klasičtějších zaměstnáních“, sledovaly prostitutky, často spojenou s krádežemi, snadnější výdělek. Tisk i státní instituce také konstatovaly, že v československé společnosti se rozmáhá „alkoholismus, lenost a zahálka“, tedy úrodné podhoubí pro kriminalitu. Podle zprávy ředitelství národní bezpečnosti o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnosti v Praze za říjen 1947: „Vzrostl počet násilných činů, a to hlavně loupežných přepadení. Tyto činy páchají v první řadě osoby mladé a pachatelé využívají podzimní doby a v tmavých neosvětlených ulicích a místech přepadávají ženy, avšak také muže, a z nichž v první řadě ty, kteří se vracejí opilí domů.“⁵¹

S nástupem monopolu komunistické strany ale obrazy kriminality z veřejného prostoru zmizely téměř úplně. Tisk i film se soustředily především na téma špionů a agentů, kulisou noci se zde nešetřilo, ale kriminální praxe typu krádeží, prostituce nebo podvodů jako by v Československu přestala existovat. Svůj vliv na to měla bezesporu i myšlenka, že zmizení kriminality z reprezentací podpoří i její zminení z praxe.

V policejních a soudních dokumentech sice bylo konstatováno, že v roce 1948 kriminalita vykazovala určitý pokles, ten byl ale dán spíše všeobecným uklidňováním a stabilizací poválečné situace. Kriminalita rozhodně nevykazovala mizející tendenci.⁵² Naopak, i v době nejtěžších stalinských represí se po celém Československu pohybovali nejrůznější pašeráci alkoholu, vrahové,

⁴⁹ O projektech zestátnění kinematografie více srov. například BILÍK, Petr: *Československá kinematografie 50. a 60. let (mimo „novou vlnu“)*. Olomouc 2013, s. 9–14.

⁵⁰ Srov. *Praha bojuje proti prostituci*. Právo lidu, nečíslováno, 9. 4. 1947, s. 1.

⁵¹ Srov. NA, fond Ministerstvo vnitra II– Naskův archiv Praha, kart. 29, č. jednací 2424/1947.

⁵² Srov. Zákon ze dne 25. října 1948 č. 247 Sb. o táborech nucené práce, NA, fond Ministerstvo vnitra II– Naskův archiv Praha, kart. 61, č. jednací 385/1949.

defraudanti, zloději aut, hodinek nebo oděvů, kapsáři nebo vykradači bytů, obchodů a trafik. Například v březnu 1950 řešil Okresní soud trestní v Praze případ krádeže oblečení v bytě Juliány Hertelyové, která tou dobou byla v nemocnici. Postupně vyšlo najevo, že oblečení jí ukradl její známý a kumpán jednoho z jejích milenců, který pár dní předtím utekl z tábora nucených prací ve Svatém Janu pod Skalou a s jejím vědomím v jejím bytě přespával.⁵³ V květnu 1951 byla již několikrát dříve odsouzená bývalá prostitutka Libuše Soukupová znovu odsouzena na pět měsíců odnětí svobody, tentokrát ne za prostituci, ale za to, že se vydávala za pracovníci StB a vydírala tak jednu svou známou.⁵⁴ V lednu 1952 byla odsouzena část sítě inspektorů, kontrolorů a národních správců, kteří od roku 1948 rozkrádali potraviny a nechávali padělat potravinové listky, aby tuto svou činnost kryli.⁵⁵

Ani případ Juliány Hertelyové nebo Libuše Soukupové, ani případ rozkrádání potravin a falšování potravinových lístků rozhodně nebyly ojedinělé, ani ničím výjimečné. Paradoxní ale je, že v období stalinismu zatímco odsouzení v rámci politických procesů dostávali mnohaleté tresty, nebo tresty smrti, lidé z kriminálního podsvětí byli často odsouzeni na pár týdnů či měsíců, přičemž po svém návratu z výkonu trestu většinou se svou činností pokračovali tam, kde předtím přestali.⁵⁶ Propast mezi idealistickými vizemi o tom, jak se měla společnost vyvíjet, a reálnou zkušeností s kontinuitou kriminality, vyústila v roce 1953 v exemplární proces proti skupině dospívajících dívek a mladíků tvořící jednu ze skupin pražské galerky. Členové Vyšehradských jezdců, jak byla skupina médií a veřejnými institucemi pojmenována, se potulovali ulicemi a parky noční Prahy, přepadávali kolemjdoucí a vykrádali obchody. Podrobnosti z jejich procesu v letech 1953–1955 pravidelně zveřejňoval rozhlas i tisk.⁵⁷

Veřejný charakter procesu s Vyšehradskými jezdci znamenal důležitý milník v dějinách kriminální praxe v Československu. Znamenal na jednu stranu otevřeně přiznání toho, že i v novém sociálním řádu se zatím kriminalitu nepodařilo zlikvidovat, a tudíž i neúspěchu experimentu, který byl uveden do praxe v roce 1945. Veřejný charakter procesu s Vyšehradskými jezdci také předznamenal opětovný začátek pronikání tématu kriminality do masové kultury. Když v dubnu 1955 začala znovu vycházet *Večerní Praha* a v říjnu 1956 její bratislavská obdoba *Večerník*, kriminální příběhy opět

⁵³ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

⁵⁴ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno, kart. 17.

⁵⁵ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno, kart. 21.

⁵⁶ Srov. také BONDY, Egon: *Prvních deset let*. Praha 2002, s. 61–64.

⁵⁷ Srov. JABOUD: *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky*. Praha 2011, s. 95–96.

tvorily nedílnou součást těchto tiskovin. Oba večerníky začaly postupně tyto příběhy přinášet nejdříve několikrát za měsíc, potom několikrát do týdne. Jejich čtenáři mohli získat celkem solidní přehled o světě falešných hráčů karet, mladých lidí potulujících se v pasážích a ulicích, falešných jasnovídců, „číšníků-podnikatelů“, podvodníků nebo prostitutek.

Aby se odlišily od těch komerčních, byly tyto příběhy koncipovány jako určitá *anti-exempla*, operující se specifickým socialistickým slovníkem. Jenže navzdory své rétorice byly tyto příběhy psány s očividným gustem a se snahou poskytnout čtenářům co nejvíce podrobností. Čtenáři bratislavského Večerníku si tak hned v jednom z jeho prvních čísel mohli přečíst příběh Lýdie Vitálošové, která, ačkoliv úspěšně absolvovala obchodní školu, se nakonec dala na dráhu prostitutky. V roce 1955 byla poprvé zatčena a odsouzena na čtyři měsíce a k pětiletému zákazu pobytu v Bratislavě. V květnu roku 1956 se ale v ulicích Bratislavy znovu prostituovala a „pod mostom v sene trávila noci. Cez deň chodila po hostincoch a bufetoch, vyhľadávala už za jedlo a alkohol. Iba málokedy za peniaze. (...) Inokedy ležala necudne odhalená na lavičke v parku.“⁵⁸ Při druhém zatčení jí byl vyměřen trest šesti měsíců vězení a ochranné protialkoholní léčby. Čtenáři Večerní Prahy si zase mohli přečíst příběh Františka Tyla, který vždy ve výplatních dnech vyražel do všech koutů republiky, s oblibou hlavně na Ostravsko a Mostecko, kde po hostincích hrával hazardní hry v karty, šachy nebo kulečnick a obehrával své oběti o jejich výplaty. Vydělal si v průměru 1000 Kčs měsíčně, což byla v té době relativně dostačující částka pro život. Tímto způsobem se prý živil už od roku 1928, přičemž v roce 1956, ve svých sedmačtyřiceti letech, měl ve svém rejstříku už třicet trestů.⁵⁹

Stejným vývojem jako tisk prošla i československá kinematografie. Na rozdíl od špiónážních filmů z první poloviny padesátých let, přinášely filmy druhé poloviny padesátých let příběhy, které by se mohly udát v každém politickém a společenském uspořádání. *Případ ještě nekončí* z roku 1957, z prostředí farmaceutického výzkumu, byl klasickou detektivkou, stejně jako například *Černá sobota* z roku 1960 o machinacích s alkoholem. Přesto i špiónážní filmy byly nadále populární, a to především díky svému dějovému spádu a působivosti, k nimž často přispívala právě kulisa noci. Zmíňme alespoň *Krále Šumavy* a *Smyk*, jakousi „Bondovku naopak“, oba premiérované v roce 1960.

Klasické kriminální příběhy čerpaly ze skutečných předloh, a tudíž otevřeně ukázaly, že z československé společnosti kriminalita nezmizela.

⁵⁸ Srov. OLŠINSKÝ, Rudo: *Na šikmej ploche*. Večerník, č. 10, 11. 10. 1956, s. 2.

⁵⁹ Srov. *Řemeslný hráč dohrál*. Večerní Praha, č. 40, 16. 2. 1956, s. 2.

V principu a přes odlišné dílčí aspekty a státní řízení masové kultury také znamenaly návrat mechanismů kapitalistické komerční kultury, v nichž se cílilo na senzacechtivost publika. Bezesporu nešlo primárně o účel, ale o jakýsi mimoděčný vývoj, částečně také snahu o kompromis mezi edukativní misí a požadavkem společnosti na rozptýlení. Nelze také zapomínat na fakt, že lidé, kteří pracovali v kulturním průmyslu, ať už jako tvůrci nebo jako členové schvalovacích komisí, byli často sami přívrženci detektivek a kriminálních příběhů.

V rovině kriminální praxe ani úprava trestního řádu v roce 1956, která mimo jiné s účinností od ledna 1957 zaváděla trestný čin příživnictví,⁶⁰ nepředstavuje žádný komunistický vynález. Naopak, jde o kontinuitu s praxí v českých zemích pozorovatelnou přinejmenším od dob ustavení § 1 zákona číslo 89/1885 říšského zákoníku ze dne 24. května 1885 o robotárnách a polepšovnách, znějícího: „Kdo bez zaměstnání a práce se potuluje nemoha prokázati, že má prostředky ku své výživě nebo že jich poctivě nabyti hledí, budiž potrestán jako tulák. Trestem jest tuhé vězení od jednoho až do tří měsíců; také nalezeno býti může na jedno nebo více zostření, jež v § 253 trestního zákona ze dne 27. května 1852 pod literou a) až e) jsou uvedena.“⁶¹ Ve své obecné rovině je tato zákonná norma jen jedním z prostředků dlouhodobé snahy moderní politické moci sahající až do dob osvícenství, tedy snahy dohlížet a trestat.⁶²

5 Závěr

Normativní principy noční každodennosti byly položeny v kontextu nutnosti poválečné obnovy v letech 1945–1947 ve shodě napříč celým politickým spektrem a v širokém společenském konsenzu. V této době se noční každodennost artikulovala kolem konsenzuálního tématu práce na obnově republiky a zvyšování blahobytu. Kromě praktické dimenze měla v tomto období noc ve spojení s prací i důležitou symbolickou dimenzi překonání války a boje za lepší společnost. S tím souvisela problematická pozice noční zábavy, která byla často vnímána jako cosi kontraproduktivního, jdoucího proti

⁶⁰ Srov. § 188a Příživnictví. „Kdo se živí nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.“ In: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=28415&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 10. 4. 2017].

⁶¹ Srov. Zákon ze dne 24. května 1885 o robotárnách a polepšovnách. In: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=352&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 10. 4. 2017].

⁶² O kategorizaci a následné kriminalizaci nekonformního způsobu života srov. FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha 2000.

obnově, nebo dokonce sabotujícího tuto obnovu. Na těchto hodnotových základech založila po převzetí mocenského monopolu v únoru 1948 svou politiku noci i komunistická strana. Motiv práce dovedla, jak v její praktické, tak i v symbolické rovině, až do krajností v podobě zavádění do každodennosti původně výjimečných nočních směn, které na přelomu 40. a 50. let doznaly sémantického propojení se stalinským imperativem bdělosti a ostražitosti.

Ačkoliv potřeba práce, i té noční, se zakládala na širokém společenském konsenzu, byl tento konsenzus po odeznění prvotního nadšení, pod dojmem hospodářských problémů a pod tlakem prostého přání se v noci pobavit soustavně zdola narušován. Byl oslaben poválečný puritánský étos a komunistická strana ve své snaze budovat lepší poválečnou společnost a zároveň obnovit svou otřesenou legitimitu zareagovala částečnou rehabilitací noční zábavy. Snaha o proměnu, disciplinaci a kontrolu společnosti doznala subtilnějších rozměrů v podobě obnovy reprezentativního osvětlení měst, ulic i nočních podniků a přejímání iniciativy v pořádání nejrůznějších nočních slavností. Ačkoliv v rovině slavností doznalo organizační a edukativní úsilí politické moci určité odezvy a efektivity, v rovině každodenní praxe se spíše míjelo účinkem. Pokud měl podnik na programu něco, co neodpovídalo touze hosta se prostě jen bavit, ten mohl snadno odejít. Zčásti mimovolně, a zčásti ve snaze komunistické strany najít nové zdroje legitimacy došlo k obnovení logik fungování konzumní společnosti. Bezstarostná noční zábava, neonová světla i reprezentativní osvětlení budov byly protějškem stejných fenoménů, jaké lze pozorovat ve stejném období v západních liberálních demokraciích. Tento princip tak byl v kontinuitě s meziválečnou praxí a delším procesem modernizace a centralizace politické moci sahající minimálně do dob osvícenství. Tento princip cílil na disciplinaci obyvatelstva nejen skrze represe, ale také skrze oslnění a fascinaci člověka prostřednictvím ukazování bohatství a uspokojování konzumních požadavků.

Ovšem kromě zábavy suplovalo noční město často roli paralelního trhu a obecně paralelních životních praktik úzce se prolínajících s kriminalitou. Ačkoliv poválečný étos budování lepší společnosti dával naději vytvoření dokonale ctnostné společnosti a komunistická strana po převzetí mocenského monopolu se snažila tento étos ještě zdůraznit, noční kriminalita vykazovala podivuhodnou kontinuitu i v době nejtěžších stalinských represí. Stanovené normy byly zdola soustavně narušovány, až i v přístupu ke kriminalitě se postoj politické moci proměnil. Na jedné straně byl obnoven bulvární tisk a detektivky. Na druhé straně došlo k úpravě trestního řádu tak, aby spíše než kultivovat umožňoval účinněji trestat. I tak ale byla noc časem a prostorem, kde tato kontrola a disciplinace měla jen omezený efekt a kde byl proklamo-

vaný princip jiné a lepší společnosti, včetně legitimacy politické moci, která jej prosazovala, soustavně a každodenně vystavován nejrůznějším zkouškám.

RESUMÉ

NOČNÍ KAŽDODENNOST V ČESKOSLOVENSKU 1945–1960

Střídání dne a noci je jedním ze základních přírodních procesů, které ovlivňují každodenní život každého člověka. Noc ale nelze redukovat pouze na čas spánku, kdy se „nic neděje“. Naopak, jak upozornil A. Cabantous ve své monografii o dějinách noci v 17. a 18. století, pojem „noční život“ implikuje takové aktivity jako zločin, konspiraci, lásku, zábavu apod., přičemž noční každodennost byla vždy cílem snah veřejné moci ji všemožně kontrolovat. Šlo přitom o rozličné techniky: od represí přes snahu dobře osvětlit ulice města, zaměstnat lidi nebo z vlastní iniciativy organizovat a regulovat nejrůznější zábavy a kulturní akce. Tyto techniky se od doby, o které Cabantous píše, příliš nezměnily a známe je i dnes. I socialistické diktatury mají své každodenní dějiny noci, jak na to upozornil například A. Vari ve svém textu o Budapešti. Tento příspěvek chce být o noční každodennosti v Československu období 1945–1960. Spolu s A. Cabantousem a A. Varim si klade otázku po přístupu politické moci k nočnímu životu, a zároveň si klade otázku po „perspektivě zdola“, tedy po tom, jací aktéři a jaké aktivity do noční každodennosti v Československu patří. Metodologicky se tento příspěvek inspirovuje také pracemi o každodennosti v moderních diktaturách z pera A. Ludtkeho, S. Fitzpatrick nebo S. Kotkina.

Klíčová slova: noc, každodennost, socialismus, město, Československo, poválečné období

SUMMARY

EVERYDAY NIGHT IN CZECHOSLOVAKIA 1945–1960

As the alternation of Day and Night is a natural process that influences everyone's life, they are an object of the efforts of control and change. After the World War Two, the night in Czechoslovakia was perceived in connection with war and with work. It was charged by symbolical and mobilizing dimension. After the diminution of the after war enthusiasm, Czechoslovak citizens reclaimed the „right for the night distraction“. In order to keep discipline and legitimacy, the political power had to react. The night illuminated city became a symbol of socialist distraction and consumerism, in particularities different from the western capitalist cities, but in principle with the same objectifs to control and to discipline. At the same time, the night city was an important place of parallel practices, often on the limits with the law and beyond it. The history of the everyday night in Czechoslovakia is an example of the history of different attempts to control, discipline and change the night in line with the communist perceptions of the „perfect communist night“ and of frequent failures of these attempts.

Keywords: night, everyday life, socialism, city, Czechoslovakia, post-war period

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Lucie Dušková
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
Náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: dusk.lucie@gmail.com

„DO SLUŽEB LIDU!“

HISTORICKÉ DĚDICTVÍ JAKO SOUČÁST

IDEÁLU „SOCIALISTICKÉHO MĚSTA“

V OBDOBÍ PADESÁTÝCH LET

Michal Kurz

„V každé revoluci, ať už se týká politických a sociálních záležitostí nebo umění či literatury, vždycky působí dvě tendence: jednak vůle ke zcela novému, přičemž se příkře zdůrazňuje protiklad k dosud platnému, ale také požadavek návaznosti, požadavek ospravedlňující tradice. Revoluce tedy není ve všem nová, navrácí se k tomu, proti čemu se dohasínající epocha prohřešovala.“¹

Victor Klemperer

1 Úvod

Integrovaná součást socialistického modernizačního projektu v poválečném Československu i dalších státech středovýchodní Evropy představovala již od prvních let jeho fungování proměna měst. Zejména v počátečním stalinistickém období se fyzická i symbolická transformace jejich prostoru stala politicky nanejvýš významnou aktivitou, jež měla rozhodujícím způsobem napomoci úspěšnému zformování identity, návyků i estetického cítění kýženého „nového člověka“.² Oficiálně deklarovaným cílem těchto procesů se stala vize „socialistického města“. Ponechme stranou podrobnější rozbor jejich ideových zdrojů a východisek, který by nás snadno zavedl do širších proudů evropského utopického myšlení.³ Konstatujme pouze, že její pev-

¹ KLEMPERER, Victor: *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Jinočany 2003, s. 82–83.

² Zejména doboví žurnalisté často zdůrazňovali, že „noví [uvědomělejší, odolnější] lidé socialismu rostou na staveništích“ velkých projektů či brigádnických akcí. Pro obecnější rámec srov. FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012, s. 404–458.

³ MAREK, Michaela: *Die Idealstadt im Realsozialismus. Versuch zu den Traditionen ihrer Notwendigkeit*. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (eds.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968*. München 2005, s. 425–480.

nější zformulování lze spojit s prostředím Sovětského svazu dvacátých let, a že v průběhu dvacátých až osmdesátých let procházela tato vize v kontextu SSSR i jeho pozdějších satelitů proměnlivým vývojem, během něhož byla hojně propagována a politicky instrumentalizována, ne vždy však také precizněji definována. Následující odstavce jsou zamýšleny jako příspěvek k obecnějšímu tázání po vnitřní povaze ideálu „socialistického města“ v časovém a místním kontextu stalinistického Československa. Svou pozornost v nich přitom cíleně zaměřím pouze na jeden z motivů, které lze v této souvislosti v dobovém diskursu sledovat: zájem o „historické dědictví“.

Otázka historických tradic a památek se může na první pohled jevit jako zcela mimoběžná s budovatelským étosem padesátých let. „My stavíme, stavíme nový svět. – A nikým si nedáme překážet. – Dnes je heslo mládí, – stále jenom vpřed.“⁴ Sloka populární masové písně skladatele Jiřího Pauera z roku 1949 se zdá ilustrovat povahu a zaměření socialistického projektu více než přiléhavě: prostřednictvím ustálených obrazů mládí, produktivity a dynamicky revolučního pohybu kupředu.⁵ Rétorika politických reprezentantů a médií skutečně operovala primárně s perspektivou budoucnosti a schématem vzestupného, komunistickým modelem společnosti završeného vývoje.

Realizace vytčených ambiciózních cílů, včetně vize „socialistického města“, však ve většině případů plakátovitou přímočarost budovatelských verzí postrádala, neboť při ní bylo nutné zohledňovat řadu praktických limitů (možnosti ekonomiky či dobovou úroveň stavebních technologií) včetně toho nejzákladnějšího: „Socialistická města“ padesátých let nevznikala až na výjimky formou nových založení, nýbrž v naprosté většině případů různou mírou re-konstrukce, přestavby či překódování sídel stávajících. V československém kontextu je tato skutečnost o to markantnější, že zdejší sídelní struktura byla oproti sousedním státům jen slabě poškozena důsledky druhé světové války.⁶ Zčásti nebo zcela dochované historické soubory a objekty nebylo možné ignorovat tím spíše, že v důsledku rozsáhlých majetkoprávních změn poválečných let (konfiskace, znárodnění, likvidace soukromého sekto-

⁴ HAVLÍČEK, Ilja (ed.): *Písně budovatelů. České a sovětské masové písně v snadné úpravě*. Praha 1953, s. 13.

⁵ Srov. MACURA, Vladimír: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989*. Praha 1992, s. 8–18.

⁶ „Domy staré tři nebo čtyři století, obydlené dnešními lidmi, jsou v našich historických jádrech měst běžným zjevem. Minulost stará až jedno tisíciletí promítá se tímto lidským dílem do současnosti, vytváří podstatnou část našeho životního prostředí, ovlivňuje naše náladu, dojmy a způsob života svými materiálními a dochovanými kulturními hodnotami.“ LORENC, Vilém – NOVÝ, Otakar: *K socialistické rekonstrukci historických měst*. Výtvarná práce, 4, 1955, č. 18, s. 3.

ru) se majitelem, správcem či přinejmenším jediným subjektem schopným zajistit jejich údržbu stal právě stát.

Mezi vizuální ikony „socialistické“ modernizace padesátých let máme tendenci řadit především komplexy nových sídlišť či celých měst, výstavné magistrály, reprezentativní budovy a věžové dominanty v historizujících formách.⁷ Stejně zásadní pozici však vedle těchto novostaveb zaujímaly i neméně početné, paralelně probíhající a propagované rekonstrukce a úpravy význačných historických objektů a urbanistických celků (které si dnes naopak s obdobím stalinismu spojuje jen málokdo). Souběžně s výstavbou monumentálního Stalinova pomníku na Letné vyrůstala v Praze první polovina padesátých let také rekonstruovaná Betlémská kaple; obraz „nové Varšavy“ určovaly v téže době stejnou měrou výškový Palác vědy a kultury i obnovované Staré Město; v centru Východního Berlína směřovaly investiční prostředky jak do výstavby „první socialistické třídy“ Stalinallee (dnešní Karl-Marx-Allee), tak do rekonstrukce historické budovy Státní opery na bulváru Unter den Linden. Tyto a další státem iniciované a financované projekty dokládají, že historicko-památkové dědictví měst nebylo zdaleka pouze vytlačováno do pozice trpně ignorovaného či jednostranně negovaného jevu. Lépe než zmíněné Pauerovy verše by „pokrokovou linií“ (nejen) československého stalinismu mohl v tomto směru vystihovat výrok architekta a teoretika Karla Honzíka z roku 1954: „Naše cesta tedy bude: k tradici zpět a s tradicí vpřed.“⁸

Rozkročení mezi minulostí (tradicí) a budoucností (socialismem) nepředstavovalo v průběhu padesátých let absurdní paradox či stav existující „režimu navzdory“, nýbrž mnohem spíše svébytný a funkční synkretismus v rámci jednoho a téhož – stalinskou ideologií podmíněného – modernizačního procesu. Základní funkce, které byly široké a zdánlivě apolitické kategorie „historického dědictví“ v dobovém kontextu modernizovaných měst připisovány, se ve svém příspěvku pokusím přiblížit ve třech vzájemně úzce provázaných tematických okruzích. V kontextu marx-leninské doktríny a politiky dějin by měla vyniknout funkce **legitimizační**, v kontextu soudobé architektonické tvorby funkce **normativní** a konečně v souvislosti s památkovou péčí funkce **výchovná**. Toto rámcové rozdělení zároveň nepřímě reflektuje i tři skupiny dobových aktérů, kteří pomáhali utopickou vizi

⁷ Z nejikoničtějších architektonických a urbanistických realizací jmenujme ve středoevropském kontextu alespoň města Havířov, Eisenhüttenstadt, Nowou Hutu či Novou Dubnicu, magistrály Karl-Marx-Allee (Berlín) a Marszałkowska (Varšava) či věžové objekty Paláce vědy a kultury (Varšava) a hotelu International (Praha).

⁸ Honzík, Karel: *O národní architektonické prostředí*. Literární noviny, č. 17, 24. 4. 1954, s. 3.

„socialistického města“ zásadní měrou utvářet: politiky, architektky a památkáře.

2 „Historické dědictví“ jako nástroj legitimizace

Snahy o legitimizaci moci můžeme označit za základní důvod instrumentalizace minulosti. Soudobé mocenské nároky jsou vždy retrospektivně ospravedlňovány a „posvěcovány“ za pomoci konstruované kontinuity mezi přítomností (potažmo budoucností) a minulostí.⁹ Realizaci tohoto spojení, resp. zpřítomnění hodnot, které nově se ustavující autorita pokládá za relevantní a vsazuje do nových kontextů, zajišťují konkrétní tradice. S odkazem na klasické teze Erica Hobsbawma není třeba obšírněji připomínat, že jakkoli je význam tradic opírán o jejich deklarovanou („přirozenou“) starobylost a nadčasovost, mají ve skutečnosti selektivní a konstruova(tel)nou povahu, jsou průběžně re-kontextualizovány a re-interpretovány.¹⁰

Legitimizační snahy KSČ opřené o prvky národně-historického narativu mají svůj počátek v pozdně válečném a zejména bezprostředně poválečném období. Navzdory svému explicitně internacionálnímu nároku se idea komunismu, resp. marx-leninská politická doktrína po roce 1945 ve středoevropském prostoru výrazněji než kdy předtím prolнула s celospolečensky silně rezonující národní otázkou a představitelé jednotlivých komunistických stran se ve snaze získat širší podporu a důvěru v řadách obyvatelstva začali oproti dřívější razantní rétorice třídního boje a „diktatury proletariátu“ zásadní měrou prezentovat jako státotvorné, vlastenecké a národní síly.¹¹ Svou legitimitu odvozovanou primárně – v duchu historického materialismu – z obecných zákonitostí dějin proto paralelně posilovali symbolickým ukotvováním v kontextu re-konstruovaných domácích tradic.¹² Jak ještě opakovaně

⁹ Obdobným způsobem pak snahy o delegitimizaci využívají poukaz na diskontinuitu, tj. vyřazení daného fenoménu z tradiční (pozitivní) posloupnosti.

¹⁰ Srov. HOBSBAWM, Eric: *Introduction. Inventing Traditions*. In: HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge – New York 1983, s. 1–14.

¹¹ Roli v procesu této změny sehrával jak zásadní nárůst nacionalistických prvků a symboliky v oficiální doktríně SSSR během třicátých let a zejména „Velké vlastenecké války“, tak i přirozené posílení národního citění v rámci domácího komunistického protinacistického odboje. HOBSBAWM, Eric: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno 2000, s. 141–143. Srov. REIMAN, Pavel: *Komunisté a národnostní otázka*. Praha 1949, s. 5–6. Rozporný vztah mezi socialismem a nacionalismem je nicméně implicitně obsažen již v „zakladatelských“ dílech Karla Marxe a Friedricha Engelse.

¹² Srov. KOPEČEK, Michal: *Ve službách dějin, ve jménu národa. Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950*. Soudobé dějiny, 8, 2001, č. 1, s. 23–43.

zmíníme, tato taktika vzájemného provazování socialistického s národním (nacionalistickým i patriotickým), plynule rozvíjená po celé období stalini-smu, nemusela nijak vážněji kolidovat s oficiální sovětskou doktrínou, ale naopak spíše usnadňovat implementaci stalinské ideologie v místních pomě-rech jednotlivých satelitů.¹³

Marx-leninské pojetí historického vývoje jako vzestupné linie jednot-livých stále pokrokovějších „společensko-ekonomických formací“ i teze o umění coby nadstavbě vždy odrážející sociální realitu doby nevyhnutelně nastolovaly otázku po způsobu vyrovnání se s hmotnými i symbolickými po-zůstatky předcházejících období. Kulturní vývoj v Sovětském svazu přine-sl v tomto směru po roce 1917 vlnu revolučního ikonoklasmu i vznik škály avantgardních proudů usilujících o vytvoření zcela nového „socialistického“ umění, jež by se demonstrativně a důsledně odstříhlo od dosavadního vývo-je. Nejvyšší představitel strany a státu (V. I. Lenin, L. Trockij, A. Lunačarskij) však vůči otázce „kulturního dědictví“ udržovali od počátku zřetelně vstříc-nější postoj provázený úvahami o možnostech jeho ideologické instrumen-talizace.¹⁴ Sovětský i východoevropský stalinismus pak tyto úvahy rozvinul a učinil z této významově široké kategorie programovou součást své kulturní politiky.¹⁵

Základním argumentem ospravedlňujícím pozitivní ocenění a využití historického dědictví v kontextu nového socialistického řádu se stal Leninem formulovaný dialektický princip „dvou kultur“. Podle něj bylo možné v rám-ci každé národní kultury minulosti rozlišit dva paralelně existující proudy: „reakční“ kulturu vládnoucích vykořisťovatelských tříd a „pokrokovou“ kul-turu vývojově progresivních vrstev (jejíž ideály dokázali ve svých dílech re-flektovat nejlepší umělci dané doby).¹⁶ Aniž by popírala třídní podmíněnost kultury a umění, otevírala tato ideologická konstrukce možnost přivlastnit pro potřeby komunistické politiky takřka libovolné dílo, osobnost či obdo-

¹³ Používání a rozvíjení tradičních „národních“ motivů a stereotypů nebylo v kulturní politice států formujícího se východního bloku přerušeno ani nuceným opouštěním „národních cest k socialismu“ ve prospěch důslednější stalinizace po roce 1947, které provázela série propa-gandistických kampaní a procesů s „buržoazními nacionalisty“. Srov. KOPEČEK, Michal: *Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“*. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík 1945–1968. Soudobé dějiny, 23, 2016, č. 1–2, s. 77–117.

¹⁴ *Lenin o kultuře a umění*. Praha 1958; LUNAČARSKIJ, Anatolij: *Stati o umění. Estetika, kulturní politika, teorie literatury*. Praha 1975.

¹⁵ K tématu instrumentalizace kulturního dědictví v sovětském prostředí velmi inspirativně GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu; Komunistické postskriptum*. Praha 2010.

¹⁶ LENIN, Vladimír Iljič: *Kritické poznámky k národnostní otázce*. In: Týž: *O právu národů na sebeurčení*. Praha 1954, s. 11 [stať poprvé vydána roku 1913].

bí dosavadního historického vývoje. „My bolševici nezavrhuje me kulturní dědictví,“ deklaroval roku 1948 přední sovětský kulturní ideolog Andrej Ždanov. „Naopak si kriticky osvojujeme kulturní odkaz všech národů a dob, a vybíráme si z něj to, co může lidi pracující v sovětské společnosti inspirovat k větším výkonům ve sféře výroby, vědy a kultury.“¹⁷ V obdobném duchu formuloval o rok později svůj projev k zahájení tzv. jiráskovské akce Klement Gottwald: „Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit. Avšak jde o to, orientovat se na ta dějinná období, kdy náš národ šel vpřed, orientovat se na pokrokové, osvobozené tradice našeho národa a kultury.“¹⁸ Princip „dvou kultur“ umožňoval v konkrétních případech překročit úzce třídní náhled na památky a pozitivně ocenit a využít i objekty spojené svým vznikem a funkcí s „reakčními“ vrstvami církve, šlechty či buržoazie (zámky, paláce, měšťanské domy), nejčastěji s poukazem na jejich „skutečného“ stavebníka, neboť „umělecké hodnoty sloužily sice jiným třídám, ale byly vytvořeny jediné tvůrčí genialitou prostého, vykořisťovaného lidu.“¹⁹

Materialistický výklad dějin jako vzestupného pohybu nevyhnutelně spějícího k nejvyššímu stadiu komunismu a poháněného třídními boji antagonistických sil „pokroku“ a „reakce“ vytvářel možnost konstruovat ze selektivně vybíraných směrů, osobností a hmotných i symbolických artefaktů chronologickou řadu „pokrokových tradic“ procházející napříč staletími až do současnosti. Za pomoci hojně užívaného a významově širokého pojmu historického či národního „dědictví“ (jenž sám o sobě implikuje představu minulosti jako určitého typu majetku, s nímž lze volně disponovat) pak představitelé komunistického režimu zaujali symbolicky prestižní pozici završitelů této domněle zákonité dějinné posloupnosti, oprávněných dědiců, ochránců a vykladačů „všeho nejlepšího“ z domácí, potažmo světové kultury.²⁰ Nezbytnou součás-

¹⁷ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *Ulučit rabotu tvorčeskich sojuzov*. Iskusstvo, 1948, č. 6, s. 6, cit. dle: GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin*, s. 62.

¹⁸ Klement Gottwald o Jiráskovi. [Praha] 1951, s. 8.

¹⁹ Ing. GAROL: *Památkářství nedílnou součástí dnešního budování* (dále jen *Památkářství*). Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek, 26, 1951, č. 1, s. 4. Tento způsob argumentace (tvůrcem historických památek je „lid“) přitom v praxi účelově užívali jak političtí představitelé při zdůraznění velkorysosti socialistického státu pečujícího i o památky zděděné po „nepřátelských třídách“, tak pracovníci památkové péče usilující o rozšíření státní ochrany na co největší počet historicky cenných objektů. Srov. *Slavnostní publikace vydaná u příležitosti Výstavy státní památkové péče ve státním zámku v Pardubicích* (dále jen *Slavnostní publikace*). Pardubice 1952, s. 5 (projev ministra dopravy Antonína Pospíšila). Srov. KOSTKA, Jiří – PETR, František: *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*. Praha 1955, s. 24.

²⁰ Samotný pojem „dědictví“ (ve východoněmeckém, resp. polském kontextu byly v období stalinismu obdobně a neméně hojnou měrou užívány termíny „das [Kultur]Erbe“, resp. „dzie-

tí tohoto pozitivního sebeobrazu se staly paralelně konstruované negativní stereotypy soudobého „kosmopolitního“ Západu i dřívějších, v rámci lidové demokratických zemí překonaných společenských řádů, jejichž elity měly k otázkám kultury a umění zaujímat – optikou dobové propagandy – výhradně přezíravý či ekonomicky vypočítavý postoj. „Buržoasie rozházela kulturní dědictví, naši povinností je pečlivě je sebrat, prozkoumat, a až si je osvojíme, jít dále kupředu,“ charakterizoval tuto pozici na I. sjezdu sovětských spisovatelů roku 1934 Andrej Ždanov.²¹ Socialistická přítomnost dokazovala svou vývojovou vyspělost uvědomělou reflexí hodnotných prvků minulosti.

Výběr konkrétních tradic, motivů a jejich spojování do podoby legitimizačního narativu probíhal v jednotlivých lidové demokratických státech s různým úspěchem a intenzitou.²² V československém, resp. českém kontextu získala tato snaha patrně nejucelenější podobu využitím konceptu zformulovaného již roku 1946 Zdeňkem Nejedlým v přednášce pro pražskou Socialistickou akademii.²³ Komunisté byli v jeho podání coby „dědici velikých tradic českého národa“ obratně vřazeni do vžitého (v jádru obrozeneckého) příběhu národních dějin, v němž byla pokroková úloha přisouzena periodám husitství a národního obrození; negativní protipól vytvářelo období barokního absolutismu 17. a 18. století, z něhož pozitivně vystupoval pouze fenomén protestních lidových hnutí. Příznačným a s důsledně marxistickým náhledem na dějiny ne zcela kompatibilním prvkem celého konceptu bylo úzké významové propojování historických kategorií národa a lidu.²⁴

Toto až naivně přímočaré, přesto (či spíše právě proto) velmi úspěšné interpretací schéma zaujalo v legitimizační strategii KSČ centrální a oficiálně

dzictwo“) zde můžeme spolu s kulturní historičkou Ulrike Langbein vnímat jako „Produkt einer Kulturtechnik, die auf Kontinuierung durch Bewahrung und Tradierung zielt, zugleich Ausdruck für Übernommenes, Hinterlassenes, Überdauerndes.“ LANGBEIN, Ulrike: *Erbe*. In: PETHES, Nikolas – RUCHATZ, Jens (eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Reinbek bei Hamburg 2001, s. 147.

²¹ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na I. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934*. In: Týž: *O umění*. Praha 1949, s. 18.

²² K situaci v Polsku podrobně ZAREMBA, Marcin: *Im Nationalen Gewande. Strategien Kommunistischer Herrschaftslegitimation in Polen 1944–1980*. Osnabrück 2011. K situaci v NDR např. ZIMMERING, Raina: *Mythen in der Politik der DDR. Ein Beitrag zur Erforschung politischer Mythen*. Opladen 2000.

²³ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* (dále jen *Komunisté*). Praha [1946]. Pohled na nejedlovský výklad dějin v širším kontextu historiografií ČSR, NDR a Polska nabídl GÓRNY, Maciej: *Przedzie wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa 2007.

²⁴ „Vždy bylo, jest a bude, že jediným zdravým kořenem lidské společenosti je lid a to lid jako společenská i organizační jednotka, jako celek, jako národ. Není proto nenárodního lidu a není pravé kultury mimo národ.“ Výtvarné umění, 2, 1951–1952, č. 7–8.

nezpochybňovanou úlohu, neboť stalinské politické vizi (odvozované primárně ze sovětského vzoru) zajišťovalo klíčovou symbolickou oporu v domácím národně-historickém vědomí.²⁵ Jeho odraz můžeme do jisté míry sledovat i v materiální rovině konkrétních historických památek. Sám Nejedlý uplatnil z pozice ministra školství a oficiálního garanta výkladu domácích dějin své preference při iniciování a doзору několika reprezentativních projektů. Šlo zejména o specifický, výsostně politický akt obnovy pražské Betlémské kaple, kterou vláda schválila 30. července 1948 na základě jeho návrhu,²⁶ Muzeum Aloise Jiráska otevřené 2. září 1951 v interiérech zrekonstruovaného letohrádku Hvězda²⁷ a expozici Památníku národního písemnictví v nákladně obnoveném Strahovském klášteře (1950–1953).²⁸ Mimo metropoli posílilo ideové vyzdvížení husitství a národního obrození zejména symbolický status Tábora a „Jiráskovy a Smetanovy“ Litomyšle (jinak též Nejedlého rodiště), jejichž zařazení mezi státem chráněné památkové rezervace v roce 1950 tak nemuselo být nesené pouze odborným oceněním jejich nesporných stavebně historických hodnot.²⁹

Univerzálně použitelným vodítkem pro hodnocení jednotlivých domácích památek a rozhodování o jejich dalším osudu se nicméně Nejedlého primárně historický narativ nestal, neboť jeho důslednější aplikace v uměleckohistorické sféře narážela na zásadní interpretační obtíže. Tolik vyzdvihované husitství mohlo být v kontextu vývoje domácí architektury vzhledem

²⁵ Jak konstatuje Kamil Činátl, „Nejedlého ideologická narace výrazně napomohla tomu, že byl „exotický“ bolševismus přijat jako něco bytostně českého“. ČINÁTL, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha 2011, s. 303.

²⁶ Nejedlý následně stanul v čele *Komitétu pro obnovení Betlémské kaple*, který akci mezi lety 1949–1954 řídil, a u příležitosti jejího předání veřejnosti (5. července 1954) pronesl slavnostní projev – srov. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Husův Betlem a náš dnešek* (dále jen *Husův Betlem*). Praha 1954. Ještě jako ministr Gottwaldových vlád se od roku 1946 zásadním způsobem angažoval také při započatí rekonstrukčních prací v areálu s Husem spjatého Karolina.

²⁷ Založení muzea inicioval Nejedlý v rámci Gottwaldem vyhlášené jiráskovské akce (1948), vytvořil jeho celkovou koncepci a osobně dohlížel na průběh rekonstrukčních i instalačních prací.

²⁸ Ideové ladění strahovské expozice bylo podle předsedy výstavní komise Vojtěcha Pavlásky vědomě koncipováno „v duchu velikého díla Zdenka Nejedlého, hodnotícího naši národní kulturu v celém jejím vývoji i šíři, a ukazujícího jí správnou cestu do budoucnosti“. *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*. Praha 1953, s. 19.

²⁹ Litomyšl byla spojena rovněž s otevřením prvního uceleně zpřístupněného státního zámku ČSR; instalace interiéru byla provedena na Nejedlého přání u příležitosti oslav 125. výročí narození Bedřicha Smetany a slavnostně otevřena na počátku festivalu Smetanova Litomyšl (4.–6. června 1949) za ministrovy osobní účasti. Srov. UHLÍKOVÁ, Kristina: *Národní kulturní komise 1947–1951*. Praha 2004, s. 194.

ke svému destruktivnímu charakteru jen stěží výrazněji oceněno.³⁰ Naopak slohové etapy renesance a baroka, které Nejedlý chladně přecházel coby „typicky buržoasní [16.] století“ ignorované českou lidovou tradicí a pro národ neblahou „dobu temna“, určily zcela zásadní měrou podobu většiny českých měst a zanechaly v nich desítky cenných objektů.³¹ Cestu k jejich oficiálnímu ocenění a ideovému „ospravedlnění“ tak museli mnozí architekti a památkáři hledat za použití účelových tvrzení popisujících „období naší pozdní gotiky, české i slovenské renesance jako důsledky lidové sociální, národní, husitské revoluce“.³²

Jednoznačnějším vyjádřením preferencí nových mocenských elit se na počátku padesátých let stalo vytvoření zcela nové typologické kategorie zahrnující „památky na počátky a vývoj dělnického hnutí a socialismu“, která byla symbolicky nadřazena ostatním tradičním skupinám (hrady a zámky, církevní objekty, městské rezervace, lidové stavby). Na jejich vyhledávání, dokumentaci a údržbě spolupracovaly orgány státní památkové péče s Ústavem dějin KSČ, takže ideologická kritéria zde byla zavedena nadřazována uměleckohistorickým. Hranice této množiny byly nicméně zároveň nastaveny velmi pružně a široce, neboť mohla pojmout „i takové stavební památky, jimž ušlechtilá architektura [...] schopná přijmout do sebe nové umělecké hodnoty, dává oprávnění stát se stánkem pro expozice dokumentující pokrokové a revoluční tradice našeho lidu“.³³ Na základě podobných kritérií se pak do prestižní kategorie mohly dostat i objekty tématice dělnického hnutí notně vzdálené jako někdejší Pražská městská spořitelna v Rytířské ulici (adaptovaná v letech 1953–1954 na Muzeum Klementa Gottwalda) nebo Lobkovický palác Pražského hradu (v němž byla od roku 1952 umístěna výstavka darů prezidentovi).

Popsaný ideologický rámec, do něhož byly historické památky v pouňorovém období zasazovány, působil na jejich reálnou existenci silně ambivalentním způsobem. Přestože autoři mnohých oficiálních prohlášení vytvářeli dojem, že teprve nový politický řád vnesl do této oblasti oproti dosavadnímu stavu „zákonitost, cílevědomost a plán podložený vědeckým světovým názorem“, vyznačovala se dobová rozhodovací praxe především nesystematic-

³⁰ Jako „husitské památky“ pak byly označovány a chráněny objekty spojené s tímto obdobím spíše symbolicky než dobou svého vzniku (Karolinum, velká část táborské architektury).

³¹ NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté*, s. 11; Týž: *Husův Betlém*, s. 19–20.

³² STARÝ, Oldřich: *Učit se z národního odkazu*. Výtvarné umění, 3, 1953, č. 1, s. 98.

³³ BURIAN, Miroslav: *Památková péče – součást socialistické výstavby našeho státu* (dále jen *Památková péče*). Zprávy památkové péče, 15, 1955, č. 1, s. 3.

kou a nedůslednou selektivností.³⁴ Obecné poučky a citáty sovětských ani domácích autorit nenabízely jednoznačný klíč k určení konkrétních zachovánihodných artefaktů; naopak striktně třídní způsob nazírání umožňoval zejména v regionální praxi ospravedlnit chátrání nebo záměrnou likvidaci takřka jakéhokoli typu památkově potenciálně cenné stavby.³⁵ Rovněž všeobecně deklarovaná kategorie „pokrokového kulturního dědictví“ neměla charakter taxativního výčtu, ale představovala spíše široké vyjednávací pole otevřené po celé období padesátých let (a v ideologicky méně vypjaté podobě i v dalších desetiletích státního socialismu) vzájemnému argumentačnímu „stýkání a potýkání“ různých aktérů z řad politiků a odborných pracovníků na jednotlivých úrovních veřejné správy a památkové péče.

3 „Historické dědictví“ jako norma soudobé tvorby

Vedle cílené legitimizační politiky komunistických elit zvyšovala relevanci historických památek v kontextu stalinistické ideologie rovněž oficiálně propagovaná doktrína tzv. socialistického realismu. Tento dobově frekventovaný, avšak nikdy uceleně nedefinovaný pojem, zformulovaný během třicátých let v kontextu sovětské kulturní politiky a od sklonku čtyřicátých let přenášený i do států východního bloku, označoval na nejobecnější rovině novou marx-leninským světovým názorem poučenou tvůrčí metodu závaznou pro veškeré obory soudobé umělecké činnosti.³⁶ Ve sféře architektury bylo její prosazování opřeno o tezi J. V. Stalina, který roku 1925 charakterizoval kýžnou podobu soudobé kultury jako „socialistickou svým obsahem [...] a národní svou formou“.³⁷ Namísto hledání zcela nového specificky

³⁴ BURIAN, Miroslav: *K problematice státní památkové péče*. Zprávy památkové péče, 16, 1956, č. 3, s. 113. Až zákon o státní památkové péči z roku 1958 právně zakotvil praxi centrálního evidenčního soupisu chráněných objektů.

³⁵ Úzce třídní způsob hodnocení zůstal v dobové praxi hojně rozšířen a negativně ovlivňoval zejména osudy sakrálních památek, z jejichž množiny byly konkrétní stavby k rekonstrukci či kulturnímu využití vybírány jen ojediněle. KREJČÍ, Marek: *Ochrana památek v padesátých letech* (dále jen *Ochrana památek*). In: JANOVSKÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – ŠTRÍTEŠKÝ, Hynek (eds.): *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha 2010, s. 104.

³⁶ K socialistickému realismu v kontextu české architektury a umění blíže Sorela. *Česká architektura padesátých let*. Praha 1994; PETIŠKOVÁ, Tereza: *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha 2002. Též příslušné kapitoly in: PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. díl. 1939–1958*. Praha 2005.

³⁷ Stalin tuto „definici“ poprvé zmínil v projevu na schůzi studentů Komunistické univerzity pracujících Východu 18. května 1925 a v obdobné formě zopakoval ještě v politické zprávě přednesené na XVI. sjezdu VKS(b) 27. června 1930. STALIN, Josif Vissarionovič: *Spisy*. Sva-

„proletářského umění“ měla být tvorba v duchu socialistického realismu cíleně opřena o (ideologicky lépe využitelné) prvky z dědictví předchozích historických epoch, což do kontextu dobové architektonické praxe vnášelo povinnost důkladného studia stavebních památek minulosti. Jak v roce 1951 kategoricky prohlásil architekt Jiří Kroha, „socialistická architektura nemůže být založena na jakémkoliv vymýšlení nových tvarů, tj. na individualisticky konstruovaných novotvarech, nýbrž na organickém rozvíjení předcházejícím vývojem tvárněných forem s hlediska marxistického světového názoru“.³⁸ Lapidárněji shrnuli tentýž názor ve stejné době projektanti Dalibor Pešek, Hana Pešková a Jan Skokánek: „Bez navázání na národní tradici v architektuře není socialistické architektury.“³⁹

Jakkoli na první pohled paradoxní rozvíjení nové „socialistické architektury“ na základě starých, tj. historických vzorů vzbuzovalo u mnohých současníků i pozdějších kritiků (včetně nemalé části samotných architektů) odpor a rozčarování, v kontextu výše popsaného teleologického výkladu historického vývoje a pozice komunistů v něm mělo svou jednoznačnou logiku. Podobně jako dějiny společnosti měly ve shodě s marxismem odhalenými „zákonitostmi“ nevyhnutelně směřovat k socialismu, představoval nejvyšší vývojové stadium dějin umění a vyústění jejich progresivních tendencí socialistický realismus. V jeho kontextu proto využití repertoáru tradičních výrazových prvků nebylo projevem zpátečnictví, ale stávalo se naopak vyjádřením vědomí této kontinuity a práva spojit v pomyslné syntéze veškeré výdobytky dosavadního vývoje, o něž se společenský řád socialismu mohl a chtěl opírat.⁴⁰ Na rozdíl od negativně vykreslovaného kapitalistického Západu, který se využití tohoto „dědictví“ ve svém umění vědomě zřekl, v lidově demokratických státech bylo přivlastněno pro potřeby a zájmy širokých mas.⁴¹ Jednotlivé historické motivy a formy navíc neměly být eklekticky

zek 7. 1925. Praha 1952, s. 140; Týž: *Spisy. Svazek 12*. Duben 1929 – červen 1930. Praha 1953, s. 346–347. Srov. GOČÁR, Jiří: *Stalin a metoda socialistického realismu*. Architektura ČSR, 12, 1953, č. 3–4, s. 63.

³⁸ KROHA, Jiří: *Architektura zájmem a majetkem pracujícího lidu*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 7–9, s. 217.

³⁹ PEŠEK, Dalibor – PEŠKOVÁ, Hana – SKOKÁNEK, Jan: *Národní tradice v české architektuře*. Tvorba, 20, 1951, č. 50, s. 1202.

⁴⁰ HARTUNG, Ulrich: *Aufbrüche. Positionen der Nachkriegsarchitektur in der frühen DDR*. In: *Die geteilte Moderne. Architektur im Nachkriegsdeutschland*. Dessau 2001, s. 38–40. Srov. KROHA, Jiří: *Čemu nás učí sovětská architektura*. Předvoj, 10. 6. 1950, s. 6.

⁴¹ Nejpriznáčněji tento aspekt vyjádřil Lazar Kaganovič v projevu k otevření prvních stanic moskevského metra 14. května 1935: „Rolník i dělník umí vidět v podzemní dráze, v těchto světlech, v těchto mramorových sloupech nejen mramor, nejen krásné technické zařízení. Vidí v metru ztělesnění své síly a své moci. Dříve používali mramoru jen statkáři a boháči,

kopírovány, nýbrž „tvůrčím způsobem přetvářeny“ v intencích soudobých technologických možností a potřeb socialistické společnosti.⁴² Architektura socialistického realismu tak využitím tradičních forem rozhodně nerezignovala na svůj modernizační étos, přesněji řečeno: stávala se pokrokovou nikoli navzdory svému respektu k tradicím, ale právě díky němu.

„Národní forma“ dodávala „socialistické architektuře“ specifický vizuální kód umožňující jednoznačně ji odlišit jak od dosavadních tendencí domácího vývoje (v ČSR dominantně ovlivněného funkcionalistickou avantgardou), tak od modernisticky orientované soudobé tvorby západních států. V kontextu bipolárního rozdělení poválečné Evropy a světa se toto rozlišení stávalo důležitou součástí mnohem širší ideologicky konstruované dichotomie protikladných a neslučitelných modelů socialistického Východu a kapitalistického Západu. Modernistické umění bylo dobovou propagandou paušálně zavrženo pro svůj „kosmopolitní“, tedy programově univerzální („nenárodní“) charakter, označeno za projev úpadku kapitalistického řádu a nástroj využívaný západními imperialisty k oslabování svěbytné identity jednotlivých národů za účelem jejich podrobení.⁴³ Tvorba v duchu socialistického realismu měla svou návazností na historicky „ověřené“ vzory naopak národní citění širokých mas všestranně posilovat a rozvíjet na bázi „socialistického vlastenectví“. Svým tradicionalistickým výrazem zároveň umožňovala vstupovat do prostoru stávajících měst a jejich často památkově cenných partií bez nežádoucích vizuálních kontrastů, kterých se modernistické projekty nemohly (a často ani nechtěly) vyvarovat.⁴⁴ Historizující, tedy konvenční a masově srozumitelné tvarosloví posilovalo i možnosti didakticko-výchovného působení nové architektury, neboť oproti úsporným formám funkcionalismu poskytovalo tvůrcům široký rejstřík výrazových prostředků včetně možnosti doplňovat novostavby monumentálními díly malířství a sochařství.

nyní naše vláda; tato stavba je pro nás – dělníky a rolníky – jsou to naše mramorové sloupy, sovětské, socialistické!“ KAGANOVICH, Lazar: *Vítězství podzemní dráhy – vítězství socialismu*. In: Usnesení VKS(b), Lenin a Stalin o stavbě měst a architektuře. Praha 1952, s. 111.

⁴² BENEŠOVÁ, Marie: *K diskusi o uplatnění národního odkazu v současné tvorbě*. Architektura ČSR, 14, 1955, č. 6, s. 219.

⁴³ „Boj proti kosmopolitismu“ se stal v letech 1950–1951 součástí intenzivní kampaně, která byla ve státech východního bloku vedena podle sovětského vzoru v návaznosti na všeobecně rozvíjenou stranickou tezi o nutnosti „zostřování třídního boje“ a na „diskusi o formalismu“ otevřenou roku 1950 na stránkách moskevského deníku *Pravda*, do níž se zapojil i Stalin. Text jeho příspěvku *O marxismu v jazykovědě* byl ještě téhož roku přeložen a vydán ve všech státech východního bloku, kde vyvolal vlnu „protiformalistických“ odborných konferencí napříč obory. Srov. STALIN, Josif Vissarionovič: *O marxismu v jazykovědě*. Praha 1950.

⁴⁴ Tento aspekt však zároveň neznamenal zcela v dochovaném historickém prostředí rezignovat na vytváření vlastních architektonických dominant.

Do architektonické praxe vnesla doktrína socialistického realismu zásadní, byť primárně ideologicky vynucený impulz k oživení zájmu o hodnoty domácí, potažmo světové historické architektury a historických měst, tedy o problematiku reflektovanou v předcházejících desetiletích spíše historiky a teoretiky umění než tvůrci, z valné většiny funkcionalisticky orientovanými architekty.⁴⁵ V průběhu padesátých let se oficiální podpora tohoto zájmu promítla v řadě konkrétních kroků, počínaje vysokonákladovými vydáními překladů klasických teoretických děl (spisy Vitruvia, Palladia a Albertiho) a konče posílením výuky dějin architektury na vysokých školách včetně pořádání exkurzí a studijních cest do regionů, na nichž se budoucí i stávající projektanti měli seznamovat s vybranými památkami domácího stavitelství.⁴⁶ Zejména u politicky prestižních záměrů bylo studium historických vzorů, ať už prostřednictvím literatury či přímo „v terénu“, uváděno jako nezbytná součást projektové přípravy. Architekti „nového socialistického města“ Šaca, vznikajícího od počátku padesátých let v sousedství industrializovaných Košic, podložili své návrhy studiem specifik východoslovenské renesance a klasicismu.⁴⁷ Obdobným způsobem se kolektiv mladých tvůrců z českobudějovického Stavoprojektu v roce 1952 inspiroval při tvorbě návrhu jednoho z obytných bloků pozdějšího Havířova renesančními stavbami svého rodného města (v té době již dva roky zapsaného v seznamu městských památkových rezervací). V publikované reflexi pak neopomněli zmínit, že teprve intenzivní práce na projektu jim poskytla příležitost projít ulicemi města, „abychom novými očima patřili na skryté krásy, které jsme do té doby plně nechápali a okolo nichž jsme chodili se zavázanými očima“.⁴⁸ Další projek-

⁴⁵ Soustavně byla tato problematika již před 1. světovou válkou studována zejména v okruhu Klubu za starou Prahu, kde se jí vedle teoretiků věnovali i někteří architekti, např. Bohumil Hübschmann či Pavel Janák. Srov. BEČKOVÁ, Kateřina (ed.): *Sto let Klubu za starou Prahu 1900–2000*. Praha 2000.

⁴⁶ STRÁNÍK, Karel – LAKOMÝ, Zdeněk – PODZEMNÝ, Milan: *Na cestu k socialistické architektuře*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 7–8, s. 205. Díla jednotlivých klasiků světové architektonické teorie vydalo pražské Nakladatelství krásné literatury hudby a umění v letech 1953 (Vitruvius), 1956 (Alberti) a 1958 (Palladio); shodný trend lze ve stejné době sledovat i v socialistickém Polsku a NDR; v SSSR byla tato díla vydána již v průběhu třicátých let.

⁴⁷ HRŮŽA, Jiří – SVOJÍTKA, Pravoslav: *O významu architektonického dědictví*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 3–4, s. 74.

⁴⁸ FENCL, Miroslav – BŮHM, Bohumil – ŠKARDA, Jaroslav – KUBÍČEK, Jiří – PRINC, Přemysl: *Bytová výstavba socialistického města Šumbarku–Bludovic*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 5–6, s. 163.

tanti formulovali své reflexe stavebního a slohového vývoje domácích památek formou obsáhlých, fotograficky bohatě dokumentovaných statí.⁴⁹

Jako názorná platforma pro seznámení domácích odborníků s uměleckými doklady „národních tradic“ byla zamýšlena rovněž reprezentativní výstava uspořádaná roku 1952 z iniciativy Svazu československých výtvarných umělců (jehož součástí byl v té době i Svaz architektů) pod názvem *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*. Návštěvníci pražské síně U Hybernů měli možnost seznámit se na modelech a fotografiích s nejvýznamnějšími památkami domácí stavební kultury od románských dob až po závěr 19. století, nikoli náhodou reprezentovaný dokončením budovy Národního divadla.⁵⁰ Mobilizační akcent výstavy, která zdaleka neměla být jen neutrální retrospektivou, dokládaly již vstupní zaštitující citáty Josifa Stalina, Klementa Gottwalda, Zdeňka Nejedlého a prominentního sovětského architekta Arkadije Mordvinova i důsledné provázání prezentovaných uměleckých slohů s vývojem „politické a hospodářské základny“ (doprovodné texty zformuloval historik František Kavka). Cílené zaměření na laické i početnější odborné publikum naznačila v úvodu vydaného katalogu komisařka výstavy architektka Augusta Müllerová: „Poukazem na krásná a bohatá díla minulosti chce výstava dát našim architektům nejen krásný příklad hodný následování, ale probudit všechen jejich tvůrčí neklid, vyburcovat plně jejich morální odpovědnost k současnosti a jejím ideovým bojům, k vítězné dělnické třídě, již jsou svým dílem zavázáni. Poznání bohatství kulturního odkazu dá také našim umělcům jistotu, že jediné [...] metoda socialistického realismu je tou cestou, která vede k naplnění jejich velkého úkolu a k dosažení krásného cíle umění – být spolutvůrcem socialistické společnosti.“⁵¹

Protože přihlášení se k historickým vzorům neznamenal zároveň rezignaci „socialistické“ architektury na soudobé technologické výtvarnosti, byly vybrané stavební prvky i oživené tradiční techniky (zejména sgrafito a moza-

⁴⁹ PEŠEK, Dalibor – PEŠKOVÁ, Hana – SKOKÁNEK, Jan: *K otázce národní tradice v architektuře*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 10–12; CIHLÁŘ, Miroslav: *Poznámky k národním tradicím v české architektuře*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 5–6.

⁵⁰ Za jednoznačný vzor pro soudobé architektury a vrchol vývoje domácího stavitelství označil tuto budovu v protikladu k „šablonovité buržoasní architektuře“ ministr Zdeněk Nejedlý: „divadlo, jakému rovné nenajdeme v celé Evropě“, „vznosné, okázalé, ale ne buržoasné, nýbrž tak, jak si lid, jak si národ představoval svůj chrám umění“. NEJEDLÝ, Zdeněk: *O nové výtvarnictví*. Var, 3, 1950, č. 9–10, s. 263.

⁵¹ *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*. Praha 1952, s. 7. Členy výstavní komise byli vedle historika Otto Plachta a historika umění Zdeňka Wirtha architekti Marie Benešová, Zdeněk Lakomý, Libuše Macková, Ladislav Machoň, Dalibor Pešek, Oldřich Starý a Karel Stránil. Datum konání výstavy bylo zvoleno i s přihlédnutím k chystané I. konferenci Svazu architektů.

ka) přizpůsobovány konkrétním požadavkům zprůmyslněné stavební výroby a přetvářeny do podoby opakovatelných prefabrikovaných typů.⁵² Možnosti skloubení estetických a praktických parametrů se staly předmětem řady regulérních výzkumných úkolů a fotografie památkových objektů se coby inspirační zdroje i žádoucí norma kvality pravidelně ocitaly na stránkách odborných periodik v kuriózním kontextu systematických úvah o možnostech typizované a ekonomicky hospodárné výstavby.⁵³ V roce 1953 vypracoval architekt Karel Honzík v rámci výzkumného úkolu ČVUT dokonce sérii prototypů bytových domů s montovanou skeletovou konstrukcí, jejichž fasády pojednal v širokém spektru historizujících regionálně typických variant inspirovaných mj. renesanční architekturou památkových rezervací Prachatic, Slavonic a Tábora.⁵⁴

Širšímu uplatnění podobných návrhů v praxi vesměs zabránilo pozvolné opuštění soc-realistické doktríny započaté již během druhé poloviny padesátých let. Sama jejich existence nicméně názorně odráží, nakolik zásadní problém představovalo pro dobové formování „socialistické“ architektury balancování mezi souběžně vyžadovanými kritérii uměleckosti a ekonomičnosti, která se navzdory obecným ideologickým prohlášením nikdy nepodařilo uvést do vzájemné rovnováhy. Paralelně s hledáním „národních forem“ a studiem „historického dědictví“ probíhala po celá padesátá léta s vědomím a pod dohledem stranických orgánů i výzkumná činnost sledující fakticky protikladný záměr maximálního zprůmyslnění a standardizace stavebního sektoru tak, aby byl schopen co nejefektivněji řešit rozsáhlé úkoly poválečné výstavby, zejména přetrvávající bytovou nouzi.⁵⁵

Jakkoli společensko-politická atmosféra a oficiální ideologické a umělecké preference počátku padesátých let zásadně podvázaly či zcela zastavily činnost řady architektů (zejména starší, funkcionalismem zásadně ovlivněné generace), vytvořily zároveň na druhé straně příznivé předpoklady pro

⁵² LEDVINA, J.: *Prefabrikované architektonické prvky na stavbě*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 7–9, s. 265–266.

⁵³ Např. LAKOMÝ, Zdeněk: *Typisace a architektura*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 10–12, s. 300–318 (článek doprovázejí fotografie historických měšťanských domů a lidových staveb).

⁵⁴ Reprodukce návrhů s komentářem autora a zhodnocením: BENEŠOVÁ, Marie – ŠÍF, Julius – STARÝ, Oldřich: *K diskusi v komisi pro teorii a kritiku Svazu čs. architektů*. Architektura ČSR, 13, 1954, č. 2, s. 53, 55 a 58.

⁵⁵ Komunistický režim zprvu masové zprůmyslnění stavebnictví otevřeně propagoval jako jeden z výdobytků Února 1948 (usnesení ÚV KSČ z 28. března 1949). Vyhlášení doktríny socialistického realismu přesunulo těžiště zájmu k otázce estetické formy nové architektury, takže tempo prefabrikace oproti původním předpokladům během první poloviny padesátých let spíše stagnovalo. ZADRAŽILOVÁ, Lucie: *Když se utopie stane skutečností. Panelová sídliště v Československu 1953–1989*. Praha 2013, s. 62–66.

rozvoj památkových rekonstrukcí coby specializovaného odvětví architektonické tvorby, jimž se jiná část tvůrců začala aktivně (a často celoživotně) věnovat. Právě s přelomem čtyřicátých a padesátých let jsou spjata počáteční a velmi intenzivní léta fungování tzv. *Ateliéru R (Rekonstrukce)*, původně osmičlenného kolektivu pod vedením Viléma Lorence, jenž byl roku 1949 zřízen v rámci centrálního státního projektového ústavu Stavoprojekt a 1. června 1954 usnesením vlády přeměněn v samostatný Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (*SÚRPMO*).⁵⁶ Tato instituce vytvořila ústřední platformu pro rozvoj odborné metodiky přístupu k historickým budovám a urbanistickým celkům i pro posilování – doktrínou socialistického realismu požadované – aktivnější spolupráce architektonické profese s obory dějin umění a památkové péče.

4 „Historické dědictví“ jako součást výchovy a potřeb „socialistického člověka“

Sférou, která v padesátých letech nejbezprostředněji odrážela oficiálně deklarovaný zájem o „historické dědictví“ a v doslovném slova smyslu jej zhmotňovala v re-konstruovaném prostoru měst, byla přirozeně památková péče.⁵⁷ Jestliže ideál „socialistického města“ měl svými parametry zohledňovat a uspokojovat hmotné i duševní potřeby pracujících vrstev, bylo hlavním úkolem státem dozorovaných památkových orgánů zajistit v tomto směru co nejoptimálnější využití stávajících historických objektů. „Předpokladem

⁵⁶ Srov. *Rekonstrukce historických měst. Sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949–1954*. Praha 1956, s. 7–8. Do struktury ústavu byly začleněny i tři samostatné ateliéry (kabinety) vedené někdejšími modernisty Bohuslavem Fuchsem, Jaroslavem Fragnerem a Josefem Havlíčkem.

⁵⁷ Po roce 1945 fungovala státní památková péče zprvu ve své prvorepublikové podobě, vycházející z norem někdejší monarchie (Státní památkový úřad se sídlí v Praze a Brně podřízený ministerstvu školství a národní osvěty). Zákonem z 16. května 1946 vznikla mimo dosavadní systém při ministerstvu školství tzv. Národní kulturní komise pro správu konfiskovaných památkových objektů (zejm. hradů a zámků). Od roku 1951 byla výkonná pravomoc v oblasti ochrany památek rozdělena mezi ministerstvo školství (památky celostátního významu) a krajské národní výbory. V březnu 1953 vznikla opatřením ministra nová centrální instituce Státní památkové správy slučující agendu kulturní komise, Státního památkového ústavu a Státního fotoměřičského ústavu; její kompetenční pravomoci však zůstaly nedořešeny. Ukončení nejasností přinesl až zákon o kulturních památkách ze 17. dubna 1958, který rozdělil pravomoci mezi Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (odborný orgán při ministerstvu školství a kultury) a krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody (výkonné orgány při jednotlivých KNV). Srov. NESVADBIKOVÁ, Jiřina – VINTER, Vlastimil – WIRTH, Zdeněk: *K vývoji památkové péče na území Československa*. Svazek 1. Praha 1983.

památkové péče dnešní je nejen umělecká hodnota, nýbrž i vztah památky k životu, poměr k jeho potřebám a stupeň praktické použitelnosti,“ postihl tyto zásady na pracovní konferenci československých historiků umění v Bechyni roku 1951 Jaroslav Pešina.⁵⁸ Zároveň neváhal – stejně jako řada jiných dobových činitelů – vyznačit počátek lidové demokratického zřízení jako klíčový kvalitativní zlom v rámci dosavadního vývoje oboru: „ideově se památková péče od předchozí liší natolik, že tu možno mluvit o zásadní přestavbě a o nové vyšší vývojové etapě“.

Podobná prohlášení, okázale zdůrazňující principiální novost soudobé situace, vystihovala ovšem dobovou realitu pouze zčásti. Při rozvíjení teoretických zásad a vlastní metodiky čerpala česká památková péče i v poúnorovém období (zejména díky značné personální kontinuitě) z bohatých zkušeností svého mnohaletého, až do období monarchie sahajícího vývoje, přestože oficiálně nebyla tato starší myšlenková východiska nijak reflektována.⁵⁹ Radikálně nové byly oproti tomu podmínky pro praktickou aplikaci těchto zásad a také šíře celospolečenských úkolů, které začaly být celému oboru v procesu „budování socialismu“ oficiálně ukládány. Klíčové předpoklady k této situaci ovšem spíše než Únor 1948 vytvořil již květen roku 1945, resp. následná krátká éra tzv. třetí republiky.

Dynamická společensko-politická atmosféra bezprostředně poválečných let byla zásadním způsobem formována široce sdílenou a veřejně deklarovanou potřebou kvalitativní změny ve všech zásadních oblastech obnoveného státu.⁶⁰ Ze snahy napravit a zdokonalit parametry někdejšího meziválečného systému vyrůstal i požadavek na důsledně „zlidovění“ kulturní sféry a přesvědčení (zastávané mnohými památkovými odborníky již dlouho před druhou světovou válkou), že stát by měl mnohem výrazněji než dosud převzít odpovědnost za ochranu domácího kulturního dě-

⁵⁸ PEŠINA, Jaroslav: *Praktické úkoly dějin umění v dnešní společnosti* (dále jen *Praktické úkoly*). In: Za vědecké dějiny umění a novou kritiku. Praha 1951, s. 95 a 94 (násl. citace).

⁵⁹ Ředitel Státní památkové správy Miroslav Burian sice v roce 1955 přiznal domácím památkářským snahám „více než stoletou tradici“, jejich případný myšlenkový odkaz však odmítl s poukazem, že po celé období kapitalismu byly „poznamenány nesmazatelnou pečeti třídního hlediska a zájmů vládnoucí buržoasie“. BURIAN, M.: *Památková péče*, s. 1. Srov. PAVEL, Jakub: *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století. Od osvícenství do první světové války*. In: Sborník archivních prací, 25, 1975, č. 1–2, s. 143–293. Hluboké kořeny domácí teorie a výzkumu historických měst podrobně analyzuje HLOBIL, Ivo: *Teorie městských památkových rezervací*. Praha 1985.

⁶⁰ K tomuto tématu nejpodnětněji BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015.

dictví.⁶¹ V kontextu dalekosáhlých celospolečenských změn (konfiskační a znárodnovací vlny, odsun německého obyvatelstva z pohraničí) byl požadavek centralizované, státem řízené a financované památkové péče zainteresovanými experty i politickými představiteli akceptován jako nejefektivnější možné řešení. Série dalších zásahů a opatření po Únoru 1948 (postupná likvidace soukromovlastnických vztahů, rozpouštění široké sítě zájmových ochrannářských spolků, znárodnění stavebního sektoru) pak monopolní postavení státu na tomto poli již pouze završila. Během krátké doby prvního poválečného pětiletí se tak v přímém vlastnictví či pravomoci státních orgánů ocitly jak stovky cenných historických objektů a komplexů, tak i rozhodující nástroje pro zajištění jejich správy a údržby.

Praktický i symbolický význam památek začal vystupovat do popředí již dlouho předtím, než si jej poúnorová kulturní politika přivlastnila za pomoci Leninových a Ždanovových tezí o nutnosti osvojení „buržoasií rozházeného“ kulturního dědictví a nejedlovského konceptu komunistů jako „dědiců velikých tradic českého národa“. K celospolečenské reflexi jejich historické a symbolické hodnoty přispívalo bezprostředně po skončení války zejména srovnání s ohromným rozsahem škod napáchaných válkou v Polsku, Německu či Sovětském svazu.⁶² Budoucnost dochovaných staveb a urbanistických celků se zároveň stávala závažným národohospodářským problémem, neboť stavební a bytový fond českých měst sice nebyl až na ojedinělé případy (Fulnek, Osoblaha, Opava, Ústí nad Labem) výrazněji narušen samotnými válečnými událostmi, jeho kondici však mnohde zásadně ovlivnilo dlouhodobé zanedbání údržby posílené válečnou stavební uzávěrou (1941–1945) a v případě pohraničních sídel i fatálními důsledky nedosídlení a vandalismu.⁶³ Po roce 1948 museli tuto výchozí situaci ve svých krocích nutně reflektovat i představitelé nových mocenských elit.

Význam, který (nejen) československý komunistický režim otázkou ochrany domácích památek přikládal, by bylo na nejobecnější rovině možné za-

⁶¹ Zásadu, že poválečná domácí kultura se všemi svými výtoby by měla sloužit „ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“, vyjádřil už Košický vládní program z dubna 1945. *Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (přijátý na 1. schůzi vlády dne 1. dubna 1945 v Košicích)*. Praha 1945, XV. bod.

⁶² „...po poslední světové válce zbylo jen velmi málo svědků staré Evropy. Od Stalingradu po Caen, od Štětína po Syrakusy přešla válka mimo malého ostrova ve střední Evropě...“ LORENC, Vilém – PELZBAUER, Vladimír – REICHERT, Miloš: *Asanace historických jader měst. Zprávy památkové péče*, 11–12, 1951–1952, č. 1–2, s. 2.

⁶³ V případě Chebu, Domažlic, Slavonic či Znojma zůstal historický střed města po dokončení odsunu z větší části opuštěn, neboť noví osídlenci dominantně obsazovali spíše moderněji vybavené předměstské čtvrti. Srov. KOSTKA, Jiří – PETR, František: *Městské památkové rezervace*. Praha 1955, s. 13.

chytit již samotným výčtem iniciovaných a realizovaných akcí: počínaje opravami historických objektů na Pražském hradě zaštitěnými autoritou Klementa Gottwalda, přes adaptace významných pražských památek a zahrad pro kulturní účely (Strahovský klášter, letohrádek Hvězda ad.), renovace a zpřístupňování zestátněných hradů a zámků až po obnovu vybraných historických měst.⁶⁴ První polovina padesátých let představuje v tomto směru zcela jednoznačně období rozsáhlých a zvláště zprvu i štedře dotovaných projektů doprovázených neméně intenzivní odbornou aktivitou v oblasti stavebně-historických průzkumů, přičemž získané poznatky a zkušenosti vytvořily pozitivní základ k dalšímu rozvoji oboru v následujících desetiletích.

Zdánlivě apolitická sféra ochrany památek v tomto směru dosti výmluvně odrážela ambice i optimismus stalinské utopie a stávala se její svěbytnou součástí; nový ideologický kontext zároveň v mnoha případech umožňoval pod oficiální „socialistickou“ hlavičkou i realizaci starších záměrů a konceptů.⁶⁵ Jako nejvýraznější příklad lze uvést vládní usnesení z 11. července 1950, na základě něhož bylo celkem třicet historických jader českých a slovenských měst, navržených ministerstvem školství, věd a umění, prohlášeno za městské památkové rezervace.⁶⁶ Jejich rozsáhlý stavební fond měl být ze státních prostředků kompletně obnoven během pouhých deseti let, resp. dvou pětiletých plánů. V pozadí tohoto kroku lze spatřovat směr ideologických, propagandistických i ryze ekonomických důvodů (množinu tvořila zejména chátráním bezprostředně ohrožená pohraniční sídla). Perspektivou mocenských elit jej můžeme interpretovat jako zásadní pokus o ideologické přivlastnění historicky rostlého prostoru a symbolické zaštitění veškerého dění

⁶⁴ Spojitost rozvoje památkové péče s finanční a organizační záštitou socialistického státu potvrzuje v padesátých letech obdobný vývoj v NDR a Polsku (zde zejm. zformování „polské školy památkové péče“ reprezentované generálním konzervátorem Janem Zachwatowiczem).

⁶⁵ Poválečná i poúnorová sféra památkové péče vykazovala značnou personální kontinuitu (ztělesňovanou vlivnou osobností předsedy Národní kulturní komise Zdeňka Wirtha) a zejména v subalterních pozicích zde zůstala aktivní řada meziválečných odborníků. K ideologicky motivovanému generačnímu střetu zde (na rozdíl od sféry architektury) víceméně nedošlo. Srov. KREJČÍ, M.: *Ochrana památek*, s. 98–99.

⁶⁶ POŠMOURNÝ, Josef: *Úkoly státní památkové péče při záchraně našich historicky cenných měst* (dále jen *Úkoly státní památkové péče*). Zprávy památkové péče, 11–12, 1951–1952, č. 1–2, s. 2. V českých zemích se jednalo o České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Cheb, Jihlavu, Jindřichův Hradec, Kroměříž, Litoměřice, Litomyšl, Locket, Mikulov, Nové Město nad Metují, Olomouc, Pardubice, Prahu (v rozsahu Staré Město, Malá Strana a Hradčany), Prachatic, Slavonice, Štramberk, Tábor, Telč, Třeboň a Znojmo. Ze slovenských sídel byly vybrány Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Kapitula a Spišská Sobota. Již roku 1952 přibýly na seznam Horní Slavkov, Horšovský Týn, Kadaň, Kutná Hora, Moravská Třebová a Planá u Mariánských Lázní; roku 1954 Bratislava a 1956 Banská Bystrica. HOBZEK, Josef: *Památková péče v roce 1952*. Zprávy památkové péče, 13, 1953, č. 1, s. 8.

v něm centrální vládní a stranickou autoritou.⁶⁷ Z hlediska vývoje domácí památkové péče představoval tentýž „revoluční“ akt završení dlouholetých odborných snah chránit vedle jednotlivých objektů i rozsáhlejší urbanistické soubory.⁶⁸

Stejně jako veškeré další vědní a umělecké obory měla i památková péče po roce 1948 naplňovat oficiální požadavek „ideovosti“ a „stranickosti“, tj. uvědoměle a aktivně sloužit potřebám soudobého socialistického řádu a všestranně prokazovat sepětí s jeho ideály.⁶⁹ Přestože těžiště prvního pětiletého plánu spočívalo jednoznačně v oblasti industrializace, neměl být ambiciózní projekt „socialistické“ modernizace ani zdaleka realizován a prezentován pouze v této rovině.⁷⁰ Prezident Klement Gottwald již 10. listopadu 1948 (u příležitosti vyhlášení tzv. jiráskovské akce) deklaroval, že „i při velkém soustředění se na úkoly hospodářské výstavby, na splnění pětiletého plánu, nebudeme zapomínat na výstavbu kulturní a že úkoly hospodářské budou pro nás vždy nerozlučně spjaty s péčí o duši lidu, o výchovu nového člověka“.⁷¹ Klíčem k politické instrumentalizaci a ideologickému ospravedlnění ochrany památek se proto v období stalinismu stalo jejich důsledné zapojení do všeobecného procesu „socialistického budovatelského úsilí“.⁷²

Již samo opakovaně deklarované zrovnoprávnění významu památkové péče se zásadními úkoly průmyslové či zemědělské výroby pomáhalo jasně

⁶⁷ Do roku 1954 byly veškeré opravy v památkových rezervacích (bez ohledu na vlastnictví konkrétních objektů) financovány na základě vládních usnesení přímo z centrálního rozpočtu; projekční práce realizovali pracovníci pražského Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů; provedení stavebních prací měly zajišťovat orgány krajské a místní správy.

⁶⁸ Jak podrobně připomíná Ivo Hlobil, byla podobná idea diskutována již kolem roku 1900 odborníky v okruhu formujícího se Klubu za starou Prahu. HLOBIL, Ivo: c. d., s. 8an.

⁶⁹ Princip stranickosti, poprvé zformulovaný V. I. Leninem a následně zakotvený jako jeden ze základních prvků marx-leninské doktríny, vycházel z přesvědčení o nemožnosti existence „neutrálního“, „bezhodnotového“ umění, filosofie či vědy, neboť vnímání reality ze strany jedince vždy materialisticky podmiňuje jeho příslušnost ke konkrétní třídě. SOBOLEV, Alexandr: *Leninská teorie odrazu v umění*. Praha 1950, s. 54. Srov. *Marxisticko-leninskou ideovost a stranickost proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě: sborník dokumentů 1. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února–1. března 1952*. Praha 1952.

⁷⁰ V dobovém diskurzu nalezneme i hojně užívaný pojem „kulturní pětiletka“. KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Svazek I. Praha 2011, s. 477.

⁷¹ Klement Gottwald o Jiráskovi, s. 9–10. Ve stejném duchu se k otázkám ochrany památek vyjádřil předseda vlády Antonín Zápotocký: *Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavby Za starou Prahu*. Za starou Prahu, 26, 1951, č. 6–10, s. 41.

⁷² POŠMOURNÝ, Josef: *Úkoly státní památkové péče*, s. 2.

zdůraznit kvalitativně nový charakter nastoupivšího režimu, pro jehož reprezentanty již historické památky neměly být překážkou, nýbrž přirozenou součástí jejich modernizačních záměrů – v ostrém protikladu vůči negativně prezentované praxi předúnorového systému i soudobého kapitalistického světa.⁷³ Anonymní autor na stránkách metropolitního věstníku Nová Praha dokonce postavil státem financované opravy jako důkaz tvořivé mírové aktivity do vyhoceného kontrastu k údajným destruktivním plánům světového imperialismu: „Západ připravuje atomové bomby na ničení kulturních hodnot v Evropě a my na tuto hrozbu odpovídáme tím, že kulturní památky ze slavné minulosti nejen chráníme, ale obnovujeme je i pro další generace“.⁷⁴

Snaha učinit „památkářství nedílnou součástí dnešního budování“ se názorně odrážela již v performativní rovině dobového jazyka.⁷⁵ Tradiční atributy a konotace spojené s tématem památek („stáří“, „trvalost“, „romantismus“, „sentiment“ ad.) byly v textech a prohlášeních politických činitelů, odborných pracovníků i novinářů často a záměrně oslabovány ve prospěch dobově aktuální „mobilizační“ terminologie, která umožňovala dodat celému tématu potřebnou ideologickou vyhraněnost, celospolečenskou závažnost a naplno jej vtáhnout do kontextu dynamické přítomnosti. Úkolem památkové péče mělo být „oživení“ a „aktivizace“ historických objektů, jejich „navrácení soudobému životu“ a „přizpůsobení novým cestám pokroku“, snaha „vrátit památky přítomnosti, spojit je se vším tím, co určuje dnes náš život, jeho růst a rozmach“.⁷⁶ I do popisu samotné památkářské aktivity pronikaly figury „boje“ a „útoku“, historik umění Jiří Kostka a restaurátor František Petr pak při popisu výsledků rekonstrukčních prací v městských památkových rezervacích použili výmluvné sousloví „budovatelská památková činnost“.⁷⁷

Konkrétní význam památek pro život soudobého člověka byl vymezován ve vzájemně provázaných sférách jeho duševních i materiálních potřeb. V ideové rovině měly památkové objekty společně s novou architekturou

⁷³ „Buržoasní, vlastenecké“ vlády nechávaly bezohledně chátrat a hynout poklady naší minulosti a neustále se vymlouvaly, že na to „nejsou peníze“, konstatovali roku 1953 rozhořčené redaktoři časopisu Naše vlast. „Teprve lidově demokratický stát zahájil účinnou památkovou péči.“ *Jak náš stát pečuje o památky*. Naše vlast, 1, 1953, č. 6, s. 187.

⁷⁴ *Obnovujeme kulturní hodnoty minulosti*. Nová Praha, 54, 1951, č. 2, s. 28.

⁷⁵ Ing. GAROL: *Památkářství nedílnou součástí dnešního budování*, s. 4.

⁷⁶ ŠAMÁNKOVÁ, Eva: *Jihlava. Městská rezervace Státní památkové správy*. Praha 1955, s. 35. NOVÁKOVÁ, Milada – ŠAMÁNKOVÁ, Eva: *Štamberk. Městská rezervace Státní památkové správy*. Praha 1955, s. 17. BURIAN, M.: *Památková péče*, s. 3. Ustálenou formu získávaly i texty centrálně vydávaných turistických průvodců, v nichž se završením staleté historie popisovaných památek stávalo jejich „procitnutí“ v socialistické přítomnosti – srov. např. HLAVSA, Václav: *Malá Strana*. Praha 1957.

⁷⁷ Ing. GAROL: *Památkářství*, s. 4. KOSTKA, J. – PETR, F.: *Městské památkové rezervace*, s. 16.

v duchu socialistického realismu dodávat prostoru „socialistického města“ zásadní estetickou kvalitu, posilovat jeho harmonický vnější charakter a především působit jako důležitý nástroj výchovy nejširších vrstev obyvatelstva. „Vždyť člověk v socialistickém pojetí znamená touhu po novém poznání, soustavné vzdělávání se, růst, jenž se nikdy nezastaví – a jsou i budou to právě kulturně-historické odkazy našich předků, které nás mohou učit a povznášet,“ reflektoval tuto optimistickou osvětovou vizi v roce 1952 ministr dopravy Alois Pospíšil.⁷⁸ Podobně jako další dobová média (školní učebnice, beletrie, film) měl také rostoucí počet státem opravovaných a zpřístupňovaných památek zprostředkovávat svým návštěvníkům – pokud možno „ve spojení se správně pojatým výkladem“ – oficiální narativ národních dějin, obohacený o možnost bezprostředního kontaktu s památným místem a prožitek jeho atmosféry.⁷⁹ Získané či upevňované vědomí „slavné minulosti“ přitom pracujícího člověka nemělo odvádět od naléhavých pracovních úkolů, ale naopak mu dodávat „sílu k velkým činům přítomnosti i budoucnosti“.⁸⁰

Přestože při formulaci těchto cílů se komunistická kulturně osvětová politika padesátých let oficiálně zaštiťovala citáty sovětských autorit (zejména výroky viceprezidenta sovětské Akademie architektury Arkadije Mordvinova o formativní roli historické architektury), v praxi jí mnohem účinnější oporu poskytovala hluboká tradice domácích konceptů, s nimiž již od 19. století operovala česká památková péče.⁸¹ Pojetí památky jako pramene k poznání

⁷⁸ POSPÍŠIL, Václav: *Kulturně-historické památky důležitým předpokladem cestovního ruchu*. In: Slavnostní publikace, s. 5.

⁷⁹ VINTER, Vlastimil: *Kulturní památky a osvětová práce*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 4, s. 123–124. Důsledné propojování výkladu o historii významných památek s širšími souvislostmi vývoje státu přirozeně završeného Únorem 1948 doporučoval např. konzervátor státní památkové péče v okrese Český Brod Václav Dřevo: „Budeme-li se takto dívat na památky a tak o nich vykládat, pak jistě naši posluchači velmi snadno pochopí [...], proč je pro nás dnes osobou bezvýznamnou feudál a proč největší zájem projevujeme o všechny ty neznámé pracovníky, o nevolníky, robotníky, dělníky, z jejichž pilných rukou vyrostla všechna ta krásná díla, jimž se dnes podivujeme.“ Dřevo, Václav: *Historické památky ve výchově nového člověka*. Naše vlast, 3, 1955, č. 5, s. 70.

⁸⁰ KUBIČEK, Alois: *Stará Praha v nové kráse*. Praha 1957, s. 6. Obdobně popisoval redaktor armádního týdeníku J. Tichý výchovnou funkci rekonstruovaného a muzejní expozicí vybaveného letohrádku Hvězda v Praze, kde „návštěvník prochází tiše kolem slavných dějů z minulosti národa [...] a čerpá z dokladů o revolučním boji v minulosti sílu do nového díla výstavby své země“. TICHÝ, J.: *Praha v pětiletce. Vstříc světlé budoucnosti*. Obrana lidu, 8, 1954, č. 14, s. 3.

⁸¹ „Architektura podporuje výchovu vkusu, hraje významnou ukázkující kulturní úlohu; nepřetržitým ovlivňováním lidí napomáhá při vytváření nového typu člověka. Prostřednictvím historických architektonických památek člověk navazuje také spojení s minulostí svého národa – architektura zachovává výrazněji a déle než ostatní umění památku na to či ono dějinné

minulosti, dokladu všestranného umu předchozích generací a tím i zásadního zdroje národní hrdosti se dočkalo zásadního oživení již během druhé světové války a bezprostředně po ní (zejména v kontextu odsunu a dosídlování pohraničních oblastí). Pro potřeby poúnorového společenského řádu jej stačilo pouze významově adaptovat: pojem „národ“ začal být v nejedlovském duchu synonymně provazován s pojmem „lid“ a „národní hrdost“ volně zaměňována se souslovím „socialistické vlastenectví“, jehož obsah ideologicky důsledněji podtrhoval anti-nacionalistické zaměření nevylučující se s paralelně propagovanou vzájemností „proletářského internacionalismu“.⁸² Obdobným způsobem nalezl motiv „odnárodnění“ (rovněž vázaný na obrozeneckou tradici, navíc ostře aktualizovaný během nacistické okupace) své pokračování v negativně konotovaném pojmu „západního kosmopolitismu“, proti jehož propagandou neustále zpřítomňované hrozbě byla stavěna „ochranářská“ politika „národních tradic“ pěstovaná lidově demokratickým státem.⁸³

Osvětové působení památkových objektů bylo přirozeně podmiňováno jejich adekvátním využitím a dostatečnou mírou propagace, pro něž poskytoval rámcové východisko paragraf lidově demokratické Ústavy 9. května stanovující, že „kulturní statky jsou pod ochranou státu“ a „stát dbá o to, aby byly zpřístupněny všem“.⁸⁴ V tomto ohledu se období první poloviny padesátých let stalo počátkem soustavného procesu zpřístupňování významných historických objektů, komplexů a zahrad (jež se ve vlastnictví státu ocitly vesměs již během let 1945–1948).⁸⁵ Rekonstruované prostory byly vesměs nově využity pro kulturní účely muzeí, galerií, knihoven či památníků, přičemž dobovou propagandou byl akcentován zejména „demokratizační“ aspekt celé věci, tedy státem iniciované otevření do té doby často (ale zdaleka ne vždy) nepřístupných lokalit nejširší veřejnosti. Jakkoli lze za touto velkoryse prezentovanou politikou komunistického státu spatřovat i ryze praktické aspekty (nutnost kompenzovat u daných objektů ztrátu původních vlastníků

období a jeho veliké činy.“ MORDVINOV, Arkadij: *Umělecké problémy sovětské architektury*. In: Sovětská architektura. Soubor theoretických studií. Praha 1951, s. 15.

⁸² Srov. KOPECKÝ, Václav: *Za socialistické vlastenectví a proletářský internacionalismus*. Praha 1952; KLADIVA, Jaroslav: *O boji KSČ proti kosmopolitismu*. In: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*. Praha 1953, s. 130–131.

⁸³ Jaroslav Pešina v programovém referátu na sjezdu domácích historiků umění roku 1952 otevřeně odmítl jako projev kosmopolitismu jakékoli hodnocení památek, které by je vyjímalo z kontextu národních dějin. PEŠINA, J.: *Praktické úkoly dějin umění v dnešní společnosti*, s. 93.

⁸⁴ *Ústava 9. května*. Praha 1948, s. 44 (§ 19, odst. 2).

⁸⁵ Objem a zaměření těchto prací na území Prahy shrnul v přehledu KUBIČEK, A.: c. d.

a funkcí), položila základ dodnes existujícího a hojně navštěvovaného fondu státních památek.

Veřejná propagace a popularizace historického dědictví dosáhla během padesátých let mimořádné šíře a intenzity a do značné míry podmínila vztah laické veřejnosti k tomuto tématu i pro následující desetiletí. V duchu oficiálního požadavku na památky jako součást každodenního života „socialistického člověka“ měl dobový občan možnost se o jejich významu přesvědčit v různých kontextech a situacích. Prováděné opravy a otevírání kulturních institucí provázely a interpretačně rámovaly reportážní články a úvahy v denním tisku i texty nově vydávaných turistických průvodců a reprezentativních obrazových publikací.⁸⁶ Neméně podstatnou úlohu sehrávaly velké výstavní projekty, doplňované na regionální úrovni množstvím propagačních, často putovních výstavek.⁸⁷ V souvislosti s cílenou státní podporou turistického ruchu, jehož rozvoj začal určovat nový fenomén masových organizovaných zájezdů, zaujala v obecném povědomí o historii (dodnes) formativní pozici specifická kategorie zestátněných a od počátku padesátých let zpřístupňovaných hradů a zámků.⁸⁸ V neposlední řadě se prostor historických měst stával atraktivní významotvornou kulisou početné řady dobových historických filmů, adaptací klasických děl i pohádek.⁸⁹

Vedle osvětové výchovné funkce byl (zvláště v případě „řadových“, pro veřejné účely nevyužitelných objektů) kladen nemenší důraz i na ryze praktickou stránku památkových rekonstrukcí. Zejména v období první pětiletky byla obnova historických staveb a měst ze strany politických představitelů

⁸⁶ Od roku 1949 začala ve spolupráci Národní kulturní komise (posléze Státní památkové správa) a nakladatelství národního podniku Čedok vycházet nová série průvodců soustavně mapujících památkově cenné a aktuálně renovované objekty a města. Srov. VINTER, Vlastimil: *Památková péče v roce 1953*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 1, s. 8–9. Ve sféře denního tisku se popularizaci památek pravidelně věnovali např. redaktoři Lidové demokracie nebo metropolitního věstníku Nová Praha.

⁸⁷ Mezi nejvýznamnější patřila již zmíněná výstava *Architektura v českém a slovenském národním dědictví* (Praha 1952), *Výstava státní památkové péče na pardubickém zámku* (1952) či výstava o ochraně památek v Brně (1953). Srov. *Propagační výstavy státní památkové péče*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 9–10 (zadní strana obálky).

⁸⁸ K této dobové zásadní problematice blíže zejm. KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel: „*Procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval...*“. *Státní hrady a zámky v letech 1948–1960 mezi vědou a dovolenou*. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 3, 2010, č. 3, s. 197–210. Dobová reflexe role cestovního ruchu – POSPÍŠIL, V.: c. d., s. 5–6.

⁸⁹ V autentickém prostředí Litomyšle realizoval režisér Václav Krška film *Mladá léta* o životě Aloise Jiráska (1952), zatímco do jihočeského Písku lokalizoval dvojici šrámkovských adaptací *Měsíc nad řekou* (1953) a *Stříbrný vítr* (1954). Pohled do staropražských zákoutí nabídl *Dobrý voják Švejk* Karla Steklého (1956); České Budějovice a zámky v Telči a Hluboké nad Vltavou zvýšily půvab několika scén pohádky Bořivoje Zemana *Pyšná princezna* (1952).

i části odborníků příznačně reflektována s použitím takřka analogických pojmů jako paralelně probíhající nová výstavba, tedy jako plnohodnotný tvůrčí a dynamický proces přinášející soudobé společnosti vedle duševního obohacení i zcela hmatatelné hodnoty.⁹⁰ Obdobně jako na staveništích továren, hutí a sídlišť byly i v kontextu starobyklých náměstí a malebných uliček všestranně zdůrazňovány rozsah, tempo a produktivní, kvantitativně vyjádřitelné výsledky prováděných akcí, mezi něž náležely vedle zázemí pro veřejné a kulturní instituce rovněž počty adaptacemi získaných bytů, „které spojují půvab a uměleckou krásu dob minulých s praktickým a hygienickým moderním zařízením“ a navíc jsou „o polovinu levnější než stavba nových zařízení“.⁹¹

Jak již bylo naznačeno, modernizační charakter stalinské utopie podmiňoval ochranu hmotných pozůstatků minulosti jejich důsledným podržením soudobým potřebám. Staré a nové mělo být v organismu „socialistického města“ rozvíjeno v souladu, nikoli však ve vzájemně rovnocenné pozici – kladný vztah k památkám rozhodně neměl znamenat jejich samoučelné „museální ustrnutí a nedotknutelnost“.⁹² Stejnou měrou jako vůči kosmopolitismu a „kapitalistické exploitaci“ historických center se političtí představitelé a architekti vymezovali i proti „idealistickému romantickému vztahu k minulosti“, v jehož důsledku by získala „charakter museí, skladišť, starých lidí, starého zboží“.⁹³ Úkol památkové péče měl být v podmínkách „budování socialismu“ právě opačný – vnášet do starých měst nový život a pomáhat jej zde udržovat. Utopickým ideálem se stávala komplexní rekonstrukce historických objektů, jež by takřka vyrovnala jejich standard s úrovní soudobých novostaveb.

Tomuto cíli odpovídal i způsob provádění samotných oprav, při nichž nad pietní údržbou a konzervací často převládala „tvůrčí“ adaptace kombinující požadavky důsledné modernizace (ve smyslu hygienického a technického

⁹⁰ „Pilné ruce našeho pracujícího lidu opravují staré historické památky, zachraňují poklady našich dějin a přitom budují Prahu novou, socialistickou.“ CHYSKÝ, Jiří: *Průvodce Prahou*. Praha 1955, s. 4 (úvod primátora Adolfa Svobody).

⁹¹ KRÁSNÝ, Josef: *Státní péče o kulturně historické památky*. In: Slavnostní publikace, s. 4. KOSTKA, J. – PETR, F.: c. d., s. 16. Autoři této sumarizační publikace uvedli, že během prvních pěti let existence městských památkových rezervací (1950–1955) bylo na jejich území rekonstrukcemi a doplňující výstavbou získáno celkem 700 bytů. Srov. též každoročně uveřejňované obsáhlé bilance památkové činnosti v periodiku Zprávy památkové péče v letech 1953–1955.

⁹² NOVÁKOVÁ, M. – ŠAMÁNKOVÁ, E.: c. d., s. 17.

⁹³ LORENC, V. – NOVÝ, O.: *K socialistické rekonstrukci historických měst*, s. 3. Srov. *Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy Za starou Prahu*, s. 41 („Není možné do rámce této péče pojímat všechno, co má kulturní význam, neboť život jde dál a vytváří hodnoty nové, jimž musí ustoupiti starší hodnoty méně významné.“).

ozdravení včetně odstraňování mladších stavebních doplňků 19. a 20. století s obnovou či zvýrazněním výtvarných (spíše než striktně umělecko-historických) hodnot daných objektů. Dochované patině, historické autenticitě a „ceně stáří“ byla v mnoha případech nadřazena – laické veřejnosti srozumitelnější a tedy lépe prezentovatelná – „cena novosti“ stavící do popředí obnovu památky v původní, esteticky důsledně jednotné a reprezentativní podobě.⁹⁴ Nikoli náhodou byly výsledky památkových oprav často prezentovány za pomoci srovnávacích fotodvojic zachycujících v působivé vizuální zkratce stav objektů před a po úpravě – právě novotou zářící historické fasády mohly fungovat (obzvláště v dlouhodobě zanedbávaném prostředí pohraničních měst) jako dostatečně názorný a hmatatelný důkaz lidovou správou zajišťovaného pokroku.⁹⁵

V konečném důsledku znamenal tento přístup na vizuální, kvalitativní, ale i symbolické rovině zásadní stírání předělu mezi prožitkem starého a nového – pouze důsledně, často i stavebně razantní „omlazení“ památky (tedy do značné míry popření jejího základního atributu stáří) jí mohlo zajistit odpovídající pozici v životě nové socialistické společnosti. S mírnou nadsázkou můžeme v tomto dominantním přístupu památkové péče spatřovat materializovaný odraz dobově rozšířeného sémiotického motivu „zrušení stáří“ jako základní podmínky zapojení libovolného fenoménu do rámce kolektivně sdílené oficiální utopie, jak jej v kontextu jazyka padesátých let vymezil literární historik Vladimír Macura.⁹⁶

Vizuální a funkční přivlastnění památek pro nový život soudobé společnosti mohla posilovat (zejména u politicky a symbolicky prestižních zakázek či objektů, jejichž původní podoba byla nevratně poškozena) také instalace monumentálních uměleckých děl s aktuálními náměty v duchu

⁹⁴ Je třeba uvést, že tyto dobově preferované a ve shodě s doktrínou socialistického realismu rozvíjené zásady konvenovaly starším východiskům tzv. syntetické metody památkové péče zformulované v českém kontextu již na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Její odborní stoupenci (zejm. přednosta Státního památkového úřadu Václav Wagner) se stavěli proti negativním aspektům do té doby převažující metody analytické, která ve vztahu k památkám uplatňovala zásady přísné konzervace originálního stavu se všemi stopami dosavadního vývoje a zároveň připouštěla její případné nezbytné úpravy v důsledně soudobém nehistorizujícím duchu. Srov. MENCL, Václav: *Městské rezervace*. Časopis Společnosti přátel starožitností, 59, 1951, s. 129–138.

⁹⁵ Srov. např. výsledky oprav renesančních průčelí na náměstí ve Slavonicích: *Rekonstrukce historických měst*. Praha 1956, s. 230–233. Podobná praxe nicméně nezřídka vedla k (v doslovném slova smyslu) povrchnímu způsobu oprav soustředěných pouze na zajištění nejviditelnějších částí objektu.

⁹⁶ MACURA, V.: *c. d.*, s. 14–15. Srov. též inspirativní úvahy historika umění Ivo HLOBILA: *c. d.*, s. 29.

socialistického realismu. Roku 1951 tak například nádvoří rekonstruovaného Hrzánského paláce na Hradčanech doplnilo monumentální sgrafito Adolfa Záborského s výmluvným názvem *Se Sovětským svazem na věčné časy*; o čtyři roky později přibyla na atiku klasicistního Losyovského paláce v Hybernské ulici (sloužícího potřebám Leninova muzea) šestice pískovcových plastik znázorňujících bojovníky Říjnové revoluce a ještě na sklonku dekády byla realizována dlouho připravovaná freska Rudolfa Gajdoše *Oslava jižní Moravy* ve válkou poničeném Sále předků na zámku Mikulov.

5 „Historické dědictví“ v „socialistickém městě“ – možnosti a meze utopie

Přestože byl poúnorový modernizační projekt v oficiální rovině prezentován jako principiálně nový a revoluční, založení jeho legitimacy a akceptovatelnosti ze strany širší veřejnosti i části expertů mělo daleko k jednostrannému ikonoklasmu. Také utopická vize „socialistického města“ byla v období československého stalinismu zásadní měrou formována a internalizována s pomocí prvků a motivů ze širokých kategorií „národních tradic“ a „historického dědictví“, jež měly umožnit optimálně „sloučiti minulost národa se socialistickým dneškem a zítřkem“.⁹⁷

Specifické, válkou jen slabě narušené prostředí českých historických měst představovalo pro ideologické nároky nového režimu v mnoha ohledech zásadně limitující faktor. V tomto směru lze kladný vztah, který poúnorové elity vůči památkovému dědictví deklarovaly, interpretovat do značné míry jako výsledek pragmatické volby akceptující prostou skutečnost, že historicky cenné objekty vytvářely v domácích podmínkách nezanedbatelnou část stavebního a bytového fondu. Naprostá většina těchto staveb se navíc již před a bezprostředně po Únoru 1948 ocitla ve správě státu a pouze ten disponoval dostatečnými prostředky a nástroji pro jejich údržbu, popř. obnovu.

Role historického dědictví v rámci modernizační vize „socialistického města“ nicméně přesahovala ryze ekonomický postoj, byť i on zůstal (v podobě důrazu na funkční zapojení památek do života „nové“ společnosti) její zásadní součástí. V kontextu historizující legitimizační rétoriky komunistických elit, opřené o citáty sovětských autorit a umnou nejedlovskou konstrukcí výkladu národní minulosti, představovalo prostředí starých měst nejen překážku, nýbrž i potenciálně velmi výhodný rámec „důvěrně známých“ kulis, v nichž bylo možné revoluční marx-leninské ideály snáze adaptovat pro

⁹⁷ Honzík, Karel: *Architektura všem*. Praha 1956, s. 126.

domácí poměry a stalinismus prezentovat jako svého druhu organický návrat k „tradicím“, které předchází buržoazně-kapitalistický společenský řád vědomě opustil.⁹⁸

Deklarovaná úcta k selektivně konstruované kategorii „národního historického dědictví“ neměla oslabovat, ale naopak zásadním způsobem posilovat uvědomělost a pokrokovost stalinské utopie a rovněž nijak nevylučovala paralelně uplatňované ambiciózní záměry v jiných oblastech rozvoje společnosti (včetně nových urbanistických řešení a architektonických dominant). Sféra ochrany památek se pak stávala integrální součástí této utopie, neboť umožňovala proklamované hodnoty – skrze početné, velkoryse dimenzované a všestranně propagované projekty – převádět do názorné materiální a vizuální roviny. Rekonstrukce historických i výstavba nových objektů měly zaujmout pozice plnohodnotných a vzájemně kompatibilních linií téhož procesu „socialistického budování“. Historická města, v celku i jednotlivostech již od 19. století pozitivně vnímaná většinou společnosti coby hmotný odraz formované národní identity, se v dobovém kontextu stávala stejně zásadním významotvorným jevištěm jako rozsáhlá staveniště „velkých staveb socialismu“.

Úzké spojení stalinismem podmíněné vize „socialistického města“ s motivy „historického dědictví“ se na počátku padesátých let zdálo být široce výhodné. Státním a stranickým elitám umožňovalo zvyšovat v očích veřejnosti vlastní legitimitu a pozitivní symbolický kapitál uvážlivých a kultivovaných hospodářů. Pracovníkům památkové péče zajišťovalo i v nových „revolučních“ poměrech společenskou relevanci vlastního oboru a možnost ideologicky obhájit zachování a obnovu přinejmenším části rozsáhlého historického fondu země. Oficiální velkorysé kroky politického vedení zároveň v řadě ohledů naplňovaly dlouholeté tužby a očekávání zejména starší generace památkových pracovníků, jejichž zkušenost určovala desetiletí komplikovaných a zdaleka ne vždy úspěšných vyjednávání i střetů se státními orgány a soukromými vlastníky. Ideologický rámec padesátých let jim oproti tomu nabízel vlivnou (nikoli apolitickou) pozici veřejných aktérů se zásadním podílem na formování životního prostředí dobové společnosti. V souvislosti s doktrínou socialistického realismu se stalinistický režim zároveň deklaroval i jako obhájce soudobé architektury, která bude (po letech negativně prezentovaných avantgardních experimentů) konečně znovu „srozumitelná lidu“. Oficiálně prosazovaná tradicionalistická forma novostaveb pak

⁹⁸ O adaptační funkci tradičních, svou povahou obrozeneckých motivů hovoří v kontextu stalinistické kultury např. Vladimír Macura: „Nový svět socialismu byl předkládán jako tradiční autentický svět ‚českých hodnot‘. Národ se zdál být od nich pouze vzdálen buržoazní kulturou, která přervala přirozené lidové kořeny...“ MACURA, V.: *c. d.*, s. 64.

mohla nacházet pozitivní odezvu jak u laické veřejnosti, tak u většiny památkářů, neboť se zdála odbourávat jejich v meziválečném období vyhrčené rozpory s tvůrčími architekty.

Ve sféře každodenní praxe se však utopická představa všestranně výhodné symbiózy směřující k naplnění společné vize „socialistického města“ záhy ukázala jako nedosažitelná. Štědrá (jakkoli selektivní) státní politika vůči historickým památkám brzy narazila na limity centrálně plánované ekonomiky a nezpochybnitelné investiční priority; praktický přínos velkorysé obnovy městských rezervací zaostával za původními optimistickými propočty a výhody rekonstrukcí při řešení bytové otázky zásadně zpochybnil nástup zprůmyslněné stavební výroby.⁹⁹ S odeznáním stalinismu a vystřídáním soc-realistické doktríny opětovným příklonem k modernistickým východiskům se pak vztah komunistického režimu k „historickému dědictví“ na úrovni praxe posunul do zřetelně pragmatičtější polohy.¹⁰⁰ Do organismu soudobých měst se navrátilo přirozené, stalinismem dočasně a jen velmi zdánlivě smířené napětí mezi tradicemi minulosti a nevyhnutelným tempem pokroku.

RESUMÉ

„DO SLUŽEB LIDU!“ HISTORICKÉ DĚDICTVÍ JAKO SOUČÁST IDEÁLU „SOCIALISTICKÉHO MĚSTA“ V OBDOBÍ PADESÁTÝCH LET

Deklarovaným cílem fyzické a symbolické transformace měst ve státech poválečného východního bloku se stala vize „socialistického města“, které mělo vytvářet odpovídající prostředí pro život a práci kýženého „nového člověka“. V Československu byla naprostá většina sídel jen slabě poškozena událostmi druhé světové války, a proto musely plány na jejich modernizaci ve zvýšené míře zohledňovat dochovaný stavební a urbanistický kontext. Důraz na národní minulost a zdánlivě apolitické projekty památkových rekonstrukcí byly v období stalinismu odůvodňovány ze strany dobových

⁹⁹ Shrnutí negativních aspektů, jež se v památkových obnovách padesátých let objevily, nabízí HLOBIL, Ivo: c. d., s. 32–35.

¹⁰⁰ Součástí oficiální rétoriky nicméně deklarativně kladný postoj k historickým památkám zůstal až do roku 1989. Srov. např. citát Gustáva Husáka zaštitující v roce 1978 reprezentativní uměleckohistorickou výstavu u příležitosti 600. výročí úmrtí Karla IV.: „Máme bohatou národní a státní minulost. S hrdostí se hlásíme k pokrokovému dědictví českého a slovenského národa, ke všemu progresivnímu [sic] a revolučnímu, co naši předkové vykonali.“ *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*. Praha 1978, nečísł.

mocenských elit, části expertů a médií jako ideologicky i funkčně přirozená součást socialistického projektu. Široká kategorie „historického dědictví“, tj. vybrané domácí památky a tradice měly v padesátých letech plnit v prostředí modernizovaných měst tři základní funkce. V kontextu marx-leninské doktríny a politiky dějin představovaly účinnou součást komunistické sebelegitimizační politiky (komunisté jako „dědici národních tradic“). V kontextu architektury se staly vyžadovaným vzorem a inspirací soudobé tvorby (v duchu sovětské doktríny tzv. socialistického realismu). V kontextu památkové péče měla ideologicky podbarvená propagace památek vychovávat občany k hodnotám „socialistického vlastenectví“.

Klíčová slova: padesátá léta 20. století, stalinismus, socialistický realismus, památková péče, architektura

SUMMARY

“DO SLUŽEB LIDU!” HISTORICAL LEGACY AS A PART OF THE IDEAL OF “SOCIALISTIC CITY” IN THE 1950S

The declared aim of a physical and symbolic transformation of cities in post-war eastern bloc became a general vision of “socialistic city” which was supposed to create a corresponding environment for the life and work of the coveted “new man.” Most of the settlements in Czechoslovakia were slightly damaged therefore the plans for modernizations had to follow extant building and urbanistic context. The emphasis on the national history and seemingly apolitical projects of historical reconstructions were justified by the power elite of that times, experts and media as an ideologically and functionally natural part of the socialistic project. Wide category of “historical heritage,” that is chosen domestic sights and traditions, were supposed to fulfil three main functions in the 1950s. In the context of Marx-Leninist doctrine, they represented an effective part of the communistic self-legitimizing politics (where communists represented “inheritors of national traditions”). In the context of architecture, they became a required model and inspiration of contemporary production (in the spirit of the soviet doctrine of so-called socialistic realism). In the context of historic preservation, the ideologically biased propagation of historical sights was supposed to raise up citizens towards the values of “socialistic patriotism.”

Keywords: The 1950s, Stalinism, socialist realism, historic preservation, architecture

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

PhDr. Michal Kurz
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: michal.atd@seznam.cz

ŽIVOT PO BOKU VÁLEČNÉHO HRDINY (SOUŽITÍ MANŽELŮ SOLDÁNOVÝCH V POÚNOROVÉM ČESKOSLOVENSKU)¹

Kamil Rodan

Ukončení bojů druhé světové války a osvobození Československa představovaly pro dospívající předválečnou generaci nositelů prvorepublikových ideálů významnou životní křižovatku. Před zásadním rozhodnutím, jak se uplatnit v nově se utvářející společnosti, se ocitla také čtyřiatřicetiletá Zdenka² Jančíková z Prostějova.³ Dcera středoškolského profesora a absolventka dívčího reálného gymnázia se totiž po osobních zkušenostech z období okupace⁴ musela v euforii nabitých květnových dnech roku 1945 rozhodnout, jak naloží se svým životem a jakým způsobem se zapojí do budování poválečné československé demokracie.

Do rodného Prostějova se Zdenka Jančíková vrátila v průběhu května 1945⁵ okradená „od Rusů o šaty a od buržoazie o iluze.“⁶ Silně ovlivněna ot-

¹ Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č.IGS201608/2016.

² Zdena Jančíková byla křtěna jako Zdenka /Zdeňka, s přibývajícím věkem však používala častěji variantu jména Zdena.

³ Zdena Jančíková (provdaná Soldánová) se narodila 10. listopadu 1921 v Prostějově, zemřela 12. července 2013 tamtéž. In: Opis rodného a křestního listu (20. srpna 1927); ověřená kopie oddacího listu (11. srpna 1947) a protokol o předběžném šetření ve věci řízení o dědictví po Zdeňce Soldánové (21. srpna 2013, vše archiv autora).

⁴ Zdena Jančíková odmaturovala na prostějovském Dívčím reálném gymnáziu na počátku června 1941. Po zavření vysokých škol měla jako dcera penzionovaného středoškolského profesora s legionářskou minulostí omezené možnosti dalšího studia. Odešla proto z pověření pracovního úřadu na Vysočinu, kde u firmy Leopold Jahoda, parní pila a tesařství v Moravských Budějovicích, vykonávala od října 1941 do konce války kancelářské práce. In: *Vlastní životopisy (Běh života) Zdeny Soldánové ze dne 14. září 1948* (archiv autora).

⁵ O Prostějově a okolí za druhé světové války a krátce po ní např. PŘÍVAL, Vojtěch: *Prostějovsko za války: vzpomínky a dokumenty z let 1939–1945*, Prostějov 1948; BARTOŠ, J. et al.: *Prostějov: dějiny města 2*. Prostějov 1999.

⁶ JANČÍK, František: *Chlapec, který se neprosлавil*, s. 273. (rukopisné vzpomínky, archiv autora).

covými politickými názory⁷ a životními zkušenostmi⁸ se proto bezprostředně po válce přihlásila do učitelského kurzu pro středoškoláky pořádaného v letních měsících roku 1945 Státním koedukačním ústavem učitelským v Olomouci. V průběhu prázdnin získala mladá adeptka učitelství požadované znalosti v pedagogice, elementární metodice, praktických cvičeních, českém jazyku, hudební výchově a zpěvu. Vyzbrojena těmito znalostmi (osvobozena byla s ohledem na vysvědčení dospělosti od vlastivědy, matematiky, přírodopisu, zvláštní zdravotvědy, fyziky, chemie a tělesné výchovy) předstoupila 31. srpna 1945 před komisí, složenou z předsedy Smejkal, zatímního správ-

⁷ Díky otcovu vřelému přátelství s českým filozofem a sociologem Josefem Ludvíkem Fischerem (1894–1973), se stala dospívající Zdenka Jančíková stoupenkyní Fischerovy skladební filozofie navazující na strukturální metody v jednotlivých vědách, preferujících jednotlici celek před neredukovatelnými avšak navzájem spojenými jednotlivinami s přesně definovanou funkcí v rámci daného řádu. Základ Fischerova systému tvořily vedle pojmů celek, struktura a funkce také vazba, hierarchie a řád. Každá řádová forma naplňuje účel daného vývojového stupně a po jejím, alespoň částečném naplnění, umožňuje vznik vyšší, díky většímu počtu vztahů však mnohem křehčí formě. Výklad strukturálně pojaté skutečnosti přenesl Fischer také na společnost a kulturu, které představuje jako vrchol vývojové hierarchie jako celku. Existence a rozvoj společnosti je pak Fischerovi podmíněn soustavným napětím mezi zachovným a rozvojovým principem. In: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/fisjl.html>. V politické rovině si Zdenčin otec prof. Jančík vykládal Fischerovu filozofii jako „synthesu demokracie, bolševismu, fašismu a nacismu“ a poznamenal, že na ni jeho blízký přítel pracoval horečně „jakoby tušil, že něco takového národ bude brzy potřebovat.“ a zároveň podtrhuje „byla v tom svoboda, ale i řád, byla v tom humanita i tvorba, byly v tom masy, ale i jednotlivci, počítalo se tu s vlastenectvím tak i světovými poměry. Proti řádům kvantitativním, proti kapitalismu i komunismu, byl to řád kvalitativní, lidový.“ In: rukopisné vzpomínky Františka Jančíka s názvem *Chlapec, který se neproslavil*, s. 139–140 (archiv autora).

⁸ František Jančík (1890–1952) se narodil ve Vřesovicích v rodině koláře. Studoval na klasickém gymnáziu v Prostějově a po maturitě sloužil jako jednoroční dobrovolník u císařských myslivců v rakouských Tyrolích. Poté pokračoval ve studiu na učitelském ústavu v Kroměříži a do mobilizace v roce 1914 pracoval na obecné škole v Otínovsi. Za 1. světové války bojoval na ruské frontě, kde po zajetí (1916) vstoupil v roce 1918 do československých legií. Po návratu do osvobozené vlasti v roce 1920 vyučoval na obecné škole v Prostějově, chlapecké škole ve Zlíně, a po odborných zkouškách z českého jazyka, dějepisu, zeměpisu a chlapeckých ručních prací na Masarykově škole v Prostějově. Přestože složil inspektorskou zkoušku u mistodržitelství v Brně, inspektorem ustanoven nebyl. V roce 1941 byl penzionován, do konce války pracoval jako kancelářský pomocník okresního úřadu a později jako tajemník Společnosti lakýrníků a natěračů. Po válce (1945) byl jako aprobeovaný odborník zvolen do inspektorské komise, jejímž úkolem bylo převést okupační školství do normálních poměrů. Následně vyučoval jako učitel a později ředitel střední chlapecké školy, umístěné v budově prostějovského gymnázia. V té době byl také publicisticky činný. V roce 1950 odešel v šedesáti letech do penze a po dvou těžkých operacích zemřel v roce 1952 v Brně. In: Nedatovaný životopis, vlastní životopis z roku 1950 a nedatovaný strojopis k výročí úmrtí (archiv autora), více o legionářích z Prostějova a okolí CYDLÍK, Tomáš – VÁCLAVÍK, Oldřich: *Českoslovenští legionáři okresu Prostějov: 1914–1920*, Prostějov 2001; CYDLÍK, Tomáš – VÁCLAVÍK, Oldřich: *Českoslovenští legionáři – rodáci a občané okresu Prostějov: 1914–1920*, Prostějov 2001.

ce Krymla a třídního učitele Vránu ke složení zkoušky učitelské dospělosti. Jelikož Zdenka Jančíková před komisí prokázala, že je odborně připravená věnovat se odpovědně učitelskému povolání, konstatovali zkoušející, „hledíc k tomuto výsledku, přisuzuje se kandidátce vysvědčení dospělosti. Tím prohlašuje se za způsobilou, aby byla zatímne ustanovena učitelkou na veřejných školách obecných s vyučovacím jazykem českým.“⁹

Úspěšné složení učitelských zkoušek znamenalo pro Zdenku Jančíkovou zahájení dlouholeté pedagogické dráhy, na jejíž výkon se v době poválečného optimismu upřímně těšila. Okresní školní výbor v Prostějově proto rád v souladu s výnosem brněnské Zemské školní rady vyhověl žádosti čerstvé absolventky, a od září 1945 ustanovil Zdenku Jančíkovou pomocnou učitelkou na měšťanské škole v Plumlově.¹⁰ Po dvouletém působení na plumlovské měšťance složila Zdenka Jančíková v Olomouci na konci listopadu 1947 také zkoušku učitelské způsobilosti pro školy obecné, čímž se plně kvalifikovala pro práci učitelky na plumlovské obecné škole, kde vyučovala po následující dva roky.

Rok 1947, v jehož závěru se Zdenka Jančíková plně etablovala v učitelském povolání, se významně zapsal také do jejího osobního života. Na počátku srpna 1947 totiž nadšená pedagožka legalizovala v kapli prostějovského gymnázia svůj vztah s důstojníkem československé armády majorem Karlem Soldánem,¹¹ kterého tímto aktem pojala za svého zákonitého manžela.¹² Nezpochybnitelným startem do společného života se stalo manželům Soldánovým vědomí, že Karlova účast v domácím i zahraničním odboji¹³ a Zdenčino

⁹ Opis vysvědčení dospělosti pro školy obecné vydané Státním edukačním ústavem učitelským v Olomouci 31. srpna 1945 (archiv autora).

¹⁰ Měšťanskou školou rozumíme druhý stupeň tehdejší obecné školy.

¹¹ Karel Soldán se narodil 26. října 1917 v Čechovicích okr. Prostějov, zemřel 2. srpna 2001 v Prostějově. In: Rodný a křestní list (8. dubna 1947), ověřená kopie oddacího listu (11. srpna 1947), úmrtní list (8. srpna 2001) a protokol o předběžném šetření ve věci řízení o dědictví po Karlu Soldánovi ze dne 13. září 2001 (vše archiv autora).

¹² Z ověřené kopie oddacího listu, vydané 11. srpna 1947 farním úřadem církve československé v Prostějově, je zřejmé, že spolu již Zdenka Jančíková s Karlem Soldánem nějakou dobu žili, neboť jako bydlíště obou snoubenců je uveden prostějovský byt nevěstinných rodičů na Žižkově náměstí č. 7. (ověřená kopie oddacího listu z 11. srpna 1947, archiv autora).

¹³ Karel Soldán se jako absolvent vojenské akademie v Hranicích na Moravě a voják z povolání neztotožnil s politikou nacistického Německa vůči Československu a krátce po vyhlášení protektorátu v březnu 1939 se v rámci odbojové organizace Obrana národa zapojil do ilegální činnosti. V květnu 1940 opustil přechodem přes jižní Moravu a slovenskou Nitru ilegálně Protektorát Čechy a Morava. Z maďarské Budapešti se pod ochranou francouzského konzula dostal přes Jugoslávii, Řecko a Turecko do libanonského Bejrútu, kde se stal členem československé zahraniční jednotky na Středním východě. Po několikaměsíčním nasazení na palestinském, syrském a egyptském bojišti byl v létě 1941 odvelen jako styčný důstojník k polské

občanské povolání učitelky budou v podmínkách poválečného Československa dostatečnou zárukou odpovídajícího společenského statusu a klidného života. Události postihnouli Československo krátce po „Vítězném“ únoru 1948 však měly manželům Soldánovým brzy ukázat, že se ve svých očekávaních značně zmýlili, a jejich životní cesty se budou ubírat zcela jiným směrem, než předpokládali.

Únorový převrat osmačtyřicátého roku a převzetí moci komunisty znamenal v dějinách Československa a jeho obyvatel přelomové období. Nastupující politická garnitura se ve snaze upevnit vedoucí postavení komunistické strany v československé poválečné společnosti a uplatnit monopol moci v řídicích orgánech, státních a hospodářských institucích včetně zámožných a masových organizací, rozhodla v rámci zostřujícího se třídního boje definovat odpůrce právě se etabloujícího režimu a pomocí vnitřních stranických mechanismů a zahraniční sovětské pomoci je také zlikvidovat. Hlavní překážkou na Stalinem proklamované a Gottwaldem převzaté cestě od kapitalismu ke komunismu se pak československým straníkům staly především privilegované společenské vrstvy první republiky nesoucí odkaz prezidentů „Osvoboditelé“ a „Budovatelé“. Demokratičtí politikové, vojenští činitelé, církevní hodnostáři, soukromí podnikatelé a představitelé inteligence se v nově nastolených podmínkách po únoru 1948 stali v očích komunistů nežádoucími parazity, jejichž osud měl být co nevidět zpečetěn.¹⁴

Změny nastupujícího režimu poznali na vlastní kůži krátce po únoru 1948 také manželé Soldánovi. Požadavek komunistů na angažovanost učitelů v započatém procesu přestavby československé společnosti po sovětském vzoru a snaha po vytvoření učitele-komunisty jakožto vzoru pro nastupující generace však nejprve postihl samotnou Zdenu. A tak proto když se po osvětové přednášce rektora olomoucké univerzity Josefa Fischera k prostějovskému učitelstvu rozhodl po vzoru svého dlouholetého přítele vstoupit do Komu-

brigádě karpatských střelců a odtud do severoafrického Tobruku. Po invazi spojeneckých jednotek na Sicílii v červenci 1943 byl Karel Soldán přesunut do Británie, kde byl po vyléčení z malárie přidělen na exilové Ministerstvo národní obrany, kde na oddělení zpravodajských služeb setrval do konce války. Po návratu do vlasti na počátku června 1945 vyučoval nejprve na vojenské akademii v Hranicích, později se pak stal velitelem školy pro důstojníky v záloze v Brně. V letech 1945–1948 sloužil v různých posádkách na území Československa. In: *Podplukovník Karel Soldán – Nic není zapomenuto, nikdo nebude zapomenut*. In: *Stráž lidu*, 11. července 1990, s. 3.

¹⁴ K únoru 1948 blíže např. KOCIÁN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (ed.): *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*, Praha 2011; KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, Praha 1997; KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1945–1948*, 2. část. Praha 1991 ad.

nistické strany Československa Zdenin otec František Jančík,¹⁵ odhodlala se po zralé úvaze ke stejnému kroku krátce po únorových dnech roku 1948 také jeho dcera. Vstup Zdeny Soldánové do strany však představoval, jak to ostatně ukázala další léta, zásadní omyl učitelčina života.

Kandidátka, a posléze i členka plumlovské buňky Komunistické strany Československa, se stejně jako její kolegové aktivně zapojila do budování poválečné školské soustavy. Vedle klasické pedagogické praxe se mladá a snaživá učitelka angažovala v Plumlově zejména v oboru kulturní a výchovné práce. Zdena Soldánová se proto stala brzy vedoucí kulturní úderky Československého svazu mládeže, lektorkou osvětové besedy, jednatelkou výboru žen Komunistické strany Československa a místního Sokola. I přes velké pracovní nasazení však Zdena Soldánová nezapomněla na svůj profesní růst a na konci listopadu 1950 předstoupila před brněnskou zkušební komisi, kterou byla po složení předepsané zkoušky prohlášena „za velmi dobře způsobilou vyučovati jazyku českému, zeměpisu a dějepisu na středních školách s českým vyučovacím jazykem.“¹⁶

Komunistická mašinerie, která po únoru 1948 pozvolna roztáčela své pečlivě promazané soukolí, si však brzy našla svou oběť také v majoru Soldánovi. Účastník západního zahraničního odboje a československý hrdina se stal, stejně jako mnozí jeho druhové ve zbrani, novým mocipánům díky svým kontaktům s „imperialisty“ a nepokřiveným vzpomínkám značně nepohodlný. Již na počátku června 1948 byl proto Karel Soldán odeslán na nucenou dovolenou, a k prvnímu prosinci téhož roku byl bez udání důvodu degradován a propuštěn z československé armády do civilu.

Od poloviny prosince 1948 byl někdejší československý hrdina a držitel řady našich i zahraničních vyznamenání přinucen pracovat v plumlovském Průmstavu jako stavební dělník. Změnu politického klimatu rozpoznal Karel Soldán nejen na základě informací o osudech svých spolubojovníků, ale

¹⁵ František Jančík však ve svých nepublikovaných rukopisných vzpomínkách uvádí, že do strany vstoupil pouze z dobové podmíněnosti a to, stejně jako Josef Fischer, nikoliv bez výhrad. Vzdělanému pedagogovi, který za první republiky publikoval u sociálních demokratů, dali představitelé strany po únoru 1948 „nůž na krk“, a tím urychlili jeho rozhodování. V kritickém postoji intelektuála, kterého později tatáž „strana vyhodila ze školy a uškodila oběma jeho dětem“, stojí profesor Jančík na pozici svého dlouholetého přítele Josefa Fischera, který při svém vstupu do Komunistické strany Československa prohlásil: „Dnes je venku pošmourno, ale zde je světlo, umělé světlo a na tomto jevišti, kde se obvykle odehrávají různé ty lidské tragikomedie, stojím dnes jako herec já.“ S ohledem na fakt, že se František Jančík ani po únoru 1948 netajil svými názory, nebylo jeho postavení ve straně silné, a jak sám poznamenal, neznamenal v ní nic. In: JANČÍK, František: *Chlapec, který se neprosлавil*, s. 140. (rukopisné vzpomínky, archiv autora).

¹⁶ Vysvědčení učitelské způsobilosti pro střední školy ze dne 24. listopadu 1950 (archiv autora).

zejména z odpovědi ministerstva národní obrany z konce listopadu 1948, kterou mu bylo odepřeno vydání osvědčení o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození (paragraf 8 zákona ze dne 19. prosince 1946 č. 255 Sb.) s odůvodněním, že se podle paragrafu 1, odstavce 3, písmena e) výše uvedeného zákona projevil vůči Československu jako osoba protilidová a protidemokratická.

Odmítnutí vydat Karlu Soldánovi osvědčení příslušníka československé zahraniční armády však bylo ze strany ministerstva národní obrany pouze předehrou k represím, které byly vůči němu a jeho spolubojovníkům uplatněny na podzim 1949. „Přijelo pro mne domů několik orgánů, kteří mimo mého zatčení provedli u mne domovní prohlídku, a to takovým způsobem, že celý byt zcela rozházeli a přitom zabavili všechny písemnosti, ke kterým se dostali,“¹⁷ vzpomínal Soldán na večerní zásah prostějovských příslušníků v polovině listopadu 1949 předtím, než jej „orgánové“, jak je v protokolu pro okresní prokuraturu v květnu 1968 nazval, odvezli v rámci akce hromadného zatýkání důstojníků na prostějovskou služebnu Státní bezpečnosti v Milíčově ulici. Po vykonání nezbytných administrativních úkonů jej však prostějovští „orgánové“ dále nevyšetřovali a místo toho zadrženého ihned postoupili vyšší šarži do nedaleké Olomouce. Při několikahodinovém výslechu v budově naproti někdejšího vojenského velitelství, během kterého mu nikdo nesdělil předmět ani důvody vedoucí k jeho zatčení, viděl někdejší bojovník za svobodu, „že orgánové Státní bezpečnosti odváděli z různých místností mnohé osoby tak dobitě, že se nemohly ani pohybovat.“¹⁸

Přestože měl Karel Soldán štěstí, že proti jeho osobě nebyla v Prostějově ani Olomouci použita žádná forma fyzického násilí, hrůzné zážitky ze zadržení, transportů a výsledků zůstaly v jeho paměti až do konce života. Ani Olomouc však pro bývalého majora československé armády nepředstavovala cílovou stanici. Zhruba po čtyřech dnech byl totiž převezen po železnici do Brna, kde byl v jednom z tamních bunkrů společně s ostatními zadrženými svlečen do naha a za ponižujících podmínek před transportem do Mladé Boleslavi umístěn na samotku. Cesta do Mladé Boleslavi už probíhala s rukama spoutanýma za zády. Na zvláštním oddělení, určeném výhradně pro bývalé důstojníky československé armády, se Karel Soldán setkal od vojáků základní služby a místních dozorců s dalším ponižováním a nedůstojnými praktikami. „Ani v Mladé Boleslavi, snad proto, že nevypadám na agresiv-

¹⁷ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 2.

¹⁸ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 2.

ního typu, nebylo na mně použito fyzického násilí. Mohu však potvrdit, že na ostatních, zejména sousedních celách, docházelo k bití tam umístěných osob, neboť bylo slyšet rány, sténání a pláč. Toto bití bylo dosti časté,¹⁹ vzpomínal na boleslavské intermezzo na počátku května 1968. Na druhou stranu byl Karlu Soldánovi v Mladé Boleslavi přetlumočen výměr Krajského národního výboru v Olomouci z konce listopadu 1949, kterým byl na základě § 2, ods.1 zákona ze dne 25. října 1948 číslo 247 Sb. zařazen na dva roky do tábora nucené práce ve věznici na Mírově. V odůvodnění likvidačního rozhodnutí stálo, že byl „Karel Soldán dnem 1. prosince 1948 propuštěn jako nespolehlivý příslušník čsl. armády. Po svém propuštění se sice zapojil do pracovního procesu, avšak stýká se s osobami, které jsou krajně nepřátelsky zaujaty proti dnešnímu státnímu zřízení, jejichž prostřednictvím koná drobnou rozkladnou práci, která je veřejným míněním považována za ohrožování lidové-demokratického zřízení.“²⁰ O jakou podvatnou činnost se jednalo, a komu měl vlastně škodit, se někdejší major československé armády nikdy nedozvěděl. Proti rozhodnutí Krajského národního výboru v Olomouci se Soldán sice na konci ledna 1950 odvolal, podle březnového sdělení ministerstva vnitra však svou námitkou skutečnosti a důvody vedoucí k jeho zařazení do tábora nucené práce nevyvrátil a také stanovená dvouletá doba pobytu v táboře zůstala rozhodnutím odvolací komise nedotčena.²¹

Již příjezd na Mírov 21. ledna 1950 znamenal pro Karla Soldána a jeho spoluvězně šok. Křik, ponižování a nadávky do „důstojnických a oficírských sviní“²² střídalo bití a veřejné lynčování.²³ V mírovské věznici se Soldán ocitl společně s dalšími zhruba dvěma až třemi stovkami účastníků odboje. Jak se později dozvěděl, rozkaz k fyzické a psychické likvidaci britských letců, zahraničních důstojníků, ale i příslušníků domácího odboje a vězňů z koncentračních táborů pocházel od náměstka ministra národní obrany, brigádního generála Bedřicha Reicina, a náměstka ministra národní bezpečnosti Karla Švába. Mírovští vězni museli podle Soldánovy výpovědi z počátku května 1968 „sedět na lavici takovým způsobem, že jsme museli mít ruce položené na stehnách svých nohou a nesměli jsme se vůbec hýbat. Pokud někomu ruka upadla, tak bylo použito násilí tím, že byl vyvolán na chodbu a tam

¹⁹ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 3.

²⁰ Výměr Krajského národního výboru v Olomouci ze dne 24. listopadu 1949 (archiv autora).

²¹ Výměr ministerstva vnitra ze dne 1. března 1950 (archiv autora).

²² Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 3.

²³ Ke způsobu zacházení s vězni blíže KÝR, Aleš: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955 (Přehled základních předpisů)*. Opava 2002.

dobit. Určitým pravidlem bylo, že mnozí z vězňů byli vyvoláváni po jednom a později po dvou na chodbu a tam určitá skupina civilistů nebo i příslušníků tam proti nim používala hrubého fyzického násilí. Dokonce se stalo i to, že například na velikonoční pondělí nebo neděli, se museli někteří vězni vzájemně bít po zadku řemenem. Když některý zpočátku odmítl, tak napřed dostal od orgánů a poté musel vykonat totéž jeho spoluvězeň. Bylo sledováno, jak kdo bije a v případech, že se zdálo orgánům, že bije slabě, musely být rány opakovány.²⁴

Zprávy o manželově putování po československých věznicích Zdena Soldánová k dispozici neměla. Naposledy se s manželem viděla v den jeho zatčení. Na konci listopadu 1949 se sice na Místním národním výboru v Plumlově dozvěděla, že mu byl vyměřen dvouletý trest nucených prací na Mírově, podrobnosti o nástupu trestu nebo pobytu manžela na Mírově však neměla. Po několika marných pokusech získat informace o manželovi přímo v mírovské věznici, se proto v lednu 1950 obrátila s dotazem přímo na Ministerstvo vnitra v Praze. „Třikrát jsem se v táboře telefonicky tázala, a bylo mi řečeno, že tam není a výměr, kterým by tam byl přidělen, také ne. Poněvadž se tedy již přes dva měsíce dotazuji bezpečnostních úřadů v Prostějově, Olomouci i Brně, které mne bezvýsledně odkazují jeden na druhého a nikde se ani místo jeho pobytu nemohu dovědět, obracím se se svou prosbou na Vás. Je-li to možné, sdělte mi tedy, prosím, kde je,²⁵“ tázala se zoufalá manželka ve snaze dopátrat se jakékoliv relevantní stopy o místě pobytu svého manžela.

Když se Zdeně Soldánové zpráva o manželově umístění do mírovské věznice o pár týdnů později přeci jen potvrdila, požádala na základě manželových dopisů společně se svým tchánem Janem Soldánem s ohledem na manželovo chatrné zdraví a v důsledku recidivy záchvatů malárie, kterými trpěl již během druhé světové války, o jeho propuštění do domácí péče. Ve snaze docílit kýženého výsledku se Zdena Soldánová rozhodla zdůvodnit svou žádost politicky, a apelovat tím na tiskem proklamované soudružské cítění. „Odvalu k této prosbě čerpáme ze skutečnosti, že jeho rodiče jsou dlouholetí příslušníci KSČ, otec sám byl jedním ze zakladatelů strany a jejím členem nepřetržitě od roku 1922. Karel Soldán pochází z chudé dělnické rodiny a byl v duchu socialismu a komunismu vychováván. Domníváme se, že jeho provinění je spíš osudové než skutečné,²⁶“ psala Zdena Soldánová

²⁴ Vojeňský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 4–5.

²⁵ Vojeňský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Dopis Zdeny Soldánové na ministerstvo vnitra v Praze, leden 1950.

²⁶ Vojeňský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Dopis Zdeny Soldánové a Jana Soldána na bezpečnostní referát Krajského národního výboru v Olomouci ze dne 21. května 1950.

s otcem vězněného Janem Soldánem bezpečnostnímu referátu-ustanovovací komisi pro tábor nucené práce při Krajském národním výboru v Olomouci.

Podle zprávy vrchního strážmistra Kohlíčka z mírovské věznice, proslaveného mezi tamními vězni svými sadistickými sklony, kterému se žádost o propuštění chovance Soldána dostala v průběhu června 1950 k vyjádření na stůl, „žádost nepřichází vůbec v úvahu, neboť po dobu svého zařazení, se jmenovaný neprojevil ani zvláštní pracovní morálkou ani politickým postojem. Naopak pronáší provokační řeči proti dnešnímu zřízení.“²⁷

Zatímco se manželka Karla Soldána snažila v rámci svého povolání pedagožky zapojit do kolektivu a svou nadměrnou aktivitou ve školní i mimoškolní činnosti vytvořit sobě i manželovi lepší podmínky k dalšímu vyjednávání s věznicí a úřady, obrátil se otec vězněného Jan Soldán v polovině srpna 1950 se svou žádostí o synovo propuštění přímo na prezidenta republiky Klementa Gottwalda. Krejčovský dělník z Čechovic u Prostějova vylíčil soudruhu prezidentovi svůj i synův životní příběh, a s důrazem na svou vlastní komunistickou minulost a synovu komunistickou výchovu požádal prezidenta republiky o prošetření synova zatčení a uvalení vazby. „V tomto případě se na Tebe, soudruhu presidente obracím. Je-li skutečně pravda, že můj syn neprováděl žádnou protistátní činnost, a myslím, že ji neprováděl, protože by jinak šel před soud lidu a nikoliv bez soudu aby dostal dva roky nucené práce, pak Tě prosím, soudruhu presidente, abys dal mému synovi milost a propustil ho na svobodu. I když by se nějak provinil, nemůže být jeho provinění velké, protože by jinak tábor nucené práce nedostal,“²⁸ domáhal se Jan Soldán pro syna, vycházející z jeho dopisu a tvrzení, že nic neprovedl a přece bylo na něm spácháno bezpráví, milost a propuštění na svobodu.

Ministerstvo národní bezpečnosti, kterému byla žádost Soldánova otce prezidentskou kanceláří postoupena k vyřízení, kontaktovalo z logiky věci ministerstvo národní obrany, pod které Karel Soldán jakožto bývalý voják organizačně spadal. Propuštění z vězení však přestalo být aktuální v momentě, kdy ministerstvo národní obrany vylíčko Soldánův zjevně negativní vztah k československému lidově-demokratickému zřízení a jeho armádě. „Po návratu do vlasti projevoval se jako přívrželec politiky kapitalistických států a svým smýšlením se na veřejnosti ani při výkonu služby netajil. Ani v nejmenším neprokázal snahu po zapojení do budování armády v duchu lidově demokratickém a svým chováním v době mimo služební dopouštěl se činů, které byly v rozporu s chováním řádného občana, tím více příslušní-

²⁷ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Vyjádření vrchního strážmistra Kohlíčka, tábor nucené práce Mírov, 28. června 1950.

²⁸ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Žádost Jana Soldána prezidentu republiky ze dne 18. srpna 1950.

ka armády,²⁹ stálo v ministerské relaci ukončené verdiktem, podle kterého „u jmenovaného vzhledem k jeho minulosti, trvale zápornému postoji k lidově demokratickému státnímu zřízení jakož i povahovým vlastnostem je nebezpečí, že by byl získán reakcí k protistátní činnosti, resp. že by uskutečnil útok do zahraničí.“³⁰

Ještě rok se maláři a horečnatými stavy sužovaný vězeň, jeho manželka a otec snažili přesvědčit vedení věznice a nadřízené orgány o neoprávněném zařazení Karla Soldána do tábora nucené práce. Až na základě několika intervencí a řady žádostí obdržel bývalý příslušník československé armády Karel Soldán 2. června 1951 vyjádření velitele tábora nucené práce, kterým mu byl ze zdravotních důvodů pobyt na Mírově přerušen. „Ponechává se Vám na vůli, kde se hodláte léčit nebo kde chcete bydlet, ale Vaší povinností jest oznámit zdejšímu velitelství Tábora nucené práce Mírov každou změnu Vašeho působiště,³¹ stálo v inkriminovaném dokumentu.

Tři dny po propuštění Soldána na zdravotní dovolenou iniciovalo vedení mírovského tábora nucené práce propuštění vězně na svobodu. Důvodem k tomuto kroku se stal zejména zdravotní stav vězně. Přestože vedení tábora svůj návrh podepřelo tvrzením, že se „po celou dobu pobytu ... choval slušně a nezávadně, takže na něho nebylo z této stránky žádných stížností,³² zdůraznilo v posudku vydaném o pár dnů dříve, že „chovanec se jeví jako osoba neustálé a neupřímné povahy. Jest možno o něm tvrditi, že jest stoupencem politiky západních mocností a že nenašel dosud kladu k dnešnímu lidově-demokratickému zřízení a socialismu. Kritizoval dosti často linii Komunistické strany Československa. Pokud se mu podařilo sehnati zprávy z rozhlasu nebo tisku, rozebíral tyto a prodebatovával je s chovanci stejného smýšlení.“³³

Případ Karla Soldána však očividně nebyl jediným případem podobného druhu. Při přešetřování záležitostí chovanců Tábora nucené práce Mírov bylo

²⁹ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Zpráva ministerstva národní obrany ministerstvu národní bezpečnosti ze dne 16. listopadu 1950.

³⁰ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Zpráva ministerstva národní obrany ministerstvu národní bezpečnosti ze dne 16. listopadu 1950.

³¹ Přerušení pobytu v Táboru nucené práce Mírov ze dne 2. června 1951 (archiv autora).

³² Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Návrh na propuštění vězně z tábora nucené práce na svobodu ze dne 5. června 1951.

³³ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Posudek na chovance za dobu jeho pobytu v Táboru nucené práce Mírov ze dne 30. května 1951.

smíšenou revizní komisí konstatováno, že zařazení Karla Soldána do příslušného nápravného zařízení bylo neoprávněné a k 11. červenci 1951 nařídila jeho propuštění. Ten, vědom si problémů, které mu zadržením a uvězněním vznikly, a do budoucna ještě vzniknou, požádal v polovině července 1951 ministerstvo práce a sociální péče o zaslání potvrzení o neoprávněnosti jeho zařazení do Tábora nucené práce Mírov. Z komunikace mezi ministerstvem práce a sociální péče, ministerstvem spravedlnosti, ministerstvem národní bezpečnosti a vyšetřující komisí Tábora nucené práce Mírov je však zřejmé, že nikdo ze zúčastněných neměl v úmyslu Karlu Soldánovi ani komukoliv jinému potvrzení podobného druhu vydat. Na reverzu přípisu Sboru uniformované vězeňské stráže (působícího pod ministerstvem spravedlnosti) z poloviny srpna 1951, určenému ministerstvu národní bezpečnosti, totiž stojí, že „podle usnesení vyšetřovací komise pro Tábor nucené práce Mírov bylo rozhodnuto, že potvrzení, ať již oprávněné nebo neoprávněné, zařazeným osobám se prozatím vydávat nebudou.“³⁴ Na základě této jediné stručné věty byla žádost Karla Soldána označena jako bezdůvodná a jako taková odložena ad acta.

Návrat do běžného života nebyl pro Karla Soldána ani jeho ženu právě jednoduchý. Když se totiž propuštěný vězeň přesně podle instrukcí Krajského vojenského velitelství v Olomouci, kterému byl povinen hlásit každou změnu v zaměstnání i bydlišti, dostavil na Pracovní úřad v Prostějově, sdělili mu, že může po propuštění z vězení pracovat pouze manuálně, a to jen se souhlasem tehdejší Krajské vojenské správy. Když proto pracovní úřad Karlu Soldánovi podle tehdejších směrnic nabídl místo výpomocného dělníka ve skladu národního podniku Agrostroj, a Krajská vojenská správa s tímto pracovním zařazením vyjádřila v polovině června 1952 souhlas, neprodleně tam bývalý účastník domácího i zahraničního odboje nastoupil.

Zdena Soldánová, jejímž úkolem bylo před i po manželově návratu domů zabezpečit rodinný rozpočet, přijímala na plumlovské škole ve snaze vylepšit politický a morální profil rodiny stále nové a nové stranické závazky. Kromě vlastní pedagogické praxe vedla jeden rok školení skupiny Komunistické strany Československa, nacvičovala recitační pásma a dětská vystoupení, hrála divadlo s plumlovskými ochotníky, a angažovala se v místním Sokole. Navyšování nových povinností však dlouho neunesla a pro celkové vyčerpání a povážlivý zdravotní stav musela na důraznou výzvu psychiatra většiny mimoškolní práce zanechat. Svého zdravotního stavu využila pedagožka

³⁴ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Vyjádření Ministerstva spravedlnosti-velitelství SVS-TNP Ministerstvu národní bezpečnosti ze dne 14. srpna 1951.

v roce 1955 také k žádosti o vyškrtnutí z řad členstva Komunistické strany Československa. S ohledem na fakt, že se psychické problémy, zvláště pak podložené lékařskou zprávou, považovaly za dostatečně uznatelný důvod k odchodu ze strany, jí bylo bez problémů vyhověno.

Do Prostějova, kam se manželé přestěhovali na konci letních prázdnin 1956, tedy Zdena Soldánová přišla již jako nestranička. Události předchozích let, spojené s otcovým nuceným odchodem do penze a manželovým neoprávněným vězněním, ji z komunistické ideologie a stranických praktik vyléčily natolik, že se již do strany nikdy nevrátila a svou politickou neangažovanost vyvažovala stejně jako kdysi na Plumlově hromaděním nepolitických funkcí a pořádáním školních i mimoškolních akcí.

Po nástupu na Rejskovu základní školu v Prostějově na počátku září 1956, kde se na druhém stupni věnovala výuce dějepisu a českého jazyka, pracovala rok jako skupinová vedoucí pionýrské organizace a ve škole vedla také v rámci tvořivosti recitační kroužek. Organizačně se podílela také na každoročním festivalu recitačních souborů Wolkerův Prostějov, na kterém její svěřenci získali nejedno ocenění, včetně nejvyšší mety v podobě 1. ceny v kategorii jednotlivců. Praktické zkušenosti z mimoškolní činnosti využila Zdena Soldánová také při přednáškách pro učitele v Prostějově a Gottwaldově, a při pedagogickém čtení nazvaném *Jak pracuji s recitačním kroužkem* (1964). Nadměrnou aktivitou odváděla pedagožka záměrně pozornost od svého nestranictví a manželova politického „škraloupu“. V roce 1966 byla dokonce Zdena Soldánová za svou činnost odměněna krajským vyznamenáním za velmi dobré výsledky v učebně-výchovné práci a mimoškolní činnosti.

V ovzduší politického tání druhé poloviny šedesátých let se na chvíli zdálo, že by se mohla zlepšit také situace manželů Soldánových. Prvotní očekávání se však po čase ukázalo být pouhým klamem. Karel Soldán byl sice v rámci probíhajících vojenských rehabilitací na konci dubna 1965 zvláštní komisí ministerstva národní obrany včetně navrácení hodnosti majora v záloze plně rehabilitován (od 1. listopadu 1965 povýšen na podplukovníka v záloze), na jeho postavení ve společnosti a rehabilitaci ve smyslu občanském se však i tak příliš mnoho nezměnilo.

Podle pracovních posudků z počátku dubna a poloviny června 1965, použitých v rámci Soldánova rehabilitačního řízení, nastoupil Karel Soldán do prostějovského Agrostroje „v roce 1951, a to do skladu kupovaných součástí jako skladový účetní. V rámci přechodu 70 000 administrativních pracovníků do výroby, přešel do skladu jako manipulační dělník. Později prošel ještě mnohými pracovišti-obrobny, sklad hutního materiálu, sklad řeziva, opět obrobny a nakonec po nervové nemoci znova sklad kupovaných sou-

částí. Na všech těchto pracovištích nebyly mu svěřovány odpovědné funkce částečně i jeho vinou, nejevil totiž o odpovědnější práci a lepší umístění dosti zájmu a vůbec působil dojemem zatrpklého člověka. Teprve od roku 1962 byla mu svěřena odpovědnější funkce skladníka použitelného odpadu a dále potom funkce šrotového referenta. Jeho aktivita do značné míry vzrostla a do plnění úkolů, vyvstávajících z těchto funkcí se pustil s veškerým elánem.³⁵ Podle posuzovatelů „Propuštění z armády a přěrazení z administrativy byly jistě důvody, které vedly k jeho osobní zatrpklosti a po delší dobu i k malé aktivitě v práci. Když mu byla před třemi roky svěřena ze zdravotních důvodů funkce samostatného skladníka, i když v dělnickém postavení, podstatně změnil svoji aktivitu, kterou již prokázal v poslední době ... a svoji práci vykonává odpovědně a ke vši spokojenosti. Je schopen, vzhledem ke svému vzdělání a znalostem zastávat vyšší funkce. Vůči kolektivu pracujících je snášenlivý a kolektivní... V osobním jednání je přímý, poněkud uzařvené povahy... Má zálibu ve sportu a vyžívá se kulturně.“³⁶

Následkem rehabilitace se také Karlu Soldánovi podařilo na konci listopadu 1966 získat před lety požadované osvědčení ministerstva národní obrany o své účasti na zahraničním odboji.³⁷ Překotné události krizového roku 1968 a vydání zákona o soudní rehabilitaci daly rovněž Karlu Soldánovi impulz k dalšímu jednání. Vedle svědeckých výpovědí o svém případě, které pronesl v květnových a červnových dnech roku 1968 na Okresní prokuratuře v Prostějově, požádal také o svoji soudní a mimosoudní rehabilitaci. S odkazem na předchozí rehabilitaci, provedenou na konci dubna 1965 poukázal Karel Soldán na fakt, že se s ním krom jednorázové finanční výpomoci ve výši 5 000,- korun nikdo nebavil o náhradě a zpětvtzení do československé armády. „Protože tímto jednáním jsem byl nejen občansky, ale i hmotně a morálně poškozen, žádám, aby příslušné vojenské orgány opětovně a velmi důsledně celou moji záležitost projednaly a zejména poté, co mně byla navracena hodnost, aby mně bylo umožněno urychleně, abych se zpět vrátil do svazku armády a mohl dále vykonávat své původní zaměstnání. Vedle toho požaduji, aby mně byla poskytnuta i hmotná náhrada, zejména za můj pobyt na Mí-

³⁵ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Služebně politická charakteristika ze dne 16. června 1965.

³⁶ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Služebně politická charakteristika ze dne 8. dubna 1965.

³⁷ Osvědčením ze dne 24. listopadu 1966 byl Karel Soldán uznán účastníkem národního boje za osvobození se započtenou dobou od 12. května 1940 do 28. června 1940 v rámci pobytu ve spojeneckých zemích a od 29. června 1940 do 8. května 1945 jako příslušník československé zahraniční armády na Západě. In: Osvědčení podle paragrafu 8 zákona číslo 255/1946 Sb. ze dne 24. listopadu 1966 (archiv autora).

rově a poté, alespoň zčásti rozdíl na ztrátě služného a mého skutečného příjmu,³⁸ žádal na počátku května 1968.

Okresní soud v Prostějově shledal ve věci soudní rehabilitace Karla Soldána na počátku ledna 1969 rozhodnutí Krajského národního výboru v Olomouci z listopadu 1949, kterým byl rehabilitovaný poslán na dva roky do tábora nucených prací za neplatné. „Výpisem z rejstříku trestů bylo zjištěno, že Karel Soldán nebyl dosud trestán. Ježto tedy nejde o osobu stítilí se práce, bylo jeho návrhu na zjištění, že výrok Krajského národního výboru v Olomouci o umístění do tábora nucených prací je ze zákona neplatná, vyhověno,³⁹ konstatoval ve svém rozhodnutí prostějovský soud. Osvobozující verdikt, resp. rozhodnutí potvrzující stav z roku 1965 Karla Soldána jistě potěšilo. Marně v něm však hledal odpověď na otázky, které vznesl na počátku tohoto procesu, otázku finančního odškodnění a možnosti návratu do aktivní vojenské služby.

Sporné otázky řešily odpovědné orgány až do konce listopadu 1971! Karel Soldán byl nejprve obeznámen s faktem, že zákon o mimosoudních rehabilitacích nebyl, na rozdíl od zákona o rehabilitacích soudních, podle kterého byl jeho případ řešen, vydán. Částka 5 000,- korun, kterou obdržel v roce 1965 jako výpomoc za nezákonné věznění na Mírově, mu byla rozsudkem z ledna 1969 doplněna o další kompenzaci ve výši 8 200,- korun, čímž byla litera zákona splněna a náhrada za věznění v táboře nucené práce tudíž plně satureována. Stejným způsobem byly řešeny také vojenské hodnosti. Navrácení hodnosti majora ve výslužbě v dubnu 1965 a povýšení na podplukovníka v listopadu téhož roku považovala vojenská správa pro žadatele za dostatečnou satisfakci. Na náhradu platu ani přiznání příspěvku za službu nenašla vojenská správa zákonnou oporu a návrat Karla Soldána do aktivní služby považovalo vojenské velení s ohledem na žadatelův věk a značné odloučenosti od aktivní služby za nerealizovatelné. V prostějovském Agrostroji pracoval Karel Soldán do konce prosince roku 1972, kdy pracovní poměr na základě osvědčení o účasti na československém odboji za druhé světové války v 55 letech ukončil a od 1. ledna následujícího roku odešel do důchodu.

Zdena Soldánová se i v průběhu šedesátých a sedmdesátých let snažila režim neprovokovat. Při výkladu dějin svým žákům nezastírala fakta a vykládala dějiny tak, jak se skutečně staly. V rámci školních a mimoškolních aktivit byla oblíbená pedagožka vedoucí předmětové komise (dějepis), pomáhala začínajícím kolegům, pracovala jako kulturní referentka, jednatelka

³⁸ Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky, osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968, s. 6.

³⁹ Usnesení Okresního soudu v Prostějově ze dne 10. ledna 1969 (archiv autora).

Revolučního odborového hnutí, spravovala také žákovskou knihovnu, vedla klub mladých čtenářů, nacvičovala dětská kulturní pásma, nebo při nich alespoň asistovala, a připravovala žáky na soutěže. I poté, co na konci ledna 1979 Zdena Soldánová aktivní pedagogickou dráhu ukončila, na různých prostějovských školách pomáhala s malými přestávkami s výukou i nadále.

Kvalitativní změny přinesly do života manželů Soldánových až listopadové události roku 1989. Proklamovaná demokratizace společnosti a uzákonění občanských svobod motivovaly Karla Soldána do té míry, že již na konci ledna 1990 požádal přes Okresní vojenskou správu v Prostějově ministerstvo národní obrany „o přezkoumání mé soudní rehabilitace z května 1965 a ledna 1969, kterou považuji za naprosto nedostatečnou.“⁴⁰ Své přesvědčení opřel Karel Soldán zejména o fakt, že soudní rehabilitace „nevycházela z fixního vojenského příjmu, ale z minimální mzdy pomocného dělníka. Soudní rehabilitace také neměla žádný vliv na moje pracovní postavení, poněvadž Ministerstvo národní obrany mně o tom nevydalo potvrzení, kterým bych se mohl při hledání vhodnější práce vykázat. Byl jsem proto i nadále likvidován existenčně i společensky.“⁴¹ Karel Soldán byl zcela oprávněně přesvědčen o tom, že by z rehabilitace soudní měla vycházet i rehabilitace mimosoudní a na ni navazující úprava platu a následně i důchodu.

Než se v polovině listopadu 1990 sešla v Prostějově rehabilitační komise brněnské Krajské vojenské správy, zapojil se Karel Soldán plnohodnotně do činnosti obrozeného Československého svazu protifašistických bojovníků, jehož členem byl dávno před sametovou revolucí. Na mimořádné okresní konferenci konané dne 30. března 1990 v Prostějově byl někdejší účastník domácího i zahraničního odboje zvolen předsedou okresní buňky svazu, a od dubna 1990 pracoval také v jeho ústředí.⁴² Jeho zásluhy uznala také rehabilitační komise Krajské vojenské správy v Brně, která při povýšení žadatele na plukovníka konstatovala, že se jedná „o důstojníka, který byl vězněn na Mírově, který má nárok na výplatu odškodného za dobu 20 měsíců vězení a z tohoto titulu rovněž na příplatky k důchodovému zabezpečení. Jde však současně o příslušníka zahraniční armády, který při propouštění z armády nedostal vůbec žádné náležitosti, naopak byl bez soudu vězněn. Rovněž ne-

⁴⁰ Žádost Karla Soldána ministerstvu národní obrany ze dne 22. ledna 1990 (archiv autora).

⁴¹ Žádost Karla Soldána ministerstvu národní obrany ze dne 22. ledna 1990 (archiv autora).

⁴² *Podplukovník Karel Soldán – Nic není zapomenuto, nikdo nebude zapomenut.* In: Stráž lidu, 11. července 1990, s. 3.

požívá žádné náležitosti bývalého vojáka z povolání, tj. především vojenský důchod. Ve všech těchto směrech je třeba uskutečnit hmotné odškodnění.⁴³

Závěr života strávil plukovník Karel Soldán společně se svou manželkou Zdenou v Prostějově. Nadále se živě zajímal o společenské dění, navštěvoval srazy veteránů a poskytoval informace o druhé světové válce a represích 50. let. Jeho život se uzavřel 2. srpna 2001 v Prostějově.⁴⁴ Po pohřbu na městském hřbitově v Prostějově o osm dní později byly hrdinovy tělesné ostatky uloženy do rodinného hrobu na místním hřbitově. Zdena Soldánová byla aktivní až do vysokého věku a vedle organizování pomaturitních sjezdů svého ročníku ráda navštěvovala srazy svých žáků a studentů, a stejně jako kdysi její manžel vyvracela nepravdy o československém odboji za druhé světové války a jeho představitelích.⁴⁵ Zdena Soldánová zemřela 17. července 2013 a po posledním rozloučení na prostějovském městském hřbitově byla pohřbena po boku svého manžela.

Případ manželů Soldánových je jedním z mnoha příkladů komunistické zvůle, uplatňované na lidech, jejichž původ a morální hodnoty se neslučovaly s požadavky vládnoucí garnitury. Zveřejňování těchto příběhů pomáhá odkrývat zločinnost komunistického režimu a dokumentovat dějinnou paměť národa.

⁴³ Zápis o rehabilitačním řízení ze dne 14. listopadu 1990 (archiv autora). Po vydání zákona č. 87/91 Sb. o mimosoudních rehabilitacích byl Karel Soldán odškodněn za nezákonné věznění také finančně (odpověď Ministerstva vnitra ze dne 27. ledna 1992).

⁴⁴ Úmrtní list ze dne 8. srpna 2001 (archiv autora), smuteční oznámení (archiv autora); *Odešel Karel Soldán, bojovník za svobodu naší vlasti*. In: Prostějovský večerník, 20. srpna 2001, s. 5.

⁴⁵ Např. na konci listopadu 2008 se obrátila na Český svaz bojovníků za svobodu a Československou obec legionářů ve věci neoprávněného udělení Řádu bílého lva prezidentem republiky Jiřím Zemanem za zásluhy o obranu a bezpečnost státu a vynikající bojovou činnost za 2. světové války. Kopie dopisu Zdeny Soldánové Českému svazu za svobodu a Československé obci legionářské ze dne 30. listopadu 2008 (archiv autora).

Přílohy

Obr. 1

Karel Soldán ve vojenské uniformě, archiv autora

Obr. 2

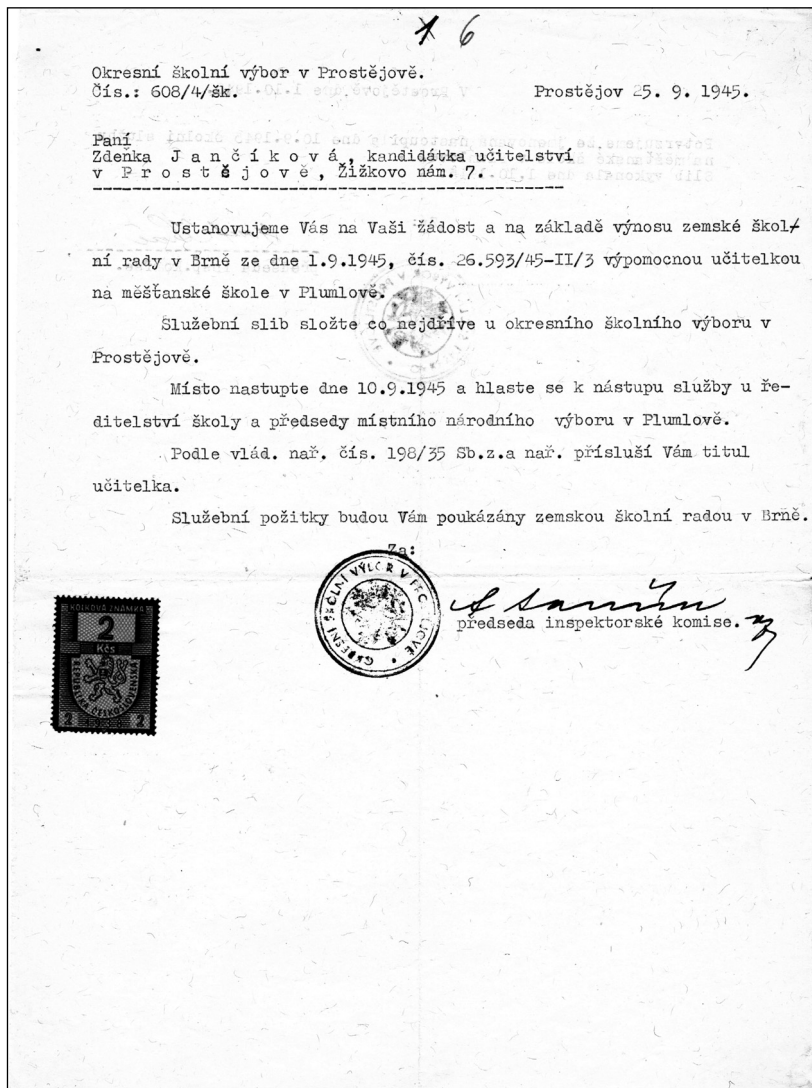
Zdenka Soldánová jako učitelka v plumlovské škole, druhá polovina čtyřicátých let, archiv autora

Obr. 3

Svatební fotografie manželů Soldánových, Prostějov 1947,
archiv autora

Příloha 1

Jmenovací dekret Zdenky Soldánové, 1945,
archiv autora

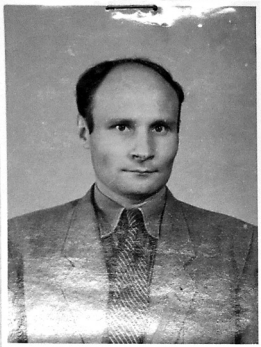
Příloha 2

II. část.

Údaje velitelství tábora

o chovance-ci S o l d á n Karel
nar. 26.10.1917

Otisk prstů: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Zvláštní znamení:
nemá

Č.	Datum odjezdu z TNP a název TNP	Datum příjezdu do TNP a název TNP	Důvod přesunu:	S chovancem-kou zašleme úložné neb u něho-ni máme pohledávku. Částka.
1		21.1.50. Mírov	Zařazen kom.č.14 Olomouc na 24 měs.	
2	M. F. SA Jurov		Popraven na písku NW Olomouc MNB č. B/4-52066/20-51a 21.54	Máme pohledávku 2. OK 1/2
3				
4				
5				

MNB - č. 251/50. 1

Příloha 3

Ú ř e d n í z á z n a m .

Do spisu.

Při revisním aktu, v záležitosti přešetření všech chovanců
TNP Mírov, zjistila smíšená komise, že zařazení

SOLDÁNA *Amela*

do TNP bylo neoprávněné.

Na návrh komise rozhodl ministr, národní obrany, aby jmeno-
vaný byl z TNP propuštěn.

K propuštění došlo dne *11. května* 1951.

Č a d e k .

Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky,
Osobní spis Soldán Karel, Doklad o neoprávněném věznění, 1951

Příloha 4

Opis protokolu
sepsaného na okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968
v 10,45 hodin.
Přítomni : dr Václav Šáňa
Vilášková, zapisovatelka
Dostavil se Karel Soldán, nar. 26.10.1917, bytem Čelechovice
č. 152 okr. Prostějov, Agrostroj
Prostějov,
a po poučení podle § 13 zákona o pro-
kuratuře uvádí :

Jak jsem se dočetl v tisku i v rozhlasu, mají občané možnost obracet se se svými poznatky o činnosti státních i okresních orgánů na prokuraturu nebo na soud. Protože jsem byl také v důsledku hrubých nezákonností osobně postižen, činím o tom toto oznámení :

Za první republiky jsem byl jako aktivní voják. Sloužil jsem až do r.1939 v hodnosti poručíka a v roce 1939 po okupaci po odchodu z armády jsem pracoval jako úředník ve všeobecném pensijním ústavu v Brně. Protože jsem měl určité znalosti jak s lidmi, tak i jinak, zapojil jsem se do ilegální činnosti na úseku zajišťování přechodu mnohých osob mimo území protektorátu. Šlo výhradně o osoby, které byly hledány gestapem. Tato činnost však byla gestapem odhalena a proto jsem se rozhodl v r.1940 uprchnout do zahraničí, což se mně podařilo a já jsem se dostal přes Maďarsko, Jugoslaviu, Řecko, Turecko až do Bejrútu, kde se však nejen mně, ale i mnohým dalším nepodařilo odejet do Francie, takže jsme na území Palestíny museli zůstat. Tam jsme založili spolu s dalšími funkcionáři býv. československé armády československou vojenskou jednotku, která bojovala na území středního Východu a v Africe. S jednotkou jsem prodělal jako aktivní voják všechny boje a tažení. V roce 1943 jsme pak byli odveleni do Anglie, kde ovšem jsem již počal sloužit u štábu a to na ministerstvu národní obrany. Byl jsem tehdy považován za schopného důstojníka a proto jsem byl také na svou funkci zařazen. Na MNO jsem sloužil až do konce války a do republiky jsem se vrátil v červnu 1945. Po svém návratu jsem opět sloužil v armádě v hodnosti majora a to na různých místech. Po únoru 1948 přesně

Vojenský ústřední archiv, Správní archiv armády České republiky,
Osobní spis Soldán Karel, Opis protokolu sepsaného
na Okresní prokuratuře v Prostějově dne 3. května 1968,
archiv autora

RESUMÉ

ŽIVOT PO BOKU VÁLEČNÉHO HRDINY (SOUŽITÍ MANŽELŮ SOLDÁNOVÝCH V POÚNOROVÉM ČESKOSLOVENSKU)

Období po „vítězném“ únoru 1948 nastavilo zrcadlo československé společnosti. Výměna elit, která poznamenala životy tisíců, postihla také manžele Zdeny a Karla Soldánovi z Prostějova. Zatímco na bývalého aktivního účastníka domácího i zahraničního odboje za druhé světové války čekalo vězení v pevnosti Mírov, prodělala jeho manželka v rámci své učitelské profese přerod z aktivní komunistky v odpůrkyni režimu. Předkládaná studie popisuje život manželů Soldánových ve druhé polovině 20. století a jejich boj za svobodu a demokracii.

Klíčová slova: komunismus, Prostějov, perzekuce, armáda

SUMMARY

LIFE WITH A WAR HERO (MARRIAGE OF ZDENA AND KAREL SOLDAN IN COMMUNIST CZECHOSLOVAKIA)

The era after the successful communist coup in February 1948 showed the true character of Czech society. The shift of the elite power structure which changed lives of thousands also touched the lives of a married couple Zdena and Karel Soldan from Prostějov. While the former active fighter in the Czech and foreign resistance faced imprisonment in Mírov fort, his wife transitioned from an active communist to a system antagonist during her teaching career. This study maps the life of the Soldans and their fight for freedom and democracy in the second half of the 20th century.

Keywords: communism, Prostějov, persecution, army

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Kamil Rodan, Ph.D.
Oddělení historického výzkumu
Slezský ústav, Slezské zemské muzeum
OHV-SÚ
Nádražní okruh 31
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: Rodan@szm.cz

ROLE ČESKÉHO ÚŘADU PRO TISK A INFORMACE V KULTURNĚ-POLITICKÉM ŘÍZENÍ POPULÁRNÍ HUDBY V LETECH 1970–1980¹

Aleš Zapletal

„Kontrolní a dohlédací činnost může přispět k celkovému zkvalitnění hudebních žánrů, neboť i zábavné umění je třeba zaměřit k určitým kladným cílům, a to co do formy i obsahu.“

Zpráva Českého úřadu pro tisk a informace
o dohledu nad textovým obsahem gramoprodukce za rok 1971²

1 Úvod

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let probíhal v Československu proces označovaný jako konsolidace. Šlo o postupný politický převrat, směřující k porážce reformního hnutí, které vyvrcholilo v roce 1968, a následnému obnovení státně socialistického režimu sovětského typu. Také kultura měla být v jeho rámci opět striktně podrobena stranické a státní moci poté, co se ve druhé polovině šedesátých let těšila značné volnosti. Základní teze kulturní politiky, takzvané „leninské vymezení postavení kultury“, podřizovala kulturu politickým, respektive ekonomickým potřebám socialistického státu.³ Uskutečňovala se ve dvou základních směrech, a to – řečeno s Jiřím Knapíkem – pozitivním a negativním. Pozitivní kulturní politika byla souhrnem „kroků [...] režimu, které aktivně vedly k vytváření žádoucího modelu

¹ Stať vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2017_017 (Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk III.). Její autor je doktorantem Katedry historie FF UP v Olomouci.

² Národní archiv (dále NA) Praha, fond 318 Český úřad pro tisk a informace (dále ČÚTI), kart. 79, jednací č. 501/72/I, Zpráva o dohledu nad textovým obsahem gramoprodukce za rok 1971.

³ ŠEDA, V.: *XIV. sjezd KSČ a pojetí kulturní revoluce naší současnosti*. In: XIV. sjezd KSČ a naše kultura. Sborník materiálů ze semináře Socialistické společnosti pro vědu, kulturu a politiku, uspořádaného dne 24. září 1971 v Praze. Praha 1971, s. 8. (Ve sborníku uveden autor jen iniciálou osobního jména, pozn. A. Z.).

socialistické kultury“, zatímco negativní kulturní politika vymezovala hodnoty, respektive tvůrce, jež bylo třeba potlačit, a způsob potlačování.⁴

Velkou výzvou pro socialistickou kulturní politiku byla populární hudba, která ve druhé polovině šedesátých let prošla nevídaným rozmachem. Stala se důležitým zájmem zejména mladé generace,⁵ vytvářela výraznou kulisu reformnímu procesu v prvních měsících roku 1968 a po srpnové invazi se stala nositelkou nesouhlasu a zklamání.⁶ Právě proti písňím vyjadřujícím nesouhlas a zklamání (například písně Karla Černocho, Karla Kryla, Marty Kubišové nebo Petra Nováka) byla zaměřena první systematická opatření konsolidace v oblasti populární hudby. Takzvané vyšetřování závadného obsahu gramofonových desek probíhalo na podzim 1969⁷ a na jeho konci stálo usnesení byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích ze 16. prosince 1969. Byro pověřilo Český úřad pro tisk a informace (dále též ČÚTI a tiskový úřad)⁸ „zajištěním důsledného dohledu nad textovým obsahem písni vydávaných na gramofonových deskách, v hudebních tiskovinách a podobných publikacích.“⁹

Pověření tiskového úřadu dohledem nad gramofonovým průmyslem bylo součástí zvyšování jeho pravomocí ve druhé polovině roku 1969; do té doby se s jeho využitím pro kontrolu textového obsahu gramodesek a zpěvníků nepočítalo.¹⁰ V předchozích měsících se osvědčil jako funkční nástroj

⁴ KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha 2006, s. 8–9. Knapíkovy poznatky se týkají padesátých let, ale je možno je zobecnit pro socialistickou kulturní politiku celkově.

⁵ Srov. KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. In: CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci*. Praha 1999, s. 99–116.

⁶ Srov. VLČEK, Josef: *Hudební alternativní scény sedmdesátých až osmdesátých let*. In: ALAN, Josef: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha 2001, s. 204.

⁷ Srov. NA Praha, fond 1478 Byro ÚV pro čes. země, sv. 12, arch. j. 30, bod 14, Předběžná informace k problematice závadného obsahu gramofonových desek a hudebních tiskovin; sv. 16, arch. j. 37, bod 14, Zpráva o výsledku šetření závadného obsahu gramofonových desek.

⁸ Tiskový úřad byl zřízen 30. srpna 1968 rozhodnutím vlády na základě tzv. moskevského protokolu (tehdy pod názvem Úřad pro tisk a informace). Jeho prvotním úkolem bylo prostřednictvím pokynů (embarg) redakcím tisku, rozhlasu a televize usměrňovat obsah médií, aby nebyly zveřejňovány informace, které stranické a státní vedení považovalo za nežádoucí. V dubnu 1969 po zavedení důsledné předběžné cenzury se tiskový úřad zapojil do tažení proti reformně orientovaným médiím (zejména novinám a časopisům) a významně přispěl k podřízení této oblasti zájmům stranického a státního vedení. Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 2, bez jednacího č., Úvodní zpráva předsedy ČÚTI na kulturním a školském výboru ČNR.

⁹ NA Praha, fond 1478 Byro ÚV pro čes. země, sv. 16, arch. j. 37, bod 14.

¹⁰ Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 11, jednací č. 872/73, Vývoj Českého úřadu pro tisk a informace a jeho činnost.

konsolidace v mediální oblasti a rozhodnutí byra pro řízení stranické práce se tak jeví jako pochopitelné. Dohled nad českými gramofonovými firmami (Supraphonem a Pantonem) začal tiskový úřad vykonávat od 1. ledna 1970.¹¹ Od tohoto data mu měly být předkládány ke schválení všechny texty písní určených k záznamu na gramofonovou desku nebo k otištění ve zpěvníku. Fakticky šlo o cenzuru; záhy však ČÚTI na populární hudbu začal působit i jinak než jen restriktivně.¹² Neměl pouze potlačovat její nežádoucí obsah, ale i podporovat žádoucí. Opatření zavedené v rámci konsolidace na počátku sedmdesátých let se osvědčilo a ukázalo se být nosné pro kulturně-politické řízení populární hudby. ČÚTI se stal plnohodnotnou součástí systému socialistické kulturní politiky v této oblasti a zůstal jí prokazatelně až do roku 1980.¹³ Populární hudba totiž měla ve společnosti (zejména v mladé generaci) značný dosah, ježž bylo možno využít ve prospěch upevnění státně socialistického režimu.¹⁴ Tiskový úřad dostal za úkol prosazovat tento záměr u gramofonových firem a dohlížet na to, aby byl uskutečňován. Jeho vliv se projevoval v několika podobách, jež přibližujeme na následujících řádcích.

2 Cenzura

ČÚTI kontroloval každý text, jenž byl určen k vydání na gramofonové desce nebo ve zpěvníku, a měl pravomoc zakázat realizaci konkrétní písně, souboru písní, případně jiného textu (zejména průvodního textu na obalu desky – sleeve note), pokud shledal, že jejich obsah je v rozporu s oficiální kulturně-politickou linií. Kulturní politika nespoležala jen na autocenzuru autorů (ač ta pochopitelně hrála významnou roli) a vlastní kontrolu vydavatelství. Jedním z důsledků vyšetřování závadného obsahu gramofonových desek na podzim 1969 byla nedůvěra ke gramofonovým firmám. Kulturní politika tedy potřebovala spolehlivého garanta „správné nakladatelské poli-

¹¹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 100/73/II, Rozbor gramoprodukce za IV. čtvrtletí a celý rok 1972.

¹² Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

¹³ Hodnocení gramoprodukce, která ČÚTI periodicky (zpočátku čtvrtletně, od roku 1974 pololetně) vypracovával, jsou dochovaná pro léta 1970–1980. V roce 1980 došlo k reorganizaci ČÚTI a k významnému omezení jeho kompetencí v souvislosti se vznikem Federálního úřadu pro tisk a informace (FÚTI). Není jasné, zda dohlédací a hodnotitelskou činnost v oblasti gramoprodukce vykonával i po roce 1980, v každém případě pro to nemáme doklady.

¹⁴ Srov. BÍLEK, Petr A.: *K práci i oddechu: Znakový systém normalizační pop music* (dále jen *K práci i oddechu*). In: BÍLEK, Petr A. – ČINÁTLŮVÁ, Blanka (eds.): *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*, Příbram 2010, s. 57–75.

tiky v oblasti vydávání gramofonových desek,¹⁵ který měl bdít nad řádným průběhem konsolidace v této oblasti.

Restriktivní funkce se uplatnila zejména na počátku sledovaného období. ČÚTI se zaměřil na plnění úkolu zamezit výskytu kulturně-politicky závadného obsahu na deskách a ve zpěvnících, zatímco jiné funkce (viz dále) se měly teprve rozvinout. Lze také předpokládat, že v edičních plánech doposud figurovaly tituly úzce spjaté s „krizovými“ lety, které se vydavatelství snažila prosadit k realizaci.¹⁶ Pro tento předpoklad hovoří konkrétně hodnotící zpráva za třetí čtvrtletí roku 1970, která uvádí, že „vydavatelství Supraphon předložilo znovu 2 skladby z LP desky [...] ODYSSEA, která jako soubor byla v I. pololetí 1970 zastavena pro textové závady. Svědčí to o snaze pokoušet se o nové vydání těch skladeb, které již prošly kontrolou a byly zastaveny.“¹⁷ Je možno uvažovat o tom, že zpočátku byla vydavatelství „odhodlanější“ ve snaze prosadit tituly, které mohly být vyhodnoceny jako závadné. Současně je však třeba mít na paměti, že zákaz vydat píseň nebo dokonce celou desku znamenal pro gramofonovou firmu ztrátu, zejména pokud šlo o již hotovou nahrávku perspektivního interpreta, jako v citovaném případě (LP deska Hany a Petra Ulrychových se skupinou Atlantis).

V prvních letech provádění dohledu uvádějí hodnotící zprávy, určené pro potřebu ÚV KSČ a ministerstva kultury, počet zastavených textů za dané období. Nejvíce jich bylo – vzhledem k výše řečenému pochopitelně – v prvním pololetí roku 1970, celkem 40 textů. Ve třetím čtvrtletí to bylo pouhých šest¹⁸ a za celý rok 1971 třináct textů.¹⁹ Významným důvodem zastavení bylo v těchto letech pesimistické vyznění. To je jako „politicky nevhodné“ uváděno už na podzim 1969²⁰ a hodnotící zpráva za třetí čtvrtletí 1970 je explicitně zmiňuje jako důvod zastavení všech textů, které v tomto období přes cenzuru neprošly. Všimá si také, že „značná část současné písňové tvorby je vedena všeobecně v duchu zoufalství, beznaděje a zklamání (včetně invektiv).“²¹ Autoři písňových textů se snažili zachytit (byť nepřímou a třeba jen náznakem)

¹⁵ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 11, jednací č. 869/1970, Zpráva o koncepci a zaměření další práce Českého úřadu pro tisk a informace.

¹⁶ Srov. VANĚK, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha 2010, s. 178–179.

¹⁷ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II, Kontrolní zpráva o zhodnocení gramofonové produkce za III. čtvrtletí 1970 s průvodním dopisem.

¹⁸ Tamtéž. Zpráva za první pololetí 1970 není k dispozici; údaj je uveden ve zprávě za třetí čtvrtletí toho roku ve srovnávací tabulce.

¹⁹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

²⁰ NA Praha, fond 1478 Byro ÚV pro čes. země, sv. 16, arch. j. 37, bod 14.

²¹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II.

ponurou atmosféru ve společnosti, roztrpčené násilným utnutím reformního procesu a zklamané postupnou likvidací jeho výtěžků. Zde došlo poměrně rychle k obratu, za nímž tušíme značný mocenský tlak na autory i vydavatelství: již hodnotící zpráva za II. čtvrtletí 1972 konstatuje, že „celkově [...] vymizely texty pesimistické a invektivní“.²² Hlavním kulturně-politickým cílem normalizační populární hudby, postupně krystalizujícím od první poloviny sedmdesátých let, bylo podporovat v posluchačích pozitivní pocity a spokojenost s vlastním životem. Ty zase měly přispívat k souhlasu s danou společenskou situací a s režimem, jenž ji utvářel a garantoval.²³ Je zřejmé, že pesimisticky vyznívající texty do tohoto kulturně-politického schématu nezapadaly a navíc byly nežádoucí připomínkou atmosféry rozčarování v době po srpnu 1968.

S pokračující konsolidací ustoupila v řízení populární hudby restriktivní funkce poněkud do pozadí. Na jednu stranu byla samotná vydavatelství důslednější v uplatňování kulturně-politických měřítek a požadavků,²⁴ na stranu druhou se rozvíjely ostatní funkce. Cenzura ovšem nikdy zcela nezmizela, zasáhla tam, kde došlo k překročení hranice přijatelného. Například v roce 1973 byl zastaven text politické písně Irské štěstí s odůvodněním, že je z něj „patrné, že autor nemá přehled o současné situaci v Irsku“.²⁵ O rok později muselo vydavatelství Panton na základě připomínky ČÚTI zrušit realizaci čtyř písní skupiny Zelenáci, jejichž text napsal Jan Vyčítal, protože autor měl v té době zákaz publikovat.²⁶ V roce 1977 byly zamítnuty překlady textů písní z desky *Dark Side of the Moon* skupiny Pink Floyd, které měly být součástí textové přílohy českého vydání alba, s tím, že jejich „atmosféra nám je ideově cizí, odrážela způsob života pro nás nepřijatelný“.²⁷

²² NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1602/72/I, Zpráva o dohlédací a kontrolní činnosti nad textovým obsahem gramoprodukce za II/1972.

²³ Srov. NA Praha, fond 1261/0/17 Sekretariát ÚV KSČ 1971–1976, sv. 77, arch. j. 125, bod 3, Zpráva o situaci a návrh opatření v oblasti zábavné hudby v ČSSR.

²⁴ Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1602/72/I. Např. v Supraphonu se situace zlepšila po nástupu nového vedoucího redaktora v roce 1971. MATOUŠEK, Daniel: *Gramofonový průmysl v komunistickém Československu se zaměřením na dobu tzv. normalizace*. MU Brno 2013, s. 23 (diplomová práce).

²⁵ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 700/73/II, Rozbor gramoprodukce za I. čtvrtletí 1973.

²⁶ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1415/74/II, Rozbor gramoprodukce za I. pololetí 1974.

²⁷ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 306/78, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za rok 1977. Samotné album vyšlo v roce 1978 – Pink Floyd, *Pink Floyd* (licenční vydání, originální titul *Dark Side of the Moon*). LP deska, Supraphon 1 13 2224 ZD, 1978.

V mnohých případech se restriktivní funkce uskutečňovala pomocí různých korektur a úprav, které někdy zásadně změnily vyznění textu. Tiskový úřad vznesl připomínku k obsahu, případně vydal rovnou „doporučení“ k úpravě závadného místa. Realizace textu na gramofonové nahrávce byla podmíněna vyhověním připomínce, respektive doporučení. Tento postup byl vcelku úspěšný, což dokládají hodnotící zprávy zmínkami o tom, že požadované úpravy textů jsou prováděny.²⁸ Šlo vlastně o subtilnější formu cenzury: nebyl sice zastaven celý text, ale tiskový úřad zasáhl do jeho vyznění, které tak mohlo být i podstatně změněno. V roce 1972 předložila zpěvačka Zdenka Lorencová ke schválení text písně Koukol, určené pro festival Bratislavská lyra. Podle hodnotící zprávy ČÚTI text „mohl být chápán v kontextu „vysloveně (sic) i nevysloveného“ poměrně dost negativně. [...] Jako připomínky byly uplatněny personifikace subjektivního vidění koukolu jako plevele s možností zobecnění na individualismus „vlasáčů“ a jejich pozérství [...]. Pojetí písně bylo příliš ovlivněno obdivem sílícího a společensky příliš svébytného „plevele“.“²⁹ Tiskový úřad tedy pochopil píseň jako nežádoucí popularizaci „mániček“, to jest mladých mužů s dlouhými vlasy.³⁰ Nařízená úprava textu, kterou provedla samotná Lorencová, závadné verše pozměnila,³¹ čímž se z písně zcela ztratil kulturně-politický problematický odkaz na „máničky“. Tiskový úřad byl spokojen: v textu „se již klade důraz na nekonvenčnost, obdiv k přírodě a její kráse s dějovou motivací významu polních kvítků pro čistou lásku.“ Píseň posléze uspěla na Bratislavské lyře – získala stříbrnou lyru (druhé místo).³² Podobně bylo o rok později pozměněno vyznění textu písně Víkend (autor a interpret nezjištěn), původně pravděpodobně míněného jako kritika negativního dopadu automobilismu na životní prostředí. ČÚTI obsah textu připomínkoval „pro příliš pesimistický obsah a bezvýhodné na-

²⁸ Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1086/72/I, Zpráva o dohledu nad textovým obsahem gramoprodukce za I/1972; jednací č. 700/73/II; jednací č. 373/74/II, Rozbor gramoprodukce za rok 1973; jednací č. 271/75/II, Rozbor gramoprodukce za rok 1974.

²⁹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1602/72/I.

³⁰ Tamtéž. Základem tohoto pochopení (zpráva cituje celý původní text písně) byly zřejmě verše „Mezi klasy zvolna sílí, plete se vám do obilí/ jeho vlasy jsou mi milý, můj koukol“ a „Jednou vlasy uhladili, utrhlí a přilepili/ mezi čistý stránky bílý, můj koukol/ Škoda těch vlasů, to vám přísahám těch rozcuchanejších“. Text citován podle zápisu v dokumentu, včetně interpunkce.

³¹ Tamtéž. Zpráva obsahuje také upravený text. Citované pasáže jsou v něm pozměněny takto: „v hnědý hlině zvolna sílí na pěšině do obilí/ úsměvy má rozpustilý můj koukol“ a „Jednou přišly děti čilý utrhlý a přilepili/ mezi čistý stránky bílý můj koukol/ Prostou měl krásu, to vám přísahám a rozcuchanou“. Text citován podle zápisu v dokumentu, včetně interpunkce.

³² Tamtéž.

stínění situace“ a nařídil úpravu, čímž se ovšem kritický náboj zcela vytratil.³³ Ztratila se tím i možnost využít píseň pro zdůraznění nutnosti péče o životní prostředí, což byl naopak námět žádoucí, jak uvidíme níže.

Nařízené upravování textů plnilo důležitou úlohu, kterou bychom mohli nazvat kulturně-politickým „ochočováním“ populární hudby, respektive jejích autorů. Písňe jako Koukol nebo Víkend byly odstraněním nežádoucích znaků staženy do hranic přijatelného a dokonce se mohly stát nositelem pozitivního, žádoucího obsahu. To je vidět u písňe Koukol, u níž pozitivní vyznění ještě umocnil úspěch v přední soutěži. Takový případ nepochybně přispíval k sebevědomí Českého úřadu pro tisk a informace; mohl být prezentován jako doklad toho, že „kontrolní a dohlédací činnost může přispět k celkovému zkvalitnění hudebních žánrů.“³⁴ Méně zdařilé úpravy (jako Víkend) přitom byly elegantně opomenuty... Ještě důležitějším se jeví to, že „ochočováním“ byla populární hudba přetvářena do monolitu kulturně-politicky žádoucích obsahů, v němž cokoliv jiného nemělo místo. Přetváření nikdy nebylo úspěšně dokončeno, normalizační režim o ně ovšem stále usiloval. Zdá se, že nařízené upravování textů zde bylo účinnějším opatřením než jejich úplné zastavení, které by bylo zcela znemožnilo jejich potenciální využití v souladu s kulturní politikou. Hrozba cenzurního postihu také (jako i v jiných odvětvích kultury) vytvářela tlak na přizpůsobení autorů, respektive redakcí gramofirem, hranicím přijatelného, vytyčeným kulturní politikou.

Na druhou stranu je třeba uvést, že cenzura tiskového úřadu nebyla všemocná a stávalo se, že i zastavený text se na desce objevil. V roce 1973 tak na SP (malá gramofonová deska s jednou písní na každé straně) vydavatelství Panton vyšla píseň Kdo velel tý válce (interpret Zuzana Hanzlová), jedna ze soutěžních písní festivalu Bratislavská lyra.³⁵ Hodnotící zpráva za příslušné období (první čtvrtletí 1973) přitom uvádí, že píseň nebyla schválena „pro pacifistický obsah“.³⁶ Podobným případem z téhož roku je píseň Když slunce

³³ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 700/73/II. Zpráva opět uvádí původní i upravený text. Zůstaly pasáže „Barevný jsou šňůry aut/ lesům (v dalších slokách řekám, horám) se kolem krku vážou“, ale úpravou dalších částí textu se jejich vyznění zcela změnilo. Z kritického „město žárem ospalý/ v černej kouř se halí“ se stalo spokojené „kdekdo žárem ospalý/ svátky léta slavi“ a poslední sloka, v původní verzi „Hory sejdou do rovin/ suvenýry s díkem/ zabaleny do novin/ proklínají vikend“, byla změněna takto: „Hory vrátí druhý dech/ stovky lidí s díkem/ na popsaných pohledech/ pochvalují vikend.“ Z textu se tak stala (podle mého názoru) nepříliš zdařilá, banálně vyznívající oslava vikendu, kdy lidé svými auty masově odjíždějí na venkov.

³⁴ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

³⁵ SEMELKA, Lešek – HANZLOVÁ, Zuzana: *Píseň o štěstí/Kdo velel tý válce*. SP deska, Panton 44 0484, 1973.

³⁶ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 700/73/II.

šlo spát skupiny KTO, jejíž text ČÚTI zastavil „pro nesmyslný obsah“.³⁷ Píseň se ovšem objevuje na LP desce *Hrají a zpívají KTO*, která u Pantonu vyšla o rok později.³⁸ U obou písní je v hodnotící zprávě uveden kompletní text, odpovídající tomu, který je použit v nahrávce, nedošlo tedy k žádné úpravě. Tuto skutečnost nelze z dostupných zdrojů přesvědčivě vysvětlit. Významnější nicméně je, že písňová produkce rozhlasu a televize zůstávala úplně mimo dosah ČÚTI. To pochopitelně neznamená, že by nebyla kontrolována vůbec;³⁹ ČÚTI to však považoval za závažnou překážku svému působení a několikrát na to v průběhu sedmdesátých let upozornil. Například v hodnotící zprávě za celý rok 1973 čteme výhradu: „Dochází i k případu, kdy Český úřad pro tisk a informace ze zásadních důvodů nedoporučuje realizaci určité nahrávky na gramofonovou desku, tato se však i nadále objevuje ve vysílání hromadných sdělovacích prostředků.“⁴⁰ To nic nemění na skutečnosti, že ČÚTI působil v řízení populární hudby jako mocná cenzurní instituce; přidávaly se další funkce, jimiž prosazoval zásady kulturní politiky.

3 Nástroj komplexního řízení

Myšlenka, že tiskový úřad nemůže fungovat pouze jako cenzurní orgán, se v obecných úvahách o jeho poslání objevuje již v roce 1969,⁴¹ tedy ještě před tím, než začal provádět dohled nad produkcí gramofirem. Koncepce „moderního státního orgánu, který by problematiku řešil komplexně“⁴² posléze pronikla i do této oblasti. Hodnotící zpráva za rok 1971 požaduje, aby dohlédací a kontrolní činnost působila nejen represivně, ale také motivačně, a to „v zájmu jejího zkvalitnění“. Tiskový úřad počítal s tím, že „takto může přispět kontrolní a dohlédací činnost k celkovému zkvalitnění hudebních žánrů“.⁴³ Vedle cenzury uplatňoval v řízení populární hudby další navzájem provázané přístupy, kterými působil na celek této oblasti (zatímco cenzura

³⁷ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 700/73/II.

³⁸ KTO: *Hrají a zpívají KTO*. LP deska, Panton 11 0417, 1974.

³⁹ Např. písně zařazované do vysílání Čs. rozhlasu byly schvalovány jeho ideově-uměleckou komisí. NA Praha, fond 1261/0/17 Sekretariát ÚV KSČ 1971–1976, sv. 38, arch. j. 62, bod 2, Koncepce celostátního vysílání politického zpravodajství a publicistiky a koncepce kulturně zábavných pořadů Čs. rozhlasu.

⁴⁰ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 373/74/II.

⁴¹ Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 10, Dosavadní činnost Českého úřadu pro tisk a informace a její problémy.

⁴² NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 11, jednací č. 869/1970.

⁴³ Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

byla zaměřena na konkrétní texty). ČÚTI sledoval a analyzoval stav populární hudby (sledovací funkce); hodnotil jednotlivé jevy z hlediska souladu se zásadami kulturní politiky (posuzovací funkce); stanovoval kroky, jakými se populární hudba měla dále ubírat (normativní funkce). Jednotlivé přístupy pochopitelně působily souběžně, prolínaly se, nebyly jeden od druhého zřetelně ohraničeny.

3.1 Sledovací funkce

Tiskový úřad se v hodnotících zprávách snažil zachytit stav populární hudby produkované gramofonovými firmami v daném období (připomeňme, že nehodnotil hudební produkci rozhlasu a televize). Metodické uchopení je jen spoře naznačeno: „sledování proporcí z hlediska původu, autorství, interpretace a charakteru skladeb“,⁴⁴ „snaha postihnout v rámci dohlédací a kontrolní činnosti též hrubé obrysy vydavatelské politiky“.⁴⁵ Sledování a analýza však do značné míry podmiňovaly to, aby populární hudba mohla být usměrňována jako celek. Samotná cenzura by se bez toho obešla: tiskový úřad by prostě kontroloval předložené texty a vyřazoval nevyhovující, respektive označoval závadné pasáže. V komplexním řízení však bylo nezbytným prvním krokem konstatovat stávající stav a odtud teprve vyjít k plnění dalších funkcí. Analýzy vytvářené tiskovým úřadem umožňovaly řídicím institucím získat přehled o situaci v populární hudbě vydávané na gramofonových deskách a zjistit, jak je v této oblasti realizována kulturní politika.

Sledování se v průběhu let typicky zaměřovalo na některé aspekty hudební produkce. Z toho lze usuzovat, že byly považovány za zásadní. Připomínají fungování plánovaného socialistického hospodářství: sloužily jako indikátory, jak úspěšně je v gramofonových firmách plněn plán – v tomto případě ovšem ne ekonomický, ale kulturně-politický. Důležitým indikátorem byl poměr skladeb z hlediska původu.⁴⁶ Každá zpráva uvádí, kolik skladeb napsali domácí autoři, kolik jich bylo převzato od autorů ze socialistických zemí a kolik od autorů z kapitalistických zemí (viz přehledné tabulky na konci článku). U zahraničních skladeb mohly nastat tři případy, ve zprávách nerozlišované. Mohlo jít o zahraniční melodii s českým textem nazpívanou domácím interpretem (což byl nejčastější případ), nebo o nahrávku zahraničního interpreta natočenou v českém studiu, případně o české

⁴⁴ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II.

⁴⁵ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

⁴⁶ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1086/72/I.

(licenční) vydání původní zahraniční skladby. Je zřejmé, proč byl tento údaj sledován – kulturní politika jednoznačně dávala přednost písním domácích autorů a písním převzatým ze socialistických zemí.⁴⁷ Přejímání písní z kapitalistických zemí (bez kterého se česká pop music, zejména její střední proud, v době normalizace rozhodně neobešla) naopak mělo být omezeno.⁴⁸ V tom se odrážely ideologické principy takzvaného socialistického vlastenectví (důraz na utváření jedinečné národní kultury, na čerpání z národních tradic – proto upřednostňování písní domácích autorů) a takzvaného proletářského internacionalismu (důraz na vzájemné obohacování národních kultur jednotlivých socialistických zemí – proto zájem na přejímání písní od autorů z těchto zemí, zejména ze Sovětského svazu). Kapitalistická produkce sice nebyla zavržována paušálně, ale obecně byla spojována s některými nežádoucími jevy (komercializace, negativní obsah textů). Její vliv měl tudíž být omezen a přejímání důsledně kontrolováno.⁴⁹

Jiným zásadním indikátorem úspěšnosti gramoprodukce byly texty písní. Nesly určité poselství, které mělo sloužit zájmům státní moci,⁵⁰ a byly tedy považovány za klíčové v naplňování kulturně-politického poslání populární hudby. ČÚTI sledoval jejich námět a obsah, úroveň uměleckého zpracování a společenský vliv. Sledování námětu a obsahu zachycovalo, jaké myšlenky populární hudba šíří, a umožňovalo posoudit, zda odpovídají požadavkům kulturní politiky. Úroveň uměleckého zpracování byla sledována z toho důvodu, že jediné umělecky přesvědčivá píseň byla považována za schopnou nést společensky vlivné poselství.⁵¹ Zvyšování této úrovně ostatně bylo jedním z důležitých požadavků kladených na všechny oblasti kultury.⁵² A konečně, sledování společenského vlivu umožňovalo konstatovat reálný ohlas textu u posluchačů. Zde jistě stojí za zmínku, že zprávy zdůrazňují ohlas mladé generace. Ta byla hlavním konzumentem populární hudby a zároveň předmětem zvýšeného zájmu strany a státu jako společenská skupina, kterou

⁴⁷ Srov. např. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I; jednací č. 2089/72/I, Zpráva o dohlédací a kontrolní činnosti nad textovým obsahem gramoprodukce za III. čtvrtletí 1972; jednací č. 700/73/II; jednací č. 271/75/II.

⁴⁸ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1602/72/I.

⁴⁹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1121/76/II, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za I. pololetí 1976.

⁵⁰ Srov. BÍLEK, P. A.: c. d., s. 58–61.

⁵¹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 975/74/II-sekr, Rozbor ideové a obsahové stránky populární hudby za rok 1973; jednací č. 894/78, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za I. pololetí 1978.

⁵² Požadavek byl vyjádřen na XV. sjezdu KSČ. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 1121/76/II.

bylo nutno ovlivňovat a vychovávat, k čemuž mohla populární hudba dobře sloužit.⁵³

3.2 Posuzovací funkce

Ke zjištěným skutečnostem bylo ihned možno zaujmout hodnotící stanovisko. Kritériem přitom bylo, do jaké míry posuzovaný jev naplňoval zásady kulturní politiky, nebo jim naopak odporoval. To lze výstižně ukázat na jednom z indikátorů, jichž si všímáme v předchozích odstavcích – na úrovni textů. Patřila mezi nejčastěji kritizované nedostatky po celá sedmdesátá léta; reflektují ji všechny hodnotící zprávy. Po stránce formální (volba jazykových prostředků) byly velkým problémem nespisovné tvary, respektive „vulgarismy“ – zpráva za rok 1972 zaznamenala „stoupající podíl [...] písní, které byly zamítnuty nebo připomínkovány kvůli vulgárnímu textu.“⁵⁴ Po stránce obsahové je na jedné straně kritizována banálnost, povrchnost („tzv. slovní stavebnice, které sice „tvrdí“ rytmus, ale jsou obsahově prázdné“⁵⁵), na straně druhé nevhodný námět, což byl typický problém textů trampských, folkových a country & western písní, v sedmdesátých letech velmi oblíbených. Ve zprávě za rok 1973 čteme: „I dnes se v textech setkáváme s opěvováním „ostrých hochů“, romantiky života pastevců koní apod. [...] [Tato] námětová orientace je velmi vzdálená od typických znaků současného života naší společnosti, místo skutečného života nabízí únik do falešných iluzí a může působit spíše jako útlum než vyvolávat zájem o skutečné hodnoty.“⁵⁶ Dalšími nedostatky byly úzký okruh námětů a z něj vyplývající stereotypnost textů-

⁵³ Srov. např. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 700/73/II; jednací č. 975/74/II-sekr; jednací č. 271/75/II; jednací č. 242/80, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za II. pololetí 1979; jednací č. 653/80, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za I. pololetí 1980.

⁵⁴ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 100/73/II. K tomu podotkneme, že v sedmdesátých letech byla představa o tom, co patří mezi vulgarismy, značně odlišná od představy dnešní. Velká většina slov, která ČÚTI písňovým textům vytýkal jako vulgární, by dnes za taková nebyla považována.

⁵⁵ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 653/80. Srov. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 100/73/II.

⁵⁶ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 975/74/II-sekr. Zde stojí za zmínku vzpomínka country hudebníka Jaroslava Čvančary, který v sedmdesátých letech hrál na banjo ve skupině Taxmeni (později Krajáci): „Cenzoři nám v textech škrtali veškeré výrazy související nějak s Amerikou. U některého neprošlo například ani slovo kovboj. Náš léta pracně budovaný repertoár byl v podstatě k ničemu.“ ČVANČARA, Jaroslav: *Taxmeni aneb Hledání country grálu*. Cheb 2000, s. 80.

vého obsahu, stejně jako neschopnost autorů zpracovávat jednotlivé náměty na dobré úrovni.⁵⁷ Ve zprávách ovšem najdeme i pozitivní posouzení obsahu textů, hodnocených jako společensky přínosné: „Z hlediska celospolečenského lze považovat za vysoce kladné texty s náměty k aktuálním otázkám ochrany životního prostředí (odsouzení vandalismu v přírodě aj. [...]), problematice lidských vztahů [...] a specifčnosti lidských profesí [...].“⁵⁸ Takové byly texty písní „optimisticky laděných a inspirativně vyznívajících“,⁵⁹ které mohly působit i výchovně, dát dobrý příklad, zejména mladé generaci.

Z posuzování textů lze zpřesnit kulturně-politické představy o ideální podobě populární hudby. Výše uvádíme, že měla v posluchači podporovat pozitivní pocity a životní spokojenost. Nyní lze doplnit, že měla čerpat náměty ze současného života a vyslovovat se k aktuálním otázkám, být tematicky pestrá, působit výchovně. Pokud jde o jazyk textů, ten měl být pokud možno spisovný a vyhýbat se nespisovným a obhroublým výrazům. Souhrnně řečeno, populární hudba měla pěknými slovy vypovídat o příznivé realitě normalizace a pobízet posluchače, aby se na této realitě aktivně podílel. Časté stížnosti hodnotících zpráv na celkové vyznění populární hudby ovšem prozrazují, že tuto představu spíše nenaplnovala.

3.3 Normativní funkce

Komplexní řízení populární hudby jako celku se muselo vypořádat i s trendy, jimiž se její vývoj v Československu ubíral. ČŮTI tedy formuloval opatření, která měla přispívat k prosazení a naplnění normy určené kulturní politikou. Normativní efekt pochopitelně měly i jednotlivé cenzurní zásahy; nyní ovšem hovoříme o opatřeních, která měla ovlivnit ne podobu jednoho konkrétního produktu populární hudby (písně), ale celého jejího trendu. Je příznačné, že se ČŮTI odvolával na stranická usnesení, jež byla považována za nezpochybnitelná, neboť se opírala o nejdůležitější ústavní princip socialistického státu, totiž o vedoucí roli komunistické strany.⁶⁰

⁵⁷ Srov. např. NA Praha, fond 318 ČŮTI, kart. 79, jednací č. 1287/73/II; jednací č. 975/74/II-sekr; jednací č. 1096/77, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za 1. pololetí 1977; jednací č. 653/80.

⁵⁸ NA Praha, fond 318 ČŮTI, kart. 79, jednací č. 975/74/II-sekr.

⁵⁹ NA Praha, fond 318 ČŮTI, kart. 79, jednací č. 242/80.

⁶⁰ Srov. NA Praha, fond 318 ČŮTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II; jednací č. 373/74/II; jednací č. 975/74/II; jednací č. 417/76/II, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za rok 1975; jednací č. 1121/76/II.

Dobrym příkladem normativní funkce je snaha rozšířit přejímání skladeb ze socialistických zemí. V šedesátých letech čerpala populární hudba v Československu zejména ze západní (kapitalistické) produkce,⁶¹ což přetrvalo i po mocenském zvratu v letech 1968–1969. Písní převzatých z jiných zemí východního bloku bylo naprosté minimum: v prvních třech čtvrtinách roku 1970 vydal Supraphon 13 těchto písní (1,35 % celkové produkce) a Panton žádnou. Předseda ČÚTI Vlastimil Neubauer si na to v témže roce stěžoval Vladimíru Gerlochovi (vedoucí ideologického oddělení byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích) jako na „vážné slabinu“ v gramoprodukcí. Zároveň poukázal na „vysoký vzestupný trend písní a skladeb autorů ze západních zemí.“ Považoval to za doklad skutečnosti, „že v gramoprodukcí jsou ignorovány kritické závěry stranických a státních orgánů o jednostranné preferenci západních autorů a skladeb“, což se mu jevilo „jako politicky závažná záležitost“ a dokonce „jako ignorace usnesení byra ÚV KSČ.“⁶² V průběhu sedmdesátých let potom hodnotící zprávy ČÚTI opakovaně upozorňovaly na nutnost vydávat více skladeb ze socialistických zemí.⁶³ Supraphon a Panton měly „rozvíjet všechny formy dosa-
vadní spolupráce s hudebními nakladatelstvími socialistických zemí, aby se dosáhlo na našem trhu gramofonových desek větší nabídky zejména sovětských skladeb a interpretů, a vytvářet pro to i ekonomické předpoklady v plánu nakladatelství.“⁶⁴ Tak mělo být dosaženo „zlepšení strukturální skladby“ gramoprodukce, což tiskový úřad vyzdvihoval jako „prvořadý úkol našich hudebních vydavatelství“. Gramofonové firmy tím měly „působit [...] k internacionální výchově zejména mládeže.“⁶⁵

Normalizační kulturní politika zřejmě počítala s tím, že se západní zdroje domácí populární hudby, které pro ni představovaly obtížné dědictví druhé poloviny šedesátých let, podaří z velké části nahradit zdroji socialistickými. „Prvořadý úkol“ však české gramofonové firmy nesplnily. Podařilo se sice snížit podíl písní převzatých ze západních zemí, zejména u vydavatelství Supraphon, kde v roce 1970 činil 51,81 % a v průběhu let 1971–1980 v průměru 15,79 %. U Pantonu nebyla změna tak výrazná, ale i tady klesl tento podíl ze 40 % v roce 1971 na hodnotu okolo 20 % ve druhé polovině desetiletí.

⁶¹ Srov. NA Praha, fond 1261/0/17 Sekretariát ÚV KSČ 1971–1976, sv. 77, arch. j. 125, bod 3.

⁶² NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II.

⁶³ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I; jednací č. 975/74/II-sekr; jednací č. 271/75/II; jednací č. 1032/75/II, Rozbor gramoprodukce vydavatelství Supraphon a Panton za I. pololetí 1975; jednací č. 306/78.

⁶⁴ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

⁶⁵ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 271/75/II.

Podíl písní převzatých ze socialistických zemí však zůstal po celá sedmdesátá léta velmi nízký: v průměru 6,85 % produkce Supraphonu a 6,8 % produkce Pantonu. Pokles podílu písní převzatých ze Západu nevyrovnaly písně ze socialistických zemí, ale domácí tvorba, což tiskový úřad hodnotil pozitivně. Nízké zastoupení písní ze socialistických zemí však nepřestával kritizovat.⁶⁶

4 Závěr: permanentní konsolidace

Normalizační vedení si v první polovině sedmdesátých let postupně vytvořilo poměrně jasnou představu o poslání populární hudby v „rozvinuté socialistické společnosti“. Ta byla v roce 1974 zakotvena v dokumentu sekretariátu ÚV KSČ⁶⁷ a zůstala v platnosti nejméně do poloviny let osmdesátých. Od poslání populární hudby se odvíjela její žádoucí podoba, zejména co se týkalo textů. Ty měly převážně spisovným jazykem vypovídat o aktuálních otázkách života člověka a společnosti, vyznívat optimisticky a působit výchovně. Spolu s hudbou měly v posluchači podporovat pozitivní pocity, vést ke spokojenosti s vlastním životem, a tím přispívat k souhlasu se společenskou skutečností a s režimem, který ji utvářel a garantoval. Populární hudba měla dále posluchače motivovat, aby se na společenské skutečnosti sám aktivně podílel. Měla také vycházet hlavně z domácích zdrojů nebo z produkce ostatních socialistických zemí, zejména Sovětského svazu.

Český úřad pro tisk a informace dostal na samém počátku sedmdesátých let v prosazování této představy důležitou úlohu. Měl být spolehlivým garantem „správné nakladatelské politiky v oblasti vydávání gramofonových desek“.⁶⁸ Jako nástroj socialistické kulturní politiky odrážel její dichotomii pozitivního a negativního působení. Zpočátku se staral především o to, aby na gramodesky nepronikl žádný kulturně-politicky závadný obsah. Posléze však začal pracovat i jinými způsoby, aby podporoval žádoucí podobu populární hudby, odpovídající jejímu poslání stanovenému mocenským vedením státu. Cenzura poněkud ustoupila do pozadí ve prospěch ostatních přístupů, sledujících daleko spíše „celkové zkvalitnění hudebních žánrů“ v zájmu nasměrování populární hudby „k určitým kladným cílům“.⁶⁹ Zůstávala však v záloze, kdyby se snad některý autor nebo vydavatelství pokusili překročit

⁶⁶ Srov. např. NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II; jednací č. 501/72/I; jednací č. 373/74/II; jednací č. 271/75/II; jednací č. 1096/77.

⁶⁷ NA Praha, fond 1261/0/17 Sekretariát ÚV KSČ 1971–1976, sv. 77, arch. j. 125, bod 3.

⁶⁸ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 11, jednací č. 869/1970.

⁶⁹ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 501/72/I.

hranice přijatelného (což se mohlo stát, neboť tato hranice nebyla – a těžko mohla být – pevně stanovena⁷⁰). Skutečnost, že se ČÚTI v oblasti řízení pop music zaměřil na „zkvalitňování“ (tedy pozitivní kulturní politiku), ostatně znamená spíše nedostatečnost pouhé cenzury (negativní kulturní politiky) než její nepotřebnost.

Pověření Českého úřadu pro tisk a informace dozorem nad gramofonovou produkcí bylo součástí konsolidačních opatření. Vzešlo z nutnosti zamezit výskytu závadného obsahu na gramofonových deskách v době, kdy konsolidační proces byl v plném proudu a kdy měly být neutralizovány všechny vlivy, jež mohly jeho úspěšné završení skutečně či jen domněle ohrozit. Po skončení konsolidace – jako významný mezník se zde nabízejí volby v listopadu 1971⁷¹ – se nicméně ČÚTI v této pozici udržel. Gramofonové produkce v českých zemích nebyla ponechána autonomní režii gramofonových firem, ale podřízena dohledu státní instituce. Mocenské vedení jim v sedmdesátých letech nedůvěřovalo natolik, aby jim autonomii umožnilo. Zároveň si bylo vědomo dalekosáhlého významu populární hudby, na niž se dozor ČÚTI zaměřoval především, a související skutečnosti, že je třeba jí věnovat mimořádnou pozornost. Úspěšnost, jaké tiskový úřad v řízení populární hudby dosahoval, na straně jedné, a současně (v takřka dialektickém protikladu k tomu) trvalá nespokojenost s jejím celkovým stavem na straně druhé dokazovaly, že zde je zapotřebí jakési permanentní konsolidace. Roli ČÚTI můžeme z tohoto pohledu hodnotit jako výraz stálého zápasu, jež normalizační režim vedl v zájmu prosazení své normy – v podstatě určené ústavně zakotvenou vedoucí úlohou komunistické strany a státním socialismem sovětského typu. Kultura, a v sedmdesátých letech zejména její masová forma prostředkovaná masmédií, byla v tomto zápase důležitým polem, protože skrze ni bylo možno působit na vědomí obyvatelstva daleko lépe než skrze přímé ideologické apely.⁷² Populární hudba, odnož masové kultury významná pro svůj vliv na mladou generaci, se v tomto kontextu nemohla stát ničím jiným, než „jedním z nejpřísněji kontrolovaných a ideologizovaných

⁷⁰ Srov. komentář jednoho ze šéfredaktorů vydavatelství Supraphon Ladislava Šípa: „[M]usíme zcela realisticky počítat s tím, že nikdy nikdo nebude moci vydat vyčerpávající usnesení nebo dokonce striktní nařízení, podle kterého se ještě to a to smí, a to a to už se nesmí. Nelze si přece naivně představovat, že třeba ministerstvo kultury vydá příslušné regule, a podle nich to bude pak už všechno jednoduché.“ ZAPLETAL, Petar: *Řešení všech problémů je věcí cílevědomé práce*. Melodie, 9, 1971, s. 356.

⁷¹ Srov. VILÍMEK, Tomáš: „Všichni komunisté do ureň!“ Volby v Československu v letech 1971–1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén. Praha 2016, s. 129–150.

⁷² Srov. MACHEK, Jakub: *Normalizace a populární kultura. Od domácího umění k Ženě za pultem*. In: BÍLEK, P. A. – ČINÁTOVÁ, B. (eds.): *c. d.*, s. 9–27.

druhů umění v Československu.⁷³ Český úřad pro tisk a informace k tomu významnou měrou přispíval.

Příloha 1: Zastoupení písni podle původu v edičním profilu českých gramofirém (údaje v procentech)⁷⁴

Supraphon

Rok	1970*	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980*	1971–1980
dom.	46,84	75,4	67	72	74,5	82	79	79,7	73	86	85	77,36
soc.	1,35	4,9	10	6	7,5	4,5	9	6,1	11	6,5	3	6,85
kap.	51,81	19,7	23	22	18	13,5	12	14,2	16	7,5	12	15,79

Panton

Rok	1970*	1971	1972	1975	1976	1977	1978	1979	1980*	1971–1980
dom.	73,82	53	54	67,02	69,23	81,04	74,9	75	74	68,52
soc.	0	7	10	9,93	12,47	0,82	1,2	6,5	6,5	6,80
kap.	26,18	40	36	23,05	18,3	18,14	23,9	18,5	19,5	24,68

Vysvětlivky: **dom.** = domácí tvorba (českých, případně slovenských autorů), **soc.** = písně převzaté ze socialistických zemí, **kap.** = písně převzaté z kapitalistických zemí

Poznámky: Poslední sloupec uvádí průměrný poměr za celé období. Je zvoleno období 1971–1980, neboť rok 1970 se (zejména v případě vydavatelství Supraphon) od ostatních let dosti výrazně odlišuje a jeho zahrnutí do statistiky by způsobilo určité zkreslení.

Pro rok 1970 je uveden údaj za první tři čtvrtiny roku, pro rok 1980 údaj za první pololetí.

Tabulka pro Panton neuvádí léta 1973 a 1974, pro něž nejsou v hodnotících zprávách statistické údaje obsaženy.

⁷³ VLČEK, J.: *c. d.*, s. 203.

⁷⁴ NA Praha, fond 318 ČÚTI, kart. 79, jednací č. 2372/70/II; jednací č. 501/72/I; jednací č. 100/73/II; jednací č. 373/74/II; jednací č. 271/75/II; jednací č. 417/76/II; jednací č. 1121/76/II; jednací č. 306/78; jednací č. 174/79; jednací č. 242/80; jednací č. 653/80.

RESUMÉ

ROLE ČESKÉHO ÚŘADU PRO TISK A INFORMACE V KULTURNĚ-POLITICKÉM ŘÍZENÍ POPULÁRNÍ HUDBY V LETECH 1970–1980

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století proběhl v Československu proces konsolidace, který měl obnovit vedoucí úlohu komunistické strany ve všech oblastech života společnosti, oslabenou v reformním procesu druhé poloviny šedesátých let. Významně se to týkalo také kultury jako důležitého nositele reformního procesu. Zde byla velkou výzvou populární hudba, která v uvolněné atmosféře druhé poloviny šedesátých let dosáhla značného rozmachu. Jedním z nástrojů jejího podřízení požadavkům kulturní politiky státně socialistického režimu byl Český úřad pro tisk a informace, jež v prosinci roku 1969 pověřilo byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích, aby kontroloval texty písní určených k vydání na gramofonových deskách nebo ve zpěvnících. Prvotním smyslem tohoto opatření bylo zabránit výskytu kulturně-politicky nežádoucího obsahu v textech a produkce gramofonových firem tak byla podřízena předběžné cenzuře. Ta ovšem nebyla dostatečně účinným nástrojem k přetváření populární hudby do žádoucí podoby, a tak poměrně záhy začal Český úřad pro tisk a informace uplatňovat svůj vliv i jinými způsoby. Původně konsolidační opatření se ukázalo být dostatečně nosným a zůstalo v platnosti po celá sedmdesátá léta.

Klíčová slova: Český úřad pro tisk a informace, gramofonové firmy, kulturní politika, normalizace, populární hudba, sedmdesátá léta

SUMMARY

THE ROLE OF THE CZECH OFFICE OF PRESS AND INFORMATION IN CULTURALLY-POLITICAL DIRECTION OF POPULAR MUSIC IN 1970–1980

At the turn of the 1960s and 1970s, there was a process of consolidation in Czechoslovakia, which was supposed to renew the role of the communistic party in all the areas of society weakened by the reform process of the second half of the 1960s. Music, as an important carrier of the reform process, was also influenced. Popular music was especially significant since it was widely important during the relaxed atmosphere of the late 1960s. One of the means

of its submission was The Czech Office of Press and Information (Český úřad pro tisk a informace), which was given a role of a controller of the Czech pop lyrics intended for a gramophone release or which were intended for songbooks by the Bureau of Central Committee of The Communist Party of Czechoslovakia (ÚV KSČ) for the control of the party's work in the Czech lands. The primary point of this measure was a prevention of emergence of a culturally-political unwanted content of the lyrics. Therefore, production of gramophone firms was subordinated to preliminary censorship. That was not a sufficiently effective instrument and soon The Czech Office of Press and Information started to apply its influence by different means. Primary consolidation measurement was sufficient, and it stayed valid through all the 1970s.

Keywords: The Czech Office of Press and Information, gramophone firms, cultural politics, normalisation, pop, the 1970s

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Aleš Zapletal
Sladkovského 277/61
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: zapletal.alda@gmail.com

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2016/2017

Jan Stejskal

Rok 2017 byl pro Katedru historie FF UP v Olomouci úspěšným obdobím, navzdory některým nepříznivým vnějším vlivům – z nichž nejzávažnějším byl nepochybně obecný prohlubující se demografický pokles, který znamenal menší počet uchazečů o studium.

Vzhledem k ekonomické samostatnosti kateder na FF UP bylo hospodaření katedry klíčovým faktorem pro její zdárné fungování. Ve fiskálním roce 2017 katedra hospodařila s výrazným finančním přebytkem, který se podařilo mírně navýšit oproti roku předchozímu. Přebytek reprezentuje asi 10 % ročního rozpočtu katedry. Dává tak katedře možnost klidného rozvoje a nabízí možnosti podpořit celou řadu aktivit, které na katedře probíhají (publikace, konference, studentskou spolkovou činnost a dal.). Přebytkový rozpočet je k dispozici zejména díky zvýšenému úsilí většiny členů katedry na poli vědecké práce. Toto úsilí (odhlédnuto od dalších získaných grantů) plní rozpočet katedry již z více než 43 %, a katedra se tak stala předním vědeckým pracovištěm FF UP. Zájem o studium, které katedra nabízí, byl, navzdory demografickému trendu, v podstatě stabilní, a proto jsme byli opět ušetřeni propadu v počtech zapsaných studentů, který sledujeme na jiných univerzitách či katedrách domovské fakulty. Nicméně současně je nutno konstatovat, že v zásadě stabilní počty zapsaných studentů do prvního ročníku bakalářského studia se nepřenáší do ročníků dalších a neúnosné množství studentů se studiem končí hned v jeho úvodních fázích. Katedra historie tento neblahý trend sleduje se znepokojením, ale dosud na něj bohužel nenašla recept – aniž by musela rezignovat na příslušné standardy a nároky kladené na studenty.

Katedra historie nabízí stabilně jedno i dvouoborové bakalářské studium historie, archivnictví i archeologie, jedno i dvouoborové magisterské navazující studium historie i archeologie, mezinárodní magisterské navazující studium (Erasmus Mundus II) Euroculture a doktorské studium českých a obecných dějin. Navíc ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UP vyučuje bakalářský a magisterský program učitelství dějepisu *Dějepis se zaměřením na vzdělání a Učitelství dějepisu pro střední školy*. Katedra vyučuje archeologii i distančně. V průběhu akademického roku se katedra připojila k žádosti o institucionální akreditaci ve všech svých dosavadních programech s tím, že tato akreditace bude projednána v jarních měsících roku 2018.

Katedry se dotkly i personální změny, když prof. Ivo Barteček přijal emerituru. Interním pracovníkem katedry se stal dr. Pavel Kreisinger, který zároveň přijal funkci tajemníka katedry. Na drobný interní úvazek nastoupil i dr. Jiří Militký, dosud na katedře působící externě. Došlo i k plánované obměně v pozici vedoucího katedry. Převážilo přesvědčení členů katedry v čele se stávajícím vedoucím Janem Stejskalem, že se jedná o dočasnou službu, v níž je nezbytně nutné střídání – pro únavu (jakékoliv) osoby ve funkci, či pro co nejdemokratičtější správu společných věcí. Katedra proto na jaře 2017 přikročila k volbě. Na základě vůle všech členů katedry byla sestavena trojčlenná kandidátní listina, z níž byl v tajném hlasování na následující funkční období zvolen doc. Antonín Kalous, který se ujme úřadu na počátku února roku 2018.

Je třeba také zmínit kvalifikační postupy některých pracovníků, kdy se dr. Martin Elbel a dr. Michael Viktorík stali docenty. Bylo také obhájeno několik disertací: Daniel Franzkowski, Lucie Toman a Hana Ferencová (2017), již na podzim 2016 pak Pavel Kreisinger.

Sekce mezinárodního double-degree programu Euroculture nadále pokračovala ve výuce a spolupráci s partnerskými univerzitami (Groningen, Göttingen, Uppsala, Krakov, Štrasburk, Udine, Bilbao). V letním semestru byl realizován každoroční studijní semestr pro studenty University of Nebraska (Martin Elbel, Jan Stejskal). Tento úspěšný program bude pokračovat i do budoucna (na letní semestr 2018 je přihlášen opět plný počet – tedy 24 účastníků). V letních měsících navíc katedra pod vedením Antonína Kalouse uspořádala letní školu určenou pro zahraniční studenty, která hned ve svém prvním ročníku přilákala na 40 účastníků, z nichž většinu tvořili pro změnu čínští studenti.

Podobně jako v minulosti byla podstatnou součástí akademického působení většiny členů katedry historie vědecká práce. Katedra opět uhájila s velkým náskokem první příčku mezi katedrami FF UP co do počtu získaných bodů v databázi RIV, a je tak stále pracovištěm s největším výzkumným potenciálem. V roce 2017 byla vydána nebývale početná řada děl vytvořených pracovníky katedry historie. Jen monografií vydaných členy katedry s vročením 2017 bylo sedm! Vedle monografií publikovali akademičtí pracovníci katedry historie množství časopiseckých studií či jednotlivých kapitol monografií a sborníků.

Pracovníci a také studenti katedry historie řešili v roce 2017 celou řadu několikaletých grantů – k nimž nově přibýly grantové projekty GAČR kolegů Karla Nováčka (*Monastické osídlení jako socioekonomický fenomén raně islámské severní Mezopotámii*) a Radmily Prchal Pavlíčkové (*Vytváření konver-*

tity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku.) Pokračoval velký kolektivní projekt *Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání*, jehož se účastní mnozí členové katedry historie spolu s brněnskými partnery. Kromě vydání několika studií je třeba zmínit především tři monografie, a to Radmily Prchal Pavlíčkové, Antonína Kalouse a Martina Elbela.

Vskutku nejvýznamnější akcí, kterou uspořádala katedra historie v roce 2017, byl 11. *sjezd českých historiků. Profesní setkání historiků a historiček České republiky*. Historicky nejvýznamnější setkání české historické obce proběhlo v Olomouci 13.–15. září a účastnilo se jej více než 800 hostů. V jeho průběhu zaznělo více než 600 přednášek. Sjezd byl spolupřipřádán Sdružením historiků ČR, bude však spravedlivé přiznat, že prim hrála Filozofická fakulta UP – v čele s děkanem prof. Jiřím Lachem (předním členem organizačního výboru) a zejména její katedra historie a organizátoři Radmila Švaříčková Slabáková, Radmila Prchal Pavlíčková a Antonín Kalous.

Díky této skupině se podařilo zcela obměnit strukturu sjezdu oproti předchozím formám. Byl uspořádán dle západních vzorů ve stylu „příhlášek volných panelů – a následně příhlášek jejich volných příspěvků“. Vzhledem k množství a rozmanitosti panelů i příspěvků, ale i na základě ohlasů účastníků, je možné bez obav konstatovat, že 11. sjezd byl jednoznačným úspěchem. Jeden z účastníků konstatoval: „Organizace výborná, úvodní setkání inspirující, zvolený model kongresových panelů velmi vhodný, jednání plodná. Ze sjezdu si odnáším informaci o stavu historické obce – je velmi diverzifikovaná, celkem pluralitní, otevřená i jiným oborům, otevřená diskusi. Zdá se, že jedné (jediné správné) historické pravdě odzvonilo.“ To vše se však nemohlo uskutečnit bez skvělé pomoci desítek studentů KHI, kteří nezištně pomáhali a důstojně reprezentovali olomouckou historickou obec.

V prosinci roku 2017 proběhla tradiční Studentská odborná konference, na níž hojné množství studentů prezentovalo své (vesměs kvalitní) příspěvky. Ocenění a do celostátního kola konference byli vysláni studenti Ivana Dobešová a Michal Prause.

Katedra rovněž pokračovala v pořádání každoročních exkurzí, které jsou nedílnou součástí jejich aktivit. Tradiční vodácká exkurze proběhla v červenci 2017 na Vltavě. Konaly se taktéž letní školy pořádané pod vedením Jany Oppeltové při kanonii v Teplé, Litoměřickém biskupství či knihovně gymnázia v Jindřichově Hradci. Na katedře historie navíc tradičně aktivně působily dva studentské spolky: Cech studentů historie a pobočka ISHA (International Students of History Association). Obě organizace se v roce

2017 zasloužily o čilý společenský ruch na katedře historie, ale nezahálely ani na odborném poli.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI ZA ROK 2017

Pavlaína Kalábková

Rokem 2017 končí první dekáda fungování sekce archeologie a s ní spojeného studia tohoto oboru na katedře historie FF UP. Opět to byl rok konsolidace a postupného rozvoje, stejně jako rok řešení problémů spojených s jejich finančním zajištěním. Nicméně v tomto roce se poprvé sekci podařilo skončit vůči katedře a fakultě bez účetní ztráty, dokonce i s malým ziskem.

Personálně sekce posílila. Od 1. ledna 2017 nastoupila antropoložka Bc. Jana Šínová, do zaměstnaneckého poměru byl přijat Mgr. Miloš Hlava, Ph.D. a díky získanému projektu GA ČR se na dobu jeho řešení stal naším členem archeobotanik Mgr. Zdeněk Vaněček. V roce 2017 tak sekce pracovala již v počtu jedenácti zaměstnanců.

Stěžejním úkolem sekce bylo zajištění výuky. Od akademického roku 2016/2017 je realizovaná již v pěti formách, kdy vedle zavedeného bakalářského studia v prezenční a kombinované formě se rozběhlo i magisterské jednooborové a dvouoborové prezenční studium. Celkem do všech forem studia archeologie bylo v září 2017 zapsáno 102 studentů. Do výuky se zapojili již všichni pracovníci sekce a podařilo se tak nahradit většinu externích vyučujících. Například z původně 13 externistů zajišťujících výuku základních povinných předmětů bakalářského studia na začátku jeho realizace v letech 2007–2009, v akademickém roce 2017/2018 vedli tuto výuku pouze čtyři.

Tradiční odborná archeologická exkurze směřovala v květnu 2017 do Srbska a Bulharska. Exkurzi jsme v tomto roce pořádali společně s Katedrami archeologie FF UK Praha a účastnili se jí kolegové z kateder a archeologických pracovišť z Brna, Nitry a Bratislavy. Během deseti dnů jsme navštívili stěžejní archeologické lokality a muzea na Balkáně – Vinča, Viminacium, Lepenski Vir, Felix Romuliana, Sofie, Veliko Tarnovo, Pliska, Varna, Karanovo, Stara Zagora, Kazanluk i Plovdiv. Projeli jsme se také lodí po Dunaji v Železných vratech, viděli Stone Forest a vykoupli se v Černém moři.

Studenti a pracovníci sekce se také účastnili v průběhu celého roku řady zajímavých výzkumů u našich partnerských organizací. Stěžejní bylo pro nás dokončení prací v budově Filozofické fakulty UP v Křížkovského ulici č. 10,

kde jsme společně s kolegy z NPÚ, ú. o. p. Olomouc dokumentovali zbytky středověkého hřbitova u dnes již neexistujícího kostela sv. Petra. Hlavní akcí sezóny se pro nás však stal výzkum budoucí trasy dálnice D1 na katastru Přerova – Předmostí realizovaný Archeologickým centrem Olomouc. Zde jsme zkoumali část plochy polykulturního pravěkého sídliště s evidovanými nálezy z období kultury staršího eneolitu, starší doby bronzové a období popelnicových polí. Objevili jsme zde i několik kostrových pohřbů v sídlištních jamách a část příkopů z fortifikace. S Archeologickým centrem Olomouc jsme pak pokračovali i na výzkumech sídliště z období počátku eneolitu, mladší a pozdní doby bronzové a doby halštatské v Olomouci – Slavoníně, Arbesově ulici. Zapojili jsme se i do různých drobných záchranných akcí na Prostějovsku Ústavu archeologické památkové péče Brno (např. Kralický háj – průmyslová zóna, Seloutky – rodinné domy ad.). V rámci terénní odborné praxe se někteří studenti také zúčastnili další etapy výzkumu pohřebiště z období lužických popelnicových polí ve Vojenicích, který realizuje Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou a Ústav pro archeologii FF UK Praha.

Archeologická laboratoř pak v průběhu roku zpracovala řadu zajímavých zakázek, ať už to bylo dokončení laboratorního zpracování movitých nálezů z Dubicka na Šumpersku nebo zpracování archeologické sbírky bývalého městského muzea v Holešově, zpracování antropologického a kovového materiálu z výzkumů Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě nebo archeologických nálezů z Tvrdomic pro Regionální muzeum v Mikulově.

Pracovníci sekce řešili v roce 2017 deset vědeckých projektů. Martin Gollec dokončil projekt s názvem *Fenomén Byčí skála*. Vydal i elektronickou, anglicky psanou, publikaci se stejným názvem, která se stala první publikací námi nově založené edice *Archaeologica Olomucensia* ve Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého Olomouci. Projekt řešil v rámci FPVČ FF UP, ve kterém realizoval v tomto roce i svůj druhý projekt s názvem *Platěnická kultura mezi Olomoucí a Vyškovem*. Pod stejným poskytovatelem pak nově začal řešit projekt s názvem *Keramika islámského období v severovýchodní Mezopotámii: chronologie, chorologie, sociální výpověď* Karel Nováček a své projekty dokončili Pavína Kalábková (projekt *Sídelní struktury a strategie v období starého a středního eneolitu na Moravě*) a Tomáš Zeman (projekt *Střední Pomoraví v době římské – vývoj germánského osídlení na základě nových povrchových nálezů*). Pavel Šlézar realizoval druhý rok projektu Ministerstva kultury ČR (NAKI II) s názvem *Moravské křižovatky*

a společně s Pavlínou Kalábkovou a dalšími členy katedry historie FF UP dokončil odevzdáním rukopisů do vznikající monografie projekt *Dějiny Litovle*. Miloš Hlava a Pavlína Kalábková začali také řešit projekt *Dějiny Šternberka*, který nově získala Katedra historie FF UP od Města Šternberk. Miloš Hlava pak sám již řeší projekt s názvem *Zlatý věk archeologie Litovelska a Uničova: Struktury – Postavy – Ideje*, který získal od Hlávkovy nadace. Důležitým projektem pro celé pracoviště se stal projekt GAČR *Počátky kulturní krajiny na Moravě: výzkum unikátní neolitické studny z Uničova*, který prvním rokem začali realizovat Pavlína Kalábková, Ivana Vostrovská a Zdeněk Vaněček spolu s dvaceti spolupracovníky z řad zaměstnanců UP, Archeologického centra Olomouc, Masarykovy univerzity v Brně a dalších archeologických institucí. Úspěšná grantová činnost pracovníků sekce byla znovu korunována na konci roku 2017 získáním tříletého projektu u GAČR s názvem *Monastické osídlení jako socioekonomický fenomén raně islámské severní Mezopotámie* pod vedením Karla Nováčka.

V návaznosti na svou vědeckou činnost se členové sekce zúčastnili také několika tuzemských a zahraničních konferencí. Karel Nováček vystoupil například v Paříži na konferenci *Routes d'Orient: Archéologie des conflits/Archéologie en conflit*, Pavlína Kalábková v Maastrichtu na kongresu Evropské asociace archeologů a Martin Golec v Norimberku na konferenci *Early Iron Age in Central Europe*. Karel Nováček se také podílel na realizaci výstavy *Ohrožená architektura města Mosulu* v únoru a březnu v Akademii věd ČR v Praze, která se pak v listopadu dostala i do tchajwanské Taipei na tamější Academia Sinica.

Sekce se podílela na organizaci dvou mezinárodních vědeckých konferencí. Martin Golec s Jaroslavem Peškou společně s kolegy z UK Praha uspořádali setkání badatelů věnující se období starší a střední doby bronzové s názvem *Reinecke's Heritage* ve Křtinách v Moravském Krasu v 12.–15. června 2017. Pod realizačním vedením Pavlíny Kalábkové, Ivany Vostrovské a Jany Šínové se pak uspořádalo také tradiční setkání badatelů z Čech, Moravy, Polska a Slovenska s názvem *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*, které se uskutečnilo v termínu 25.–27. září 2017 v Běleckém Mlýně u Hluchova.

Na závěr přehledu života sekce v roce 2017 je třeba zmínit, že to byl úspěšný rok i v rámci projektu ERASMUS+. Martin Golec a Pavlína Kalábková byli na výukových pobytech v Bratislavě a Nitře a k nám naopak přijeli z Wrocławu Agnieszka Przybył a z Nitry Dominik Repka.

Mgr. Pavína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie (sekce archeologie)
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2016/2017¹

Věra Slavíková

Do prvního ročníku v akademickém roce 2016/2017 nastoupilo sedm studentů archivnictví (čtyři jednooboroví, tři dvouoboroví). Ve druhém ročníku studovalo devět posluchačů (šest jednooborových, tři dvouoborových), ve třetím pak jedenáct frekventantů (šest jednooborových a pět dvouoborových). Tři studentky složily státní závěrečnou zkoušku,² stejně jako jeden student, který zároveň obhájil svou bakalářskou diplomovou práci, další posluchači absolvovali státnice zčásti.

Garantem studia obou forem archivnictví je doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Ema Šimková, Ph.D. Z dalších členů katedry, zabezpečujících základní předměty oboru, je třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a doc. PhDr. Michaela Viktoríka, Ph.D. a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., Mgr. Roberta Mečkovského, Ph.D., Mgr. Miroslava Myšáka a nově také PhDr. Filipa Hradila, vedoucího Historického ústavu Vlastivědného muzea v Olomouci, který přednáší numismatiku. Na výuce a její organizaci participovali i interní doktorandi Mgr. Lenka Pavlíková a Mgr. Michal Jaroš. Na sklonku akademického roku, v létě 2017, byla přijata jako interní doktorandka Mgr. Soňa Chmelíková.

Ke konci roku 2016 byl ukončen projekt, jehož spoluřešitelem byla Filozofická fakulta Univerzity Palackého, *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, udělený Grantovou agenturou České republiky.³ Ve spolupráci s Katedrou dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci pokračoval také projekt, který se zabývá dějinami, soupisem a analýzou souboru prvotisků kapitulní knihovny a byl podpořen z prostředků studentské grantové soutěže na Univerzitě Palackého

¹ Za spolupráci při zjišťování informací děkuji Mgr. Janě Oppeltové, Ph.D. a studentské sekci ČASu, zejména Adèle Vozákové.

² Diplomovou práci zpracovávají na druhém oboru.

³ Hlavním příjemcem grantu GA14-05167S byl Historický ústav Akademie věd České republiky.

(IGA).⁴ Jedním z výstupů projektu byla magisterská diplomová práce Markéty Poskočilové.⁵ Část členů oddělení archivnictví je zapojena i do Centra excelence *Obraz – komunikace – jednání*,⁶ jiní pokračovali s prací v řešitelském týmu grantu NAKI *Za chrám, město a vlast. Olomoucký biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcornu uprostřed barokní Evropy*.⁷

Od května 2017 participuje sekce archivnictví na celouniverzitním projektu OP VVV ESF *Univerzita Palackého jako komplexní vzdělávací instituce*,⁸ jehož cílem je inovace dosavadního studia tak, aby vycházelo vstříc potřebám praxe a umožnilo větší uplatnění našim absolventům. Na jaře roku 2017 byly připraveny a podány žádosti o projekty NAKI II, a to *Svatojanská farnost v Brně a její knihovna: Schránka duší a vědění v organismu předmoderního města*, jehož žadatelem je Masarykova univerzita v Brně, a *Vývoj technologií pro efektivní zpracování a zpřístupnění bohemikálního dokumentového dědictví*, o nějž se ucházela Národní knihovna ČR. O projekt GA ČR žádal rovněž Robert Mečkovský (*Aukce umění, starožitností a knih v meziválečném Československu jako obraz proměn společnosti, ekonomické situace i soudobého vkusu*).

I nadále se pokračovalo v realizaci některých kurzů v terénu, které vznikly v rámci projektu ESF *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého*, a to díky zájmu studentů archivnictví a historie získat praktické dovednosti, ale také institucí, v nichž se nachází velké množství písemných či hmotných pramenů. Frekventanti kurzů a praxí (v délce 24, 48 a 96 vyučovacích hodin ohodnocených 2–5 kredity) se tak věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci historických dokladů z majetku především římskokatolické církve (knihovny, soubory not a archiválií, liturgické textile), a tím mnohdy přispěli k jejich záchraně. Většina praxí se odehrála přímo u původců a vlastníků zpracovávaných fondů, v letním semestru 2017 se jednalo o pořádání historických knihovních a archivních fondů klášterů řádu Milosrdných bratří (Brno, 31. března – 2. dubna 2017), revizi mladšího fondu knihovny kláštera

⁴ Projekt *Historie, rozbor a katalog souboru prvotisků kapitulní knihovny v Olomouci* (IGA_FF_2015_011).

⁵ Práce *Geneze historie a skladba souboru prvotisků z fondu kapitulní knihovny v Olomouci* byla obhájena v červnu 2017.

⁶ Projekt GA14-36521G spojuje Katedru historie FF UP, Historický ústav a Seminář dějin umění FF MU.

⁷ NAKI II, č. DG16P02M013. Vedle Mgr. Věry Slavíkové se jedná o naše absolventy a studenty (Mgr. Soňa Chmelíková, Mgr. Kryštof Kouřil a Mgr. Zuzana Orálková), kteří zajišťují archivní průzkum biskupovy korespondence, z níž se podařilo v období říjen 2016 – srpen 2017 zpracovat 89 kartonů.

⁸ Registrační č. projektu CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002337 (1. 5. 2017 – 30. 4. 2021).

benediktinů (Rajhrad, 11.–14. května 2017), katalogizaci diecézní knihovny (Litoměřice, 15.–23. července 2017), revizi historického fondu profesorské knihovny Gymnázia V. Nováka (Jindřichův Hradec, 23.–29. července 2017) a revizi a katalogizaci fondu premonstrátské knihovny v Teplé (tři čtrnáctidenní kurzy v létě 2017).

Ze seminářů a praxí specializovaných na práci s konkrétním materiálem v rámci této aktivity se vymyká týdenní studijní pobyt v klášteře premonstrátů v Teplé, kde jsou účastníci seznamováni s touto památkou ze tří různých úhlů pohledu – památkáře, historika a historika dějin umění.⁹ Letošní setkání v Teplé (31. července – 6. srpna 2017) pokračovalo ve spolupráci s více institucemi – vyučující spojené s olomouckou katedrou historie již tradičně posílili pedagogové Semináře dějin umění FF MU.¹⁰ Vedle studentů naší katedry se setkání zúčastnila jak posluchačka brněnské historie, tak v rámci programu Talnet, zaštiťovaného Národním institutem pro další vzdělávání, i čtyři nadaní absolventi historických olympiád.¹¹

Většina kurzů by nemohla proběhnout bez vstřícnosti zmíněných institucí, nadstandardní spolupráce pokračovala s Vlastivědným muzeem v Olomouci, díky níž je možné exkurzemi seznámit studenty prvního ročníku s tímto typem paměťových institucí. Osvědčila se rovněž možnost inventarizace osobních fondů uložených v archivu muzea jako bakalářských diplomových prací. Při nich studenti získávají potřebné praktické znalosti s pořádáním zajímavého archivního materiálu, muzeum pak možnost zpřístupnit badatelům žádané osobní fondy¹².

Vedle studijních povinností, které byly na jaře 2017 doplněny o odbornou praxi při pořádání spisovny olomoucké firmy Nestlé Česko s. r. o., závod Zora,¹³ se jednotlivé ročníky posluchačů archivnictví zúčastnily odborných praxí ve státních archivech, ale také exkurzí do různých typů archivů,¹⁴ na nichž

⁹ *Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu (na příkladu premonstrátské kanonie v Teplé)* – jako obvykle se na práci studijních bloků podíleli Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D., Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Lucie Toman, poprvé památkářský pohled reprezentoval Ing. Jiří Bláha, Ph.D., specialista na historické stavební konstrukce.

¹⁰ Jednotlivé bloky vedli a večerní přednášky přednesli Mgr. Aleš Flídr a doc. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D. Již tradiční se stala přednáška hosta prof. PhDr. Jiřího Mikulce, CSc., který také vedl závěrečnou studentskou konferenci.

¹¹ A to pod vedením našeho absolventa Mgr. Pavla Rušara.

¹² Nyní se zpracovávají písemnosti Boženy Mrštíkové, spisovatelky a manželky Viléma Mrštíka.

¹³ Odborný dohled zajišťovala Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. a Mgr. Ema Šimková, Ph.D.

¹⁴ Archiv města Brna (prosinec 2016), Národní archiv v Praze (duben 2017), Moravský zemský archiv v Brně (duben 2017).

se podílela i olomoucká studentská sekce České archivní společnosti. Její zástupci v březnu 2017 navštívili valnou hromadu této profesní organizace, kde ostatní účastníky seznámili s činností olomoucké sekce. K Mezinárodnímu dni archivů zorganizovali 9. června 2017 studenti archivnictví přednášky odborníků, kteří na prameny vnesli interdisciplinární pohled.¹⁵

Studentská sekce ČASu organizovala i neformální setkání archivářů, vedle říjnové schůzky s prvním ročníkem se jednalo zejména o tradiční pasování archivářů, které se tentokrát konalo první listopadový víkend v Olomouci. Pátek 4. listopadu 2016 byl věnován organizačním záležitostem, společenským hrám a společnému promítání filmu *Kladivo na čarodějnice*. Sobota 5. listopadu se nesla ve znamení výprav – dopoledne jsme navštívili Pevnost poznání, odpoledne pak baziliku Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku. Večer pokračovalo poznávání olomouckých památek, tentokrát však pro adepty archivnictví spojené s úkoly, jejichž splnění bylo podmínkou pro slavnostní uvedení do stavu archivářského. V prosinci 2017 se podařilo studentské obci archivářské sejít se také na předvánočním večírku a na každoročním plese Katedry historie, nazvaném Zimní říše. Vedle čistě archivářských aktivit se posluchači archivnictví účastnili i dalších akcí organizovaných Katedrou historie FF UP.

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: vera.slavikova@upol.cz

¹⁵ S příspěvkem *Stavba jako pramen* zde vystoupil Radim Vrla, vedoucí oddělení evidence a dokumentace NPÚ, ÚOP Kroměříž. Mgr. Zdeněk Schenk, Ph.D. z Muzea Komenského v Přerově se pak věnoval využití archivních pramenů pro archeologii na příkladu přerovské lokality Na Marku.

ZPRÁVA O ČINNOSTI KABINETU REGIONÁLNÍCH DĚJIN PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLOMOUCI ZA OBDOBÍ LET 2014–2017

David Papajík

Za období posledních čtyř let (2014–2017) doznal Kabinet regionálních dějin při Katedře historie FF UP v Olomouci několika změn. Nejdříve se seznámíme s personálním zabezpečením Kabinetu, následně se zaměříme na projektové, publikační, přednáškové a další aktivity členů Kabinetu.

V letech 2014–2017 působili v Kabinetu dva kmenoví pracovníci, a to prof. PhDr. David Papajík, Ph.D. a doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. Výuku Regionálních dějin pro jednooborové i dvouoborové historiky a archiváře (případně archeology) vedl prof. D. Papajík.

Celkově se dá konstatovat, že zájem o předmět Regionální dějiny je mezi studenty poměrně velký. Nepozorujeme pokles počtu zapsaných studentů na tento předmět. Horší je to již s jejich plnou aktivitou a nasazením v rámci seminářů. Skutečně zapálených, aktivních a diskutujících studentů je čím dál méně. Také úroveň referátů o vybraných lokalitách (vesnicích, městech) má spíše klesající tendenci. Ukazuje se vzrůstající závislost studentů na moderní technice, kdy téměř nejsou schopni přednést referát bez toho, aby text referátu či jeho podstatnou část zároveň nepromítali v učebně na obrazové plátno. V případě, že náhodou nefunguje počítač či nelze otevřít soubor s textem referátu, tak jsou zcela bezradní. V zimním semestru akademického roku 2017/2018 se neuskutečnil jediný referát bez promítání více či méně podrobného textu na obrazové plátno. Nelze ovšem opomenout, že se vždy najde několik málo studentů, kteří na semináři diskutují a jejichž referáty jsou zajímavé a podnětné.

V letních měsících roku 2016 došlo k přemístění Kabinetu regionálních dějin z budovy Na Hradě 5 do budovy na třídě Svobody 8. Přemístění nebylo bezbolestné, protože Kabinet zůstal bez knihovny, která byla sice také přestěhována, ale uložena v krabicích do sklepních prostor v budově na třídě Svobody 8. Také další materiály Kabinetu (hlavně týkající se Historického místopisu) nebyly od letních měsíců roku 2016 přístupné. Ukázalo se, že spousta materiálů z knihovny následně chyběla ve výuce Regionálních dějin, neboť vedoucí semináře tohoto předmětu dříve běžně nosil do výuky velké množství prací s danou tematikou, což ze sklepa nebylo možné. Podobně nebyl k dispozici ani materiál k Historickému místopisu.

V předchozích letech bylo Kabinetu a jeho pracovníkům vyčítáno, že nemají pro Kabinet velký projekt či grant. Jednalo se o velice častý argument směřující proti Kabinetu. Pravdou je, že se v nedávné minulosti pracovníci Kabinetu podíleli na velkých mnohaletých projektech dějin měst Olomouce, Uničova a Litovle. Na těchto projektech se ovšem podíleli autorsky, nikoliv organizačně. Situace se změnila v roce 2016, kdy se podařilo završit zhruba roční jednání s městem Šternberk ohledně sepsání podrobných dějin města. Do čela projektu byl postaven a předsedou redakční rady se stal člen Kabinetu prof. D. Papajík. Jeho nejbližším spolupracovníkem a členem redakční rady se stal doc. M. Viktorík z Kabinetu. Do vedení projektu byla dále přijata prof. Jana Burešová, která sice není oficiálně členkou Kabinetu, avšak s Kabinetem dlouhodobě spolupracuje.

Oficiálně byl projekt započat 1. ledna 2017, je plánován na pět let a jeho ukončení je předpokládáno v roce 2021. Ač není vedoucí projektu stoupencem rozsáhlých pracovních kolektivů, v tuto chvíli (tj. počátkem roku 2018) má projekt dojednáno 20 autorů, kteří připravují jednotlivé pasáže z dějin města. Je škoda, že nebylo možno pokrýt většinu kapitol z řad kmenových pracovníků Katedry historie a bylo potřeba někdy i velice složité vyjednávat autorské zapojení historiků a archivářů z jiných institucí (archivy, muzea, památkový ústav) či jiných univerzit. V případě některých vytipovaných mimokatederních autorů byly jejich finanční nároky tak vysoké, že bylo od spolupráce upuštěno. Myslím si, že by členové Katedry měli být schopni a ochotni se na projektu zúčastnit, ovšem pro některá období se to nepodařilo. Případně někteří pomoc projektu přislíbili a po čase si to rozmysleli.

Projekt je řízen prof. D. Papajíkem, který má pod sebou garanty jednotlivých období, kteří pak řídí autory dílčích kapitol (garanty jsou – archeologie: dr. P. Kalábková, starší dějiny: prof. D. Papajík, 19. století: doc. M. Viktorík, 20.–21. století: prof. J. Burešová). Při zapojení takto velkého počtu autorů lze očekávat problémy (některé se již objevily – mezi pracovníky různých institucí), rozhodující ovšem bude výsledek, dílo se snad zdaří dokončit v požadovaném čase a kvalitě. Doufáme, že se podaří využít zkušeností z předešlých projektů tohoto typu a některých nepříjemností se vyvarovat.

Zastavme se u působení jednotlivých členů Kabinetu ve vztahu k regionálním dějinám. Prof. D. Papajík, jak bylo již uvedeno, vede od roku 2017 velký projekt Dějiny Šternberka (2017–2021, projekt města Šternberka a UP v Olomouci), kde je zároveň i předsedou redakční rady. Kromě tohoto projektu se v uvedeném období podílel na dalších projektech. Jako spouautor pracoval na dvousvazkových dějinách města Litovle (projekt města Litovle a UP v Olomouci, 2014–2018). Spolu se svými doktorandy se podílel a po-

dílí na projektech Interní grantové agentury FF UP v Olomouci *Zakládání královských měst na střední Moravě ve 13. století* (v letech 2013–2015), *Františkova univerzita v Olomouci se zaměřením na dějiny filozofické fakulty* (v letech 2013–2015) a *Interakce, koexistence a sociální komunikace šlechty a měst na Moravě ve středověku* (v letech 2017–2019).

Spolu s dr. Tomášem Somerem řeší D. Papajík projekt FPVČ *Albert ze Šternberka. Magdeburský arcibiskup, schwerinský a litomyšlský biskup, duchovní, diplomat, zakladatel a mecenáš* (v letech 2017–2021), který má výrazný vztah k regionálním dějinám (stavební a zakladatelské aktivity arcibiskupa v jednotlivých regionech). D. Papajík působí jako hlavní redaktor Knižnice Locus. Ve sledovaném období se podařilo vydat v roce 2014 *Dějiny Radíkovy* jako svazek č. 9. V současné době se připravuje do tisku rozsáhlý svazek č. 10, což jsou *Dějiny Hněvotína* vzniklé autorskou spoluprací prof. D. Papajíka a Mgr. L. Novotného z Vědecké knihovny v Olomouci.

Z přednášek na konferencích a odborných seminářích ve vazbě na regionální dějiny je třeba připomenout alespoň aktivní účast D. Papajíka na odborném semináři *Miloš Trapl – pedagog, vědec, osobnost* (18. února 2015, Olomouc), kde vystoupil s příspěvkem *Miloš Trapl a regionální dějiny* (s důrazem na *Historický místopis*). Silný akcent na regionální dějiny měla konference *Kolín – Bedřich ze Strážnice v kontextech a souvislostech s husitskou revolucí* (23. září 2016, Kolín), kde D. Papajík vystoupil s referátem *Padouch nebo hrdina? Jan Čapek ze Sán ve víru husitské a pohusitské doby*. Nesmíme zapomenout také na odbornou přednášku D. Papajíka na téma *Regionální dějiny pro zástupce středních škol v rámci programu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy Talnet* (Olomouc, 9. ledna 2015).

Doc. M. Viktorčík byl v uplynulých čtyřech letech řešitelem či spolurešitelem několika projektů, které měly a mají bezprostřední vazbu na regionální historii. V letech 2014–2016 byl řešitelem projektu FPVČ *Město na střední Moravě v 19. století (komparace Litovle, Šternberka a Uničova)*. V letech 2017–2019 pak realizuje další projekt FPVČ nazvaný *Vojenské posádky moravských měst v 19. století*. Kromě toho participoval jako spoluautor na dvousvazkových dějinách města Litovle (projekt města Litovle a UP v Olomouci, 2014–2018) a podííl se rovněž na dějinách města Šternberka (2017–2021, projekt města Šternberka a UP v Olomouci). V rámci projektu dějin města Šternberka garantuje kapitolu k dějinám 19. století a současně je členem redakční rady. V letech 2015–2017 byl řešitelem standardního projektu GA ČR *Pevnostní město v 19. století ve střední Evropě*. Se svou doktorandkou Mgr. Pavlou Dubskou pak participoval na dvou projektech Interní grantové agentury FF UP v Olomouci *Hospodářské dějiny města Šumperka 1850–1945*

(v letech 2013–2014) a *Textilnictví v české historiografii 20. a 21. století* (v letech 2014–2015).

V letech 2015–2016 vystoupil na dvou zahraničních konferencích s příspěvky, v rámci kterých byla reflektována i regionální témata (04/2015 – Czestochowa: *Fortress Olomouc in th 18th Century*; 02/2016 – Salzburg: *Wie schreibt man die Geschichte der Festungsstadt?*)

Na závěr přinášíme přehled (výběr) nejdůležitějších děl pracovníků Kabinetu s vazbou na problematiku regionálních dějin:

– jedná se o jednu společnou studii a následně pak podle autorů:

Papajík, D. – Viktorčík, M.: *Aktivity a plány Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v současnosti*. Vlastivědný věstník moravský, 65, 2014, s. 66–68.

prof. D. Papajík:

Papajík, D.: *Dějiny Radíkova*. Olomouc 2014 (168 stran).

Papajík, D.: *Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie FF UP v Olomouci za období let 2011–2013*. In: *Historica Olomucensia*, 46, 2014, s. 239–243.

Papajík, D.: *Miloš Trapl a Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. In: *Historik a jeho dílo. Kniha věnovaná 80. výročí narození prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.* Olomouc 2015, s. 29–40.

Papajík, D.: *Osobnosti Olomouckého kraje* (eds. Břetislav Horák, Renáta Fifková). Olomouc 2016 (autorství hesel Albrecht ze Šternberka, Štěpán ze Šternberka).

Papajík, D.: *Vznik města Litovle a jeho vývoj do roku 1411*. In: *Dějiny Litovle*. Litovel, v tisku.

Papajík, D. – Novotný, L.: *Dějiny Hněvotína*. Hněvotín, v tisku.

doc. M. Viktorčík:

Viktorčík, M.: *Brachovi – příběh tří generací moravské židovské podnikatelské rodiny*. Časopis Matice moravské, 132, 2014, s. 351–367. (ERIH)

Viktorčík, M.: *Úloha vody (inundací) v obraně olomoucké barokní pevnosti*. In: *Mikulovské sympozium, XXXII, Voda v dějinách Moravy*, 2014, s. 242–256.

Viktorčík, M.: *Šumperský průmysl a podnikání ve firemních spisech Krajského soudu v Olomouci. Příspěvek k hospodářským dějinám města v letech 1850–1914 (1918)*. Vlastivědný věstník moravský, 66, 2014, s. 246–261.

- Viktořík, M.: Z „bojů o radnice“ moravských měst (volby do obecních výborů v Litovli na konci 19. století). Časopis Matice moravské, 134, 2015, s. 81–107. (ERIH)
- Viktořík, M.: Obecní volby ve Šternberku v letech 1850–1914. In: Historica Olomucensia. Sborník prací historických, 2015, č. 49, s. 109–125. (ERIH)
- Viktořík, M.: Hospodářské aktivity olomoucké židovské komunity v letech 1848–1938. Pokus o zhodnocení dosavadní historické práce a alternativy dalšího výzkumu. Vlastivědný věstník moravský, 67, 2015, s. 33–39.
- Viktořík, M.: „Auf den Spuren von Bruno Winter, dem Mitbegründer der „Gesellschaft für die Geschichte und Bibliographie des Brauwesens“. In: Jahrbuch 2015. Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens e.V. Berlin 2015, s. 296–306.
- Viktořík, M.: Emanuel Zitta. Pohled na kariéru a dílo důstojníka inženýrského sboru v první polovině 19. století. In: Theatrum historiae, 2016, č. 18, s. 79–103. (ERIH)
- Viktořík, M.: Jak se střeží pevnost. Pohled na každodennost pevnostního města v první polovině 19. století. Vlastivědný věstník moravský, 68, 2016, s. 3–17.
- Viktořík, M.: Vojské školství v Olomouci v 19. století. In: Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2016, č. 312, s. 66–88.
- Viktořík, M.: „Pevnost Olomouc v 18. století“. In: „Twierdze Osiem-nastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej (red. Maciej Trabski). Oswiecim 2016, s. 265–275 (kapitola v knize).
- Viktořík, M.: Olomoucký válečný rok 1866. Vlastivědný věstník moravský, 68, 2016, s. 301–312.
- Viktořík, M.: The Story of the Moravian Jewish Brach Family. In: Czech and Slovak Journal of Humanities, 2016, č. 2, s. 83–98.

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz

Katedra historie
Filozofická fakulta
Katolícká univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
e-mail: david.papajik@ku.sk

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA PRO ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ STUDIA (CČES) PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLOMOUCI ZA ROKY 2014–2017

Jana Burešová

CČES se v uvedeném období prezentovalo především prací na vědeckovýzkumném projektu podpořeném Grantovou agenturou ČR (období 2012–2016) na téma *Český exil v Austrálii a jeho kultura (1948–1989)*. Řešiteli projektu byli Jaroslav Miller, Miloš Trapl a Jana Burešová. Emigrace a exil z Československa do Austrálie stály dosud na okraji hlubšího výzkumného zájmu historiků i dalších společenskovědních pracovníků. V tomto směru jde o práci na zcela novém poli. Pramenný materiál k tématu se nachází jednak v České republice (Národní archiv v Praze, především fondy Československý ústav zahraniční I. a II., Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze, fond Austrálie, Náprstkovo muzeum v Praze, zde je k dispozici několik málo písemností z pozůstalostí exulantů, cenná je především knihovna Libri prohibiti s téměř úplnou škálou exilových periodik, Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově, Československé dokumentační středisko v Praze, Centrum pro československá exilová studia při katedře historie FF UP v Olomouci, fond Petr Hrubý a fond Rada svobodného Československa), jednak v Austrálii. Zde jsou cenné materiály, vedle Národní knihovny v Sydney, Canberře a Perthu a Národního archivu v Canberře, zejména v archivech některých spolků (zejména Sokol Sydney, Beseda Canberra aj.) či redaktorů vydávaných periodik či zcela v soukromých archivech některých osobností exilového kulturního života.

Velmi důležitou prvotně průzkumnou a přípravnou práci v samotné Austrálii provedl v letech 2010–2011 Jaroslav Miller při svém dlouhodobém pracovním pobytu na univerzitě v západoaustralském Perthu. Získal přímé kontakty na řadu osobností českého exilu, jejich spolky, sdružení a redakce v Perthu, Sydney, Canberře, Adelaide a Melbourne. Pracovníci projektu pořídili fotodokumentaci pramenného materiálu a vytvořili v rámci CČES fond Český exil v Austrálii.

Do projektu byli zapojeni zainteresovaní studenti historických oborů, kteří v širším kontextu na dané téma zpracovali své kvalifikační práce, bakalářské, magisterské i doktorské.¹

V průběhu výzkumných prací byly postupně zpracovávány dílčí studie, které se pak staly podkladem pro závěrečnou monografii. Samostatně byla Jaroslavem Millerem knižně zpracována exilová problematika pro oblast státu Západní Austrálie.

Soupis všech publikací, vzešlých z projektu:

Dílčí studie:

BUREŠOVÁ, Jana: *Zdroje informací o Austrálii v období první Československé republiky*. *Historica Olomucensia*, 44, 2013, s. 115–132.

BUREŠOVÁ, Jana: *Vystěhovalectví z Československa do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize (1929–1932)*. *Moderní dějiny*, 2, 2013, s. 81–100.

BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Obraz československého emigrantského prokomunistického spolku ve druhé polovině 20. století – Československý kroužek v Sydney v Austrálii*. *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 6, 2013, s. 89–107.

BUREŠOVÁ, Jana: *Informovanost komunistické vlády v Československu o emigrantech a exulantech v Austrálii v padesátých a šedesátých letech 20. století*. *Historica Olomucensia*, 46, 2014, s. 197–219.

BUREŠOVÁ, Jana: *The culture under the conditions of exile in the 20th century (tased on the example of an insight into the culture of the Czechoslovak exiles in Australia)*. In: KNAPÍK, Jiří – VYMĚTALOVA, Karla (eds): *Processes of cultural exchange in Central Europe in 1800–2000*. Opava 2014, s. 21–41.

BUREŠOVÁ, Jana: *Česká historiografická produkce k československému poúnorovému exilu*. In: MAREK, Pavel (ed.): *Historik a jeho dílo. Kniha věnovaná 80. výročí narození prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.* Olomouc 2015, s. 49–65.

BUREŠOVÁ, Jana: *Československo-australské vztahy ve druhé polovině 20. století*. *Historica Olomucensia*, 48, 2015, s. 209–235.

BUREŠOVÁ, Jana: *The Emigration and Exile from Czechoslovakia to Australia*. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): *Resettlement and Extermination*.

¹ Bakalářské práce v roce 2016 zpracovali a obhájili Adam Gebauer a Jakub Obhlídal na témata českých cestovatelů a cestopisů směrem k Austrálii. Jakub Obhlídal se zabýval danou problematikou i v práci magisterské. Pavel Kreisinger zpracoval doktorskou disertační práci na téma Češi a Slováci v Austrálii v první polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách. Obhájena byla v listopadu 2016 na FF UP v Olomouci. Je připravena ke knižnímu publikování v nakladatelství Academia v Praze v roce 2018.

- tion of the Populations. A Syndrome of Modern History. Prague 2015, s. 497–524.
- MILLER, Jaroslav: *Neznámý příběh českého exilu I.: Josef Kučík a Sdružení Lidé dobré vůle v Západní Austrálii, 1950–1969*. Moderní dějiny, 2, 2012, s. 211–233.
- MILLER, Jaroslav: *Neznámý příběh českého exilu II.: Československé sdružení v Západní Austrálii 1968–1989*. Moderní dějiny, 1, 2013, s. 207–222.
- MILLER, Jaroslav: *Divadelní aktivity českého exilu v Austrálii 1948–1989*. Moderní dějiny, 2, 2013, s. 185–204.
- MILLER, Jaroslav: *Organizace českého exilu v Austrálii v letech 1948–1989*. Theatrum historiae, 1, 2015, s. 297–324.
- TRAPL, Miloš: *Prameny k historii československé emigrace a exilu v Austrálii po roce 1945 v archivech České republiky*. Východočeské listy historické, 31, 2014, s. 187–195.
- TRAPL, Miloš – BUREŠOVÁ, Jana: *Kontakty Rady svobodného Československa s československým pouťorovým exilem v Austrálii (1948–1968)*. Historica Olomucensia, 49, 2015, s. 165–182.
- TRAPL, Miloš – BUREŠOVÁ, Jana: *Rada svobodného Československa a český exil v Austrálii v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století*. Historica Olomucensia, 51, 2016, s. 157–176.
- KREISINGER, Pavel: *Jindřich Nermuť (1917–1990). Z životních osudů rolníka, poslance, pouťorového exulanta a „Australana“*. Moderní dějiny, 23, 2015, s. 221–254.

Monografie:

- MILLER, Jaroslav: *Zapadlí vlastenci. Český exil v Západní Austrálii (1948–1989)*. Praha 2014.
- MILLER, Jaroslav – BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Český exil v Austrálii a jeho kultura (1948–1989)*. Praha 2016.

V srpnu 2017 získalo na základě jednání rektora UP Jaroslava Millera CČES další cenný materiál do svého archivu. Jedná se o část osobního archivu, věnovaného univerzitě profesorem Miloslavem Rechcíglem z USA (16 krabic písemností, které budou archivářsky zpracovány a zpřístupněny badatelům ke studiu).

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI Cechu studentů historie za akademický rok 2016/2017

Tomáš Arnold

V říjnu 2016 byl na Valné hromadě zvolen poněkud personálně pozměněný výbor ve složení Tomáš Arnold, Jan Tichý, Zdislava Cekotová, Karolína Melounová a Kateřina Čeledová. Na konci semestru však odstoupila Kateřina Čeledová a ve své funkci byla nahrazena Terezou Vráblikovou. V průběhu akademického roku byly rovněž vytvořeny nové stanovy spolku, které byly zaslány na ministerstvo vnitra. Tímto aktem se oficiálně potvrdila změna z původního CISH o. s. na CSH z. s.

V programové sféře byla první akce již 18. září 2016 před začátkem semestru. Jednalo se o seznamovací workshop pro studenty prvního ročníku pořádaný ve spolupráci s ISHA Olomouc z.s. Nováčky byli informováni o studiu na katedře historie, byla pro ně připravena seznamovací orientační hra po městě a den byl zakončen večírkem. Usuzujeme, že akce byla úspěšná, neboť účastníky potkáváme na katedře dodnes. Dále Cech pořádal tradiční Pasování, tentokrát ve stylu osmdesátých let, jež se uskutečnilo v baru Liquid. Studenty prvních ročníků pasovali doc. Martin Elbel a doc. Karel Konečný. Na začátku listopadu jsme pořádali druhý ročník Večeru historické kuchyně, kde mohli účastníci ochutnat pokrmy podle historických receptů.

Za mimořádně úspěšnou akci považujeme Vzpomínku na Listopad pořádanou 15. listopadu v tehdejší Café IF. Večer byl koncipován jako diskuze pamětníků s doprovodným obrazovým a textovým materiálem. Pozvání přijali prof. Josef Jařab, bývalý rektor UP, dr. Pavel Urbášek, zastupitel města Olomouce a herci Moravského divadla Ivana Plíhalová a Jaroslav Krejčí. Úvodní slovo měl rektor UP prof. Jaroslav Miller a diskuzi moderoval dr. Pavel Kreisinger. Celá událost se vyznačila vysokým počtem účastníků a neobyčejnou atmosférou.

Na začátku prosince následoval již klasický hospodský kvíz s otázkami ke starověku, s cílem pomoci studentům prvních ročníků před zkouškou a semestr byl řádně ukončen katederním plesem na téma Zimní říše, jenž pořádal plesový výbor sestávající převážně ze členů Cechu.

Z interních záležitostí byl letní semestr roku 2017 ve znamení menších personálních změn, přepisu stanov spolku a vytvoření nové nástěnky na katedře. Z větších akcí jsme nejprve pořádali oblíbený turnaj v laser tag ve spolupráci s laser arénou Olomouc. V dubnu Jarní studentskou konferenci a na konci semestru Garden party, kde nás absence zeleného katederního

dvorku donutila pořádat akci v kině Hoblina, což jsme využili a stanovili jako téma Post-apokalyptický svět. Největší událostí se pro nás však stala oslava 10 let fungování Cechu, neboť přípravná schůze k založení spolku se konala 13. března 2007. Tuto skutečnost jsme oslavili v březnu oblíbenou kombinací přednášek a následného večírku. Během semestru jsme pořádali rovněž Biblický hospodský kvíz, kvůli přípravě na biblický test, dále exkurzi na Klášterní Hradisko a Posezení nad knihou, aneb kniha mého učitele. Ve spolupráci s ISHA Olomouc z. s. byla v přípravě i katederní exkurze po Slovácku, ovšem z důvodu malého zájmu byla nakonec zrušena.

Zároveň byla po celý akademický rok činnost Cechu zaměřena i na propagaci katedry historie, ať už na našich akcích, Dnech otevřených dveří, Majálesu nebo i v oblasti sociálních sítí. Katedra nás rovněž po celé období velkoryse podporovala po všech stránkách, za což jí jsme vděční. Děkujeme také všem pedagogům, kteří nám pomáhají a nikdy nám nic neodmítli.

Tomáš Arnold
Horní Žďár 48
363 01 Ostrov
Česká republika
e-mail: arnold.tom@seznam.cz
e-mail: cechstudentuhistorie@gmail.com

ČINNOST ISHA OLMOUC

David Krop – David Marhold

International Student of History Association (ISHA Olomouc) je integrální součástí stejnojmenné mezinárodní organizace, jejímž cílem je překonání diferenciací v badatelských přístupech historiků celého světa, a tím přiblížit jejich činnost. ISHA Olomouc vznikla jako druhá česká sekce v roce 2013 na katedře historie v Olomouci. Členy naší organizace se mohou stát studenti všech studijních programů na katedře historie, stejně jako všech příbuzných oborů.

Samotná činnost olomoucké organizace je velmi různorodá a zaměřuje se jak na aktivity na domácí katedře, tak i na jiné činnosti v rámci celé České republiky, potažmo Evropy. Musíme podotknout, že v posledních letech sílila snaha zejména o zlepšení mezinárodní spolupráce.

Už dlouhodobě provozujeme filmové kluby, kde se studenti mohou seznámit se zajímavými historickými snímky, po kterých následně proběhne diskuze. V loňském akademickém roce se promítaly snímky, jejichž tematika se dotýkala vojenství či totalitní propagandy. Jednalo se o díla, která svým dějem či tematikou zasahovala především do 20. století (v jednom případě dokonce do 19. století). Konkrétně šlo o filmy: *Zítřka se bude tančit všude*; *Deset dní, které otřásl světem*; *Dr. Divnolásky*; *Hvězdná pěchota*; *Glory*; *Náš vůdce*; *Markéta Lazarová*. Naší snahou v tomto akademickém roce je vybírat filmy z různých historických epoch, které popisují významnou nebo tematicky specifickou událost. V zimním semestru byly promítány filmy *Luther* a *Popírání holocaustu*. Poslední jmenovaný snímek právě díky své kontroverzi slavil poměrně kladné ohlasy, jelikož toto téma není zejména v odborných kruzích často reflektováno. Součástí nového formátu filmových klubů je také úvodní slovo vyučujícího, který se danou problematikou zabývá.

Další z tradičních akcí je také Historie pod hvězdami, která nabízí možnost neformálního setkání a často také prostor k diskusi nad nejrůznějšími tématy. V loňském roce proběhl také nový projekt s historiografickým zaměřením – večer s historiografií. Ten se snažil přiblížit metody zejména moderních přístupů 19. a 20. století a pomohl tak překonat časté potíže s jejich interpretací.

Každý rok rovněž organizujeme vánoční posezení, které nabízí další z možností neformálního setkání mezi studenty a vyučujícími. Na celouniverzitní úrovni vysíláme každým rokem naše zástupce na univerzitní majá-

les, kde se snažíme vytvořit program, který koresponduje s naším oborovým zaměřením, např. přiblížení kurentu nebo heraldiky.

V rámci katedry spolupracujeme na vybraných akcích s druhým kateder-ním spolkem (Cech studentů historie). Nejvýrazněji je tato spolupráce vidět v rámci organizace plesu katedry, který každoročně ukončuje zimní semestr. V loňském roce navíc proběhla společná akce s názvem Večer historické kuchyně, která si vzala za cíl prezentovat pokrmy minulých dob.

Jedna z nejdůležitějších činností, kterou se snažíme aktivně vyvíjet, je poskytování pomoci a rad studentům v první fázi jejich studia na katedře. Dlouhodobě jsme se podíleli na přípravě seznamovacího workshopu a také webové aplikace Entoo. Oba projekty by měly primárně pomoci studentům s překonáním počáteční dezorientace ve vysokoškolském prostředí a poskytnout všechny potřebné opory pro absolvování prvního ročníku.

Naše hlavní aktivity ovšem cílí na zahraničí. V této souvislosti se staráme o přijíždějící studenty na katedru historie, a to jak v rámci projektu Erasmus+, tak také o studenty z americké Nebrasky (Nebraska Semester Abroad Program). Druhá činnost je pak výjezdni, při které se snažíme utužit vztahy s jinými středoevropskými sdruženími. V poslední době tak můžeme hovořit o významné spolupráci s ISHA Graz, se kterou došlo k oboustranným výměnným pobytům a vylepšení naší pozice v rámci celé organizace. Dalšími pobočkami, se kterými spolupracujeme, jsou pak ISHA Berlin, ISHA Wien a ISHA Maribor. Do budoucna se budeme více zaměřovat na rozšíření spolupráce právě se středoevropskými organizacemi, jelikož jsou nám nejen geograficky, ale také myšlením a přístupem k dějinám bližší. Díky takovéto spolupráci bychom mohli získat kvalitní základ pro tvorbu společných projektů.

V rámci České republiky jsme pak aktivní ve sdružení historických spolků, které pořádá dvakrát ročně setkání. Jedno je vždy součástí odborné studentské konference a druhé pak samotné setkání delegátů spolků. V minulém roce jsme se proto zúčastnili setkání v Brně a v slovenské Nitře. Neformální setkávání se do loňského roku nesla pravidelně v duchu představování činností jednotlivých spolků a klubů, ale v květnu 2017 došlo ke změně a je vyvíjena větší snaha o provázanost všech aktivních spolků na území České a Slovenské republiky.

Do budoucna bychom rádi zastali výraznější roli při popularizaci historie nejen na katedře historie UP, ale také u široké veřejnosti. Důležité pro nás bude zlepšit naši celkovou propagaci a zavést větší množství zejména popularizačních aktivit.

Bc. David Krop
Pržno 199
739 11 Pržno
Česká republika
e-mail: david.krop@seznam.cz

David Marhold
Pražská 7
568 02 Svitavy
Česká republika
e-mail: marhold.david@gmail.com

TAK TROCHU JINÝ SJEZD: 11. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ – PROFESNÍ SETKÁNÍ HISTORIČEK A HISTORIKŮ ČR ZPRÁVA ZE ZÁKULISÍ

Radmila Švaříčková Slabáková

Ve dnech 13.–15. září 2017 hostila Univerzita Palackého v Olomouci 11. sjezd českých historiků – profesní setkání historiček a historiků ČR. Toto vrcholné setkání historické obce ČR se konalo po šesti letech (naposledy se historičky a historici sešli v Ostravě v roce 2011) a po jedenácté od prvního, československého, sjezdu v roce 1937. V polistopadové éře, přesněji řečeno počínaje sjezdem v Hradci Králové v roce 1999, se na organizaci historických sjezdů podílí Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) ve spolupráci vždy s určitým univerzitním historickým pracovištěm a nejinak tomu bylo i v roce 2017. Olomoucké setkání se však vydalo poněkud jinou cestou než předchozí sjezdy, a to v několika směrech. Nadcházející řádky mají přiblížit, v čem byl vlastně sjezd z pohledu hostitelského organizačního týmu jiný,¹ a zároveň je jejich cílem prostřednictvím zamyšlení nad třemi konferenčními dny a jejich přípravou aspoň částečně reflektovat současné dění v historické obci ČR. Nutno podotknout, že návrhy hostitelské instituce byly Sdružením historiků ČR, nositelem novodobé tradice těchto sjezdů, ve velké míře akceptovány a právě velkorysý přístup Sdružení historiků umožnil, že sjezd mohl být jiný.

Asi nejnapadnější změnou, viditelnou na první pohled, bylo to, že k názvu akce přibyl podnázev. Upřesňujícím podnázvem chtěla hostitelská univerzita reagovat jak na neustále se zvyšující množství žen-badatelek v historických vědách, tak na nový charakter celého podniku. Co se týče osazenstva sjezdu, volba podnázu se ukázala jako oprávněná – ženy-historičky tvořily přibližně 40 % všech jeho účastníků, přičemž počet studentek a studentů byl prakticky vyrovnaný.

Podstatnou změnou byl nový charakter celé akce. Tento sjezd se měl stát skutečným „setkáním“, umožňujícím badatelkám i badatelům nejrůznějších historických směrů diskutovat o specifických problémech svého podoboru či

¹ Organizační tým hostitelské univerzity z Katedry historie FF UP pracoval ve složení doc. Radmila Švaříčková Slabáková, doc. Radmila Prchal Pavlíčková (zároveň i předsedkyně vědecké rady kongresových volných panelů), doc. Antonín Kalous a doc. Jan Stejskal, za neuvěřitelné morální i materiální podpory děkana FF UP prof. Jiřího Lacha.

tématu spíše v menších a o to více zainteresovanějších skupinách, než v rámci velkých oficiálních a mnohdy neproduktivních zasedání. Byť tato „rozdrobenost“ historie, slovy F. Dosse, může působit poněkud nepřehledně a chaoticky, jako jediná je schopna zaručit, domnívali jsme se, pluralitní charakter historického bádání, typický pro vědy v otevřených společnostech.

Kromě tradičních hlavních sekcí, o něž se organizačně postaralo Sdružení historiků ČR, se tak olomoucké setkání sestávalo především z volných panelů kongresového rázu. O jejich počtu, charakteru i složení rozhodla sama historická obec ČR, limitem byla pouze kapacita konferenčních prostor pořádající instituce. Ač se tímto organizační tým vydával zcela na neznámou půdu a riskoval i naprostou ignoraci ze strany kolegů a kolegyně z jiných pracovišť, zájem o postavení panelů předčil očekávání. Ke dni 30. září 2016, kdy se uzavíraly návrhy na podávání panelů, jich bylo registrováno 81 (podmínkou byli dva garantující panelu, ideálně každý z jiného historického pracoviště).

Teprve podávání návrhů příspěvků do panelů, ukončené k 15. lednu 2017, však mělo rozhodnout, zda se návrhy panelů naplní referujícími či nikoliv. I tentokrát se organizačnímu týmu dostalo nečekané zpětné vazby v sotva uvěřitelném počtu 680 přihlášených příspěvků. Vyvstal tak zároveň drobný organizační problém – totiž kam s těmi zbývajícími stovkami účastníků a účastnic, když rezervované Moravské divadlo Olomouc, kde se měl původně konat doprovodný program se slavnostním rautem, disponovalo maximální kapacitou 420 míst (podobně nevyhovujícím se ukázalo již domluvené kino Metropol, zamýšlené pro společné úvodní a závěrečné jednání). Některé z příspěvků však nakonec nebyly garantujícími přijaty (zhruba třicítka) a některé tematicky podobné panely byly sloučeny či úplně vyloučeny (v případě, že garantující nedokázali přilákat minimálně stanovený počet referujících jednoho panelu, tj. čtyři osoby), postupně také docházelo k odhlašování přijatých příspěvků, takže ve výsledku mělo na olomouckém setkání zaznít zhruba 660 příspěvků ve třech hlavních sekcích a 74 kongresových volných panelech, které dohromady představovaly 153 jednacích bloků (jeden panel se mohl skládat z maximálně tří časových bloků) ve 20 paralelních jednáních, resp. místnostech.

Pokud organizační tým v lednu uvažoval, že konečný počet účastnic a účastníků se může vyšplhat až na 800 osob (a podle tohoto čísla hledal nové prostory), byly jeho odhady stále velmi málo sebevědomé – v první polovině roku 2017 se počet registrovaných neustále zvyšoval, až v květnu dosáhl hranice 898 osob. Poté následovalo pro změnu opět odhlašování a před konáním akce se počet registrovaných ustálil na čísle 825 (z toho přibližně 200 studujících převážně doktorských studijních programů). I tak ale další průběh

ukázal, že v historické obci ČR převládá spíše zvyk se z již registrované a zaplacené účasti na konferencích neomlouvat (poděkování naopak patří všem, kteří na svou neúčast organizační tým upozornili), tudíž zhruba 80 osob, povětšinou s příspěvkem, je třeba od daných čísel odečíst. Nenadálá neúčast referujících v některých panelech tak způsobila jistou torzovitost některých bloků, resp. nutnost posouvat přestávky, konce či začátky, což samozřejmě komplikovalo program těm, kteří přiběhli z druhé jednací budovy přesně na daný čas v očekávání určitého příspěvku. Nejednou se stalo, že vybraný příspěvek byl už mezitím odprezentován.

11. sjezd byl tudíž počinem historicky vůbec nejpočetněji obsazeným. Překonal i dosud největší druhý sjezd československých historiků z roku 1947, jehož se účastnilo pravděpodobně přes 700 osob.² Druhý sjezd československých historiků byl však pojat především jako „vzdělávací kurz pro profesory dějepisu na středních školách a učitelských ústavech a pro oborové referenty pro dějepis při zemských školních radách“, kterým navíc ministerstvo udělilo dovolenou a přispělo 700 Kč, takže většinu účastníků tvořili právě tito naslouchající učitelé a učitelky.³ Posun ve prospěch aktivních referujících byl dalším novým krokem olomouckého setkání. I na sjezdech posledních let, v Pardubicích v roce 2006 a v Ostravě 2011, stále převládali pasivní účastníci nad aktivními – např. v Ostravě bylo dle pořadatelů zhruba jen 80 referujících z celkového počtu přibližně 300 registrovaných osob.

Pokud máme odbočit k účasti středoškolských učitelů a učitelek či jejich kolegů a kolegyn ze základních škol, musíme s politováním konstatovat, že olomoucké akce se prakticky neúčastnili. Přitom součástí programu byla didaktická sekce jako jedna z hlavních sekcí a další dva panely se věnovaly výuce dějepisu rovněž (panel pojednávající o pramenech ve výuce a panel nazvaný Dějepis a národní identita). Neobstojí argument, že učitelé o olomouckém sjezdu nevěděli – pořádající instituce kontaktovala, s cílem oslovit zájemce z řad učitelstva, organizace jako ASUD i ÚSTR a osobně i spolupracující učitelky a učitele, leč nic platno. S vidinou volna a úhrady nákladů by patrně účast učitelstva nepoměrně stoupla – i když ani to není jisté.

Vědecká rada kongresových volných panelů neomezila nikterak počet přihlášených příspěvků na jednu osobu, nepočítala s tím, že by badatelské zájmy jednotlivců a jednotlivkyň byly natolik rozrůzněné, aby se mohly uplatnit ve více panelech, leč opět tomu bylo jinak. Svou roli zde jistě sehrála snaha pojistit se pro případ, kdyby jeden z příspěvků nebyl garantujícími panely, v jejichž kompetenci výběr referujících zcela spočíval, přijat. Více než pět

² Archiv AV ČR, fond Historický klub, kart. 58, 55/6.

³ Archiv AV ČR, fond Historický klub, kart. 58, 55/6.

desítek historiček a historiků tak přihlásilo dva příspěvky a osm tři příspěvky. Rekordmanem setkání se pak stal badatel, jenž se přihlásil s pěti různými příspěvky (a tyto poté skutečně i odprezentoval).

Další novinkou olomouckého sjezdu byla otevřenost vůči jiným disciplínám a jazykovým prostředím. Webové stránky sjezdu fungovaly i v angličtině a jak české, tak anglické stránky vyzývaly k podávání návrhů panelů a příspěvků badatelky a badatele příbuzných oborů, a i v cizím jazyce. Zahraniční účastníci (ani interdisciplinarita) sice zdaleka neměli v Olomouci svou premiéru (např. v rámci pardubického sjezdu byla jedna ze sekcí věnována mezioborovému bádání, na jiné zase vystupovali zahraniční bohemisté), v Olomouci však byly vítány celé cizojazyčné panely bez ohledu na to, zda se daný badatel věnuje českým dějinám či nikoliv. Jednalo se o německojazyčný panel o postavení archivních pramenů v digitálním světě a o panel v angličtině diskutující o nových přístupech k dějinám první světové války. V několika dalších panelech vystupovali zahraniční historikové a historičky – jmenujme v prvé řadě velmi mezinárodně obsazený panel Kulturní dědictví a aplikovaná historie při tvorbě veřejného prostoru, dále například panel zabývající se městy za socialismu nebo panel věnovaný dějinám Židů. Celkem se setkání účastnilo přes 80 zahraničních badatelů a badatelek, z toho jich kolem 35 přijelo ze Slovenska, zřetelně však byly zastoupeny i všechny další sousední státy, z ostatních pak více referujících pocházelo z Maďarska, USA a Velké Británie.

Odrazem snahy o začlenění širokého kontextu evropské, potažmo celosvětové historie, i do podniku původně vymezeného úzce národně (s cílem naznačit, že česká historiografie se bez tohoto kontextu v současnosti neobejde), byla organizace dvou keynote přednášek zahraničních badatelů, ne-bohemistů. V první z nich, v rámci úvodního zasedání, se profesorka Lynn Hunt, jedna z nej přednějších historiček světa, jež na pozvání hostitelské instituce do České republiky zavítala vůbec poprvé, věnovala úvahám o současných výzvách historického bádání, v druhé z nich, pořádané na závěr druhého jednacího dne, se profesor Charles Ingrao zaměřil na anglickojazyčnou historiografickou produkci o habsburské monarchii posledních let. Obě keynote přednášky byly tlumočeny do češtiny a s ohledem na zahraniční hosty bylo tlumočeno i celé úvodní dopolední jednání.

Co se týče mezioborovosti, tu bylo možno sledovat jak v tématech některých panelů (např. v panelu Rodinná paměť a mezigenerační předmět identit vystoupili jako referující nejen historičky a historici, ale také etnoložky, psycholožka, filozof a literární historikové), tak v zastoupení oborově bližších či vzdálenějších pracovišť. Samozřejmostí byla účast různých archivních pracovišť (kromě panelu o významu archivů a archiválií v digitálním světě

se jednalo o panel debatující nad možnostmi péče o farní písemnosti, panel uvažující nad důsledky možného omezení přístupu k určitému typu archiválií v důsledku zákonů na ochranu osobních údajů a panel týkající se pomocných věd historických), v hojné míře se účastnili rovněž zástupci a zástupkyně celé řady muzeí – od Národního muzea a Národního technického muzea, přes Husitské muzeum v Táboře po oblastní či krajská muzea (především v panelu Historická věda v českých muzeích a Paměťové instituce a společnost ve 20. století). Mezi referujícími však byli i hojní členové a členky Filozofického ústavu AV ČR, Ústavu pro jazyk český, zástupci a zástupkyně právnických fakult, Etnologického ústavu AV ČR, ale také Přírodovědecké fakulty UK a dokonce i České zemědělské univerzity a ČVUT.

Zůstaneme-li u vyjmenovávání účastníků se univerzit, nejpočetněji byla zastoupena Univerzita Karlova se sedmi fakultami (FF, FHS, FSV, PdF, HTE, PE, PřF), a to celkem zhruba 150 účastníky a účastnicemi. Z domácí univerzity (FF, PdF, PE, CMTF a FTK) se účastnilo asi 80 osob, od jihu z Masarykovy univerzity dorazila přibližně 60členná kohorta. Všechna ostatní univerzitní historická pracoviště v ČR, i když pochopitelně v menší míře, byla zastoupena rovněž. Samozřejmě byla hojná účast členek a členů Historického ústavu AV ČR (asi 25 osob), dále Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Masarykova ústavu a Archivu AV ČR a ÚSTRu (vždy kolem 15 osob).

Zájem o jednotlivé panely nepřímo poukázal na atraktivitu daného tématu v současném českém historickém bádání (či na schopnost garantujících „sehnat“ si „své“ panelisty, jedno s druhým se však nevylučovalo) – nejvíce referujících se přihlásilo do panelu Dějiny vzdělanosti a vzdělávání v ČR, Péče o farní písemnosti, Kulturní dědictví a aplikovaná historie při tvorbě veřejného prostoru, Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit a do panelu věnovaného dějinám smrti (Totenkultur). Dále byly početně velmi obsazené panely Češi v cizině, Čechoslovakismus, Dějiny vojenství, Výchova v období socialismu, Města za socialismu, Možnosti studia rodinných vztahů 17.–19. století, Paralelní krajiny, Předmoderní dějiny prizmatem genderu, Kultura a společnost husitské epochy, včetně panelů týkajících se problematiky šlechty či dějin Židů. I tento malý výčet ukazuje, že podobně jako v zahraničí se nemalá část historické obce ČR zcela preferenčně zaměřuje na kulturně-historická témata, překračující tradiční chronologii, se zřetelným mezioborovým potenciálem.

Mezioborovost měla na olomouckém setkání vůbec silné slovo. Věnovala se jí středeční odpolední diskuze redakcí některých mezioborových časopisů o publikačních strategiích; panely o vztahu historie a historické etnologie či o zkoumání historických krajín pak narážely na mezioborovost přímo

v názvu. Byť se většina panelů svými tématy vztahovala k českým dějinám (a mizivé množství se zaměřovalo výhradně na jinou geograficko-historickou oblast – v podstatě pouze panel Česká polonistická studia a dva panely o Rusku a dějinách východní Evropy), mnohé další panely tradiční rozlišení „české“ versus „světové“ či „obecné“ překračovaly. Možno také konstatovat, že stále větší pozornost historiček a historiků přitahují i dříve zcela okrajová témata typu dějin sportu, každodennosti či dějin turismu, pokud máme zůstat u dalších témat kongresových volných panelů. Zajímavým trendem je určité řada panelů, v nichž rezonoval „veřejný prostor“ a vztah historie k němu (ať už se jednalo o panel zkoumající proměny institucionální reprezentace minulosti, o panely o prezentaci historie v muzeích, obchodech s uměním či panel o neziskových organizacích a jejich vlivu na interpretaci dějin). V Olomouci zazněly též příspěvky k rozmáhajícímu se propojování moderních technologií a humanitních věd v podobě digital humanities, jiné panely byly více „tradiční“ – o hospodářských a sociálních dějinách, dějinách práce či církevních dějinách.

Další novinkou olomouckého podniku byla Cena děkana FF UP o nejlepší doktorandskou práci přednesenou na kongresovém jednání, spojená s finanční odměnou. Ač to nebylo úmyslem organizačního týmu ani hodnotící komise, složené ze čtyř zástupkyň a zástupců různých historických pracovišť ČR (směřuje k ní rovněž naše poděkování za bezprecedentní ochotu), tato „soutěž“ vypověděla mnohé o akceschopnosti a připravenosti české doktorandské historické obce. Registrovaných Ph.D. studujících bylo zhruba 180, o zaslání své práce o rozsahu 25–30 NS k hodnocení však uvažovalo jen 37 z nich. Nakonec jich práce poslalo jedenáct. Možná byla odměna ve výši 12 tisíc Kč pro první místo, 6 tisíc Kč pro druhé místo a 3 tisíce Kč pro třetí místo málo motivující, možná že doktorandky a doktorandi dostávají lukrativnější nabídky k publikování či se soustředí na své finální dílo, každopádně není tato ochota doktorandek a doktorandů jít se svou kůží na trh příliš povzbudivá do budoucna.

Naopak velmi příjemným překvapením pro hostitelskou instituci byla připravenost, ochota a akčnost studentek a studentů pořádající katedry historie, bez jejichž přičinění by se tato gigantická akce ani nemohla konat. Nejenže by nebylo možné bez nich zabalit desítky krabic s propagačními materiály, nastrkat stovky jmenovek do vizitek a vyrobit obědové stravenky pro první jednací den, nebyla by bez nich ani registrace, služba v jednacích místnostech, pomoc při coffee-breacích a ani samostatně se organizující navigátorská hlídka (pracovně zvaná skupina odchytávačů), která na strategických místech města směřovala účastníky a účastnice, kam bylo nutno. Více

než 80letý studentský tým se od rána do večera podílel na mnoha dalších drobnostech (mj. zajišťoval dětský koutek, který měl na sjezdové akci – a patrně též v rámci historických konferencí vůbec – rovněž svou premiéru) a my všichni jsme na naše studentky a studenti byli velmi hrdi.

V rozlehlých chodbách barokního Konviktu zpříjemňovaly účastníkům a účastnicím jednací dny posterové prezentace (celkem devět) a stánky s prodejem knih. Olomouckou novinkou bylo zapojení komerčních nakladatelství – univerzitní či fakultní vydavatelství se novodobých sjezdů účastní pravidelně, ovšem komerční nakladatelství měla v Olomouci, domníváme se, skutečně premiéru. Celkem 17 nakladatelství tak představovalo a nabízelo svou produkci s kongresovou slevou, včetně takových jako NLN, Fraus, Epoque, Megabooks, Prodos, Scriptorium nebo Vyšehrad.

K historickým sjezdům obvykle patří i doprovodný program. Ten olomoucký zajišťoval místní Ensemble Damian, věnující se interpretaci barokních skladeb, se serenádou Semelé aneb Osudné přání od J. A. Hasseho z roku 1726. Příběh o nemanželském poměru boha Jupitera a královské dcery Semelé, pronásledovaných žárlivou bohyní Júnó, historičky a historiky v zaplněném obrovském sále čtyřhvězdičkového NH hotelu přilákal skutečně nepoměrně více, než čtvrtelní večerní přednáška prof. Ch. Ingrao o habsburské monarchii. Ba je tato opera i nadchla více. Jeden z večerů tradičního olomouckého Podzimního varhanního festivalu byl další z možností kulturního využití, naplánovaného pro účastníky a účastnice akce.

Organizační tým věnoval nemalou pozornost mediální prezentaci. Sjezd byl na facebooku i na Instagramu, jeho mediálním partnerem byl časopis Dějiny a současnost, kde vycházely upoutávky a těsně před konáním akce i rozhovor o přípravách sjezdu a chystaných on-line přenosech vybraných panelů. Média však nevěnovala sjezdu větší pozornost (což také o mnohém vypovídá), byť byla univerzitou přímo kontaktována. Možná že nemalým úspěchem bylo už pouhé zveřejnění tiskové zprávy o konání sjezdu na serveru Novinky.cz a přenos krátkých záběrů ze sjezdu prostřednictvím ČT 1 dne 14. 9. v Událostech z regionů. Nebýt však výročí úmrtí T. G. Masaryka a touhy ČT dostat do vysílání promluvy historiků na téma Masaryk, patrně by televizní štáb do konferenčních prostor ani nenapadlo zavítat (tak mu nezbylo nic jiného, než se vydat za odborníky z Masarykova ústavu do Olomouce). Největší ohlas tak měl pravděpodobně sjezd na Slovensku, díky zprávě, která vyšla po skončení akce v Denniku N s titulem *Rozdílné světy českých a slovenských historiků. Sjezd českých historiků v Olomouci byl akcí, o které mohou slovenští vědci jen snít.*

Skutečně tomu bylo tak. Akce, která byla na začátku pouze sněná, se díky více než rok a půl trvajícím intenzivním přípravám skutečně udála. Neobešla by se však bez dvou dosud nezmíněných skutečností. Tou první je web akce, platforma, na níž se odehrávalo takřka vše. Registrace účastníků a účastnic, výběr referujících garanty i sestavování panelů, komunikace garantů panelů s vědeckou radou, platby registračních poplatků platební kartou, zaslání daňových dokladů o zaplacení, tvorba časového harmonogramu i rozvržení panelů do jednacích dnů a místností a příprava programové brožury. Pokud někdy historii potkalo štěstí, tak to bylo v podobě našeho vždy ochotného a rady si vědouceho webmastera, Mgr. Ondřeje Růžičky.

Druhou nezbytností bylo finanční zázemí akce. Vybrané konferenční poplatky mohly pokrýt jen část nákladů, a tak za veškeré propagační materiály i pohostinnost v podobě vydatných coffee-breaků i dvou bohatých rautů vděčí účastníci a účastnice akce třem jednotkám: Filozofické fakultě UP, rektoru UP a především statutárnímu městu Olomouci, v rámci jehož projektu obdržel organizační tým na akci štědrrou dotaci. V tomto směru je více než nutno obdivovat umění tehdejšího děkana FF UP v Olomouci, prof. Jiřího Lacha – totiž umění načasovat pořádání sjezdu na dobu, kdy historik bude nejen ve funkci děkana, ale také rektora UP a navíc ještě ve funkci náměstka primátora města Olomouce. To je konstelace, která se vyskytuje tak jednou za padesát až sto let – vzhledem k počtu současných univerzitních historických pracovišť se není nutné obávat, že by Olomouc pořádala další historický sjezd dříve.

Olomoucké setkání však nekončilo pátečním odpolednem, kdy se všichni rozjeli domů. Prostor pro zpětnou vazbu, otevřený na webu, se zaplnil několika ohlasy, z nichž se dá soudit, že organizační tým se ohledně příštího charakteru historických sjezdů vydal správnou cestou. Mnohé další nadšené ohlasy přicházely osobně a za všechny jsme byli vdšní. Web, kde je možno dohledat další informace o třech sjezdových dnech a publikačních výstupech, zůstává funkční i nadále – www.historieolomouc2017.upol.cz. Vítanou (soudě dle počtu shlédnutí – 1 270 k 8. 2. 2018) a snad i trvalou vzpomínkou na olomouckou akci bude sbírka fotografií, dostupná jak na webu sjezdu, tak na <https://www.flickr.com/photos/35373292@N07/albums/72157689256086415>. Podobně oslovil videospot (<https://www.youtube.com/watch?v=htPCWfYR20s&t=113s>, k 8. 2. 2018 500 shlédnutí), shrnující dění tří dnů, připravený díky péči jedné z našich skvělých studentek a studentů, Mgr. Kristýny Olszarové. Skvělá byla celá fakulta, která akci v posledních týdnech před konáním doslova žila, včetně např. Vydavatelství UP, jež do poslední chvíle s dech beroucím klidem reagovalo na naše požadavky

o úpravy v programové brožurě či na jmenovkách, tak jak od jednotlivých účastnic a účastníků, rezignujících na účast, přicházely.

Vzhledem k pluralitě současného historického bádání mohlo 11. setkání historiček a historiků ČR v Olomouci těžko vytýčit nějaký další směr historického bádání (jako tomu bylo např. u druhého československého sjezdu historiků) či vydat nějakou rezoluci jako v případě sjezdů konaných v době komunismu. Velmi těžko také mohl sjezd hromadně bilancovat. Poskytl prostor pro diskuzi, sdílení názorů, navázání spolupráce i mezi obory a ujasnění cílů či perspektiv toho či jiného výzkumu. Možná bylo hlavním cílem olomouckého setkání naznačit, slovy Jaroslava Pinkase v ohlasech na webu, že jedné (jediné) historické pravdě odzvonilo. Domníváme se, že to není málo.

doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: radmila.svarickova@upol.cz

DIDAKTICKÁ PERSPEKTIVA V POHLEDU NA 11. SJEZD HISTORIKŮ

Jaroslav Pinkas

V září 2017 se v Olomouci konal už 11. sjezd historiků České republiky. Třídenní jednání můžeme bezesporu považovat za jednu z nejreprezentativnějších akcí historické obce za celou dobu její polistopadové existence. Váhu mu dodala už četnost účastníků těchto diskuzí: sjelo se přes osm set historiků a dalších příbuzných profesí.

Ze sjezdu si odnáším pocit změny. Così se mění v historické obci. Obrat symbolizovala americká historička Lynn Huntová, která vystoupila jako úvodní řečník. Svůj příspěvek věnovala aktuálním otázkám historikovy práce v postmoderní současnosti. Byl to výborný úvod, protože na jedné straně zdůrazňovala potřebu čelit manipulaci na sociálních médiích a oponovat lžím ve veřejném prostoru, na straně druhé potřebu metodologických inovací, které budou odpovídat nové kulturní situaci, v níž se naše společnost nachází. Ukázala tak pevné hodnotové zakotvení „postmoderní metodologie“, což snad otupilo určité předsudky, které běžně tyto inovace vyvolávají. Přednášela o nutnosti znovu promyslet kolektivní identity a nepřebírat nereflektované koncepty běžné v politice a publicistice, o potřebě reflektovat vztah mezi kolektivními identitami a identitou individuální, o vymezení jedince a potřebě porozumění složitosti jeho formování kulturními vlivy. Byl to příjemný pocit slyšet někoho z pozice vrcholné autority mluvit o sociální konstrukci reality, jak té aktuální, tak i té minulé.

Také vlastní organizace jednání reflektovala, jak řekla hned v úvodu jedna z organizátorek Radmila Prchal Pavlíčková, pluralitu aktuálního historického bádání – panely se překrývaly natolik, že nikdo nemohl při nejlepší vůli absolvovat více než jejich třetinu. Na olomouckém sjezdu se tak mnohem více mluvilo, a co je podstatnější, bylo zde mnohem více prostoru k diskuzi než na těch předcházejících. Ovšem to s sebou neslo i negativa – příliš mnoho disparátních prostor, které ukazují na míjející se povahu současného bádání, příliš mnoho hlasů, v nichž se jen obtížně hledá harmonie, či vůbec nějaký řád. Ale taková je i naše společnost.

Je těžké sumarizovat nějaké závěry z jednotlivých panelů. Zdá se mi, že snad můžeme mluvit o určitém posunu od Weberovými slovy, „látkožroutství“ k většímu zájmu o metodologické a konceptuální problémy a prohlubování interdisciplinární spolupráce s dalšími vědními disciplínami. Kromě tradičních partnerů historiografie: etnografie, sociologie, antropologie se ob-

jevil zájem i o enviromentální dějiny či Gender studies a řadu dalších. Nezanedbatelná témata prostupující řadou panelů byla komunikace výsledků historiografie na veřejnost, propojení historiografie se sférou občanské společnosti a otázka historického vzdělávání. Samotná reflexe sjezdu v médiích ovšem nebyla příliš reprezentativní. Naznačuje to snad míjení se sféry vědecké a sféry mediální? Možná by stálo za to blíže se zamyslet nad výzvou jednoho z úvodních řečníků sjezdu, Pavla Urbáška, který sice hovořil z pozice politika, ale možná právě proto byl citlivější k roli intelektuála ve veřejné sféře, o nutnosti vykročit z odborného diskurzu směrem k veřejnosti a většímu zapojení historiků do sociálních sítí.

V našich vlastních panelech (Dějepis a národní identita; Dějiny ve veřejném prostoru) jsme se snažili především o diskuzi. Zda se nám to povedlo, musí posoudit jiní, ale odjížděli jsme s dobrými pocity, že se nám podařilo naše témata dostat do prostoru a že o ně byl zájem. Co tedy sjezd může znamenat pro didaktiky a učitele? Myslím, že v první řadě vysílá určité poselství o pluralitě historických interpretací, která ovšem neznamená bezbřehý relativismus. O potřebě zakotvení historika ve světě hodnot se ostatně mluvilo v řadě dalších panelů (namátkou vybírám příspěvek Martina Nodla v panelu věnovaném problému narativity). To s sebou nese potřebu vyšší reflexivity, nutnosti promýšlet vlastní východiska. Zajímavé mohou být i důsledky pro profesní etiku: Lynn Huntová výslovně zmiňovala občanskou odpovědnost historiků v boji s manipulacemi, ale zároveň nutnost striktně dodržovat standardy vědecké profese. Pro vzdělavatele z toho může plynout podstatné poučení: občanské postoje prezentujeme jako občanské a nikoli expertní. Z pozice autority toho autoritativně můžeme říci čím dál méně.

11. sjezd historiků přinesl dle mého soudu příznivou zprávu o stavu historické obce. Namísto vytváření „jednotné fronty“ historiků bránících své pravdy proti atakům „zlé“ mediální sféry dal tento sjezd prostor pro vyjádření rozmanitosti této obce, aniž by to znamenalo zradu profesních standardů a vědecké etiky. Doufám, že podobným směrem se bude vývoj ubírat i nadále.

Mgr. Jaroslav Pinkas, Ph.D.
Ústav pro studium totalitních režimů
Siwecova 2
130 00 Praha 3
Česká republika
e-mail: jaroslav.pinkas@ustrcr.cz

ZPRÁVA O VÝZKUMNÉM PROJEKTU: ČESKÁ SPOLEČNOST A SOVĚTSKÁ ARMÁDA 1968–1991

Aleš Zapletal

Česká společnost a sovětská armáda 1968–1991 (identifikační kód GA17-06744S¹) je výzkumný projekt Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (dále jen ÚSD), který probíhá v letech 2017–2019. Na jeho řešení se podílejí pracovnice ÚSD Mgr. Marie Černá, Ph.D. (vedoucí projektu) a Mgr. Michaela Tučková, dále PhDr. Prokop Tomek, Ph.D. z Vojenského historického ústavu a Mgr. Aleš Zapletal z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (autor této zprávy).

Projekt navazuje na dosavadní bádání o sovětské okupaci Československa po 21. srpnu 1968. V ÚSD byl tématu věnován již jeden projekt, a to Pobyt sovětských vojsk v Československu v letech 1968–1991 (identifikační kód IAA963103), řešený v první polovině devadesátých let.² Z toho vzešla například práce autorského kolektivu pod vedením Jindřicha Pecky *Sovětská armáda v Československu 1968–1991: chronologický přehled* a edice dokumentů *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991*, již uspořádal rovněž J. Pecka (oba tituly Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996). Dalšími pracemi k tématu jsou například *21. 8. 1968 – okupace Československa: bratrská agrese* Jiřího Fidlerera (Praha, Havran, 2003) a *Praha 1968: vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení* Jana Pauera (Praha, Argo, 2004). Nejnovější příspěvek pak představuje *Černá kniha sovětské okupace: Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991* Prokopa Tomka a Iva Pejčocha (Cheb, Svět křídel, 2015). Na rozdíl od těchto prací, zabývajících se především vojenskými a politickými otázkami sovětské okupace (nebo jen invaze v srpnu 1968), se projekt zaměřuje na soužití českého obyvatelstva se sovětskými vojáky, zejména ve městech, kde byly sovětské posádky dislokovány (například Milovice, Olomouc nebo Trutnov). Výstupy zachytí podobu vzájemných kontaktů na různých úrovních (obce, instituce, jednotlivci) a problémy, které ze soužití vyplývaly, dále realizaci stranické a státní politiky družby a roli, jakou v ní hrály společensko-politické organi-

¹ <https://www.rvvi.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=GA17-06744S> [cit. 30. října 2017].

² <https://www.rvvi.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=IAA963103> [cit. 30. října 2017].

zace (zejména samotná komunistická strana a také Svaz československo-sovětského přátelství), bezpečnostní složky a média. Cílem projektu je „v první řadě zachycení sociálních a v nejširším slova smyslu politických [...] aspektů přítomnosti sovětské armády“ a „vřazení tématu do kontextu sociálních dějin české normalizace.“³ V tomto smyslu chce projekt přiblížit každodennost českého obyvatelstva ovlivňovanou přítomností cizích vojenských jednotek, které byly na počátku sledovaného období vnímány jako nepřátelé a okupanti a v souvislosti s politickým zvratem začaly být prezentovány jako přátelé a osvoboditelé.

Výzkum zpracovává archivní prameny z archivů ústředních (Archiv bezpečnostních složek, Vojenský historický archiv – především fond zmocnění vlády pro pobyt vojsk, Národní archiv) i místních (fondy stranických orgánů nižších stupňů, národních výborů a společenských organizací), dále dobový tisk (celostátní, místní a závodní) a osobní svědectví pamětníků. Nevýhodou je praktická nemožnost pracovat s dokumenty sovětské provenience, které by byly potřebným protějškem dokumentů českých. V současné době (druhá polovina roku 2017) probíhá shromažďování materiálu, dva články byly připraveny k publikaci. Další výstupy v podobě odborných článků a konferenčních příspěvků jsou plánovány na rok 2018, kdy toto téma získá na aktuálnosti padesátým výročím Pražského jara a srpnové invaze, jakož i v obecnější rovině díky pozornosti věnované fenoménu „osudových osmiček“ v soudobých českých dějinách. Hlavním výstupem bude monografie analyzující výše zmíněná témata.

Mgr. Aleš Zapletal
Sladkovského 277/61
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: zapletal.alda@gmail.com

³ <http://www.usd.cas.cz/o-ustavu/resene-projekty/> [cit. 30. října 2017].

DOC. PHDR. JOSEF BIEBERLE, CSc.**(LOŠTICE, 19. 1. 1929 – OLOMOUČ, 12. 1. 2018)***Jana Burešová*

Josef Bieberle studoval na reálném gymnáziu v Litovli a poté v letech 1948–1952 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci obory český jazyk a dějepis. Už v závěru svých studií nastoupil jak asistent na nově založenou katedru marxismu-leninismu. V roce 1959 přešel na Katedru historie FF UP, kde setrval do začátku sedmdesátých let, kdy byl z univerzity v důsledku svých výrazných reformních postojů v letech 1968/69 propuštěn. Ve své výzkumné historické práci se zabýval novodobými československými dějinami se speciálním zaměřením na dějiny střední a severní Moravy. V této specializační oblasti patří k jeho výrazným zásluhám založení Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie FF UP, jehož hlavním pracovním úkolem byly rozsáhlé práce na novodobém moravském místopisu. V šedesátých letech zastával Josef Bieberle i akademické funkce na FF UP, byl vědeckovýzkumným proděkanem a v letech 1964–1966 děkanem. Od prosince 1970 pracoval J. Bieberle v olomouckém muzeu – v knihovně a později v literárním archivu. Na konci sedmdesátých let pracoval v Galerii výtvarného umění, která tehdy byla součástí muzea.

Po pádu komunistického režimu v Československu byl v roce 1990 Josef Bieberle plně rehabilitován a vrátil se k pedagogické a vědecké práci zpět na Katedru historie FF UP. Publikoval řadu dříve připravovaných studií k dějinám střední Moravy a také k historii svých milovaných Beskyd, kde každoročně s oblibou trávil s rodinou léto. Pracovní působení na katedře historie ukončil J. Bieberle v roce 1992. V posledním desetiletí napsal řadu příspěvků k dějinám Univerzity Palackého, včetně svých pamětí.

Až do posledních měsíců svého dlouhého plodného života se J. Bieberle věnoval historii a psaní (poslední studie už nepublikoval, ale rozesílal v kopiích svým nejbližším přátelům a kolegům). Jako profesní historik stačil ještě na podzim 2017 vystoupit v odborném historickém pořadu v televizi, a to společně se svým velkým přítelem a profesním kolegou, historikem prof. PhDr. Milošem Traplem, CSc. Jednalo se o pořad Historie.cs na ČT 24, téma Krčmaňský případ, kterému se především věnoval a kde byl hlavním řečníkem Mgr. Lubomír Novotný z Vědecké knihovny v Olomouci, který na dané téma v roce 2017 napsal knihu a uspořádal v knihovně výstavu. Pořad se vysílal 24. února 2018, už po Bieberlově smrti. Pohřeb J. Bieberleho se konal v den jeho 89. narozenin, 19. ledna 2018, v olomouckém krematoriu.

Podrobné příspěvky k životu a dílu docenta Josefa Bieberleho napsal při příležitosti jeho životních výročí profesor Miloš Trapl a byly publikovány v časopisu Katedry historie FF UP.¹ Tam je věnována i hlubší pozornost charakteristice jeho vědeckého díla.

Čest jeho památce.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

¹ TRAPL, Miloš – ORDELT, Svatopluk: *Doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc., osmdesátiletý*. *Historica Olomucensia* 36 – 2009, s. 119–124; TRAPL, Miloš: *Plodná pětiletka. Životní jubileum doc. PhDr. Josefa Bieberla, CSc.* *Historica Olomucensia*, 46 – 2014, s. 271–273.

RECENZE

ZELENKA, JAN:

BENEFICIUM ET FEUDUM.

PODOBA A PROMĚNY LENNÍHO INSTITUTU.

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, PRAHA 2016, 228 s.

ISBN 978-80-7286-264-1

Tomáš Somer

V roce 2016 vydal Historický ústav AV ČR knihu Jana Zelenky, jejíž samotný název *Beneficium et feudum* odráží zaměření na problematiku lenních vztahů v období zhruba od 10. do 14. století. Autor tak vstoupil na stále poměrně žhavou půdu domácí medievistiky, neboť otázka podoby lenních vztahů v českých zemích v raném a vrcholném středověku je dodnes předmětem živé debaty domácích odborníků. Jan Zelenka se rozhodl vydat cestou komparace. Kniha proto poskytuje srovnání podoby lenního institutu v oblasti Harzu (vymezené biskupstvími v Míśni, Naumburgu, Hildesheimu, Halberstadtu a Merseburgu), kde také vzniklo tzv. Saské zrcadlo (*Sachsenspiegel*), se situací v českých zemích.

Zvolenému přístupu odpovídá i struktura knihy rozdělená do dvou hlavních částí. První mapuje podobu lenního institutu v saských zemích, druhá pak v českých. V první části autor nejprve sleduje problematiku používané (zejména latinské) terminologie a představuje názory starší německé literatury. Poté prezentuje výsledky rozboru úctyhodného souboru více než 1200 listin z daného regionu zachycující lenní vztahy. Druhá část uvádí rozbor názorů starší i novější literatury k tématu, který následuje charakteristika domácích pramenů a tento oddíl uzavírá rozbor problematiky beneficií a lén v 10.–13. století.

Jan Zelenka došel analýzou saských pramenů k poměrně zajímavým závěrům. Ani zde nebyla latinská terminologie lenních vztahů jednotná a navíc se postupně vyvíjela. Dílo Eike von Repgowa je spíše představou o ideálním stavu fungování lenního institutu a zcela neodpovídá běžné praxi. Ta oproti rozšířené představě více akcentovala majetkový rozměr. Tzv. „pravá léna“ založená primárně na vojenské službě vazala pánovi sice také existovala, ale tvořila spíše výjimky. Celý systém byl navíc dost komplikovaný a jak autor připomíná, každý případ byl v podstatě jedinečný, přizpůsobený aktuálním potřebám. Zcela běžné bylo udělování drobných lén (v řádu několika lánů, ale třeba i jen jednoho domu) a zejména církevním institucím vyvstávaly

problémy s řetězením lenních vztahů, které nakonec mohly vést až k zcizení majetků.

Druhá část práce, zabývající se domácími poměry, má poněkud jiný charakter. Jan Zelenka nejprve věnuje náležitou pozornost dosavadní historiografii, kde dodnes nepanuje v některých zásadních otázkách konsenzus. Speciální pozornost je proto věnována otázce vztahu *beneficia* a léna v domácím prostředí do 13. století. Autor vcelku jasně doložil, že *beneficium* je úřad a jedná o zcela něco jiného než léno, které k nám proniká spolu s emfiteuzí jako nový import z německých oblastí Svaté říše římské ve 13. století.

Knihy Jana Zelenky dozajista obohacuje diskuzi o podobě lenního institutu v českých zemích (potažmo problematiku *beneficií* a *beneficiářů*) a přináší tolik potřebné srovnání s prostředím středověké Říše. Kdo však očekával poslední slovo v diskuzi o vývoji a podobách lenního institutu, *beneficií* a *beneficiářích* v českých zemích, bude výsledkem zklamán. Jako většina inovativních prací založených na analýze pramenů i tato přináší více otázek a nových podnětů do diskuze než odpovědí. Jedná se navíc o problematiku poměrně složitou a už dnes se objevují na některé dílčí problémy poněkud rozdílné názory (např. v analýze tzv. statut Konráda Oty).¹ Jistým problémem této knihy je, dle mého názoru, rozdílná kvalita „saské“ a „české“ části. Nemohu se zbavit dojmu, že autor kladl pramenům saské provenience poněkud jiné otázky než českým a že celkově postupoval i metodologicky odlišně v obou částech, což poněkud limituje možnosti srovnání obou korpusů. V knize mi poněkud chybělo podrobnější zpracování získaných dat formou tabulek a grafů místo prostého rozdělení listin podle velikosti propůjčených statků v příloze práce – kde je navíc pouze saský materiál. Podrobnější srovnání obou regionů tímto způsobem by mohlo ukázat na další rozdíly či naopak podobnosti.

Knihy Jana Zelenky je přese všechny snesené výhrady důležitým příspěvkem (nejen) ke stále živé diskuzi o „modelech“ střeoevropského vývoje ve středověku. Rozhodně se však nejedná o práci ukončenou. Knihy ukázala na možnosti (i limity) podobných srovnání a prostor pro další bádání je zde skutečně široký. Při čtení detailů některých smluv ze saského prostředí jsem si uvědomil až zarážející analogie se smlouvami (vesměs emfiteutickými) dochovanými v českých listinách 14. století, se kterými jsem zrovna pracoval a o kterých jsem předtím neuvažoval v kategoriích lenních vztahů. Kromě srovnání s jinými regiony (např. Bavorskem či rakouskými zeměmi) se tedy nabízí i možnost většího časového záběru, což je ovšem samozřejmé

¹ JAN, Libor: *Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace*. Časopis Matice moravské, 136, 2017, č. 1, s. 3–34, zde např. na s. 22–23.

námět pro další studie. Celkově lze uzavřít, že kniha Jana Zelenky ukázala nové možnosti promýšlení domácího vývoje (který se neodehrával ve vakuu) a patří mezi kvalitní a inovativní historické práce, které by neměly zapadnout a na které lze v budoucnu navazovat.

PhDr. Tomáš Somer, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: tomas.somer@upol.cz

SZEGHYOVÁ, BLANKA:
SÚDNICTVO A SÚDNA PRAX V MESTÁCH
PENTAPOLITANY V 16. STOROČÍ.
VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE
VID, BRATISLAVA 2016, 185 S.
ISBN 978-80-224-1499-9.

Josef Vacek

Publikace *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí* Blanky Szeghyové vychází z disertační práce obhájené v roce 2004 na Historickom ústave Slovenskej Akadémie vied. Pentapolitana byl latinský název pro uskupení pětice měst Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov. Blanka Szeghyová, působící v současné době ve Slovenskej akademii vied v Bratislavě, se dlouhodobě věnuje dějinám kriminality v širokém slova smyslu, a to pro období raného novověku.

Kniha má mimo krátkého úvodu a závěru celkem sedm kapitol. V první z nich autorka shrnuje dosavadní stav bádání, představuje použité prameny a metodologii své práce. Ve druhé části je již přikročeno k představení soudnictví v Uhersku v 16. století, a to především po stránce organizační. Třetí kapitola se již věnuje organizaci městského soudnictví v Pentapolitaně a tamním specifikům. Následuje krátký popis procesních postupů, když jsou představeny procesní principy akuzační a inkviziční, aby posléze bylo přikročeno k nejrozsáhlejší části knihy, totiž představení jednotlivých skupin deliktů. Šestá kapitola pojednává o užívaných trestech a sankcích. Poslední část je pak exkurzem do mentality měšťana 16. století, který je sestaven na základě analýzy soudních zápisů.

V první řadě je nutno upozornit na náročnou práci s prameny, když tyto jsou psány latinou a starou němčinou. Jednalo se především o knihy vedené při soudech, ve kterých byly evidovány případy jak soukromé, tak i trestněprávní povahy, současně autorka využívá i desítky dalších knih a sešitů – především různé účetní knihy, kam se soudní praxe částečně promítala. B. Szeghyová si je současně vědoma limitů těchto pramenů, které se zachovaly značně mezerovitě, což jí však nebrání v tom, aby je podrobila podrobné kritice a dle možností vzájemně propojila.

Kladně lze hodnotit i část, ve které je představen přehledný obraz uherického soudnictví v 16. století. Autorka postupuje při popisu systematicky,

a to od centrálních soudních institucí, přes územní soudní správu a partiikulární soudnictví až po soudnictví městské. Následně je věnován prostor vztahu soudní praxe a dobového práva. Při zkoumání tohoto fenoménu je nutné si uvědomit, že v soudních rozhodnutích zpravidla nebývají odkazy na konkrétní ustanovení konkrétního právního předpisu, což sice použití těchto předpisů nevylučuje, avšak komplikuje to v daném případě identifikaci užitého pramene práva.¹

Zajímavý je vzhled do fungování Pentapolitany, který je nabízen ve třetí kapitole. Na jedné straně je popisována obecná struktura městské samosprávy svobodných měst, na druhé straně jsou však některé instituty promítány na praxi jednotlivých měst Pentapolitany, takže daná struktura či hierarchie městských orgánů nezůstává pouze v obecné rovině, nýbrž je zasazena do specifických poměrů daného prostředí.

Patrně nejnosnější je pátá kapitola, ve které jsou jednotlivě uvedeny a popsány hlavní skupiny deliktů, které jsou zachyceny v soudních knihách jednotlivých měst. Při rozčlenění deliktů vycházela autorka z dnes již klasické Pánkovy klasifikace trestných činů (či šířeji deliktů), totiž rozdělení do osmi okruhů trestných činů, které sama poněkud modifikovala v závislosti na získaných datech. V důsledku této modifikace se tak nejprve uvádí skupina méně závažných deliktů (ty dále dělí na agendu spornou a nespornou), na kterou navazuje popis trestní praxe u jednotlivých závažnějších deliktů. Následně je představena samostatná kategorie mravnostních deliktů, v rámci které je opět jednotlivě pojednáno o konkrétních deliktech. Na závěr, poněkud nelogicky, je dán prostor i čarodějnictví a magii – tuto část by bylo možno napojit spíše k ostatním závažnějším deliktům, neboť svým obsahem nespádají do skupiny deliktů mravnostních.

V rozboru, který autorka ke každému deliktu či skupině deliktů předkládá, je uvedeno vždy několik případů, které soudy v Pentapolitaně v dané věci rozhodovaly. Díky tomuto postupu je možné zjistit, jak široká byla škála činů, které se dostaly před soudní instance. To je, na rozdíl od řady případových studií, přínosné v tom, že je zde dán určitý kontext a současně je možné spatřit meze toho, co společnost v dané době a prostoru tolerovala, případně jakým způsobem je trestala.

Za poměrně zásadní je možno označit zjištění autorky, že došlo-li k usmrcení člověka, je zpravidla velice obtížné či zřehla nemožné z pramenů vyčíst, zda se jednalo o vraždu či zabití. Rozdíl pro souzeného mohl být z hlediska trestu fatální, přesto není odpověď vždy jasná. To mj. může být způsobeno

¹ Tento jev, kdy se v soudních rozhodnutích zpravidla neobjevují odkazy na prameny práva, je typický i pro české prostředí.

i dalším jevem, kterého si B. Szeghyová všímá, tentokrát ve spojení s tresty za infanticidium, totiž že v případě nedostatku důkazů se přistupovalo k jistému kompromisnímu řešení, totiž že trest sice udělen byl, avšak mírnější, než bylo za daný čin obvyklé. Další zajímavá a důležitá zjištění snáší autorka v rozboru jednotlivých deliktů.

Sankce za spáchání deliktu pak autorka dělí do několika skupin. Vedle náhrady škody, pokut a jiných (obdobných) postihů jsou identifikovány tresty vězení, vyhnání z města, dále pak tresty fyzické, dehonestující a mrzačící a trest smrti. Toto dělení je však problematické, neboť málokdy existovala jasná dělící čára mezi jednotlivými skupinami či druhy trestů. Například u trestu vynášení hnoje či výkalů z konkrétní ulice k bráně, který je zařazen do skupiny „náhrady škody, pokuty a jiné postihy“, autorka správně konstatuje, že v něm lze hledat současně potupující charakter. Je však otázkou, zda právě potupa a ztráta cti nebyly předně tím, co mělo odsouzence postihnout. Vycházejí z obecného předpokladu, že čest byla tím nejcennějším, co člověk raného novověku měl, je třeba brát v potaz, dle mého názoru, předně tuto variantu. Obdobně u dalších trestů, které probíhaly na veřejnosti, totiž zpravidla docházelo k újmě na cti, potupení, které ovšem mohlo být zároveň trestem hlavním, a samotné vykopání určitého množství země u hradeb či vyvezení hnoje tak představovaly pouze ekonomický přínos města.

Pokud se týká trestu vyhnání z města, to bývalo obvykle vymezeno jednak časově (na jak dlouho), jednak prostorově (v jaké minimální vzdálenosti od města se musí dotýčný zdržovat). S autorkou se lze shodnout na tom, že pakliže byl trest uložen na dobu 100 či 101 let, pak nelze brát tuto hodnotu doslovně, nýbrž spíše v symbolické rovině a jednalo se v praxi o věčné vypořádání. V tomto ohledu by mohlo být zajímavé ověřit, zda se trest v nějaké podobě nepřenášel i na potomky odsouzených a zda tedy nemohl trest postihnout symbolicky i další pokolení.

Obdobně tomu bylo jistě v případech, kdy byla pro odsouzence stanovena minimální vzdálenost od města na 100 mil, kde šlo o nadsázku či symbolické určení, že má být odsouzenec od města co nejdále. Ovšem ani kratší vzdálenosti nejsou neproblematické. Nabízí se totiž otázka, jakou pravomoc měla města k vynucování takového zákazu k dispozici. Byla-li vzdálenost vyměřena, jak v práci uvedeno, na 10, 12 či 20 mil, zasahoval tento zákaz i na území pod správou jiných pozemkových vrchností. Na těch nebylo jistě možné bez dalšího vymáhat pravomoc města ležícího desítky kilometrů daleko. Nabízí se tedy, že určení vzdálenosti, v jaké se má trestanec od města zdržovat, bylo vždy v symbolické rovině.

Práce má pro českého čtenáře význam i z hlediska možné komparace trestní práce 16. století. V práci lze nalézt řadu styčných bodů pro srovnání – autorka koneckonců místy odkazuje na právo užívané v českých zemích. Prostor pro srovnávání s českým (či jiným) prostředím lze nalézt například v druzích ukládaných trestů či činech, které byly trestány, ale i ve způsobu, jakým byla organizována městská správa. Kniha tak může být základem pro vytvoření srovnávací studie se zaměřením na soudnictví a městské právo v 16. století. Další využití navrhuje autorka sama v závěru své práce, totiž k výzkumu dějin mentalit či dějin každodennosti.

Je možno konstatovat, že práce, byť vydána s relativně velkým odstupem od jejího napsání, je ve svých závěrech stále platná a přínosná. Je však poněkud na škodu, že autorka alespoň do přehledu literatury nedoplnila studie, které byly publikovány po obhajobě její disertační práce v roce 2004. Jelikož však práce vychází takřka výlučně z primárních pramenů, není to v tomto případě závažný nedostatek. Dílčí analýzy, které B. Szeghyová v jednotlivých kapitolách provádí, jsou provedeny důsledně a na základě bezpečné znalosti pramenů. Struktura práce je logická a text na sebe dobře navazuje, knihu tak lze doporučit k přečtení i laické veřejnosti se zájmem o dějiny trestní praxe a soudnictví v raném novověku.

Bc. et Bc. Josef Vacek
Máchova 920
256 01 Benešov
Česká republika
e-mail: jose.vacek@gmail.com

MACGREGOR, NEIL:

GERMANY. MEMORIES OF A NATION.

ALLEN LANE, LONDON 2014, 598 s.

ISBN: 978-0-141-97978-6

MACGREGOR, NEIL:

DEUTSCHLAND. ERINNERUNGEN EINER NATION.

C. H. BECK, MÜNCHEN 2016 (Z ANGLIČTINY

DO NĚMČINY PŘELOŽIL KLAUS BINDER), 640 s.

ISBN 978-3-406-67920-9

Iveta Coufalová

Sepsat dějiny země, která není autorovou domovinou, bývá většinou „lokalní“ záležitost – zpravidla to totiž znamená, že osloví pouze čtenářskou obec, jež se jazykově a kulturně kryje s autorovou vlastí – na základě společně sdílených představ a zkušeností vypráví příběh „těch druhých“. Jen zřídka se stane, že taková práce masově zaujme i čtenáře ze země, o níž pojednává. A právě k tomu došlo v případě knihy o Německu Neila MacGregora. Když v roce 2014 vyšla v angličtině jeho kniha *Germany. Memories of a Nation*, netrvalo dlouho a německý překlad tohoto „britského pohledu na německé dějiny“ vyšel i na kontinentě – s obrovskou slávou. Zatímco například v Drážďanech byl překlad představen ve Frauenkirche, vybraných šest „kapitol“ knihy putovalo formou výstavy po Německu: zakotvilo například v Berlíně v Martin-Gropius-Bau (8. 10. 2016 – 9. 1. 2017) či předtím v rezidenčním zámku již zmiňovaných Drážďan (20. 10. 2015 – 17. 1. 2016).

Výstava, resp. výstavní projekt stál rovněž na počátku této knihy. Její autor, historik Neil MacGregor, který jako ředitel vedl v letech 2002 až 2015 British Museum v Londýně, totiž se svými kolegy připravil výstavu (16. 10. 2014–25. 1. 2015) *Germany. Memories of a Nation*, která návštěvníkům této slovní instituce představovala zemi, jejíž „pomníky se liší od pomníků v jiných zemích“ (MacGregor je srovnává hlavně s britskými a francouzskými). Současně začátkem října 2014 odstartovala na rozhlasových vlnách BBC (Radio 4) stejnojmenná série pořadů, jejichž průvodcem byl zkušený Neil MacGregor. Nebyl to totiž první projekt, který ve formátu výstava – rozhlasový pořad pro obecnostu mající zálibu v historii připravil.

Již v roce 2010 to byla série *A History of the World in 100 Objects* a o dva roky později *Shakespeare's Restless World*.

Ve všech zmiňovaných projektech, i vzhledem k typu instituce, v níž MacGregor působil, hraje významnou roli vizualita. V případě „německého projektu“ se soustředil nejen na umělecké předměty, ale i na věci každodenní potřeby. V šesti částech (*Where is Germany?*; *Imagining Germany*; *The Persistent Past*; *Made in Germany*; *The Descent*; *Living with History*) a třiceti kapitolách tak dojde i na poštovní známky, drobné mince či různé nádoby, jejichž prostřednictvím autor modeluje německý příběh v kontextu nejen evropských, ale i světových dějin.

To vše totiž podrobil analýze v souhře s metodou paměťových studií – a s ohledem na rozdrobenost německého území, a tedy i necelistvou historií tohoto geografického prostoru („The long political fragmentation of Germany into autonomous states makes that kind of history impossible: for most of German history there can be no one national story.“; s. xii) dává dohromady, doslova střípek po střípku, barvitě dějiny Němců. V jeho podání to jsou dějiny, s nimiž se mohou ztotožnit jak obyvatelé Bonnu, tak Hoyerswerdy, a současně dávají pochopit, proč tzv. *Sonderweg* vyústila do holocaustu a druhé světové války. Nabízejí současně i možnost, jak se s „vlastními“ dějinami vyrovnat. Ne náhodou byla kniha představována v doprovodu slavného obrazu Gerharda Richtera *Betty* – znázorňující Richterovu dceru v županu, jež se přes rameno dívá na jeden z umělcových obrazů, který visí za ní. Nejprve to byla fotografická momentka (1977), podle níž Richter namaloval obraz (1988) a nakonec z něho vytvořil litografii (1991). Je to vlastně názorná zkratka výkladu dějin – jako něčeho neustále se proměňujícího, nově viděného i reinterpretovaného.

MacGregorova kniha nebyla oceněna jen samotnými čtenáři coby best-seller, ale i několika institucionálními cenami: např. Goethovou medailí, Německou národní cenou i Cenou Britské Akademie za transkulturní porozumění a také Cenou Friedricha Gundolfa. Všeříkající je ale patrně i to, že Neil MacGregor stanul roku 2015 v čele trojčlenného (spolu s archeologem Hermannem Parzingerem a historikem Horstem Bredekampem) výboru Humboldt Fora, jenž je hlavním poradním orgánem německé vlády pro přetváření berlínského zámku v muzejní instituci, která bude návštěvníky seznamovat s různými dějinnými narativy. Důvěra, již tento odborník u německé odborné i laické veřejnosti získal (za povšimnutí rovněž stojí skutečnost, že ho na ředitelském postu v British Museu vystřídal Hartwig Fischer, bývalý ředitel Staatliche Kunstsammlungen Dresden), by nebyla srozumitelná bez

zde představené knihy, která by – stejně jako se to nedávno podařilo s knihou Herfrieda Münklera *Němci a jejich mýty* – si zasloužila i překlad do češtiny.

Je totiž s podivem, že v češtině za poslední čtvrtstoletí sice vyšlo několik prací zaměřených na výklad německých dějin, zhusta se však jednalo o knihy, jejichž autoři a autorky se soustředili především na období moderní, často i jen na výsek z této éry (např. Mary Fulbrook, *Dějiny moderního Německa*, Grada 2009; Eberhard Jäckel, *Německé století: historická bilance*, Argo 2004; Hermann Weber, *Dějiny NDR*, NLN 2003). Navíc celistvý výklad německých dějin, který vznikl pod vedením Helmuta Müllera ve spolupráci s Karlem Friedrichem Kriegerem, Hannou Vollrath a redakcí Meyers Lexikonu, uvízl (z podstaty věci, český překlad vyšel v edici NLN *Dějiny států*) v síti čistě chronologického výkladu. I proto by McGregorovu práci české čtenářstvo (nejen odborné), jež je bezprostředním německým sousedem, jistě uvítalo.

Mgr. Iveta Coufalová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: coufaloj@upol.cz; medved.couf@seznam.cz

ZARETSKY, ELI:
POLITICAL FREUD: A HISTORY.
COLUMBIA UNIVERSITY PRESS,
NEW YORK 2015, 248 s.
ISBN 9780231172455 (PAPERBACK 2015)

Matúš Krátky¹

Čo spôsobilo premenu kapitalizmu na jeho verziu z druhej polovice 20. storočia? To je otázka, na ktorú sa snaží nájsť odpoveď viacero odborníkov. Treba uznať, že jedna skupina je v tomto bádani v ostatnom čase značne aktívna. Súčasná ľavica. Niekdajšie marxistické hľadisko o kapitalizme prešlo výraznou transformáciou za takmer 170 rokov svojej existencie. Nezabavilo sa síce úplne triedneho boja či vykorisťovania, ale vinník a jeho cesta k upevneniu moci v hierarchii sveta stratili svoj jednoznačný ekonomický determinizmus. Súčasná ľavica, a to aj marxistická, tak v niektorých svojich úvahách preberá rétoriku niekdajších kritikov učenia Karla Marxa a Fridricha Engelsa.

Americký historik psychoanalýzy Eli Zaretsky z New School University v New Yorku vydal v júni 2017 paperback svojej práce *Political Freud* (verzia s pevnou väzbou vyšla už v roku 2015). Pôvodné vydanie sa zaradilo medzi množstvo súčasnej kritickej literatúry tzv. Novej ľavice (čo môžeme považovať za dojazd politického hnutia Novej ľavice zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov). E. Zaretsky sa dlhodobo venuje Sigmundovi Freudovi a jeho vplyvu na kapitalizmus. Preslávila ho najmä kniha *Capitalism: the Family and Personal Life*.

Zaretsky pre kapitalizmus 19. storočia prijíma niekdajšie stanovisko Maxa Webera o protestantskej etike ako hybnom mechanizme celého procesu. Hoci tento pohľad bol kritizovaný z viacerých strán, pre Zaretskeho je kľúčový pre spojitost s tradičným usporiadaním rodiny a vzťahov medzi jej členmi. Organizáciu vo vnútri spoločnosti povyšuje nad akékoľvek iné vzťahy, počítajúc triedne, národné a medzištátne. Pochopiteľne sa tak dostáva mimo klasickú marxistickú pozíciu. Tým sa dostáva k vyhradeniu voči svojmu pojmu *politický freudizmus*.

Čo to je *politický freudizmus*? Alebo ešte lepšie: Môže byť psychoanalýza nepolitická? Na druhú otázku si autor odpovedá jasným nie. A už tu sa do-

¹ Autor recenzie je doktorantom Katedry histórie FF UP v Olomouci.

stávame k hlavnému problému celej knihy. Vo viacerých kapitolách venovaných jednotlivým prípadom *politického freudizmu* v rôznych hnutiach ako New Age a iné je rozdiel medzi ním a psychoanalýzou úplne potieraný. Psychoanalýza totižto nie je len Freud, ale vyvíjala sa v kontexte doby s novými impulzmi a inými psychoanalytikmi. Preto je *politický freudizmus* nesprávnym pojmom vo vzťahu k psychoanalýze. Z pohľadu kontradikcii medzi myslením Freuda a niektorých jeho nasledovníkov je možné ho považovať aj za zbytočný.

Ohľadom modernosti postmoderného pojmového aparátu Zaretsky kritizuje postmodernistov za ich dezinterpretáciu Marxa aj Freuda. Táto populárna pozícia je snahou o opätovné premyslenie niektorých historických prístupov v dnešnej post-postmodernej dobe.

Knihá pokračuje rozborom prístupu k Egu a seba identifikácii u černošskej komunity v Spojených štátoch amerických. Tu získava už značný medziodborový presah, kde sa objavuje černošská identita ako prejav masového presvedčenia Ega. Podobne pristupuje aj k ďalším komunitám ako k židom a pod.

E. Zaretsky na viacerých príkladoch skúma dvojité pozície *politického freudizmu*. Na jednej strane ako produkt doby, kde sa však dopúšťa už zmienenému zjednodušeniu, a z druhej strany ako stály filozofický koncept v pozadí všetkých hnutí v 20. storočí. argumentuje to opäť dvojitou pozíciou: buď hnutie priamo nadväzuje svojou seba identifikáciou a riešením traum podľa vzoru psychoanalýzy, alebo vychádza z kritiky a odporu. Z použitých paradigiem teda vychádza jediné: myslenie, seba identifikácia, vyrovnávanie sa s traumami a i okolnosti v druhej polovici 20. storočia sú opísateľné vzťahom k *politickému freudizmu*. Napriek vágnosti tohto pojmu tým vzniká niekoľko zaujímavých popudov pre českú a slovenskú historiografiu obecné.

Z hľadiska českých a slovenských dejín je, samozrejme, zaujímavý úpadok psychoanalýzy, ktorý by mohol spôsobiť nárast záujmu o ňu, či o Freudove myšlienky medzi odporcami (vedomými aj nevedomými) režimu KSČ. Tým by sa výskum posunul do priestoru, ktorý nebol ovplyvnený hlbokou tradíciou psychoanalýzy. Aj rigidný záver E. Zaretského: buď s *politickým freudizmom*, alebo proti, by mohol byť vyvrátený či potvrdený v lokálnych podmienkach východného bloku.

Zároveň by mohlo dôjsť k lepšiemu uchopeniu metodiky prác o kontrakultúre, disentu, undergroundu či subkultúrach z ich psycho-historického hľadiska. Mnohé subkultúry sledovali a boli priamo ovplyvnené zahraničím. Presadzuje sa v nich podobné zmýšľanie a úvahy o vlastnej identite ako u ich súkmeňovcov v USA? Alebo aký je rozdiel medzi pozostalými po komunis-

tických monster procesoch a holokauste? Aké sú národné rozdiely? V čom boli americké ženy rozdielne od žien v Československu?

Nech je monografia Eli Zaretskeho akokoľvek silno orientovaná na jeden historický aspekt v podobe psychoanalýzy a „evergreen“ výskumu, ako je kapitalizmus, môže priniesť mnoho pozitívnych impulzov pri uvažovaní nad dejinami mentalít a totalitných režimov. V rovnakej miere potom môže slúžiť ako východiskový bod pri skúmaní nástupu kapitalizmu v strednej a východnej Európe z hľadiska psychiky.

Mgr. Matúš Krátky
Jána Kalinčiaka 12
038 61 Vrútky
Slovenská republika
e-mail: matus94@gmail.com

SMETANA, Vít:

***ANI VOJNA, ANI MÍR: VELMOCI, ČESKOSLOVENSKO
A STŘEDNÍ EVROPA V SEDMI DRAMATECH
NA PRAHU DRUHÉ SVĚTOVÉ A STUDENÉ VÁLKY.***

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY,

PRAHA 2016, 663 s.

ISBN 978-7422-358-7

Lubomír Novotný

V roce 2016 vyšla historiku Ústavu soudobých dějin Akademie věd ČR Vítu Smetanovi sumarizující kniha pod názvem *Ani vojna, ani mír* s podtitulem *Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Toto dílo komplexně zachycuje nejdůležitější výzkumnou část autorovy práce posledních 15 let. Roky 1938–1948 náležejí v globálním a samozřejmě i českém (československém) měřítku ke klíčovým časovým úsekům moderních dějin. Smetanův odborný zájem především o Velkou Británii, její zahraniční i vnitřní politiku v globálním rozměru a v tomto kontextu, při zachycení (ne)důležitosti střední Evropy, i vůči Československu, byl v české historiografii zachycován již v době předlistopadové především v knihách Roberta Kvačka. Britská politika vůči ČSR a především role její diplomatické služby nefigurovala ve vztahu k novému státu nijak pozitivním způsobem. V období druhé světové války se vztah Londýn versus Československo, lépe řečeno jeho exilové zastoupení, prohloubil, rozšířil, stal se pestřejším, ve vzájemných vztazích a pozicích výrazněji strukturovaným. Výstavba a fungování československého exilového zřízení v Británii, její různé časové fáze a zájmová pole (diplomatická, ekonomická, vojenská apod.) byly zpracovány v české historiografii již v desítkách děl od přínosných Křenových spisů z počátku šedesátých let, prací Tomana Broda, Eduarda Čejky, později např. Petra Prokše, v posledních letech kupříkladu Jana Němečka, Jana Kuklíka, Jindřicha Dejmka, Jiřího Ellingera či Zbyňka Zemana, Igora Lukeše a mnohých dalších. K tématu se vyjadřovali i zahraniční historici. Již na počátku sedmdesátých let sudetoněmecký historik Johann Wolfgang Brügel, z poslední doby za zaznamenání jistě stojí práce amerického historika Martina D. Browna, u nás dostatečně známého Detlefa Brandese či polského historika Piotra Majewského. Všichni tito autoři se výrazněji nebo jen okrajem dotkli problematiky československo-britských

vztahů od předmnichovských let, přes roky druhé světové války po hektické a dynamické období následující po tomto konfliktu.

Vít Smetana se ve své odborné práci od druhé poloviny devadesátých let zaměřoval především na hledání nových pohledů a interpretací vztahu Velká Británie versus Československo, velmoci versus Československo, na kroky československé diplomacie, přirozeně zosobněné osobností Edvarda Beneše, vůči anglosaskému světu, ale i Sovětskému svazu. Smetana se v řadě svých sborníkových či časopiseckých textů (např. v *Dějínách a současnosti*, *Soudobých dějínách*, ve sbornících *Československo na rozhraní dvou epoch*, *Na pozvání Masarykova ústavu*, *Nultá hodina?* či v kolektivních monografiích *Draze zaplacená svoboda* apod.) snažil na základě studia v britských archivech postihnout modely britské politiky vůči ČSR, pozici ČSR v britské strategii, snahy Angličanů a „zpřehlednění“ středo- a východoevropského prostoru činěné tlakem na vytváření konfederací apod. Smetana se snažil taktéž rozbít některé hluboko vžitě mýty, jež jsou uloženy téměř nevyvratitelně v českém laickém historickém podvědomí. Jalta jako symbol „další zrady“ Západu či mýtus Československa jako mostu mezi Západem a Východem jsou čítankovou ukázkou.

Předkládaná kniha je tak výsledkem soustavného autorova badatelského zájmu a syntézou předchozích textů, myšlenek a konstruktů. V úvodu autor uvádí, že důležitým smyslem knihy je: „Prezentovat dramatické zápletky moderních dějin jako otevřené příběhy, jejichž rozuzlení se rodila ve vzájemné interakci rozličných faktorů včetně okamžitých improvizací ze strany klíčových aktérů...“ (s. 6). Ano, Smetana se brání uzavřeným, jasným, dopředu daným dějinným vzorcům a schémátům. Neexistuje pro něj predestinovaný, determinovaný model historických dějů. Historii tvoří především lidé (nikoli výlučně). Ti jsou vybaveni různými nástroji, mocí, silou, talentem, předvídavostí, ale v něčem jsou si podobní. Nejsou jednoznačně předvídatelní. Nejsou stroji. Faktor lidské vůle, překvapení, sázky na riziko či pasivního čekání a koneckonců i náhody, je třeba v každém historickém líčení dostatečně zdůraznit. Hlavní titul knihy *Ani mír, ani válka* napovídá, že Smetanovi šlo především o to, vykreslit ty roky, měsíce, týdny a někdy i hodiny, jež předcházely vypuknutí válek, ať již horkých či studených.

První kapitola nese název *Co udělají ti druzí? Československo, západní mocnosti a Sovětský svaz na cestě k Mnichovu (Drama dezinformační)*. Autor se snaží zachytit změt informací, jež měli v předmnichovské době hlavní aktéři, především prezident Beneš. Seznamuje čtenáře se zprávami Štefana Osuského, jež považuje za korektní, s Nečasovou návštěvou Paříže v srpnu 1938, z níž Jaromír Nečas referoval o brzkém pádu Daladiera a nástupu

Eduarda Herriota, což bylo toužebným přáním Prahy. Souběžně s Nečasovým sondováním v Paříži mluvil diplomat Arnošt Heidrich v Ženevě právě s Herriotem. Zde se dozvěděl zcela opačné informace, a to, že nelze spoléhat na Paříž, že ta bude hledat cestu, jak své smluvní závazky obejít a nesplnit. Beneš, asi věren svému notorickému optimismu a i díky tomu, že jiné řešení, jež by naznačovalo nějaké šance pro Československo, neměl, jednal v intencích toho, že dojde ke změně kabinetu v Paříži. V Londýně na to nebylo vůbec pomyšlení. Chamberlain měl velmi silnou pozici.

Smetana taktéž zachycuje modely vzájemné komunikace vedoucích francouzských činitelů s Brity. Prvotní Daladierova verbální statečnost byla vždy vystřídaná britským důrazem na nutnost pochopení reality, která vždy umetala Francouzům cestičku k tomu, že Praze nelze z praktických důvodů pomoci, a proto vždy jediným řešením je tlak na to, aby vyhověla až za krajní mez Hitlerovým požadavkům. Tento britský postoj zastávali vlastně všichni klíčoví britští politici. Přirozeně v první řadě Chamberlain, o jehož stále více diktátorské politice v zahraničních věcech pojednal zevrubně Jiří Ellinger ve své práci *Neville Chamberlain. Od usmířování k válce. Britská zahraniční politika, 1937–1940*.

Velmi důležitá pasáž z úvodní kapitoly Smetanovy knihy spočívá v analýze již tolikrát zneužitě tzv. Nečasovy mise a Hodžových „návrhů“. Smetana považuje Benešův návrh na odstoupení území za otevření Pandořiny skříňky, jelikož to dávalo jen munic Chamberlainovi et cons., že v případě hranic Československa jde jen o otázku kvantity. Z jiných prací taktéž víme, že tyto návrhy způsobily výraznou dezorientaci u antihitlerovských sil ve francouzské vládě (Georges Mandel) a že Georges Bonnet je interpretoval jinak, než byly zamýšleny. Lze tedy přistoupit na to, že návrh na odstoupení území byl taktickou chybou. Smetana píše: „...předpokladem úspěšného ovlivňování velmocenské politiky bylo hájení teritoriální integrity státu.“ (s. 73). Na druhé straně Beneš velmi dobře věděl, že bude nucen a nakonec i donucen k územním ústupkům. Jeho cílem bylo uchování základního principu, tedy že nešlo jen o kvantitu, jak tvrdil Chamberlain, ale především o kvalitu. Šest až osm tisíc km² s milionem Němců znamenalo pro Československo spíše ulehčení a zbavení se zátěže.

Co ovšem bylo hlavní? Že Beneš si musel být dobře vědom, že Hitlerovi o tohle nejde. Nečasova mise tak měla Paříži a Berlínu ukázat, že československá míra ústupnosti je v diplomacii neslýchaná. A i tak nebude Hitlerovi nikdy stačit. I tato mise měla sloužit k tomu, aby především Chamberlain pochopil, o co skutečně v sudetské krizi jde. Hodžova role předcházející nočnímu vyslaneckému přepadu na Pražském hradě je pak Smetanou interpretoována

jako možná „vyprovokovaná“, jelikož Hodža prý byl znám svými občasnými náznaky v duchu „nátlatu na československá místa“. „Ať tak či onak, teprve poté francouzský a britský velvyslanec předali prezidentu Benešovi v časných ranních hodinách 21. září 1938 na Pražském hradě ultimátum...“ (s. 38). Snad Britové a Francouzi hledali záminku, kterou jim premiér neobratně poskytnul a využili k tomu i Benešova návrhu s listonošem Nečasem a jeho mnohomluvnosti spojené s veřejně vyřčenými variantami vývoje. Ale to vše stejně nemělo onu zásadní důležitost. Smetana zvýrazňuje roli Beneše a Hodži, ale oni byli jen reaktivními činiteli, jednali v závěsu za západními mocnostmi a jen v jimi vytyčeném či naznačeném koridoru. Londýn a Paříž byli připraveni přinutit Prahu k sebevraždě za každou cenu. V tomto ohledu nehráli mnohoznačný Hodža ani do kouta zahnaný Beneš hlavní roli. Nelze dělat z oběti viníka, i když oběť se po dlouhé roky chovala pasivně a dělala chyby.

Ve druhé kapitole *Politické dluhy na odpis. Britové, Francouzi a garance hranci pomnichovského Československa (Drama ztraceného závazku)* nechává Smetana nejvýrazněji zaznít svému anglofilství. Pomnichovský (spíše poberlínský a povídeňský) útvar, jenž nesl od listopadu 1938 název Česko-Slovensko, neměl žádnou možnost činit svěbytnou politiku. Dávat pomnichovským vládám za vinu, že souhlasily s německým návrhem na výstavbu exteritoriální dálnice či neprováděly demokratickou a filosemitskou politiku, bylo od Britů a Francouzů výrazem politického pokrytectví. Pozice Prahy byla od prvních jednání o nových hranicích v Berlíně vazalská a až na občasnou, spíše formální, pomoc francouzského velvyslance v Berlíně Ponceta bylo jasné československým zástupcům dáno na vědomí, že vše nyní záleží na Berlínu. Míra pokrytectví Londýna k pomnichovskému Česko-Slovensku byla tak výrazná, že nutné antidemokratické ústupky Berlínu a od prosince roku 1938 přechod k autoritativnímu systému a přípravy na posun k diktátorskému režimu, se Londýnu mimořádně hodily. Garance Praze totiž Brity pálily od první minuty. Bylo to poprvé v dějinách, kdy Londýn něco takového učinil vůči středoevropskému státu. A hned se z tohoto slibu snažil vyvázat. Tyto momenty Smetana opomíjí a dostatečně zřetelně nevidí pozici a možnosti Syrového a Beranovy vlády. Berlínský stisk byl od počátku smrtelný. Hitler přece po pár týdnech po Mnichovu dal příkaz k přípravě likvidace „Resttschechei“. Pro Česko-Slovensko neexistovala budoucnost a Britové si toho museli být vědomi.

Třetí kapitola *Poslední úplatek Hitlerovi? Británie a československé zlato na jaře 1939 (Drama finanční)* mapuje známou aféru čs. zlata. Ta již byla zpracována například Janem Kuklíkem v práci *Do poslední pence. Československo-*

britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982. Kauza zlata byla chápána jako jedna z dalších perfidností Londýna, důkazem jeho zpomaleného ustupování od usmiřování. Tahle kapitola je ukázkou Smetanovy brilantní znalosti britského institucionálního systému a personálií. Autor krok za krokem se znalostí jednotlivých hráčů, institucí a bankovních operací popisuje proces postoupení zlata, který z právního hlediska mohl být považován za přijatelný, ale ze všech ostatních za chybu prvního řádu.

Čtvrtá kapitola *Na cestě k orwellovskému světu? Sovětsko – německý pakt, západní mocnosti a osud střední Evropy (Drama geopolitické)* rozebírá jeden z „nesmrtelných“ momentů světové politiky dvacátého století. Jím je Pakt Ribbentrop-Molotov. Smetana naznačuje, že konstanta sovětské politiky, tedy pozitivní a vzájemně výhodný vztah k Německu, byl přerušen pouze nakrátko tvrdým nacistickým přístupem k německým komunistům a hlavně verbálními ataky na mezinárodním fóru. Stalin se ovšem, i přes vnější obrát k politice kolektivní bezpečnosti, nevzdal nikdy svého přání převzatého od Lenina, mít dobré vztahy s Německem. Říše byla koneckonců oním klíčem k případné evropské revoluci, jejímž výsledkem mělo být ve Stalinových očích posílení Sovětského svazu. Když zanikl jeden z hlavních „protégé“ systému kolektivní bezpečnosti Československo, provedl Stalin opět „coming-out“, odvolal Litviněnka a lákání Berlína, při udržování jednání se Západem, začalo na plné obrátky. Smetana výtečně popisuje toto berlínsko-moskevské otukávání, diplomatické náznaky a politické piruety. A taktéž uvádí, že západní politicko-diplomatická slabost pokračovala. Jak Foreign Office, tak tajné služby si totiž odmítaly připustit, že by Sovětský svaz uzavřel s nacistickým Německem spojení. Pro vnější svět a řadu nesovětských komunistů to byl šok, pro Stalina ovšem vyústění cesty, která byla jeho srdci vždy nejbližší.

Pátá kapitola *V siločarách velmocí. Velká trojka, středovýchodní Evropa, Československo a sféry vlivu za války (Drama spojenecké)* je nejzajímavějším textem z celé knihy. Sovětský záznam z Churchillova moskevského jednání v říjnu 1944 jen dokresluje míru realismu a pragmatismu, nejen myšlenkového, ale i verbálního, jímž Churchill oplýval. A také vtipu. Procentová dohoda byla jen popisem reálného stavu, snad jen britský desinteres nad Maďarskem byl ústupkem nadbytečným, ale zde možná hrálo roli dlouholeté vyjednávání Britů s Horthyho emisary, jak Maďarsko vyvázat z německého tábora. A to neskončilo úspěchem. Velmi důležitá je pasáž týkající se tří sovětských pozičních dokumentů vztahujících se k poválečnému období. Majského, Gromykovy a Litvinovovy návrhy mohou poopravit posuzování poválečného vývoje jako jednoznačné cesty z otroctví do otroctví, z okupace zřetelné do okupačních časů nepřímých, z jedné totality do druhé. Tyto dokumenty, jejichž vliv,

dosah, posouzení ze strany Stalina neznáme, ukazují, že na sklonku války v sovětském širším vedení a diplomatickém sboru panovaly různé názory na formu a sílu vlivu Sovětského svazu ve východní, střední, jižní a koneckonců i severní Evropě. Právě Majského a Litvinovovy návrhy ukazují, že Benešova cesta nebyla od počátku chimérou. Smetana ovšem Benešově cestě vytýká formu, vnější znaky a vlastně i její jádro, tedy spojeneckou smlouvu. Takovéto formalizované partnerství bylo v tomto historickém kontextu kompromisem sice s imperialistickou zemí, v níž téměř třicet let vládl zločinný režim, ale tragédií daného okamžiku bylo to, že se nešlo bez kompromisu (v československé formě spojení) s touto zemí obejít. Nelze ovšem než s autorem souhlasit v tom, že chování československého vedení, ať již reagujícího na Sověty preventivně anebo ex post, mělo často daleko k důstojnosti, podráždilo nohy Polákům (zde ovšem chybí komparace exilové polské politiky s československou, ukázalo by se, že se cíle v mnohém vylučovaly a že ani Poláci nehráli ve vztahu k Benešovi a ČSR rovnou hru), snad i zbytečně Stalinovi podlézalo a snažilo se mu číst z očí jeho přání. Na druhé straně rostoucí síla vojenská, diplomatická, politická Stalina a Sovětů zaháněla do často nedůstojné pozice i mnohem silnější hráče. Koneckonců samotný Churchill by o tom mohl říci mnohé.

Šestá kapitola pod názvem *První pohledy za železnou oponu. Západní mise do Polska a Československa ve chvílích osvobození (Drama pozorovatelské)* čtenáře přenáší do poválečného období. Především líčení Polska jako odepsané země je deprimující, zároveň naplno odhaluje rozdíl v realitě v porovnání s Československem. To přese všechny ústupky, špatné kompromisy, slabost, stálo ještě na míle daleko od polských poměrů. Jedna totalita nebyla u nás vystřídána druhou.

Právě o tom, že československé podmínky byly jiné, speciální a nekopirovaly situaci u ostatních zemí v budoucím bloku či státech, které si v budoucnu vybojovaly zvláštní status (Finsko, Rakousko, Jugoslávie), svědčí poslední kapitola *Od indikátoru ke katalyzátoru. Američané, Britové a zhroutení třetí Československé republiky (Drama studenoválečné)*. Třetirepubliková taktika československých nekomunistických sil zaštitěných mezinárodně respektovanou osobou prezidenta Beneše je Smetanou líčena na pozadí chybné linie amerického ambasadora Steinhardta, o čemž podrobně píše např. i Igor Lukeš nebo Justine Faure. Autor se zároveň snaží odlišit politiku americkou od přístupu britského. Oslabená Velká Británie ztrácela na mezinárodním kolbišti očividně s každým poválečným měsícem. Přesto se snažila, ač již nemohla jinak než symbolicky, naznačit Praze, že neztratila zcela zájem o poslední středoevropský stát, za nímž ještě zcela nesklapla past. Líčení Di-

xonovy mise z posledních předúnorových týdnů má snad naznačit, že Britové byli ve vztahu k ČSR realističtější a měli o ni větší zájem než USA. To první zcela jistě platí, vždyť velvyslanec Nicholson znal československé poměry velmi dobře a jistým způsobem se dá říci, že byl čechofilem. Na britského diplomata nebývalé. Větší zájem než USA ale Londýn na ČSR neměl. Smetana tento poměr vystihl přesně: „Americká politika vůči ČSR byla plná rozporů. Fakticky neměla vůči Československu dlouhodobou srozumitelnou koncepci. Naopak britská politika ji měla, ale jednak byla svázána pevnými geostrategickými limity a jednak se jí nedostávalo potřebných zdrojů na její samostatnou realizaci.“ (s. 491). Škoda ovšem je, že autor lépe nepopsal ty geostrategické limity. Za jejich rouškou by se možná ukázalo, že víc než formální, verbální podporu nebylo možno čekat. A koneckonců proč? Vždyť všechny informace o československém vývoji v poválečném období, názory obyvatel, jejich obavy a očekávání, fobie a radosti a vposledku výsledky voleb naznačovaly jasně, že bez vůle obyvatelstva k nějaké formě odporu proti sovětskému nátlaku a vnitřnímu komunistickému vlivu se nemá smysl pro tento stát exponovat. A to i přes pozitivní český vztah k západní kultuře a životnímu stylu. Ve třetí republice velmi výrazně selhala česká veřejnost (naopak Slovinci osvědčili mnohem větší smysl pro realitu). Český národ nepochopil, že se hraje o udržení demokracie. Lépe řečeno lidé neporozuměli tomu, že komunistická verze socialismu vylučuje i tu omezenou třetirepublikovou demokracii a svobodu. Není socialismus jako socialismus. To západní pozorovatelé vnímali pozorně. Za takovýchto okolností bylo Československo ponecháno vlastně svému osudu a v této konstelaci mohli nekomunisté stěží uspět. Bez společné souhry politických nekomunistických sil a české společnosti v zápase o udržení akceptovatelné míry vnitřní, když už ne zahraničněpolitické, svobody, neexistovala šance na úspěch. Únor byl, tak jako vždy ve střední Evropě, výsledkem souhry vnějších a vnitřních procesů, nicméně oprátku na krk tentokrát nevložily externí síly, ale do značné míry, i když s naivními představami a iluzemi, se stranguloval český národ sám. Slabost nekomunistických politických sil na tom měla svůj podíl neschopností otevřeně vysvětlit geopolitickou situaci. Když se jejich mezinárodněpolitické představy zbrtily, zůstaly samy bez masivní podpory veřejnosti. Na tomto nemohla nic změnit žádná politika Západu.

Metodou, jíž Smetana užíval při psaní knihy, bylo úmyslně přexponovat chyby a postoje československé politiky a poukázat na to, že věčné české bolestíství a stěžování si na „okolnosti“ může mít z jiného, západoevropského pohledu, zcela jinou interpretaci. Smetana dobře ví, že postoje Britů a Francouzů např. za Mnichova byly naprostým omylem, ať již poznáním nebo

nechápaným, ale odmítá věčné nářky táhnoucí se českou historiografií i veřejným míněním a staví historické situace do nového světla. V tomto ohledu je kniha velmi cenná, jelikož umožňuje zakomponovat české kauzy, ve správných proporcích, do evropského a světového kontextu. Teprve na jeho základě si uvědomíme to hlavní. Česká otázka nikdy nebyla pro velmoci zásadní, vždy byla chápána a tak s ní bylo i nakládáno, pouze v širším kontextu a v něm se o ní i rozhodovalo. Smyslem české (československé) politiky bylo a je vytvářet takovou strategii, která přesně těmto tendencím porozumí a bude dle nich jednat. Je pak pouze na čtenáři, zdali závěry autora o tom, že československé politické vedení v tomto často selhávalo, akceptuje. Souhrnně řečeno je kniha velmi čtivým, zajímavým, neotřelým příspěvkem do diskuze o době, v níž Československo hrálo roli na globální šachovnici. Smetana vládne lehkým jazykem, při psaní myslí na čtenáře, z textu je cítit znalost zásadní literatury a diplomatických pramenů především britské provenience a porozumění britským reáliím. Kniha se nelehko odkládá po jedné, dvou či třech kapitolách, čtenář je zaujat tak, že celý příběh, a jedná se vlastně o jednu story, je nucen číst bez pomlky od začátku do konce. Takto se má dělat historiografie.

Mgr. Lubomír Novotný
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondu a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: lubomir.novotny@vkol.cz

VANĚČEK, JIŘÍ:

ČETNICTVO NA OLOMOUCKU V LÉTECH 1918–1945.

KAPITOLY ZE ZAPOMENUTÝCH DĚJIN ČETNICTVA.

VYDÁNO VLASTNÍM NÁKLADEM AUTORA

V ROCE 2017, 270 S.

ISBN 978-80-270-3449-9

Michael Viktořík

Četnictvo se v současnosti těší značné popularitě, a to především díky seriálům Četnické humoresky nebo Četníci z Luhačovic. Jak sám autor na úvod své monografie zmiňuje, roste i počet lidí, kteří se objevují při různých vzpomínkových akcích v uniformách četnictva, popřípadě kteří se o tento bezpečnostní sbor zajímají. Zájem široké veřejnosti o četnictvo se odráží také v celé řadě publikačních výstupů (časopiseckých studií, monografií i internetových článků). Mnohým z nich je možné vyčíst úzkoprofilové zaměření nebo ryze kompilační a popularizační charakter. To však není případ publikace Jiřího Vaněčka, která se od prací většiny „amatérských“ historiků odlišuje svou strukturou, přesahy i hloubkou studované problematiky.

V úvodních pasážích publikace Četnictvo na Olomoucku v letech 1918–1945 autor seznamuje čtenáře se vznikem četnictva a s jeho vývojem v časech Rakousko-Uherska, první Československé republiky, v období Protektorátu Čechy a Morava a v neposlední řadě v poválečném období. Výklad je v těchto kapitolách zaměřen na objasnění politické situace a celospolečenské atmosféry v jednotlivých sledovaných obdobích a především na osvětlení strukturálních a organizačních změn uvnitř četnictva. Obecný výklad je pak logicky doplněn a rozvíjen příkladovou studií, která v koncepci Vaněčkovy publikace územně pokrývá region Olomoucka.

V rámci více než tří desítek podkapitol, které tvoří těžiště studie, Vaněček předložil unikátní a dosud nepublikovaný soubor základních údajů k jednotlivým četnickým stanicím i ke speciálním strážním oddílům, které působily ve sledovaném období v obvodu okresního četnického velitelství v Olomouci. Na tento výkladový blok pak navázal 14 biogramy významných četnických osobností, které zpracoval na základě dlouhodobého vyhledávání archivních pramenů, studia osobních archivů a pozůstalostí a v neposlední řadě interview s potomky a příbuznými četníků. Jiřímu Vaněčkovi se podařilo stravitelnou a čtivou formou vzájemně propojit tři výkladové roviny:

obecné dějiny – dějiny vybraného sboru (s důrazem na proměny jeho vnitřních struktur) a lidské osudy. V tomto ohledu se tedy zcela naplnil avizovaný záměr publikace: „...napsat knihu, která přinese nové informace o organizaci a fungování četnictva a která připomene zapomenuté muže, kteří nosili skutečné četnické uniformy.“

Z metodologického hlediska, resp. z pohledu potenciálních badatelů zabývajících se o tuto problematiku v jiných regionech je pak zvláště přínosná kapitola 16., nazvaná „*Kde hledat?*“. Jiří Vaněček v ní seznamuje s obsahem a využitelností klíčových pramenů pro studium dějin četnického sboru v českých zemích, tj. především věstníků, rozkazů, oběžníků, spisů četnických útvarů, ročenek, kalendářů, almanachů, ale i pozůstalostí a aktových materiálů z proveniencie úřadů politické správy. V souvislosti s heuristikou jsou pak užitečné i přílohy číslo 5 a 6 nazvané „*(Zatím) ztracené příležitosti*“ a „*Četnické hřbitovy*“. Čtenáři však ocení i další vhodně zařazené a propracované přílohy, které se vztahují ke studovanému tématu.

Škoda jen, že autor nezařadil do své zdařilé monografie obsáhlejší seznam literatury a také kapitolu, v níž by analyzoval současnou (nejen) odbornou literaturu k četnictvu, resp. se pokusil o kritické zhodnocení, jakým způsobem se v posledních dvou desetiletích téma četnictva v české historiografii zpracovává.

doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: michael.viktorik@upol.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Miroslav Beneš

Mgr. Miroslav Beneš (born 1992) is a doctoral student of History at the Department of Historical Sciences at the Faculty of Arts at the University of Hradec Králové. He graduated from The Faculty of Education at the University of Hradec Králové (Czech language and literature, History). He is interested in the crisis of Early Elizabethan England (1558–1560) and William Cecil, 1st Baron Burghley, and his political vision of united British Isles under the reign of Queen Elizabeth I. Tudor.

William Cecil and the Crisis of Early Elizabethan England (1558–1560)

The first years of the reign of Queen Elizabeth I Tudor were accompanied by series of international problems which were mostly settled by William Cecil, 1st Baron Burghley. Cecil implemented his plans of united British Isles and subsequently found a solution to the crisis of Early Elizabethan England.

doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D., JU.D.

Doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D., JU.D. studied philosophy, theology, and both laws at The Pontifical Lateran University in Rome in 1977–1988. He finished his studies with the title of A Doctor of Canon and Civil Law (in utroque iure). Afterwards, he became an assistant professor at the department of medieval law at Institutum Utriusque Iuris at The Pontifical Lateran University. He has taught Roman law at The Faculty of Law at the University of West Bohemia in Pilsen where he also lectured on canon law in the years 1992–1994. He also lectured at the Faculty of Theology at The University of South Bohemia in České Budějovice. He mostly specializes in medieval legal history in his publications.

The Consilia as the Source of Medieval Roman Law

Medieval lawyers, in particular glossators and, to a much greater extent, their followers postglossators, followed up on the practice of ancient Roman law, where the Pontiffs and then lay lawyers of the classical period first issued a response that was not only an instrument for interpreting valid law, but also a source for the creation of a new law. The medieval consilia means pronouncing or writing a legal opinion on a legal issue. Thematically consulted on

the issues of state law, borough rights of Italian towns, inheritance law and family law. The consilia were issued not only at the request of private persons, but also at the request of the judges, who, according to them, decided on specific litigation. The Consilia thus became a tool through which Roman law of scholars from the university environment penetrated and influenced the reality of everyday life. The consilia is also one of the underestimated sources of the knowledge of medieval everyday life. The paper also describes the concrete authors of the consilia and the current state of their preservation and utilization.

Mgr. Lucie Dušková

The author is a PhD candidate at The Institute for Economic and Social History at The Faculty of Arts at the Charles University and a doctoral fellow at Die Graduiertenschule für Ost- und Südosteuropastudien. Her doctoral thesis focuses on the representation of night and everyday life at night in post-war Czechoslovakia.

Everyday Night in Czechoslovakia 1945–1960

As the alternation of Day and Night is a natural process that influences everyone's life, they are an object of the efforts of control and change. After the World War Two, the night in Czechoslovakia was perceived in connection with war and with work. It was charged by symbolical and mobilizing dimension. After the diminution of the after war enthusiasm, Czechoslovak citizens reclaimed the „right for the night distraction“. In order to keep discipline and legitimacy, the political power had to react. The night illuminated city became a symbol of socialist distraction and consumerism, in particularities different from the western capitalist cities, but in principle with the same objectifs to control and to discipline. At the same time, the night city was an important place of parallel practices, often on the limits with the law and beyond it. The history of the everyday night in Czechoslovakia is an example of the history of different attempts to control, discipline and change the night in line with the communist perceptions of the „perfect communist night“ and of frequent failures of these attempts.

Mgr. Ondřej Kolář

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz) is a graduate of the University of Palacký in Olomouc (2012), curator and professional assistant of the Silesian Museum in Opava. He is interested in the history of law enforcement in Czech lands in the first half of the 20th century, a phenomenon of the army in historical memory and modern political and social history of Silesia.

Hampel-Zattig's Affair in Spring 1938, Its Reverberation and Consequences

The study analyses the development and reverberations of the incident which happened in Opava on 15th of April 1938. Alfred Hampel-Zattig was injured during a police intervention against the demonstration of the Konrad Henlein's party. The study deals with the procedure of investigation of the affair and on its response in the period press and political debates.

Mgr. et Bc. Aneta Kubalová

Mgr. et Bc. Aneta Kubalová studies World History at the Faculty of Arts at Palacký University Olomouc. She graduated in History, Czech studies, and archival science. She is interested in the history of the 16th and 17th centuries, confessional culture, homiletic production of Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645), construction of political sermons, and gender.

„Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.“

*Virginity and the Reception of Luther's Marital Reform in the Texts
of Protestants and Bohemian Brethren before 1620*

The study deals with the category of virginity and marriage in written sources before 1620, that is texts and norms of Ultraquists, Lutherans, and the members of Bohemian Brethren. The aim of the paper is to ascertain the reflection of Luther's concept of the marital reform and the nature of means and argumentation of the representation of the virgin state. The research takes into consideration the complicated confessional situation of the Czech Lands in the 16th and the beginning of the 17th century and shows how the rhetoric of the chosen texts of various confessional identities could change while describing the status of virginity or marriage.

PhDr. Michal Kurz

PhDr. Michal Kurz studies a doctorate at the Institute of Czech history at the Faculty of Arts at the Charles University in Prague. In his doctoral dissertation project, he deals with the theme of Stalinist visions of “new society” and their assert in material and symbolic context of central European historical towns. He is interested in themes connected to the culture of Czechoslovakian Stalinism, history of historic preservation, cities and architecture in the 19th and 20th centuries.

*„Do služeb lidu!“ Historical Legacy as a Part of the Ideal of
„Socialistic City“ in the 1950s*

The study deals with the ambivalent role of historical sights and traditions in the process of “socialistic modernisation” of Czech cities in the first half of the 1950s. It emphasizes the reality that selectively positive relationship towards domestic cultural and historical heritage became a fundamental part of the policy of modernization of the Czechoslovakian Stalinism. The cases of this particular situation are analysed in the context of the period, namely legitimating interpretative concept of the Czech history of Zdeněk Nejedlý, the imported Soviet doctrine of so-called socialistic realism, continuous tradition of Czech historic preservation, and low level of damage of the Czech cities during the WWII.

Mgr. et Bc. Jana Kočí, Mgr. Václav Kočí

Mgr. et Bc. Jana Kočí (21. 6. 1989) is a doctoral student of Czech History at the Faculty of Arts and a doctoral student of Pedagogy at the Faculty of Education at the Palacky University in Olomouc. She obtained a Bachelor's degree in Cultural Anthropology (2011) and History (2012) and a Master degree in Sociology – Andragogy. She is interested in historical anthropology and she is a co-author of a collective monography *Po českých stopách na Daruvarsku* (2017) and *Mýty a pověry v každodennosti obyvatel ukrajinského Polesí a Zakarpátí* (2015).

Mgr. Václav Kočí (5. 3. 1988) is a doctoral student of Word History at the Faculty of Arts of the University of Palacky in Olomouc. He obtained a Master's degree in History and Philosophy (2014). He was the main investigator of an

IGA project „Češi v Daruvaru (Chorvatská republika)“ and he is a co-author of a collective monography *Po českých stopách na Daruvarsku* (2017).

*In memory of the Czechs in Croatia. Analysis of a Compatriot Memorial
from the Beginning of the 20th Century*

The study deals with a memorial which was created in the 1920s according to the dated sources, which is showed at the exposition of Union of Czechs in the Republic of Croatia in Daruvar. Memorials belong into traditional ego-documents, of which most of emerged in the Early Modern Period. The authors analyse a substantially newer source, which brings interesting information about the private life of the memorial's owner despite the lack of answered questions. It also mirrors the environment influenced by the presence of the Czechs in Daruvar in the first half of the 1920s.

Mgr. Tomáš Pánek

Mgr. Tomáš Pánek is a doctoral student at the Department of History at the Masaryk University. In his doctoral thesis, he researches Czech historiography in the scope of the years 1938–1945 in relation and comparison to the Sudeten-German and Slovak historiography of those times.

*National Anchorage of Genealogical Research
in the Czech Lands in 1918–1948
(with Regards to the Periods of the Second Czechoslovak Republic
and the Nazi Occupation)*

The study deals with national conditions of the Czech genealogy in the scope of the years 1938–1945 (with overlaps to pre-Munich Agreement period and a post-war period). It contains a relation-comparative analysis with Sudeten German genealogy. The study analysis ideological, programmatic, publication and institutional characteristics of genealogy, as well as specific outcomes of constituent research projects.

Mgr. et Mgr. Terezie Pilarová

Mgr. et Mgr. Terezie Pilarová studied history and law The Palacky University in Olomouc. She specializes in the Renaissance period in Florence and the history of Roman law in the medieval period.

The Question of Continuation between Roman Collegia and Medieval Arti

The given legal historical study deals with the problem of continuation of guilds in the period of the Classical Antiquity and the High Middle Ages in the area of the Apennine peninsula. The study is supplemented with an example of the development of the Florentine guilds in the High and Late Middle Ages with the emphasis on their political and judicial power.

Mgr. Kamil Rodan

Economic and social historian Mgr. Kamil Rodan, Ph.D. (1978) graduated from history at the Faculty of Arts at the University of Ostrava (2001), and he finished his PhD from economic and social history at the same university in 2008. He has published monographs *Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914* (2008) and *Historie novoveských hostinců ve světle dobových dokumentů* (2017).

Life with a war hero

(Marriage of Zdena and Karel Soldan in communist Czechoslovakia)

The study deals with the lives of the Soldan family and it describes their lives in communist Czechoslovakia in the 2nd half of the 20th century through the political and social background.

Mgr. Magdalena Sedlická

Mgr. Magdalena Sedlická is a doctoral student at the Institute of Czech History at the Faculty of Arts at the Charles University. She works as a specialist in the Jewish Museum in Prague, where she worked as a head of the Shoah History Department in 2016–2017. She participates in a grant „Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska“ at The

Institute of Contemporary History of The Czech Academy of Sciences. She is interested in the contemporary history of Jews in the Czech lands.

*Futile Waiting for Peace. Jewish population and a Post-War Pogrom
in Slovakian Topolčany*

The paper deals with a post-war pogrom, which happened in the Slovakian town of Topolčany in September 1945. The event caused great reactions in the press, among politicians, and representatives of the Jewish community. Through the period sources, there is a tendency of political representatives and law enforcement representatives to show that the growth of antisemitism and gradation of anti-Semitic acts of violence is caused by Jews themselves. The political representatives cared about the positive image of Czechoslovakia abroad. The pogrom in Topolčany and similar events nevertheless this laboriously developed image disrupted. The study deals mostly with the reactions of the central government and the press on the events in Topolčany. Recollections of Jewish narrators are also presented in this paper.

Mgr. Šárka Velhartická, Ph.D.

Mgr. Šárka Velhartická, Ph.D. graduated in the fields of *Languages and Archaeology of the Ancient Near East* at Freie Universität Berlin and *Cuneiform and Ethnology* at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. She wrote her PhD thesis on *Cult Terminology in Old Hittite Texts*. She focuses primarily on hittitology and the languages of ancient Anatolia, comparative linguistics, linguistic anthropology and multilingual education. She works on translations of Hittite cuneiform texts and the history of cuneiform research, and is an editor of publications *Bedřich Hrozný and 100 Years of Hittitology* (Prague: National Gallery); *Dopisy Bedřicha Hrozného literárním osobnostem* (Prague: Memorial of National Literature) and *Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová* (Leiden – Boston: Brill).

*The Agreement on the Publication of the Hittite Texts
and the Decipherment of the Hittite Language*

The article presents documents of the years 1913–1928 kept by the Archive of the German Oriental Society, which are the direct and original evidence of the beginning of the publication of texts that were discovered in Central Anatolia shortly before, and were written in cuneiform, up till that time unknown and incomprehensible language. Their publication was offered two scholars – German orientalist Hugo H. Figulla and Czech philologist Bedřich Hrozný, who was working in Vienna. Materials, translated here into the Czech language, support negotiations about the participation of Bedřich Hrozný in this project as well as the stay of Hrozný in Istanbul before the outbreak of the First World War and a method of processing of those finds. Documents manifest extraordinary diligence and enthusiasm of Bedřich Hrozný and also the fact, why he himself was successful in the decipherment of the Hittite language.

Mgr. Jiří Vyčichlo

Mgr. Jiří Vyčichlo is a doctoral student at the Department of Historical Sciences at the University of West Bohemia in Pilsen. He specializes in British foreign politics in the first half of the 19th century, especially the foreign politics of Viscount Palmerston in the years 1830–1841.

Palmerston and the Birth of Independent Belgium

The given study deals with the foreign politics of Henry John Temple, the Viscount Palmerston, regarding the foundation of independent Belgium. More specifically, it follows his rise to power into the position of the Secretary of State for Foreign Affairs in the period of London talks in November 1830. It analysis the outcomes of individual diplomatic negotiations of European powers through the lens of the British diplomacy. Palmerston's role in searching for a common consensus on the question of the future arrangement of the newly emerged state is also one of the important parts. In the end of the study, it deals with particular conditions agreed between the Kingdom of the Netherlands and Belgium, respectively Palmerston's diplomatic influence on the formation of the independent state.

Mgr. Aleš Zapletal

Mgr. Aleš Zapletal (*1990) is a doctoral student at the Department of History at the Faculty of Arts at the University of Palacky in Olomouc. He specializes in culture and cultural politics of Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. The presented study is a part of his research dealing with the role of The Czech Office of Press and Information (Český úřad pro tisk a informace) in the cultural politics of the 1970s.

*The Role of the Czech Office of Press and Information
in Culturally-Political Direction of Popular Music in 1970–1980*

The Czech Office of Press and Information (Český úřad pro tisk a informace) practised a surveillance over gramophone production, especially of the popular music. Party-state leadership was supposed to ensure the realization of their requirements. At first, it was a censure which was aimed at the culturally-political unwanted content in the published records. Soon, The Czech Office of Press and Information wanted a complex influence which was supposed to ensure application of socialist cultural politics in popular music.

HISTORICA OLOMUCENSIA
54–2018

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
XLIV

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. et Bc. Aneta Kubalová, Mgr. Tereza Lyčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 54–2018
Sborník prací historických XLIV

doc. Mgr. Hana Bočková, Ph.D., PhDr. Stanislav Brouček,
JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D., Mgr. Marie Černá, Ph.D.,
doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D., JUDr. Anja Ference, Dr.,
Mgr. Pavlína Flajšarová, Ph.D., Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D.,
prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc., prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.,
Mgr. Jana Kolářová, Ph.D., prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc.,
doc. Mgr. Jana Mynářová, Ph.D., Mgr. Robert Novotný, Ph.D.,
Mgr. Lubomír Novotný, doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D.,
PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Jana Součková, DrSc.,
doc. PhDr. František Stellner, Ph.D., doc. Mgr. Miroslav Šedivý, Ph.D.,
Mgr. Jan Štěpán, Ph.D., PhDr. Prokop Tomek, Ph.D., Mgr. Oldřich Václavík,
doc. Mgr. Alice Velková, Ph.D., prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2018

1. vydání

ISSN 1803-9561